كشف الباري عما في صحيح البخاري

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

علماء دیوبند کے علوم کا پاسبان
دینی وعلمی کتابوں کا عظیم مرکز ٹیلیگرام چینل
حنفی کتب خانہ محمد معاذ خان
درس نظامی کیلئے ایک مفید ترین
ٹیلیگرام چینل

کتاب الاستیذان، کتاب الدعوات، کتاب الرّقاق

مؤلف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی
شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسی (مؤلف درس مقامات)
ترجمہ ← مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۱۵

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې

خورونکی فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

دکتاب نوم:- كشف الباري عما في صحيح البخاري

جلد: كتاب الاستيذان، كتاب الدعوات، كتاب الرقاق

شارح: صدر وفاق المدارس شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظله العالي

ترتيب وتحقيق: مولانا ابن الحسن عباسي استاذ جامعه فاروقيه كراچي

پښتو مترجم: مولانا شاه فيصل فاضل امداد العلوم ووفاق المدارس
ايم اے اسلاميات وعربي پيښور يونيورسټي

د كشف الباري د پښتو اور فارسي د ترجمې د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې په ذهن كښې وي چې فيصل كتب خانه د صدر وفاق المدارس العربيه مهتمم جامعه فاروقيه شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظله العالي څخه د كشف الباري پښتو او فارسي ژبو كښې د ترجمو حقوق تر لاسه كړل او د حقوقو معاوضه ئې ورته وركړه ددې څخه روسته هيڅ چاته د كشف الباري پښتو او فارسي د ترجمه كولو او چهاپ كولو اجازت نشته او د هر يو جلد رجسټريشن ئې هم د حكومت پاكستان سره شوې دي

د ملاويدو ځايونه د فيصل كتب خانه پښور څخه علاوه

- رشيديه كتب خانه اكوړه خټك
- علميه كتب خانه اكوړه خټك ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مكتبه رشيديه كوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مكتبه عثمانيه كانسي روډ كوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مكتبه يوسفيه كانسي روډ كوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد كتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مكتبه عمريه تاج مير روډ چمن بلوچستان
- مكتبه علوم اسلاميه تاج مير روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مكتبه حقانيه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت كتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۷۱
- مكتبة رحمانيه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مكتبة عبدالحي قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲٤۳۳٤
- اسدالله كتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷٤۷۷۶۲۷
- مكتبة غفاريه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳٤۱۷٤۹
- مكتبة رشيديه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مكتبة حبيبيه قندهار افغانستان ۰۷۹۹٤٤۷٤۱۳
- مكتبة القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹٤۸۵۵۹
- قدرت كتب خانه كابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبدالمجيد كتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهين كتب خانه خوست افغانستان
- بلال كتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي كتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

۸۲ کتاب الاستیذان

① باب بدء السلام ۲۶
د کتاب الاستیذان او کتاب الادب ترمینځه مناسبت ۲۶
د استئذان معنی ۲۶
د ترجمة الباب مقصد ۲۶
د "خلق الله آدم على صورته" تشریح ۲۷
قوله: (فاستمع ما يحيونك فإنها تحيتك وتحية ذريتك) ۲۸
قوله: طوله ستون ذراعا ۲۸
د ذراع نه څه مراد دي، د سیدنا آدم علیه السلام ذراع یا موجوده ذراع؟ ۲۸
سلام د امت محمدیه خصوصیت دي ۲۸
قوله: فقال: السلام عليكم ۳۰
د علیکم السلام و نیلو مطلب ۳۰
قوله: (فقالوا السلام عليك ورحمة الله فزادوه ورحمة الله) ۳۰
د "ومغفرته ورضوانه" د اضافي حکم ۳۱
د سلام او د هغې د جواب متعلق نور احکام ۳۱
قوله: فلم يزل الخلق ينقص حتى الآن ۳۲
② باب ۳۲
د استیذان طریقه او حکم ۳۳
قوله: وقال سعيد بن أبي الحسن للحسن إن نساء العجم يكشفن صدورهن ورؤوسهن قال اصرف بصرك عنهن ۳۵
قوله: وقال قتادة عما لا يحل لهم ۳۶
قوله: (وقال الزهري في النظر إلى التي لم تحض من النساء لا يصلح النظر إلى شيء منهن ممن يشتهى النظر إليه وإن كانت صغيرة) ۳۶
قوله: (وكره عطاء النظر إلى الجواري يبعن بمكة إلا أن يريد أن يشتري) ۳۶
د آیات استیذان نه پس د تعلیقات ذکر کولو مقصد ۳۶

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: ﴿عَجُزَرَاحِلَتِهِ﴾:	۳۷
	د حدیث الباب نه مستفاد څو احکام	۳۷
	پردې زنانه ته د کتلو حکم	۳۸
③	باب السَّلَامُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللّٰهِ تَعَالَى: وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا	
	قوله: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾:	۴۰
	د علامه گنگوهی توجیه	۴۱
④	باب تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ	۴۲
	د ترجمة الباب مقصد	۴۲
⑤	باب يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي	۴۳
⑥	باب يُسَلِّمُ الْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ	۴۳
⑦	باب يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ	۴۳
⑧	باب إِفْشَاءِ السَّلَامِ	۴۴
	د ترجمة الباب مقصد	۴۴
⑨	باب السَّلَامِ لِلْمَعْرِفَةِ وَغَيْرِ الْمَعْرِفَةِ	۴۵
	د سلام متعلق څو امور	۴۵
⑩	باب آيَةِ الْحِجَابِ	۴۸
	د پردې مراتب	۴۹
	د امام بخاری رحمه الله مقصد	۵۰
	قوله: ﴿قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ: فِيهِ مِنَ الْفِقْهِ أَنَّهُ لَمْ يَسْتَأْذِنْهُمْ حِينَ قَامَ وَخَرَجَ﴾:	۵۱
⑪	باب الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ	۵۱
⑫	باب زِنَا الْجَوَارِحِ دُونَ الْفَرْجِ	۵۲
	د ترجمة الباب مقصد	۵۲
	قوله: ﴿وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذٰلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ﴾:	۵۴
⑬	باب التَّسْلِيمِ وَالِاسْتِئْذَانِ ثَلَاثًا	۵۵
	د ترجمة الباب مقصد	۵۵
	قوله: ﴿وَاللّٰهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بَيِّنَةً﴾:	۵۷

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: ﴿فَأَخبَرتُ عُمَرَأَنَّ النَّبيَّ صلی الله علیه وسلم قَالَ: ذٰلِكَ﴾:	۵۶
	قوله: ﴿وَقَالَ ابنُ المُبَارَكِ، أَخبَرَنِي ابنُ عُيَينَةَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَن بُسرٍ سَمِعتُ أَبَاسَعِيدٍ بِهٰذَا﴾:	۵۶
۱۴	باب إِذَادُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَهَل يَستَأذِنُ	۵۸
	د ترجمة الباب مقصد :	۵۸
۱۵	باب التَّسلِيمِ عَلَى الصِّبيَانِ	۵۹
۱۶	باب تَسلِيمِ الرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ، وَالنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ	۵۹
۱۷	باب إِذَاقَالَ مَن ذَا؟ فَقَالَ أَنَا	۶۰
۱۸	باب مَن رَدَّفَقَالَ عَلَيكَ السَّلَامُ	۶۱
	د ترجمة الباب مقصد :	۶۱
	قوله: ﴿وَقَالَت عَائِشَةُ: وَعَلَيهِ السَّلَامُ وَرَحمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾:	۶۲
۱۹	باب إِذَاقَالَ فُلَانٌ يُقرِئُكَ السَّلَامَ	۶۲
	د ترجمة الباب غرض :	۶۲
۲۰	باب التَّسلِيمِ فِي مَجلِسٍ فِيهِ أَخلَاطٌ مِنَ المُسلِمِينَ وَالمُشرِكِينَ	۶۳
	د مسلمانانو او كفارو په مخلوط مجلس باندې د سلام حكم	۶۴
۲۱	باب مَن لَم يُسَلِّم عَلَى مَنِ اقتَرَفَ ذَنبًا، وَلَم يَرُدَّ سَلَامَهُ حَتّٰى تَتَبَيَّنَ تَوبَتُهُ، وَإِلٰى مَتٰى تَتَبَيَّنُ تَوبَةُ العَاصِي	۶۴
	د ترجمة الباب مقصد :	۶۴
	په فاسق او مبتدع باندې د سلام كولو حكم :	۶۴
	د شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله رائې :	۶۵
	قوله: ﴿وَقَالَ عَبدُاللهِ بنُ عَمرٍو لَاتُسَلِّمُوا عَلٰى شَرَبَةِ الخَمرِ﴾:	۶۶
۲۲	باب كَيفَ يُرَدُّ عَلٰى أَهلِ الذِّمَّةِ بِالسَّلَامِ	۶۶
	د ترجمة الباب غرض :	۶۷
۲۳	باب مَن نَظَرَ فِي كِتَابِ مَن يُحذَرُ عَلَى المُسلِمِينَ لِيَستَبِينَ أَمرُهُ	۶۸
	د ترجمة الباب مقصد :	۶۹
۲۴	باب كَيفَ يُكتَبُ الكِتَابُ إِلٰى أَهلِ الكِتَابِ	۷۰
	د ترجمة الباب مقصد :	۷۰

شميره	مضمون	صفحه

٢٥ باب بمن يبدأ في الكتاب ٧٠
د ترجمة الباب مقصد ٧١
٢٦ باب قول النبي صلى الله عليه وسلم «قوموا إلى سيدكم» ٧١
د ترجمة الباب مقصد ٧٢
د قيام مختلف صورتونه او د هغې حكم ٧٢
د قيام تعظيمى په حكم كښې اختلاف ٧٢
قوله: قال ابوعبدالله: افهمنى بعض اصحابى ٧٥
٢٧ باب المصافحة ٧٥
د ترجمة الباب مقصد ٧٦
د مصافحې حكم او طريقه ٧٦
يو غلط رواج ٧٧
٢٨ باب الأخذ باليدين ٧٨
د ترجمة الباب مقصد ٧٨
قوله: (وصافح حماد بن زيد ابن المبارك بيديه) ٧٨
قوله: وهوبين ظهرانينا ٧٨
قوله: (فلما قبض قلنا السلام يعني على النبي صلى الله عليه وسلم) ٧٩
٢٩ باب المعانقة وقول الرجل كيف أصبحت ٧٩
د معانقة حكم ٨١
٣٠ باب من أجاب بلبيك وسعديك ٨٢
د لبيک وسعديک لغوى تحقيق ٨٤
د ترجمة الباب مقصد ٨٥
قوله: (قال الاعمش: وحدثنى ابوصالح عن ابى الدرداء نحوه وقال ابو شهاب عن الاعمش: يمكث عندى فوق ثلاث) ٨٥
٣١ باب لايقيم الرجل الرجل من مجلسه ٨٦
چا لره د خپل ځائې نه د پاسولو حكم ٨٦
٣٢ باب (إذا قيل لكم تفسحوا في المجالس فافسحوا يفسح الله لكم وإذا قيل انشزوا فانشزوا) ٨٦

شمیره	مضمون	صفحه
	د ترجمة الباب مقصد	۸۷
	قوله: ﴿يفسح الله لكم اى: توسعوا يوسع الله عليكم منازلكم فى الجنة﴾:	۸۷
۳۳	باب مَنْ قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ أَوْ بَيْتِهِ، وَلَمْ يَسْتَأْذِنْ أَصْحَابَهُ، أَوْ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ لِيَقُومَ النَّاسُ	۸۸
	د ترجمة الباب مقصد	۸۹
۳۴	باب الِاحْتِبَاءِ بِالْيَدِ وَهُوَ الْقُرْفُصَاءُ	۸۹
۳۵	باب مَنِ اتَّكَأَ بَيْنَ يَدَيْ أَصْحَابِهِ	۸۹
	د ترجمة الباب مقصد	۹۰
۳۶	باب مَنْ أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ لِحَاجَةٍ أَوْ قَصْدٍ	۹۰
	د ترجمة الباب مقصد	۹۰
۳۷	باب السَّرِيرِ	۹۱
	د ترجمة الباب غرض	۹۱
۳۸	باب مَنْ أُلْقِيَ لَهُ وِسَادَةٌ	۹۱
	د ترجمة الباب مقصد	۹۲
۳۹	باب الْقَائِلَةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ	۹۴
	د قيلولې فضيلت	
۴۰	باب الْقَائِلَةِ فِي الْمَسْجِدِ	۹۴
	په مسجد کښې د اوده کيدو حکم	۹۵
۴۱	باب مَنْ زَارَ قَوْمًا فَقَالَ عِنْدَهُمْ	۹۶
	د ترجمة الباب مقصد	۹۶
	قوله: اخذت من عرقه وشعره:	۹۷
۴۲	باب الْجُلُوسِ كَيْفَمَا تَيَسَّرَ	۹۸
	د ترجمة الباب مقصد	۹۹
	قوله: ﴿تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ بُدَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ﴾:	۹۹
۴۳	باب مَنْ نَاجَى بَيْنَ يَدَيِ النَّاسِ، وَمَنْ لَمْ يُخْبِرْ بِسِرِّ صَاحِبِهِ، فَإِذَا مَاتَ أَخْبَرَ بِهِ	۹۹
	د ترجمة الباب مقصد	۱۰۰
	د شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې	۱۰۱
۴۴	باب الِاسْتِلْقَاءِ	۱۰۱

شمیره	مضمون	صفحه
	د تکرار ترجمة وهم او د هغې دفع کول	۱۰۱
۴۵	باب لَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ	۱۰۲
	د ترجمة الباب مقصد	۱۰۲
	د دوارو آیتونو د ترجمة الباب سره مناسبت	۱۰۳
۴۶	باب حِفْظِ السِّرِّ	۱۰۴
	د ترجمة الباب غرض	۱۰۴
۴۷	باب إِذَا كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ثَلَاثَةٍ فَلَا بَأْسَ بِالْمُسَارَّةِ وَالْمُنَاجَاةِ	۱۰۵
۴۸	باب طُولِ النَّجْوَى	۱۰۵
	د ترجمة الباب مقصد	۱۰۶
۴۹	باب لَا تُتْرَكُ النَّارُ فِي الْبَيْتِ عِنْدَ النَّوْمِ	۱۰۶
	د فويسقة مصداق او وجه تسمية	۱۰۷
۵۰	باب غلق الْأَبْوَابِ بِاللَّيْلِ	۱۰۷
	قوله: (قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَلَوْ بِعُودٍ):	۱۰۸
۵۱	باب الْخِتَانِ بَعْدَ الْكِبَرِ وَنَتْفِ الْإِبْطِ	۱۰۸
	د ترجمة الباب مقصد	۱۰۸
	د ختنې (سنت کولو) حکم	۱۰۸
	قوله: ونتف الابط	
	قوله: اختتن ابراهيم بعد ثمانين سنة	۱۰۹
	قوله: واختتن بالقدوم	۱۰۹
	د ختنه (سنت) کولو عمر	۱۱۰
	د باب د کتاب الاستیذان سره مناسبت	۱۱۰
۵۲	باب كُلُّ لَهْوٍ بَاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ	۱۱۰
	د ترجمة الباب مقصد	۱۱۰
	د حدیث د باب او د باب د کتاب سره مناسبت	۱۱۱
۵۳	باب مَا جَاءَ فِي الْبِنَاءِ	۱۱۱
	د ترجمة الباب غرض	۱۱۲
	د بې فائدې اوچتو تعمیراتو مذمت	۱۱۲
	د کتاب الاستیذان په ابوابو باندې یو نظر	۱۱۳

شمیره	مضمون	صفحه

۸۳: کتاب الدعوات (الاحادیث: ۵۹۴۵-۲۰۴۸)

دعا او د هغې آداب: ۱۱۲
آداب دعا: ۱۱۸
د ابراهیم بن ادهم رحمه الله یو قول: ۱۲۵
۸۳: کتاب الدعوات ۱۲۵
د کتاب الاستیذان سره مناسبت: ۱۲۵
د دعا اهمیت او فضیلت: ۱۲۶
په آیت کریمه کښې د دعا مصداق: ۱۲۷
د قبولیت دعا معنی: ۱۲۷
① باب وَلِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ ۱۲۸
د رسول الله ﷺ مخصوص دعا: ۱۲۸
یو اشکال او د هغې جواب: ۱۲۸
② باب أَفْضَلِ الِاسْتِغْفَارِ ۱۲۹
د ترجمة الباب مقصد: ۱۲۹
څلور مرضونه، یو علاج: ۱۲۹
قوله: اذا فعلوا فاحشة اوظلموا انفسهم: ۱۳۰
سید الاستغفار او د هغې فضیلت: ۱۳۰
دې کلماتو ته د سید الاستغفار وئیلو وجه: ۱۳۱
د استغفار برکات: ۱۳۱
د عهد او وعدې مصداق: ۱۳۲
③ باب اسْتِغْفَارِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ ۱۳۲
④ باب التَّوْبَةِ ۱۳۳
د استغفار او توبې ابواب په شروع کښې د ذکر کولو وجه! ۱۳۳
د توبه نصوح تفسیر: ۱۳۳
قوله: احدهما عن النبی صلی الله علیه وسلم والآخر عن نفسه: ۱۳۵
قوله: ان المؤمن یری ذنوبه کانه قاعد تحت جبل: ۱۳۵
قوله: حتی اشتد علیه الحر والعطش اوما شاء الله: ۱۳۶
د حدیث نه مستنبط آداب: ۱۳۶
قوله: تابعه ابوعوانة وجریر عن الاعمش: ۱۳۶

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: (وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الحَارِثَ):	۱۳۷
	قوله: (قَالَ شُعْبَةُ، وَأَبُو مُسْلِمٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ):	۱۳۷
	قوله: (وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ):	۱۳۷
⑤	بَابُ الضَّجْعِ عَلَى الشِّقِّ الأَيْمَنِ	۱۳۸
	د ترجمة الباب مقصد	۱۳۸
	په ښی طرف باندې د سملاستلو فوائد	۱۳۸
⑥	بَابُ إِذَا بَاتَ طَاهِرًا	۱۳۸
	د ترجمة الباب مقصد:	۱۳۹
	د باب د کتاب سره مناسبت	۱۳۹
	یو اشکال او د هغې جواب:	۱۳۹
	قوله: (فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الفِطْرَةِ):	۱۴۰
	په ماثور دعاګانو کښې د روایت بالمعنی حکم:	۱۴۰
	قوله: (فقلت: استذکرهن: وبرسولك الذی ارسلت):	۱۴۰
	د اوده کیدو درې سنت:	۱۴۰
	د اوده کیدو یو بل ادب:	۱۴۱
⑦	بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا نَامَ	۱۴۱
	د اوده کیدو دعا:	۱۴۲
⑧	بَابُ وَضْعِ اليَدِ اليُمْنَى تَحْتَ الخَدِّ اليُمْنَى	۱۴۲
⑨	بَابُ النَّوْمِ عَلَى الشِّقِّ الأَيْمَنِ	۱۴۳
	د ترجمة الباب مقصد:	۱۴۳
⑩	بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا انْتَبَهَ بِاللَّيْلِ	۱۴۴
	د شپې د پاسیدو دعا:	۱۴۵
	قوله: فاطلق شناقها:	۱۴۵
	قوله: (فتتامت صلاته):	۱۴۶
	د جهات ستة او اندامونو دپاره د نور دعا غوښتلو وجه:	۱۴۶
	قوله: (قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ فَلَقِيتُ رَجُلًا مِنْ وَلَدِ العَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ):	۱۴۷

صفحه	مضمون	شمیره
١۴٧	د تابوت تشریح	
١۴٧	قوله: ﴿فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ ابن العَبَّاسِ﴾:	
١۴٩	باب التَّكبِيرِ وَالتَّسبِيحِ عِندَ المَنَامِ	⑪
١۴٩	د اوده کیدو په وخت د تسبیح فضیلت:	
١۵١	باب التَّعَوُّذِ وَالقِرَاءَةِ عِندَ النَّومِ	⑫
١۵١	د اوده کیدو په وخت نور ذکرونه:	
١۵١	باب	
١۵٢	د اوده کیدو د یو بل ادب بیان:	
١۵٣	قوله: ﴿وَرَوَاهُ مَالِكٌ، وَابنُ عَجلَانَ، عَن سَعِيد﴾:	
١۵٣	د لنګ په دننه حصه باندې د بسترې څنډلو حکمت:	
١۵۴	باب الدُّعَاءِ نِصفَ اللَّيلِ	⑬
١۵۴	د ترجمة الباب مقصد:	
١۵۵	قوله: ﴿يَنزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيلَةٍ حِينَ يَبقَى ثُلُثُ اللَّيلِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنيَا﴾:	
١۵۵	د آسمان دنیا طرف ته د نزول رب مطلب:	
١۵۵	باب الدُّعَاءِ عِندَ الخَلَاءِ	⑭
١۵٦	د خبث او خبائث تشریح:	
١۵٦	باب مَا يَقُولُ إِذَا أَصبَحَ	⑮
١۵٧	باب الدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ	⑯
١۵٨	د دعا د حسن ترتیب بیان	
١۵٨	په آیت کریمه کښې د دعا مصداق:	
١۵٩	د ترجمة الباب سره د احادیثو مناسبت:	
١۵٩	قوله: ﴿أَصَابَ كُلَّ عَبدٍ فِي السَّمَاءِ وَالأَرضِ صَالِحٍ﴾:	
١٦٠	باب الدُّعَاءِ بَعدَ الصَّلَاةِ	⑰
١٦١	د فرض مانځه نه پس د دعا حکم:	
١٦٢	په هیئت اجتماعی باندې د دعا بعد الفرائض حکم:	
١٦٢	باب قَولِ اللهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيهِم) وَمَن خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفسِهِ	⑱
١٦٢	د ترجمة الباب مقصد:	
١٦٢	صرف د بل دپاره دعا غوښتل:	

شمیره	مضمون	صفحه
⑲	باب مَا يُكْرَهُ مِنَ السَّجْعِ فِي الدُّعَاءِ	۱۶۶
	په دعا کښې د قافيه لګولو حکم :	۱۶۶
	قوله: (فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ):	۱۶۷
⑳	باب لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لاَمُكْرِهَ لَهُ	۱۶۷
	د دعا د يو بل ادب بيان :	۱۶۷
	قوله: (لاَيَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ):	۱۶۸
۲۱	باب يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَعْجَلْ	۱۶۸
	د ترجمة الباب مقصد :	۱۶۸
	په دعا کښې ستړي والې د قبوليت نه مانع دې:	۱۶۸
۲۲	باب رَفْعِ الأَيْدِي فِي الدُّعَاءِ	۱۶۹
	په دعا کښې د رفع اليدين ثبوت :	۱۷۰
	په حديث استسقاء او احاديث الباب کښې تطبيق :	۱۷۰
	په دعا کښې د لاس اوچتولو حد :	۱۷۱
۲۳	باب الدُّعَاءِ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ	۱۷۱
	د ترجمة الباب مقصد :	۱۷۲
۲۴	باب الدُّعَاءِ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ	۱۷۲
	د ترجمة الباب مقصد :	۱۷۲
۲۵	باب دَعْوَةِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم لِخَادِمِهِ بِطُولِ الْعُمُرِ وَبِكَثْرَةِ مَالِهِ	۱۷۳
۲۶	باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْكَرْبِ	۱۷۳
	د مصيبت د وخت خاص دعاء :	۱۷۴
	قوله: (حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ):	۱۷۴
	د مصيبت د دعاء فضيلت :	۱۷۵
	د پريشانۍ او مصيبت په وخت نورې ماثور دعاګانې :	۱۷۵
۲۷	باب التَّعَوُّذِ مِنْ جَهْدِ الْبَلاَءِ	۱۷۵
	د جهد البلاء تشريح :	۱۷۶
	قوله: درك الشقاء:	۱۷۶
	قوله: (قَالَ سُفْيَانُ: الْحَدِيثُ ثَلاَثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً):	۱۷۶

شمیره	مضمون	صفحه
۲۸	باب دُعَاءِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى»	۱۷۷
	د ماقبل سره مناسبت	۱۷۷
۲۹	باب الدُّعَاءِ بِالْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ	۱۷۸
	د ترجمة الباب مقصد	۱۷۸
۳۰	باب الدُّعَاءِ لِلصِّبْيَانِ بِالْبَرَكَةِ وَمَسْحِ رُءُوسِهِمْ	۱۷۹
	د یتیم په سر باندې د لاس راښکلو فضیلت	۱۷۹
	د باطنی بیماریانو د علاج یو اوصول	۱۷۹
	قوله: (وَقَالَ أَبُومُوسَى وُلِدَ لِي غُلاَمٌ وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِالْبَرَكَةِ):	۱۸۰
	قوله: (مِنَ السُّوقِ، أَوْ إِلَى السُّوقِ):	۱۸۱
	قوله: (فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ بِتَمَامِهَا):	۱۸۱
	قوله: (فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ وَلَمْ يَغْسِلْه):	۱۸۲
۳۱	باب الصَّلاَةِ عَلَى النَّبِي صلى الله عليه وسلم	۱۸۳
	د صلاة لغوی او اصطلاحی معنی	۱۸۳
	د درود شریف حکم:	۱۸۴
	د درود شریف فضائل او برکات	۱۸۵
	د درود شریف لیکلو فضیلت:	۱۸۶
	د جمعې په ورځ د درود فضیلت:	۱۸۷
	د ترجمة الباب وضاحت:	۱۸۷
	قوله: (أَلاَ أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً):	۱۸۸
	قوله: (إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم خَرَجَ عَلَيْنَا):	۱۸۹
	قوله: (قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ):	۱۸۹
	قوله: (انك حميد مجيد):	۱۹۰
۳۲	باب هَلْ يُصَلَّى عَلَى غَيْرِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم	۱۹۰
	په غیر نبی باندې د درود لیږلو حکم:	۱۹۱
۳۳	باب قَوْلِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «مَنْ آذَيْتُهُ فَاجْعَلْهُ لَهُ زَكَاةً وَرَحْمَةً»	۱۹۲
	قوله: (فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ):	۱۹۲
۳۴	باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْفِتَنِ	۱۹۳

شمیره	مضمون	صفحه
۳۵	باب التَّعَوُّذِ مِنْ غَلَبَةِ الرِّجَالِ	۱۹۴
	قوله: (اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ):	۱۹۵
۳۶	باب التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ	۱۹۶
۳۷	باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ	۱۹۷
	د فتنة محيا و ممات مطلب	۱۹۸
۳۸	باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ	۱۹۸
	قوله: (اللّٰهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ):	۱۹۹
	پر اشكال او د هغې جواب	۲۰۰
	قوله: (بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ):	۲۰۰
۳۹	باب الاِسْتِعَاذَةِ مِنَ الْجُبْنِ وَالْكَسَلِ	۲۰۰
	قوله: (كسالى وكسالى واحد):	۲۰۰
۴۰	باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْبُخْلِ	۲۰۱
۴۱	باب التَّعَوُّذِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ	۲۰۱
	قوله: (ارذل العمر):	۲۰۱
	قوله: (اراذلنا: اسقاطنا):	۲۰۲
۴۲	باب الدُّعَاءِ بِرَفْعِ الْوَبَاءِ وَالْوَجَعِ	۲۰۲
	قوله: (وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ):	۲۰۳
	قوله: (أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ):	۲۰۴
	قوله: (يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ):	۲۰۴
	د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت:	۲۰۴
۴۳	باب: باب الاِسْتِعَاذَةِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَفِتْنَةِ النَّارِ	۲۰۵
۴۴	باب الاِسْتِعَاذَةِ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى	۲۰۶
۴۵	باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ	۲۰۶
	د فقر د فتنې مطلب	۲۰۷
۴۶	باب الدُّعَاءِ بِكَثْرَةِ الْمَالِ والولد مَعَ الْبَرَكَةِ	۲۰۷

شمیره	مضمون	صفحه
	کثرت مال او اولاد بغیر د برکت نه فتنه ده :	۲۰۷
۴۷	باب: الدّعاء بکثرة الولد مع البرکة	۲۰۸
۴۸	باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الاِسْتِخَارَةِ	۲۰۸
	د استخاره لغوی او اصطلاحی معنی :	۲۰۸
	د استخارې اهمیت او فضیلت :	۲۰۸
	عبدالرحمن بن ابی الموال	۲۱۰
	استخاره په کومو امورو کښې جائز ده؟ :	۲۱۰
	د استخاره طریقه :	۲۱۰
	قوله: (فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ يَقُولُ):	۲۱۰
	یو اشکال او د هغې جواب :	۲۱۱
	قوله: (اللهم ان کنت تعلم...):	۲۱۱
	قوله: (فاقدره لی)	۲۱۱
۴۹	باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْوُضُوءِ	۲۱۲
	د ترجمة الباب غرض :	۲۱۲
۵۰	باب الدُّعَاءِ إِذَا عَلاَ عَقَبَةً	۲۱۳
	قوله: (ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ ای: ارفقوا بها، ولا تبالغوا فی الجهر...):	۲۱۴
۵۱	باب الدُّعَاءِ إِذَا هَبَطَ وَادِيًا	۲۱۴
۵۲	باب الدُّعَاءِ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَوْ رَجَعَ	۲۱۴
۵۳	باب الدُّعَاءِ لِلْمُتَزَوِّجِ	۲۱۵
۵۴	باب مَا يَقُولُ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ	۲۱۶
	د مباشرت دعا :	۲۱۶
۵۵	باب قَوْلِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»	۲۱۷
	یو جامع قرآنی دعا :	۲۱۷
۵۶	باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا	۲۱۷
۵۷	باب تَكْرِيرِ الدُّعَاءِ	۲۱۷
	بار بار دعا کول مستحب دی :	۲۱۸
۵۸	باب الدُّعَاءِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ	۲۱۹

شمیره	مضمون	صفحه
۵۹	بَابُ الدُّعَاءِ لِلْمُشْرِکِینَ	۲۲۲
	د ترجمة الباب غرض :	۲۲۲
۶۰	بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ»	۲۲۲
	يو اشكال او د هغې جواب :	۲۲۲
	د عبدالملک بن صباح درجه ثقاهت :	۲۲۳
	قوله: (كَانَ يَدْعُو بِهٰذَا الدُّعَاءِ):	۲۲۴
	قوله: (وَقَالَ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُعَاذٍ):	۲۲۴
	د حديث الباب درې طريق :	۲۲۴
۶۱	بَابُ الدُّعَاءِ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ	۲۲۴
	د جمعې په ورځ د قبوليت ساعت :	۲۲۴
	قوله: (قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا):	۲۲۵
۶۲	بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «يُسْتَجَابُ لَنَا فِي الْيَهُودِ، وَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِينَا»	۲۲۵
	د يهود متعلق د دعا قبوليت :	۲۲۵
۶۳	بَابُ التَّأْمِينِ	۲۲۶
	د لفظ آمين تحقيق :	۲۲۶
۶۴	بَابُ فَضْلِ التَّهْلِيلِ	۲۲۷
	د تهليل فضيلت :	۲۲۷
	قوله: (مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ):	۲۲۸
	د حديث د مختلف طرق وضاحت :	۲۲۸
۶۵	بَابُ فَضْلِ التَّسْبِيحِ	۲۳۱
	د تسبيح معنى :	۲۳۱
	تسبيح افضل دې يا تهليل ؟ :	۲۳۱
۶۶	بَابُ فَضْلِ ذِكْرِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ	۲۳۲
	د ذكر فضيلت :	۲۳۲
	د ذكر غوره صورت :	۲۳۲
	قوله: (قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ):	۲۳۵
	قوله: (رَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ):	۲۳۵

صفحه	مضمون	شميره
۲۳۵	قوله: (ورواه سهيل، عن أبيه، عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم):	
۲۳۵	باب قول لا حول ولا قوة إلا بالله	۲۷
۲۳۶	د (لاحول ولاقوة الا بالله) فضيلت	
۲۳۶	باب لله مائة اسم غير واحد	۲۸
۲۳۶	د اسماء حسنى متعلق څو خبرې	
۲۳۷	اسماء حسنى توقيفى دى	
۲۳۷	د اسماء حسنى تعداد	
۲۳۸	د يو كم سلو د عدد حكمت	
۲۳۹	نهه نوي اسماء حسنى	
۲۳۹	اسم اعظم	
۲۴۱	د مولانا محمد منظور نعمانى رحمه الله تحقيق	
۲۴۱	اسماء حسنى	
۲۴۲	تشريح	
۲۴۲	اسم اعظم	
۲۴۷	باب الموعظة ساعة بعد ساعة	۲۹
۲۴۷	د ترجمة الباب مقصد	
۲۴۸	د باب د كتاب سره مناسبت	
۲۴۸	قوله: (إذ جاء يزيد بن معاوية):	
۲۴۸	قوله: (كان يتخولنا بالموعظة):	
۲۴۸	قوله: (كراهية السآمة علينا):	

۸۴: كتاب الرقاق

د زهد او رقاق په كتابونو يو تعارفى نظر	۲۴۹
په صحيح بخارى كښې كتاب الرقاق	۲۵۰
په صحيح مسلم كښې كتاب الرقاق	۲۵۰
د سنن الترمذى كتاب الزهد	۲۵۱
په سنن ابن ماجة كښې كتاب الزهد	۲۵۱
په زهد او رقاق باندې ليكلې شوې مستقل كتابونه:	۲۵۱
د عبدالله بن مبارك رحمه الله كتاب الزهد:	۲۵۲
د امام احمد بن حنبل رحمه الله كتاب الزهد:	۲۵۳

شمیره	مضمون	صفحه
	الترغیب والترهیب للمنذری رحمه الله ...	۲۵۴

۸۴: کتاب الرقاق

شمیره	مضمون	صفحه
①	باب مَا جَاءَ فِي الصِّحَّةِ وَالْفَرَاغِ وَأَنْ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الآخِرَةِ	۲۵۵
	د صحت او فراغت دې قدر اوکړې شی:	۲۵۵
②	باب مَثَلِ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ	۲۵۶
	دنیا په مقابله د آخرت کښې:	۲۵۶
	د دنیاوی ژوند عدم ثباتی	۲۵۷
	دنیا د آخرت په مقابله کښې هیڅ هم نه ده:	۲۵۸
	د حدیث دوه مطلبونه:	۲۵۹
③	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْعَابِرُ سَبِيلٍ»	۲۶۰
	په دنیا کښې دې د مسافر په شان ژوند تیر کړی:	۲۶۰
	قوله: ﴿وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ﴾:	۲۶۱
	پنځه خیزونه غنیمت اوګڼړئ:	۲۶۱
④	باب فِي الأَمَلِ وَطُولِهِ	۲۶۲
	د ترجمة الباب د آیتونو تفسیر:	۲۶۲
	قوله: ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾:	۲۶۲
	د دنیوی ژوند حقیقت:	۲۶۳
	دویم آیت کریمه:	۲۶۳
	قوله: ﴿ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴾:	۲۶۳
	قوله: ﴿بِمُزَحْزِحِهِ (البقرة:۹۶)﴾: بِمُبَاعِدِهِ:	۲۶۴
	د اوږدو امیدونو دهوکه:	۲۶۵
	د نقشې په ذریعه د دنیا د حقیقت مثال:	۲۶۵
	قوله: ﴿إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ﴾:	۲۶۶
⑤	باب مَنْ بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً فَقَدْ أَعْذَرَ اللّٰهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ	۲۶۶
	اوږد عمر اتمام حجت دې:	۲۶۶
	قوله: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ﴾:	۲۶۷
	قوله: ﴿وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾:	۲۶۷
	په آیت کریمه کښې د نذیر مصداق	۲۶۷

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: (تابعه أبو حازم):	۲۶۸
	قوله: (قال اللیث):	۲۶۸
	د امام شعبة رحمه الله خصوصیت:	۲۶۹
۶	باب العمل الذي يبتغى به وجه الله	۲۶۹
	د الله پاک د رضا والا عمل فضیلت	۲۶۹
	قوله: (قال: سمعت عتبان بن مالك الأنصاري ثم أحد بني سالم):	۲۷۰
۷	باب ما يحذر من زهرة الدنيا والتنافس فيها	۲۷۱
	قوله: (ما الفقر أخشى عليكم):	۲۷۲
	قوله: (لقد حمدناه حين طلع ذلك):	۲۷۴
	قوله: (إن هذا المال خضرة حلوة):	۲۷۴
	قوله: (فقال رجل يارسول الله أو يأتي الخير بالشر؟):	۲۷۴
	قوله: (فقال إنه لا يأتي الخير بالشر وإن مما ينبت الربيع يقتل أو يلم إلا آكلة الخضر):	۲۷۵
	د دولت ډېر والي کله نعمت دي؟	۲۷۵
	قوله: (ويظهر فيهم السمن):	۲۷۶
	قوله: (ثم يجيء من بعدهم قوم تسبق شهادتهم):	۲۷۷
۸	باب قول الله تعالى: يا أيها الناس إن وعد الله حق	۲۷۸
	قوله: (قال مجاهد الغرور الشيطان):	۲۷۸
۹	باب ذهاب الصالحين	۲۷۹
۱۰	باب ما يتقى من فتنة المال	۲۷۹
	د ترجمة الباب مقصد	۲۷۹
	قوله: (ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب):	۲۸۰
	قوله: (قال ابن عباس فلا أدري من القرآن هو أم لا):	۲۸۱
	قوله: (قال وسمعت ابن الزبير يقول ذلك على المنبر):	۲۸۱
	قوله: (وقال لنا أبو الوليد):	۲۸۲
	فائده: د تعلیقاتو په سلسله کښې د امام بخاري رحمه الله یو منهج	۲۸۳
۱۱	باب قول النبي صلى الله عليه وسلم «هذا المال خضرة حلوة»	۲۸۳

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: (قَالَ عُمَرُ اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا):	۲۸۵
	قوله: (ثُمَّ قَالَ هَذَا الْمَالُ، وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ: قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ):	۲۸۶
⑫	باب مَا قَدَّمَ مِنْ مَالِهِ فَهُوَ لَهُ	۲۸۶
⑬	باب الْمُكْثِرُونَ هُمُ الْمُقِلُّونَ	۲۸۷
	د سند وضاحت:	۲۸۹
	یو اعتراض او د هغې جواب	۲۸۹
	قوله: (قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ لَا يَصِحُّ إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ):	۲۸۹
	د نسخو فرق دلته دوه نسخې دی	۲۹۱
⑭	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «مَا يَسُرُّنِي أَنَّ عِنْدِي مِثْلَ أُحُدٍ هَذَا ذَهَبًا»	۲۹۲
	قوله: (تَمْضِي عَلَيَّ ثَالِثَةٌ):	۲۹۴
⑮	باب الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ	۲۹۴
	قوله: (قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا):	۲۹۵
	په آیت کریمه او حدیث کښې مناسبت:	۲۹۶
⑯	باب فَضْلِ الْفَقْرِ	۲۹۶
	قوله: (تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ):	۲۹۷
	قوله: (وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ):	۲۹۸
	د معاش په اعتبار سره د مومن درې حالتونه	۲۹۸
	فقر افضل دې او که مالداری؟	۳۰۰
⑰	باب كَيْفَ كَانَ عَيْشُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَأَصْحَابِهِ، وَتَخَلِّيهِمْ مِنَ الدُّنْيَا	۳۰۱
	قوله: (حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ مِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ):	۳۰۳
	قوله: (كَانَ يَقُولُ: اللهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ):	۳۰۴
	قوله: (إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلَالِ ثَلَاثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ):	۳۰۵
⑱	باب الْقَصْدِ وَالْمُدَاوَمَةِ عَلَى الْعَمَلِ	۳۰۶
	د ترجمة الباب وضاحت:	۳۰۶
	قوله: (مَا تُطِيقُونَ):	۳۰۸

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: ﴿کان عمله دیمة﴾:	۳۰۹
	محمد بن زبرقان	۳۱۰
	قوله: ﴿قال: اظنه عن ابی النضر عن ابی سلمة عن عائشة﴾:	۳۱۰
	یو اشکال او د هغې جوابات:	۳۱۰
	قوله: ﴿وقال مجاهد: سدادا سدیدا. صدقا﴾:	۳۱۱
	د باب سره د حدیث مناسبت:	۳۱۱
۱۹	بَابُ الرَّجَاءِ مَعَ الْخَوْفِ	۳۱۲
	د حضرت مدنی رحمه الله رائې:	۳۱۲
	د ترجمة الباب سره د آیت کریمه مناسبت:	۳۱۳
	د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت	۳۱۴
۲۰	بَابُ الصَّبْرِ عَنْ مَحَارِمِ اللّٰهِ	۳۱۴
	قوله: ﴿إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾:	۳۱۴
	قوله: ﴿وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ﴾:	۳۱۵
	د ترجمة الباب سره مطابقت	۳۱۵
	د صبر په باره کښې د بزرګانو څو اقوال	۳۱۶
	د قرآن کریم په آیتونو کښې راغلې د صبر مختلف معانی	۳۱۶
	د مناسب وخت انتظار کول:	۳۱۷
	نه بې قراره کیدل:	۳۱۸
	مشکلات په خاطر کښې نه راوستل:	۳۱۹
	معافی کول:	۳۲۰
	ثابت قدمی:	۳۲۱
	ضبط نفس:	۳۲۵
	هر قسم تکلیف او چتولو سره فرض همیشه ادا کول:	۳۲۶
	د صبر فضائل او انعامات	۳۲۸
	د مشکلاتو د پرانستلو کنجی صبر او دعا ده:	۳۲۹
۲۱	باب (وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)	۳۳۰
	د توکل او لغوی او اصطلاحی معنی:	۳۳۰
	قوله: ﴿قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ﴾:	۳۳۲
۲۲	باب مَا يُكْرَهُ مِنْ قِيلَ وَقَالَ	۳۳۳

شميره	مضمون	صفحه
	قوله: أخبَرَنَا غَيرُ وَاحِدٍ مِنهُم مُغِيرَةُ وَفُلاَنٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أيضًا عن الشعبي:	۳۳۴
۲۳	بَاب حِفْظِ اللِّسَانِ	۳۳۴
	قوله: ﴿مَا يَلفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾:	۳۳۴
	قوله: ﴿مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ﴾:	۳۳۵
	قوله: ﴿وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ﴾:	۳۳۵
	قوله: ﴿الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أيَّامٍ جَائِزَتُه﴾:	۳۳۶
	قوله: ﴿أبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ﴾:	۳۳۶
	قوله: ﴿يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ﴾:	۳۳۷
	د حديث الباب مطلب	۳۳۸
۲۴	بَاب الْبُكَاءِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ	۳۳۹
	د الله پاک په یاد کښې د ژړا فضیلت	۳۳۹
	الله پاک لره په تنهایئ کښې د یادولو صورتونه	۳۴۰
	د ذکر الله نه څه مراد دي؟	۳۴۱
	فائده: د ذکر افضل صورت	۳۴۱
۲۵	بَاب الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ	۳۴۱
	قوله: ﴿يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ﴾:	۳۴۲
	قوله: ﴿فَاسْحَقُونِي، أوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي﴾:	۳۴۳
	قوله: ﴿فَمَا تَلاَفَاهُ أنْ رَحِمَهُ اللَّهُ﴾:	۳۴۳
	قوله: ﴿فَأخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي﴾:	۳۴۳
	قوله: ﴿وَقَالَ مُعَاذٌ﴾:	۳۴۴
	قوله: ﴿قَالُوا خَيْرَ أبٍ﴾:	۳۴۴
	قوله: ﴿مَخَافَتُكَ، أوْ فَرَقٌ مِنْكَ﴾:	۳۴۴
	یو اشکال او د هغې جوابات:	۳۴۴
۲۶	بَاب الانْتِهَاءِ عَنِ الْمَعَاصِي	۳۴۵
	قوله: ﴿إنِّي أنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ﴾:	۳۴۶
	د علامه طیبی رحمه الله د کلام حاصل:	۳۴۸

شميره	مضمون	صفحه
	قوله: «المُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ المُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»:	۳۴۹
	يوه شبه او د هغې جواب:	۳۵۰
	غير مسلمو ته د تكليف رسولو حكم:	۳۵۰
	قوله: «مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»: ...	۳۵۲
	د تقديم لسان وجه:	۳۵۳
	قوله: «وَالمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ»:	۳۵۳
	د هجرت حكم	۳۵۴
۲۷	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»	۳۵۴
۲۸	باب حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ	۳۵۵
	جهنم او خواهشات نفساني:	۳۵۶
۲۹	باب «الجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ»	۳۵۶
	جنت د يو قدم په فاصله باندې:	۳۵۷
	د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:	۳۵۷
۳۰	باب لِيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ وَلاَ يَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ	۳۵۸
	يو ايمان روښانه كونكې اصول	۳۵۸
۳۱	باب مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ أَوْ بِسَيِّئَةٍ	۳۵۹
	د قصد او ارادې پنځه مراحل:	۳۵۹
	تعارض روايات او د هغې حل	۳۶۲
	د علامه شبير احمد عثماني رحمه الله تحقيق:	۳۶۳
	د عزم دوه قسمونه: فائده:	۳۶۳
۳۲	باب مَا يُتَّقَى مِنْ مُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ	۳۶۴
	گناه معمولي نه دی گنړل پكار: ...	۳۶۴
۳۳	باب الأَعْمَالُ بِالخَوَاتِيمِ وَمَا يُخَافُ مِنْهَا	۳۶۴
	د اعمال دارومدار په خاتمه باندې دې:	۳۶۵
۳۴	باب العُزْلَةُ رَاحَةٌ مِنْ خُلاَّطِ السُّوءِ	۳۶۵
	د خلوت فوائد:	۳۶۶
	خلوت افضل دې كه اختلاط؟	۳۶۶

شمیره	مضمون	صفحه
	د سند وضاحت	۳۶۷
	قوله: (وَرَجُلٌ فِی شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ):	۳۶۸
	قوله: (یَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ):	۳۶۸
	قوله: (تَابَعَهُ الزُّبَیْدِیُّ وَسُلَیْمَانُ بْنُ کَثِیرٍ وَالنُّعْمَانُ، عَنِ الزُّهْرِیِّ):	۳۶۸
	قوله: (وَقَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِیِّ، عَنْ عَطَاءٍ، أَوْعُبَیْدِ اللهِ، عَنْ أَبِی سَعِیدٍ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه وسلم):	۳۶۸
	قوله: (وَقَالَ یُونُسُ، وَابْنُ مُسَافِرٍ وَیَحْیَی بْنُ سَعِیدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِیِّ صلی الله علیه وسلم):	۳۶۸
	قوله: (یَأْتِی عَلَی النَّاسِ زَمَانٌ):	۳۶۹
	قوله: (شَعَفُ الْجِبَالِ):	۳۶۹
	قوله: (مواقع القطر):	۳۶۹
۳۵	بَابُ رَفْعِ الأَمَانَةِ	۳۷۰
	د ترجمة الباب مقصد	۳۷۰
	قوله: (إِذَا وُسِّدَ الأَمْرُ إِلَی غَیْرِ أَهْلِهِ):	۳۷۱
	قوله: (حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ صلی الله علیه وسلم حَدِیثَیْنِ رَأَیْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ):	۳۷۲
	قوله: (أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِی جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ):	۳۷۲
	د امانت نه څه مراد دې؟	۳۷۳
	قوله: (یَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ):	۳۷۵
	قوله: (فَیَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَکْتِ):	۳۷۵
	قوله: (ثُمَّ یَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَیَبْقَی فِیهَا أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ):	۳۷۵
	قوله: (کَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَی رِجْلِكَ فَنَفِطَ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَیْسَ فِیهِ شَیْءٌ):	۳۷۶
	د حدیث د تمثیل وضاحت	۳۷۶
	قوله: (وَیُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ وَمَا فِی قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِیمَانٍ):	۳۷۸
	قوله: (ما اعقله، ما اظرفه):	۳۷۸
	قوله: (وما فی قلبه):	۳۷۹

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: (وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيَّكُمْ بَايَعْتُ):	۳۷۹
	قوله: لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ عَلَيَّ الإِسْلَامُ وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ:	۳۷۹
	قوله: (فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا):	۳۷۹
	قوله: (قَالَ الْفَرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللهِ):	۳۷۹
	قوله: (كَالإِبِلِ الْمِائَةُ):	۳۸۰
	د حدیث شریف دوه مطلبونه:	۳۸۱
	د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۸۲
۳۶	باب الرِّيَاءِ وَالسُّمْعَةِ	۳۸۲
	د ریا تعریف:	۳۸۲
	د ریاء د مختلفو صورتونو حکم:	۳۸۳
	دا صورت د ریاکارئ نه دي:	۳۸۵
	د امام غزالی رحمه الله په نزد د ریاء قسمونه:	۳۸۵
	د حدیث مختلف مطلبونه:	۳۸۶
	قوله: (عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جُنْدَبًا، وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم غَيْرَهُ):	۳۸۸
	د شارحین بخاری مباحثه:	۳۸۸
	فائده: د جندب په نامه پنځه صحابه کرام رضي الله عنهم:	۳۸۹
۳۷	باب مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللهِ	۳۸۹
	د اهل مجاهده لس خصلتونه:	۳۹۰
	د حدیث الباب خصوصیت: تنبیه:	۳۹۱
	د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۹۱
	قوله: (لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا آخِرَةُ الرَّحْلِ):	۳۹۱
	قوله: (لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ):	۳۹۲
۳۸	باب التَّوَاضُعِ	۳۹۲
	د تواضع معنی	
	د حدیث الباب دوه طرق	۳۹۴
	د ترجمة الباب سره مناسبت:	۳۹۴
	قوله: (مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ):	۳۹۵
	قوله: (وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ):	۳۹۶

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: «وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ»:	۳۹۲
	قوله: «فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ»:	۳۹۲
	د حدیث الباب مختلف مطلبونه:	۳۹۷
	قوله: «وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ»:	۳۹۷
	قوله: «يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَه»:	۳۹۸
	په حدیث الباب باندې اعتراض او د هغې جواب:	۳۹۹
	د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت:	۴۰۳
۳۹	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ»	۴۰۳
	قوله: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ»:	۴۰۴
	قوله: «وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا»:	۴۰۵
	د حدیث دوه مطلبونه:	۴۰۵
	قوله: «تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ»:	۴۰۶
۴۰	باب طُلُوعِ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا	۴۰۶
	قوله: «وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ»:	۴۰۷
	قوله: «آمَنُوا أَجْمَعُونَ»:	۴۰۷
	فائده: د قرب قیامت د لوئې نخښې ظهور:	۴۰۷
۴۱	باب «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ»	۴۰۸
	د ترجمة الباب وضاحت	۴۰۸
	دوه بیل بیل څیزونه: مرګ او د الله پاک ملاقات:	۴۰۹
	قوله: «اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو، عَنْ شُعْبَةَ»:	۴۰۹
	قوله: «وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ......»:	۴۰۹
	یو اشکال او د هغې جواب:	۴۱۰
	قوله: «فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ»:	۴۱۱
۴۲	باب سَكَرَاتِ الْمَوْتِ	۴۱۱
	د مرګ سختښې:	۴۱۲
	قوله: «رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةٌ»:	۴۱۳
۴۳	باب نَفْخِ الصُّورِ	۴۱۵

شمیره	مضمون	صفحه
	د قیامت په ورځ باندې د نفخات تعداد:	۴۱۵
	توله: (قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ البُوقِ):	۴۱۷
	توله: (زَجْرَةٌ: صَيْحَةٌ):	۴۱۷
	توله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ: الصُّورُ):	۴۱۷
	توله: (الرَّاجِفَةُ: النَّفْخَةُ الأُولَى، وَالرَّادِفَةُ: النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ):	۴۱۷
	توله: (أَوْكَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللّٰه):	۴۱۸
	توله: (رَوَاهُ أَبُوسَعِيدٍ):	۴۱۹
۴۴	باب يَقْبِضُ اللّٰهُ الأَرْضَ	۴۱۹
	د ترجمة الباب مقصد:	۴۱۹
	د محشر زمکه به کومه او څنګه وی؟:	۴۱۹
	اختلاف د روایاتو او په هغې کښې د تطبیق صورت:	۴۲۰
	توله: (تَكُونُ الأَرْضُ خُبْزَةً وَاحِدَةً):	۴۲۳
	توله: (يَكْفَؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ):	۴۲۳
	توله: (نُزُلًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ):	۴۲۴
	د حدیث شریف دوه مطلبونه:	۴۲۴
	توله: (فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ):	۴۲۵
	توله: (ثَوْرٌ وَنُونٌ):	۴۲۵
	توله: (يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا):	۴۲۵
	توله: (زائدة الكبد):	۴۲۵
	توله: (بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ):	۴۲۶
	توله: (كَقُرْصَةِ النَّقِيِّ):	۴۲۶
	توله: (قَالَ سَهْلٌ، أَوْغَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ):	۴۲۶
	توله: (ليس فيها معلم):	۴۲۶
۱۲	باب كَيْفَ الْحَشْرُ	۴۲۶
	د حشر معنی او قسمونه:	۴۲۷
	توله: (يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثِ طَرَائِقَ):	۴۲۸
	په حدیث الباب کښې د راغلی حشر مصداق:	۴۲۸

شمیره	مضمون	صفحه
	د روایاتو تعارض او د هغې حل:	۴۳۱
	قوله:﴿فیقال: إنّهم لم یزالوا مرتدین علی أعقابهم﴾:	۴۳۲
۴۷	باب قوله عزّوجلّ (إنّ زلزلة السّاعة شیء عظیم)	۴۳۴
	په آیت کریمه کښې د راغلي زلزلي مصداق:	۴۳۴
	قوله:﴿أزفت الآزفة: اقتربت الساعة﴾:	۴۳۵
	قوله:﴿وقال ابن عبّاس: وتقطّعت بهم الأسباب قال الوصلات في الدّنيا﴾:	۴۳۷
۴۸	باب القصاص یوم القیامة	۴۳۸
	د ترجمة الباب وضاحت:	۴۳۸
	قوله:﴿وهي الحاقة لأن فیه الثواب وحواق الأمور الحقة والحاقة واحد﴾:	۴۳۸
	قوله:﴿التغابن: غبن اهل الجنة اهل النار﴾:	۴۳۹
	د قیامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول د څه څیز فیصله کولې شي؟:	۴۴۰
	قوله:﴿قنطرة بین الجنّة والنّار﴾:	۴۴۱
۴۹	باب من نوقش الحساب عذّب	۴۴۱
	د قیامت په ورځ د حساب مناقشه:	۴۴۱
	قوله:﴿اتّقوا النّار ولو بشقّ تمرة﴾:	۴۴۳
	قوله:﴿أعرض وأشاح﴾:	۴۴۳
۵۰	باب یدخل الجنّة سبعون ألفا بغیر حساب	۴۴۳
	په جنت کښې د اویا زره کسانو بغیر د حساب نه داخلیدل:	۴۴۴
	قوله:﴿سبقك بها عکّاشة﴾:	۴۴۵
۵۱	باب صفة الجنّة والنّار	۴۴۶
	قوله:﴿عدن خلد عدنت بأرض أقمت ومنه المعدن﴾:	۴۴۷
	قوله:﴿في معدن صدق في منبت صدق﴾:	۴۴۷
	د شفاعت قسمونه:	۴۵۷
۵۲	باب الصّراط جسر جهنّم	۴۵۹
	پل صراط:	۴۵۹
	د سند وضاحت:	۴۶۲
	قوله:﴿وبه کلالیب مثل شوك السّعدان﴾:	۴۶۳

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: (مِنْهُمُ الْمُوبَقُ بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمُ الْمُخَرْدَلُ):	۴۶۳
	قوله: (قَشَبَنِي رِيحُهَا):	۴۶۳
	قوله: (فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ):	۴۶۳
	مسئله د الله پاک د متشابهات صفاتو:	۴۶۴
	د اهل سنت مسلک:	۴۶۴
	① اول مسلک	۴۶۴
	② دويم مسلک	۴۶۵
	③ دريم مسلک	۴۷۰
	راجح او محتاط مسلک	۴۷۲
	څو اهم خبري:	۴۷۳
	د سلفی حضراتو تشدد:	۴۷۴
۵۲	بَابٌ فِي الْحَوْضِ	۴۷۶
	د حوض مفهوم:	۴۷۶
	د حوض کوثر ثبوت	۴۷۶
	حوض به د صراط نه مخکښي وی که روستو	۴۷۷
	يو اشکال او د هغي جواب:	۴۷۷
	د ترجمة الباب وضاحت:	۴۷۸
	قوله: (فَلَا أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ):	۴۸۴
	د ترجمة الباب سره مناسبت:	۴۸۴
	قوله: (وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ):	۴۸۶
	مستورد ابن شداد:	۴۸۷
	قوله: (أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ: تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ):	۴۸۷

بسم الله الرحمٰن الرّحيم

۸۲: كتاب الاستيذان

(۱) باب بدء السلام

د كتاب الاستيذان او كتاب الادب ترمينځه مناسبت: امام بخارى رحمه الله فرمائى چه د كتاب الادب نه بغير كتاب الاستيذان ذكر فرمائيلي دي. چاته تلو سره د هغه نه د دننه داخليدو اجازت اخستلو استئذان وائى. او دا هم د آداب معاشرت نه يو اهم اسلامى ادب دي. خو د دي په احكاماتو كښې چونكه تفصيل دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله د دې دپاره د مستقل كتاب عنوان اوتړلو.

د استئذان معنى: د استئذان معنى ده ﴿طلب الاذن فى الدخول لمحل لا يملكه المستاذن﴾ (۱) يعنى كوم ځائې چه د انسان ملكيت نه وى هلته د داخليدو نه مخكښې اجازت طلب كولو ته استئذان وئيلې شى.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله په دې كتاب كښې د ټولو نه مخكښې ترجمة الباب "باب بدء السلام" په الفاظو سره قائم كړې دې. بداء (د باء په فتحې او د دال په سكون سره) د ابتداء په معنى كښې دې (۲) په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د سلام د ابتداء واقعه بيان كړې ده.

استئذان متصل سلام ذكر كولو سره ئې دې طرف ته اشاره اوكړه چه كوم سړې سلام نه كوى هغه ته دې د داخليدو اجازت ورنكړې شى (۳) ددې تفصيل وړاندې په باب كښې راروان دې.

۵۸۷۳: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ، طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا، فَلَمَّا خَلَقَهُ قَالَ اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ النَّفَرِ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ جُلُوسٌ، فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ، فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ. فَقَالَ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ. فَقَالُوا السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدُ حَتَّى الآنَ» [ر: ۳۱۴۸]

ترجمه: د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل الله پاك سيدنا ادم عليه السلام په خپل صورت باندې پيدا كړو. د هغوى اوږد والې شپيته گزه وو. چه كله الله پاك هغه پيدا كړو نو وې وئيل لاړه شه او د ناستو ملائكو دې جماعت ته سلام اوكړه او واوره

---

(۱) فتح البارى ۳/۱۱، ارشاد السارى ۲۲۸/۱۳، عمدة القارى ۲۲۹/۲۲

(۲) فتح البارى ۳/۱۱، ارشاد السارى ۲۲۸/۱۳، عمدة القارى ۱۱۶/۲۲

(۳) فتح البارى ۳/۱۱، ارشاد السارى ۲۲۸/۱۳، عمدة القارى ۲۲۹/۲۲

چه هغوی څه جواب درکوی هم هغه به ستا او ستا د اولاد سلام وی. نو هغوی ورته (السّلام علیکم) اووې. ملائکو اووې (السلام علیك ورحمة الله) ملائکو د (ورحمة الله) ضافه اوکړه پس هر هغه سړې کوم چه به جنت ته داخلیږی هغه به د سیدنا آدم علیه السلام په صورت پیدا کیږی د سیدنا ادم علیه السلام نه روستو د خلقو په قد کښې کمې شروع شو کوم چه تر اوسه پورې جاری دې

د خلق الله ادم علی صورته تشریح : (خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا) د دې جملې په تشریح کښې د حضرات محدثینو مختلف اقوال دی:

① یو قول دا دې چه په (علی صورته) کښې ضمیر لفظ ادم طرف ته راجع دې او مطلب دا دې چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام لره د تخلیق د ابتداء نه هم د هغوی په صورت او شکل باندې پیدا کړو او د نورو انسانانو په شان د هغوی تخلیق په هغه تدریجی مراحلو باندې نه دې شوې چه په هغې کښې انسان اول یو نطفه، بیا مضغه، بیا جنین، بیا طفل، بیا صبی او بیا ځوانیدو سره د خلقت مراحل پوره کوی، بلکه هغه د شروع نه د ټولو اندامونو او کامل شکل و صورت سره د شپیتو ګزو پوره انسان جوړ کړې شوې وو.[1]

د صحیح بخاری شارح علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د دهریه په عقیده باندې رد دې چه د انسان خلقت د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه تدریجی مراحلو سره راروان دې. انسان د نطفې او نطفه د انسان پیداوار دې. په دې حدیث کښې صراحت راغلو چه د سیدنا آدم علیه السلام خلقت د نطفې نه نۀ دې شوې بلکه هغه د خاورې نه په شروع کښې په خپل اصل صورت باندې پیدا کړې شوې وو.[2]

② دویم قول دا دې چه په (علی صورته) کښې ضمیر د لفظ الله طرف ته راجع دې، او د (صورة) نه مراد صفت دې، مطلب دا دې چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام لره په خپل صفت باندې پیدا کړو. یعنی هغه ئې د هغه صفاتو سره موصوف کړو کوم چه د الله پاک د صفاتو سورې او نظاره ده. پس الله پاک هغوی حی، عالم، قادر، مرید، متکلم، سمیع او بصیر جوړ کړو.[3]

③ دریم قول دا دې چه ضمیر د لفظ الله طرف راجع دې او د (صورة) نه صفت نه دې مراد بلکه صورت او هیئت مراد دې. خو د الله پاک طرف ته اضافت د تشریف او تکریم دپاره دې[4] لکه "روح الله" او "بیت الله" کښې د روح او بیت اضافت د الله پاک طرف ته د شرف او عظمت د ظاهرولو دپاره دې، په دې صورت کښې د سیدنا آدم علیه السلام د شکل او صورت

---

[1] فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[2] شرح صحیح البخاری لابن بطال ۶/۹، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[3] ارشادالساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ٤/۱۱، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۷/۹، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[4] ارشاد الساری ۲۲۹/۹، مرقاة المفاتیح، کتاب الدیات، باب ما لا یضمن من الجنایات: ۸۵/۷ عمدة القاری ۲۲۹/۲۲_

وجاهت او لطافت او د هغوی حسن او ښکلا طرف ته اشاره کول مقصود دی چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام په داسې لطیف او جمیل صورت باندې پیدا کړو کوم چه په اسرار او لطائف باندې مشتمل دې او که چه هغه د خپل قدرت کامله په ذریعه د خپل طرف نه ورکړې دې.[1]

قوله: ﴿فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ﴾: یعنی تاسو د سلام کولو نه پس واورئ چه څنګه په جواب کښې تحیة پیش کوی، هم هغه به ستاسو او ستاسو د امت تحیة وی. د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې ﴿یجیبونك﴾ دې، یعنی هغه څنګه جواب درکوی.[2]

طوله ستون ذراعا یعنی د سیدنا آدم علیه السلام اوږدوالي دهغوی دپیدائش په وخت شپیتهٔ ذراع وو

د ذراع نه څه مراد دې، د سیدنا ادم علیه السلام ذراع یا موجوده ذراع؟ زیات صحیح خبره دا ده چه د موجوده خلقو ذراع مراد دې.[3] د سیدنا آدم علیه السلام ذراع نه دې مراد[4] او مطلب دا دې چه د سیدنا آدم علیه السلام قد په اوږد والی کښې د دې دور د خلقو د شپیتو ګزو په اندازه وو. یعنی شپیتهٔ ګزه وو. ځکه چه که د آدم علیه السلام ذراع مراد کړې شی نو د دې مطلب به دا وی چه د هغوی ذراع د هغوی د قد د شپیتمې حصې برابر وو، کوم چه د هغوی د قد د اوږد والی او تناسب اعضاء اعتبار سره بالکل بې جوړه معلومیږی. ځکه چه ذراع عموما د انسان د ربع او څلورمې حصې برابر وی او مناسب او ښکلې هم هغه وخت لګی چه کله هغه د هغه د ربع په اندازه وی. د شپیتهٔ ګزه انسان صرف یو ګز لاسونه به بالکل هم دغه شان بې جوړه معلومیږی لکه د دې دور د شپږ فټه انسان د څلور انچو لاس به نامناسب معلومیږی. په دې وجه د ذراع نه د دې دور د عام خلقو ذراع مراد دې.[5]

سلام د امت محمدیه خصوصیت: ﴿ذریة﴾ نه د سیدنا آدم علیه السلام عام ذریة نه دې مراد. بلکه صرف د امت محمدیه صلی الله علیه وسلم مسلمان ذریة مراد دې.[6]

وجه دا ده چه د نورو څو روایاتو نه معلومیږی چه د سلام مشروعیت د امت محمدیه صلی الله علیه وسلم خصوصیت دې

پس امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې او ابن ماجه په سنن کښې د سیده عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت نقل کړې دې چه په هغې کښې دی ﴿مَا حَسَدَتْكُمُ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ مَا حَسَدُوكُمْ عَلَى

---

[1] ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳. شرح صحیح البخاری لابن بطال ۸/۹. مرقاة المفاتیح. کتاب الدیات. باب ما لا یضمن من الجنایات: ۹۷/۷

[2] ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳. فتح الباری ٤/۱۱. عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[3] عمدة القاری ۲۸۷/۱۵. فتح الباری ٤٤۲/٦. تحفة الباری ٥٦/٤. الابواب والتراجم للکاندهلوی ۲۱۲/۱. مرقاة شرح مشکاة ۷۳۰/۹.

[4] ایضا

[5] حواله سابقه. د زیات تفصیل دپاره اوګورئ: مظاهر حق جدید (رقم الحدیث: ٥۷۳٦)

[6] ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳. فتح الباری ٥/۱۱

السَّلامِ وَالتَّأْمِينِ ﴾[1]، يعنى يهوديان چه څنګه په سلام او آمين وئيلو باندې تاسو سره حسد كوى. په بل څه څيز باندې داسې حسد نه كوى

هم دغه شان د سيدنا ابوذر غفارى رضی الله عنه يو اوږد مرفوع روايت امام مسلم رحمه الله نقل كړې دې.
په دې كښې دى ﴿ اول من جاء بتحية السلام ﴾[2]،
يعنى د ټولو نه اول ماته د سلام ډالئ راكړې شوه.

امام بيهقى رحمه الله په شعب الايمان كښې د سيدنا ابوامامه رضی الله عنه نه مرفوعا روايت نقل كړې دې.
﴿إِنَّ اللهَ جَعَلَ السَّلامَ تَحِيَّةً لأُمَّتِنَا، وَأَمَانًا لأَهْلِ ذِمَّتِنَا ﴾[3]، يعنى سلام زمونږ د امت دپاره ډالئ او د اهل ذمه دپاره امان دې

په سنن ابى داؤد كښې د سيدنا عمران بن حصين رضی الله عنه نه په يو روايت كښې دى ﴿ كُنَّا نَقُولُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْعَمَ اللهُ بِكَ عَيْنًا وَأَنْعِمْ صَبَاحًا فَلَمَّا كَانَ الإِسْلامُ نُهِينَا عَنْ ذَلِكَ ﴾[4]، يعنى مونږ به د جاهليت په زمانه كښې ﴿ انعم بك عينا ﴾ ستا په ذريعه دې سترګې يخې وى او ﴿ انعم صباحا ﴾ ستا سحر دې په خير وى (ښه چارې) الفاظ وئيل. د اسلام د راتلو نه پس مونږ د دې الفاظو نه منع كړې شو

د مقاتل بن حيان رحمه الله په روايت كښې دى ﴿ كانوا فى الجاهلية يقولون : حييت مساء، حييت صباحا، فغير الله ذلك السلام ﴾[5]، يعنى د جاهليت په زمانه كښې به خلقو ﴿حييت مساء او حييت صباحا﴾ الفاظ د سترې مشى په طور وئيل چه د هغې معنى ده سحر او ماښام ژوندې اوسې. الله پاک هغه په سلام باندې بدل كړو.

قوله: فقال : السلام عليكم : سيدنا آدم عليه السلام ته ﴿ سلم ﴾ وئيلو شوې وو. د ﴿ السلام عليكم﴾ الفاظ يا خو هغوى د امر د صيغې نه پخپله فهم كړل او يا الله پاک د الهام په ذريعه هغوى ته دا الفاظ اوښودل[6]

---

[1]) اخرجه الامام البخارى فى الادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب فضل السلام. رقم الحديث: ۹۸۸. ۴۴۹/۲. واخرجه ابن ماجة فى كتاب اقامة الصلاة والسنة فيها. باب الجهر بآمين. رقم الحديث : ۷۸۶. ۲۸۷/۱.

[2]) اخرجه مسلم. بتغيير فى كتاب فضائل الصحابة. باب من فضائل ابى ذر رضى الله تعالى عنه. رقم الحديث ۲۴۷۳. ۴/ ۱۹۲۱

[3]) اخرجه البيهقى فى شعب الايمان. باب فى مقاربة وموادة اهل الدين. رقم الحديث ۸۷۹۸. ۶/ ۴۳۶.

[4]) اخرجه ابوداؤد فى الادب. باب فى الرجل يقول : انعم الله بک عينا. رقم الحديث : ۵۲۲۷

[5]) فتح البارى ۵/۱۱

[6]) فتح البارى ۵/۱۱.

﴿السلام علیکم﴾ په الف لام سره غوره او افضل دي. که څوک بغیر د الف لام نه ﴿سلام علیکم﴾ اوائی نو هم صحیح دي [۱]، په قرآن کریم کښې دی ﴿فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ [۲]، په یو بل آیت کریمه کښې دی ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾ [۳]، په دواړو آیتونو کښې سلام بغیر د الف لام نه دي.

د علیکم السلام وئیلو مطلب که یو سړې ﴿علیکم السلام﴾ اوائی نو د راجح قول مطابق دا هم د سلام صیغه ده او په دې سره به سلام أدا شی. خو قاضی عیاض او امام غزالی رحمهم الله دې ته مکروه وئیلې دي [۴]، خو امام نووی رحمه الله فرمائی چه ﴿والمختار لا یکره، ویجب الجواب، لانه سلام﴾ [۵]، یعنی مختار قول دا دې چه دا مکروه نه ده او د دې جواب ورکول واجب دی ځکه چه دا سلام دې.

په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې د ابو جری جابر بن سلیم الهجیمی رضی الله عنه نه روایت دې چه ﴿أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - فَقُلْتُ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللهِ. قَالَ «لَا تَقُلْ عَلَيْكَ السَّلَامُ فَإِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ تَحِيَّةُ الْمَوْتَى﴾ [۶]، زه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شوم او اومې وئیل ﴿علیک السلام یا رسول الله﴾ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: ﴿علیک السلام﴾ مه وایه. ځکه چه دا د مړو تحیة ده. د دې روایت نه د ﴿علیک السلام﴾ کراهت معلومیږی.

قوله: ﴿فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللهِ﴾: یعنی ملائکو په جواب کښې د ﴿ورحمة الله﴾ اضافه اوکړه. دا اضافه کول بالاتفاق مستحب ده. که سلام کونکی ﴿ورحمة الله﴾ اووې نو په جواب ﴿وبرکاته﴾ اضافه مستحب ده.

د ومغفرته ورضوانه د اضافې حکم د ﴿وبرکاته﴾ نه په سلام او د هغې په جواب کښې د ﴿ومغفرته، ورضوانه﴾ اضافه مشروع ده یا نه؟ په دې سلسله کښې روایات مختلف دی امام مالک رحمه الله په موطاء کښې د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې. په هغې کښې

---

[۱] فتح الباری ۵/۱۱، ارشاد الساری ۲۳۰/۱۳

[۲] سورة الانعام الایة: ٥٤

[۳] سورة الصافات، الایة ۷۹

[٤] ارشاد الساری ۲۳۰/۱۳، فتح الباری ۵/۱۱

[۵] فتح الباری ۵/۱۱، شرح مسلم للنووی کتاب السلام ۲۱۲/۲

[۶] اخرجه ابوداؤد فی ابواب السلام، باب کراهیة ان یقول: علیک السلام ۳۵۱/۲، والترمذی فی ابواب الاستیذان والادب، باب ما جاء فی کراهیة ان یقول: علیک السلام مبتداء ۱۰۱/۲.

دى ﴿ انتهى السلام الى البركة ﴾ يعنى په ﴿ وبركاته ﴾ باندې سلام پوره كيږى. [۱]
خو د سيدنا انس، سيدنا ابن عمر او سيدنا زيد بن أرقم رضي الله عنهم نه داسې روايات منقول دى چه په هغې كښې د ﴿ وبركاته ﴾ نه پس اضافه منقول ده. [۲]
دا روايات اګر چه ضعيف دى، خو د ټولو د يوځائې كولو نه د ﴿ وبركاته ﴾ د اضافې مشروعيت ثابتيږى. پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:
﴿ وهذه الاحاديث الضعيفة، اذا انضمت قوى ما اجتمعت عليه من مشروعية الزيادة على "وبركاته" ﴾ [۳]
دلته په روايت كښې دى چه سيدنا آدم عليه السلام ﴿ السلام عليكم ﴾ اووې او ملائكو په جواب كښې ﴿ السلام عليك ﴾ اووې. د دې نه معلومه شوه چه د سلام په جواب هم هغه صيغه استعمالولې شي كومه چه د سلام دپاره خاص ده. د كشميهنى په روايت كښې ﴿ وعليك السلام ﴾ دې. [۴]
په جواب كښې كه چا صرف ﴿ وعليكم ﴾ اووې نو هم كافى ده خو كه ﴿ عليكم ﴾ ئې بغير د واؤ نه اووې نو د جواب دپاره به كافى نه وى. [۵]
د سلام او د هغې د جواب متعلق نور احكام: سلام كول مسنون او جواب وركول واجب على الكفاية دى كه په جماعت كښې يو كس جواب وركړو نو د ټولو د طرف نه به كافى شى [۶]
سلام كولو او د هغې په جواب وركولو كښې ضرورى ده چه په دومره اوچت آواز سره وى چه نزدې كس ئې واورى. كه د دې نه ئې رو اووې نو هغه شرعا كافى نه دې [۷]
د سلام جواب فوراً وركول واجب دى. كه په دې كښې تاخير اوكړې شو نو ګناهګار به وى [۸]

---

[۱] اخرجه الامام مالک فى الموطاء، كتاب السلام، باب العمل فى السلام، رقم الحديث: ۲، ۲، ۹۵۹. واخرجه البيهقى فى شعب الايمان، باب رد السلام، رقم الحديث: ۹۰۹۶، ۵۱۰/۶
[۲] فتح البارى ۷/۱۱. عَنْ يَحْيَى بْن سَعيد، أَنَّ رَجُلاً سَلَّمَ عَلَى عَبْد اللَّه بْن عُمَرَ. فَقَالَ: السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّه وَبَرَكَاتُهُ. وَالْغَاديَاتُ وَالرَّائحَاتُ. فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّه بْنُ عُمَرَ: وَعَلَيْكَ أَلْفًا. ثُمَّ كَأَنَّهُ كَرهَ ذَلكَ. اخرجه الامام مالک فى الموطاء. كتاب السلام ۹۶۶/۲.
" عَنْ زَيْد بْن أَرْقَمَ قَالَ: كَانَ النَّبيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ إذَا سَلَّمَ عَلَيْنَا، فَرَدَدْنَا عَلَيْه السَّلَامَ قُلْنَا: " وَعَلَيْكَ وَرَحْمَةُ الله وَبَرَكَاتُهُ وَمَغْفرَتُهُ" اخرجه البيهقى فى شعب الايمان، فصل فى كيفية السلام وكيفية الرد، رقم الحديث: ۸۸۸۱. (۴۵۶/۶)
[۳] فتح البارى ۷/۱۱
[۴] فتح البارى ۶/۱۱. ارشاد السارى ۲۳۰/۱۳. عمدة القارى ۲۳۰/۲
[۵] شرح صحيح مسلم للنووى كتاب السلام ۲۰۲/۲
[۶] شرح صحيح مسلم للنووى كتاب السلام ۲۱۲/۲. فتاوى هندية كتاب الكراهية، الباب التاسع: ۳۲۵/۵. رد المختار، فصل فى البيع ۲۹۳/۵
[۷] شرح مسلم للنووى، كتاب السلام ۲۱۳/۲. رد المختار ۲۹۳/۵. فتاوى هندية كتاب الكراهية ۳۲۶/۵.
[۸] رد المختار فصل فى البيع ۲۹۳/۵

د غائب جواب كه څوك راورسوى نو د هغه په جواب كښې ﴿ وعليك وعليه السلام ﴾ الفاظ وئيل يكار دى [1]

قوله: فلم يزل الخلق ينقص حتى الآن: دلته ﴿ حتى ﴾ په معنى د ﴿ الى ﴾ دې او مطلب دا دې چه د شپيتو ذراع نه د انسان قامت په مزه مزه ښكته كيدلو. او تقريبا شپږو فتو ته راكوز شو. د نقص او كمى دا سلسله په هره صدئ كښې جارى وه. تردې چه د رسول الله ﷺ په زمانه باندې راتلو سره اودريده [2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ماته په دې مقام كښې دا اشكال دې چه د هغې صحيح جواب مانه اوسه پورې اونشو. هغه دا چه دا نقص دا سلسله په هره صدئ كښې وه. د سيدنا آدم عليه السلام نه واخله تر قوم ثمود پورې، په هغې كښې هيڅ خاص كمې نشته. ځكه چه د قوم ثمود چه كوم آثار ملاؤ شوې دا چه دا كمې انتهائى كمه شوې ده. هغه خلق د انتهائى اوچت قد او قامت مالكان وو او د قوم ثمود نه پس چه تر نن پورې په انسانى قامت كښې كوم كمې راغلې دې. هغه ډير زيات دې. ځكه چه د قوم ثمود او د آدم عليه السلام په زمانه كښې ډيره فاصله ده. او د قوم ثمود نه د رسول الله ﷺ د زمانې پورې فاصله نسبتا كمه ده پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ ويشكل على هذا ما يوجد الآن من آثار الأمم السالفة كديار ثمود فإن مساكنهم تدل على أن قاماتهم لم تكن مفرطة الطول على حسب ما يقتضيه الترتيب السابق ولا شك أن عهدهم قديم وأن الزمان الذى بينهم وبين آدم دون الزمان الذى بينهم وبين أول هذه الأمة ولم يظهر لى الآن ما يزيل هذا الاشكال ﴾

د دې جواب دا كيدې شى چه په حديث كښې د ﴿ نقص ﴾ ذكر مطلق دې. د زمانې د څه مخصوص مقدار او په څه خاص تناسب سره د نقص ذكر نه دې. لهذا كه د قوم ثمود پورې نقص زيات نه شو نو دا هيڅ د اشكال خبره نه ده كه روستو زيادت شوې وى نو هيڅ د اشكال خبره نه ده

باب (۲)

قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى (يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ * فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ * لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ).(٢) وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ

---

[1]) رد المختار فصل فى البيع ۲۹۴/۵

[2]) فتح البارى ۴۴۳/۶. عمدة القارى ۲۸۷/۱۵. تحفة البارى ۵۶/۴. مرقاة ۷۳۰/۹

وَرُءُوسَهُنَّ قَالَ اصْرِفْ بَصَرَكَ عَنْهُنَّ . قَوْلُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) . وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لاَ يَحِلُّ لَهُمْ (وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (خَائِنَةَ الأَعْيُنِ) مِنَ النَّظَرِ إِلَى مَا نُهِيَ عَنْهُ. وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الَّتِي لَمْ تَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لاَيَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَهَى النَّظَرُ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً. وَكَرِهَ عَطَاءٌ النَّظَرَ إِلَى الْجَوَارِي يُبَعْنَ بِمَكَّةَ، إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِيَ.

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د ټولو نه اول د سورة النور درې آيتونه ذکر کړې دی چه د هغې ترجمه دا ده .

"اې ايمان والو! تاسو د خپلو کورونو نه علاوه نورو کورونو ته مه داخليږئ. چه ترڅو پورې مو اجازت نه وی حاصل کړې او د هغې اوسيدونکو ته مو سلام نه وی کړې. هم دا ستاسو دپاره غوره ده چه تاسو نصيحت حاصل کړئ بيا که تاسو په هغه کورونو کښې څوک بيا نه مومئ نو هغې ته مه ځئ چه ترڅو پورې تاسوته اجازت درنکړې شی او که تاسو ته جواب ملاؤ شی چه واپس شئ نو واپس شئ. هم دا خبره ستاسو دپاره غوره ده او الله پاک ته ستاسو د ټولو اعمالو خبر دې.

مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيتونو په تفسير کښې ليکی :

"يعنی خاص د خپل اوسيدو چه ئې کوم کور دې د هغې نه سوا دې بل کور ته بغير د خبر کولو نه داخل نه شی. معلومه نه ده چه هغوی به په څه حال کښې وی او هغه وخت د چا دننه راتلل خوښوی او که نه، لهذا دننه تلو نه مخکښې آواز ورکولو سره دې اجازت حاصل کړی او د ټولو نه غوره آواز د سلام دې. په حديث کښې دی چه درې کرته دې سلام اوکړی او د داخليدو اجازت دې واخلی. که درې کرته سلام کولو نه پس هم اجازت ملاؤ نه شی نو واپس دې لاړ شی. په حقيقت کښې دا داسې حکيمانه تعليم دې چه که د دې پابندی اوکړې شی نو د کور والا او ملاقات کونکی دواړو دپاره غوره ده خو افسوس چه نن مسلمانان دا مفيد تعليمات پريږدی کوم چه نور قومونه هم د هغوی نه زده کولو سره ترقی کوی. (۱)

د استيذان طريقه او حکم : د سورة النور د دې آيات مبارکه نه د استيذان طريقه او حکم نسبتا په تفصيل سره بيان کړې شوې دې. چه د هغې حاصل دا دې چه انسان کله د بل سړی په کور کښې داخليدل غواړی نو هغه دې اجازت طلب کړی او د اجازت ملاويدو نه پس بيا داخل شی.

د اجازت طلب کولو په کيفيت کښې لړ شان اختلاف دې.

① د بعض علماء کرامو په نزد د استيذان صحيح صورت دا دې چه اول دې اجازت طلب کړې شی او د اجازت ملاويدو نه پس دې سلام اوکړې شی يعنی په استيذان کښې سلام مقدم دې (۲)

۱) تفسير عثمانی : ۴۷۱، سورة النور آيت نمبر ۲۷

۲) تکملة فتح الملهم ۲۲۹/۴، شرح صحيح مسلم ۲۱۰/۲، لامع الدراری ۴۸/۱۰

دا حضرات یو خو د قرآن کریم د ذکر شوې آیت کریمه نه استدلا ل کوی چه په هغې کښې ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ﴾ په دې آیت کریمه کښې د ﴿ تستانسوا ﴾ ترجمه مفسرین حضرات په ﴿ تستاذنوا ﴾ سره کړې ده. (۱) مطلب دا دې چه د چا په کور کښې د داخلیدو نه مخکښې دوه کارونه کول پکار دی یو استیناس یعنی استیذان او دویم سلام. په آیت کریمه کښې استیذان په سلام باندې مقدم کړې شوې دې.

دویم دا چه دا حضرات د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی کوم چه ابن ماجة په خپل سنن کښې نقل کړې دې. په هغې کښې دی ﴿ قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، هَذَا السَّلَامُ، فَمَا الِاسْتِئْذَانُ؟ قَالَ: يَتَكَلَّمُ الرَّجُلُ تَسْبِيحَةً، وَتَكْبِيرَةً، وَتَحْمِيدَةً، وَيَتَنَحْنَحُ، وَيُؤْذِنُ أَهْلَ الْبَيْتِ ﴾ (۲) یعنی یا رسول الله! دا خو سلام شو، د استیذان څه طریقه ده؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: داسې انسان لره تسبیح او تکبیر او مرئ تازه کولو سره د خپل راتلو خبر ورکول پکار دی. په دې کښې دی چه د سلام نه مخکښې تسبیح وغیره لوستل، او مرئ تازه کول استیذان دې.

۲: خو د جمهور علماء کرامو په نزد د استیذان مسنون طریقه دا ده چه سلام دې په استیذان باندې مقدم کړې شی، یعنی اول دې سلام اوکړی او بیا دې کور ته د داخلیدو اجازت طلب کړې شی. (۳) مثلا اول دې دا اووئیلې شی ﴿ السلام علیکم ﴾ د دې نه پس دې اووئیلې شی چه: زه دننه راتلې شم؟

دا حضرات یو خو په سنن ابی داؤد کښې د ربعی د روایت نه استدلال کوی چه رسول الله ﷺ په کور کښې وو. د بنو عامر یو سړی کور ته د دننه داخلیدو اجازت طلب کړو او وې وئیل ﴿أألج﴾ (آیا زه دننه داخلیدې شم) رسول الله ﷺ خپل خادم ته اوفرمائیل ﴿ اخْرُجْ إِلَى هَذَا فَعَلِّمْهُ الِاسْتِئْذَانَ فَقُلْ لَهُ قُلِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ ﴾ یعنی دې سړی ته ور اوځه او ورته د استیذان طریقه اوښایه او اووایه چه په داسې وئیلو سره دې اجازت طلب کړی: السلام علیکم آیا زه داخلیدې شم؟ هغه صاحب دا هدایت اوریدلو، پس هغوی اووې ﴿ السلام علیکم أأدخل ﴾ رسول الله ﷺ هغوی ته اجازت ورکړو. (۴)

امام بیهقی رحمه الله هم په شعب الایمان کښې د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې، په هغې کښې دی: ﴿ لَا تَأْذَنُوا لِمَنْ لَمْ يَبْدَأْ بِالسَّلَامِ ﴾ (۵)

---

(۱) سورة النور آیت ۲۷. تفسیر القرطبی ۲۱۳/۱۲. ورح المعانی ۱۳۳/۱۰. ابن کثیر ۲۷۸/۳

(۲) اخرجه ابن ماجة فی سننه فی کتاب الادب باب الاستیذان ۲۶۳ (اسناده ضعیف)

(۳) اوګورئ: تکملة صحیح مسلم ۲۲۹/٤. شرح مسلم للنووی ۲۱۰/۲. لامع الدراری ٤۸/۱۰

(٤) الحدیث اخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب. باب الاستیذان ٤۳۷/۲. (اسناده صحیح)

(۵) الحدیث اخرجه البیهقی فی شعب الأیمان باب فی مقاربة وموادة اهل الدین. رقم الحدیث ۸۸۱۶. ٤٤۱/۶. (اسناده ضعیف)

يعني څوک چه په سلام سره ابتداء نه کوي هغه ته اجازت مه ورکوئ.
امام بخارى رحمه الله هم په الادب المفرد کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه دغه شان روايت نقل کړې دې [1]
د دې رواياتو نه معلوميږي چه سلام په استيذان باندې مقدم دې. هر چه تعلق دې د قرآن کريم د آيت نو د هغې دا جواب کيدې شي چه هلته واؤ د جمع دپاره دې د ترتيب دپاره نه دې لکه چه په اصول فقه کښې قاعده مشهوره ده. [2]
او د سيدنا ابوايوب انصارى رضي الله عنه روايت ته حافظ ابن حجر رحمه الله ضعيف وئيلې دې [3] په دې وجه هغه د ذکر کړې شوې هغه رواياتو په مقابله کښې حجت نه دې.
بهر حال د جمهور علماء کرامو په نزد د اجازت طلب کولو مسنون طريقه هم دا ده چه اول سلام اوکړې شي، د دې نه پس دې خپل نوم اخستلو سره اجازت طلب کړې شي. خو داسې ځايونه. کورونه او ځايونه چه هلته هر سړى ته عام د ورتول اجازت وى. مثلا مسافر خانې. اسپتال وغيره نو هلته به د استيذان ذکر شوې حکم نه وى. په آيت کريمه کښې د ﴿بيوتا غير مسكونة﴾ نه هم داسې مقامات مراد دى. [4]

قوله: وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ وَرُؤُوسَهُنَّ قَالَ اصْرِفْ بَصَرَكَ عَنْهُنَّ: سعيد بن ابى الحسن رحمه الله، د امام حسن بصرى رحمه الله رور دې، هغوى د خپل رور حسن بصرى رحمه الله نه تپوس اوکړو چه عجمى زنانه خپله سينه او سر ښکاره ساتى؟ امام حسن بصرى رحمه الله اوفرمائيل: تاسو خپل نظر د هغوى نه بچ ساتئ او په دليل کښې هغوى د قرآن کريم دا آيت کريمه: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ پيش کړو، په دې آيت کريمه کښې مومنانو ته د سترګو د ښکته کولو حکم کړې شوې دې.
قول الله عزوجل: په ترکيب کښې مرفوع هم کيدې شى، په دې صورت کښې به دا د مبتداء محذوف دپاره خبر وى او د ﴿اقرأ﴾ فعل محذوف کيدو د وجې نه منصوب هم کيدې شى. [5]
کشميهنى نه علاوه په نورو نسخو کښې ﴿وقول الله﴾ په واؤ سره دې، په دې صورت کښې به دا آيت کريمه د مستقل ترجمة الباب په حيثيت سره وى، د امام حسن بصرى رحمه الله د قول

---

[1]) الحديث اخرجه الامام البخارى فى الادب المفرد مع شرحه فضل الله الصمد ۵۰۵/۲ (صحيح الاسناد)
[2]) کشف الاسرار ۱۰۹/۲
[3]) فتح البارى ۹/۱۱ قال الحافظ : واخرج ابن ابى حاتم بسند ضعيف من حديث ابى ايوب.
[4]) عمدة القارى ۲۳۱/۲۲. ارشاد السارى ۲۳۲/۱۳. د تفصيل دپاره اوګورئ : تفسير القرطبى ۲۲۱/۱۲ وروح المعانى ۱۳۷/۱۰.
[5]) عمدة القارى ۲۳۱/۲۲

حصه به نه وی [1]

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَهُمْ: د ﴿وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ تفسير امام قتاده رحمه الله کړې دې چه هغه مومنين د خپلو شرمګاهونو حفاظت کوی د هغه څيزونو نه کوم چه د هغوی دپاره جائز نه دی. ابن ابی حاتم د قتاده رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دې [2]

په سورة غافر کښې دی ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ﴾ خائنة الاعين د ﴿نظرة﴾ صفت دې [3] او د دې نه ممنوعه څيزونو طرف ته کتل مراد دی. يعنی چه د کومو څيزونو طرف ته کتل شرعا جائز نه دی. د هغې طرف ته سترګې اوچتول ﴿خائنة الاعين﴾ (د سترګو خيانت) دې

قوله: ﴿وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الَّتِي لَمْ تَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَهَى النَّظَرُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً﴾: امام محمد بن شهاب الزهری رحمه الله فرمائی چه کومو زنانو باندې د کم عمرئ يا بوډا نوب د وجې نه حيض نه راځی. هغوی ته د شهوت په نظر کتل صحيح نه دی.

دا تعليق چا موصولا نقل کړې دې دا معلومه نه شوه [4]

قوله: ﴿وَكَرِهَ عَطَاءٌ النَّظَرَ إِلَى الْجَوَارِي يُبَعْنَ بِمَكَّةَ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِيَ﴾: امام عطاء بن ابی رباح رحمه الله به په مکه مکرمه کښې خرڅيدونکو وينځو طرف ته کتل مکروه ګڼړل. خو چه چا به اخستل غوښتل هغه به ئې د دې حکم نه مستثنى ګڼړلو.

ابن ابی شيبة رحمه الله د عطاء دا تعليق موصولا نقل کړې دې [5]

د ايات استيذان نه پس د تعليقات ذکر کولو مقصد: د امام حسن بصری. امام زهری او امام عطاء رحمهم الله دا تعليقات د آيات استيذان نه پس ذکر کولو کښې دې خبرې طرف ته اشاره کول مقصود دی چه د استيذان د مشروعيت غرض او غاية دا دې چه بغير د اجازت نه د داخليدو په صورت کښې چه کور والا د کومو څيزونو طرف د چا کتل نه خوښوی، هغه د کتلو نه بچ کړې شی. او په دې ټولو کښې خطرناک امر پردو زنانو ته کتل دی،

پس شارحين د بخاری ليکی:

﴿وجه ذكر هذا عقيب ذكر الآيات الثلاث المذكورة الإشارة إلى أن أصل مشروعية الاستئذان الاحتراز من وقوع النظر إلى ما لا يريد صاحب المنزل النظر إليه لو دخل بلا إذن، واعظم ذلك النظر الى النساء الاجنبيات﴾ [6]

---

[1] عمدة القاری ۲۳۱/۲۲. فتح الباری ۱۰/۱۱.

[2] عمدة القاری ۲۳۱/۲۲. فتح الباری ۱۰/۱۱

[3] روح المعانی. سورة غافر ۵۹/۱۳. عمدة القاری ۲۳۱/۲۲

[4] تعليق التعليق کښې هم د ﴿اما قول الزهری﴾ نه پس علامة الحذف دی. ۱۲۰/۵

[5] عمدة القاری ۲۳۲/۲۲

[6] ارشاد الساری ۲۳۲/۱۳. فتح الباری ۱۰/۱۱. عمدة القاری ۲۳۱/۲۲

٥٨٧٤ : حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ
أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الْفَضْلَ بْنَ عَبَّاسٍ يَوْمَ النَّحْرِ خَلْفَهُ عَلَى عَجُزِ رَاحِلَتِهِ، وَكَانَ الْفَضْلُ رَجُلاً وَضِيئًا، فَوَقَفَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِلنَّاسِ يُفْتِيهِمْ، وَأَقْبَلَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ وَضِيئَةٌ تَسْتَفْتِي رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَأَعْجَبَهُ حُسْنُهَا، فَالْتَفَتَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَنْظُرُ إِلَيْهَا، فَأَخْلَفَ بِيَدِهِ فَأَخَذَ بِذَقَنِ الْفَضْلِ، فَعَدَلَ وَجْهَهُ عَنِ النَّظَرِ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ فِي الْحَجِّ عَلَى عِبَادِهِ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا، لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، فَهَلْ يَقْضِي عَنْهُ أَنْ أَحُجَّ عَنْهُ قَالَ: نَعَمْ.« [ر: ١٤٤٢]

دا روایت په کتاب الحج کښې تیر شوې دې، په دې کښې د سیدنا فضل بن عباس رضی الله عنهما قصه ذکر کړې شوې ده. د حجة الوداع په موقع باندې هغه رسول الله ﷺ سره په سورلئ باندې شاته ناست وو. یو زنانه د رسول الله ﷺ نه د یوې مسئلې د تپوس کولو دپاره راغله چه ډیره ښکلې وه. سیدنا فضل رضی الله عنه هغې ته کتل. رسول الله ﷺ چه کله اولیدل چه سیدنا فضل رضی الله عنه هغې ته مسلسل ګوری نو رسول الله ﷺ خپل لاس شاته بوتلو سره د فضل رضی الله عنه زنانه اونیوله او د هغه زنانه ئې د هغوی مخ واړولو.

قوله: ﴿عَجُزِ رَاحِلَتِهِ﴾: عجز(د عين فتحې او د جيم د ضمې سره) د سورلئ شاته حصه

د حديث الباب نه مستفاد څو احکام . ددې حديث نه څو خبرې معلومې شوې!

① یو دا چه په حالت د احرام کښې د زنانو دپاره د مخ داسې پرده نشته چه کپړه ئې د مخ سره اولګی. (١) خو که کپړه د مخ نه لرې کولو سره داسې زورنده کړې شی چه مخ د خلقو نه پټ هم وی او کپړه هم د مخ سره نه لګی نو دا جائز دې بلکه هم په دې کښې احتياط دې (٢)

پردئ زنانه ته د کتلو حکم : ٢: دويمه خبره ترې دا معلومه شوه چه پردئ زنانه ته په غور سره کتل جائز نه دی. سيدنا فضل بن عباس رضی الله عنهما رسول الله ﷺ د داسې کتلو نه منع کړو.

د حنابله او شوافع حضراتو په نزد پردئ زنانه ته کتل مطلقا ناجائز او حرام دی که د فتنې ويره وی او که نه وی. (٣)

---

(١) فتح البارى ٤٠٦/٣ (كتاب الحج، باب ما يلبس المحرم من الثياب والاردية والازر) عمدة القارى ١٦٦/٩ (كتاب الحج باب ما يلبس المحرم من الثيابت والاردية والازر) رد المختار، كتاب الحج، فصل فى الاحرام، مطلب فيما يحرم بالاحرام وما لا يحرم ١٧٦/٢، وبدائع الصنائع، كتاب الحج، فصل : واما بيان ما يحظره الاحرام ومالا يحظره ١٨٦/٢.

(٢) فتح البارى ٤٠٦/٣ (كتاب الحج، باب ما يلبس المحرم من الثياب والاردية والازر)

(٣) المغنى لابن قدامة ٤٠٦/٣، ما نصه : فاما نظر الرجل الى الاجنبية من غير سبب، فانه محرم الى جميعها فى ظاهر كلام احمد، واما مذهب الشافعية : فما نقله النووى فى المنهاج ما نصه : ...بقيه برصفحه آئنده...

د احنافو او مالكيانو حضراتو په نزد د پردئ ښځې مخ ته كتل جائز دى، په دې شرط چه د فتنې ويره نه وى.(١)

كه د فتنې ويره وى نو بيا بالاتفاق كتل ناجائز دى او چونكه په غالب احوالو كښې د فتنې ويره وى، په دې وجه متاخرين احناف هم مطلقا د عدم جواز فتوى وركړې دى (٢)

خو د ضرورت مواقع د دې نه مستثنى دى، مثلا ډاكټر ته د علاج په وخت يا قاضى ته د

...بقيه ازحاشيه گذشته] ويحرم نظر فحل بالغ الى عورة حرة كبيرة اجنبية، وكذا وجهها وكفيها عند خوف فتنة، وكذا عند الامن على الصحيح. (وانظر تكملة الفتح ٢٦٩/٤، والفتاوى هندية ٣٣٩/٥ ما نصه : وَاَمَّا النَّظَرُ إِلَى الْاَجْنَبِيَّات فَنَقُولُ : يَجُوزُ النَّظَرُ إِلَى مَوَاضِع الزِّينَة الظَّاهِرَة مِنْهُنَّ وَذَلكَ الْوَجْهُ وَالْكَفُّ فِى ظَاهِر الرِّوَايَة ... واما المالكية : فمذهبهم ما ذكره الخرشى فى حاشيته على مختصر الخليل ٣٤٧/١ : وعورة الحرة مع الرجل الاجنبى جميع بدنها حتى دلاليها؟ وقصتها، وما عدا الوجه والكفين ظاهرهما وباطنهما فيجوز النظر لهما بلا لذة ولا خشية فتنة من غير عذر، ولو شابة.

١) وفى الدر المختار ٢٦١/٥، فحل النظر مقيد بعدم الشهوة، والا فحرام، وهذا فى زمانهم، واما فى زماننا فمنع من الشابة. وانظر احكام القرآن للجصاص ٤٥٦/٣، سورة احزاب.

٢) لاندې د څو اردو فتاوى نه د دې مسئلې متعلق عبارتونه نقل كولې شى:

١: مفتى اعظم هند، مفتى كفايت الله رحمه الله فرمائى : د پردې او حجاب د حكم مدار د فتنې په ويره باندې دې او دا ظاهره ده چه په مخ باندې نظر پريوتل د فتنې په باره كښې زيات موثر دې. پهدې وجه فقهاء كرامو د مومنه حره (آزادې مسلمانې ښځې) دپاره د پردو سرو مخكښې مخ ښكاره كول ناجائز كړى دى. د ارشادات او دلالات نصوص نه د مخ د پټولو تائيد كيږى او هم دا احوط او اسلم دى. پس برقع اچولو سره وتل اوفق بالشرع والحكمة دى. (كفاية المفتى ٣٩٢/٥، كتاب الحجاب)

٢: او يو دې حجاب يعنى ټولو پردو زنانو نه پرده كوم چه صرف په زنانو باندې لازم ده، په سرو باندې نه. په دې كښې د سر نه واخله تر خپو پورې سره د مخ نه ټوله حصه پټول ضرورى دى. (فتاوى حقانيه ٤٨٥/٢)

٣: مولانا حكيم الامت رحمه الله فرمائى : د احاديث و آيات او روايات فقهيه نه صفا معلوميږى چه د زنانه دپاره حكم اصلى حجاب او استتار بجميع اعضائها واركانها ثابت دې، خو چه چرته سخت ضرورت وى يا د بوډئ كيدو د وجې نه مطلق احتمال د فتنې او اشتهاء باقى نه وى هلته د مخ او لاسونو كشف جائز دې. او هم دا مطلب دې د هغې د نه ستر كيدو. (امداد الفتاوى ١٨١/٤)

٤: صاحب د احسن الفتاوى ليكى : د پردې په ثبوت كښې اوس څه امور بالاختصار بيانولې شى.
١: زنانه دپاره بغير د ضرورت نه په برقع كښې وتل هم حرام دى. ٢: د څه اهم ضرورت دپاره په پرده كښې وتل ورله جائز دى. په دې شرط چه برقع وغيره ډولى نه وى. څه قسم خوشبوئى ئې نه وى لګولې. خبرې او چال ئې ښكلې نه وى د فتنې ويره ئې نه وى. ٣: بغير د پردې نه بهر وتل او د غير محرم مخكښې مخ ښكاره كول بغير د سخت ضرورت نه حرام دى. (احسن الفتاوى ٢٢٩/٩)

٥: مولانا مفتى محمود الحسن گنگوهى رحمه الله ليكى : معلومه شوه چه زنانو ته اصالة په كورونو كښې د اوسيدو حكم دې، كه د څه حاجت د وجې نه اوځى نو مخ او سر لره پټولو سره وتل پكار دى، د لارې كتلو دپاره ورته د يوې سترګې ښكاره كولو گنجائش دې. (فتاوى محموديه ٤٠/١٢)

او په يو بل مقام باندې ليكى : د پردى سرى نه د مخ پټول بغير د فساد د ويرې نه هم سوا د مستثنى مواقع نه په هر حال كښې ضرورى دى. (فتاوى محموديه ١٩٩/٥)

ګواهئ ورکولو په وخت که ضرورت وی نو د کشف وجه ګنجائش دې ﴿ لان الضرورة تبیح المحظورة ﴾[1] یعنې د ضرورت د وجې نه ممنوع څیزونه جائز کیږی
امام بخاری رحمه الله د آیات استیذان نه پس، د غض بصر آیاتونه او روایات ذکر کړې دی، په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه د استیذان یو مصلحت دا هم دې چه د نظر ممنوعه ارتکاب اونشی ځکه چه پردئ زنانه ته کتل جائز نه دی او په کور کښې زنانه اکثر بې پردې وی، په دې وجه که د اجازت طلب کولو نه بغیر څوک داخل شی نو د ستر ګو حفاظت به اونه شی.

۵۸۷۵ : حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ بِالطُّرُقَاتِ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَنَا مِنْ مَجَالِسِنَا بُدٌّ نَتَحَدَّثُ فِيهَا. فَقَالَ «إِذَا أَبَيْتُمْ إِلاَّ الْمَجْلِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ». قَالُوا وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الأَذَى، وَرَدُّ السَّلاَمِ، وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ[ر: ۲۳۳۳]

ترجمه : د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : تاسو په لارو کښې د کیناستلو نه ځان ساتئ! خلقو عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ: زمونږ د پاره یو بل سره په لارو کښې د خبرو کولو نه خلاصې نشته. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه هر کله ستاسو خبرې کول ضروری دی نو لارې ته د هغې حق ورکوئ. خلقو تپوس اوکړو: یا رسول الله ﷺ! د لارې څه حق دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : سترګې ښکته ساتل، د تکلیف ورکونکو امورو نه بندیدل، د سلام جواب ورکول، د ښه خبرو حکم کول او د بدو خبرو نه منع کول.
د حدیث مناسبت د ترجمة الباب نه واضح دې.

⑶ باب السَّلاَمُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى : وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قُلْنَا السَّلاَمُ عَلَى اللَّهِ قَبْلَ عِبَادِهِ، السَّلاَمُ عَلَى جِبْرِيلَ، السَّلاَمُ عَلَى مِيكَائِيلَ، السَّلاَمُ عَلَى فُلاَنٍ، فَلَمَّا انْصَرَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلاَمُ، فَإِذَا جَلَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلاَةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلاَمُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلاَمُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ . فَإِنَّهُ إِذَا قَالَ ذَلِكَ أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ

---
[1]) الاشباه والنظائر، القاعدة الخامسة، ص ۹۴، وقواعد الفقه ص: ۸۹

وَالأَرْضِ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ بَعْدُ مِنَ الْكَلاَمِ مَا شَاءَ». [ر: ۷۹۷]

لفظ ﴿السلام﴾ د الله پاک په اسماء حسنی کښې دې. د دې معنی سلامتی ده. دلته د دې نه مراد ﴿ذوالسلامة﴾ دې، يعنی الله پاک د ټولو نقصاناتو او عيوبو نه منزه دې [١] حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن دقيق العيد نه نقل کوی

﴿السلام يطلق بإزاء معان منها السلامة ومنها التحية ومنها أنه اسم من أسماء الله قال وقد يأتى بمعنى التحية محضا وقد يأتى بمعنى السلامة محضا وقد يأتى مترددا بين المعنيين كقوله تعالى ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا فإنه يحتمل التحية والسلامة﴾ [٢]

يعنی د سلام اطلاق په ډيرو معنی باندې کيږی. سلامتی، تحيه. او د الله پاک د نوم په طور استعماليږی. کله دا صرف د سالم کيدو په معنی باندې راځی او کله صرف د تحية په معنی باندې راځی. او کله په دې کښې د دواړو معنو احتمال وی. لکه چه د قرآن کريم په آيت کښې دی ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ﴾ دلته سلام د تحية او سلامتئ دواړو معنی لری.

قوله: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې آيت کريمه سره اشاره فرمائيلې ده چه د تحية چه کوم عام حکم کړې شوې دې. د دې نه لفظ د سلام مراد دې. د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه په آيت کريمه کښې د تحية نه مراد سلام دې. [٣] خو ابن التين د بعض مالکيانو علماء کرامو نه نقل کړې دی چه د تحية نه هديه مراد ده. [٤] علامه قرطبی رحمه الله احنافو ته هم د دې قول نسبت کړې دې [٥] خو علامه عينی رحمه الله د دې ترديد کړې دې او فرمائيلې ئې دی چه نسبة هذا الى الحنفية غير صحيحة [٦] يعنی د احنافو طرف ته د دې نسبت کول صحيح نه دی خو علامه جصاص رحمه الله په احکام القرآن کښې دا په هديه باندې محمول کړې دې. [٧]

---

[١] عمدة القاری: ۲۲/۲۳۳، فتح الباری ۱۱/۱۵، ارشاد الساری ۱۳/۲۳۵، لسان العرب، فصل السين المهملة: ۱۲/۲۹۰، وتاج العروس، باب الميم، فصل السين ۸/۳۳۸

[٢] فتح الباری ۱۱/۱۸، عمدة القاری ۱۱/۲۳۳

[٣] عمدة القاری ۲/۲۳۳

[٤] عمدة القاری ۲/۲۳۳، فتح الباری ۱۱/۱۶

[٥] سورة النساء/۸۶، تفسير القرطبی ۵/۲۹۸، (سورة النساء) عمدة القاری ۲۲/۲۳۳، فتح الباری ۱۱/۱۶.

[٦] عمدة القاری ۲۲/۲۳۳

[٧] احکام القرآن للجصاص ۲/۲۰۷، سورة النساء/۸۶، علامه جصاص د هدية تصريح خو نه ده کړې خو هم د دې آيت کريمه نه په رجوع فی الهبة باندې استدلال کوی او ظاهره ده چه دا استدلال به هله صحيح وی چه کله تحية نه هدية مراد کړی شی. پس هغوی ليکی: فإذا حملنا...[بقيه بر صفحه آئنده...

حاصل دا چه که یو سړي سلام کولو سره د ﴿ السلام علیکم ﴾ الفاظ اوائي چه د جواب ورکونکی دپاره مستحب دی چه د ﴿ وعلیکم السلام ورحمة الله ﴾ د اضافي سره جواب ورکړی فالزیادة مندوبة والمماثلة مفروضة.(1)

د علامه ګنګوهي توجیه: مولانا رشید احمد ګنګوهي رحمه الله په لامع الدراری کښې په ترجمة الباب کښې د آیت کریمه د ذکر کولو یوه بله وجه لیکلې ده. پس هغوی فرمائی:

﴿ ولعل الوجه فی ایراد الایة فی هذا الباب ان المامور به من التحیة ما فیه حسن، سوا کان الحسن قلیلا او کثیرا، کما یدل علیه قوله تعالی ﴿ باحسن منها ﴾ فان صیغة التفضیل مشعرة بزیادة الحسن فی هذا الرد، فکان دلیلا علی اصل الحسن فی التحیة، ولیس فی قولهم: السلام علی الله حسن، لانقلاب المعنی، فلم یکن قائله اتیا بالمامور به لان المامور به انما یتادی اذا تضمن الحسن ولو اقل مما فی ردها ﴾(2)

یعنی په دې باب کښې د آیت کریمه د راوړلو وجه دا کیدې شی چه مامور به هغه تحیه ده چه په هغې کښې حسن او ښکلا وی، که هغه حسن او ښکلا لږه وی او که ډیره. لکه چه د الله پاک د دې ارشاد ﴿ باحسن منها ﴾ نه هم دا فهمیږی، په دې کښې ﴿ احسن ﴾ د اسم تفضیل صیغه ده. کوم چه په جواب کښې د حسن په زیادت باندې دلالت کوی نو دا په دې آیت د تحیه کښې په اصل حسن او خوبئ باندې دلیل شو او په ﴿ السلام علی الله ﴾ وئیلو کښې هیڅ حسن نشته. ځکه چه معنی بدله شوې ده نو په دې باندې عمل کونکې به په مامور به باندې عمل کونکې نه وی ځکه چه مامور به هغه وخت ادا کیږی چه کله هغه حسن او خوبیانو لره متضمن وی. اګر چه هغه د هغه حسن نه کم تر وی کوم چه د هغې په جواب کښې دې.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله په الابواب والتراجم کښې دې توجیه ته لطیف او قوی وئیلې ده.(3)

حدیث په باب کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې.(4) په هغې کښې دی ﴿ ان الله هو السلام ﴾ په قرآن کریم کښې هم د الله پاک په اسماء حسنی کښې دا لفظ راغلې دې. سورة حشر کښې دی ﴿ اَلۡمَلِكُ الۡقُدُّوۡسُ السَّلٰمُ الۡمُؤۡمِنُ الۡمُهَيۡمِنُ ﴾

امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې د سیدنا انس رضي الله عنه په حسن سند سره یو روایت نقل کړې

...بقیه ازحاشیه گذشته] قوله تعالى وَإِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها على حقيقته أفاد أن من ملك غيره شيئا بغير بدل فله الرجوعَ فيه ما لم يَثَبْ منه فهذا يدلّ على صحة قول أصحابنا فيمن وهب لغيرى ذى رحم أن له الرجوع فيها ما لم يثبت منها.

(1) تفسیر ابن کثیر ۵۳۱/۱، عمدة القاری ۲۳۳/۲۲

(2) لامع الدراری ۴۹/۱۰، ۵۰

(3) الابواب والتراجم لصحیح البخاری، کتاب الاستیذان، باب السلام اسم من اسماء الله ص ۱۲۱.

(4) الصحیح للبخاری، کتاب الصلاة، باب التشهد فی الآخرة، رقم الحدیث ۸۳۱

دي په هغې کښې دی ﴿إِنَّ السَّلَامَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللهِ تَعَالَى ، وَضَعَهُ اللهُ فِي الْأَرْضِ ، فَأَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ﴾[1] ، يعنى سلام د الله پاک يو نوم دې کوم چه الله پاک په زمکه کښې کيخودلې دې. لهذا دا خپل مينځ کښې خور کړئ.

د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه هم يو روايت موقوفا منقول دې په هغې کښې دی ﴿السلام اسم الله، وهو تحية اهل الجنة﴾[2] ، يعنى سلام د الله پاک نوم دې او د جنت والو تحيه ده.

④ باب تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ

[٥٨٧٧] [٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ». [٥٨٧٨ - ٥٨٨٠]

د ترجمة الباب مقصد : د دې ځائې نه وړاندې په څلورو واړو بابونو کښې امام بخاری رحمه الله دا بيان کړې دی چه سلام چاته کول پکار دی، پس په باب کښې ئې د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه روايت نقل کړې دې. رسول الله ﷺ فرمائی وړوکې دې په مشر باندې. تيريدونکې دې په ناست باندې او کم خلق دې په زياتو باندې سلام کوی.

﴿يسلم﴾ اګر چه د مضارع صيغه ده او خبر دې خو دلته د امر په معنې کښې دې. پس د مسند احمد په روايت کښې ﴿ليسلم﴾ د امر په صيغې سره راغلې دې.[4]

⑤ باب تَسْلِيمِ الرَّاكِبِ عَلَى الْمَاشِي

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زِيَادٌ أَنَّهُ سَمِعَ ثَابِتًا مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - «يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ». [ر: ٥٨٧٧]

---

[1]) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب السلام من اسماء الله عزوجل. رقم الحديث. ٩٨٩. (٤٤٩/٢)

[2]) شعب الايمان للبيهقي. فصل في سلام من دخل بيته او بيتا ليس فيه احد. رقم الحديث : ٨٨٣٥ (٤٤٦/٦)

[3]) الحديث. اخرجه البخاری ايضا فی کتاب الاستئذان. باب يسلم الراکب علی الماشی (رقم الحديث ٥٨٧٨). وکذا فی باب يسلم الصغير علی الکبير. (رقم الحديث ٥٨٨٠) واخرجه مسلم فی کتاب السلام. باب يسلم الراکب علی الماشی والقليل علی الکثير ١٧٠٣/٤ (رقم الحديث ٢١٦٠) واخرجه الترمذی فی کتاب الاستئذان. باب ما جاء فی تسليم الراکب علی الماشی. ٦٢/٥. (رقم الحديث : ٢٧٠٤) واخرجه ابو داؤد فی ابواب الاستئذان. باب من اولی بالسلام : ٣٥١/٤ (رقم الحديث : ٥١٩٨)

[4]) مسند الامام احمد بن حنبل مرويات ابی هريره رضی الله عنه ٣١٤/٢

سورلئ باندې سور سړې دې په پيدل تلونكى باندې سلام اوكړى. سلام په اصل كښې د تواضع هم علامت دې او د سور حالت د تواضع زيات محتاج دې ځكه چه د سورلئ د وجې نه په زړه كښې تكبر راتلې شى (١)

⑥ باب تَسْلِيمِ الْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ

[٥٨٧٩] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زِيَادٌ أَنَّ ثَابِتًا أَخْبَرَهُ - وَهُوَ مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَالَ «يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ».

روان سړې به په ناست باندې سلام كوى. ګويا سلام كول د تلونكى سړى وظيفه ده كه تلونكى زيات وى او ناست كم وى نو په دې صورت كښې به څه كولې شى؟ د مشى په اعتبار سره سلام ماشى له كول پكار دى خو د قلة په حيثيت سره كه اوكتلې شى نو سلام قاعد له كول پكار دى.

د دې جواب علامه كرمانى رحمه الله دا كړې دې چه په داسې صورت كښې دواړه برابر دى. چه څوك هم ابتداء بالسلام اوكړى. هم هغه به غوره وى. (٢)

په دې كښې دې د دومره خبرې لحاظ اوساتلې شى چه په يو جماعت باندې سلام اوكړې شو نو د ټول جماعت جواب وركول ضرورى نه دى. كه په جماعت كښې يو هم جواب وركړو نو د ټولو د طرف نه به كافى شى.

⑦ باب تَسْلِيمِ الصَّغِيرِ عَلَى الْكَبِيرِ.

[٥٨٨٠] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ» [ر: ٥٨٧٧]

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله دا ادب بيانول غواړى چه ماشوم دې مشر ته سلام كوى ګويا په سلام كښې ماشوم له ابتداء كول پكار دى.

⑧ باب إِفْشَاءِ السَّلَامِ

[٥٨٨١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ سُوَيْدِ بْنِ مُقَرِّنٍ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ - رضى الله عنهما - قَالَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى

---

(١) ارشاد السارى ٢٨/١٣. فتح البارى باب يسلم الصغير على الكبير ١٨/١١

(٢) شرح الكرمانى: ٧٨/٢٢. ارشاد السارى: ٢٣٨/١٣. ٢٣٩.

الله علیه وسلم - بِسَبْعٍ بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ، وَنَصْرِ الضَّعِيفِ، وَعَوْنِ الْمَظْلُومِ، وَإِفْشَاءِ السَّلَامِ، وَإِبْرَارِ الْمُقْسِمِ، وَنَهَى عَنِ الشُّرْبِ فِي الْفِضَّةِ، وَنَهَانَا عَنْ تَخَتُّمِ الذَّهَبِ، وَعَنْ رُكُوبِ الْمَيَاثِرِ، وَعَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ، وَالدِّيبَاجِ، وَالْقَسِّيِّ، وَالإِسْتَبْرَقِ. [ر: ۱۱۸۲]

د ترجمة الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د سلام خورولو فضيلت او اهميت بيانول غواړی.

حديث الباب د دې ځائې نه مخکښې په څو مقاماتو باندې تير شوې دې (۱) په دې کښې رسول الله ﷺ چه د کومو اووه څيزونو حکم کړې دې، په هغې کښې يو د سلام خورول هم دی. سلام خپل مينځ کښې د محبت پيدا کولو ذريعه ده او د اسلامی معاشرې يو امتيازی وصف دې د سلام په فضيلت باندې ډير احاديث راغلی دی. (۲)

---

۱) الحديث اخرجه البخاری فی كتاب الجنائز. باب الامر باتباع الجنائز. رقم الحديث. ۱۲۳۹. واخرجه ايضا فی كتاب النكاح. باب حق اجابة الوليمة والدعوة ومن اولم سبعة ايام ونحوه رقم الحديث ۵۱۷۵. واخرجه فی كتاب الاشربة. باب انية الذهب والفضة. رقم الحديث ۵۶۳۵. وايضا اخرجه فی كتاب المرضى. باب وجوب عيادة المريض رقم الحديث ۵۶۴۹. وفی كتاب اللباس باب الميثرة الحمراء رقم الحديث ۵۸۴۹. وباب خواتيم الذهب رقم الحديث ۵۸۶۳. وفی كتاب الادب باب تشميت العاطس اذا حمد الله. رقم الحديث ۶۲۲۲. وفی كتاب المظالم والغصب. باب نصر المظلوم. رقم الحديث ۲۴۴۵. وفی كتاب اللباس. باب لبس القسی رقم الحديث ۵۸۳۸.

۲) چه د هغې نه بعض دلته نقل کولې شی!

۱ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ. قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ رَجُلٌ. فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَرَدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: " عَشْرٌ ". ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ. فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: " عِشْرُونَ ". ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ. فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: "ثَلَاثُونَ" (شعب الايمان للبيهقی ۶/ ۴۵۴. باب فی موادة ومقاربة اهل الدين)

۲ وَقَالَ عَمَّارٌ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الإِيمَانَ الإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ وَالإِنْفَاقُ مِنَ الإِقْتَارِ. (صحيح البخاری ۹/۱ كتاب الايمان. باب افشاء السلام من الاسلام فوق رقم الحديث : ۲۸)

۳ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ . قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا ، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا . أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى أَمْرٍ إِذَا أَنْتُمْ فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ ؟ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ. (الجامع الصحيح للترمذی ۵۳/۵ كتاب الاستئذان. باب ما جاء فی افشاء السلام. رقم الحديث ۲۶۸۸)

۴ عَنْ مَالِكٍ . عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ . أَنَّ الطُّفَيْلَ بْنَ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ . أَخْبَرَهُ أَنَّهُ كَانَ يَأْتِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ فَيَغْدُو مَعَهُ إِلَى السُّوقِ . قَالَ : فَإِذَا غَدَوْنَا إِلَى السُّوقِ . لَمْ يَمُرَّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَلَى سَقَّاطٍ ، وَلَا صَاحِبِ بِيعَةٍ ، وَلَا مِسْكِينٍ ، وَلَا أَحَدٍ إِلَّا سَلَّمَ عَلَيْهِ . قَالَ الطُّفَيْلُ : فَجِئْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَوْمًا فَاسْتَتْبَعَنِي إِلَى السُّوقِ . فَقُلْتُ لَهُ : وَمَا تَصْنَعُ فِي السُّوقِ ؟ وَأَنْتَ لَا تَقِفُ عَلَى الْبَيِّعِ . وَلَا تَسْأَلُ عَنِ السِّلَعِ . وَلَا تَسُومُ بِهَا ، وَلَا تَجْلِسُ فِي مَجَالِسِ السُّوقِ ؟ قَالَ : وَأَقُولُ اجْلِسْ بِنَا هَاهُنَا نَتَحَدَّثُ . قَالَ فَقَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ : يَا أَبَا بَطْنٍ وَكَانَ الطُّفَيْلُ ذَا بَطْنٍ إِنَّمَا نَغْدُو مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ . نُسَلِّمُ عَلَى مَنْ لَقِينَا. (الموطاء للامام محمد ۳۸۴. ۳۸۵ باب رد السلام)

...[بقيه برصفحه آئنده...

⑨ باب السَّلَامِ لِلْمَعْرِفَةِ وَغَيْرِ الْمَعْرِفَةِ.

|٥٨٨٢| حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ « تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَعَلَى مَنْ لَمْ تَعْرِفْ». [ر: ١٢]

|٥٨٨٣| حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ». وَذَكَرَ سُفْيَانُ أَنَّهُ سَمِعَهُ مِنْهُ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ. [ر: ٥٧٢٧]

د سلام متعلق څو امور: د سلام متعلق دي د څو امورو لحاظ اوساتلي شي.

① راتلونكي كه زيات وي او په هغوي كښې يو كس سلام اوكړو نو هغه به د ټولو د طرف نه كافي شي. كيني ټول به ګناهګار وي. هم دا حكم د جواب وركونكو هم دي (١).

② سلام كول سنت او د هغې جواب وركول واجب دي. علامه ابن عبدالبر په دې باندې اجماع نقل كړې ده (٢).

③ د سلام كولو كم از كم درجه دا ده چه د سلام كونكي او جواب وركونكي آواز واورى. د آواز نه بغير صرف په لاس يا سر خوزولو سره به د سلام سنت نه ادا كيږى (٣). هم دغه شان جواب فورا وركول واجب دي. كه فورا ئې جواب ورنكړو او د نورو اعمالو نه فارغ كيدو نه پس ئې جواب وركړو نو واجب به نه ادا كيږى (٤).

④ په كافر باندې سلام كول جائز نه دى، كه يو كافر په مسلمان باندې سلام اوكړو نو په جواب كښې به صرف ﴿وعليكم﴾ وئيلې شي. ﴿وعليكم السلام﴾ دې نه وائى (٥).

...بقيه ازحاشيه ګذشته]

٥ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ السَّلَامَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ. وَضَعَهُ اللَّهُ فِي الأَرْضِ. فَأَفْشُوهُ بَيْنَكُمْ. (الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ٤٨٧/٣)

٦ عن ابن عمر عن النبى صلّى الله عليه وسلّم قال إن سركم أن يخرج الغل من صدور كم فافشوا السلام بينكم. (احكام القرآن للجصاص: ٤٥٣/٣، سورة النور/٢٧)

(١) شرح مسلم للنووى. كتاب الاستئذان ٢١٢/٢

(٢) شرح مسلم للنووى. كتاب الاستئذان ٢١٢/٢ ورد المختار. كتاب الحظر والاباحة ٢٩٣/٥

(٣) شرح مسلم للنووى. كتاب الاستئذان ٢١٣/٢ وردالمختار. كتاب الحظر والاباحة ٢٩٣/٥ فتح البارى ١٦/١١

(٤) شرح مسلم للنووى. كتاب الاستئذان ٢١٣/٢ وردالمختار. كتاب الحظر والاباحة ٢٩٣/٥، فتح البارى ١٦/١١

(٥) شرح مسلم للنووى. باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم ٢١٣/٢ ورد المختار. كتاب الحظر والاباحة ٢٩٢/٥

د جمهور علماء كرامو هم دا مسلک دې چه په كافر او ذمى باندې دې سلام اونكړې شى. د بعض علماء كرامو په نزد په ذميانو باندې سلام كول جائز دى (١)

⑤ سرې دې په پردئ زنانه باندې سلام نه كوى، هم دغه شان دې ښځه په پردى سړى سلام نه كوى (٢) په بعض فاسقانو باندې هم د سلام نه احتراز كولو باره كښې فقهاء كرامو تصريح كړې ده مثلاً شرابى او لوفر انسان ته سلام نه كول افضل دى (٣) د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما قول دې ﴿لا تسلموا على شرابة الخمر﴾ (٤)

په ماشومانو باندې سلام كول جائز دى ځكه چه دغه شان به د هغوى تربيت كيږى. خو كه يو ماشوم داسې حالت كښې دې چه په هغه باندې سلام كولو سره په فتنه كښې د اخته كيدو ويره ده نو بيا سلام ترک كول پكار دى. (٥)

⑥ په بعض صورتونو كښې د سلام حكم نه لاګو كيږى، مثلاً څوک خوراک كوى يا اوبه څكى يا په بيت الخلاء او غسل خانه كښې دې. يا اودۀ دې يا په مانځه كښې مصروف دې يا په مطالعه كښې مشغول دې نو په دې صورتونو كښې سلام نه دى كول پكار (٦)

خو كه څوک خوراک څكاک ته ناست دې خو نمړئ ئې لا په خوله كښې نه ده نو په داسې صورت كښې سلام كيدلې شى (٧)

په حمام كښې دننه كه ئې لنګ په بدن باندې دې نو په هغه باندې سلام كيدلې شى خو كه د لنګ نه بغير دې نو بيا پرې سلام كول جائز نه دى. (٨)

---

(١) رد المختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٩٢/٥

(٢) رد المختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٦١/٥، شرح مسلم للنووى، باب استحباب السلام على الصبيان ٢١٥/٢، مرقاة شرح مشكاة كتاب الادب ٥٠/٩

(٣) رد المختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٩٤/٥

(٤) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ٤٧٢/٢

(٥) عمدة القارى ٢٤٣/٢٢، فتح البارى، كتاب الاستئذان، باب التسليم على الصبيان: ٣٩/١١

(٦) رد المختار كتاب الحظر والاباحة ٢٩٥/٥، كتاب الصلاة باب ما يفسد الصلاة وما يكره ٤٥٦/١.

(٧) رد المختار كتاب الحظر والاباحة ٢٩٥/٥، رد المختار كتاب الصلاة باب ما يفسد الصلاة وما يكره ٤٥٦/١........ پس علامه ابن عابدين رحمه الله په اشعارو كښې دننه په كومو خلقو چه سلام نه دى كول پكار هغوى ذكر كړې دى:

رد السلام واجب إلا على	من فى الصلاة أو بأكل شغلا
أو شرب أو قراءة أو أدعيه	أو ذكر أو فى خطبة أو تلبيه
أو فى قضاء حاجة الإنسان	أو فى إقامة أو الأذان
أو سلم الطفل أو السكران	أو شابة يخشى بها افتتان
أو فاسق أو ناعس أو نائم	أو حالة الجماع أو تحاكم
أو كان فى الحمام أو مجنونا	فواحد من بعدها عشرونا

(رد المختار، كتاب الصلاة، باب ما يفسد الصلاة وما يكره فيها ٤٥٧/١)

(٨) عمدة القارى ٢٣٦/٢٢

⑦ سلام يقينا د خپل مينځ کښې محبت او مودت ذريعه او وسيله ده. خاص کر هغه وخت چه کله سلام د زړه نه اوکړې شي او د هغې د معنې طرف ته خيال اوساتلې شي. چه تاسو په دنيا او آخرت کښې زما د شر او هر قسم شر نه سالم او محفوظ شئ او د الله پاک سلامتي دې تاسره شامل وي. چه کله د دې نيت او جذبې سره سلام اوکړې شي نو د هغې برکات به مخې ته راځي (١)

⑧ په ټيلي فون وغيره باندې چه کله رنګ راشي نو خلق ريسور اوچتولو سره "هيلو" «Hello» وائي دا اسلامي طريقه نه ده. صحيح اسلامي طريقه دا ده چه د "هيلو" په ځائې ﴿السلام عليكم﴾ اووئيلې شي.

⑨ د سلام دپاره ضروري نه ده چه د مخکښې نه دې پيژندګلو وي. سلام د اسلامي معاشرې يو عام تحيه ده. امام بيهقي رحمه الله د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مرفوع روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دي ﴿إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ، أَنْ يَمُرَّ الرَّجُلُ فِي الْمَسْجِدِ، لَا يُصَلِّي فِيهِ رَكْعَتَيْنِ، وَأَنْ لَا يُسَلِّمَ الرَّجُلُ إِلَّا عَلَى مَنْ يَعْرِفُ﴾ (٢) يعني د قيامت يو علامت دا دې چه انسان به په مسجد باندې تيريږي او په هغې کښې به هغه چرته دوه رکعته هم نه وي کړې او دا چه هغه به صرف په پيژندګلو کس باندې سلام کوي. امام طحاوي رحمه الله دا روايت په دې الفاظو سره نقل کړې دې ﴿ ان من اشراط الساعة السلام للمعرفة ﴾ (٣) يعني د قيامت يو علامت دا دې چه په پيژندګلو کس باندې به سلام کولې شي.

پس امام بخاري رحمه الله دلته باب السلام للمعرفة وغيره المعرفة هم په دې سلسله کښې قائم کړې دې. چه په هغې کښې هغوي د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مرفوع حديث نقل کړې دې په هغې کښې دي ﴿وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ﴾

⑩ باب آيَةِ الْحِجَابِ

[٥٨٨٤|٥٨٨٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّهُ كَانَ ابْنَ عَشْرِ سِنِينَ مَقْدَمَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ، فَخَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَشْرًا حَيَاتَهُ، وَكُنْتُ أَعْلَمَ النَّاسِ بِشَأْنِ الْحِجَابِ حِينَ أُنْزِلَ، وَقَدْ كَانَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ يَسْأَلُنِي عَنْهُ، وَكَانَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ فِي مُبْتَنَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِزَيْنَبَ ابْنَةِ جَحْشٍ، أَصْبَحَ النَّبِيُّ -

---

١) عمدة القاري ٢٣٦/٢٢، فتح الباري، كتاب الصلاة، باب التهشد في الاخرة: ٢١٢/٢، شرح مسلم للنووي: ٢١٣/٢

٢) شعب الايمان للبيهقي، باب في مقاربة وموادة اهل الدين ٤٣١/٦، رقم الحديث ٨٧٧٨) فتح الباري ٢٥/١١، عمدة القاري ٢٣٧/٢٢

٣) فتح الباري ٢٥/١١، عمدة القاري ٢٣٧/٢٢

صلى الله عليه وسلم - بِهَا عَرُوسًا فَدَعَا الْقَوْمَ، فَأَصَابُوا مِنَ الطَّعَامِ ثُمَّ خَرَجُوا، وَبَقِيَ مِنْهُمْ رَهْطٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَطَالُوا الْمُكْثَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَخَرَجَ وَخَرَجْتُ مَعَهُ كَيْ يَخْرُجُوا، فَمَشَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى جَاءَ عَتَبَةَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، ثُمَّ ظَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ خَرَجُوا فَرَجَعَ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى زَيْنَبَ فَإِذَا هُمْ جُلُوسٌ لَمْ يَتَفَرَّقُوا، فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى بَلَغَ عَتَبَةَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، فَظَنَّ أَنْ قَدْ خَرَجُوا، فَرَجَعَ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، فَإِذَا هُمْ قَدْ خَرَجُوا، فَأُنْزِلَ آيَةُ الْحِجَابِ، فَضَرَبَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سِتْرًا.

په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله د سورة احزاب د آيت حجاب د نزول والا روايت ذکر کړې دې سيدنا انس رضي الله عنه فرمائي چه زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم مديني منورې ته د تشريف راوړلو په وخت د لسو کالو اوم. د هغوی په خدمت کښې لسو کالو پورې پاتې شوې يم. زه د پردې د حکم متعلق د خلقو نه زيات خبر يم چه کله هغه نازل شو. د سيدنا ابی بن کعب رضي الله عنه په شان د قرآن قاری، به زما نه د دې متعلق تپوس کولو. د حجاب آيت د ټولو نه مخکښې چه کوم وخت رسول الله صلى الله عليه وسلم سيده زينب بنت جحش رضي الله عنها سره واده کړې وو هغه وخت نازل شو. خو څه خلق رسول الله صلى الله عليه وسلم سره پاتې شو او د ډير وخته پورې ناست وو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم او دريدلو او بهر لاړو. چه دا خلق لاړ شي. رسول الله صلى الله عليه وسلم روان شو زه هم هغوی سره روان شوم. تردې چه د عائشې رضي الله عنها د دروازې درشل ته اورسيدل. بيا د هغوی خيال راغلو چه خلق به تلې وی نو رسول الله صلى الله عليه وسلم واپس شو. زه هغوی سره واپس شوم تردې چه د سيده زينب رضي الله عنها کور ته داخل شو نو وې کتل چه لا تراوسه پورې هغه خلق ناست دی. لا تلې نه دی. رسول الله صلى الله عليه وسلم واپس شو. زه هم هغوی سره واپس شوم. تردې چه د عائشې رضي الله عنها دروازې ته اورسيدل. بيا نې خيال اوکړو چه هغه خلق به تلې وی بيا راواپس شو. زه هم هغوی سره راواپس شوم نو وې کتل چه خلق تلې دی. بيا آيت حجاب (د پردې آيت) نازل شو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم زما او خپل مينځ کښې پرده راوستله.

۵۸۸۵ : حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ أَبِي حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ دَخَلَ الْقَوْمُ فَطَعِمُوا، ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مِنَ الْقَوْمِ وَقَعَدَ بَقِيَّةُ الْقَوْمِ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ، فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقُوا فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ، فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ) الآيَةَ.

قَالَ: أَبُوعَبدِ اللَّهِ: فِيهِ مِنَ الْفِقْهِ: أَنَّه لَمْ يَسْتَأْذِنْهُمْ حِينَ قَامَ وَخَرَجَ، وَفِيهِ: أَنَّه تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَقُومُوا. [ر: ۴۵۱۳]

سیدنا انس رضی الله عنه فرمائی رسول الله ﷺ چه کله د زینب رضی الله عنها سره نکاح اوکړه نو خلق ئې راغلل او خوراک ئې اوکړو او ناست وو خبرې ئې کولې نو رسول الله ﷺ داسې ظاهره کړه ګویا پاسیدل غواړی خو خلق پانسیدل. چه کله رسول الله ﷺ دا صورت حال اولیدو نو پاسیدل. چه کله هغوی پاسیدل نو په هغوی کښې څه خلق خو لاړل خو څه ناست وو. رسول الله ﷺ زینب رضی الله عنها ته ورتلل غوښتل خو او ئې لیدل چه خلق ناست دی. بیا هغه خلق پاسیدل او لاړل نو ما رسول الله ﷺ ته خبر ورکړو (چه خلق تلی دی) هغوی تشریف راوړلو او دننه داخل شو. زه هم دننه لاړم چه هغوی زما او خپل مینځ کښې پرده زوړنده کړه او الله پاک د حجاب آیت ﴿یاایها الذین امنوا لاتدخلوا بیوت النبی﴾ نازل اوفرمائیلو

د سورة احزاب دا آیت کریمه د حجاب د حکم متعلق د ټولو نه اول نازلیدونکې آیت دې. دا آیت کریمه په ۳ یا ۵ هجری کښې نازل شوې دې[۱] حافظ ابن کثیر رحمه الله د ۵ هجری قول ته ترجیح ورکړې ده.[۲]

په قرآن کریم کښې د زنانو د پردې متعلق اووه آیتونه نازل شوې دی. څلور په سورة احزاب کښې او درې په سورة نور کښې.[۳]

د پردې مراتب: مولانا محمد شفیع رحمه الله په احکام القرآن کښې د پردې درې مراتب لیکلې دی

① **حجاب الاشخاص البیوت:** یعنی په کورونو کښې اوسیدل وی او زنانه بغیر د ضرورت نه بهر لاړې نه شی. د قرآن کریم آیت ﴿وقرن فی بیوتکن﴾ کښې د دې حکم بیان کړې شوې دې[۴]

② **حجاب بالبرقع:** د ضرورت په مواقع باندې که یو زنانه بهر اوځی نو د بلې خپې پورې دې په برقع یا اوږد څادر کښې پټه وی او د بدن یو حصه دې هم ښکاره نه وی[۵]

③ دریمه درجه دا ده چه د سر نه والا خپو پورې ټول بدن ئې پټ وی خو مخ او لاسونه ئې ښکاره وی. کومو حضراتو چه د سورة النور د آیت ﴿الا ما ظهر منها﴾ تفسیر په مخ او لاسونه سره کړې دې د هغوی په نزد لاسونه او مخ عورت نه دې. د احناف حضراتو اصل مسلک هم دا دې. لکه چه مخکښې نقل کړې شوې دی. په دې شرط چه د فتنې ویره او د خوند اخستلو قصد نه وی او چونکه په غالب احوالو کښې د فتنې ویره وی. په دې وجه متاخرین

---

[۱] الاصابة فی تمیز الصحابة، حرف الزائی، القسم الاول ۳۱۳/٤، ترجمة زینب بنت جحش، والاستیعاب لابن عبدالبر (علی هامش الاصابة) ۳۱٤/٤، ترجمة زینب بنت جحش، والادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب کیف نزلت آیة الحجاب ٤۹٥/۲.

[۲] التفسیر للحافظ بن کثیر رحمه الله ٥۰۳/۳، (سورة الاحزاب)

[۳] په سورة احزاب کښې آیت نمبر: ۳۳، ٥۳، ٥٥، ٥۹، او په سورة نور کښې آیت نمبر ۳۰، ۳۱ او ٦۰ نازل شوې دې.

[٤] احکام القرآن ٤٥٤/۳، سورة الاحزاب

[٥] احکام القرآن ٤٥٤/۳، سورة الاحزاب

احنافو مطلقا د عدم جواز فتوی ورکړې ده.[1]

د امام بخاری رحمه الله مقصد: د شارحینو د کلام نه معلومیږی چه د امام بخاری رحمه الله مقصد د آیت حجاب شان نزول بیانول دی.[2] شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه زما په نزد وجه دا ده چه امام بخاری رحمه الله د آیة حجاب مصداق بیانول غواړی.[3]

چونکه د استیذان ابواب شروع دی او د استیذان یو مقصد او مصلحت د بې پردګئ نه بچ کیدل هم دی. په دې وجه د پردې او حجاب آیت باندې امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې.[4]

٥٨٨٢: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَتْ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم احْجُبْ نِسَاءَكَ. قَالَتْ فَلَمْ يَفْعَلْ، وَكَانَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَخْرُجْنَ لَيْلاً إِلَى لَيْلٍ قِبَلَ الْمَنَاصِعِ، خَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ، وَكَانَتِ امْرَأَةً طَوِيلَةً فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ فِي الْمَجْلِسِ فَقَالَ عَرَفْتُكِ يَا سَوْدَةُ. حِرْصًا عَلَى أَنْ يُنْزَلَ الْحِجَابُ. قَالَتْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آيَةَ الْحِجَابِ. [ر: ١٤٦]

ترجمه: سیده عائشه رضي الله عنها فرمائی چه سیدنا عمر رضي الله عنه به رسول الله ﷺ ته عرض کولو چه خپلې بیبیانې په پرده کښې ساتئ، د عائشې رضي الله عنها بیان دې چه رسول الله ﷺ داسې اونکړل. د رسول الله ﷺ بیبیانې به د حاجت پوره کولو دپاره د شپې وتلې، پس سیده سودة بنت زمعه رضي الله عنها بهر اوتله. او هغه یوه لوړه زنانه وه. سیدنا عمر رضي الله عنه هغه وخت په یو مجلس کښې ناست وو. هغوی اولیده او وې وئیل: اې سودة! ته ما اوپیژندلې! صرف په دې شوق ئې داسې اووې چه د حجاب حکم نازل شی، د عائشې رضي الله عنها بیان دې چه د دې نه پس الله پاک د حجاب آیت نازل اوفرمائیلو.

قوله: ﴿قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: فِيهِ مِنَ الْفِقْهِ أَنَّهُ لَمْ يَسْتَأْذِنْهُمْ حِينَ قَامَ وَخَرَجَ﴾: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د ایت حجاب د شان نزول والا ایت کریمه یو خو دا خبره معلومه شوه چه کوربه ته د بهر تلو او مجلس نه پاسیدو کښې د میلمنو نه د اجازت اخستلو ضرورت نشته لکه چه رسول الله ﷺ بهر لاړو او دویمه دا چه میلمنو ته په خپل څه عمل یا حرکت سره د تلو اجازت ورکول جائز دی. لکه چه رسول الله ﷺ اودریدلو سره بهر لاړو خو مقصود ئې میلمنو ته خبرداری ورکول وو چه هغوی لاړ شی، د امام بخاری رحمه الله دا قول د ابوذر او

[1]) احکام القرآن ٣/٤٦٠، سورة الاحزاب

[2]) الابواب والتراجم باب اية الحجاب ١٢٢/٢

[3]) الابواب والتراجم باب اية الحجاب ١٢٢/٢

[4]) ایضا

ابو الوقت د نسخو نه علاوه په باقي نسخو کښې نشته (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته ئې نه کیدل غوره دی ځکه چه امام په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې.

په باب کښې امام بخاري رحمه الله د آيت حجاب د شان نزول په طور د سیده زینب رضي الله عنها او سیده سودة رضي الله عنها دواړو واقعات ذکر کړي دی. داسې چه اول د سیده سودة رضي الله عنها واقعه پیښه شوې وی او د هغې نه پس د سیده زینب رضي الله عنها د ولیمې واقعه پیښه شوې وی. (۲)

⑪ باب الاِسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ.

[۵۸۸۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَفِظْتُهُ كَمَا أَنَّكَ هَا هُنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ اطَّلَعَ رَجُلٌ مِنْ جُحْرٍ فِي حُجَرِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَمَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مِدْرًى يَحُكُّ بِهِ رَأْسَهُ فَقَالَ «لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهِ فِي عَيْنِكَ، إِنَّمَا جُعِلَ الاِسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ». [ر: ۵۵۸۰]

یعنی د استیذان حکم د نظر پریوتلو د وجې نه دې، مقصد دا دې چه د اجازت طلب کولو نه بغیر که یو سړې د چا په کور کښې داخل شی نو د کور په زنانو باندې ئې نظر پریوتلې شی. د دې حکمت په وجه باندې د استیذان حکم مشروع کړې شوې دې.

په روایت کښې دی چه یو سړی په سوری کښې د رسول الله ﷺ د کوړونو نه یو کور کښې اوکتل او د رسول الله ﷺ په لاس کښې د سر ګرولو آله وه چه په هغې باندې ئې خپل سر ګرولو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که ماته معلومه وې چه ته به داسې ګورې نو په دې به ما ستا سترګه ویشتلې وې، د اجازت حکم خو د کتلو د وجې نه مقرر کړې شوې دې.

مدری: د سر ګرولو آله ته وائی، دا روایت په کتاب اللباس کښې د باب الامتشاط د لاندې تیر شوې دې.

۵۸۸۸ (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلاً اطَّلَعَ مِنْ بَعْضِ حُجَرِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم بِمِشْقَصٍ أَوْ بِمَشَاقِصَ - فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ يَخْتِلُ الرَّجُلَ لِيَطْعُنَهُ. [۶۴۹۴، ۶۵۰۴]

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/ ۲۴۴، فتح الباری ۱۱/ ۲۷، عمدة القاری ۲۶/ ۲۳۸

(۲) ارشاد الساری ۱۳/ ۲۴۴، ۲۴۵، فتح الباری ۱۱/ ۲۸

(۳) الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الدیات، باب من اخذ حقه، او اقتص دون السلطان (رقم الحدیث: ۶۸۸۹) وفی باب من اطلع فی بیت قوم ففقوا عینه، فلا دیة له (رقم الحدیث ۶۹۰۰) واخرجه مسلم فی کتاب الادب، باب تحریم النظر فی بیت غیره (رقم الحدیث ۲۱۵۷) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب کم مرة یسلم الرجل فی الاستئذان ۴/ ۳۴۳ (رقم الحدیث: ۵۱۷۱) واخرجه الترمذی فی کتاب الاستئذان، باب من اطلع فی دار قوم بغیر اذنهم (رقم الحدیث: ۲۷۰۸)

د باب په دي دويم روايت کښې سيدنا انس ﷺ فرمائي چه يو سړی د رسول الله ﷺ د حجرو نه په يو حجره کښې په پټه باندې اوکتل. رسول الله ﷺ د غشي څوکه اخستلو سره اودريدلو. هغه منظر زما د سترګو وړاندې دې چه رسول الله ﷺ هغه سړي د غشي په دې سوکه باندې وهلو دپاره لټولو

مشقص: دميم په کسرې. د شين سکون او د قاف فتحې سره، د غشي سوکې ته وائي يعني پلک

يختل الرجل: ﴿ياتيه من حيث لايشعر﴾ سړی ته د داسې طرف نه راتلل چه د هغه خيال نه وی

﴿ليطعنه﴾: د طعن معنی د نيزې يا سوکې والا څيز باندې د وهلو هم راځي. دلته هم دا معنی مراد ده

⑫ باب زِنَا الْجَوَارِحِ دُونَ الْفَرْجِ

[٥٨٨٩] [١] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ لَمْ أَرَ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ. حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِمَّا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزِّنَا، أَدْرَكَ ذَلِكَ لاَ مَحَالَةَ، فَزِنَا الْعَيْنِ النَّظَرُ، وَزِنَا اللِّسَانِ الْمَنْطِقُ، وَالنَّفْسُ تَمَنَّى وَتَشْتَهِي، وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ». [٦٢٣٨]

د ترجمة الباب مقصد د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د شرم ګاه نه علاوه د بدن د نورو اندامونو نه هم د زنا ارتکاب کيږي شي. خود هغې نوعيت مختلف وی. مثلا په شهوت سره کتل د سترګو زنا ده. د شهوت خبرې کول د ژبې زنا ده. په شهوت سره بنګلول د شونډو زنا ده. په شهوت سره رانيول د لاسونو زنا ده. د زنا په اراده باندې تلل د خپو زنا ده. پس د ابن جرير په يو روايت کښې دی ﴿زنا العين النظر، وزنا الشفتين التقبيل، وزنا اليدين البطش، وزنا الرجلين المشى﴾ [٢]

په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم روايت نقل کړې دې. هغه ئې اول د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه موقوفا نقل کړې دې او دا ناقص دې. د دې نه پس ئې د معمر په طريق سره مرفوعا نقل کړو او هغه کامل دې

---

[١] الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب القدر ٩/٩ باب: (وحرام على قرية اهلكنها انهم لا يرجعون) الانبياء ٩٥. (رقم الحديث: ٦٦١٢) واخرجه مسلم فى كتاب القدر، باب: قدر على ابن ادم حظه من الزنا وغيره. (رقم الحديث ٦٢٤٣) واخرجه ابوداؤد فى كتاب النكاح، باب ما يؤمر به من غض البصر: ٢٤٧/٢ (رقم الحديث: ٢١٥٣)

[٢] ارشاد السارى ٢٤٧/١٣

سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي ﴿لَمْ أَرَ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ﴾ سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما په دې حال كښې د قرآن كريم په آيت كښې د واقع لفظ ﴿اللمم﴾ تشريح كول غواړي. په آيت كريمه كښې دى ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ﴾ [1] سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي: چه د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه يو قول چه څومره د ﴿اللمم﴾ مشابه او موافق دې، دغه شان يو څيز هم ما نه دې ليدلې يعنى سيدنا ابوهريره رضي الله عنه چه په خپل يو روايت كښې كوم څيزونه بيان كړى دى. ماته هم هغه د ﴿اللمم﴾ مصداق معلوميږى. سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه مرفوعا نقل كوى چه الله پاك د ابن ادم عليه السلام دپاره د زنا يو حصه ليكلې ده كومه چه به هغه ته ضرور ملاويږى. پس د سترګو زنا كتل دى، د ژبې زنا وئيل دى او د نفس خواهش او تمنا كول دى او شرمګاه د هغې تصديق يا تكذيب كوى.

﴿اللمم﴾ نفسانى خواهشاتو او وړو ګناهونو ته وائى [2] مولانا انور شاه كشميرى رحمه الله په فيض البارى كښې فرمائى:

﴿يريدُ ابنُ عباسٍ أن يستفيدَ من حديث أبي هريرة هذا تفسيرَ قوله تعالى: {إِلَّا اللَّمَمَ} (النجم: ٣٢)، فجعل دواعي الزِّنَا، وما يقعُ من الرجل في سلسلة الزِّنَا من المعاصي كلّها صغائرَ ولمماً، فإن غشي الزنا تُحْسَبُ كلُّها من الزنا، وتنقلب كبائرَ، وإلا فهي صغائرُ تَصْلُحُ أن تُغْفَرَ له، ويُعْفَى عنها. فاستفاد منه بعضهم تعريفَ الصغيرة، وقال: إنّ المعاصي على نحوين: منها ما تقعُ تمهيداً، ومنها ما تكون مَقْصَداً. فالتي تقعُ في السلسلة، وتكون وسيلةً لتحصيل منتهاها، هي الصغائرُ، وذلك المنتهى هو الكبيرةُ. قلتُ: ولا بُدَّ فيه من تنبيهٍ، وهو أن السمعَ، والبصرَ، والنظرَ قد تَصِيرُ مقصودةً أيضاً، وذلك حين يَعْجِزُ عن المنتهى - أعني الزنا - فيرضى بتلك الأمور، ويجعلها مقصورةً لحظِّ نفسه، وحينئذٍ لا ريب في كونها كبيرةً. نعم إن أتى بها في سلسلة الزنا، ثم امتنع عنه مخافةَ ربِّه جلَّ وعلا، فَيَنْزِلُ امتناعُه عن الزنا منزلةَ التوبة، ويُرْجَى له أن تُغْفَرَ له تلك السلسلة بأسرِها، إذا أَتْبَعَهَا بحسنةٍ، فإنَّ الحسناتِ يُذْهِبْنَ السيئاتِ﴾ [3]

ترجمه: يعنى سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د حديث نه څوخبرې مستنبط كوى:

د الله پاك د قول ﴿الا اللمم﴾ تفسير، پس هغوى د زنا اسباب او د زنا په سلسله كښې چه سړې په كومو ګناهونو كښې واقع كيږى، هغې ټولو ته ئې صغائر او لمم وئيلې دى. پس كه هغه سړې په زنا كښې اونيولې شو نو دا ټول ګناهونه به ئې زنا شمارلې شى او دغه شان به كبائر اوګرځى. ګينې وى خو به دا صغائر چه د هغې معافى او مغفرت كيدې شى. بعض

---

[1]) سورة النجم آية ٣٢

[2]) ارشاد السارى ١٣/٢٤٦، عمدة القارى ٢٢/٢٤٠، فتح البارى ١١/٦١٦

[3]) فيض البارى ٤/٤١٠

حضراتو د دې نه د صغيره تعريف هم مستنبط کړې دې. پس هغوى وئيلي دى چه ګناهونه په دوه قسمه دى. يو هغه دى کوم چه د تمهيد په طور وى. دويم هغه کوم چه مقصد وى. پس کومه ګناه چه د خپل منتهى د حصول ذريعه وى هغه صغائر دى او هغه منتهى کبيره ده. خو په دې کښې يو تنبيه ضرورى ده او هغه دا چه غوږونه. سترګې او نظر هم کله مقصود جوړ شى، او دا هغه وخت چه کله سړې د منتهى يعنى زنا نه عاجز شى نو هغه هم په دې امور باندې قانع او تيار وى او د خپل نفس د حصې دپاره هم دا مقصود ګرځوى. په داسې صورت کښې د دې په کبيره کيدو کښې هيڅ شک نشته. خو که هغه دا ګناه د زنا دپاره اوکړې. بيا هغه د الله پاک د ويرې نه هغه د ګناه نه اويريدلو نو د هغه د زنا بنديدل به د توبې قائم مقام شى او د الله پاک د رحمت نه اميد دې چه دا ټول ذرائع به الله پاک معاف کړى. ځکه چه د الله پاک د ويرې نه د زنا نه ځان ساتل د توبې قائم مقام دى، او توبه نيکى ده او نيکئ ګناهونو لره ختموى.

قوله: ﴿وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذٰلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ﴾: يعنى د سترګو زنا کتل دى او د ژبې زنا خبرې کول دى. نفس خواهش او تمنا کوى او شرمګاه د هغې تصديق يا تکذيب کوى يعنى که هغه واقعتا په زنا کښې اخته کيږى نو د شرمګاه د طرف نه د دې خواهش تصديق کيږى او که اخته نه شى نو د هغې تکذيب کيږى. (١)

شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله يو بله معنى هم بيان کړې ده هغوى ليکى: ﴿معنى تصديق الفرج وتكذيبه ان الفرج ان كان يتأثر بزنا العين كالقبلة، وبزنا اليد كاللمس ونحوهما بأن يحصل فى الفرج شئ من الحس والحركة والانتشار، تكون هذه الامور اى: زنى الجوارح المذكور فى الحديث فى حكم الزنا، وان لم يتأثر الفرج، ولم ينتشر الالة، فلا تكون هذه الامور فى حكم الزنا بل ادنى منه جريمة، والله اعلم﴾ (٢)

يعنى د شرمګاه د طرف نه د تصديق او تکذيب کيدو مطلب دا دې چه شرمګاه د سترګو زنا مثلا کتلو سره يا د لاس په زنا مس کولو وغيره سره متاثر شو، په داسې طريقه چه په شرمګاه کښې حرکت او انتشار وغيره محسوس شى نو دا ټول امور يعنى په حديث کښې مذکور د جوارح زنا به د زنا په حکم کښې وى، او که شرمګاه متاثره نه شوه او آله منتشر نه شوه نو دا امور به د زنا په حکم کښې نه وى، بلکه دا به د هغې نه کم درجې والا جرم او ګناهونه وى.

•••

١) لامع الدرارى ١٠/٥٢، فتح البارى ١١/٦١٦

٢) الابواب والتراجم ٢/١٢٢، کتاب الاستئذان باب زنى الجوارح دون الفرج او لامع الدرارى ١٠/٥٢ باندې هم دا عبارت د معمولى تغير سره موجود ده.

⑬ باب التَّسْلِيمِ وَالاِسْتِئْذَانِ ثَلاَثًا

[۵۸۹۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلاَثًا، وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلاَثًا. [ر: ۹۴]

[۵۸۹۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ الأَنْصَارِ إِذْ جَاءَ أَبُو مُوسَى كَأَنَّهُ مَذْعُورٌ فَقَالَ اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عُمَرَ ثَلاَثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ قُلْتُ اسْتَأْذَنْتُ ثَلاَثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاَثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَلْيَرْجِعْ». فَقَالَ وَاللَّهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بِبَيِّنَةٍ. أَمِنْكُمْ أَحَدٌ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَاللَّهِ لاَ يَقُومُ مَعَكَ إِلاَّ أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَكُنْتُ أَصْغَرَ الْقَوْمِ، فَقُمْتُ مَعَهُ فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ ذَلِكَ. وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهَذَا. [ر: ۱۹۵۶]

د ترجمة الباب مقصد: استيذان او سلام درې کرته مشروع دي. د سلام نه مراد سلام د استيذان دي. عام سلام يو کرت وی. په هغې کښې تکرار نشته. خو که مجمع لويه وی او يو کرت د سلام رسيدل ګران وی نو په داسې صورت کښې مکرر سلام کيدلې شی. هم دغه شان که مخاطب سلام نه وی اوريدلې نو بيا هم هغه ته د اورولو دپاره دوباره سلام کيدلې شی. (۱)

د باب اول حديث په کتاب العلم کښې په باب اعاد الحديث ثلاثا ليفهم د لاندې تير شوې دې. (۲)

د باب دويم حديث کښې سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه فرمائی چه زه د انصارو په يو مجلس کښې ناست اوم چه سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه راغلو او هغوی په ويره کښې وو، وې وئيل ما د فاروق اعظم رضی الله عنه نه درې کرته اجازت طلب کړو، هغوی اجازت رانکړو نو زه واپس شوم. هغوی تپوس اوکړو ته د دننه راتلو نه چا منع کړې. ما اووې چه ما درې کرته اجازت طلب کړو. خو ماته اجازت ملاؤ نه شو. په دې وجه زه واپس شوم. ځکه چه رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاَثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ﴾ يعنی په تاسو کښې که يو کس درې کرته اجازت طلب کړی او هغه ته اجازت اونکړې شو نو واپس دې شی. سيدنا عمر فاروق رضی الله عنه اوفرمائيل قسم په الله ته به په دې باندې ګواه پيش کوې، سيدنا ابوموسی رضی الله عنه تپوس اوکړو په تاسو کښې د رسول الله ﷺ نه چا دا حديث اوريدلې دې؟ سيدنا ابی بن کعب رضی الله عنه اوفرمائيل: قسم په الله! ستا د ګواهئ دپاره به د قوم نه کم عمره ماشوم اودريږی!

---

(۱) فتح البارى ۳۲/۱۱، ارشاد السارى : ۲۴۸/۱۳
(۲) صحيح البخارى، كتاب العلم، باب من اعاد الحديث ثلاثا ليفهم عنه، رقم الحديث ۹۴

سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه فرمائى چه زه هغه وخت دتولونه وړوكې وم. زه د ابوموسى رضي الله عنه سره اودريدم او سيدنا عمر رضي الله عنه ته مې اووئيل چه رسول الله ﷺ دا ارشاد فرمائيلې دې

قوله: ﴿وَاللّٰهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بِبَيِّنَةٍ﴾: د صحيح مسلم په روايت كښې دا اضافه هم ده ﴿ والا اوجعتك﴾ [١] او د بكير بن الاشج په روايت كښې دى ﴿ فَوَاللّٰهِ لَأُوجِعَنَّ ظَهْرَكَ وَبَطْنَكَ. أَوْ لَتَأْتِيَنَّ بِمَنْ يَشْهَدُ لَكَ عَلَىٰ هٰذَا﴾ [٢] (يعنى گواهان پيش كړئ گينې تاسو ته سزا دركوم)

قوله: ﴿فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: ذٰلِكَ﴾: د سيدنا عمر فاروق رضي الله عنه په خدمت كښې د سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه دپاره گواهى وركونكې سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه وو كوم چه د ټولو نه زيات كم عمره وو.

په صحيح مسلم كښې د سيدنا ابوبرده رضي الله عنه يو روايت دې چه دا گواهى سيدنا ابى بن كعب رضي الله عنه وركړې وه [٣] خو په دې دواړو كښې داسې تطبيق كيدلې شي چه د سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه د گواهئ نه پس سيدنا ابى بن كعب رضي الله عنه هم گواهى وركړې وى [٤]

قوله: ﴿وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهٰذَا﴾: پورته په روايت موصوله كښې عنعنه ده. ﴿ بسر عن ابى سعيد﴾ دې. په دې تعليق كښې د سماع تصريح ده. د دې تصريح د وجې نه امام بخارى رحمه الله دا تعليق دلته ذكر اوفرمائيلو [٥] ابو نعيم دا تعليق موصولا نقل كړې دې [٦]

سيدنا فاروق اعظم رضي الله عنه چه كله سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه ته د گواه پيش كولو دپاره اووې. حال دا چه هغه يو عادل او ثقة صحابى وو. د دې يوه وجه په يو روايت كښې په دې الفاظو باندې راغلې ده: ﴿ أما انى لم أتهمك، ولكنى أردت ألا يتجرأ الناس على الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم﴾ [٧]

او د موطاء په روايت كښې دى ﴿ أَمَا إِنِّي لَمْ أَتَّهِمْكَ، وَلَكِنْ خَشِيتُ أَنْ يَتَقَوَّلَ النَّاسُ عَلَىٰ رَسُولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم﴾ [٨] يعنى زه تا متهم (تهمتى) نه گنړم. (ستاسو په صداقت كښې زما شك نشته) خو زما مقصد دا دې چه خلق په رسول الله ﷺ باندې د ځان نه حديث جوړ نه كړى.

---

[١] صحيح مسلم. كتاب الاداب. باب الاستئذان ٢١٠/٢

[٢] صحيح مسلم. كتاب الاداب. باب الاستئذان ٢١١/٢

[٣] صحيح مسلم. كتاب الاداب. باب الاستئذان ٢١١/٢

[٤] فتح البارى ٣٤/١١

[٥] عمدة القارى ٢٤٢/٢٢، فتح البارى ٣٤/١١، ارشاد السارى ٢٤٩/١٣

[٦] عمدة القارى ٢٤٢/٢٢، فتح البارى ٣٤/١١، ارشاد السارى ٢٤٩/١٣

[٧] شرح صحيح البخارى لابن بطال ٢٥/٩

[٨] الموطاء للامام مالک ٩٦٣/٢، كتاب الاستئذان

د دي حديث نه يو خبره معلومه شوه چه صاحب منزل ته دا اختيار حاصل دي چه كه هغه په څه كار كښې مشغول دې نو د سلام استيذان جواب دې نه وركوى دويمه خبره ترې نه دا معلومه شوه چه ډير كرته يو لوئې عالم او لوئې سړى ته يو مسئله معلومه نه وى او وړوكى نه معلومه وى. لكه چه فاروق اعظم رضي الله عنه ته دا حكم معلوم نه وو [١]

فائده: دلته د باب په اول حديث كښې يو راوى عبدالله بن مثنى دې. كوم چه مختلف فيه دې. عجلى د هغه توثيق كړې دې [٢] او ابوزرعه او ابن معين هغه ته (ليس بشئ) ونيلې دې [٣] امام نسائى رحمه الله فرمائى (ليس بالقوى) [٤] حافظ ابن حجر رحمه الله په الهدى السارى كښې د هغوى دفاع كړې ده [٥]

ابن حبان رحمه الله په كتاب الثقات كښې د هغوى ذكر كړې دې او فرمائيلې ئې دى چه دوى په هغه رواياتو كښې غلطى كوى كوم چه ئې د خپل تره ثمامه بن عبدالله نه علاوه نورو خلقو نه نقل كړې وى. د ثمامه نه د هغوى روايات صحيح دى [٦] او دلته د بخارى روايت د ثمامه نه دې

⑭ باب إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ

قَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: هُوَ إِذْنُهُ.

[٥٨٩٢] [٧] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ أَخْبَرَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى

---

[١] فتح البارى كتاب الاستئذان ٣٧/١١

[٢] تهذيب التهذيب ٣٨٨/٥. الترجمة ٦٥٩. الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل ٢١٤.

[٣] ارشاد السارى ٢٣٧/١٣. خو په: تهذيب التهذيب ٣٨٨/٥. او تعليقات الرفع والتكميل لعبد الفتاح ابى غدة ص ٢١٤ باندې د (ليس بشئ) قول صرف د ابن معين طرف ته منسوب دې اګر چه په ارشاد السارى كښې ابن معين او ابوزرعه دواړو طرف ته نسبت كړې شوې دې. خو په صالح ونيلو كښې ابوزرعه د ابن معين سره دې

[٤] تهذيب التهذيب ٣٨٨/٥. الترجمة: ٦٥٩. تهذيب الكمال: ٢٧/١٧. الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل: ٢١٤. الترجمة: ٥٣٢١

[٥] هدى السارى مقدمة فتح البارى: ٤١٦. الفصل التاسع. تهذيب التهذيب ٣٨٨/٥. كښې هم د ابن معين او ابوزرعة توثيق منقول دې

[٦] ارشاد السارى ٢٤٧/١٣. او امام بخارى رحمه الله هم د عبدالله بن مثنى د هغه روايتونو نه استدلال كوى كوم چه هغوى د ثمامه نه نقل كړې وى. پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى قلت: لم ار البخارى احتج به الا فى روايته عن عمه ثمامة فعنده عنه احاديث. (هدى السارى مقدمة فتح البارى ٤١٦)

[٧] الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الرقاق. باب كيف كان عيش النبى صلى الله عليه وسلم واصحابه وتخليهم من الدنيا (رقم الحديث ٦٠٨٧) ٢٣٧٠/٥. وكذا اخرجه الترمذى فى كتاب الزهد والنسائى فى الرقاق.

الله عليه وسلم - فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ «أَبَا هِرٍّ الْحَقْ أَهْلَ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ إِلَيَّ». قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ، فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ، فَدَخَلُوا. [٦٠٨٧]

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه چا يو بل سړي ته دعوت اوکړو او هغه راغلو نو آيا هغه ته به د اجازت اخستلو ضرورت وي؟ د دې نه پس ئې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په ذريعه حديث نقل کړې دې چه ﴿ هو اذنه ﴾ يعنى د نوې اجازت اخستلو ضرورت نشته. دعوت ورکول او راغوښتل اجازت دې. دا تعليق امام بخاري رحمه الله په الادب المفرد کښې او امام ابوداؤد رحمه الله په سنن کښې موصولا نقل کړې دې (١)

په حديث الباب کښې رسول الله ﷺ سيدنا ابوهريره رضي الله عنه ته اوفرمائيل چه اهل صفه راطلب کړه. پس هغوى راغوښتل. هغوى راغلل او اجازت ئې طلب کړو نو رسول الله ﷺ اجازت ورکړو.

په دې باندې اشکال کيدې شى چه د دې نه مخکښې په تعليق کښې ﴿ هو اذنه ﴾ وئيلې شوې دې چه دعوت ورکول اجازت دې او دلته په حديث کښې اجازت طلب کړې شوې دې په ظاهره دواړو کښې تعارض دې. علامه قسطلانى رحمه الله د دې په جواب کښې ليکى!

﴿ واجيب: بانه يختلف بطول العهد وقصره فان طال العهد بين الطلب والمجيئ احتاج الى استئناف الاذن، والا فلا... والاستئذان على كل حال احوط ﴾ (٢)

يعنى د دې جواب دا دې: چه د استيذان حکم د وخت د اوږدوالى او کم والى په اعتبار سره مختلف دې، که د دعوت ورکولو او حاضريدلو ترمينځه وخت اوږد وى نو د نوى سره نه به اجازت اخلى. احتياط هم په دې کښې دې چه اجازت واخستلې شى

⑮ باب التَّسْلِيمِ عَلَى الصِّبْيَانِ

[٥٨٩٣] (٣) - ٦٢٤٧ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَيَّارٍ عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صِبْيَانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ وَقَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَفْعَلُهُ.

---

(١) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ٥١١/٢، رقم الحديث ١٠٨٦، باب دعا الرجل اذنه. وسنن ابى داؤد ٣٤٩/٢، كتاب الادب، باب فى الرجل يدعى ان يكون ذكل اذنه.

(٢) ارشاد السارى ٢٥٠/١٣

(٣) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب استحباب السلام على الصبيان عن انس بن مالك ١٧٩٨/٤، وكذا اخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى التسليم على الصبيان ٥٧/٥. (رقم الحديث: ٢٦٩٦) واخرجه فى السنن الكبرى فى كتاب عمل اليوم والليلة، باب التسليم على الصبيان ومما زحتهم ٩٠/٦، (رقم الحديث ١٠١٦٢) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الاستئذان، باب فى السلام على الصبيان: ٣٥٢/٤، (رقم الحديث: ٥٢٠٢)

لكه چه مخکښې تير شوې دی چه په ماشومانو باندې سلام کول جائز دی. رسول الله ﷺ به هم دغه شان کول، خو که يو ماشوم داسې دې چه په سلام کولو سره ئې د فتنې ويره وی نو سلام نه دی کول پکار.

⑯ باب تَسْلِيمِ الرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ، وَالنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ

[٥٨٩٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ قَالَ كُنَّا نَفْرَحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانَتْ لَنَا عَجُوزٌ تُرْسِلُ إِلَى بُضَاعَةَ - قَالَ ابْنُ مَسْلَمَةَ نَخْلٍ بِالْمَدِينَةِ - فَتَأْخُذُ مِنْ أُصُولِ السِّلْقِ فَتَطْرَحُهُ فِي قِدْرٍ، وَتُكَرْكِرُ حَبَّاتٍ مِنْ شَعِيرٍ، فَإِذَا صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ انْصَرَفْنَا وَنُسَلِّمُ عَلَيْهَا فَتُقَدِّمُهُ إِلَيْنَا، فَنَفْرَحُ مِنْ أَجْلِهِ، وَمَا كُنَّا نَقِيلُ وَلاَ نَتَغَدَّى إِلاَّ بَعْدَ الْجُمُعَةِ.

[٥٨٩٥] حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكِ السَّلاَمَ». قَالَتْ قُلْتُ وَعَلَيْهِ السَّلاَمُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، تَرَى مَا لاَ نَرَى. تُرِيدُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم تَابَعَهُ شُعَيْبٌ وَقَالَ يُونُسُ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَبَرَكَاتُهُ

د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه سړی په زنانو او زنانه په سړو باندې سلام کولې شی. په دې شرط چه د فتنې ويره نه وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې سره د هغه روايت ترديد کول غواړی چه په هغې کښې د سړو په زنانو او د زنانو په سړو باندې سلام کولو ته مکروه وئيلې شوې دی.

د اسماء بنت يزيد رضی الله عنها په روايت کښې د دې تصريح ده چه په هغې کښې دی ﴿ مَرَّ عَلَيْنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي نِسْوَةٍ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا ﴾ يعنی رسول الله ﷺ په مونږ زنانو باندې راتير شو نو هغوی په مونږ باندې سلام اوکړو امام ترمذی رحمه الله دې روايت ته حسن وئيلې دې. [1] خو چونکه دا روايت د امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو، په دې وجه ئې نه دې ذکر کړې.

د احناف حضراتو او جمهور فقهاء کرامو په نزد په غير محرم او پردئ ځوانې زنانه باندې سلام کول جائز نه دی. هم دغه شان په بوډئ مشتهاة باندې هم سلام کول صحيح نه دی، خو که يو بوډئ مشتهاة ده نو په هغې باندې سلام کيدلې شی. [2]

[1] الجامع للترمذی، کتاب الادب ۹۹/۲، باب ما جاء فی التسليم علی النساء. (قلت : لم اجده فی الترمذی بهذا اللفظ بل هو فی ابی داؤد)

[2] اوجز المسالک ۱۰۵/۱۵، جامع السلام، العمل فی السلام، وشرح صحيح مسلم للنووی: ۲۱۵/۲، کتاب السلام، باب استحباب السلام علی الصبيان.

د باب په دويم روايت كښې د سيدنا جبريل عليه السلام په سيده عائشه رضي الله عنها باندې د سلام ذكر دې.
علامه قسطلاني رحمه الله ليكي (وقد كان جبريل عليه السلام يأتي النبي صلى الله عليه وسلم في صورة دحية، وحينئذ فتحصل المطابقة بين الترجمة والحديث، ويزول الاشكال)[1]
يعنې سيدنا جبريل عليه السلام به د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې د سيدنا دحية الكلبي رضي الله عنه په شكل كښې راتلو. دغه شان په ترجمه او حديث كښې مطابقت حاصليږي او اشكال ختميږي.
د باب په آخر كښې د معمر متابعت لره امام بخاري رحمه الله په كتاب الرقاق كښې. د يونس تعليق په مناقب كښې موصولا نقل كړې دې. د نعمان بن راشد تعليق طبراني موصولا نقل كړې دې[2]

⑰ باب إِذَا قَالَ مَنْ ذَا فَقَالَ أَنَا

[٥٨٩٦] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرًا - رضى الله عنه - يَقُولُ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فِي دَيْنٍ كَانَ عَلَى أَبِي فَدَقَقْتُ الْبَابَ فَقَالَ «مَنْ ذَا». فَقُلْتُ أَنَا. فَقَالَ «أَنَا أَنَا». كَأَنَّهُ كَرِهَهَا.
په دې روايت كښې سيدنا جابر رضي الله عنه فرمائي چه زه د خپل پلار د قرض په سلسله كښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم ما دروازه اوټكوله نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل څوك ئې؟ ما اووې: زه! رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: زه زه! ګويا هغوى دا خبره ناخوښه كړه پس ادب هم دا دې چه د استيذان په وخت خپل نوم واخستلې شي. امام بخاري رحمه الله په دې باب كښې هم دا ادب بيان كړې دې.

⑱ باب مَنْ رَدَّ فَقَالَ عَلَيْكَ السَّلاَمُ

قَالَ سعيد عن قتادة، عن ابى رافع، عن ابى هريرة، عَنِ النبى صلى الله عليه وسلم قَالَ: هُواذنه.
وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «رَدَّ الْمَلاَئِكَةُ عَلَى آدَمَ السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ».
[٥٨٩٧] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه أَنَّ رَجُلاً دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - جَالِسٌ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « وَعَلَيْكَ السَّلاَمُ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ » . فَرَجَعَ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ. فَقَالَ «وَعَلَيْكَ السَّلاَمُ فَارْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ». فَقَالَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْ فِي الَّتِي

---

[1]) ارشاد الساري ٢٥٢/١٣
[2]) ارشاد الساري ٢٥٢/١٣، عمدة القاري ٢٤٢/٢٢، فتح الباري ١٤١/١١

بَعْدَهَا عَلِّمْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ، ثُمَّ اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ بِمَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا». وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ فِي الأَخِيرِ «حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا».

حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا». ار ۷۲۴]

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب سره مقصد دا دې چه د سلام جواب ورکولو سره ﴿عليك السلام﴾ هم وئيلې شي او ﴿السلام عليك﴾ هم وئيلې شي. لفظ على مقدم کولې هم شي او موخر کولې هم او دې طرف ته هم اشاره کيدې شي چه د واؤ نه بغير جواب ورکړې کيدې شي، د مفرد صيغه استعمالولې شي. (۱)

افضل هم دا ده چه په جواب کښې ﴿وعليکم السلام﴾ د جمع په صيغې سره جواب ورکړې شي. اګر چه مخاطب يو وی. (۲)

قوله: ﴿وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾: دا حديث اوس موصولا تير شوې دې. په دې کښې ﴿عليه﴾ جار مجرور په ﴿السلام﴾ باندې مقدم دې ﴿وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم رَدَّ الْمَلَائِكَةُ عَلَى آدَمَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ﴾ يعنى ملائکو سيدنا آدم عليه السلام ته په جواب کښې وئيلې وو: ﴿السلام عليك ورحمة الله﴾ په دې کښې السلام مقدم دې. دا تعليق هم د کتاب الاستيذان په شروع کښې موصولا تير شوې دې.

په حديث الباب کښې د ﴿وعليك السلام﴾ الفاظ راغلى دى. په دې کښې هم ﴿عليك﴾ مقدم دې. دا حديث په کتاب الصلاة کښې په تفصيل سره تير شوې دې. (۳)

د ابو اسامة تعليق په کتاب الايمان والنذور کښې موصولا ذکر کړې شوې دې. (۴)

---

(۱) عمدة القارى ۲۴۵/۲۲، ارشاد السارى ۲۵۴/۱۳، فتح البارى ۴۴/۱۱

(۲) وفى رد المختار: ۲۹۳/۵: والافضل للمسلم ان يقول: السلام عليكم ورحمة الله وبركاته والمجيب كذلك يرد. وارشاد السارى ۲۵۶/۱۳. وكما اخرج البخارى من طريق معاوية بن قرة قال: قَالَ لِي أَبِي: يَا بُنَيَّ، إِذَا مَرَّ بِكَ الرَّجُلُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَلَا تَقُلْ: وَعَلَيْكَ، كَأَنَّكَ تَخُصُّهُ بِذَلِكَ وَحْدَهُ، فَإِنَّهُ لَيْسَ وَحْدَهُ، وَلَكِنْ قُلْ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ... الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۴۸۵/۲، ۴۸۶. (رقم الحديث ۱۰۳۷) باب كيف رد السلام.

(۳) صحيح البخارى ۱۶۷/۱، كتاب الصلاة، باب وجوب القراءة للامام والماموم فى الصلاة كلها فى الحضر والسفر، رقم الحديث ۷۵۷.

(۴) صحيح البخارى، كتاب الايمان والنذور، باب اذا حنث ناسيا فى الايمان، رقم الحديث ۶۶۶۷.

⑲ باب إذا قال فلان يقرئك السلام

[٥٨٩٨] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ قَالَ سَمِعْتُ عَامِرًا يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- حَدَّثَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لَهَا « إِنَّ جِبْرِيلَ يُقْرِئُكِ السَّلَامَ ». قَالَتْ وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. [ر: ٣٠٤٥]

د ترجمة الباب غرض: شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله كيدې شي د رواياتو د اختلاف طرف ته اشاره كوي، امام ابوداؤد رحمه الله هم بعينه هم دا ترجمه قائم كړې ده (١) او د هغې د لاندې ئې دوه احاديث ذكر كړې دی. يو حديث كوم چه د بنو تميم د يو سړی نه روايت كړې شوې دې، چه د هغه نوم نه دې ذكر كړې شوې. هغوی وائی چه ماته زما پلار او هغوی ته زما نيكۀ دا حديث بيان كړو چه زما پلار زه رسول الله ﷺ ته اوليږلم چه هغوی ته سلام اووايه: ﴿ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ أَبِي يُقْرِئُكَ السَّلَامَ. فَقَالَ « عَلَيْكَ وَعَلَى أَبِيكَ السَّلَامُ » ﴾ يعنی زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم او عرض مې اوكړو چه زما والد صاحب تاسو ته سلام كولو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿ عَلَيْكَ وَعَلَى أَبِيكَ السَّلَامُ ﴾.

د دې نه پس امام ابوداؤد رحمه الله د عائشه رضي الله عنها مذكوره حديث ذكر كړې دې، په دې كښې صرف ﴿ وعليه السلام ﴾ دې. په مبلغ باندې يعنی سلام رارسونكی باندې سلام نشته.(٢)

مولانا خليل احمد سهارنپوری رحمه الله فرمائي چه په دواړو طريقو سره جواب وركول جائز دې.(٣) د امام بخاري رحمه الله مقصد كيدې شي چه دې طرف ته اشاره كول وی چه په رواياتو كښې دواړه طريقې راغلی دی.(٤) امام نووی رحمه الله فرمائي:

﴿ فی هذا الحديث مشروعية ارسال السلام، ويجب على الرسول تبليغه، لانه امانة، وتعقب بانه بالوديعة اشبه، والتحقيق: ان الرسول ان التزمه اشبه بالامانة والا فوديعة، والودائع اذا لم تقبل لم يلزمه شئ ﴾(٥)

يعنی په دې حديث كښې د سلام ليږلو د مشروعيت ذكر دې او په قاصد باندې د هغه رسول واجب دی ځكه چه دا امانت دې، بعض د دې تعاقب كولو سره ليكلې دی چه دا د وديعة زيات مشابه دې، تحقيقي خبره دا ده چه كه قاصد د دې زيات التزام اوكړو نو دا به د امانت سره زيات مشابه وی ګينې بيا به وديعة وی او د ودائع حكم دا دې چه كه هغه قبوله نه كړې شوه نو په هغه باندې هيڅ هم لازم نه دی.

(١) سنن ابی داؤد ٣٥٨/٤، كتاب الادب، باب فی الرجل يقول: فلان يقرئک السلام.
(٢) سنن ابی داؤد، كتاب الادب، باب فی الرجل يقول: فلان يقرئک السلام: ٣٥٩/٤، رقم الحديث ٥٢٣٢
(٣) بذل المجهود، باب فی الرجل يقول للرجل فلان يقرئک السلام فكيف يرد؟ ١٧١/٢
(٤) فتح الباری ٣٨/١١.
(٥) ارشاد الساری ٢٥٧/١٣، لامع الدراری، كتاب الاستيذان، باب اذا قال: فلان يقرئک السلام ٥٥/١٠

⑳ باب التَّسليم في مجلس فيه أخلاط من المسلمين والمشركين

[٥٨٩٩] حدَّثنا إبراهيم بن موسى أخبرنا هشام عن معمر عن الزهري عن عروة بن الزبير قال أخبرني أسامة بن زيد أن النبي صلى الله عليه وسلم ركب حمارا عليه إكاف، تحته قطيفة فدكية، وأردف وراءه أسامة بن زيد وهو يعود سعد بن عبادة في بني الحارث بن الخزرج، وذلك قبل وقعة بدر حتى مر في مجلس فيه أخلاط من المسلمين والمشركين عبدة الأوثان واليهود، وفيهم عبد الله بن أبي ابن سلول، وفي المجلس عبد الله بن رواحة، فلما غشيت المجلس عجاجة الدابة خمر عبد الله بن أبي أنفه بردائه ثم قال لا تغبروا علينا. فسلم عليهم النبي صلى الله عليه وسلم ثم وقف فنزل، فدعاهم إلى الله وقرأ عليهم القرآن فقال عبد الله بن أبي ابن سلول أيها المرء لا أحسن من هذا، إن كان ما تقول حقا، فلا تؤذنا في مجالسنا، وارجع إلى رحلك، فمن جاءك منا فاقصص عليه. قال ابن رواحة اغشنا في مجالسنا، فإنا نحب ذلك. فاستب المسلمون والمشركون واليهود حتى هموا أن يتواثبوا، فلم يزل النبي صلى الله عليه وسلم يخفضهم، ثم ركب دابته حتى دخل على سعد بن عبادة فقال «أي سعد ألم تسمع ما قال أبو حباب». يريد عبد الله بن أبي قال كذا وكذا قال اعف عنه يا رسول الله واصفح فوالله لقد أعطاك الله الذي أعطاك، ولقد اصطلح أهل هذه البحرة على أن يتوجوه فيعصبونه بالعصابة، فلما رد الله ذلك بالحق الذي أعطاك شرق بذلك، فذلك فعل به ما رأيت، فعفا عنه النبي -صلى الله عليه وسلم- [ر: ٢٨٢٥]

د مسلمانانو او کفارو په مخلوط مجلس باندې د سلام حکم: چه په يو داسې مجلس باندې ورتیر شي چه په هغې کښې مسلمانان او کفار دواړه وي، هلته سلام کول پکار دی. امام نووی رحمه الله فرمائي چه دا سنت ده چه کله په يو داسې مجلس باندې ورتیر شي نو سلام على العموم کول پکار دي او قصد د مسلمانانو کول پکار دی. [1] ابن العربی رحمه الله فرمائي چه هم دا حکم د داسې مجلس دې چه په هغې کښې اهل سنت او اهل بدعت وي، عادل او ظالم وي، نیک او فاجر وي، نو سلام کول پکار دي خو اراده د نیکانو خلقو کول پکار دی. [2]

په حدیث الباب کښې دی: «حتّى مرّ في مجلس فيه أخلاط من المسلمين والمشركين عبدة الأوثان

[1] فتح الباری ٤٧/١١، والابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب التسلیم فی مجلس فیه اخلاط من المسلمین والمشرکین.

[2] فتح الباری ٤٧/١١، شرح سنن الترمذی للامام ابی بکر ابن العربی المالکی ١٧٣/١٠، ابواب الاستئذان باب ما جاء فی السلام قبل الکلام

وَالْيَهُودِ ... فَسَلَّمَ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم ﴾ يعنى رسول الله ﷺ په داسې مجلس باندې ورتير شو چه په هغې كښې د مسلمانانو نه علاوه بت پرست او يهوديان هم وو نو رسول الله ﷺ په هغوى باندې سلام اوكړو.

٢١: باب مَنْ لَمْ يُسَلِّمْ عَلَى مَنِ اقْتَرَفَ ذَنْبًا، وَلَمْ يَرُدَّ سَلَامَهُ حَتَّى تَتَبَيَّنَ تَوْبَتُهُ، وَإِلَى مَتَى تَتَبَيَّنُ تَوْبَةُ الْعَاصِي

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو لَا تُسَلِّمُوا عَلَى شَرَبَةِ الْخَمْرِ.

[٥٩٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ كَلَامِنَا، وَآتِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأُسَلِّمُ عَلَيْهِ، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي هَلْ حَرَّكَ شَفَتَيْهِ بِرَدِّ السَّلَامِ أَمْ لَا حَتَّى كَمَلَتْ خَمْسُونَ لَيْلَةً، وَآذَنَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى الْفَجْرَ. [ر ٢٧٠٩]

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب دوه اجزاء دى.

① اول جزء دا دې چه په فاسق او ګناهګار باندې سلام نه دى كول پكار تردې چه هغه توبه اوكړي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د دې مسئلې په حكم كښې د اختلاف طرف ته اشاره فرمائيلې ده.[1]

په فاسق او مبتدع باندې د سلام كولو حكم: پس د جمهور علماء كرامو په نزد په فساق او مبتدعين باندې سلام نه دى كول پكار. خو كه د هغه د طرف نه د سلام نه كولو په صورت كښې د نقصان رسولو ويره وى نو بيا د سلام ګنجائش شته[2]، امام نووى رحمه الله د دې تصريح كړې ده.[3]

امام ابن العربى رحمه الله په دې باندې دومره اضافه كړې ده چه په دې صورت كښې دې د سلام كولو په وخت دا نيت اوكړې شى چه سلام د الله پاك په نومونو كښې يو نوم دې نو ګويا د ﴿السلام عليكم﴾ معنى ده ﴿ الله رقيب عليكم ﴾.[4]

خو د بعض علماء كرامو په نزد په فاسق او بدعتى باندې سلام كول جائز دى، ابن وهب فرمائى چه په كافر باندې هم سلام كيدلې شى.[5]

---

[1]) فتح البارى ٤٨/١١

[2]) فتح البارى ٤٨/١١، ارشاد السارى ٢٦٠/١٣، عمدة القارى : ٢٤٧/٢٢

[3]) شرح صحيح مسلم للنووى ٢١٤/٢، كتاب السلام، باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم.

[4]) شرح سنن الترمذى للامام ابى بكر ابن العربى المالكى ١٧٤/١٠، ابواب الاستئذان

[5]) فتح البارى ٤٨/١١، عمدة القارى ٢٤٧/٢٢

په درمختار کښې دی چه په فاسق باندې سلام کول مکروه دی. په دې شرط چه هغه د خپل فسق اعلان کونکې وی. خو که څوک ښکاره فسق کونکې نه وی نو بیا سلام بغیر د کراهت نه جائز دې. [1]

د ترجمة الباب دویم جزء دې ﴿الى متى تتبين توبة العاص﴾ یعنی د ګناه کونکی د توبې صحت به کله معلومیږی. یعنی د داسې قرائن دپاره څومره موده پکار ده چه په هغې کښې د هغه د توبې صحت معلوم شی، په هغې کښې یو کال، شپږ میاشتې او پنځوس ورځو موده ذکر کړې شوې ده چه په دومره موده کښې د هغه حالت واضح کیږی. [2]

ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې کښې هیڅ موده نه شی متعین کیدې. [3]

د حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله د کلام نه معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دوه اجزاء ذکر کړې دی. یو سلام او د هغې جواب. دویم د توبې د صحت موده

د شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله رائې: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه د فقهاء احناف د کتابونو تفصیلات که اوکتلې شی نو د دوو په ځائې ترجمة الباب په درې اجزاء باندې مشتمل دې. یو سلام. دویم د هغې جواب او دریم د توبې د صحت موده. سلام او جواب دواړه بیل بیل حکم لرې. چرته چه سلام کول شرعا جائز نه وی. هلته جواب هم مشروع نه دې. خو که فاسق سلام کړې وی نو د هغې جواب ورکول واجب کیږی. [4]

صاحب د بحر الرائق د دې طرف ته اشاره کړې ده. [5]

قوله: ﴿وَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو لَا تُسَلِّمُوا عَلَى شَرَبَةِ الْخَمْرِ﴾:

شربة: د شارب جمع ده، سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی: په شراب څکونکو باندې سلام مه کوئ. دا اثر امام بخاری رحمه الله د په الادب المفرد کښې موصولا نقل کړې دې. [6]

د دې نه پس په باب کښې امام بخاری رحمه الله د سیدنا کعب بن مالک رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې.

---

[1]) رد المختار ٥/٢٩٤

[2]) فتح الباری ٤٨/١١، الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب من لم یسلم علی من اقترف ذنبا ولم یرد سلامه حتی تتبین توبته. ١٢٣/٢

[3]) شرح صحیح البخاری لابن بطال ٣٦/٩

[4]) الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان باب من لم یسلم علی من اقترف ذنبا ولم یرد سلام حتی تتبین توبته. ١٢٣/٢

[5]) ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّهُ يُكْرَهُ السَّلَامُ عَلَى الْمُصَلِّي وَالْقَارِئِ وَالْجَالِسِ لِلْقَضَاءِ أَوْ الْبَحْثِ فِي الْفِقْهِ أَوْ التَّخَلِّي وَلَوْ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ لَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ الرَّدُّ لِأَنَّهُ فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ. بابَ ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: البحر الرائق ٩/٢، وقال في رد المختار: وينبغي وجوب الرد على الفاسق لأن كراهة السلام عليه للزجر فلا تنافي الوجوب عليه، باب ما يفسد الصلاة وما يكره ٤٥٧/١.

[6]) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ٤٧٢/٢، باب لا يسلم على فاسق. خو په الادب المفرد کښې د ﴿شربة الخمر﴾ په ځائې ﴿شُرَّابِ الْخَمْرِ﴾ دې.

په هغې كښې د رسول الله ﷺ هغوى سره د ترک سلام و كلام قصه ذكر كړې شوې ده.
معلومه شوه چه د ګناه د وجې نه ترک سلام کیدلې شي.

۲۲: باب كَيْفَ يُرَدُّ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ السَّلاَمُ

[۵۹۰۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ دَخَلَ رَهْطٌ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. فَفَهِمْتُهَا فَقُلْتُ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الأَمْرِ كُلِّهِ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «فَقَدْ قُلْتُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

سيده عائشه رضي الله عنها روايت كوى چه د يهودو يو جماعت د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وې وئيل ﴿السام عليك﴾ (يعنى په تا دې لعنت وى)، زه پرې پوهه شوم نو ما اووې ﴿عليكم السام واللعنة﴾ (هم په تاسو دې هلاكت او لعنت وى) رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اى عائشې پريږده! الله پاک په ټولو معاملاتو كښې نرمى خوښوى. ما عرض اوكړو : يا رسول الله ﷺ! آيا تاسو واونريدل چه دې خلقو څه اووې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ما هم ﴿وعليكم﴾ اووې.

[۵۹۰۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:
«إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمُ الْيَهُودُ فَإِنَّمَا يَقُولُ أَحَدُهُمُ السَّامُ عَلَيْكَ. فَقُلْ وَعَلَيْكَ». [۶۵۲۹]

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كله يهود تاسو ته سلام اوكړى او په هغوى كښې يو كس ﴿السام عليك﴾ اوائى نو تاسو ﴿وعليك﴾ وايئ.

[۵۹۰۳] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَنَسٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم-

---

[1] الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب اذا عرض الذمى وغيره بسب النبى ﷺ ولم يصرح نحو قوله : السام عليك (رقم الحديث ۶۹۲۸) واخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم (رقم الحديث ۲۱۶۳) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب فى السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۵۲۰۶) واخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى التسليم على اهل الذمة (رقم الحديث ۲۷۰۱) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب باب رد السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۳۶۹۸)

[2] الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب اذا عرض الذمى وغيره بسب النبى ﷺ ولم يصرح نحو قوله : السام عليك (رقم الحديث ۶۹۲۶) ... [بقيه برصفحه آئنده...

«إذاسلّم عليكم أهل الكتاب فقولوا وعليكم».
د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کله تاسو ته اهل کتاب سلام اوکړى نو تاسو ﴿وعليك﴾ وايئ.

د ترجمة الباب غرض : ذميانو که سلام اوکړو نو څنګه به جواب ورکولې شى؟ ﴿كيف يرد﴾ ونيلو سره امام بخارى رحمه الله دې خبرې ته اشاره اوکړه چه د سلام جواب ورکولو ممنوع نه دى. خو د جواب کيفيت په دې کښې مختلف دې.
د بعض علماء کرامو په نزد پوره جواب ورکول فرض دى، د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دى چه ﴿من سلم عليك فرده، ولوكان مجوسيا﴾ يعنى څوک چه سلام کوى د هغه جواب ورکوئ اګر چه هغه مجوسى وى، د امام قتادة او امام شعبى رحمهما الله هم دا مسلک دې.(١)

د جمهور علماء کرامو په نزد به د هغوى د سلام په جواب کښې صرف ﴿وعليكم﴾ وئيلې شى. د لفظ سلام سره به جواب نه شى ورکولې.(٢)
په درمختار کښې دى ﴿ولو سلم يهودي أو نصراني أو مجوسي على مسلم فلا بأس بالرد ولكن لا يزيد على قوله وعليك﴾(٣) يعنى که يو يهودى، نصرانى يا مجوسى په مسلمانانو باندې سلام اوکړو نو په جواب ورکولو کښې څه باک نشته، خو په جواب کښې به صرف ﴿وعليك﴾ وئيلې شى د دې نه زيات نه.
د باب نه لاندې چه امام بخارى رحمه الله کوم حديث ذکر کړې دې، د هغې مناسبت د باب سره ښکاره دې.

...بقيه ازحاشيه گذشته] واخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم (رقم الحديث ٢١٦٣) وفى رواية ابى داؤد : أنّ أصْحَابَ النَّبيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالُوا للنَّبيِّ -صلى الله عليه وسلم- إنَّ أهْلَ الكتَاب يُسَلّمُونَ عَلَيْنَا فَكَيْفَ نَرُدُّ عَلَيْهِمْ قَالَ : قُولُوا وَعَلَيْكُمْ. كتاب الادب، باب فى السلام على اهل الذمة (رقم الحديث : ٥٢٠٦) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب، باب رد السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ٣٦٩٧)
(١) فتح البارى ٥٠/١١، عمدة القارى ٢٤٨/٢٢
(٢) شرح صحيح مسلم للنووى ٢١٣/٢، كتاب السلام، باب النهى عن البداء اهل الكتاب، بالسلام وكيف يرد عليهم، وفتح البارى ٥٣/١١
(٣) الدر المختار ٢٩٢/٥

۲۳: باب مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ مَنْ يُحْذَرُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ لِيَسْتَبِينَ أَمْرُهُ

[۵۹۰۴] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ بُهْلُولٍ حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنِي حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رضى الله عنه قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَالزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ وَأَبَا مَرْثَدٍ الْغَنَوِيَّ وَكُلُّنَا فَارِسٌ فَقَالَ «انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ، فَإِنَّ بِهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ مَعَهَا صَحِيفَةٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ». قَالَ فَأَدْرَكْنَاهَا تَسِيرُ عَلَى جَمَلٍ لَهَا حَيْثُ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ قُلْنَا أَيْنَ الْكِتَابُ الَّذِي مَعَكِ قَالَتْ مَا مَعِي كِتَابٌ. فَأَنَخْنَا بِهَا، فَابْتَغَيْنَا فِي رَحْلِهَا فَمَا وَجَدْنَا شَيْئًا، قَالَ صَاحِبَايَ مَا نَرَى كِتَابًا. قَالَ قُلْتُ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَالَّذِي يُحْلَفُ بِهِ لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لأُجَرِّدَنَّكِ. قَالَ فَلَمَّا رَأَتِ الْجِدَّ مِنِّي أَهْوَتْ بِيَدِهَا إِلَى حُجْزَتِهَا وَهْيَ مُحْتَجِزَةٌ بِكِسَاءٍ فَأَخْرَجَتِ الْكِتَابَ قَالَ فَانْطَلَقْنَا بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ «مَا حَمَلَكَ يَا حَاطِبُ عَلَى مَا صَنَعْتَ» قَالَ مَا بِي إِلاَّ أَنْ أَكُونَ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَا غَيَّرْتُ وَلاَ بَدَّلْتُ، أَرَدْتُ أَنْ تَكُونَ لِي عِنْدَ الْقَوْمِ يَدٌ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهَا عَنْ أَهْلِي وَمَالِي، وَلَيْسَ مِنْ أَصْحَابِكَ هُنَاكَ إِلاَّ وَلَهُ مَنْ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهِ عَنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ. قَالَ «صَدَقَ فَلاَ تَقُولُوا لَهُ إِلاَّ خَيْرًا». قَالَ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِنَّهُ قَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ، فَدَعْنِي فَأَضْرِبَ عُنُقَهُ. قَالَ فَقَالَ «يَا عُمَرُ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ قَدِ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمُ الْجَنَّةُ» قَالَ فَدَمَعَتْ عَيْنَا عُمَرَ وَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. [ر: ۲۸۴۵]

د سيدنا على رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ زه، سيدنا زبير بن عوام او سيدنا ابو مرثد الغنوى رضی الله عنهما اوليږلو او په مونږ کښې هر يو په اس باندې سور وو او حکم ئې راکړو چه روضه خاخ ته لاړ شئ. هلته يو مشرکه زنانه ده، هغه سره د حاطب بن ابى بلتعه رضی الله عنه خط دې کوم چه د مشرکانو په نوم دې. سيدنا على رضی الله عنه فرمائى چه مونږ هغه هلته په اوښ باندې تلونکې بيا موندله د کوم ځائې چه رسول الله ﷺ خبر راکړې وو مونږ ورته اووې هغه خط کوم چه تا سره دې چرته دې؟ هغې اووې: ما سره خو هيڅ خط نشته؟ مونږ د هغې اوښ چو کړو. او د هغې د کېجاوې وغيره تلاشى مو واخستله خو هغه خط ملاؤ نه شو. زما دواړو ملګرو هم اووې چه خط نشته. بيا ما اووې: ماته معلومه ده چه رسول الله ﷺ دروغ نه دى وئيلى. قسم دې په هغه ذات چه د هغه قسم خوړلې شى خط راوباسه ګينې تا به بربنډه کړم، چه کله هغې زمونږ سختى اوليده نو د هغه ځادر نه ئې چه د هغې نه ئې لنګ وهلې وو، خط راويستلو او رائې کړو، مونږ هغه خط اخستلو سره د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر

شو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : حاطب! تا داسې ولې اوکړل؟ حاطب رضي الله عنه عرض اوکړو : يا رسول الله ﷺ! زه په الله او د هغه په رسول ﷺ ايمان لرم. زه بدل شوې نه يم (يعنې مرتد شوې نه يم) ما اوغوښتله چه په هغوی باندې احسان اوکړم چه هغوی زما د اهل وعيال دفاع او نګرانی اوکړی او د نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم رشته دار هلته موجود دی کوم چه د هغوی د اهل وعيال نګرانی کوی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : حاطب رشتيا وائی. اوس هغه ته هيڅ مه وايئ. سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه عرض اوکړو چه هغه د الله پاک، رسول الله ﷺ او مومنانو سره خيانت کړې دې تاسو ماته اجازت راکړئ چه زه د هغه سټ اووهم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې عمر! تاته معلومه نه ده چه الله پاک د اهل بدر متعلق خبر ورکړې دې چه څه مو خوښه وی کوئ! ستاسو دپاره جنت واجب شو. د راوی بيان دې چه د سيدنا عمر رضي الله عنه د سترګو نه اوښکې روانې شوې او عرض ئې اوکړو : الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهيږی.

د ترجمة الباب مقصد : بغير د اجازت نه د چا خط لوستل جائز نه دی. امام ابوداؤد رحمه الله د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل کړې دې په هغې کښې دی ﴿ مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ أَخِيهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَإِنَّمَا يَنْظُرُ فِي النَّارِ ﴾ يعنې چا چه د خپل رور د اجازت نه بغير د هغه خط اوکتلو ګويا هغه اور وينی. (۱) امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دې طرف ته اشاره اوفرمائيله چه د عدم اجازت حکم هغه وخت دې چه کله هغه خط د مسلمانانو دپاره مضر او نقصان ورکونکې نه وی، که يو مشکوک خط وی يا د يو متهم سړی خط دې نو هغې لره پرانستلو سره بغير د اجازت نه لوستلې کيدې شی. پس د سنن ابی داؤد د حديث متعلق علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی : ﴿انما هو فی حق من لم يکن متهما علی المسلمين، واما من کان متهما فلا حرمة له﴾ (۲) بغير د اجازت نه د چا خط لوستل اګر چه په عام حالاتو کښې صحيح نه دی خو په مشکوک خط کښې چونکه د زياتې خطرې او فساد ويره وی په دې وجه د هغې د لوستلو ګنجائش شته.

په حديث الباب کښې د سيدنا حاطب بن ابی بلتعه (البدری) رضي الله عنه د خط واقعه ذکر شوې ده، کومه چه په کتاب التفسير کښې د سورة ممتحنة د لاندې تيره شوې ده او په کتاب المغازی کښې ﴿باب فضل من شهد بدرا﴾ د لاندې هم دا حديث تير شوې دې، هم هلته په کشف الباری کښې د دې تفصيل راغلې دې. (۳)

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة باب الدعاء، ۷۸/۲ (رقم الحديث ۱۴۸۵) (ضعفه ابوداؤد)

(۲) ارشاد الساری ۲۶۵/۱۳

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی باب فضل من شهد بدرا : ۱۲۹، ۱۳۶

٢٤: باب كيف يكتب الكتاب إلى أهل الكتاب

[٥٩٠٥] حدثنا محمد بن مقاتل أبو الحسن أخبرنا عبد الله أخبرنا يونس عن الزهري قال أخبرني عبيد الله بن عبد الله بن عتبة أن ابن عباس أخبره أن أبا سفيان بن حرب أخبره أن هرقل أرسل إليه في نفر من قريش وكانوا تجارا بالشام، فأتوه فذكر الحديث قال ثم دعا بكتاب رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فقرئ فإذا فيه «بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد عبد الله ورسوله إلى هرقل عظيم الروم، السلام على من اتبع الهدى، أما بعد». [ر: ٧]

د ترجمة الباب مقصد: اهل کتابو ته به خط څنګه ليکلې شي؟ امام بخاري رحمه الله په باب کښې حديث هرقل ذکر کولو سره بيان کړې دی چه د هغې طريقه څنګه کيدل پکار دی. شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله ليکي:

﴿ والاوجه عندی ان الامام البخاری اشار بهذه الترجمة الی هذا، بان يكتب عليهم: السلام على من اتبع الهدى، لا بلفظه المعروف، بلفظ الخطاب: السلام عليكم ﴾ [1]

يعنی زما په نزد زياته مناسب دا ده چه امام بخاري رحمه الله په دې ترجمې سره دا بيانول غواړی. چه اهل کتاب ته د خط ليکلو په وخت سلام داسې ليکل پکار دی ﴿ السلام على من اتبع الهدى ﴾ معروف لفظ يعنی لفظ خطاب ﴿ السلام عليكم ﴾ نه دی ليکل پکار.

حديث هرقل او د هغې نه د اخذ شوې فوائدو او آدابو مکمل تفصيل په کشف البارى، اول جلد کښې تير شوې دې. [2]

٢٥: باب بمن يبدأ في الكتاب

[٥٩٠٦] وقال الليث حدثني جعفر بن ربيعة عن عبد الرحمن بن هرمز عن أبي هريرة - رضي الله عنه - عن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أنه ذكر رجلا من بني إسرائيل أخذ خشبة فنقرها، فأدخل فيها ألف دينار وصحيفة منه إلى صاحبه. وقال عمر بن أبي سلمة عن أبيه سمع أبا هريرة قال النبي - صلى الله عليه وسلم - «نجر خشبة، فجعل المال في جوفها، وكتب إليه صحيفة من فلان إلى فلان». [ر: ١٤٢٧]

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب د لاندې امام بخاري رحمه الله د خط ليکلو يو بل ادب طرف ته اشاره کړې ده چه د خط په ابتداء کښې به د چا نوم ليکلې شی، د خط ليکونکی يا که د مکتوب اليه؟ په عام حالاتو کښې خو مناسب دا ده چه کاتب خپل نوم مخکښې اوليکی او

---

[1]) الابواب والتراجم: كتاب الاستيذان، باب كيف يكتب الكتاب الى اهل الكتاب ١٢٣/٢

[2]) كشف البارى، باب كيف كان بدء الوحى: ٥٥٥/١

د هغې نه روستو د مكتوب اليه نوم وى، د رسول الله ﷺ په خطونو كښې به د هغوى اسم مبارك رومبې وو، په سنن ابى داؤد كښې د سيدنا علاء خضرمى رضي الله عنه په باره كښې دى چه كله به هغوى رسول الله ﷺ ته خط ليكلو نو اول به ئې خپل نوم ليكلو. (١) چونكه د رسول الله ﷺ دا معمول وو، په دې وجه به ئې په اتباع سنت كښې داسې كول.

مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله فرمائى چه كه يو وړوكې چا غټ ته خط ليكى، مثلا مريد خپل شيخ يا شاګرد خپل استاذ ته نو په دې صورت كښې د ادب تقاضه دا ده چه كاتب خپل نوم د مكتوب اليه نه روستو اوليكى.(٢) امام نووى رحمه الله هم د دې تصريح كړې ده. (٣)

امام بخارى رحمه الله ته چونكه د خپل شرط مطابق څه حديث ملاؤ نه شو، په دې وجه ئې د ليث رحمه الله تعليق دلته ذكر كړو چه په هغې كښې دى چه د بنى اسرائيل يو سړى لرګى د دننه نه خالى كولو سره په هغې كښې دولس زره ديناره كيخودل او خپل ملګرى ته ئې خط اوليكو ﴿من فلان الى فلان﴾ په دې خط كښې د كاتب نوم مقدم وو.

دا اګر چه د بنى اسرائيل واقعه ده خو امام بخارى رحمه الله د ماقبل شريعتونو د غير منسوخ واقعاتو نه هم استدلال كوى. (٤)

د ليث دا تعليق امام بخارى رحمه الله په الادب المفرد كښې موصولا نقل كړېدې. (٥)

٢٦: بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ»

[٥٩٠٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ أَهْلَ قُرَيْظَةَ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدٍ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَيْهِ فَجَاءَ فَقَالَ «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ». أَوْ قَالَ «خَيْرِكُمْ». فَقَعَدَ عِنْدَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «هَؤُلاَءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ». قَالَ فَإِنِّي أَحْكُمُ أَنْ تُقْتَلَ مُقَاتِلَتُهُمْ، وَتُسْبَى ذَرَارِيُّهُمْ. فَقَالَ « لَقَدْ حَكَمْتَ بِمَا حَكَمَ بِهِ الْمَلِكُ » . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَفْهَمَنِي بَعْضُ أَصْحَابِي عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ مِنْ قَوْلِ أَبِي سَعِيدٍ إِلَى حُكْمِكَ. [ر:٢٨٧٨]

سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت كوى چه اهل قريظه (يهوديان) د سيدنا سعد رضي الله عنه په حكم باندې راكوز شو (يعنى وې وئيل چه د سعد فيصله به مونږ ته منظور وى) نو رسول الله ﷺ سيدنا سعد رضي الله عنه راطلب كړو، چه هغوى راغلل نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل د خپل سردار دپاره اودريږئ (د راوى شك دې چه رسول الله ﷺ ﴿ قوموا الى سيدكم اوفرمائيل يا قوموا الى

---

(١) سنن ابى داؤد، كتاب الادب، باب فيمن يبداء بنفسه فى فى الكتاب، ٣٣٥/٤، (رقم الحديث : ٥١٣٤)

(٢) بذل المجهود، كتاب الادب باب كيف يكتب الى الذمى، ٧١/٢٠

(٣) شرح مسلم للنووى، باب كتب النبى صلى الله عليه وسلم الى هرقل ملك الشام يدعوه الى الاسلام ٩٨/٢

(٤) فتح البارى ٤٨/١١

(٥) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ٥٤٥/٢، باب بمن يبداء فى الكتاب، (رقم الحديث ١١٢٨)

خیرکم ﴾ سیدنا سعد ﷺ د رسول الله ﷺ سره کیناستلو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل دوی ستا په فیصله باندې راضي شوي دي. سیدنا سعد ﷺ اوفرمائیل : زه فیصله کوم چه په دوی کښې دې چه په دوی کښې دې جنګ کونکی قتل کړې شي. او د هغوی اولاد دې قید کړې شي. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : تا هم هغه فیصله کړې ده کومه چه د الله پاک حکم دې ابو عبدالله (بخاری) فرمائي : چه ما ته زما بعض ملګرو د ابو الولید په واسطه د ابوسعید قول (په ځائې د نزلوا علی حکمك) ﴿نزلوا الی حکمك﴾ نقل کړې دې.

د ترجمة الباب مقصد : علامه عینی رحمه الله لیکی :

﴿وغرضه من هذه الترجمة بیان حکم قیام القاعد للداخل، ولکن لم یجزم بالحکم لمکان الاختلاف فیه﴾ (۱)

د دې ترجمې مقصد د داخلیدونکی دپاره د ناست کس د پاسیدو حکم بیانول دي. خو چونکه په دې کښې اختلاف دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله په دې باندې جزم اونکړو.

د قیام مختلف صورتونه او د هغې حکم : د چا دپاره د قیام مختلف صورتونه کیدې شي. په هغې کښې اکثر صورتونه متفق علیه دي. او د هغې حکم واضح دې. سردار ناست او حاضرین مسلسل په تعظیم او تکریم کښې مسلسل ناست دي. دا صورت بالاتفاق ناجائز دې. یا د راتلونکی په زړه کښې تکبر او لوئي والي وي او هغه غواړی چه خلق دې هغه ته اودریږی. دا صورت هم بالاتفاق ناجائز دې، که د راتلونکی په زړه کښې د تکبر پیدا کیدو ویره وی نو د هغه دپاره قیام مکروه دې. د چا په راتلو باندې د خوشحالئ د وجې نه د استقبال دپاره اودریدل بالاتفاق مستحب دي. د مبارکئ ورکولو دپاره اودریدل هم مستحب دي. یو مصیبت زده ته د تسلئ ورکولو دپاره اودریدل هم بالاتفاق مستحب دي. د دې ټولو صورتونو په حکم کښې اختلاف دې. (۲)

د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف : صرف یو صورت د قیام تعظیمی په حکم کښې اختلاف دې او هغه دا دې چه د راتلونکی په اکرام کښې یو سړې اودریږی او د راتلونکی په زړه کښې نه خو د خپل ځان دپاره د دې قیام تعظیمی خواهش دې او نه تمنا. په دې صورت کښې د علماء کرامو اختلاف دې. د جمهور علماء کرامو په نزد دا جائز ده خو دا اجازت په دوه شرطونو سره مشروط دې. یو دا چه د چا دپاره اودریږی د هغه په زړه کښې دې دا طلب نه وی چه خلق دې د هغه دپاره اودریږی.

دویم شرط دا دې چه د اودریدونکی په زړه کښې دې د دې قیام داعیه وی، که په زړه کښې ئې د هغه د اکرام داعیه نه وی. صرف د ریاء او تملق د وجې نه اودریږی نو جائز نه ده. (۳)

---

(۱) عمدة القاری، الابواب والتراجم. کتاب الاستئذان. باب قول النبی ﷺ قوموا الی سیدکم : ۱۲۳/۱، ۲۵۱/۲۲.

(۲) فتح الباری ۵۲/۱۱. عمدة القاری ۲۵۲/۲۲

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی، باب مرجع النبی ﷺ من الاحزاب ومخرجه الی بنی قریظة ومحاصرته ایاهم : ۳۰۵

بعض حضرات دې قيام ته ناجائز وائي او هغوى د لاندې ذكر كيدونكى حديث نه استدلال كوى په طبرانى كښې د سيدنا انس رضي الله عنه حديث دې ﴿إنما هلك من كان قبلكم بأنهم عظموا ملوكهم: بأن قاموا وقعدوا﴾ (١) يعنى ستاسو نه مخكښې خلق صرف په دې وجه هلاک شو چه هغوى به د خپلو بادشاهانو داسې تعظيم كولو چه خلق به ولاړ وو او بادشاهان به ناست وو

په سنن ابى داؤد كښې د سيدنا معاويه رضي الله عنه حديث دې ﴿سمعت رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ يقول «من أحب أن يمثل له الرجال قياما فليتبوأ مقعده من النار»﴾ (٢) يعنى ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوى اوفرمائيل څوک چه دا خوښوى چه خلق دې هغه ته ولاړ وى نو هغه دې خپله استوګنه په جهنم كښې جوړه كړى

د سيدنا ابو امامة رضي الله عنه حديث دې ﴿خرج علينا رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ متوكئا على عصا فقمنا إليه فقال «لا تقوموا كما تقوم الأعاجم يعظم بعضها بعضا»﴾ (٣) يعنى رسول الله ﷺ په همسا باندې تكيه لګونكې زمونږ طرف ته بهر راوتلو نو مونږ د هغوى دپاره اودريدلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو مه اودريږئ څنګه چه عجميان د يو بل دپاره اودريږى.

خو جمهور وائى چه د دې احاديثو نه د قيام تعظيمى د جواز والا صورت مراد نه دې. نور صورتونه مراد دى. په حديث الباب كښې د رسول الله ﷺ قول دې ﴿قوموا الى سيدكم﴾ د دې نه صفا جواز معلوميږى.

مانعين د دې حديث په باره كښې وائى چه د قيام دا حكم د تعظيم او اكرام دپاره نه وو بلكه د اعانت دپاره وو. چونكه سيدنا سعد رضي الله عنه زخمى وو نو هغوى لره د سورلئ نه په كوزولو كښې د مدد وركولو دپاره رسول الله ﷺ د قيام حكم وركړو پس په مسند احمد كښې د سيده عائشه رضي الله عنها په روايت كښې د دې صراحت دې. په هغې كښې دى ﴿قوموا الى سيدكم فانزلوه﴾ (٤) علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿وعن أبي الوليد بن رشد: أن القيام على أربعة أوجه الأول محظور لمن يريد أن يقام له تكبرا وتعظيما على القائمين له والثاني مكروه لمن لا يتكبر ولا يتعاظم ولكن يخشى أن يدخل نفسه بسبب ذلك ما يحذر ولما فيه من التشبه بالجبابرة وجائز على سبيل الاحترام والاكرام لمن لا يريد ذلك ويؤمن معه التشبه بالجبابرة،

(١) مجمع الزوائد منبع الفرائد. كتاب الادب. باب ما جاء فى القيام ٧٠/٨. (قلت: ضعفه الهيثمى هناک)

(٢) سنن ابى داؤد. كتاب الادب. باب فى قيام الرجل للرجل. ٣٥٨/٤. (رقم الحديث: ٥٢٢٩)

(٣) وفى معناه. روى مسلم فى صحيحه إن كدتم آنفا لتفعلون فعل فارس والروم يقومون على ملوكهم وهم قعود فلا تفعلوا: ٣٠٩/١. (رقم الحديث ٤١٣) وابوداؤد فى كتاب الادب. باب فى قيام الرجل للرجل: ٣٥٨/٤ (رقم الحديث ٥٢٣٠)

(٤) مسند الامام احمد ١٤٢/٦

ومندوب لمن قدم من سفره فرحا بقدومه ليسلم عليه أو إلى من تجددت له نعمة فيهنيه بحصولها أو مصيبة فيعزيه بسببها، او الحاكم فى محل ولايته، كما دل عليه قصة سعد فانه لما استقدمه النبى ﷺ حاكما فى بنى قريظة، فرآه مقبلا، قال: قوموا الى سيدكم، وما ذاك الا ليكون انفذ لحكمه، فاما اتخاذه ديدنا فمن شعار العجم، وقد جاء فى السنن انه لم يكن احب اليهم من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان اذا جاء لايقومون له، لما يعلمون من كراهيته لذلك ﴾[1]

يعنى: ابوالوليد بن رشد رحمه الله فرمائى چه قيام په څلور قسمه دې!

① ممنوع: هغه متكبر سړې چه دا وائى چه خلق د هغه د تعظيم دپاره اودريږى، د هغه دپاره اودريدل ممنوع دى.

② مكروه: هغه سړې چه متكبر خو نه دې خو د هغه دا ويره وى چه په دې سره به د هغه په زړه كښې د تكبر وغيره بدى پيدا شى نو د هغه دپاره اودريدل مكروه دى، بلكه دا هغه وخت هم مكروه ده چه كله د متكبرينو سره د مشابهت ويره وى.

③ جائز: كوم سړې چه د تعظيم او اكرام غوښتونكې نه وى، بلكه دا چه د متكبرينو سره ئې د مشابهت ويره هم نه وى نو د هغه دپاره اودريدل جائز دى.

④ مستحب: لكه څوك د سفر نه راشى نو د هغه د راتلو په خوشحالئ كښې اودريدل چه هغه ته سلام اوكړې شى يا چه چا ته يو نعمت حاصل شوې وى نو د هغه په حصول باندې هغه ته د مباركئ وركولو دپاره اودريدل، يا په يو مصيبت او آفت باندې د تعزيت كولو دپاره اودريدل يا د حاكم دپاره د هغه په محل د ولايت كښې اودريدل. دا مستحب دى، لكه چه د سيدنا سعد رضي الله عنه د قصې نه معلوميږى چه رسول الله ﷺ هغوى لره په بنو قريظه كښې حاكم مقرر كړو او راطلب ئې كړو چه كله رسول الله ﷺ هغوى په راتلو باندې اوليدل نو وې فرمائيل: د خپل سردار دپاره اودريږئ: او رسول الله ﷺ داسې صرف دې دپاره اوكړل چه د هغوى حاكميت نافذ شى. پاتې شوه دا چه د دې نه عادت او طور طريقه جوړه كړې شى نو دا د عجميانو شعار دې. د سنن حديث دې چه صحابه كرامو ته د رسول الله ﷺ نه زيات محبوب بل څوك نه وو او رسول الله ﷺ چه به كله تشريف راوړلو نو صحابه كرام رضي الله عنهم به د هغوى دپاره نه اودريدل ځكه چه هغوى ته معلومه وه چه رسول الله ﷺ دا كار نه خوښوى.

ددې مسئلې څه تفصيل په كتاب المغازى كښې د غزوه بنى قريظه د لاندې تيرشوې دې.[2]

قوله: قال ابوعبدالله: افهمنى بعض اصحابى: دا د امام بخارى رحمه الله قول دې، علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دا وئيل غواړى چه ما د ابوالوليد نه د ﴿على

[1] ارشاد السارى ۲۶۸/۱۳

[2] كشف البارى، كتاب المغازى، باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم من الاحزاب ومخرجه الى بنى قريظة ومحاصرته اياهم ص ۲۹۶.

حکمك ﴾ الفاظ اوريدلې دی، او حال دا چه زما بعض شيوخ د هغوی نه د ﴿ الى حكمك ﴾ الفاظ نقل کړی دی، يعنی هغوی ﴿ على ﴾ حرف استعلاء ﴿ الى ﴾ استعمال کړې دې (١)، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی د ﴿ بعض اصاحبی ﴾ نه يا خو امام محمد بن سعد رحمه الله مراد دې چا چه په خپل طبقات کښې دا حديث د ابو الوليد نه هم په دې سند سره ذکر کړې دې. او يا د ترې مراد ابن ضريس دې. (٢)

۲۷: باب الْمُصَافَحَةِ

وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ عَلَّمَنِي النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم التَّشَهُّدَ وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ. [ر: ۵۹۱۰]

سيدنا ابن مسعود رضی الله عنه بيان کړې دې چه ماته رسول الله صلی الله عليه وسلم تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوی د دواړو لاسونو ترمينځه وو.

وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ يُهَرْوِلُ، حَتَّى صَافَحَنِي وَهَنَّأَنِي. [ر: ۴۱۵۶]

او سيدنا کعب بن مالک رضی الله عنه فرمائی چه زه مسجد ته داخل شوم نو او مې کتل چه رسول الله صلی الله عليه وسلم تشريف فرما دې، طلحه بن عبيد په تنده سره زما طرف ته راغلو، تردې چه ما سره ئې مصافحه اوکړه او ماته ئې مبارکی راکړه.

[۵۹۰۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ قُلْتُ لأَنَسٍ أَكَانَتِ الْمُصَافَحَةُ فِي أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ نَعَمْ.

امام قتاده رحمه الله روايت کوی چه ما د سيدنا انس رضی الله عنه نه تپوس اوکړو : آيا د رسول الله صلی الله عليه وسلم په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د مصافحې رواج وو؟ هغوی اوفرمائيل : او!

[۵۹۰۹] (٣) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ سَمِعَ جَدَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ. [ر: ۳۴۹۱]

او ابو عقيل زهره بن معبد روايت کوی چه هغوی د خپل نيکه عبدالرحمن بن هشام نه واوريدل هغوی اووې چه (يو کرت) مونږ د رسول الله صلی الله عليه وسلم سره وو، او هغوی د سيدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه لاس نيولې وو.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د مصافحې مشروعيت بيان کړې

---

(١) شرح الكرمانی : ۹۸/۲۲

(٢) فتح البارى ۶۰/۱۱

(٣) ۵۹۰۸-۵۹۰۹: الحديث اخرجه الترمذی فی كتاب الاستئذان، باب ما جاء فی المصافحة ۸۴/۵ (رقم الحديث ۲۷۲۹)

دي. امام ترمذي رحمه الله په سنن کښې د سيدنا ابو امامة رضي الله عنه حديث بيان کړې دې ﴿ وَتَمَامُ تَحِيَّتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ ﴾ يعنې ستاسو دپاره د تحية تکمله مصافحه ده (١)
امام بخاري رحمه الله په الادب المفرد کښې صحيح سند سره د سيدنا انس رضي الله عنه مرفوع حديث بيان کړې دې. ﴿ قَدْ جَاءَكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ وَهُمْ أَوَّلُ مَنْ جَاءَ بِالْمُصَافَحَةِ ﴾ (٢) يعنې اهل يمن راغلل او د ټولو نه اول مصافحه هم هغوی اوکړه.
امام ترمذي رحمه الله هم د سيدنا انس رضي الله عنه يو حديث نقل کړې دې چه په هغې کښې دی. يو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو: ﴿ الرَّجُلُ مِنَّا يَلْقَى أَخَاهُ أَوْ صَدِيقَهُ أَيَنْحَنِي لَهُ ؟ قَالَ : لَا، قَالَ : أَفَيَلْتَزِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ ؟ قَالَ : لَا، قَالَ : أَفَيَأْخُذُ بِيَدِهِ وَيُصَافِحُهُ ؟ قَالَ : نَعَمْ ﴾ (٣) يعنې يا رسول الله ﷺ! كه يو مسلمان دخپل رور سره ملاويږي نو د هغه دپاره ښکته شي؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل نه. هغه اووې د هغه لاس نيولو سره هغه سره مصافحه اوکړي؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل او.
په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه مرفوع روايت دې ﴿ مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَفْتَرِقَا ﴾ (٤) يعنې دوه مسلمانان چه کله يو ځائې شي او مصافحه کوي نو د هغوی د جدا کيدو نه مخکښې د هغوی مغفرت اوکړې شي.
د مصافحې حکم او طريقه: د دې احاديثو په بناء امام نووي رحمه الله فرمائي چه د مصافحه په سنت کيدو باندې اجماع ده (٥)
د امام مالک رحمه الله نه د دې کراهت منقول دې خو هغوی روستو رجوع کړې وه (٦)
مولانا انور شاه کشميري رحمه الله په فيض الباری کښې فرمائي چه د مصافحه عام طريقه خو دا ده چه په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوکړې شي خو که چا په يو لاس سره مصافحه اوکړه نو هم سنت به ادا شي (٧)
مولانا رشيد احمد گنگوهي رحمه الله په الکوکب الدري کښې فرمائي چه مصافحه په يو لاس سره هم ثابت ده او په دواړو لاسونو سره هم ثابت ده خو په يو لاس سره مصافحه کول چونکه د فرنګيانو شعار جوړ شوې دې، په دې وجه واجب الترک دې (٨)

---

١) الحديث اخرجه الترمذي في سننه، كتاب الاستئذان، باب ماجاء في المصافحة ٨٤/٥ (رقم الحديث ٢٧٣١)
٢) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب المصافحة ٤٣٢/٢ رقم الحديث ٩٦٧
٣) جامع الترمذي، كتاب الاستيذان، باب ما جاء في المصافحة ٧٥/٥، رقم الحديث ٢٧٢٨
٤) سنن ابی داؤد، كتاب الادب، باب في المصافحة، ٣٥٤/٤، رقم الحديث ٥٢١٢
٥) اعلم ! انها سنة مجمعة عليها عند التلاقي، الفتوحات الربانية على الاذكار النووية ٣٩٢/٥
٦) فتح الباري ٥٥/١١، الكوكب الدري، كتاب الاستيذان، باب في المصافحة، ٣٩٣/٣، والمدونة الكبرى
٧) فيض الباري، كتاب الاستيذان، باب المصافحة ٤١١/٤
٨) الكوكب الدري، كتاب الاستيذان، باب في المصافحة، ٣٩٢/٣، لامع الدراري، كتاب الاستيذان، باب المصافحة ٥٦/١

يو غلط رواج: نن صبا بعض غير مقلدين په يو لاس باندې مصافحه كولو ته سنت وائى او په باب كښې ذكر شوې د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د قول نه استدلال كوى ﴿ عَلَّمَنِي النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم التَّشَهُّدَ وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ ﴾ يعنى رسول الله ﷺ ماته تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوى د دواړو لاسونو ترمينځه وو.

مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله د يو غير مقلد سره په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوكړه. او هغه په يو لاس او په استدلال كښې ئې ﴿ وكفى بين كفيه ﴾ پيش كړو چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه زما يو لاس د رسول الله ﷺ په دواړو لاسونو كښې وو. مولانا اوفرمائيل چه بيا په سنت باندې چا عمل اوكړل؟ ما يا تاسو؟ ځكه چه رسول الله ﷺ دواړه لاسونه ملاؤ كړې وو نو د رسول الله ﷺ په فعل باندې عمل كولو ته سنت وائى. بيا هغه لاجواب كيدو سره خاموش شو. (۱)

بيا د ﴿ وكفى بين كفيه ﴾ نه دا نه لازميږى چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې يو لاس ملاؤ كړې وى. ځكه چه په ظاهر كښې داسې نه شى كيدې چه رسول الله ﷺ خو دې دواړه لاسونه ملاؤ كړې وى او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه يو لاس

سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هم په ظاهر كښې دواړه لاسونه ملاؤ كړې وو خو يو لاس چونكه د رسول الله ﷺ د دواړو لاسونو ترمينځه وو، په دې وجه ئې د هغې ذكر اوكړو. بل لاس ئې په مينځ كښې نه وو. بلكه دپاسه وو.

بهر حال په يو لاس يا دواړو لاسونو سره مصافحه كول مستحب او مسنون دى. خو د پردې زنانه اوداسې كم عمره هلكانو سره مصافحه كول صحيح نه دى چرته چه د فتنې ويره وى. (۲)

د باب سره د دويم حديث مناسبت بيانولو سره حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى

﴿ وجه ادخال هذا الحديث فى المصافحة: ان الاخذ باليد يستلزم التقاء صفحة اليد بصفحة اليد غالبا ﴾ (۳)

يعنى دې حديث لره په مصافحه كښې د داخلولو وجه دا ده چه لاس نيول عموما د يو لاس د تلى د بل لاس د تلى يوځائې كولو لره مستلزم وى

۲۸: بَابُ الأَخْذِ بِالْيَدَيْنِ

وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ.

[۵۹۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَيْفٌ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَخْبَرَةَ أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ التَّشَهُّدَ، كَمَا يُعَلِّمُنِي السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ

---

(۱) تذكرة الخليل: په دواړو لاسونو سره مصافحه كول ص ۲۹۸

(۲) ويستثنى من عموم الامر بالمصافحة المراة الاجنبية والامرد الاحسن. فتح البارى ۲۵/۱۱

(۳) فتح البارى ۲۵/۱۱، ۲۶

عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ:

وَهُوَ بَيْنَ ظَهْرَانَيْنَا، فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ يَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

د ترجمة الباب مقصد د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دي چه په دواړو لاسونو سره مصافحه کیدلي شي. په باب کښې ئې دوه روایتونه ذکر فرمائیلې دی، په اول روایت کښې دی چه حماد بن زید د امام عبدالله بن مبارک رحمه الله سره په دواړو لاسونو مصافحه اوکړه او دویم روایت هم هغه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه والا دي.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه په مخکښې ترجمة الباب او په دې ترجمة الباب کښې د تکرار وهم نه دی کیدل پکار. د دواړو ترجمو مقصد بیل بیل دې. د اول ترجمة الباب مقصد د مصافحه مشروعیت لره بیانول دی او په دې ترجمة الباب سره د مصافحې کیفیت لره بیانول مقصود دی. (۱)

قوله: ﴿وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ﴾: غنجار په تاریخ بخاری کښې دا د اسحاق بن احمد بن خلف په طریق سره موصولا ذکر کړې دې. (۲)

قوله: وهو بين ظهرانينا: علامه عینی رحمه الله فرمائی: واصله: ظهرنا: بالتثنية اى ظهرى المتقدم والمتاخر، اى: بيننا فزيد الالف والنون للتاكيد. (۳) یعنی ﴿ظهرانينا﴾ په اصل کښې ﴿ظهرينا﴾ وو. کوم چه د ﴿ظهر﴾ تثنیه ده. یعنی د وړاندې او شاته سړی د شا ترمینځه. یعنی زمونږ ترمینځه. بیا د تاکید په غرض سره «د راء نه پس» ئې د الف او نون اضافه اوکړه نو ﴿ظهرانينا﴾ شو

قوله: ﴿فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ يَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: یعنی ترڅو پورې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ژوندې وو نو مونږ به ﴿السلام عليك ايها النبى﴾ لوستلو. خو چه کله هغوی وفات شو نو بیا مونږ ﴿السلام﴾ یعنی على النبى صلى الله عليه وسلم. د ﴿السلام عليك ايها النبى﴾ وئیلو. دا تشریح امام بخاری رحمه الله کړې ده. دا خبره صرف په دې روایت کښې ده په باقی روایاتو کښې نشته. (۴)

---

(۱) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب الاخذ باليدين وصافح حماد: ۱۲٤/۲

(۲) فتح البارى ۶۷/۱۱

(۳) عمدة القارى ۲۵۳/۲۲، ۲۵٤

(۴) عمدة القارى ۲۵٤/۲۲

۲۹: باب المعانقة وقول الرجل كيف أصبحت

[۵۹۱۱] حدثنا إسحاق أخبرنا بشر بن شعيب حدثني أبي عن الزهري قال أخبرني عبد الله بن كعب أن عبد الله بن عباس أخبره أن عليا - يعني ابن أبي طالب - خرج من عند النبي - صلى الله عليه وسلم - وحدثنا أحمد بن صالح حدثنا عنبسة حدثنا يونس عن ابن شهاب قال أخبرني عبد الله بن كعب بن مالك أن عبد الله بن عباس أخبره أن علي بن أبي طالب - رضي الله عنه - خرج من عند النبي - صلى الله عليه وسلم - في وجعه الذي توفي فيه فقال الناس يا أبا حسن كيف أصبح رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال أصبح بحمد الله بارئا فأخذ بيده العباس فقال ألا تراه أنت والله بعد الثلاث عبد العصا والله إني لأرى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - سيتوفى في وجعه، وإني لأعرف في وجوه بني عبد المطلب الموت، فاذهب بنا إلى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فنسأله فيمن يكون الأمر فإن كان فينا علمنا ذلك، وإن كان في غيرنا أمرناه فأوصى بنا. قال علي والله لئن سألناها رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فيمنعنا لا يعطيناها الناس أبدا، وإني لا أسألها رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أبدا. [ر: ۴۱۸۲]

سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت کوی چه سیدنا علی رضی الله عنه یعنی د ابوطالب خوئی رسول الله ﷺ ته راغلو.

او د احمد بن صالح په روایت کښې دی چه سیدنا علی بن ابی طالب رضی الله عنه چه د رسول الله ﷺ د خوا نه د هغوی د مرض الوفات کښې واپس شو نو خلقو تري تپوس اوکړو ای ابو الحسن: د رسول الله ﷺ طبیعت سحر څنګه وو؟ هغوی اووې الحمد لله ښه دې: سیدنا عباس رضی الله عنه د هغوی لاس اونیولو او وې وئیل قسم په الله پاک ! آیا ته نه ګوري دري ورځې پس به ته د ډنډې غلام شې. زما خیال دې چه رسول الله ﷺ به په دې بیمارئ کښې وفات شي. زه د بنو عبدالمطلب د مخونو نه د هغوی د مرګ آثار پیژنم. په دې وجه ما سره د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شه چه مونږ د هغوی نه تپوس اوکړو چه خلافت به په کوم خاندان کښې وی. که زمونږ په خاندان کښې وی نو مونږ ته به دا معلومه شی او که زمونږ نه علاوه د بل چا په لاس کښې وی نو مونږ به ورته اووایو چه زمونږ دپاره وصیت اوکړئ. سیدنا علی رضی الله عنه اوفرمائیل: قسم په الله پاک! که مونږ د هغوی نه تپوس اوکړو او هغوی منع کړو نو بیا به ئې خلق مونږ نه کله هم رانکړی. زه به د دې متعلق د رسول الله ﷺ نه کله هم سوال اونکړم

د ترجمة الباب دوه اجزاء دی، اول جزء **المعانقة** ده. او دویم جزء **کیف اصبحت** دې.

① امام بخاری رحمه الله چه په باب کښې کوم حدیث ذکر فرمائیلې دې د هغې په ظاهر کښې د معانقې سره هیڅ تعلق نشته او نه پکښې د معانقې څه ذکر شته.

بعض حضرات وائي چه په اصل كښې دا مستقل ترجمة الباب وو. امام بخاري رحمه الله د دې نه لاندې هغه حديث ذكر كول غواړي چه په هغې كښې د سيدنا حسن رضي الله عنه سره د رسول الله ﷺ د معانقې ذكر دې. دا حديث امام بخاري رحمه الله په كتاب البيوع كښې باب ما ذكر فى الاسواق د لاندې او په كتاب اللباس كښې د باب السخاب للصبيان د لاندې تير شوې دې [1]، امام بخاري رحمه الله د دې حديث دپاره بياض پريخودلې وو. كاتب بياض ختمولو سره دواړه ترجمې ﴿المعانقة﴾ او ﴿كيف اصبحت﴾ رايو ځائې كړې [2].

بعض شارحينو دا هم ليكلي دى چه امام بخاري رحمه الله په يو نوى سند سره د سيدنا حسن رضي الله عنه د رسول الله ﷺ سره د معانقې ذكر كول غوښتل. ځكه چه امام عموما د يو سند اعادة نه كوى خو هغوى ته بل سند ملاؤ نه شو. په دې وجه ئې بياض پريخودلې وو [3].

مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمه الله معانقة د حديث الباب نه په طريقه د مقايسه ثابت كړې ده. پس هغوى ليكى.

﴿ الجزءان من الترجمة يتوقف اثباتهما على نوع مقايسة، فان المعانقة غاية فى المواجهة، واثر يترتب على المخالة، فاذا جازت المواجهة وكان الخلة باعثة عليها، لربما ادت الى المعانقة ﴾ [4].

يعنى د ترجمې د دواړو اجزاء اثبات په يو قسم قياس باندې موقوف دې. په داسې طريقه چه معانقة د انتهائى درجې په مخ سره استقبال كول دى او مواجهه يو اثر دې كوم چه خپل مينځ كښې په دوستانه باندې مرتب وى. پس هر كله چه مواجهه جائز ده او دوستانه په هغې باندې باعث ده نو دا ډير كرته د معانقې طرف ته بوتلونكې وى

بهر حال د امام بخاري رحمه الله مقصود د معانقې حكم بيانول دى

د معانقة حكم: د جمهور علماء كرامو په نزد معانقة جائز ده. د امام مالك رحمه الله نه كراهت منقول دې.

ابن عساكر رحمه الله په تاريخ دمشق كښې يو قصه نقل كړې ده چه سفيان بن عيينه رحمه الله امام مالك رحمه الله ته راغلو. چه سلام ئې اوكړو نو امام مالك رحمه الله اوفرمائيل: **لولا انها بدعة لعانقتك**، نو سفيان رحمه الله اوفرمائيل چه رسول الله ﷺ د سيدنا جعفر طيار رضي الله عنه سره معانقه كړې وه. امام مالك رحمه الله اوفرمائيل: دا د هغوى خصوصيت وو. سفيان ثورى رحمه الله اوفرمائيل: د خصوصيت دپاره د دليل ضرورت دې نو امام مالك رحمه الله خاموش شو [5].

---

[1]) (رقم الحديث ۲۱۲۲)، (رقم الحديث ٥٨٨٤)

[2]) الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ : ۱۲٤/۲

[3]) الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ : ۱۲٤/۲

[4]) لامع الدرارى، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ۵۸/۱۰

[5]) شرح صحيح البخارى لابن بطال، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ٤٩/٩، فتح البارى ۷۰/۱۱

قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه د امام مالک رحمه الله خاموشي د تسليم کيدو دليل دې [١]،
په هدايه کښې معانقة ته مکروه وئيلې شوې ده خو دا په هغه صورت باندې محمول ده چه کله په يوه کپړه کښې دوه کسان معانقة اوکړي [٢]. په يو روايت کښې دى ((نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن المكامعة وهى المعانقة)) [٣]. يعنى رسول الله ﷺ د مکامعة يعنى معانقة نه منع فرمائيلې ده، دا حديث هم په دې صورت باندې محمول دې.
علامه ابن عابدين رحمه الله د معانقې په جواز باندې اجماع نقل کړې ده [٤].
د ترجمة الباب دويم جزء دې ((كيف اصبحت)) په رواية الباب کښې ((كيف اصبح)) په صيغه د غائب سره دې. مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمه الله په لامع الدراري کښې فرمائي:
((واما قولهم: اصبحت، فان السؤال لما ثبت عن حال الغائب، كان سؤاله عن حال الحاضر المخاطب اظهرفى الجواز، وايضا، فان السوال عن حاله صلى الله عليه وسلم كان يتضمن المسالة عن حال اهل البيت باسرهم، ومنهم: على رضى الله تعالى عنه، وهو المخاطب فى هذا الكلام فثبت بالسؤال عن حاله عليه الصلاة والسلام جواز المسالة عن حال المخاطب، وان كانت دلالته عليه تضمينه)) [٥].
يعنى: پاتې شو د عربو دا قول ((اصبحت)) نو هر کله چه د غائب د حال متعلق سوال ثابت شو نو حاضر به د مخاطب متعلق د دې سوال د جواز په باره کښې ظاهر تر وى بله دا چه د رسول الله ﷺ د دې سوال په باره کښې سوال د ټولو اهل بيت د حال په باره کښې سوال لره متضمن دې. چه په هغوى کښې سيدنا على رضي الله عنه هم دې. کوم چه په دې کلام کښې د قائل مخاطب دې. پس د رسول الله ﷺ د حال په باره کښې د سوال نه دا ثابتيږى چه د مخاطب د حال په باره کښې سوال کول جائز دى، اگر چه دلالت تضمنى دې.
د معانقة په باره کښې د سيدنا انس رضي الله عنه يو حديث هم په طبرانى کښې دې. په هغې کښې دى ((كانوا اذا تلاقوا تصافحوا، واذا قدموا من سفر تعانقوا)) [٦]. يعنى حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم چه به کله د يو بل سره ملاويدل نو مصافحه به ئې کوله او کله چه به د سفر نه راتلل نو معانقة به ئې کوله.
هم دغه شان د سيدنا زيد بن حارثه رضي الله عنه په باره کښې د سيده عائشه رضي الله عنها په باره کښې راځى

---

[١]) الابواب والتراجم: كتاب الاستئذان. باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ١٢٤/٢
[٢]) الهداية: كتاب الكراهية ٤٦٥/٤، الابواب والتراجم. كتاب الاستئذان. باب المعانقة وقول الرجل. كيف اصبحت؟ ١٢٤/٢
[٣]) الدراية فى تخريج احاديث الهداية ص ٢٣٢
[٤]) رد المختار. كتاب الحظر والاباحة. باب الاستبراء وغيره: ٢٦٩/٥
[٥]) لامع الدرارى. كتاب الاستيذان. باب المعانقة وقول الرجل. كيف اصبحت؟ ٥٩/١٠
[٦]) مجمع الزوائد ومنبع الفرائد. كتاب الادب. باب المصافحة والسلام ونحو ذلك: ٣٦/٨

چه كله هغه مدينې طيبې ته راغلو نو د رسول اللهﷺ په در باندې حاضر شو. نو رسول اللهﷺ اودريدلو او هغه ته ئې غاړه وركړه (١)
ابو الهيثم بن التيهان نه هم معانقة ثابت ده چه رسول اللهﷺ سره چه كله هغوى ملاؤ شو نو رسول اللهﷺ هغوى ځان ته رانزدې كړو (٢)
حديث الباب، كتاب المغازى كښې په باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم دلاندې تيرشوې دې (٣)

٣٠: باب مَنْ أَجَابَ بِلَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ قَالَ أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. ثُمَّ قَالَ مِثْلَهُ ثَلاَثًا «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمْ».

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ بِهَذَا. [ر: ٢٧٠١]

سيدنا انس رضى الله عنه د سيدنا معاذ بن جبل رضى الله عنه نه روايت كوى چه زه په رسول اللهﷺ پسې شاته سور اوم. رسول اللهﷺ اوفرمائيل : اې معاذ! ما اووې ﴿ لبيك وسعديك ﴾، بيا ئې هم دغه شان درې كرته اوفرمائيل : (بيا ئې اوفرمائيل) آيا تا ته معلومه ده چه د الله پاک په بندګانو باندې څه حق دې؟ (د هغه حق دا دې چه) د هغه بندګى اوكړى او څوک هم دهغه شريک نه كړې شى. بيا لږ ساعت روان وو او وې فرمائيل : اې معاذ! ما عرض اوكړو ﴿لبيك وسعديك﴾ رسول اللهﷺ اوفرمائيل : آيا تاته معلومه ده چه د بندګانو په الله پاک باندې څه حق دې چه كله بندګان دا كار اوكړو؟ هغه دا دې چه الله پاک به هغوى ته عذاب نه وركوى.

[٥٩١٣] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِى حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا وَاللَّهِ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ كُنْتُ أَمْشِى مَعَ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - فِى حَرَّةِ الْمَدِينَةِ عِشَاءً اسْتَقْبَلَنَا أُحُدٌ فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ مَا أُحِبُّ أَنَّ أُحُدًا لِى ذَهَبًا يَأْتِى عَلَىَّ لَيْلَةٌ أَوْ ثَلاَثٌ عِنْدِى مِنْهُ دِينَارٌ، إِلاَّ أَرْصُدُهُ لِدَيْنٍ، إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِى عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». وَأَرَانَا بِيَدِهِ. ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الأَكْثَرُونَ هُمُ الأَقَلُّونَ إِلاَّ مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا». ثُمَّ قَالَ لِى «مَكَانَكَ لاَ تَبْرَحْ يَا أَبَا ذَرٍّ حَتَّى أَرْجِعَ». فَانْطَلَقَ حَتَّى

---

(١) ارشاد السارى ٢٧٣/١٣، وفتح البارى ٦٢/١١
(٢) فتح البارى ٧٢/١١، شرح صحيح البخارى لابن بطال، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ٤٩/٩
(٣) كشف البارى، كتاب المغازى، باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم، ص ٦٨، رقم الحديث : ٤١٨٢

غَابَ عَنِّي، فَسَمِعْتُ صَوْتًا فَخَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرِضَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ أَذْهَبَ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَبْرَحْ». فَمَكُثْتُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِعْتُ صَوْتًا خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرِضَ لَكَ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَكَ فَقُمْتُ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «ذَاكَ جِبْرِيلُ أَتَانِي، فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ. قَالَ «وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ». قُلْتُ لِزَيْدٍ إِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّهُ أَبُو الدَّرْدَاءِ. فَقَالَ أَشْهَدُ لَحَدَّثَنِيهِ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ.
قَالَ الأَعْمَشُ وَحَدَّثَنِي أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ نَحْوَهُ. وَقَالَ أَبُو شِهَابٍ عَنِ الأَعْمَشِ «يَمْكُثُ عِنْدِي فَوْقَ ثَلاَثٍ». [ر: ۲۲۵۸]

زيد بن وهب فرمائي: قسم په الله پاك! چه ابوذر رضی الله عنه په ربذه کښې مونږ ته بيان اوکړو چه زه د رسول الله ﷺ سره د ماسخوتن په وخت کښې په حره باندې تيريدم. زمونږ مخې ته د احد غر راغلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې ابوذر! زما دا خوښه نه ده چه ما سره دې د احد د غر برابر سرۀ زر وی او په ما باندې يو ورځ يا يو شپه تيره شی په داسې حال کښې چه ما سره د هغې نه د قرض نه علاوه يو دينار هم وی مګر دا چه هغه د الله پاك په بندګانو باندې داسې او داسې خرچ کړم اوپه خپل لاسونو مبارکو سره ئې اشاره اوفرمائيله. او وې فرمائيل اې ابوذر: ما اووې ﴿لبيك وسعديك يا رسول الله﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په دنيا کښې زياتو مالونو والا به (په آخرت کښې) غريبانان وی خو هغه خلق چه داسې او داسې خرچه کوی. بيا ئې ماته اوفرمائيل چه اې ابوذر رضی الله عنه ته په دې ځائې اودريږه ترڅو پورې چه زه نه يم راغلې. ته هم په دې ځائې کښې اوسيږه. پس هغوی روان شو. تردې چه زما د نظر نه غائب شو. ما يو آواز واوريدلو زما ويره پيدا شوه چه رسول الله ﷺ ته چرته څه حادثه نه وی پيښه شوې. په دې وجه ما تلل اوغوښتل بيا ماته د رسول الله ﷺ قول راياد شو چه هم دلته اودريږه پس زه اودريدم (چه کله هغوی تشريف راوړلو) نو ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ ما يو آواز واوريدلو. په دې وجه زما ويره پيدا شوه چه چرته تاسو ته څه حادثه نه وی پيښه شوې (ما راتلل اوغوښتل) بيا ماته ستاسو حکم راياد شو چه هم دلته اودريږه پس زه ولاړ اوم.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل: هغه جبرائيل وو. هغوی ماته خبر راکړو چه زما په امت کښې چه څوک د الله پاك سره څوک شريک نه کړی او هغه مړ شی نو جنت ته به داخليږی ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! اګر چه هغه زنا او غلا کوی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل. اګر چه هغه زنا او غلا کوی. د راوی بيان دې چه ما د زيد نه تپوس اوکړو چه ماته معلومه شوې ده چه هغه ابوالدرداء رضی الله عنه وو هغوی اووې چه زه ګواهی ورکوم چه ماته ابوذر رضی الله عنه په ربذه کښې بيان کړې دې. ماته اعمش وئيلې دی چه ماته ابو صالح او هغوی د ابوالدرداء رضی الله عنه نه هم دغه شان حديث نقل کړو او ابو شهاب د اعمش نه ﴿يمکث عندی فوق ثلاث﴾ الفاظ نقل کړې دی.

د لبيک وسعديک لغوی تحقيق: علامه عينی رحمه الله ليکی!

﴿ أى هذا باب فى بيان من أجاب لمن يسأله بقوله لبيك ومعناه أنا مقيم على طاعتك من قولهم لب فلان بالمكان إذا أقام به وقيل معناه إجابة بعد إجابة وهذا من المصادر التى حذف فعلها لكونه وقع مثنى وذلك يوجب حذف فعله قياسا لأنهم لما ثنوه صار كأنهم ذكروه مرتين فكأنه قال لبالبا ولا يستعمل إلا مضافا ومعنى لبيك الدوام والملازمة فكأنه إذا قال لبيك قال أدوم على طاعتك وأقيمها مرة بعد أخرى أى شأنى الإقامة والملازمة وأما سعديك فمعناه فى العبادة أنا متبع أمرك غير مخالف لك فأسعدنى على متابعتك إسعادا وأما فى إجابة المخلوق فمعناه أسعدك إسعادا بعد إسعاد أى مرة بعد أخرى ﴾[1]

يعنى: دا باب د هغه سړی په بيان کښې دې کوم چه د چا په طلب کولو باندې په جواب کښې ﴿ لبيك ﴾ اوائی. د دې معنى ده: زه ستا په طاعت باندې قائم او برقرار يم. دا د ﴿ لب فلان بالمكان ﴾ نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنى ده په يو ځائې کښې مقيم کيدل. بعض د دې معنى په ﴿ اجابة بعد اجابة ﴾ سره کړې ده. يعنى زه مسلسل ستاسو آواز اورم. دا د هغه مصادر نه دې چه د هغې فعل په دې وجه حذف کړې شوې دې چه هغه تثنيه واقع شوې دی. او د مصدر تثنيه واقع کيدل قياس حذف فعل لره واجب کوی. ځکه چه عربو کله دا تثنيه جوړه کړه نو ګويا هغوی دا دوباره ذکر کړه نو ګويا هغوی داسې اووې: لبالبا. او دا لفظ صرف مضاف استعماليږی. او د ﴿ لبيك ﴾ په معنى کښې دوام او ملازمت دې. ګويا ﴿ لبيك ﴾ وئيلو سره قائل داسې اووې چه زه به ستا په اطاعت کښې مسلسل يم او هغه به بار بار قائموم. يعنى زما حالت اقامت او ملازمت دې. پاتې شو ﴿ سعديك ﴾ نو د عبادت په باب کښې د دې معنى ده اې الله: زه به ستا حکم منم او ستا مخالفت به نه کوم. پس ته ما په خپله اتباع باندې بار بار سعادتمند کړه. او د مخلوق په اجابت کښې د دې معنى دا ده چه زه به تا بار بار خوشحالوم

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد بيانولو سره شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله ليکی:

﴿ ولعل الغرض منه الرد لما حكى عن مالك من كراهة ذلك، كما فى الشرح الكبير، واوله بان مراده استعمال تلبية الحج، لا مطلق لبيك، وترجم الامام ابوداؤد فى سننه على هذا المعنى بقوله: باب الرجل ينادى الرجل: فيقول لبيك ﴾[2]

يعنى: د ترجمة الباب مقصد په امام مالک رحمه الله باندې رد کيدې شی، د څنګه چه د دې

---

[1]) عمدة القارى ٢٢/٢٥٥

[2]) الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب من اجاب لبيک وسعديک: ٢/١٢٣، وسنن ابى داؤد كتاب الادب، باب فى الرجل ينادى الرجل فيقول: لبيک: ٤/٣٥٩

الفاظو وئيلو كراهت منقول دې لكه چه په الشرح الكبير كښې دى. صاحب د شرح كبير د امام مالك رحمه الله د دې قول دا تاويل كړې دې چه د هغوى مراد مطلقا لبيک نه دې. بلكه د حج د تلبية استعمال دې. امام ابوداؤد رحمه الله په سنن كښې په دې معنى باندې د دې الفاظو د ترجمې سره ترجمة الباب قائم كړې دې: ﴿باب الرجل ينادى الرجل، فيقول: لبيك﴾ يعنى دا باب د دې په بيان كښې دې چه يو سړې بل ته آواز اوكړى نو بل په جواب كښې ﴿لبيك﴾ اوائى.

د باب د لاندې چه امام بخارى رحمه الله كوم احاديث ذكر كړې دى. په هغې كښې د ﴿لبيك وسعديك﴾ الفاظ دى. په اول روايت كښې د رسول الله ﷺ په رابللو باندې سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه او په دويم روايت كښې سيدنا ابوذر رضي الله عنه دا الفاظ وئيلې دى.

د باب دويم روايت په كتاب الجنائز او كتاب اللباس وغيره كښې تير شوې دې (۱)

قوله: ﴿قال الاعمش: وحدثنى ابو صالح عن ابى الدرداء نحوه وقال ابو شهاب عن الاعمش: يمكث عندى فوق ثلاث﴾: امام بخارى رحمه الله دا فرمائيل غواړى چه اعمش دا حديث د ابو صالح عن ابى الدرداء په طريق هم په دې الفاظو سره روايت كړې دې. او حال دا چه ابو شهاب د ﴿اعمش عن زيد بن وهب عن ابى ذر﴾ په طريق سره نقل كړې دې. خو د دې حديث الباب الفاظ ﴿ياتى على ليلة او ثلاث عندى منه دينار﴾ په ځائې دا الفاظ دى ﴿يمكث عندى فوق ثلاث﴾ او حال دا چه باقى حديث يو شان دې. خو د حديث الباب په آخر كښې د اعمش او ابوذر ترمينځه د سوال او جواب چه كومه تبادله شوې ده. هغه په دې كښې نشته. (۲)

۳۱: بَاب لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ

[۵۹۱۴] (۳) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ، ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ». [ر: ۸۲۹]

چا لره د خپل ځائې نه د پاسولو حكم: يو سړې كه د مخكښې نه په يو ځائې كښې ناست دې

---

(۱) كتاب فى الاستقراض واداء الديون والحجر والتفليس. باب اداء الديون. رقم الحديث: ۲۳۸۸

(۲) فتح البارى ۱۱/۷۴

(۳) (۵۹۱٤) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب السلام. باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح (رقم الحديث ۲۱۷۷) واخرجه الترمذى فى كتاب الادب. باب ما جاء فى كراهية ان يقام الرجل من مجلسه ثم يجلس فيه (رقم الحديث ۲۷٤۹، ۲۷۵۰) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب. باب فى الرجل يقوم للرجل من مجلسه (رقم الحديث: ٤۸۲۸)

نو هغه لره د خپل ځائې نه پاسول صحيح نه دی. ﴿لايقيم﴾ اګر چه مضارع په صيغه د خبر دې خومعنى اعتبارسره دا نهى ده.(۱) په بعض روايتونو کښې ﴿لايقم﴾ په صيغه د نهى سره هم راغلې دې او د صحيح مسلم په روايت کښې ﴿لايقيمن﴾ نهى په نون د تاکيد سره ده.(۲) دا نهى د بعض علماء کرامو په نزد د تحريم دپاره ده او د بعض په نزد د تنزيه دپاره ده. علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى چه نهى په ظاهر کښې د تحريم دپاره راځى او د دليل نه بغير دا د بل څه معنې دپاره نه شى اخستلې کيدې.(۳)

د حديث الفاظ اګر چه عام دى خو عموم مراد نه دې بلکه په حديث کښې بيان کړې شوې حکم د هغه مجالسو متعلق دې کوم چه د هر يو دپاره عام او مباح وى لکه مسجد. پارک وغيره. او که يو ځائې د چا ملکيت دې نو ظاهره ده چه هلته د هغه د اجازت نه بغير کيناستل جائز نه دى.(۴)

۳۲: باب (إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا) الآيَةَ [المجادلة: ۱۱]

[۵۹۱۵] حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ نَهَى أَنْ يُقَامَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ آخَرُ وَلَكِنْ تَفَسَّحُوا وَتَوَسَّعُوا. وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرَهُ أَنْ يَقُومَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ، ثُمَّ يَجْلِسَ مَكَانَهُ [ر: ۸۶۹]

سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روايت نقل کوى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې خبرې نه منع فرمائيلې ده چه يو سړې د هغه د ځائې نه پاسولې شى او د هغه په ځائې دويم سړې کينى پس ګنجائش راوباسئ او فراخى پيدا کړئ. سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما به دا خبره مکروه ګڼړله چه يو سړې د هغه د ځائې نه پاسولې شى بيا د هغه په ځائې خپله کينى.

د ترجمة الباب مقصد: د کرمانى رحمه الله د نسخې نه علاوه په باقى نسخو کښې ﴿المجلس﴾ مفرد دې. د کرمانى په نسخه کښې ﴿المجالس﴾ په صيغه د جمع سره دې. په آيت کريمه کښې دواړه قراءتونه دى. د عاصم قراءت د جمع دې.(۵)

---

(۱) وهو خبر معناه النهى. عمدة القارى ۲۲/۲۵۶، فتح البارى ۱۱/۷۳

(۲) صحيح مسلم، كتاب السلام، باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح الذى سبق اليه: ۴/۱۷۱۴، رقم الحديث (۲۱۷۷)

(۳) ارشاد السارى ۱۳/۲۸۶

(۴) ارشاد السارى ۱۳/۲۸۶

(۵) صحيح البخارى بشرح الكرمانى، كتاب الاستيذان، باب اذا قيل لكم تفسحوا فى المجلس: ۲۲/۱۰۴، ارشاد السارى ۱۳/۲۸۶

د مجلس نه د رسول الله ﷺ مجلس هم مراد كړې شوې دې خو د هغوی د مجلس سره خاص نه دې بلكه د طاعت هر مجلس د دې نه مراد كيدلې شي او په دې كښې دا ادب بيان كړې شوې دې چه د مجلس نه د چا د اوچتولو په ځائې. په دې كښې راټوليدو سره فراخي پيدا كړې شي. (۱)

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه يو روايت هم منقول دې چه د دې نه د قتال مجالس مراد دی. د شهادت په شوق كښې د حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم د قتال په صف اول كښې د ځائې موندلو دپاره په خپل مينځ د يو بل نه مخكښې كيدل. د دې په باره كښې په آيت كريمه كښې حكم بيان كړې شو. (۲)

قوله: ﴿يفسح الله لكم اى: توسعوا يوسع الله عليكم منازلكم في الجنة﴾: (۳) الله پاك به ستاسو دپاره فراخي پيدا كړى يعنى فراخي پيدا كړئ. الله پاك به ستاسو د جنت په كورونو كښې فراخي پيدا كړى.

د روايت الباب په آخر كښې د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما په باره كښې دى چه هغوى به دا خبره ناخوښه ګڼړله چه يو سړې د خپل مجلس نه پاسى او بل سړې راشى او د هغه په ځائې باندې قبضه اوكړى.

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائى: ﴿إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ﴾ (۴) يعنى كه په تاسو كښې يو سړې د خپل ځائې نه پاسى بيا هغه خپل ځائې ته راواپس شى نو هغه د دې ځائې زيات حقدار دې.

د سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه يو روايت دې، په دې كښې دى ﴿جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ مَجْلِسِهِ فَذَهَبَ لِيَجْلِسَ فِيهِ فَنَهَاهُ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم﴾ (۵)، يعنى يو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو. يو سړې د هغه دپاره د خپل ځائې نه پاسيدو. چه په هغې باندې هغه د هغه په ځائې كيناستل اوغوښتل نو رسول الله ﷺ هغه منع كړو.

حاصل دا چه يو سړې چه كله مخكښې په يو ځائې كښې كيناستلو او د څه عارض د وجې نه هغه پاسيدو نو د هغه د حق جلوس به نه زائل كيږى، بل سړى لره دهغه په ځائې نه دې كيناستل پكار. (۶)

(۱) وذهب الجمهور الى انها عامة فى كل مجلس من مجالس الخير. فتح البارى ۷٤/۱۱
(۲) ارشاد السارى ۲۷۷/۱۳
(۳) عمدة القارى ۲۵۷/۲۲
(۴) اخرجه مسلم فى كتاب السلام. باب اذا قام من مجلسه ثم عاد فهو احق به : ۱۷۱۵/٤۰. رقم الحديث ۲۱۷۹. واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب. باب اذا قام من مجلسه ثم رجع : ۲٦٤/٤. رقم الحديث : ٤۸۵۳
(۵) اخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب. باب فى الرجل يقوم للرجل من مجلسه ۲۵۸/٤. رقم الحديث : ٤۸۲۸
(۶) فصار كانه ملك منفعة فلا يزاحمه غيره عليه. فتح البارى ۷۵/۱۱

هم دا حکم په هغه صورت کښې هم دې چه کله يو عالم يا مفتى په مسجد وغيره کښې درس ورکوى او د هغه خائې متعين وى نو په هغه متعين ځائې باندې د درس په وخت کښې بل چا لره کيناستل نه دى پکار. بعض د عدم جلوس دې حکم ته واجب وئيلې دې خو د جمهورو په نزد مستحب دې (۱)

۲۳: بَاب مَنْ قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ أَوْ بَيْتِهِ، وَلَمْ يَسْتَأْذِنْ أَصْحَابَهُ، أَوْ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ لِيَقُومَ النَّاسُ

[۵۹۱۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي يَذْكُرُ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ دَعَا النَّاسَ طَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ - قَالَ - فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ، وَبَقِيَ ثَلاَثَةٌ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقُوا - قَالَ - فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ قَدِ انْطَلَقُوا، فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ، فَأَرْخَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا). [ر: ۴۵۱۳]

د سيدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې چه کله رسول الله ﷺ د زينب بنت جحش رضی الله عنها سره نکاح اوکړه نو خلقو ته ئې دعوت اوکړو. د خوراک کولو نه پس هغوى ناست وو خبرې ئې کولې. د راوى بيان دې چه رسول الله ﷺ دا ظاهر کړه چه ګويا اودريدل پکار دى، خو خلق اوندريدل چه کله رسول الله ﷺ دا اوليدل نو اودريدل چه کله هغوى اودريدل نو هغوى سره چه کوم خلق وو هغوى هم اودريدل او درې سړى پاتې شو. رسول الله ﷺ چه راغلو نو وې کتل چه خلق ناست دى. بيا هغه خلق هم پاسيدل او لاړل. سيدنا انس رضی الله عنه فرمائى چه زه راغلم او رسول الله ﷺ ته مې خبر ورکړو چه هغوى تلى دى په دې اوريدلو باندې رسول الله ﷺ راغلو. تردې چه کور ته داخل شو. ما هم داخليدل اوغوښتل نو رسول الله ﷺ زما او خپل مينځ کښې پرده واچوله او الله پاک دا آيت کريمه نازل اوفرمائيلو: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ...﴾ اې ايمان والو! د رسول الله ﷺ کورونو ته مه داخليږئ مګر دا چه تاسو ته اجازت اوکړې شى. د ﴿إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾ پورې

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد د دې ترجمة الباب نه دا دې چه که يو ميلمه د زيات وخته پورې ايسارېږى کوم چه د کوربه دپاره د تکليف باعث وى نو کوربه د خپل عمل د هرې اندازې نه هغه ته د تلو پيغام ورکولې شى او دا تنبيه کول د د ميلمه د اکرام

(۱) فتح البارى ۷۵/۱۱

خلاف نه دده (۱)
وجه دا ده چه ميلمه لره د كوربه رعايت كولو سره دومره ايساريدل پكار دى چه په هغې سره هغه ته تكليف نه رسيږى. او كه د ميلمه رعايت نه كوى نو كوربه دې هم د هغه د اجازت نه بغير د مجلس نه د پاسيدو خبرداري كولې شى (۲).

۳۴. باب الاِحْتِبَاءِ بِالْيَدِ وَهُوَ الْقُرْفُصَاءُ

[۵۹۱۷] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِى غَالِبٍ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِىُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ مُحْتَبِيًا بِيَدِهِ هَكَذَا.

احتباء خپې د سينې طرف ته راټولو سره كيناستلو ته وائى. چه د هغې تفصيل په كشف البارى، كتاب اللباس كښې باب اشتمال الصماء د لاندې تير شوې دې (۴).

﴿ قرفصاء ﴾ په لاسونو باندې تكيه لګولو سره كيناستلو ته وائى. او احتباء عام ده. كه په لاسو سره وى او كه په څادر وغيره سره وى (۵).

۳۵. باب مَنِ اتَّكَأَ بَيْنَ يَدَىْ أَصْحَابِهِ

قَالَ خَبَّابٌ أَتَيْتُ النَّبِىَّ - صلى الله عليه وسلم - وَهْوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً قُلْتُ أَلاَ تَدْعُو اللَّهَ فَقَعَدَ. [ر: ۳۴۱۶]

سيدنا خباب ﷺ فرمائى چه زه رسول الله ﷺ ته راغلم او هغوى په څادر باندې تكيه لګولې ناست وو. ما عرض اوكړو: آيا تاسو به د الله پاک نه دعا نه غواړئ؟ (په دې اوريدلو باندې) رسول الله ﷺ كيناستلو.

[۵۹۱۸] حَدَّثَنَا عَلِىُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ حَدَّثَنَا الْجُرَيْرِىُّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ».

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرٌ مِثْلَهُ، وَكَانَ مُتَّكِئًا فَجَلَسَ فَقَالَ «أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ». فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ. [ر: ۲۵۱۱]

---

۱) الابواب والتراجم، كتاب الاستيذان، باب من قام من مجلسه او بيته : ۱۲٤/۲
۲) فتح البارى : ۷۶/۱۱
۳) (۵۹۱۷) الحديث اخرجه البخارى فى كتاب التوحيد، والحديث من افراده، عمدة القارى ۲۵۹/۲۲
۴) كشف البارى، كتاب اللباس، باب اشتمال الصماء ص ۱۸۲
۵) الابواب والتراجم، كتاب الاستيذان، باب الاحتباء باليد وهو القرفصاء : ۱۲٤/۲

عبدالرحمن بن ابى بكره د خپل والد رضي الله عنه نه روايت كوى چه هغوى بيان اوكړو چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا زه تاسو ته د ټولو نه لوئي ګناه بيان نه كړم؟ خلقو عرض اوكړو : ولې نه يارسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : دالله پاک سره شرک اودوالدينونافرمانى كول. مسدد په واسطه د بشر هم دا حديث داسې بيان كړو چه رسول الله ﷺ تكيه لګولې وه بيا كيناستلو او وې فرمائيل : واورئ د دروغو نه بچ شئ، او دا ئې بار بار فرمائيل تردې چه مونږ په زړه كښې اووې چه كاش ! رسول الله ﷺ خاموش شى.

د ترجمة الباب مقصد : ﴿ اتكا ﴾ معنى اضطجاع يعنى د سملاستو هم راځى او مشهوره معنى ئې د تكيه لګولو ده.(١) مطلب دا دې چه كه يو سړې د خپلو ملګرو په محفل كښې ډډه وهى. يا په اړخ باندې سملې نو په سنت كښې د دې اصل موجود دې.(٢)

حديث الباب امام بخارى رحمه الله په دوه طريقو سره ذكر كړې دې، په دويم طريق كښې تصريح ده چه رسول الله ﷺ تكيه لګونكې ارشاد فرمائيلو او د لويو ګناهونو ذكر ئې كولو. خو د ﴿قول الزور﴾ ذكر كولو سره كيناستلو.

٣٦: بَاب مَنْ أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ لِحَاجَةٍ أَوْ قَصْدٍ

[٥٩١٩] حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عُقْبَةَ بْنَ الْحَارِثِ حَدَّثَهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْعَصْرَ، فَأَسْرَعَ، ثُمَّ دَخَلَ الْبَيْتَ. [ر: ٨١٣]

د ترجمة الباب مقصد : د څه ضرورت د وجې نه كه يو سړې خپل عام چال پريخودلو سره په تيز رفتار سره ځى نو دا د وقار خلاف نه ده، لكه چه په حديث الباب كښې دى چه رسول الله ﷺ د مازيګر مونځ وركړو او په تيزئ سره كور ته لاړو، د كتاب الصلاة او كتاب الزكاة په روايت كښې تصريح ده چه د صدقې څه مال په كور كښې پاتې شوې وو، رسول الله ﷺ د هغې د تقسيمولو دپاره په تيزئ سره لاړو چه هغه چرته د شپې پورې پاتې نه شى.(٣)

دا د معمول د رفتار نه لرې كيدو سره په تيز رفتارئ سره د تللو خبره ده. باقى عام رفتار تيز كيدل پكار دى يا نه؟ سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما به تيز تللو او فرمائيل به ئې : تيز تلل د تكبر نه د لرې والى او ضرورت لره د زر پوره كولو ذريعه ده.(٤)

---

(١) فتح البارى ١١/٨٠، عمدة القارى ٢٢/٢٥٩، تحفة البارى ٦/١٥٧، ارشاد السارى ١٣/٢٧٩

(٢) قال المهلب : انه يجوز للعالم والامام الاتكاء فى مجلسه بحضرة جلسائه لاستراحة اوالم فى بعض اعضائه، ارشاد السارى ١٣/٢٨٠

(٣) صحيح البخارى، كتاب الزكاة، باب من احب تعجيل الصدقة من يومها : ٣٠٢، رقم الحديث : ١٤٣٠.

(٤) فتح البارى ١١/٨١، ارشاد السارى ١٣/٢٨١، عمدة القارى ٢٢/٢٦٠

۳۷: باب السَّرِیرِ

[۵۹۲۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي وَسْطَ السَّرِيرِ، وَأَنَا مُضْطَجِعَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ تَكُونُ لِي الْحَاجَةُ، فَأَكْرَهُ أَنْ أَقُومَ فَأَسْتَقْبِلَهُ فَأَنْسَلُّ انْسِلاَلاً. [ر: ۴۸۶]

د ترجمة الباب غرض: ﴿سریر﴾ کټ ته وائی. د ترجمة الباب مقصد دا دی چه تخت وغیره استعمالول د زهد خلاف نه دی (۱) په حدیث الباب کښې سیده عائشه ﷺ فرمائی چه رسول الله ﷺ به د تخت مینځ ته اودریدلو سره مونځ کولو او زه به د هغوی او د قبلې ترمینځه ناسته اوم. که زما به څه ضرورت وو نو ما به دا ناخوښه ګڼړله چه پاسم او د هغوی مخې ته راشم، په دې وجه به زه په مزه مزه (په ملاسته ملاسته) اوخوئیدم.

۳۸: باب مَنْ أُلْقِيَ لَهُ وِسَادَةٌ

[۵۹۲۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْمَلِيحِ قَالَ دَخَلْتُ مَعَ أَبِيكَ زَيْدٍ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَحَدَّثَنَا أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - ذُكِرَ لَهُ صَوْمِي، فَدَخَلَ عَلَيَّ، فَأَلْقَيْتُ لَهُ وِسَادَةً مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ، فَجَلَسَ عَلَى الأَرْضِ، وَصَارَتِ الْوِسَادَةُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، فَقَالَ لِي «أَمَا يَكْفِيكَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «خَمْسًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «سَبْعًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «تِسْعًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «إِحْدَى عَشْرَةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «لاَ صَوْمَ فَوْقَ صَوْمِ دَاوُدَ، شَطْرَ الدَّهْرِ، صِيَامُ يَوْمٍ، وَإِفْطَارُ يَوْمٍ». [ر: ۱۰۷۹]

ابو قلابة. د ابو المليح نه روايت کوی چه زه ستا د والد صاحب سره سيدنا عبد الله بن عمرو بن العاص ﷺ ته لاړم هغوی ماته بيان اوکړو چه د رسول الله ﷺ مخکښې زما د روژې تذکره اوشوه نو هغوی ماته تشريف راوړلو ما د هغوی ته يو تکيه واچوله چه د کجهورو د پوستکو نه ډک کړې شوې وو، هغوی په زمکه باندې کيناستل او تکيه زما او د هغوی ترمينځه وه. بيا هغوی ماته اوفرمائيل چه آيا ستا په مياشت کښې درې روژې کافی نه دی؟ ما اووې يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه د زياتو طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو پنځه؟ يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) هغوی اوفرمائيل نو اووه؟ ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو نهه؟ ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو

---

۱) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب السرير : ۱۲۵/۲

يولس؟ ما عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ زما د دې نه زيات طاقت دې، رسول الله ﷺ اوفرمائيل د داؤد علیہ السلام د روژو نه لويه هيڅ روژه نشته په دې طريقه چه يوه ورځ روژه وى او يوه ورځ بوزه وى.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ أَنَّهُ قَدِمَ الشَّأْمَ. وَحَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّأْمِ، فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ فَقَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي جَلِيسًا. فَقَعَدَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي كَانَ لاَ يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ - يَعْنِي حُذَيْفَةَ - أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ كَانَ فِيكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الشَّيْطَانِ - يَعْنِي عَمَّارًا - أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّوَاكِ وَالْوِسَادِ - يَعْنِي ابْنَ مَسْعُودٍ - كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى). قَالَ (وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى). فَقَالَ مَا زَالَ هَؤُلاَءِ حَتَّى كَادُوا يُشَكِّكُونِي، وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - [ر: ۳۱۱۳]

ابراهيم د علقمة نه روايت كوى چه هغوى شام ته اورسيدل نو يو مسجد ته راغلل او دعا ئي اوكړه يا الله! ماته يو ملګرې راكړه، بيا سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه سره كيناستل او تپوس ئي ترې اوكړو چه ته د كوم ځائې اوسيدونكې ئې؟ هغوى اووې د كوفې اوسيدونكې يم علقمه اووې چه آيا په تاسو كښې سړې نه دې كوم چه په دې راز باندې پوهيږى كوم چه د هغه نه علاوه بل چاته نه دې معلوم يعنى حذيفه رضي الله عنه. آيا په تاسو كښې هغه سړې نشته او يا ئې دا اووې چه آيا په تاسو كښې هغه سړې نه وو چاته چه الله پاک د خپل رسول ﷺ په خوله باندې د شيطان نه پناه وركړې وه، يعنى عمار رضي الله عنه او آيا په تاسو كښې د تكيه او مسواک والا يعنى ابن مسعود رضي الله عنه نه دې. عبدالله رضي الله عنه به ﴿ والليل اذا يغشى ﴾ څنګه لوستلو؟ وې وئيل ﴿والذكر والانثى ﴾ به ئې لوستلو. سيدنا ابوالدرداء اوفرمائيل : خلقو به زه په شک كښې اچولم، حال دا چه ما د رسول الله ﷺ نه هم داسې اوريدلې دى.

د ترجمة الباب مقصد : په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله چاته د تكيه وركولو ذكر كړې دې. په يو حديث كښې د درې څيزونو په باره كښې راغلې دى چه كه هغه پيش كړې شى نو رد كول نه دى پكار، په هغه دريو كښې يو تكيه هم ده. (۱)

د باب په اول روايت كښې دى چه سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ په خدمت كښې تكيه پيش كړه، رسول الله ﷺ تواضعا په زمكه باندې كيناستلو او تكيه د دواړو ترمينځه وه. رسول الله ﷺ د هغوى نه تپوس اوكړو چه آيا په مياشت كښې درې

(۱) رواه الترمذى فى الشمائل، باب ما جاء فى تعطر رسول الله صلى الله عليه وسلم ولفظه : ثلاث لا ترد : الوسائد، والدهن، والطيب، واللبن. ص ١٤.

روژې ستا دپاره كافي نه دي؟ ﴿قلت يا رسول الله﴾ سيدنا عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما اووې يا رسول الله! وړاندې جمله محذوف ده يعني زه د دې نه د زياتو طاقت لرم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿خمسا﴾ يعني ﴿صم خمسا﴾ پنځه ورځې روژې اونيسه.

په آخر كښې رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿لَا صَوْمَ فَوْقَ صَوْمِ دَاوُدَ شَطْرَ الدَّهْرِ صِيَامُ يَوْمٍ وَإِفْطَارُ يَوْمٍ﴾ يعني د صوم داؤدي نه زياته هيڅ روژه نه ده، نيمه زمانه دې روژه اونيولې شي. داسې چه يوه ورځ ئې روژه وي او يوه ورځ افطار.

﴿شطر الدهر﴾ منصوب على الاختصاص دې او ﴿صيام يوم﴾ منصوب على الاختصاص هم كيدې شي او د ﴿هو﴾ مخذوف دپاره خبر هم كيدې شي. په دې صورت كښې به دا مرفوع وي.[1]

دويم حديث په مناقب كښې تير شوې دې[2] په دې كښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په باره كښې دي چه هغوى به د رسول الله ﷺ مسواک او تكيه سنبهالوله. هم د دې جملې په مناسبت سره دا حديث دلته ذكر كړې دې.

فائده: د باب په دواړو احاديثو كښې امام بخارى رحمه الله دوه دوه سندونه ذكر كړې دي كوم چه د نكتې نه خالي نه دي. په اول حديث كښې چه امام بخارى رحمه الله كوم دوه سندونه ذكر كړې دي. په هغې كښې په اول سند كښې د هغوى او د خالد بن عبدالله طحان ترمينځه د يو راوي اسحاق بن شاهين واسطه ده. او په دويم سند كښې دوه دوه واسطې دي. يو د عبدالله بن محمد او دويم د عمرو بن عون. گويا دويم سند د يوې واسطې د زياتيدو د وجې نه نازل شوې دې. چونكه سند عالي چه په هغې كښې اسحاق بن شاهين مذكور دې د الفاظو سره دا حديث په كتاب الصلاة كښې تير شوې دې په دې وجه دلته سند نازل عمرو بن عون مذكور دې په الفاظو سره دا حديث ذكر كړې شو او د سند نازل په راوړلو كښې هم دا نكته ده چه صرف په يو سند سره او په يو طريق باندې د حديث اعادة لازم نه شي. د څو مقاماتو نه علاوه په باقي پوره صحيح كښې د امام بخارى رحمه الله هم دا طريقه ده.[3]

د دويم حديث په شروع كښې هم امام بخارى رحمه الله دوه سندونه ذكر كړې دي. اول سند كښې د هغوى او د شعبه ترمينځه د دوه راويانو يحيى بن جعفر بكيندي او د يزيد بن هارون واسطه ده. او په دويم سند كښې واسطه يوه ده يعني د ابوالوليد. گويا اول سند نازل شو، كيدې شي چه دوه سندونه راوړلو سره امام بخارى رحمه الله په دې خبره باندې تنبيه فرمائي چه د دې يو سند نازل دې او يو عالي.

---

[1]) ارشاد السارى ٢٨٢/١٣، عمدة القارى ٢٦٢/٢٢

[2]) صحيح البخارى، كتاب الاستئذان، باب من القى له وسادة ١٣٤١/٢، رقم الحديث: ٦٢٧٨

[3]) فتح البارى: ٨٢/١١

او يو نكته دا هم كيدې شي چه په اول سند كښې د شعبه نه راويت كونكى راوى يزيد عنعنه كړې ده او په دويم سند كښې د شعبه نه روايت كونكى راوى ابوالوليد د تحديث تصريح كړې ده

۳۹: بَابُ الْقَائِلَةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ كُنَّا نَقِيلُ وَنَتَغَدَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ. [ر: ۸۹۶]

﴿قائلة او قيلولة﴾ د غرمې په وخت آرام كولو ته وائى [1] امام ابن ماجة د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه يو مرفوع روايت نقل كړې دې. د هغې الفاظ دا دى: ﴿اسْتَعِينُوا بِطَعَامِ السَّحَرِ عَلَى صِيَامِ النَّهَارِ، وَبِالْقَيْلُولَةِ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ﴾ [2] يعنى: د ورځې د روژې دپاره په پيشمنى كولو سره او د تهجدو دپاره په قيلولة باندې مدد حاصلوئ

هم دغه شان طبرانى د سيدنا انس رضي الله عنه مرفوع روايت نقل كړې دې په دې كښې دى ﴿قِيلُوا فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَا تَقِيلُ﴾ [3] يعنى قيلوله كوئ، ځكه چه شيطانان قيلوله نه كوى

د سيدنا خوات بن جبير رضي الله عنه نه هم يو روايت موقوفا مروى دې هغوى فرمائى: نوم اول النهار حرق، واوسطه خلق، وآخره حمق ﴾ [4] يعنى د ورځې په شروع كښې خوب اور دې. د مينځ په حصه كښې د فطرت موافق دې او په آخرى حصه كښې حماقت دې

۴۰: بَابُ الْقَائِلَةِ فِي الْمَسْجِدِ

[۵۹۲۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ مَا كَانَ لِعَلِيٍّ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَبِي تُرَابٍ، وَإِنْ كَانَ لَيَفْرَحُ بِهِ إِذَا دُعِيَ بِهَا، جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَيْتَ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلَامُ - فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ فَقَالَ «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ». فَقَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَغَاضَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقِلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لِإِنْسَانٍ «انْظُرْ أَيْنَ هُوَ» فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ. فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ

---

[1] فتح البارى ۸۳/۱۱، عمدة القارى ۲۶۳/۲۲، تحفة البارى ۱۵۸/۶، ارشاد السارى ۲۸۳/۱۳

[2] سنن ابن ماجة، كتاب الصيام، باب ما جاء فى السحور: ۵۴۰/۱، رقم الحديث

[3] احكام القرآن ۲۳/۱۳، ومجمع الزوائد، كتاب الادب، باب القيلولة ۱۱۲/۸، قال الهيثمى: فيه كثير بن مروان وهو كذاب.

[4] المستدرك للحاكم، كتاب الادب، ادب العطاس: ۲۹۳/۴، وفى تنزيه الشريعة المرفوعة للكنانى: ۱۹۸/۲، النوم اول النهار حرق، والنوم فى وسط النهار خلق، والنوم بعد المغرب يقطع الرزق.

رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، فَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْسَحُهُ عَنْهُ -وَهُوَ يَقُولُ «قُمْ أَبَا تُرَابٍ، قُمْ أَبَا تُرَابٍ». [ر: ۴۳۰]

سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه روایت کوي چه سیدنا علی رضی الله عنه ته د ابوتراب نه زیات خوښ بل نوم نه وو او کله چه به ورته په دې نوم آواز کولې شو نو ډیر په خوشحالیدو. رسول الله صلی الله علیه وسلم د فاطمي رضی الله عنها کور ته تشریف راوړلو. سیدنا علی رضی الله عنه ئې په کور کښې بیا نه موندلو نو تپوس ئې اوکړو چه ستا د تره ځوئې چرته دې؟ سیده فاطمه رضی الله عنها اوفرمائیل: چه زما او د هغوی ترمینځه څه خبره راغله. په دې وجه هغه خفه کیدو سره بهر لاړو او کور ئې قیلولة اونکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم یو سړی ته اوفرمائیل چه ته اوګوره هغه چرته دې. هغه سړې واپس راغلو او عرض ئې اوکړو: یا رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی په مسجد کښې دی. رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی ته تشریف راوړلو. هغه وخت هغوی ملاست وو او څادر د هغوی د شانه خوئیدلې وو په دې وجه خاوره د هغوی په بدن باندې لګیدلې وه. رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغوی د بدن نه خاوره پاکوله او فرمائیل ئې: اې ابو تراب پاسه! ای ابو تراب پاسه!

په مسجد کښې د اودهٔ کیدو حکم: په مسجد کښې اودهٔ کیدل جائز دی یا نه په دې کښې تفصیل دې.

د امام شافعي رحمه الله په نزد مطلقا جائز دی. (۱)

د امام مالک رحمه الله په نزد د مسافر دپاره جائز دی او د مقامي سړی دپاره نه. (۲)

د امام احمد رحمه الله مسلک هم د امام مالک رحمه الله په شان دې. (۳)

د احناف حضراتو رحمهم الله په نزد د معتکف او مسافر دپاره جائز دی او د عام خلقو دپاره مکروه. (۴)

د حدیث الباب نه جواز معلومیږی، د احنافو د طرف نه دا جواب ورکړې کیدې شی چه ممکنه ده سیدنا علی رضی الله عنه د اعتکاف نیت کړې وی.

مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم او سیدنا علی رضی الله عنه دپاره د مسجد بعض احکام خاص وو. مثلا هغوی دواړو په جنبی حالت کښې په مسجد باندې تیریدلې شو خو د نورو خلقو دپاره د دې اجازت نه وو. د دې حاصل دا دې چه په مسجد کښې د سیدنا علی رضی الله عنه اودهٔ کیدل د هغوی خصوصیت دې. د عام امت دپاره ترې نه استدلال کول صحیح نه دی. (۵)

---

(۱) عمدة القاری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد: ۱۹۸/٤

(۲) فتح الباری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد ۶۹۳/۱

(۳) عمدة القاری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد ۱۹۸/٤

(۴) رد المختار، مطلب فی الغرس فی المسجد، ٤۸۹/۱

(۵) فیض الباری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال ٤۹/۲

۴۱: باب مَنْ زارَ قوماً فقالَ عندهم

[۵۹۲۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ سُلَيْمٍ كَانَتْ تَبْسُطُ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نِطَعًا فَيَقِيلُ عِنْدَهَا عَلَى ذَلِكَ النِّطَعِ - قَالَ - فَإِذَا نَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَخَذَتْ مِنْ عَرَقِهِ وَشَعَرِهِ، فَجَمَعَتْهُ فِي قَارُورَةٍ، ثُمَّ جَمَعَتْهُ فِي سُكٍّ - قَالَ - فَلَمَّا حَضَرَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ الْوَفَاةُ أَوْصَى أَنْ يُجْعَلَ فِي حَنُوطِهِ مِنْ ذَلِكَ السُّكِّ - قَالَ - فَجُعِلَ فِي حَنُوطِهِ.

د ترجمة الباب مقصد: علامه سندهی رحمه الله د ترجمة الباب مقصد بیانولو سره فرمائی چه د قرآن کریم آیت کریمه ﴿إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا﴾ [1] اګر چه په ظاهره کښې مطلق دې چه د خوراک کولو نه پس تلل پکار دی خو معنی اعتبار سره دا مقید دې او د وتلو حکم صرف په هغه صورت کښې دې چه کله څه داعی نه وی. [2] خو که په کور کښې د اوسیدو ضرورت دې او د کور والو د طرف نه د دې اجازت هم دې نو په داسې صورت کښې د ﴿فانتشروا﴾ د حکم نه مستثنی ده. [3]

د باب اول حدیث د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې هغوی فرمائی چه ام سلیم رضی الله عنها به د رسول الله ﷺ دپاره د څرمنې درئ خوروله، رسول الله ﷺ به په هغې باندې قیلولة فرمائیله، چه رسول الله ﷺ به اوده شو نو هغې به د رسول الله ﷺ خوله او ویښتهٔ مبارک په یوه شیشه کښې جمع کول. بیا به ئې هغه په خوشبوئی کښې جمع کول. د راوی بیان دې، چه کله د سیدنا انس رضی الله عنه د وفات وخت رانزدې شو نو هغوی وصیت اوکړو چه هغه خوشبوئی دې زما په حنوط کښې ګډه کړې شی، پس د هغوی په حنوط کښې هغه ګډه کړې شوه.

﴿نطع﴾ (د نون د کسرې او د طاء په فتحې سره) د څرمنې دستر خوان او درئ ته وائی.

﴿سك﴾ (د سین په ضمې سره) علامه ابن الاثیر رحمه الله په النهایة کښې لیکی: ﴿هو طيب معروف يضاف الى غيره من الطيب، ويستعمل﴾ [4] یعنی سک یو معروف خوشبوئی ده کومه چه د یو بل خیز سره ګډولو باندې استعمالولې شی، علامه پټنی د دې ترجمه په تار سره هم کړې ده. [5]

﴿حنوط﴾ (د حاء په فتحې سره) مړی ته چه کومه خوشبوئی، د تجهیز او تکفین په وخت لګولې شی، هغې ته حنوط وئیلې شی. [6]

---

[1] سورة الاحزاب آية: ۵۳

[2] حاشية صحيح البخاری للسندی: ۹۲۹/۲

[3] روح المعانی، المجلد الثانی عشر، الجز الاول: ۷۰

[4] النهاية لابن الاثير ۳۸۴/۲، عمدة القاری ۲۶۴/۲۲

[5] مجمع بحار الانوار ۹۳/۳

[6] عمدة القاری ۲۶۴/۲۲

قوله: أخذت من عرقه وشعره: د دې نه په ظاهر کښې معلومیږی چه ام سلیم رضي الله عنها به د اودهٔ کیدو په وخت د رسول الله ﷺ د قیلولې په موقع باندې خوله او ویښته جمع کول. حال دا چه حقیقت داسې نه دې. د اودهٔ کیدو په وخت به ئې صرف خوله مبارکه راجمع کړه. ویښته مبارک هغوی سره د مخکښې نه موجود وو. پس امام ابن سعد رحمه الله د سیدنا انس رضي الله عنه روایت په صحیح سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې تصریح ده چه رسول الله ﷺ چه کله په منی کښې ویښتهٔ مبارک حلق کړل نو سیدنا ابوطلحه رضي الله عنه هغه محفوظ کړل او سیده ام سلیم رضي الله عنها ته ئې راوړل (۱) د رسول الله ﷺ هغه ویښته مبارک هغوی په یو شیشه کښې کیخودل او خوله مبارکه ئې هم په هغه شیشه کښې جمع کړه او هغه ئې د یو سفوف نما خوشبوئۍ سره ګډه کړه. علامه عینی رحمه الله لیکلې دی چه سک یعنی د سفوف والا خوشبوئۍ سره ئې خوله مبارکه په دې وجه یوځائې کړه چه چرته هغه اوچیدو سره ختمه نه شی. (۲)

د دې حدیث نه د تبرک بآثار الصالحین جواز معلومیږی.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِاللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضي الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا ذَهَبَ إِلَى قُبَاءٍ يَدْخُلُ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ فَتُطْعِمُهُ، وَكَانَتْ تَحْتَ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، فَدَخَلَ يَوْمًا فَأَطْعَمَتْهُ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَضْحَكُ. قَالَتْ فَقُلْتُ مَا يُضْحِكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الأَسِرَّةِ» . - أَوْ قَالَ « مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى الأَسِرَّةِ» . شَكَّ إِسْحَاقُ - قُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَدَعَا ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ مَا يُضْحِكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ، غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الأَسِرَّةِ» . أَوْ « مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى الأَسِرَّةِ». فَقُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «أَنْتِ مِنَ الأَوَّلِينَ». فَرَكِبَتِ الْبَحْرَ زَمَانَ مُعَاوِيَةَ، فَصُرِعَتْ عَنْ دَابَّتِهَا حِينَ خَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ، فَهَلَكَتْ. [ر: ۲۶۳۶]

سیدنا انس بن مالک رضي الله عنه روایت کوی چه رسول الله ﷺ به چه کله د قباء طرف ته تشریف یوړلو نو د ام حرام بنت ملحان رضي الله عنها کور ته به تلو. هغې به په رسول الله ﷺ ډوډئ خوړله، ام حرام رضي الله عنها د سیدنا عبادة بن الصامت رضي الله عنه بی بی وه. یوه ورځ هغوی تشریف راوړلو نو ام حرام رضي الله عنها په هغوی باندې ډوډئ اوخوړله او رسول الله ﷺ هم هلته اودهٔ شو بیا په خندا باندې بیدار شو، ام حرام رضي الله عنها تپوس اوکړو: یا رسول الله ﷺ تاسو څهٔ څیز اوخندولئ؟

---

(۱) طبقات ابن سعد. ابو طلحة: ۳/۵۰۵، ۵۰۶

(۲) عمدة القاری ۲۲/۲۶٤

رسول الله ﷺ اوفرمائيل زما په امت کښې څه خلق د الله پاک په لاره جهاد کونکی زما مخکښې داسې پيش کړې شو چه د درياب په مينځ کښې د بادشاه په شان هغوی په خپل تخت باندې سوارۀ دی،د راوی شک دې چه ملوكا على الاسرة دې او که مثل الملوك على الاسرة ئې اوفرمائيل، ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ د الله پاک نه اوغواړئ چه ما هم د هغوی نه اوګرځوی. پس رسول الله ﷺ دعا اوفرمائيله بيا رسول الله ﷺ سر کيخودلو سره اودۀ شو او په خندا باندې بيدار شو. ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ: تاسو ولې خاندئ؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل زما د امت غازيان زما مخې ته پيش کړې شو چه د درياب په مينځ کښې سوارۀ دی. د بادشاهانو په شان تخت باندې دی. ما عرض اوکړو چه دعا اوکړئ چه زۀ هم د هغوی نه شم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ته د ړومبنو نه ئې. پس ام حرام رضي الله عنها د امير معاويه رضي الله عنه په زمانه کښې په درياب باندې سوره شوه. چه کله د درياب نه راوتله نو د سورلئ نه پريوتله او وفات شوه

داحديث په کتاب الجهاد کښې تيرشوې دې.(۱) (ثبج هذا البحر)ثبج د شا اوظهرپه معنی دې

علامه قسطلانی رحمه الله ليکی : (وفی الحديث جواز رکوب البحر الملح ومشروعية القائلة، وفيه علم من اعلام نبوته، وهو الاخبار بما سيقع، فوقع کما قال).(۲)

يعنی په دې حديث کښې په مالګين سمندر کښې د سفر کولو جواز او د قيلولة مشروعيت معلوميږی. بله دا چه په دې کښې د رسول الله ﷺ د نبوت د علاماتو نه يو دليل او علامت هم دې او هغه دا چه رسول الله ﷺ په راروانه زمانه کښې د واقع کيدونکې يوې واقعې خبر ورکړې دې کومه چه روسته هم دغه شان واقع شوه څنګه چه رسول الله ﷺ خبر ورکړې وو

۴۲: بَابُ الْجُلُوسِ كَيْفَمَا تَيَسَّرَ

[۵۹۲۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - قَالَ نَهَى النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ لِبْسَتَيْنِ، وَعَنْ بَيْعَتَيْنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ، وَالاِحْتِبَاءِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِ الإِنْسَانِ مِنْهُ شَىْءٌ، وَالْمُلاَمَسَةِ، وَالْمُنَابَذَةِ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُدَيْلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ. [ر: ۳۶۰]

سيدنا ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت کوی چه رسول الله ﷺ د دوه قسم جامې او دوه قسمه بيع نه منع فرمائيلې ده. (يعنی) اشتمال صماء او په يو کپړه کښې د داسې کيناستلو نه چه په شرمګاه باندې هيڅ هم نه وی او د ملامسة او منابذة نه ئې منع فرمائيلې ده.

د ترجمة الباب مقصد : د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه انسان څنګه غواړی د خپل

---

(۱) کشف الباري، کتاب الجهاد، باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء : ۷۱

(۲) ارشاد الساری ۱۳/۲۸۷

سهولت مطابق كيناستلي شي. د دې حديث د لاندې چه كوم حديث امام بخارى رحمه الله ذكر كړې دې د هغې سره مطابقت بيانولو سره علامه قسطلانى رحمه الله ليكى

﴿ ومطابقة الحديث لما ترجم من حيث انه خص النهى بحالتين، فيفهم منه ان ما عداهما ليس منهيا عنه، لان الاصل عدم النهى، فالاصل الجواز ﴾ (١)

يعنى د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې چه رسول الله ﷺ په حديث كښې نهى د دوه حالتونو سره خاص فرمائيلې ده نو د دې نه معلومه شوه چه د دې نه علاوه باقى حالتونه ممنوع نه دى. ځكه چه عدم نهى او جواز اصل دى

علامه سندهى په دې مطابقت باندې اعتراض كړې دې او فرمائيلې ئې دى چه په حديث كښې د جامې ذكر دې د ناستې نه دې. (٢)

ابن بطال رحمه الله په شرح بخارى كښې د ابن طاؤس نه تربعا يعنى چوكور كيناستل مكروه نقل كړى دى (٣)

خو امام مسلم او امام ابوداؤد رحمهما الله د سيدنا جابر بن سمرة رضى الله عنه نه روايت نقل كړې دې چه رسول الله ﷺ د سحر د مانځه نه پس د نمر د ختلو پورې په خپل ځائې باندې تربعا تشريف فرما وو (٤)

قوله: ﴿ تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ بُدَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ﴾:

يعنى د سفيان بن عيينة متابعت دې درې راويانو كړې دې. د معمر بن راشد متابعت امام بخارى رحمه الله په كتاب البيوع كښې. د محمد متابعت ابن عدى او د عبدالله متابعت امام ذهلى رحمه الله موصولا نقل كړې دې. (٥)

۴۳: بَابُ مَنْ نَاجَى بَيْنَ يَدَيِ النَّاسِ، وَمَنْ لَمْ يُخْبِرْ بِسِرِّ صَاحِبِهِ، فَإِذَا مَاتَ أَخْبَرَ بِهِ

[۵۹۲۸] حَدَّثَنَا مُوسَى عَنْ أَبِي عَوَانَةَ حَدَّثَنَا فِرَاسٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ إِنَّا كُنَّا أَزْوَاجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - عِنْدَهُ جَمِيعًا، لَمْ تُغَادَرْ مِنَّا وَاحِدَةٌ، فَأَقْبَلَتْ فَاطِمَةُ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - تَمْشِي، لاَ وَاللَّهِ مَا تَخْفَى مِشْيَتُهَا مِنْ مِشْيَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمَّا رَآهَا رَحَّبَ قَالَ «مَرْحَبًا بِابْنَتِي». ثُمَّ أَجْلَسَهَا عَنْ يَمِينِهِ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ سَارَّهَا فَبَكَتْ بُكَاءً شَدِيدًا، فَلَمَّا رَأَى حُزْنَهَا سَارَّهَا الثَّانِيَةَ إِذَا هِيَ تَضْحَكُ. فَقُلْتُ

---

(١) ارشاد السارى ٢٨٨/١٣

(٢) حاشية صحيح البخارى ٩٣٠/٢

(٣) شرح صحيح البخارى لابن بطال ٥٩/٩

(٤) سنن ابى داؤد. كتاب الادب. باب فى الرجل يجلس متربعا ٢٦٣/٤. رقم الحديث : ٤٨٥٠

(٥) فتح البارى ٩٥/١١. ارشاد السارى ٢٨٨/١٣

لَهَا أَنَا مِنْ بَيْنِ نِسَائِهِ خَصَّكِ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - بِالسِّرِّ مِنْ بَيْنِنَا، ثُمَّ أَنْتِ تَبْكِينَ، فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلْتُهَا عَمَّا سَارَّكِ قَالَتْ مَا كُنْتُ لِأُفْشِي عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - سِرَّهُ. فَلَمَّا تُوُفِّي قُلْتُ لَهَا عَزَمْتُ عَلَيْكِ بِمَا لِي عَلَيْكِ مِنَ الْحَقِّ لَمَّا أَخْبَرْتِنِي. قَالَتْ أَمَّا الآنَ فَنَعَمْ. فَأَخْبَرَتْنِي قَالَتْ أَمَّا حِينَ سَارَّنِي فِي الأَمْرِ الأَوَّلِ، فَإِنَّهُ أَخْبَرَنِي أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُهُ بِالْقُرْآنِ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً «وَإِنَّهُ قَدْ عَارَضَنِي بِهِ الْعَامَ مَرَّتَيْنِ، وَلاَ أَرَى الأَجَلَ إِلاَّ قَدِ اقْتَرَبَ، فَاتَّقِي اللّٰهَ وَاصْبِرِي، فَإِنِّي نِعْمَ السَّلَفُ أَنَا لَكِ». قَالَتْ فَبَكَيْتُ بُكَائِي الَّذِي رَأَيْتِ، فَلَمَّا رَأَى جَزَعِي سَارَّنِي الثَّانِيَةَ قَالَ «يَا فَاطِمَةُ أَلاَ تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ - أَوْ - سَيِّدَةَ نِسَاءِ هَذِهِ الأُمَّةِ». [ر: ٣٤٢٦]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه مونږ ټولې د رسول الله ﷺ بيبياني هغوى سره جمع وو. په مونږ كښې يوه هم غائبه نه وه. سيده فاطمه رضي الله عنها راغله او د هغې چال د رسول الله ﷺ د چال سره ډير مشابه وو. رسول الله ﷺ د هغې په ليدو باندې هركلي اووې او وې فرمائيل ستړې مه شې! بيا ئې خپل ښى يا ګس طرف ته هغه كينوله. بيا ئې هغې سره پټې خبرې اوكړې نو هغې په زوره په ژړا شوه. چه كله رسول الله ﷺ هغه غمژنه كيدو سره اوليده نو دوباره ئې ورته پټه خبره اوكړه نو هغه په خندا شوه. ما هغې ته اووې چه رسول الله ﷺ په مونږ ټولو كښې خاص تاسره د راز خبره اوكړه او بيا هم ته ژاړې. چه كله رسول الله ﷺ لاړو نو ما د هغوى نه تپوس اوكړو څه خبره ئې اوكړه؟ فاطمه (رضي الله عنها) اووې چه زه د رسول الله ﷺ راز نه ښكاره كوم. چه كله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو ما هغې ته اووې چه زه تاته قسم دركوم د هغه حق په عوض كوم چه زما په تا باندې دې. نه ماته دا خبره اوكړه. فاطمه رضي الله عنها اوفرمائيل چه او اوس به ئې درته بيان كړم پس هغې اووې چه اول چه ئې په پټه باندې كومه خبره اوكړه (هغه دا وه) چه رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل چه جبرائيل عليه السلام به ماته هر كال د قرآن يو دور كولو او دې كال ئې دوه كرته دور اوكړو. اوس مرګ ماته نزدې ښكاره كيږى په دې وجه د الله پاک نه اويريږه او صبر كوه زه ستاسو دپاره ښه وړاندې تلونكې يم پس زه په ژړا شوم لكه چه تاسو اوليدل. چه كله هغوى زما ويره اوليده نو په دويم كرت ئې په پټه اوفرمائيل چه اې فاطمه! آيا ته دا نه خوښوې چه د مومنانو د زنانو سرداره شې يا ئې اوفرمائيل چه د دې امت د زنانو سرداره شې.

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب دوه اجزاء دى، د اول جزء حاصل دا دې چه د دريو كسانو نه د زياتو جماعت وى نو په هغوى كښې د چا سره پټې خبرې كول جائز دى، په حديث كښې چه كوم ممانعت راغلې دې، هغه د دې صورت سره خاص دى، چه كله صرف درې كسان وى، ځكه چه په داسې صورت كښې كه دوه كسان پټې خبرې اوكړى نو د دريم په شک پيدا شى خو د خلقو د كثرت په صورت كښې ددې جواز دې ځكه چه د كثرت په صورت كښې د دوه كسانو پټې خبرې عموما د شک باعث نه وى.

د ترجمة الباب د دويم جزء نه د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دی چه که په راز افشاء کولو کښې څه نقصان نه وی، نو هغه دصاحب راز د مرګ نه پس افشاء کولې شی. اکثر شارحين بخاری د ترجمة الباب هم دا مقصد بيان کړې دې. (۱)

د شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې: خو شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرمائی چه زما په نزد ئ اول جزء مقصد دا دې چه د ډيرو خلقو په موجودګئ کښې که د يو کس سره پټې خبرې اوکړې شی نو دا د مجلس او د خلقو د آداب او اکرام خلاف نه ده. (۲) چونکه عام شارحينو چه کوم غرض ترجمه بيان کړې وو په هغې باندې وړاندې تلو سره امام بخاری رحمه الله مستقل ترجمة الباب ﴿باب اذا کانوا اکثر من ثلاثة، فلا باس بالمسارة والمناجاة﴾ قائم کړې دې نو که د دې ترجمة الباب هم هغه مقصد واخستلې شی په کوم باندې چه وړاندې مستقل باب راروان دې نو تکرار به لازم شی. (۳)

۴۴: باب الإستِلقَاءِ

[۵۹۲۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبَّادُ بْنُ تَمِيمٍ عَنْ عَمِّهِ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمَسْجِدِ مُسْتَلْقِيًا، وَاضِعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الأُخْرَى.

د حديث مناسبت د باب سره واضح دې.

د تکرار ترجمة وهم او د هغې دفع کول: بعينه هم دا ترجمة او حديث په کتاب اللباس کښې تير شوې دې. (۴) په ظاهر کښې تکرار دې، شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرمائی!

﴿وعندی يمکن ان يقال فی وجه الفرق بينهما: ان المصنف ذکره سابقا لمناسبة اللباس، لاحتمال الکشف فی هذه الصورة، وههنا ذکره لبيان الجواز، لورود النهی عنه ..... ويمکن ايضا ان يقال: ان المقصود فی الترجمة السابقة هو الجزء الثانی من الترجمة، وهو وضع الرجل علی الاخری والمقصود ههنا نفس الاستلقاء﴾ (۵)

يعنی: زما په نزد په دواړو ترجمو کښې فرق داسې بيانيدلې شی چه امام بخاری رحمه الله اول دا د کتاب اللباس سره د مناسبت د وجې نه ذکر کړې دې، ځکه چه د استلقاء صورت کښې د کشف عورت احتمال وی. او دلته د استلقاء د جواز د بيانولو دپاره ذکر کړې شوې دې ځکه چه د دې متعلق نهی راغلې ده. او دا هم وئيلې کيدې شی چه په مخکښې ترجمة کښې د ترجمة جزء ثانی مقصود وو يعنی يوې خپې لره په بله خپله باندې کيخودل، او حال دا چه دلته د نفس استلقاء بيان مقصود دې.

---

(۱) عمدة القاری ۲۶۵/۲۲، فتح الباری ۹۷/۱۱

(۲) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب من ناجی بنن يدی الناس: ۱۲۵/۲

(۳) ارشاد الساری ۲۹۳/۱۳، فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲

(۴) صحيح البخاری، کتاب اللباس، باب الاستلقاء ووضع الرجل علی الاخری: ۱۲۷۱، رقم الحديث ۵۹۶۹

(۵) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب من ناجی بنن يدی الناس: ۱۲۵/۲

٤٥: باب لا يتناجى اثنان دون الثالث

وَقَوْلُهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى). إِلَى قَوْلِهِ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) المجادلة: ٩، ١٠
وَقَوْلُهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ)المجادلة: ١٣،١٢

[٥٩٣٠] [١] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ. وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةٌ فَلَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ»

د ترجمة الباب مقصد : په دې باب کښې يو ادب بيان کړې شوې دې چه که درې سړی په يو مجلس کښې دی نو په هغوی کښې دوه کسانو لره خپل مينځ کښې پټې خبرې نه دی کول پکار امام بخاری رحمه الله د قرآن کريم د سورة مجادلة دوه آيتونه نقل فرمائيلې دی. اول آيت کريمه نمبر ۹ دې. چه د هغې ترجمه دا ده:

اې ايمان والو! چه کله تاسو خپل مينځ کښې پټې خبرې کوئ نو د گناه. ظلم او د رسول الله ﷺ د نافرمانئ خبرې مه کوئ، بلکه د نيکئ او تقوی خبرې کوئ

يعنی رشتينی مسلمان لره د منافقانو د خوئی نه ځان ساتل پکار دی. د هغوی پټې خبرې د ظلم. زياتی او د رسول الله ﷺ د نافرمانئ دپاره نه. بلکه د نيکئ تقوی او د معقول خبرو د اشاعت دپاره کيدل پکار دی.

دويم آيت کريمه نمبر ۱۱ دی. چه په هغې کښې مومنانو ته حکم کړې شوې وو چه رسول الله ﷺ سره د خبرو کولو نه مخکښې صدقه کوئ مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيت کريمه په تفسير کښې ليکلې دی:

" منافقانو به بې فائدې خبرې د رسول الله ﷺ په غوږونو مبارکو کښې کولې چه په خلقو کښې خپل لوئې والې بيان کړی او بعض مسلمانانو به غير مبهم خبرې پټې کولې او دومره وخت به ئې اخستلو چه نورو خلقو ته به د رسول الله ﷺ نه د مستفيد کيدو موقع نه ملاويده. يا به يو وخت هغوی خلوت غوښتلو نو په هغې کښې به هم تنگی وه خو د مروت او اخلاقو په وجه باندې به ئې څوک نه منع کولو. هغه وخت دا حکم اوشو چه کوم قدرت والا سړې د رسول الله ﷺ سره پټه خبره کول غواړی هغه دې د دې نه مخکښې خيرات کولو سره راځی. په دې کښې ډير فائدې دی. د غريبانانو خدمت. د صدقه کونکی د نفس تزکيه.

---

[١] (٥٩٣٠) اخرجه مسلم فى السلام، باب تحريم مناجاة الاثنين دون الثالث بغير رضاه : ١٧١٧/٤ (رقم الحديث ٢١٨٣)، وابوداؤد فى الادب، باب فى التناجى : ٢٦٣/٤، (رقم الحديث : ٤٨٥١)، وابن ماجة فى الادب باب لا يتناجى اثنان دون الثالث ١٢٤١/٢، (رقم الحديث : ٣٧٧٥) واخرجه الترمذى فى كتاب الادب، باب ما جاء لا يتناجى اثنان دون الثالث (رقم الحديث ٢٨٢٥)

د مخلص او د منافق تميز. د پټو خبرو كونكو تقليل وغيره. او چا سره چه د خيرات كولو د باره هيڅ نه وي د هغه نه دا قيد معاف دې. چه كله دا حكم نازل شو نو منافقانو د بخل د وجې نه هغه عادت پريخودلو او مسلمانان هم پوهه شو چه زياتې پټې خبرې كول د الله پاك ناخوښې دى. په دې وجه ئې دا قيد اولګولو. آخر ئې دا حكم په ورپسې آيت كريمه كښې منسوخ اوفرمائيلو (١).

مفسرين فرمائى چه په دې آيت كريمه باندې صرف على رضي الله عنه عمل كړې وو (٢).

د دواړو ايتونو د ترجمة الباب سره مناسبت: د اول دوه آيتونو د ترجمة الباب سره مناسبت اكثر شارحينو ليكلې دې او هغه دا چه د دريم سړي په موجودګئ كښې د دوه سړو په مينځ كښې پټې خبرې كول جائز نه دى، خو كه د دريو نه زياتې وى نو بيا جائز دی. خو جواز هغه وخت دې چه كله هغه پټې خبرې په ګناه. ظلم او د الله او د هغه د رسول ﷺ په نافرمانئ باندې مشتمل وى.

او تاسو داسې هم وئيلې شئ چه د درې كسانو په موجودګئ كښې د دوه كسانو پټې خبرې كول ګناه دی. چه د هغې نه په آيت كريمه كښې منع فرمائيلې شوې ده.

خو په ترجمة الباب كښې د ذكر شوى دريم آيت مناسبت شارحينو نه دې بيان كړې. علامه ګنګوهى رحمة الله عليه دا مناسبت بيان كړې دې. هغوى فرمائى:

(ومناسبته الآيتين بالترجمة خفية، الا ان يقال: ان تناجى اثنين اذا كان سببا لمساءة الثالث، كان ذلك تناجيا بالاثم والعدوان، وهو منهى عنه، فكان ايراد الاية تعميما لها حتى يدخل فيه تلك الجزئية، وان التناجى لا بد وان يكون على حسب قواعد المقررة وآدابه المعلومة، دل عليه الاية الثانية، فان خصوص تقديم الصدقة، وان كان منسوخا، غير ان ما تضمنه هذه الاية من كون النجوى على حسب الادب غير منسوخ، سواء كان النجوى بالرسول صلى الله عليه وسلم، او غيره) (٣).

يعنى د دواړو آيتونو د ترجمة الباب سره مناسبت كښې څه خفاء ده. خو داسې مناسبت پيدا كيدلې شى چه د دوه سړو پټې خبرې كه د دريم كس د زړه د خفه كولو سبب وى نو دا به د ګناه او عدوان پټې خبرې وى چه د هغې نه په آيت كريمه كښې ممانعت راغلې دې. نو د آيت ذكر كولو مقصد د دې ممنوعه صورت د شامل كولو دپاره دې. چه دا مخصوص جزئيه (د دريو په موجودګئ كښې د دوه كسانو پټې خبرې) هم په دې كښې داخله شى او دويم د دې خبرې طرف ته اشاره كول دى چه پټې خبرې د مقرر كړې شوې قاعدو او معروف آداب سره كيدل پكار دى. په دې مقصد باندې بل آيت دلالت كوى ځكه چه د پټو خبرو كولو نه

---

(١) تفسير عثمانى، سورة المجادلة: ٧٢١

(٢) الجامع لاحكام القرآن ٣٠٢/١٧، والتفسير الكبير ٢٧١/٢٩، وروح المعانى، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانى: ٣١.

(٣) لامع الدرارى، كتاب الاستئذان، باب: لا يتناجى اثنان ... ٦١/١٠، الابواب والتراجم كتاب الاستئذان، باب: لا يتناجى اثنان دون الثالث، ١٢٥/٢

مخکښې د صدقې کولو نص اګر چه منسوخ دې، خو د آيت کريمه مضمون چه پټې خبرې د آدابو مطابق کيدل پکاردی، منسوخ نه دی. که پټې خبرې د رسول الله ﷺ سره يا بل چا سره.

٣٦: باب حِفْظِ السِّرِّ

[٥٩٣١] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ أَسَرَّ إِلَيَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- سِرًّا فَمَا أَخْبَرْتُ بِهِ أَحَدًا بَعْدَهُ، وَلَقَدْ سَأَلَتْنِي أُمُّ سُلَيْمٍ فَمَا أَخْبَرْتُهَا بِهِ.

د ترجمة الباب غرض: د راز افشاء کول جائز نه دی، د سيدنا جابر رضی الله عنه روايت ابن ابی شيبة نقل کړې دې، رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِالْحَدِيثِ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهِيَ أَمَانَةٌ﴾ (٢) يعنی که يو سړی يو خبره اوکړه او د خبرې د کولو په وخت هغه يو خوا بل خوا اوکتل چه څوک خو اوری نه، نو هغه خبره امانت دې.

هم دغه شان په مصنف د عبدالرزاق کښې يو مرسل روايت دې: ﴿إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ﴾ (٣) يعنی چه دوه ملګری د امانت د رعايت سره کينی، پس د چا دپاره جائز نه دی چه هغه د خپل ملګری د يو داسې خبرې افشاء اوکړی چه د هغې افشاء هغه ته بده لګی.

حديث الباب د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ ماته د راز يو خبره اوکړه کومه چه ما چاته هم نه ده کړې.

د مسلم شريف په روايت کښې دی چه رسول الله ﷺ زه د څه کار دپاره اوليږلم، په هغې کښې وخت اولګيدو، چه کله زه کور ته راغلم نو زما مور ام سليم رضی الله عنها زما نه د تاخير وجه اوتپوسله، ما اووې چه رسول الله ﷺ زه په څه کار پسې ليږلې اوم، هغې اووې: څه کار وو؟ ما اووې: هغه راز دې. هغوې اووې: بيا خو د رسول الله ﷺ راز چاته هم مه بيانوه (٤)

بعض حضراتو فرمائيلي دی چه دا راز کيدې شی چه د رسول الله ﷺ د ازواج مطهرات متعلق وو، د علم او عمل متعلق څه خبره نه وه، ګينې انس رضی الله عنه به هغه ښکاره کړی ووله. (٥)

راز ښکاره کول هغه وخت ناجائز دی چه د هغې په افشاء کولو کښې صاحب راز يا يو بل سړی ته څه نقصان رسيدلې شی. (٦)

---

(١) اخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالى عنه: ١٩٢٨/٤. (رقم الحديث: ٢٤٨٢)

(٢) ارشاد السارى ٢٩٢/١٣، فتح البارى ٩٩/١١

(٣) فتح البارى ٩٩/١١

(٤) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالى عنه: ١٩٢٩/٤، رقم الحديث ٢٤٨٢.

(٥) فتح البارى ٩٩/١١، عمدة القارى ٢٦٨/٢٢

(٦) فتح البارى ٩٩/١١، عمدة القارى ٢٦٨/٢٢، شرح صحيح البخارى لابن بطال ٦٤/٩

٤٧: باب إذا كانوا أكثر من ثلاثة فلا بأس بالمسارة والمناجاة

٥٩٣٢| حدثنا عثمان حدثنا جرير عن منصور عن أبي وائل عن عبد الله - رضي الله عنه - قال النبي - صلى الله عليه وسلم - «إذا كنتم ثلاثة فلا يتناجى رجلان دون الآخر، حتى تختلطوا بالناس، أجل أن يحزنه».
سيدنا عبدالله بن مسعود ﷺ روايت كوى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كله تاسو درې كسان يئ نو دوه كسان دې دريم لره پريخودلو سره پټې خبرې نه كوى. چه ترڅو پورې ډير كسان نه وى. ځكه چه دا خبره به غه لره خفه كوى.

٥٩٣٣| حدثنا عبدان عن أبي حمزة عن الأعمش عن شقيق عن عبد الله قال قسم النبي - صلى الله عليه وسلم - يوما قسمة فقال رجل من الأنصار إن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله. قلت أما والله لآتين النبي - صلى الله عليه وسلم - فأتيته وهو في ملإ، فساررته فغضب حتى احمر وجهه ثم قال رحمة الله على موسى أوذي بأكثر من هذا فصبر. [ر: ٢٩٨١]
سيدنا عبدالله بن مسعود ﷺ روايت كوى چه رسول الله ﷺ يوه ورځ څه مال تقسيم كړو نو يو انصارى اووې چه دا هغه تقسيم دې په كوم باندې چه د الله پاک د رضا اراده نه ده كړې شوې. ما اووې قسم په الله پاک! زه به رسول الله ﷺ ته ځم او هغوى ته به بيان كوم پس زه د هغوى په خدمت كښې حاضر شوم هغه وخت هغوى د جماعت سره وو. ما په پټه رسول الله ﷺ ته خبره اوكړه نو هغوى غصه شو. تردې چه د هغوى د مخ مبارک رنګ سور شو. بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک دې په موسى عليه السلام باندې رحم اوكړى. هغوى ته ډير تكليف وركړې شو. خو هغوى صبر اوكړو.
چه كله په مجلس كښې د درې كسانو نه زيات وى نو د دوه كسانو خپل مينځ كښې پټې خبرې جائزدى. په باب كښې د ذكرشوې دواړو احاديثو مناسبت د ترجمة الباب سره ظاهر دې.
د باب په اول حديث كښې ﴿ اجل ﴾ د مفعول له كيدو د وجې نه منصوب دې، او دا د خپل مابعد ﴿ ان يحزنه ﴾ طرف ته مضاف دې.

٤٨: باب طول النجوى

وقوله: (وإذ هم نجوى) الاسراء: ٤٧ مصدر من ناجيت، فوصفهم بها، والمعنى يتناجون.
٥٩٣٤| حدثنا محمد بن بشار حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن عبد العزيز عن أنس - رضي الله عنه - قال أقيمت الصلاة ورجل يناجي رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فما زال يناجيه حتى نام أصحابه، ثم قام فصلى. [ر: ٦١٢]
د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد دا دې چه د ضرورت په وخت په پټه باندې ډير وخت خبرې هم كيدې شى، د قرآن كريم په سورة مجادلة كښې دى ﴿ واذ هم نجوى ﴾ نجوى

مصدر دي. د مصدر حمل په ذات باندې مبالغة کیدې شی. مقصد دا دې چه هغوی خپل مینځ کښې په کثرت سره پټې خبرې کوی
په روایت کښې دی چه یو سړی د رسول اللهﷺ سره ډیر وخته پورې پټې خبرې کولې. شارحینو لیکلې دی چه د دې سړی نوم معلوم نه شو.(۱)

۴۹: باب لَا تُتْرَكُ النَّارُ فِي الْبَيْتِ عِنْدَ النَّوْمِ

[۵۹۳۵](۲) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَا تَتْرُكُوا النَّارَ فِي بُيُوتِكُمْ حِينَ تَنَامُونَ».
سالم د خپل پلار (عبدالله بن عمر رضی الله عنهما) نه او هغوی د رسول اللهﷺ نه روایت کوی چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل: چه کله تاسو اوده کیږئ نو په خپلو کورونو کښې اور مه پریږدئ

[۵۹۳۶](۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضى الله عنه - قَالَ احْتَرَقَ بَيْتٌ بِالْمَدِينَةِ عَلَى أَهْلِهِ مِنَ اللَّيْلِ، فَحُدِّثَ بِشَأْنِهِمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ هَذِهِ النَّارَ إِنَّمَا هِيَ عَدُوٌّ لَكُمْ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوهَا عَنْكُمْ».
د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې چه په مدینه منوره کښې یو کور. د شپې د تول کور دخلقو سره اوسوزیدل. دهغه خلقو واقعه چه د رسول اللهﷺ مخکښې بیان کړې شوه نو هغوی اوفرمائیل: دا اور ستاسو دشمن دې په دې وجه چه کله تاسو اوده کیږئ نو دا مړ کوئ

[۵۹۳۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ كَثِيرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «خَمِّرُوا الآنِيَةَ وَأَجِيفُوا الأَبْوَابَ، وَأَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ، فَإِنَّ الْفُوَيْسِقَةَ رُبَّمَا جَرَّتِ الْفَتِيلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ». [ر: ۳۱۰۶]
په دې باب کښې دا خبره بیان کړې شوې ده چه د اوده کیدو په وخت په کور کښې اور نه دی پریخودل پکار ځکه چه ډیر کرته هغه خور شی او نقصان پیدا شی. په باب کښې په دویم حدیث کښې دی چه دا اور ستاسو دشمن دې. امام ابن العربی رحمه الله په شرح د ترمذی کښې فرمائی: (معنی کون النار عدوا لنا انها تنافی ابداننا واموالنا منافاة العدو، وان كانت لنا بها منفعة لكن لا

---

(۱) فتح الباری فی الاذان، باب الامام تعرض له الحاجة بعد الاقامة ۱۶۳/۲
(۲) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وایکاء السقاء (رقم الحدیث: ۲۰۱۵) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب فی اطفاء النار باللیل ۳۶۳/۴، (رقم الحدیث: ۵۲۴۶)، واخرجه الترمذی فی کتاب الاطعمة، باب ما جاء فی تخمير الاناء، واطفاء السراج والنار عند المنام ۲۶۳/۴، (رقم الحدیث: ۱۸۱۳) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبیت (رقم الحدیث ۳۷۶۹)
(۳) (۵۹۳۶) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وایکاء السقاء (رقم الحدیث: ۲۱۰۶) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبیت ۱۲۳۹/۲ (رقم الحدیث ۱۷۷۰)

يحصل لنا منها الا بواسطة ﴾ يعنى په اور كښې اګر چه فائده هم ده خو براه راست چونكه هغه د انسان مال او بدن لره سيزى. په دې وجه باندې په هغه د دشمن اطلاق اوكړې شو [۱]
د باب په دريم حديث كښې دى د اودهٔ كيدو نه مخكښې، لوښى پټ كړئ. دروازې بندې كړئ. ډيوې مړې كړئ. ځكه چه ډير كرته مږه باتئ په رانبكلو يوسى او د كور خلق او سيزى ﴿اجيفوا﴾: بند كړئ.

د فويسقة مصداق او وجه تسمية : د ﴿فويسقة﴾نه مراد مږه ده. د طحاوى په روايت كښې دى چه د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه د دې د وجې تپوس اوكړې شو چه مږې ته ﴿فويسقة﴾ ولې وئيلې شى؟ هغوى اوفرمائيل: رسول الله ﷺ يوه شپه ويخ وو. مږه راغله او باتئ ئې رانبكله چه كور لره اوسيزى. رسول الله ﷺ اودريدلو او هغه ئې قتل كړه او د هغې وژل ئې د محرم او غير محرم ټولو دپاره جائز كړل [۲]

فائده : په اور كښې دننه الله پاک حركت، حرارت، خشكى، لطافت او رڼړا پنځه صفتونه پيدا فرمائيلې دى. د حركت د وجې نه هغه ايشول كوى. د حرارت د وجې نه ګرمول كوى. د خشكئ د وجې نه اوچول كوى. د لطافت د وجې نه په انسانى بدن كښې داخليږى او د رڼړا د وجې نه خوا كښې ځيزونه روښانه كوى. دا د انسان دپاره مضر هم دې او مفيد هم [۳]

۵۰: باب إِغْلَاقِ الْأَبْوَابِ بِاللَّيْلِ

[۵۹۳۸] حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ أَبِي عَبَّادٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ بِاللَّيْلِ إِذَا رَقَدْتُمْ، وَغَلِّقُوا الْأَبْوَابَ، وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ، وَخَمِّرُوا الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ». -قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ- (وَلَوْ بِعُودٍ يعرضه) [ر: ۳۱۰۶]
د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت دې، رسول الله ﷺ فرمائى چه د شپې كله تاسو اودهٔ كيږئ نو ډيوې مړې كوئ، دروازې بندوئ، د مشكو خولهٔ تړئ او د ځكلو ځيزونه پټوئ.
او د همام بيان دې چه زما خيال دې، چه رسول الله ﷺ دا هم اوفرمائيل ﴿ولوبعود﴾ يعنى اګر كهٔ په يو لرګى سره ولې نه وى.
د شپې دروازې بندولو سره اودهٔ كيدل پكار دى.
﴿وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ﴾: يعنى مشكونه په خه اوتړئ.

قوله: ﴿قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَلَوْ بِعُودٍ﴾: همام بن يحيى رحمه الله فرمائى چه زما شيخ امام عطاء رحمه الله د ﴿ولوبعود﴾ اضافه هم كړې وه. يعنى د خوراک ځكاک ځيزونه پټ كړئ اګر

---

[۱] فتح البارى ۱۰۳/۱۱، عمدة القارى ۲۷۰/۲۲
[۲] شرح معانى الآثار، كتاب مناسک الحج، باب ما يقتل المحرم من الدواب ۴۱۱/۱
[۳] ارشاد السارى ۲۹۶/۱۳، ۲۹۷

چه په يو لرګي سره وى.

٥١: بَابُ الخِتَانِ بَعْدَ الكِبَرِ وَنَتْفِ الإِبْطِ

[٥٩٤١] [1] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْفِطْرَةُ خَمْسٌ الْخِتَانُ، وَالاِسْتِحْدَادُ، وَنَتْفُ الإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الأَظْفَارِ». [ر: ٥٥٥٢]

[٥٩٤٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ ثَمَانِينَ سَنَةً، وَاخْتَتَنَ بِالْقَدُومِ». مُخَفَّفَةً.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ وَقَالَ «بِالْقَدُّومِ».

[٥٩٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِثْلُ مَنْ أَنْتَ حِينَ قُبِضَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ أَنَا يَوْمَئِذٍ مَخْتُونٌ. قَالَ وَكَانُوا لاَ يَخْتِنُونَ الرَّجُلَ حَتَّى يُدْرِكَ.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د ختنة اهميت لره بيانول غواړى. مقصد دا دې چه سنت په ابتدائى عمر كښې كول پكار دى. خو كه د چا سنت نه وى شوې نو د غټيدو نه پس هم كول پكار دى، د څه نه چه د دې اهميت معلوميږى لكه چه په روايت الباب كښې دى چه سيدنا ابراهيم عليه السلام د اتيا كالو نه پس ختنة كړې وه.

د ختنې (سنت كولو) حكم : ختنة د امام شافعى او امام احمد رحمهما الله په نزد واجب ده. [2] د بعض مالكيانو هم دا مسلك دې [3] او د امام ابوحنيفه رحمه الله نه هم يو روايت د وجوب منقول دې. [4]

دامام مالك رحمه الله د مشهور روايت اوداحناف حضراتو رحمهم الله په نزد ختنه (سنت) مسنون دې. [5]

ونتف الابط : د ترخونو په ويښتو كښې سنت طريقه دا ده چه هغه د ويخ نه ويستلې شى او خرئيل ئې هم جائز دى، كه په لاس باندې راويستلو سره چاته تكليف وى نو هغه حلق هم

---

[1]) (٥٩٤١) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الاستئذان فى هذا الباب (رقم الحديث : ٦٣٠٠) والحديث من افراده : انظر : (عمدة القارى ٤٢٣/٢٢

[2]) ردالمختار، كتاب الختنى، مسائل شتى: ٥٣٠/٥، والمغنى لابن قدامة، باب ما تكون الطهارة من الماء: ٦٣/١

[3]) اوجز المسالك ٢٦٩/١٦

[4]) فتح البارى ٤١٩/١٠

[5]) رد المختار، كتاب الختنى، مسائل شتى: ٥٣٠/٥، والمنتقى للباجى كتاب : ٢٣٢/٧

کولې شی (۱)

قوله: اختتن ابراهیم بعد ثمانین سنة: په موطاء کښې د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه یو موقوف روایت موجود دې. په هغې کښې دی چه سیدنا ابراهیم علیه السلام د ټولو نه اول ختنة کړې وه. هغه وخت د هغوی عمر شپږ شلې کاله وو. (۲)

خو اکثر او مشهور روایات د اتیا کالو دی. حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړه قسم روایاتو کښې تطبیق کړې دې چه اتیا کاله د خپل قوم نه د جدا کیدو د وخت نه او شپږ شلې کاله د ولادت د مودې د وخت نه (۳)

قوله: واختتن بالقدوم: (قدوم) د دال په تخفیف سره د آله نوم هم دې او د یو کلی نوم هم دې. کوم چه د شام ښهر حلب ته نزدې واقع دې.

او یو روایت (قدوم) د دال د تشدید سره دې. مهلب فرمائی چه په تشدي سره د ځائې نوم دې او د دال په تخفیف سره د آلې نوم دې. (۴)

یعنی سیدنا ابراهیم علیه السلام په قدوم مقام کښې ختنة اوکړه یا قدوم آله استعمالول سره ئې ختنة اوکړه.

په یو روایت کښې د (قدوم) تفسیر په تبر سره کړې شوې دې. (۵)

د باب په آخری روایت کښې دی چه د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوکړې شو چه د رسول الله ﷺ د وفات په وخت هغه د کوم عمر د سړی په شان وو؟ (د ابن عباس رضي الله عنهما څه عمر وو) هغوی جواب ورکړو چه هغه وخت زما ختنة شوې وه. راوی وائی چه خلقو به د بلوغ نه مخکښې ختنة نه کوله ګویا د رسول الله ﷺ د وفات په وخت سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما بالغ وو

د ختنه (سنت، کولو عمر) ختنه په کوم عمر کښې کول پکار دی. په دې کښې اختلاف دې.

په در مختار کښې دی (وقته غیر معلوم) یعنی د دې هیڅ وخت نه دې معلوم (۶) د امام ابوحنیفه او حضرات صاحبین رحمهم الله نه هم هیڅ وخت نه دې نقل شوې. امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی (لاعلم لی بوقته) یعنی ماته د دې وخت نه دې معلوم (۷)

---

۱) المغنی لابن قدامة، باب ما تکون الطهارة من الماء ۱/ ٦٤

۲) وتعقبه الشیخ محمد زکریا الکاندهلوی فی اوجز المسالک بان ما حکی الحفاظ من روایة الموطاء لیست ههنا فی النسخ المصریة، ولا الهندیة، کتاب صفة النبی ﷺ، باب ما جاء فی السنة فی الفطرة : ۱٦/ ۲۸۳

۳) فتح الباری : ۱۱/ ۱۰۷

۴) فتح الباری : ۱۱/ ۱۰۷

۵) فتح الباری : ۱۱/ ۱۰۷، ارشاد الساری ۱۳/ ۲۹۸

٦) الدر المختار، کتاب الختنی، مسائل شتی، ۵/ ۵۳۰

۷) قال فی الدر المختار : وقته غیر معلوم، وقیل : سبع سنین. کذا فی الملتقی. وقیل: عشر، وقیل: اقصاه اثنا عشر سنة، وقیل: العبرة بطاقته، وهوالاشبه. کتاب الختنی، مسائل شتی، ۵/ ۵۳۰، والبحرالرائق، مسائل شتی: ۸/ ٤٥۸.

په البحر الرائق کښې دی چه د یو قول مطابق د دې اول وخت اووۀ کاله او انتهائی وخت دولس کاله دې او په یو قول کښې انتهائی وخت لس کاله دې.[1]

یو قول دا هم دې چه د ولادة په اووۀ ورخ باندې ختنه کول مستحب دی، خو ابن المنذر رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه د دې کراهت نقل کړې دې، هغوی فرمائی دا د یهودو فعل دې.[2]

د باب د کتاب الاستیذان سره مناسبت : د ختان مناسبت بیانولو سره علامه کرمانی رحمه الله لیکی : ﴿ان الختان یستدعی الاجتماع فی المنازل غالبا﴾

یعنی د ختنې په وخت چونکه عموما خلق په کورونو کښې جمع وی. د دې مناسبت د وجې نه ئې دا په کتاب الاستیذان کښې ذکر کړو. چونکه چرته خلق جمع کیږی هلته به د اجازت اخستلو ضرورت وی.[3]

۵۲: باب کُلُّ لَهْوٍ بَاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ.

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ. لقمان: ۶

[۵۹۴۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ مِنْكُمْ فَقَالَ فِي حَلِفِهِ بِاللاَّتِ وَالْعُزَّى. فَلْيَقُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ». [ر: ۴۵۷۹]

د ترجمة الباب مقصد : امام ابوداؤد او امام احمد رحمهما الله د سیدنا عقبة بن عامر رضی الله عنه نه یو مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دی : ﴿كُلُّ مَا يَلْهُو بِهِ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ بَاطِلٌ إِلَّا رَمْيَهُ بِقَوْسِهِ، وَتَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ، وَمُلَاعَبَتَهُ أَهْلَهُ﴾[4] چونکه دا روایت د امام بخاری رحمه الله په شرط نه وو، په دې وجه ئې هغه په ترجمة الباب کښې ذکر کړو، حاصل دا دې چه هر هغه لوبه کومه چه انسان د الله پاک د طاعت او د نورو ذمه داریانو نه غافل کړی، هغه جائز نه ده.

دترجمة الباب دویم جزء دې ﴿وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ﴾ دا هم دحدیث مرفوع حصه ده کوم چه په کتاب الادب کښې تیرشوې دې. په دې کښې دی ﴿وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ﴾

---

[1]) البحر الرائق، مسائل شتى : ۴۵۸/۸.

[2]) اوجز المسالک، کتاب صفة النبی صلی الله علیه وسلم، باب ما جاء فی السنة فی الفطرة ۲۷۳/۱۶.

[3]) ارشاد الساری ۳۰/۱۳، هم دغه شان اوګورئ : شرح الکرمانی : ۱۲۰/۲۲

[4]) سنن الترمذی، کتاب فضائل الجهاد، باب ما جاء فی فضل الرمی فی سبیل الله : ۱۷۴/۴، رقم الحدیث : ۱۶۳۸، ورواه ابوداؤد فی سننه بلفظ : لیس من اللهو الا ثلاث : تادیب الرجل فرسه، وملاعبته اهله، ورمیه بقوسه ونبله، کتاب الجهاد، باب الرمی : ۱۳/۳، رقم الحدیث ۲۵۱۳

د دې تشريح په كشف البارى. كتاب التفسير كښې تيره شوې ده.(١)

د ترجمة الباب دريم جزء د قرآن كريم آيت كريمه دې ﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾

په دې آيت كريمه كښې د ﴿ لهو الحديث ﴾ تفسير امام حسن بصرى رحمه الله كړې دې. ﴿ كل ما شغلك عن عبادة الله وذكره من السمر والاضاحيك والخرافات والغناء ونحوها ﴾ يعنى د لهو الحديث نه هر هغه څيز مراد دې، چه د الله پاک د فرمانبردائ نه لرې كونكې وى. مثلا فضول قصې بيانول. ټوقې ټقالې كول، واهيات مشغلې او سندرې وغيره)

د حديث د باب او د باب د كتاب سره مناسبت: د حديث د باب سره مناسبت او د ترجمة الباب د كتاب الاستيذان سره مناسبت بيانولو باندې علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿ ان الداعى الى القمار لا ينبغى ان يؤذن له فى دخول المنزل، ثم لكونه يتضمن اجتماع الناس، ومناسبة بقية حديث الباب للترجمة ان الحلف باللات لهو يشغل عن الحق بالخلق فهو باطل ﴾(٢)

يعنى جوارئ ته دعوت وركونكى لره كور ته د داخليدو اجازت نه دى وركول پكار. بيا جوارى د خلقو اجتماع لره هم متضمن ده. او د حديث الباب د ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه د لات قسم خوړل داسې لهو ده چه د الله پاک نه غافل كولو سره د مخلوق طرف ته متوجه كونكې ده. لهذا دا باطل ده.

٥٣: بَاب مَا جَاءَ فِي الْبِنَاءِ

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِعَاءُ الْبَهْمِ فِي الْبُنْيَانِ». [ر: ٥٠]

د ترجمة الباب غرض: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د تعميراتو متعلق حكم بيان كړې دې چه بغير د ضرورت نه پورته او لوئې كورونه جوړول غوره او جائز نه دى.

په استدلال كښې ئې د ابوهريره رضى الله عنه د حديث يو حصه دلته تعليقا ذكر كړې ده ﴿ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِعَاءُ الْبَهْمِ فِي الْبُنْيَانِ ﴾ يعنى د قيامت د علاماتو يو علامت به دا وى چه شپونكيان به لوئې تعميرات كولو سره خپل مينځ كښې فخر كوى، مقصد دا دې چه د ذليل او رذيل خلقو په لاسونو كښې به دولت راڅير شى، او بغير د ضرورت نه به لوئې لوئې كورونه جوړولو سره فخر او تقابل كوى.

﴿ رعاء ﴾ (د راء په كسرې سره) د راعى جمع ده په معنى د شپونكى. ﴿ البهم ﴾ د باء په فتحې او د هاء په سكون سره) د ﴿ بهيمة ﴾ جمع ده، د ګډو بيزو بچى ته وائى او يا دا د ﴿ بهم ﴾ (د باء

---

(١) كشف البارى، كتاب التفسير. باب: افرايتم اللات والعزى ٦٣٩.

(٢) ارشاد السارى ٣١/١٣

په ضمې او د هاء په سکون سره، د ﴿ ابهم ﴾ جمع ده علامه عینی رحمه الله د دې په تشریح کښې فرمائی ﴿ الابهم : هو الذی یخلط لونه شئ سوی لونه ﴾ (۱) یعنی : هغه څیز چه د هغه د رنګ سره بل څیز ګډ شوې وی او د هغه رنګ د دهٔ د رنګ نه مختلف وی. بهر حال د ﴿ رعاة البهم ﴾ نه مراد د ګډو بیزو شپونکیان دی

د بې فائدې اوچتو تعمیراتو مذمت : امام بخاری رحمه الله د حدیث دا حصه د اوچت او پورته بې فائدې تعمیراتو په مذمت کښې پیش کړې ده چه داسې کول د قیامت علامت دې. د دې په مذمت کښې بل یو صریح حدیث هم راغلې دې

د سیدنا خباب رضی الله عنه مرفوع روایت دې : ﴿ يُؤْجَرُ الرَّجُلُ فِي نَفَقَتِهِ كُلِّهَا إِلَّا التُّرَابَ ﴾ یعنی انسان ته د هغه په پوره نفقه او خرچ باندې اجر ورکولې شی. سوا د خاورې نه، (تعمیرات کولو نه) (۲)

په یو روایت کښې دی ﴿إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ هَوَانًا أَنْفَقَ مَالَهُ فِي الْبُنْيَانِ﴾ (۳)

یعنی الله پاک چه کله د یو انسان سره د بدئ معامله کول غواړی نو هغه خپل مال په تعمیراتو کښې خرچ کول شروع کړی.

هم دغه شان ابن ابی الدنیا د عماره بن عامر نه یو موقوف روایت نقل کړې دې. ﴿واذا رفع الرجل بناء، فوق سبعة اذرع، نودی، یا فاسق الی این ﴾ (۴) یعنی کله چه څوک د اووهٔ ذراع نه اوچت کور جوړوی نو هغه ته آواز کولې شی چه اې فاسقه! ته چرته روان ئې؟

۵۹۴۳ | (۵) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ - هُوَ ابْنُ سَعِيدٍ - عَنْ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ رَأَيْتُنِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بَنَيْتُ بِيَدِي بَيْتًا، يُكِنُّنِي مِنَ الْمَطَرِ، وَيُظِلُّنِي مِنَ الشَّمْسِ، مَا أَعَانَنِي عَلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ.

---

(۱) عمدة القارى ۲۷۱/۲۲

(۲) قال الامام انور شاه الكاشميرى رحمه الله تعالى : واعلم أنّک لا تَجدُ الشرعَ إلاّ وهو يَذمُّ البناءَ. حتّى أنّه ذَمّ تزخرفَ المساجد أيضاً. وجعل التباهى فيها من أمَارات الساعة. وذلک هو منصبُه. فإنه لا يقولُ لنا إلاّ نُصْحاً نصيحاً. ولا يبيّنُ لنا إلاّ حقاً حقيقاً. فسدّ علينا سُبُلَ الشياطين من كل جانب. فلو كان وسّع فيه من أوّل الأمر. لبلغ اليوم حالهم إلى حدّ لا يُقاس. فإنّهم إذا فعلوا بعد هذا التضييق ما فعلوا. فلو كان الأمر موسّعاً مصرّحاً. لرأيتَ الحالَ ما كان. فلذا لم يَردْ الشرعُ فيه بالتوسيع. إلاّ أنه يجب علينا أن لا نَهْدرَ المصالحَ الشرعية. فقد رأينا اليومَ أن المساجدَ لو كانت على حالها فى السلف. ونحن فى دار الكفر. لانهدمت ألوفٌ منها. ولمّا وجدتَ لها اليومَ رَسْماً ولا اسماً. فالأنسبُ لنا اليومَ أن نُجَصّصَ المساجدَ. لتكونَ شعائر الله هى العليا. ولا تندرسُ بمرور الأيام. فيَغصبَها الكفّارُ. ويَجْعَلُوها نَسْياً مَنْسياً. والله تعالى أعلم. فيض البارى. كتاب الاستئذان. باب ما جاء فى البناء : ۴/۴۱۴.

(۳) فتح البارى ۱۱۱/۱۱... (اخرجناه من الاوسط لان ابن حجر قد اخطاء فى نقله عنه)

(۴) فتح البارى ۱۱۱/۱۱

(۵) الحديث اخرجه ابن ماجة فى كتاب الزهد. باب فى البناء والخراب : ۱۶۹۳/۲ (رقم الحديث : ۴۱۶۲)

سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ په زمانه کښې خپله په خپل لاس باندې یو کور جوړ کړې وو چه ماته به ئې د باران نه پناه راکوله او د ګرمئ نه به ئې سورې راکولو. د هغې په جوړولو کښې د الله پاک په مخلوق کښې چا هم زما مدد نه دې کړې. په دې کښې اشاره وه چه هغه کور معمولی او وړوکې شان وو.

[۵۹۴۴] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْتُ لَبِنَةً عَلَى لَبِنَةٍ، وَلَا غَرَسْتُ نَخْلَةً، مُنْذُ قُبِضَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم قَالَ سُفْيَانُ فَذَكَرْتُهُ لِبَعْضِ أَهْلِهِ قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ بَنَى بَيْتًا. قَالَ سُفْيَانُ قُلْتُ فَلَعَلَّهُ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَبْنِي.

سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس نه خو ما یوه ښخته په بلې ښخته ایخې ده او نه مې یو بوټې لګولې دې.

سفیان رحمه الله فرمائی چه ما دا حدیث د هغوی بعض د کور خلقو ته بیان کړو نو هغوی اووې چه عبدالله بن عمر رضی الله عنهما خو کور جوړ کړې دې.... سفیان فرمائی چه جواب ورکړو چه کیدې شی د کور د جوړولو نه مخکښې ئې داسې وئیلې وی.

◇◇◇◇◇◇◇

د كتاب الاستيذان په ابوابو باندې یو نظر: امام بخاری رحمه الله په کتاب الاستیذان کښې لاندې ذکر شوې درې پنځوس (۵۳) ابواب قائم فرمائیلې دی:

۱: باب بدء السلام ۲: باب سورة النور (الايات ۲۷-۲۹)

۳: باب السلام اسم من اسماء الله تعالى ۴: باب تسليم القليل على الكثير

۵: باب تسليم الراكب على الماشى ۶: باب تسليم الماشى على القاعد

۷: باب تسليم الصغير على الكبير ۸: باب افشاء السلام

۹: باب السلام للمعرفة وغير المعرفة ۱۰: باب اية الحجاب

۱۱: باب الاستئذان من اجل البصر ۱۲: باب زنا الجوارح دون الفرج

۱۳: باب التسليم والاستئذان ثلاثا ۱۴: باب اذا دعى الرجل فجاء هل يستاذن؟

۱۵: باب التسليم على الصبيان ۱۶: باب تسليم الرجال على النساء والنساء على الرجال

۱۷: باب اذا قال: من ذا؟ فقال: انا ۱۸: باب من رد فقال: عليك السلام

۱۹: باب اذا قال فلان يقرئك السلام

۲۰: باب التسليم فى مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمشركين

۲۱: باب من لم يسلم على من اقترف ذنبا ولم يرد سلامه حتى تتبين توبته والى متى تتبين توبة العاصى.

۲۲: باب كيف الرد على أهل الذمة بالسلام

۲۳: باب من نظر فى كتاب من يحذر على المسلمين ليستبين أمره

۲۴: باب كيف يكتب الكتاب إلى أهل الكتاب. ۲۵: باب بمن يبدأ فى الكتاب

۲۶: باب قول النبى صلى الله عليه وسلم قوموا إلى سيدكم ۲۷: باب المصافحة

۲۸: باب الاخذ باليدين ۲۹: باب المعانقة وقول الرجل كيف اصبحت؟

۳۰: باب من اجاب لبيك وسعديك ۳۱: باب لا يقيم الرجل الرجل من مجلسه

۳۲: باب سورة المجادلة (الاية ۱۱) ۳۳: باب من قام من مجلسه او بيته

۳۴: باب احتباء باليد وهو القرفصاء ۳۵: باب من اتكاء بين يدى اصحابه

۳۶: باب من اسرع فى مشيه لحاجة او قصد ۳۷: باب السرير

۳۸: باب من القى له وسادة ۳۹: باب القائلة بعد الجمعة

۴۰: باب القائلة فى المسجد ۴۱: باب من زار قوما فقال عندهم

۴۲: باب الجلوس كيفما تيسر ۴۳: باب من ناجى بين يدى الناس

۴۴: باب الاستلقاء ۴۵: باب لا يتناجى اثنان دون الثالث

۴۶: باب حفظ السر ۴۷: باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة فلا باس بالمسارة.

۴۸: باب طول النجوى ۴۹: باب لا تترك النار فى البيت عند النوم

۵۰: باب اغلاق الابواب بالليل ۵۱: باب الختان بعد الكبر ونتف الابط

۵۲: باب كل لهو باطل اذا شغله عن طاعة الله ۵۳: باب ما جاء فى البناء

****

په دې کښې بعض ابواب خو داسې دی چه د هغوی د استئذان سره تعلق واضح نه دې. لکه چه د امام بخاری رحمه الله صنيع دې چه هغوی په معمولی مناسبتونو سره هم ابواب او احاديث راوړی او ډير کرته هغه نسبت ډير خفی او دقيق وی. مثلا آخر باب د تعميراتو متعلق دې، د دې باب په ظاهر کښې د استئذان سره هيڅ تعلق نشته ځکه چه په دې باب کښې د بې فائدې اوچتو کړې شوو اباډو کراهت بيان کړې شوې دې خو چونکه استئذان، چاته د تلو او د داخليدو اجازت طلب کولو ته وائی او د سړی د ملاقات دپاره يو کور يا آبادئ ته تلل وی. په دې مناسبت سره ئې د آبادئ متعلق باب هم امام بخاری رحمه الله په کتاب الاستئذان کښې ذکر اوفرمائيلو.

د دې نه مخکښې يو باب د شپې د دروازو د بندولو سره متعلق دې او په هغې کښې دا بيان کړې شوې دی چه د شپې دروازې بندول پکار دی.... چونکه په استئذان کښې انسان د

دروازې خوا له ورځى. په دې مناسبت سره امام د ﴿خلق الابواب﴾ باب د كتاب الاستئذان د لاندې ذكر اوفرمائيلو

هم دغه شان باب اية الحجاب امام بخارى رحمه الله قائم فرمائيلې دې، د استئذان د مشروعيت ډير زيات مصالح دى، په هغې كښې يو مصلحت دا هم دې چه بې پردگى نه وى او په يو پردى سړى او غير محرم باندې نظر پرې نه اوځى، په دې مناسبت سره د حجاب په آيت باندې مستقل باب قائمولو سره امام بخارى رحمه الله د كتاب الاستئذان د لاندې ذكر فرمائيلې دې.

هم دغه شان په كتاب الاستئذان كښې امام بخارى رحمه الله باب قائم كړې دې باب الختان بعد الكبر ونتف الابط، په ظاهر كښې د ختنان مناسبت د استئذان سره نشته، خو چونكه د ختنة په موقع باندې عموما خلق په كورونو كښې جمع كيږى او د استئذان ضرورت وى، په دې وجه امام بخارى رحمه الله په كتاب الاستئذن كښې ذكر اوفرمائيلو. والله اعلم

****

۸۳: كتاب الدعوات

(الاحاديث: ۵۹۴۵-۶۰۴۸)

كتاب الدعوات په ۶۹ ...... ابواب او ۱۴۵ ..... احاديثو مرفوعه باندې مشتمل دې، چه په هغې كښې ځوارلس احاديث معلق دى ... او باقى ۱۰۴ احاديث موصول دى، چه په هغې كښې ۱۲۱ ..... احاديث مكرره دى او باقى ۲۴ ..... احاديث غير مكرر دى، يعنى كتاب الدعوات يا د دې نه مخكښې امام بخارى رحمه الله هغه مكرر نه دى ذكر كړى، په دې كښې د اتهٔ (۸) احاديثو نه علاوه د باقى احاديثو تخريج امام مسلم رحمه الله هم كړې دې او هغه متفق عليه دى .. په كتاب الدعوات كښې امام بخارى د حضرات صحابه كرامو او تابعينو رحمهم الله نهه آثار ذكر فرمائيلې دى.

دعا او د هغې اداب

دعا د مومن وسله. د عبادت او بندګۍ نچوړ. د درمند زړه علاج او د بې قرار زړه اسره ده. چه کله ټولې ظاهرې أسرې بیکاره شي. د توقعاتو او امیدونو دروازې بندې شي. د خواهش شین بڼاخ. د ارمان د بې رنګه ازغي صورت خپل کړي. هر طرف ته تیارۀ خوره شي. د نا امیدۍ په حالت کښې د مومن بنده سره صرف یو د دعا ډیوه پاتې کیږي. هغه لاس اوچتوي. د رب دربار ته څې په عاجزۍ سره فریادونه کوي د اسمان نه د رحم راوړلو او د ورکړې موندلو دپاره د هغه د محبت ژړاګاني شروع شي. د هغه اهونه اوچت شي. او د هغه اوښکې رواني او د هغه فریادي آوازونه اوچتیږي... د هغه په زړه کښې د خپلو بدعملو. د شیطان د دهوکو. او د نفس د زخمونو درد تازه شي. د هغه په زړه کښې د دروغژنو خدایانو نه د امیدونو کم عقل توب. د زمانې بې وفائي. د لارې تکلیفونه. د منزل د مشکلاتو او د ژوند د شکایتونو درد راویخ شي. د جذباتو په سیلاب کښې د هغه اینختونکې ژبه ﴿ ربِ، ربِ ﴾ «اې زما ربه! اې زما ربه» نه مخکښې نه څي. د احساساتو بیړه د الفاظو د شکال اختیارولو په ځائې د سلګو رخ اختیار کړي او د سرکشئ تیزې چپې. د پښیمانتیا د ساحل سره لګیدو باندې فناء شي. هغه ویریږي هم او غواړي هم. رپیږي هم او آواز هم کوي. هغه ته ویره هم وي او امید هم چه د ویرې او امید دا یوځائې کیفیت د ایمان نخښه ده. د هغه یقین پیدا شي چه د دې در په سوالګر جوړیدو کښې د قسمت مالداري او د بې نوایۍ نه خلاصي ده. د ذلت هم دا ادا د بندګۍ معراج. د بنده او خالق ترمینځه عجز ونیاز او د نصرت خدواندې د وصول کولو موثر ذریعه ده. حدیث قدسي دې الله پاک وائي زه د ماتو زړونو سره یم[۱] زړه ماتیږي. خواهش شکست خوري او د تمنا آئینه زره زره کیدو سره خوریږي نو د عجز او بندګۍ جوهر پرقیږي:

تو بچا بچا کے نہ رکھ اسے تیرا آئینہ ہے وہ آئینہ
کہ شکستہ ہو تو عزیز تر ہے نگاہِ آئینہ ساز میں

هسې خو هر سړې په خپله ژبه کښې د خپل فهم او ضرورت مطابق د الله پاک د ذات نه دعاګانې غواړي خو د احادیث مبارکه د ذخیرې نه چه کومې دعاګانې منقول دي. د هغې فصاحت او بلاغت. د هغې سلاست او رواني. د هغې جامعیت او شیریني او د هغې برابروالي او روغ والي ته کتلو سره بیشکه دا ونیلې کیدې شي چه د آسماني کتابونو او صحیفو نه علاوه د دې دومره ښکلي کلام هیڅ مثال نشته. د دنیا هیڅ خیر داسې نه دې

---

[۱]) ولفظه ﴿ انا عند المنكسرة قلوبهم من اجلى ﴾ ذكره السخاوى فى المقاصد الحسنة ص ١٠٦.قال العجلونى : قال فى المقاصد ذكره فى البداية للغزالى . وقال القارى عقبه : ولا يخفى أن الكلام فى هذا المقام لم يبلغ الغاية . قلت وتمامه " وأنا عند المندرسة قلوبهم لأجلى " . ولا أصل لهما فى المرفوع . انتهى. كشف الخفاء (٢٠٣/١)، رقم ٦١٤

کوم چه په هغې کښې نه وی غوښتلې شوې. هیڅ شر داسې نشته چه د هغې نه پکښې پناه نه وی غوښتلې شوې. په هغه دعاګانو کښې د هر ضرورت او قسم خیر احاطه کړې شوې ده. د هر قسم پریشانۍ نه د نجات دپاره وظیفه ښودلې شوې ده. د هر مقام مناسبت سره د ذکر تلقین کړې شوې دې. دا دومره موثر او بابرکته دعاګانې دی چه که انسان د هغې اهتمام کوی نو د هغوی د شپې او ورځې ټول ساعتونه د الله پاک د ذکر او مناجات نه معطر معطر شی په قول د مولانا ابوالحسن ندوی رحمه الله

دا دعاګانې مستقل معجزات او د نبوت دلائل دی. د دې الفاظ شهادت ورکوی چه صرف د یو پیغمبر د ژبې مبارکې نه راوتلې دی. په هغې کښې د نبوت نور دې. د پیغمبر یقین دې. د عهد کامل نیاز دې. د محبوب رب العالمین اعتماد او ناز دې. د فطرت نبوت معصومیت او سادګی ده. د دردمند او پریشانه زړه بې تکلفی او بې قراری ده. د صاحب عرض او حاجت مند اصرار او اضطرار هم دې او د بارګاه الوهیت ادب شناس احتیاط هم. د زړه زخم او د درد سرېکه هم ده او کارساز کارسازی او د زړه د آبادۍ یقین او سرور هم.

لږ اوګورئ: د زبان رسالت نه په رپید رپیدو ادا شوې دا بلیغ دعاګانې په کوم عالم کښې وئیلې شوې دی او د رحمت په دریاب کښې هغې څومره بدلون پیدا کړې دې:

﴿ اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَسْمَعُ كَلَامِي وَتَرَى مَكَانِي وَتَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِيَتِي لَا يَخْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِي أَنَا الْبَائِسُ الْفَقِيرُ الْمُسْتَغِيثُ الْمُسْتَجِيرُ الْوَجِلُ الْمُشْفِقُ الْمُقِرُّ الْمُعْتَرِفُ بِذَنْبِهِ أَسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْمِسْكِينِ وَأَبْتَهِلُ إِلَيْكَ ابْتِهَالَ الْمُذْنِبِ الذَّلِيلِ وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْخَائِفِ الضَّرِيرِ مَنْ خَشَعَتْ لَكَ رَقَبَتُهُ وَفَاضَتْ لَكَ عَيْنَاهُ وَذَلَّ لَكَ جَسَدُهُ وَرَغِمَ أَنْفُهُ لَكَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ شَقِيًّا وَكُنْ بِي رَءُوفًا رَحِيمًا، يا ارحم الراحمين، يا ارحم الراحمين، يا ارحم الراحمين ﴾(۱)

اې الله: ته زما آواز اورې او زما مقام وینې. زما په باطن او ظاهر باندې عالم ئې. زما هیڅ معامله ستا نه پټه نه ده. زه مصیبت زده. محتاج. فریادی. پناه طلب کونکې. په ویره او رپیدو سره د خپلو ګناهونو اعتراف کونکې او اقراری، د مسکین په شان ستا نه غوښتنه کوم او د ګناه ګار عاجز په شان ستا نه دعا غواړم، د هغه غمژن، په لړزان سرې په شان دعا چه د هغه سټ ستا مخکښې ښکته شو. چه د هغه اوښکې ستا دپاره اوبهیدلې، چه د هغه بدن ستا دپاره ښکته شو او د چا پوزه چه ستا دپاره په خاورو ککړه شوه..... اې زما ربه! زما الله! ما د دې دعا نه مه محروم کوه ما سره د شفقت او کرم معامله اوکړه. اې ارحم الراحمین. اې ارحم الراحمین

چه کله د ایمان دا کیفیت. د عجز او بندګۍ دې احساس او بې اعتدالیانو باندې د ندامت د دې جذباتو سره مومن بنده دعا کوی. د رب نه غواړی او د هغه په حضور کښې لاسونه حوروی. نو بیا د رحمت وریځ وریږی. د برکتونو تالې پرانستلې شی او د نصرت دروازې

---

(۱) اخرجه الطبرانی فی المعجم الصغیر ص ۱۴۴. اورده الهیثمی فی مجمع الزوائد ۱۵۲/۳. وفی المجمع: یا خَيْرَ الْمَسْئُولِينَ وَيَا خَيْرَ الْمُعْطِينَ مکان یا ارحم الراحمین.

آزاديږي، د زړه بوجهـ سپکيږي او د باطن غبار په لرې کيدو محسوسيږي... بعض ناپوهو ته شکايت وی چه په دعاګانو باندې سترې شو، او قبليږي نه... دا غلط فهمي ده، حقيقت دا دې چه په دې دربار کښې يو آواز هم فضول نه خی، که د څه مصلحت د وجې نه په دنيا کښې يو دعا قبوله نه شی نو د آخرت دپاره ذخيره کولې شی يا د هغې په عوض کښې راتلونکې يو آفت ختم کړې شی او يا قبوله خو شی خو مصلحتا پکښې تاخير اوکړې شی.[1]
دعا صرف د لويو حاجتونو د حل کولو دپاره نسخه نه ده، بلکه د وړو وړو ضرورتونو. او لږو پريشانو دپاره هم، هم د دې رب د بارګاه طرف ته د رجوع کولو حکم ورکړې شوې دې. په حديث کښې دی چه که د چا د پيزار تسمه ماته شی، د هغې دپاره هم د الله پاک نه دعا کول پکار دی.[2]
اداب دعا: د قرآن او حديث نه ماخوذ، د دعا څه آداب دی. چه د هغې رعايت اوکړې شی نو د دعا قبوليت يقينی شی او د هغې زر د قبليدو امکانات روښانه شی، امام بخاری رحمه الله هم د کتاب الدعوات په مختلف بابونو کښې د هغه آدابو طرف ته اشاره فرمائيلې ده، دلته د هغه آدابو مختصر ذکر کولې شی.
① په اودس کښې دعا کول د دعا د آدابو نه دی، سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه د دعا درخواست اوکړو نو رسول الله ﷺ اوبه راطلب کړې. اودس ئې اوکړو. او بيا ئې دواړه لاسونه اوچتولو سره دعا اوفرمائيله.[3] د دې روايت نه يو ادب د دعا معلوم شو خو ظاهره ده چه دا هم هغه وخت ممکن دې چه کله د اودس دپاره وخت وی، چرته چه د اودس دپاره موقع ملاؤ نه شی، د هغې نه بغير هم دعا کيدلې شی.
② قبلې ته مخ کولو سره دعا کول هم د دعا د آدابو نه دی، امام بخاری رحمه الله وړاندې مستقل باب قائم کړې دې، باب الدعاء مستقبل القبلة، په دې باب سره ئې هم دې طرف ته اشاره فرمائيلې ده. د رسول الله ﷺ نه په ډيرو احاديثو کښې د قبلې طرف ته مخ کولو سره د دعا ثبوت ملاويږي، د صحيح بخاری او صحيح مسلم په روايت کښې دی:
﴿ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صلی الله عليه وسلم الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ ﴾[4] يعنی: رسول الله ﷺ قبلې طرف ته مخ مبارک اوګرځولو او د قريشو د يو جماعت خلاف ئې بددعا اوکړه.

---

[1] لما رواه ابو سعيد الخدری رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله عليه وسلم: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ، وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلاَثٍ: إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا قَالُوا: إِذًا نُكْثِرُ. قَالَ: اللَّهُ أَكْثَرُ. (الجامع لاحكام القرآن: ۳۲۰/۲) (اسناده جيد)

[2] لفظه عن انس رضی الله تعالی عنه: لِيَسْأَلْ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ كُلَّهَا حَتَّى يَسْأَلَ شِسْعَ نَعْلِهِ إِذَا انْقَطَعَ. (سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب يسأل الحاجة وان صغرت)

[3] صحيح البخاری، کتاب الدعوات باب الدعاء عند الوضوء رقم الحديث ۱۳۸۳

[4] صحيح البخاری کتاب المغازی، باب دعاء النبی صلی الله عليه وسلم علی کفار قريش، رقم الحديث: ۳۹۶۰

④ په دعا کښې دننه لاس اوچتول هم د آداب نه دی، د صحیح بخاری روایت دې:
﴿ رَفَعَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَدَيْهِ اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ ﴾ (۱)
يعنی: رسول اللهﷺ دواړه لاسونه مبارک اوچت کړل او دعا ئې اوکړه: اې الله! زه د خالد بن ولید رضی الله عنه د عمل نه براءت کوم.
او په سنن ترمذی او سنن ابی داؤد کښې د سیدنا سلمان فارسی رضی الله عنه روایت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل:
﴿ إِنَّ اللهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحِي أَنْ يَرْفَعَ الْعَبْدُ يَدَيْهِ فَيَرُدَّهُمَا صِفْرًا ﴾ (۲)
يعنی: د الله پاک ذات ډیر حیاء والا او سخی دې، چه کله بنده خپل دواړه لاسونه د هغه په دربار کښې اوچت کړی نو د هغې په خالی او محروم واپس کولو باندې هغه له حیاء ورځی.
امام بخاری رحمه الله په کتاب الدعوات کښې ﴿ باب رفع الایدی فی الدعا ﴾ قائم کولو سره، هم دا ادب ثابت کړې دې.
د لاس اوچتولو مسنون طریقه دا ده چه د دواړو لاسونو تلی پورته طرف ته وی. د سنن ابی داؤد په روایت کښې دی: ﴿ إِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَاسْأَلُوهُ بِبُطُونِ أَكُفِّكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا ﴾ (۳)
چه کله تاسو د الله پاک نه غواړئ نو د تلو دننه حصې مخامخ کولو سره غواړئ. لاسونو الټه کولو سره ترې مه غواړئ.
لاسونه دې د اوږو د برابرئ پورې اوچت کړې شی، د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت، امام ابوداؤد رحمه الله نقل فرمائیلې دې ﴿ الْمَسْأَلَةُ أَنْ تَرْفَعَ يَدَيْكَ حَذْوَ مَنْكِبَيْكَ أَوْ نَحْوَهُمَا ﴾ (۴) (د دعا کولو په وخت دې لاسونه د اوږو برابر یا هغې ته نزدې اوچت کړې شی)
او په صحیح بخاری کښې د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې هغوی فرمائی ﴿ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ: رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ ﴾ (۵) (رسول اللهﷺ دعا اوفرمائیله نو هغوی خپل دواړه لاسونه اوچت کړل او ما د هغوی د ترخونو سپین والې اولیدو)
سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی: لاسونه دې ښه خوارهٔ کړې شی ﴿ وَالِابْتِهَالُ أَنْ تَمُدَّ يَدَيْكَ جَمِيعًا ﴾ (۶) يعنی عاجزی او زاری دا ده چه ته خپل دواړه لاسونه خوارهٔ کړې.

---

(۱) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب بعث النبی صلی الله علیه وسلم خالد بن الولید الی بنی جذیمة، رقم الحدیث ۴۳۳۹
(۲) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب بلاعنوان، (رقم الحدیث: ۳۵۵۶) ۵/۵۵۶، ۵۵۷، وسنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء، (رقم الحدیث: ۱۴۸۸)، ۲/۷۸، واللفظ للترمذی.
(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ۱۴۸۶) ۲/۷۸
(۴) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ۱۴۸۹) ۲/۷۸
(۵) صحیح البخاری، کتاب الدعوات، باب رفع الایدی فی الدعاء: ص ۱۶۰۲
(۶) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ۱۴۸۹) ۲/۷۹

④ د دعا نه مخکښې او د دعا په آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او درود شریف لوستل هم د دعاء د آدابو یو اهم ادب دې. په سنن ترمذی کښې، د سیدنا فضالة بن عبید ﷺ نه روایت دې. چه رسول الله ﷺ تشریف فرما وو، یو سړې داخل شو. مونځ ئې اوکړو او په دې الفاظو سره ئې دعا کوله ﴿اللهم اغفرلی وارحمنی﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائیل اې مونځ کونکیه! تا تندی اوکړه چه کله تاسو د مونځ کولو نه پس کینئ نو د الله پاک شایان شان حمد کوئ. درود شریف لولئ او بیا د الله پاک نه دعا کوئ د دې نه پس یو بل صاحب راغلو. هغوی د مونځ کولو نه پس د الله پاک حمد او ثناء بیان کړه، درود ئې اولوستلو نو رسول الله ﷺ هغه ته خطاب کولو سره اوفرمائیل ﴿ایها المصلی ادع تجب﴾ (اې مونځ کونکیه! دعا کوه ستاسو دعا به قبلولې شی) [۱]

د الله پاک حمد و ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود لیږل د الله پاک په دربار کښې نه رد کیږی او د خبره د الله پاک د شان کریمی نه بعید دې چه د دعا اول او آخر حصه قبوله کړی او په مینځ کښې د خپل بنده غوښتلې شوې حاجت دې رد کړی. په دې وجه د دعا په اول او آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود د دعا قبولیت لره یقینی کوی. [۲]

⑤ د دعا نه مخکښې. خپل عجز، خپلې کوتاهیانې او د خپلو گناهونو اعتراف هم. د دعا د آدابو نه دې. رسول الله ﷺ فرمائی:

﴿إِنَّ اللهَ لَيَعْجَبُ مِنَ الْعَبْدِ إِذَا قَالَ: لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، قَالَ: عَبْدِي عَرَفَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ وَيُعَاقِبُ﴾ [۳]

یعنی: الله پاک ته د خپل بنده دا ادا ډیره خوښه ده، چه کله هغه ﴿لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ﴾ وائی نو الله پاک فرمائی: زما بنده ته معلومه ده چه د هغه یو رب دې. چه هغه بخښنه کوی او سزا ورکوی.

⑥ دعا د زړه په دې یقین سره کول پکار دی چه هغه به د الله پاک په دربار کښې قبلیږی او نه به شی رد کولې. سیدنا ابوهریره ﷺ د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دې

---

[۱]) سنن الترمذی، (رقم الحدیث ۳٤۸٦، ۲۸۲/۵. وسنن النسائی (رقم الحدیث ۱۲۸٤) : ۳/ ٤٤. ومسند الامام احمد ۱۸/٦

[۲]) قال السیوطی رحمه الله فی جلاء الافهام:

قال ابن القیم رحمه الله : فمفتاح الدعاء الصلاة علی النبی کما أن مفتاح الصلاة الطهور.... ثم نقل عن احمد بن ابی الحوراء قال سمعت أبا سلیمان الدارانی یقول من اراد أن یسأل الله حاجته فلیبدأ بالصلاة علی النبی ولیسأل حاجته ولیختم بالصلاة علی النبی فإن الصلاة علی النبی مقبولة والله اکرم أن یرد ما بینهما. (جلاء الافهام: ۲٦۲)

[۳]) اخرجه احمد فی مسنده ۹۷/۱، ۱۱۵، ۱۲۸، من حدیث علی رضی الله تعالی عنه.

﴿ ادْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ ﴾ (۱)

دعا کوئ. په دې يقين سره چه ستاسو دعا به قبليږي او په دې خبره خان پوهه کړئ چه الله پاک د بې پرواه زړه دعا نه قبلوي،

هم دغه شان دعا د پوره عزم او کلک والي او صفا الفاظو سره کول پکار دی. په شک او تردد سره نه شي قبليدې. امام بخاري رحمه الله په کتاب الدعوات کښې په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې ﴿ باب ليعزم المسألة، فانه لا مكره ﴾ او د هغې د لاندې ئې د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دې چه په تاسو کښې دې څوک داسې دعا نه کوی چه اې الله که ته غواړې نو ماته بخښنه اوکړه. بلکه په پوره عزم او کلک والي سره دې دعا کوی

⑥ د دعا الفاظ درې کرته يا بار بار مکرر کول هم د دعا د آدابو نه دی: پس په صحيح بخاری او صحيح مسلم کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روايت دې. هغوی فرمائی ﴿ كَانَ إِذَا دَعَا دَعَا ثَلَاثًا، وَإِذَا سَأَلَ سَأَلَ ثَلَاثًا ﴾ (۲) (يعنی رسول الله ﷺ به چه کله دعا کوله او د الله پاک نه به ئې څه غوښتل نو درې کرته به ئې دعا کوله او درې کرته به ئې غوښتل)

په سنن ابن ماجة کښې د سيدنا انس بن مالک رضی الله عنه روايت دې. رسول الله ﷺ اوفرمائيل کوم سړې چه د الله پاک نه درې کرته جنت اوغواړی نو جنت وائی. اې الله : دې جنت ته داخل کړه. او کوم سړې چه درې کرته د جهنم نه پناه اوغواړی نو جهنم وائی اې الله دې د جهنم نه بچ کړه (۳)

⑧ دعا به په زارئ سره کول پکار دی. په قرآن کريم کښې هم د دې حکم کړې شوې دې.

﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ (۴) (تاسو د الله پاک نه په زارئ او رو آواز دعاگانې غواړئ)

خپله به رسول الله ﷺ. د الله پاک په دربار کښې په زارئ سره دعا فرمائيله چه هم دا شان عبديت دې. سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی

﴿ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ يُصَلِّي، وَلِجَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ ﴾ (۵)

يعنی زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې راغلم. هغوی په مانځه کښې مشغول وو. او د هغوی د سينې مبارکې نه داسې آواز راوتلو لکه چه د کټوئ د خوټکيدو په وخت آواز راوځی

---

۱) صحيح مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب ما لقى النبى صلى الله عليه وسلم من اذى المشركين والمنافقين. رقم الحديث ۴۶۴۹

۲) صحيح مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب ما لقى النبى صلى الله عليه وسلم من اذى المشركين والمنافقين. رقم الحديث ۴۶۴۹

۳) سنن ابن ماجة. ابواب الزهد. باب صفة الجنة. رقم الحديث : ۴۳۴۰

۴) سورة الاعراف : ۵۵

۵) سنن النسائی. ابواب السهو. باب البكاء فى الصلاة. رقم الحديث : ۱۲۱۵

امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم کښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې. هغوی فرمائی

﴿ أَنَّ النَّبِيَّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ تَلَا قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي إِبْرَاهِيمَ (رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي) الآيَةَ، وَقَالَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ (إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ «اللَّهُمَّ أُمَّتِي أُمَّتِي». وَبَكَى فَقَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا جِبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ فَسَلْهُ مَا يُبْكِيكَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ ـ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ـ فَسَأَلَهُ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ بِمَا قَالَ. وَهُوَ أَعْلَمُ. فَقَالَ اللهُ يَا جِبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ فَقُلْ إِنَّا سَنُرْضِيكَ فِي أُمَّتِكَ وَلَا نَسُوءُكَ ﴾ [1]

رسول الله صلی الله علیه وسلم د سیدنا ابراهیم علیه السلام په سلسله کښې د الله پاک دا قول ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا ﴾ اولوستلو. یعنی اې زما ربه ! بیشکه دې بتانو ډیر زیات خلق گمراه کړی دی. پس چا چه زما اتباع اوکړه هغه زما نه دې او څوک چه زما نافرمانی اوکړی نو ته بیشکه زیات معاف کونکې او ډیر رحم کونکې دې. او د سیدنا عیسی علیه السلام دا قول ﴿ ان تعذبهم فانهم عبادك ﴾ یعنی اې الله ! که ته هغوی ته عذاب ورکړې نو دا ستا بندگان دی او که ته هغوی معاف کړې نو ته غالب او حکمت والا ئې، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم خپل دواړه لاسونه اوچت کړل او وې فرمائیل : اې الله ! زما امت زما امت؛ او په ژړا شو. الله پاک اوفرمائیل : اې جبرائیل علیه السلام! محمد (صلی الله علیه وسلم) ته لاړ شه. د هغوی نه تپوس اوکړه چه کوم څیز ته اوژړولې؟ حال دا چه الله پاک ته حقیقت معلوم وو. جبرائیل علیه السلام رسول الله صلی الله علیه وسلم ته راغلو او سوال ئې اوکړو. رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی ته حقیقت بیان کړو. بیا الله پاک ارشاد اوفرمائیلو : اې جبرائیل ! محمد (صلی الله علیه وسلم) ته لاړ شه او ورته اووایه چه مونږ به تاسو ستاسو د امت په باره کښې خوشحاله کړو. تاسو به نه ناراضه کوو.

د دې نه علاوه په نورو ډیرو احادیثو کښې هم د رسول الله صلی الله علیه وسلم د ژړا، زارئ او فریاد او خپل رب ته سوال او زاری کولو سره د خپلې دعا او د خپل مراد پوره کولو ذکر ملاویږی، بهر حال په دعا کښې ژړل او د رب په حضور کښې اوښکې بهیول، دعا لره قبولیت ته نزدې کوی او د رحمت دریاب لره متحرک او عنایت الهی لره د متوجه کولو سبب دې.

⑨ دعاء په مزه او رو آواز کښې کول پکار دی، په چغو او شور او هنگامې سره دعا کول، د دعا د آدابو خلاف دی. د الله پاک ارشاد دې ﴿ ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ﴾ په دې آیت کریمه کښې په مزه مزه د دعا غوښتلو حکم کړې شوې دې.

⑩ د دعا یو اهم ادب دا دې چه دعا کولو سره انسان تنگ او بې صبره نه شی. د قبولیت دعا په سلسله کښې جلد بازی، بې صبری او تنگیدلو اظهار کول، د دعا د غیر مقبول جوړیدو سبب جوړیدې شی، دعا په تسلسل، استقامت، او دوام سره کول پکار دی او په

---

[1] صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم لامته، رقم : ۴۹۹

يو موقع باندې هم دا نه دى وئيل پكار چه زه دعا خو كوم خو قبليږى نه. پس په صحيح مسلم او سنن ترمذى كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت دې چه بنده تر څو پورې د جلد بازئ نه كار وانخلى، د هغه دعا قبلولې شى، د جلد بازئ مطلب چه كله د رسول الله ﷺ نه اوتپوسلې شو نو هغوى اوفرمائيل چه سړې دې داسې اوائى چه ما ډيرې دعاګانې اوكړې خو زما خيال دې چه زما دعاګانې نه قبليږى. (۱)

⑪ دعا لره د قبلولو دپاره. د هغې په آخر كښې لفظ د ﴿آمين﴾ وئيل مؤثر دى، امام حاكم په مستدرک كښې د رسول الله ﷺ ارشاد نقل كړې دې چه په كوم مجلس كښې يو سړې دعا كوى او نور خلق په هغې باندې ﴿آمين﴾ وائى نو الله پاک د هغوى دعا قبلوى. (۲)
او د سنن ابى داؤد په يو روايت كښې دى چه رسول الله ﷺ په دعا كښې د زارى او فرياد كونكى يو سړى په خوا كښې اودريدلو ﴿اوجب ان ختم﴾ يعنى هغه دعا قبوليت ته اورسوله، كه دې دعا ختم كړى؟ تپوس اوشو په كوم څيز باندې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په ﴿امين﴾ باندې، پس د رسول الله ﷺ نه هغه تپوس كونكې صحابى دعا كونكى ته راغلو او ورته ئې اووې چه د دعا په آخر كښې ﴿آمين﴾ اووايه او زيرې واخله. (۳)
بهر حال د دعا اختتام په دې مباركې كلمې سره كول پكار دى او هم دا د اسلافو او مشرانو معمول هم دې.

⑫: دعا آخرى ادب دا دې چه د دعا نه د فراغت نه پس دواړه لاسونه په مخ باندې راښكلې شى. سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ ارشاد نقل اوفرمائيلو:
﴿سَلُوا اللهَ عَزَّوَجَلَّ بِبُطُونِ أَكُفِّكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا، فَإِذَا فَرَغْتُمْ فَامْسَحُوا بِهَا وُجُوهَكُمْ﴾ (۴)
يعنى د لاس دننه حصه غوړولو سره د الله پاک نه غواړئ او كله چه فارغ شئ نو دواړه لاسونه په مخ باندې راكاږئ.
هم دغه شان د سيدنا عمر رضي الله عنه روايت، امام ترمذى رحمه الله نقل كړې دې!
﴿كَانَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ فِى الدُّعَاءِ لَمْ يَحُطَّهُمَا حَتَّى يَمْسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ﴾ (۵)
رسول الله ﷺ به چه كله په دعا كښې لاس اوچت كړل نو لاندې كول به ئې نه چه ترڅو پورې به ئې په مخ مبارک نه وو راښكلې.

---

(۱) صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء، باب بيان انه يستجاب للداعى ما لم يعجل رقم الحديث ۲۷۳۵، وسنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب ما جاء فى من يستعجل فى دعائه: رقم الحديث ۳۳۸۷.
(۲) المستدرک: كتاب معرفة الصحابة ۳۴۷/۳
(۳) سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب التامين وراء الامام: ۲۴۷/۱، رقم الحديث ۹۳۸
(۴) سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۵): ۷۸/۲. (اسناده ضعيف)
(۵) سنن الترمذى، كتاب الدعاء، باب ما جاء فى رفع الايدى عند الدعاء، (رقم الحديث: ۳۳۸۶) ۴۸/۵، ۴۹ (ضعيف جدا)

د دې آدابو رعايت كولو سره كه دعا اوكړې شي نو انشاء الله د الله پاک د دربار نه به نه شي رد كولې

خو دې خبرې ته دې پكښې اوكتلې شي چه د دې آدابو سره سره دې د دعا د قبوليت د دې شرط هم خيال ساتلې شوې وى چه دعا كونكې حرام خور نه وى. د كوم سړې غذا. جامه او د معاش ذريعه چه حرام وى. د هغه دعا نه قبليږى. د رسول الله ﷺ حديث دې:

﴿ الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ ﴾ (١)

يعنى يو سړې اوږد سفر كولو سره د خورو او متغير وينتو او پريشانه حالت او هيئت سره د آسمان طرف ته لاس اوچتولو سره ﴿ يا رب يا رب ﴾ وئيلو سره دعا غواړى. (چه د هغې تقاضه دا ده چه الله پاک هغه قبول اوفرمائى) خو د هغه خوراک، د هغه څكاک او د هغه اغوستل د حرامو وى، په حرام مال سره هغه لوئې شوې وى، په داسې صورت كښې به د هغه دعا څنګه قبوله شى.؟

د ابراهيم بن ادهم رحمه الله يو قول: او په آخر كښې د مشهور بزرګ حضرت ابراهيم بن ادهم رحمه الله يو قول نقل كولې شى. د هغوى نه چا تپوس اوكړو چه مونږ دعا كوو. خو زمونږ دعاګانې نه قبليږى. هغوى اوفرمائيل:

﴿ لأنكم عرفتم الله فلم تطيعوه، وعرفتم الرسول فلم تتبعوا سنته، وعرفتم القرآن فلم تعملوا به، وأكلتم نعم الله فلم تؤدوا شكرها، وعرفتم الجنة فلم تطلبوها، وعرفتم النار فلم تهربوا منها، وعرفتم الشيطان فلم تحاربوه ووافقتموه، وعرفتم الموت فلم تستعدوا له، ودفنتم الأموات فلم تعتبروا، وتركتم عيوبكم واشتغلتم بعيوب الناس ﴾ (٢)

يعنى تاسو ته د الله پاک معرفت حاصل دې خو د هغه اطاعت نه كوئ. د الله پاک د رسول پيژندګلو درته حاصل ده خو د هغوى د سنت اتباع نه كوئ، په قرآن كريم باندې سره د پوهې عمل نه كوئ. د الله پاک نعمتونه خورئ خو شكر نه ادا كوئ، د جنت نه خبر يئ خو د هغې طلب نه كوئ. جهنم پيژنئ خو د هغې نه تيخته نه كوئ. د شيطان د دشمنئ معلوميدو باوجود د هغه سره جنګ نه كوئ بلكه هم د هغه موافقت كوئ. د مرګ د حقيقت معلوميدو باوجود د هغې دپاره تيارى نه كوئ او د مړو د ښخولو باوجود عبرت نه حاصلوئ. خپل عيبونه ستاسو د سترګو نه ورک دى او د خلقو په عيبونو كښې تاسو خپل ځان مشغول كړې دې.

---

(١) الصحيح لسلم. كتاب الزكاة. باب قبول الصدقة من الكسب الطيب وتربيتها. رقم ٢٣٤٦. وسنن الترمذي. ابواب تفسير القرآن. رقم ٢٩٨٩. وسنن الدارمي. كتاب الرقاق. باب فى اكل الطيب ٣٨٩/٢. رقم : ٢٧١٧. مسند الامام احمد بن حنبل : ٣٢٨/٢

(٢) الجامع لاحكام القرآن للقرطبي : ٣١٢/٢

(بسم الله الرحمٰن الرّحيم)

٨٣: كتاب الدعوات

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالٰى: اُدْعُوْنِيْٓ اَسْتَجِبْ لَكُمْ ۭ اِنَّ الَّذِيْنَ يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِيْ سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دٰخِرِيْنَ ۝» غافر: ٦٠_

د كتاب الاستيذان سره مناسبت دعوات،د دال او عين په زبر سره، د دعوة جمع ده. دعوة. د دعا په معنى ده [1]، امام بخارى رحمه الله په دې كتاب كښې دعاګانې او د هغې متعلقات ذكر فرمائيلې دى. د دعا معنى د حاجت طلب كولو هم راځى او د آواز كولو هم راځى [2].
حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره فرمائى چه استيذان د بندو دروازو د پرانستلو دپاره وى. دعا هم د پورته دروازو د پرانستلو دپاره كولې شى.

د دعا اهميت او فضيلت په ترجمة الباب كښې امام بخارى رحمه الله د قرآن كريم آيت ذكر فرمائيلې دې. د الله پاك ارشاد دې: ما رابلئ، زه به ستاسو دعا قبلوم. بيشكه كوم خلق چه زما د بندګئ نه تكبر كوى هغوى به نزدې جهنم ته ذليله داخل شى.

په دعا باندې په حديث كښې د عبادت اطلاق هم كړې شوې دې. د سيدنا نعمان بن بشير رضى الله عنه روايت امام ترمذى او امام احمد رحمه الله مرفوع نقل فرمائيلې دې ﴿اَلدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ﴾ [3] يعنى دعا سراسر عبادت دې

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه امام احمد رحمه الله يو مرفوع روايت په دې الفاظو نقل كړې دې ﴿مَنْ لَّمْ يَدْعُ اللهَ، غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِ﴾ [4] يعنى څوک د الله پاک نه دعا نه غواړى الله پاک په هغه باندې غضبناک كيږى.

هم دغه شان امام ترمذى رحمه الله د سيدنا انس رضى الله عنه يو مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې ﴿اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ﴾ [5] يعنى دعا د عبادت مغز دې.

د امام ترمذى او امام ابن ماجه د يو مرفوع روايت الفاظ دى: ﴿لَيْسَ شَيْءٌ اَكْرَمَ عَلَى اللهِ سُبْحَانَهٗ مِنَ الدُّعَاءِ﴾ [6] يعنى د الله پاک په نزد د دعا نه عزت مند بل يو څيز هم نشته

---

١) عمدة القارى ٢٢/ ٢٨٦. فتح البارى ١١٣/١١. ارشاد السارى ٢٠٣/١٣
٢) عمدة القارى ٢٨٦/٢٢. فتح البارى ١١٣/١١
٣) مسند الامام احمد: ٢٦٧/٤. واخرجه الترمذى فى كتاب التفسير، باب سورة المؤمن ٣٧٤/٥. رقم الحديث ٣٢٤٧
٤) مسند الامام احمد ٤٤٣/٢ (حسن الاسناد)
٥) اخرجه الترمذى. فى كتاب الدعوات، باب ما جاء فى فضل الدعاء: ٤٥٦/٥. رقم الحديث ٣٣٧١ (سند: ضعيف)

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه يو مرفوع حديث دې. د هغې الفاظ دی: ﴿ سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ ﴾ [۲] يعنى د الله پاک نه د هغه د فضل سوال کوئ. ځکه چه د الله پاک نه غوښتل د هغه خوښ دی. هم دغه شان د سیدنا ابن عمر رضي الله عنهما يو حديث امام ترمذی رحمه الله نقل کړې دې د هغې په سند کښې اګر چه ضعف دې خو امام حاکم په مستدرک کښې هغه ته صحيح وئيلې دې. [۳] د هغې الفاظ دا دی:

﴿ ان الدُّعَاءَ يَنْفَعُ مِمَّا نَزَلَ وَمِمَّا لَمْ يَنْزِلْ فَعَلَيْكُمْ عِبَادَ اللهِ بِالدُّعَاءِ ﴾ [۴]

يعنى دعا په ټولو آفتونو کښې نافع ده. که هغه نازل شوې وی يا تر اوسه پورې نه دی نازل شوی. نو د الله پاک بندګانو! د دعا ضرور اهتمام کوئ.

د سيده عائشه رضي الله عنها يو مرفوع روايت طبرانی نقل کړې دې. د هغې الفاظ دی ﴿إِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ الْمُلِحِّينَ فِي الدُّعَاءِ ﴾ [۵] يعنى الله پاک هغه خلق خوښوی چه په زارئ سره دعاګانې کوی حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى اګر چه د دې حديث راويان ثقة دی خو په يو ځائې کښې عنعنه ده. [۶]

په ايت کريمه کښې د دعا مصداق: د قرآن کريم ذکر کړې شوې آيت کښې ﴿ ادعونى ﴾ نه مراد د اکثر حضراتو په نزد دعا ده. بعضو وئيلې دی چه د دې نه عبادت مراد دې ځکه چه وړاندې په وعيد ﴿ يستكبرون عن عبادتى ﴾ کښې د عبادت لفظ ذکر شوې دې. [۷] خو جمهور فرمائى چه دعا هم چونکه عبادت دې. په دې اول خاص او د هغې نه پس عام ذکر کړې شود. ځکه چه څوک د عام عبادت نه اعراض کوی هغه به د دعا نه هم اعراض کوی. [۸]

---

[۱]) اخرجه الترمذی. فی کتاب الدعوات. باب ما جاء فی فضل الدعاء: ۴۵۵/۵. رقم الحديث ۳۳۷۰. واخرجه الامام ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب فضل الدعاء: ۲ ،۱۲۵۸. رقم الحديث ۳۸۲۹ (اسناده حسن)

[۲]) اخرجه الترمذی. فی کتاب الدعوات. باب فی انتظار الفرج وغير ذلک. ۵۶۵/۵. رقم الحديث: ۳۵۷۱ (اسناده ضعيف)

[۳]) المستدرک للحاکم. کتاب الدعاء. باب الدعاء مما نزل ومما لم ينزل: ۴۹۳/۱

[۴]) سنن الترمذی. فی کتاب الدعوات. باب فی دعاء النبی صلی الله عليه وسلم: ۲۵۲/۵. رقم الحديث ۳۵۴۸. وقال الترمذی: هذا حديث غريب لا نعرفه الا من حديث عبدالرحمن بن ابی بکر القرشی. هو ضعيف فی الحديث. ضعفه بعض اهل العلم من قبل حفظه. وقال المنذی فی الترغيب والترهيب. وقد طعن فی عبدالرحمن بن ابی بکر المليکی فقال: وهو ذاهب الحديث. کتاب الدعوات. باب: ان الدعاء ينفع مما لم نزل ومما لم ينزل: ۴۸۰/۲

[۵]) فتح الباری. ۱۱۴/۱۱

[۶]) فتح الباری: ۱۱۴/۱۱

[۷]) روح المعانی. المجلد الثالث عشر. الجزء الاول: ۸۱

[۸]) تفسير القرطبی: ۳۲۶/۱۵، ۳۲۷. روح المعانی. المجلد الثالث عشر. الجزء الاول: ۸۱

د قبولیت دعا معنی د قرآن کریم په دې آیت کښې دی چه الله پاک به د دعا غوښتلو نه پس قبول فرمائی. ډیر کرته دعا غوښتلې شی خو قبلیږی نه. په دې سلسله کښې دا خبره یاد ساتل پکار دی چه د دعا د قبولیت مختلف صورتونه دی. کله بعینه هم هغه څیز ورکولې شی. چه د کوم بنده سوال کوی او کله هغه څیز چونکه د مصلحت خلاف وی په دې وجه هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره کړې شی او که د هغې په عوض کښې څه بل آفت ختم کړې شی پس امام احمد بن حنبل رحمه الله د سیدنا ابوسعید رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل کړې دې.

﴿ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ، وَلَا قَطِيعَةُ رَحِمٍ، إِلَّا أَعْطَاهُ اللهُ بِهَا إِحْدَى ثَلَاثٍ: إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا ﴾

یعنی هر مسلمان چه داسې دعا اوغواړی چه د ګناه او قطع رحمی سره متعلق نه وی نو الله پاک د هغې په بدل کښې د دریو څیزونو نه یو ضرور ورکوی یا خو فورا هغه ته مطلوب څیز ورکړی. یا هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره اوګرځوی. یا د هغې په مثل د هغه نه څه آفت لرې کړی [1] امام حاکم رحمه الله په مستدرک کښې دې حدیث ته صحیح ونیلې دې [2]

① باب وَلِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ

[۵۹۴۵] [3] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُو بِهَا، وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِئَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي فِي الْآخِرَةِ». [۷۰۳۲]

[۵۹۴۶] وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ قَالَ مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «كُلُّ نَبِيٍّ سَأَلَ سُؤْلًا - أَوْ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا - فَاسْتُجِيبَ، فَجَعَلْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

د رسول الله ﷺ مخصوص دعا : رسول الله ﷺ فرمائی چه د هر نبی یو خاص دعا وی کومه چه هغه کوی ، او هغه مقبول وی، او زه غواړم چه زه خپله دعا په آخرت کښې د خپل امت د شفاعت دپاره محفوظ کړم

دویم روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه دې. فرمائی. چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل هر نبی خپل مطلوب غوښتلې دې یا ئې اوفرمائیل : د هر یو نبی یو دعا قبلیږی. پس هغوی دعا هم اوکړه او قبوله هم شوه خو ما خپله دعا د قیامت په ورځ باندې د خپل امت د شفاعت دپاره

[1]) مسند الامام احمد : ۱۸/۳

[2]) المستدرک للامام حاکم، کتاب الدعوات ۴۹۳/۱ (قال حسین سلیم اسد فی تعلیق مسند ابی یعلی : اسناده جید)

[3]) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب الایمان، باب احتباء النبی صلی الله علیه وسلم دعوة الشفاعة لامته (رقم الحدیث : ۲۰۰)

مختو ځکړي ده

يو اشکال او د هغې جواب په دې باندې په ظاهر کښې اشکال واردیږی چه د هر نبی خو د یو نه زیاتې دعاګانې قبلیږی. دلته د یو تحدید څنګه اوکړې شو؟

د دې جواب دا دې چه د یوې دعا قبولیت یقینی دې. مطلب دا دې چه د هر نبی یوه دعا یقینی قبلیږی. د باقی دعاګانو د قبولیت په باره کښې په یقین سره نه شی وئیلې کیدې چه هغه به قبلیږی. اګر چه په هغې کښې هم د قبولیت امید دې

پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: ﴿والجواب ان المراد بالاجابة فی الدعوة المذکورة القطع بها، وما سوا ذلک من دعائهم فهو علی رجاء الاجابة﴾[1]

د معتمر روایت امام مسلم رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.[2] په اکثر نسخو کښې ﴿وقال معتمر﴾ دې خو د اصیلی په نسخه کښې ﴿وقال لی خلیفة: حدثنا معتمر﴾ دې. د دې نسخې مطابق دا تعلیق نه دې. بلکه موصول دې.[3]

۲ باب أَفْضَلِ الاِسْتِغْفَارِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى (اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا * وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا) نوح: ۱۰ـ ۱۲

(وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ). آل عمران ۱۳۵

د ترجمة الباب مقصد امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د استغفار افضل کلمات نقل فرمائیلې دی. په حدیث کښې هغې ته﴿سید الاستغفار﴾ وئیلې شوې دې. په 'فضل الاستغفار سره ترجمه قائم کولو باندې ئې اشاره اوفرمائیله چه په حدیث کښې ﴿سید﴾ په معنی د افضل دې. د سیادت نه فضیلت مراد دې.[4]

په ترجمة الباب کښې امام د سورة النور درې آیتونه او د سورة آل عمران یو آیت کریمه نقل فرمائیلې دې. په دې آیتونو کښې د استغفار ذکر دې. د سورة نوح د آیتونو حاصل دا دې چه تاسو استغفار کوئ. الله پاک بخښنه کونکې ذات دې. د استغفار په نتیجه کښې به الله پاک په تاسو باندې په شیبو باران اوکړی. مال او دولت او خامن درکولو سره به ستاسو مدد اوکړی. باغونه او نهرونه به تاسو ته درکړی

څلور مرضونه، یو علاج: امام حسن بصری رحمه الله ته یو سړی د قحط سالئ شکایت اوکړو. یو

---

[1]) فتح الباری ۱۱۶/۱۱

[2]) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب احتباء النبی صلی الله علیه وسلم، دعوة الشفاعة لامته ۱۹۰/۱

[3]) فتح الباری : ۱۱۷/۱۱

[4]) عمدة القاری ۲۷۷/۲۲، ۲۷۸، فتح الباری ۱۱۸/۱۱

ورته د فقر او غربت. يو ورته د باغونو د اوچيدلو او يو ورته د خوئى د نه كيدو شكايت اوكړو. هغوى ټولو ورو ته د استغفار وئيلو اووې او د قرآن كريم د دې آيتونو نه ئې استدلال اوكړو چه د استغفار په نتيجه كښې الله پاک د دې نعمتونو د وركړې ذكر فرمائيلې دې (١)

د سورة آل عمران د آيت كريمه مفهوم دې. هغه خلق چه هغوى د بې حيايئ ارتكاب كړې دې يا ئې په خپل ځان باندې (د الله پاک احكام ماتولو سره) ظلم كړې دې. بيا هغوى ته الله پاک راياد شو او د خپلو ګناهونو معافى ئې طلب كړه. په داسې حال كښې چه دا خلق په خپله ګناه باندې اصرار هم نه كوى

قوله: اذا فعلوا فاحشة او ظلموا انفسهم: د فاحشه نه زنا او بې حيائى مراد ده او د ظلم نه عام ګناه مراد ده (٢)

﴿ذكروا الله﴾ د الله پاک ياد راغلو چه د الله پاک د وعدې او وعيد دواړو خيال ورته راغلو.

﴿وهم يعلمون﴾ يعنى هغوى ته معلومه شوه چه هغوى چه كوم كار كړې دې هغه حرام دې. ځكه چه د عدم علم په صورت كښې هغوى معذور حساب كيدلې شو (٣)

[۵۹۴۷] (٤) حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ الْعَدَوِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي شَدَّادُ بْنُ أَوْسٍ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «سَيِّدُ الاِسْتِغْفَارِ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي، اغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ». قَالَ «وَمَنْ قَالَهَا مِنَ النَّهَارِ مُوقِنًا بِهَا، فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُمْسِيَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ قَالَهَا مِنَ اللَّيْلِ وَهُوَ مُوقِنٌ بِهَا، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ». [۵۹۶۴]

سيد الاستغفار او د هغې فضيلت: سيدنا شداد بن اوس رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت نقل كړې دې چه سيد الاستغفار دا دې چه ته داسې اوائې: ﴿اللهم انت ربى الخ﴾ يعنى اې الله! ته

---

(١) عمدة القارى ٢٢/٢٧٧، ٢٧٨، فتح البارى ١١/١١٨، ارشاد السارى ١٣/٣٠٦

(٢) تفسير القرطبى، سورة آل عمران، رقم الاية: ١٣٥: ٤/٢١٠، التفسير الكبير، سورة آل عمران رقم الاية ١٣٥: ٩/١٠، ١١

(٣) تفسير القرطبى، سورة آل عمران، رقم الاية: ١٣٥: ٤/٢١٠، التفسير الكبير، سورة آل عمران رقم الاية ١٣٥: ٩/٩، ١٠

(٤) الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب منه: ٥/٤٦٨، (رقم الحديث: ٣٣٩٣) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب ما يقول اذا اصبح (رقم الحديث: ٥٠٧٠) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء باب ما يدعو به الرجل اذا اصبح واذا امسى (رقم الحديث: ٣٨٧٢)

زما رب نې ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پيدا کړې يم او زه صرف هم ستا بنده يم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم يم. زه د خپلو بدعملونو د بدئ نه ستا پناه غواړم. تا چه کوم نعمتونه ماته راکړې دی. د هغې اقرار او د خپلو گناهونو اعتراف کوم. ماته بخښنه اوکړه بيشکه ستا نه سوا هيڅ څوک د گناهونو بخښلو والا نشته

رسول اللهﷺ فرمائی چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه سحر اووې او د ماښام کيدو نه مخکښې هم په دې ورځ باندې مړ شو نو هغه جنتی دې او چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه ماښام اووې او د سحر کيدو نه مخکښې مړ شو نو هغه هم جنتی دې.

دې کلماتو ته د سيد الاستغفار وئيلو وجه : دې کلماتو ته سيد الاستغفار وئيلې شوې دې. صاحب د بهجة النفوس ليکی :

﴿ وقد جمع صلی الله عليه و سلم فی هذا الحديث من بديع المعانی وحسن الألفاظ ما يحق له انه يسمی سيد الاستغفار ففيه الإقرار لله وحده بالالهية والعبودية والاعتراف بأنه الخالق والاقرار بالعهد الذی اخذه عليه والرجاء بما وعده به والاستعاذة من شر ما جنی العبد علی نفسه واضافة النعماء إلی موجدها واضافة الذنب إلی نفسه ورغبته فی المغفرة واعترافه بأنه لا يقدر أحد علی ذلك الا هو وفی كل ذلك الإشارة إلی الجمع بين الشريعة والحقيقة فإن تكاليف الشريعة لا تحصل الا إذا كان فی ذلك عون من الله تعالی ﴾[1]

يعنی : دا حديث چه په کومو بهترين الفاظو او شاندار معانی باندې مشتمل دې. د هغې په وجه دا د دې خبرې انتهائی مستحق دې چه دې ته ﴿ سيد الاستغفار ﴾ اووئيلې شی. پس په دې کښې د الله پاک الوهيت او عبوديت او د هغه د خالق کيدو اعتراف دې او د هغه عهد او وعدې اقرار دې کومه چه هغه د خپل بنده نه په دې باندې اخستلې وه او په دې کښې د هغه وعدې هم اظهار دې کومه چه الله پاک د بنده سره کړې ده. او دغه شان په دې کښې پناه غوښتلې شوې ده د هغه گناهونو د شر نه کومې چه بندگانو کړې دی هم دغه شان په دې کښې د نعمتونو نسبت د هغې موجد او د گناه او تقصير نسبت خپله د بنده طرف ته کړې شوې دې. د دې نه علاوه په دې کښې د مغفرت ربانی د شوق او رغبت د اظهار سره د دې خبرې هم اعتراف دې چه په مغفرت باندې صرف الله پاک قادر دې هم دغه شان په دې کښې د شريعت او د حقيقت د جمع کيدو طرف ته هم اشاره ده او د دې خبرې طرف ته هم چه د احکام شرعيه پابندی د الله پاک د مدد نه بغير ممکن نه ده.

د استغفار برکات : د استغفار ډير برکتونه او فضائل دی : انسان د الله پاک حقوق د هغه شايان شان نه شی ادا کولې. کمې ته ضرور کيږی. گناهونه ترې کيږی هغه کمې پوره کول. صرف د الله پاک نه د معافئ غوښتلو په صورت کښې کيدې شی. په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې د سيدنا صديق اکبر رضی الله عنه مرفوع روايت دې : ﴿ مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ

[1] فتح الباری ۱۱/۱۲۰، ۱۲۱

سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾ (١) يعنى استغفار كونكې په گناه باندې اصرار كونكې نه شمارلې كيږى. اگر چه هغه په ورځ كښې اويا كرته گناه كوى
خو د دې دپاره شرط دا دې چه گناه ئې پريخودلې وى. دا نه چه په گناه كښې مشغول هم دې او په ژبه باندې استغفار هم كوى. (٢)

د عهد او وعدې مصداق : ﴿ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ ﴾ د عهد نه يا خو عام عهد مراد دې يعنى د ايمان عهد او الله پاک سره د چا نه شريكولو عهد

شارح بخارى علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى چه د عهد نه ﴿ عهد الست ﴾ مراد دې او د وعدې نه مراد د الله پاک هغه وعده ده چه د هغې ذكر په يو حديث كښې دې ﴿ ان من مات لايشرك بالله شيئا وادى ما افترض عليه ان يدخله الجنة ﴾ (٣) يعنى كوم سړې چه په داسې حال كښې فوت شو چه هغه د الله پاک سره څوک شريک كړې نه وى او ټول فرائض او واجبات ئې ادا كړې وى نو (وعده ده چه) الله پاک به هغه جنت ته داخل كړى.

③ باب اسْتِغْفَارِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ

[٥٩٤٨] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «وَاللَّهِ إِنِّي لأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً».

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د رسول الله ﷺ نه د استغفار وقوع او د دې د مقدار بيان فرمائى

په روايت كښې دى. رسول الله ﷺ فرمائى چه په ورځ او شپه كښې اويا كرته نه زيات استغفار غواړم. ﴿ سبعين ﴾ عدد د كثرت دپاره هم راځى او د عدد معين دپاره هم؛ دلته دواړه كيدې شى. (٤)

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه په روايت كښې دى ﴿ انى استغفر الله فى اليوم مائة مرة ﴾ الفاظ دى.
په دې باندې اشكال راځى چه رسول الله ﷺ خو معصوم دې نو هغوى ته د استغفار كولو څه ضرورت دې؟

① د دې جواب دا دې چه انبياء عليهم السلام د صغائر او كبائر نه خو معصوم وى. خو د صغائر نه

---

(١) سنن ابى داؤد، ابواب الوتر، باب فى الاستغفار ٨٤/٢، (رقم الحديث : ١٥١٤) سنن الترمذى، كتاب الدعوات : باب ١٠٧ : ٥٥٨/٥ (رقم الحديث : ٣٥٥٩)
(٢) فتح البارى ١١٨/١١، التفسير الكبير، سورة آل عمران رقم الاية : ١٣٥، ١٠/٩
(٣) حديث عبدالله بن مسعود رضى الله عنه. فتح البارى ١٢٠/١١
(٤) فتح البارى، ١٢١/١١، عمدة القارى ٢٧٩/٢٢، هم دغه شان اوگورئ : ارشاد السارى ٣٠٩/١٣

معصوم نه وی. استغفار د صغائر د وجې نه کوی [1]

④ : بعض علماء کرامو په نزد انبیاء ﷺ د کبائرو او صغائرو نه معصوم وی. د هغوی په نزد جواب دا دې چه ډیر کرته خلاف اولی کارونه د انبیاء ﷺ نه صادریږی هغه اګر چه : ګناه په شمیر کښې داخل نه وی خو د انبیاء ﷺ د اوچت شان او رفع مقام وجې نه (حسنات الابرار سیئات المقربین) د قاعدې په بناء باندې انبیاء ﷺ هغه هم په خپل حق کښې ګناه ګڼړی او استغفار کوی [2]

④ باب التَّوْبَةِ

قَالَ قَتَادَةُ (تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا) التحريم: ٨ _ الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ.

د استغفار او توبې ابواب په شروع کښې د ذکر کولو وجه : امام بخاری رحمه الله د باقی دعاګانو نه مخکښې. د کتاب الدعوات په ابتداء کښې د استغفار او توبې په ابواب ذکر کولو سره د دې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه د دعاګانو د قبولیت امکانات هغه وخت زیات وی. چه کله دعا کونکې د معاصی نه پاک وی او لرې وی. په دې وجه د دعا نه مخکښې د خپلو ګناهونو معافی او توبه کول پکار دی دې دپاره چه کومه دعا اوکړې شی. هغه زر قبوله شی [3]

استغفار د توبې یو جزء دې د توبې لفظی معنی د واپس کیدو او رجوع کولو ده. مراد د ګناه نه واپس کیدل او رجوع کول دی. توبه د درې څیزونو نوم دې. اول په کړې ګناه باندې پښیمانه کیدل. دویم : د الله پاک نه د هغه د بخښنې دعا کول. دریم : د بیا دپاره د دغه ګناه نه کولو عزم [4]

د توبه نصوح تفسیر : **قوله**: (قَالَ قَتَادَةُ: تَوْبَةً نَصُوحًا: الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ) : د قرآن کریم په سورة تحریم کښې دی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحًا) امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه په د (توبة نصوح) په تفسیر کښې د اهل علم دیرویشت (۲۳) اقوال دی [5]

امام قتادة د توبة نصوح تشریح په ریشتینې توبې سره کړې ده [6] نصوح که د نصح او نصیحت نه واخستلې شی نو د دې معنی د خالص کولو راځی. توبة نصوح یعنی ریا او نمود نه خالص او رشتینې توبه.

---

[1]) فتح الباری ۱۲۲/۱۱، وعمدة القاری ۲۷۹/۲۲
[2]) فتح الباری ۱۲۲/۱۱، وعمدة القاری ۲۷۹/۲۲
[3]) فتح الباری : ۱۲۳/۱۱
[4]) فتح الباری ۱۲٤/۱۱، عمدة القاری ۲۷۹/۲۲
[5]) تفسیر القرطبی : ۱۹۷/۱۸
[6]) تفسیر القرطبی : ۱۹۷/۱۸

او که دا د نصاحت نه مشتق او منلې شی نو د دې معنی د کېږې ګنډلو او جوړ لګولو راځی توبة نصوح يعنی پيوند کونکې توبه. مطلب دا شو چه د ګناهونو د وجې نه د تقوی په لباس کښې چه کوم سورې پيدا شوې دې. دا توبه هغې لره يوځائې کونکې دې (١).
امام حسن بصری رحمه الله فرمائی چه توبه نصوح دا ده چه سړې په خپلو تيرو ګناهونو باندې نادم کيدو سره د بيا دپاره د نه کيدو کلک اراده اوکړی (٢) توبه که په حقوق العباد کښې د کوتاهئ سره متعلق ده نو په دې صورت کښې، متعلقه حق لره ادا کول ضروری دی. مثلاً د چا مال که غصب کړې شې نو په دې کښې صرف استغفار کول کافی نه دی. بلکه هغه مال واپس کول ضروری دی (٣).

[٥٩٤٩] (٤) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدِيثَيْنِ أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَالآخَرُ عَنْ نَفْسِهِ قَالَ «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ». فَقَالَ بِهِ هَكَذَا قَالَ أَبُو شِهَابٍ بِيَدِهِ فَوْقَ أَنْفِهِ. ثُمَّ قَالَ «لَلَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ مَنْزِلاً، وَبِهِ مَهْلَكَةٌ، وَمَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً، فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ، حَتَّى اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ، قَالَ أَرْجِعُ إِلَى مَكَانِي. فَرَجَعَ فَنَامَ نَوْمَةً، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ». تَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ وَجَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ.
وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ.
وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبُو مُسْلِمٍ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ. وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ عَنِ الأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.

حارث بن سويد فرمائی چه زمونږ نه سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دوه احاديث بيان کړل. يو خو د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه او دويم خپله نقل کوی. هغوی وائی چه مومن خپل ګناهونه داسې محسوس کوی لکه د يو غر نه لاندې ناست او ويريږی چه چرته دا په هغه باندې راګزار نه شی او فاسق خپل ګناهونه د هغه مچ په شان معمولی ګڼړی کوم چه د هغه په پوزه باندې

---

(١) روح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی : ١٥٧
(٢) روح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی : ١٥٧
(٣) تفسير القرطبی : ١٨/١٩٧، ١٩٨
(٤) الحديث اخرجه مسلم فی كتاب التوبة. باب فی الخص على التوبة والصرح بها (رقم الحديث : ٢٧٤٤). واخرجه الترمذی فی كتاب الزهد فی ابواب صفة القيامة. باب ما جاء فی استعظام المؤمن ذنوبه (رقم الحديث : ٢٤٩٧، ٢٤٩٨) واخرجه النسائی فی كتاب النعوت. باب قوله : ﴿ ولتصنع على عينى ﴾ ٤/٤١٥. (رقم الحديث : ٧٧٤١)

تیریږی «راوی ابو شهاب په خپله پوزه باندې لاس راښکلو سره د دې منظر طرف ته اشاره اوکړه»
بیا هغوی اووې چه الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړی نه هم زیات خوشحالیږی چه په یو مهلک او خطرناک ځائې کښې دمه کوی. هغه سره د هغه سورلی وی چه په هغې باندې د هغه خوراک او اوبه وی. هغه سر کیخودلو سره اوده شو او چه کله بیدار شو نو وې کتل چه د هغه سورلی غائبه ده. هغه سمدستی د هغې په لټون کښې اوتلو. تردې چه د ګرمئ او تندې شدت پیدا شونو هغه اووې زه خپل ځائې ته دوباره ځم. هلته تلو سره هغه لږ ساعت اوده شو. چه بیا ئې سر راوچت کړو نو وې کتل چه د هغه سورلی. د هغه خوا کښې ده «نو د سورلئ په خپله خوا کښې لیدو باندې چه دا سړی څومره خوشحالیږی. الله پاک د بنده په توبه باندې هم دغه شان خوشحالیږی»

قوله: احدهما عن النبی صلی الله علیه وسلم والاخر عن نفسه: یعنی سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دوه احادیث بیان فرمائیلی دی. یو د رسول الله ﷺ د طرف نه او دویم د خپل طرف نه. یعنی یو حدیث مرفوع وو. او دویم حدیث موقوف. ﴿إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ﴾ دا حدیث موقوف دې. او ﴿لَلَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ﴾ دا حدیث مرفوع دې [1]

قوله: ان المؤمن یری ذنوبه کانه قاعد تحت جبل: په ﴿یری ذنوبه﴾ کښې د ﴿یری﴾ مفعول ثانی حذف دې ﴿ای یری ذنوبه کالجبال﴾ [2] یعنی مومن خپل ګناهونه دغرپه شان درانه ګڼړی

فقال هکذا: د ﴿به﴾ ضمیر د باب طرف ته راجع دې یعنی هغوی په لاس سره اشاره کولو باندې بیان اوکړو چه داسې

وبه مهلکة: مهلکة د میم او لام په فتحې سره د هلاکت ځائې ته وائی او ﴿مهلکة﴾ د میم په ضمې او د لام په کسرې سره د اسم فاعل مؤنث صیغه ده په معنی هلاکونکې [3]

په دې روایت کښې د بنده په توبه باندې د الله پاک د راضی کیدو او خوشحالیدو یو مثال بیان فرمائیلې شوې دې. یو سړې په صحرا کښې دې او د هغه د ژوند د ضرورت ټول خوراک څکاک څیزونه د هغه په سورلئ باندې بار دی. د سړی سترګې ورشی او هغه سورلئ غائبه شی. د سترګو غړیدو نه پس هغه ته لوږه تنده محسوس شی. د سورلئ په لټون کښې یو خوا بل خوا اوځی. خو هغه په نظر نه راځی. ظاهره ده، ځنګل بیابان دې او د چرته نه هم خوراک څکاک نه ملاویږی، هغه مرګ لره مخامخ لیدو سره واپس خپل ځائې ته لاړ شی چه د هغه دوباره سترګې ورشی اوچه کله ئې سترګې اوغړیږی نو د هغه سورلی د هغه د خوراک او څکاک د څیزونو سره موجود وی. اوس ظاهره ده چه د هغې په لیدو باندې هغه ته کومه

---

[1]) فتح الباری ۱۲۸/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۰/۲۲، ارشاد الساری : ۳۱۳/۱۳
[2]) ارشاد الساری ۳۱۱/۱۳
[3]) فتح الباری ۱۲۸/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۱/۲۲، ارشاد الساری : ۲۱۲/۱۳

خوشحالي ملاويږي. د هغې اندازه نه شي کيدلې د صحيح مسلم په روايت کښې دومره اضافه هم ده

(فَبَيْنَا هُوَ كَذَلِكَ إِذَا هُوَ بِهَا قَائِمَةً عِنْدَهُ فَأَخَذَ بِخِطَامِهَا ثُمَّ قَالَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ اللَّهُمَّ أَنْتَ عَبْدِي وَأَنَا رَبُّكَ، أَخْطَأَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ) (۱)

يعنى هغه هم د دې پريشانئ په حالت کښې وى چه د هغه سورلئ ناڅاپه د هغه په خوا کښې وى نو هغه د هغې واږې اونيسى. بيا ئې د خوشحالئ نه بې اختياره دا الفاظ د خولې نه اوخى اې الله تـه زما بنده ئې او زه دې رب يم د ډيرې خوشحالئ د وجې نه د هغه نه غلطى اوشى الله پاک هم د بنده په توبه باندې دومره خوشحاليږى او راضى کيږى

قوله: حتى اشتد عليه الحر والعطش اوماشاءالله: راوى ابو شباب ته دلته شک دې چه (اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ) ئې اوفرمائيل يا که (اشْتَدَّ عَلَيْهِ مَا شَاءَ اللهُ) ئې اووې

د حديث نه مستنبط اداب: حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن ابى جمره په حوالې سره د دې حديث فوائد بيانولو سره ليکى :

(وفى حديث بن مسعود من الفوائد جواز سفر المرء وحده لأنه لا يضرب الشارع المثل الا بما يجوز... وفيه ان من ركن إلى ما سوى الله يقطع به أحوج ما يكون إليه لان الرجل ما نام فى الفلاة وحده الا ركونا إلى ما معه من الزاد فلما اعتمد على ذلك خانه ... وفيه بركة الاستسلام لامر الله لان المذكور لما ايس من وجدان راحلته استسلم للموت فمن الله عليه برد ضالته وفيه ضرب المثل بما يصل إلى الإفهام من الأمور المحسوسة والارشاد إلى الحض على محاسبة النفس واعتبار العلامات الدالة على بقاء نعمة الإيمان) (۲)

يعنى د عبدالله بن مسعود رضى الله عنه په حديث کښې ډير فوائد دى

① د سړى دپاره ځانله سفر کول جائز دى. ځکه چه شارع صرف د هغه څيزونو سره مثال بيانوى کوم چه جائز وى. او حديث د نهى په کراهت باندې محمول دى او د دې حديث نه د نهى حکمت هم ښکاره کيږى

② کوم سړى چه په غير الله باندې اعتماد اوکړو نو الله پاک د هغه نه د هغه د ټولو نه اهم او ضرورى څيز منقطع کوى. ځکه چه هغه سړې په صحرا کښې يواځې په دې وجه اوده شوې وو چه د هغه په خپله توښه باندې اعتماد وو چه کله هغه په توښه باندې اعتماد اوکړو نوې هغې هغه سره خيانت اوکړو

③ د الله پاک حکم ته سر ښکته کولو کښې برکت دې. ځکه چه دا سړې چه د خپلې سورلئ د ملاويدو نه مايوس شو نو د مرګ مخکښې تسليم شو. نو الله پاک په هغه باندې احسان کولو سره د هغه ورک شوې څيز راواپس کړو

---

(۱) صحيح مسلم، كتاب التوبة، باب فى الحض على التوبة والفرح بها : ۲۱۰۴/۴

(۲) فتح البارى ۱۰۸/۱۱ (المكتبة الشاملة)

④ مثال د هغه امور محسوسه سره بيانول پكار دى چه د هغې په فهم كښې آسانى وى
⑤ د نفس د محاسبه كولو ترغيب پكښې وركړې شوى دى او د هغه علاماتو د اظهار حكم وركړې شوې دې كوم چه د نعمت په باقى كيدو باندې دلالت كوى

قوله: تابعه ابوعوانة وجرير عن الاعمش: پوره په سند كښې ترتيب دا دې (ابوشهاب عن الاعمش عن عمارة عن الحارث) ... د ابوشهاب متابعت ابو عوانة وضاح بن عبدالله يشكرى رحمه الله او جرير بن عبد الحميد رحمه الله كړې دې. د ابوعوانة متابعت اسماعيلى او د جرير متابعت بزار موصولا نقل كړې دې[1]

قوله: (وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الحَارِثَ): ابو اسامة حماد بن اسامة هم د اعمش نه دا روايت نقل كړې دې. خو په هغې كښې د عنعنه په ځائې د سماع تصريح ده. دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل كړې دې[2]

قوله: (وَقَالَ شُعْبَةُ، وَأَبُو مُسْلِمٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ): شعبه بن الحجاج او ابو مسلم عبيدالله هم دا روايت د اعمش نه نقل كړې دې خو په دې طريق كښې د اعمش شيخ عمارة نه دې بلكه ابراهيم تيمى دې. د دې نه مخكښې چه كوم طرق تير شوې دى په هغې كښې د اعمش شيخ عمارة دې.

قوله: (وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ): د ابو معاوية بن حازم دا طريق نور هم مختلف دې. هغه د اعمش په واسطه باندې او ابراهيم دواړو نه نقل كړې خو د عمارة د شيخ په ځائې اسود دې. او په ما قبل ټولو طرق كښې د هغوى شيخ حارث دې او د ابراهيم په طريق كښې د هغوى شيخ حارث بن سويد دې او په اول طريق كښې هغه د عمارة شيخ دې

دغه شان دا ټول طرق راجمع شو او په دې كښې د دې جزوى اختلاف نشاندهى هم امام بخارى رحمه الله اوكړه. خو امام مسلم رحمه الله چونكه صرف د ابو شهاب طريق ذكر كړې دې[3]، امام بخارى رحمه الله هم موصولا هم هغه طريق ذكر كړې دې. په دې وجه هم هغه قابل ترجيح دې. شارحينو ليكلې دى چه دغه شان اختلاف قادح او مضر نه وى.[4]

---

[1]) عمدة القارى ٢٢/٢٨١. ارشاد السارى ١٣/٣١٢
[2]) فتح البارى ١١/١٢٩
[3]) فتح البارى ١١/١٢٩. عمدة القارى : ٢٢/٢٨٢. ارشاد السارى : ١٣/٣١٣
[4]) فتح البارى ١١/١٢٩. عمدة القارى : ٢٢/٢٨٢. ارشاد السارى : ١٣/٣١٣

٥٩٥٠: ' حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ سَقَطَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَقَدْ أَضَلَّهُ فِي أَرْضِ فَلَاةٍ»

سيدنا انس بن مالك رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت كوى. رسول الله ﷺ فرمائى الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړي نه هم زيات خوشحاليږى. چه هغه ته په ځنګل كښې د هغه ورک شوي اوښ دوباره ملاؤ شى

امام بخارى رحمه الله دا روايت په دوه طريق سره نقل كړې دې. اول طريق كښې د هغوى شيخ اسحاق بن حبان دې او په دويم طريق كښې د هدبه بن خالد نه دې.

امام مسلم رحمه الله هم په كتاب التوبة كښې دا حديث ذكر كړې دې. هغوى د هدبة په طريق سره نقل كړې دې. (٢)

⑤ باب الضَّجْعِ عَلَى الشِّقِّ الأَيْمَنِ

٥٩٥١: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الأَيْمَنِ، حَتَّى يَجِيءَ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤْذِنَهُ. [ر: ١٩٤٩]

د سيده عائشه رضی الله عنها نه روايت دې هغوى بيان اوكړو چه رسول الله ﷺ به د شپې يولس ركعته كول. بيا چه به كله صبا راوختلو. نو دوه سپک ركعتونه به ئې اوكړه. بيا به په خپل ښى طرف باندې سملاستلو. تردې چه مؤذن به راغلو او هغوى ته به ئې خبر وركړو

د ترجمة الباب مقصد په ښى طرف باندې سملاستل مستحب دى. امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې ددې استحباب بيانول غواړى. په كتاب الدعوات كښې د دې مناسبت بيان كړې شوې دې چه رسول الله ﷺ به په ملاسته باندې دعاګانې لوستلې. لكه چه وړاندې راځى. (٣)
بعض حضراتو وئيلې دى چه دا ئې د وړاندې بابونو دپاره په طور د تمهيد او توطئه ذكر فرمائيلې دې (٤)

---

(١) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب التوبة. باب فى الحض على التوبة والفرح بها. (رقم الحديث : ٢٧٤٧) واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات. باب فى فضل التوبة والاستغفار وما ذكر من رحمة الله لعباده. (رقم الحديث : ٣٥٣٨). واخرجه ابن ماجة فى كتاب الزهد. باب ذكر التوبة (رقم الحديث : ٤٢٤٧).

(٢) صحيح مسلم. كتاب التوبة. باب فى الحض على التوبة والفرح بها : ٢١٠٥/٤. رقم الحديث : ١٧٤٧

(٣) عمدة القارى : ٢٨٢/٢٢. ارشاد السارى : ٣١٤/١٣

(٤) فتح البارى ١٣١/١١. ارشاد السارى : ٣١٤/١٣

په ښي طرف باندې د سملاستلو فوائد: په ښي طرف باندې د سملاستلو ډيرې فائدې دي. زړه عموما چونکې ګس طرف ته وي. په دې وجه په ښي طرف باندې سملاستلو کښې په هغه باندې بوجهـ نه راځي. خوب هم ډير زيات ژور نه وي چه د انسان نه مونځ فوت شي. د زړه حرکت هم په مناسب رفتار سره وي نور هم ډير فوائد بيان کړې شوې دي[1]

⑥ باب إِذَا بَاتَ طَاهِرًا

۵۹۵۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ مَنْصُورًا عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ رضی الله عنهما قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وَضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ، وَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَهْبَةً وَرَغْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَقُولُ» فَقُلْتُ أَسْتَذْكِرُهُنَّ وَبِرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ قَالَ «لَا، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» [ر ۲۴۴]

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد دا دې چه انسان په اودس کښې اوده شي. د دې فضيلت دې. په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه مرفوع روايت دې:

﴿ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَبِيتُ عَلَى ذِكْرٍ طَاهِرًا فَيَتَعَارُّ مِنَ اللَّيْلِ فَيَسْأَلُ اللهَ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ ﴾[2]

يعنى کوم مسلمان چه اودس کولو سره ذکر کولو سره اوده شي او د شپې د هغه سترګې اوغړيږي او هغه د الله پاک نه د دنيا او آخرت د څه خير سوال اوکړي نو الله پاک ئې ورته ضرور ورکوي.

د باب د کتاب سره مناسبت: د کتاب الدعوات سره د دې باب د مناسبت په باره کښې علامه عيني رحمه الله ليکي: هوان فيه دعاء عظيما[3] يعنى د کتاب الدعوات سره د دې باب مناسبت دا دې چه په دې کښې د يوې عظيم الشان دعا ذکر دې.

په روايت الباب کښې دي. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کله تاسو د اوده کيدو اراده اوکړئ نو اودس اوکړئ. څنګه چه د مانځه دپاره اودس کولې شي او دا دعا اولوله:

﴿ قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ، وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ ﴾

يعنى اې الله! زما خپل نفس ستا اطاعت کونکې جوړ کړو. ما خپله معامله تاته اوسپارله. ما خپل ذات ستا طرف ته متوجه کړو او ما ته د خپلې شا اسره جوړه کړې ستا طرف ته د رغبت او شوق او ستا د ويرې د وجې نه. (ځکه چه) ستا نه علاوه ستا نه د تيختې او پناه

[1]) الابواب والتراجم ۱۲۷/۲. فيض البارى ۴۱۶/۴
[2]) سنن ابى داؤد. ابواب النوم. باب فى النوم على طهارة ۳۱۰/۴. رقم الحديث : ۵۰۴۲
[3]) عمدة القارى : ۵۰۴۲

اخستلو ځائې نشته. ما ايمان راوړې دې ستا په كتاب كوم چه تا نازل كړې دې او ستا په نبى ﷺ كوم چه تا راليږلې دې

كه د دې دعا لوستلو سره تاسو اوده شئ او مړه شئ نو ستاسو مرګ به په فطرت باندې وى. دا كلمات د ټولو خبرو په آخره كښې لولئ چه د هغې نه پس بيا هيڅ خبره نه وى.

يو اشكال او د هغې جواب

قوله: ﴿فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ﴾: په دې باندې اشكال كړې شوې دې چه كله دا كلمات او نه لولى او په اوده كيدو سره د هغه وفات اوشى نو د هغه مرګ به بيا هم په فطرت وى نو بيا د دې كلماتو د لوستلو څه خصوصيت او فائده ده؟ علامه قسطلانى رحمه الله په جواب كښې ليكى:

﴿اجيب بتنويع الفطرة، فطرة القائلين فطرة المقربين الصالحين، وفطرة الاخرين فطرة عامة المؤمنين﴾ [۱]

يعنى د فطرت څو قسمونه دى. يو د عام مومنانو فطرت دې او يو د مقربين او صالحينو فطرت دې. د دې كلماتو د لوستونكو مرګ به د صالحينو په فطرت باندې وى. او د هغوى نه علاوه د نورو خلقو مرګ به د عام مومنانو په فطرت باندې وى او دغه شان د دې دعا امتياز واضح كيږى

په ماثور دعاګانو كښې د روايت بالمعنى حكم:

قوله: ﴿فقلت: استذكرهن: وبرسولك الذى ارسلت﴾: سعد بن عبيد رحمه الله د سيدنا براء بن عازب رضى الله عنه نه تپوس اوكړو چه په دې دعا كښې د ﴿وبرسولك الذى ارسلت﴾ الفاظ تاسو ته ياد دى؟ هغوى اوفرمائيل نه! بلكه ﴿وبنبيك الذى ارسلت﴾ الفاظ ماته ياد دى.

روايت بالمعنى اګر چه جائز دې او د رسول په ځائې د نبى وئيلو او لوستلو ګنجائش دې خو په ماثور دعاګانو كښې روايت باللفظ كيدل پكار دى، ځكه چه د اذكار او دعاګانو الفاظ توقيفى وى، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى

﴿ان الفاظ الاذكار توقيفية، ولها خصائص واسرار لايدخلها القياس، فتجب المحافظة على اللفظ الذى ورد به﴾ [۲]

يعنى: د اذكار او دعاګانو الفاظ توقيفى وى او د دې خپل اسرار او خصوصيات وى، په قياس او عقل سره د دې ادراک نه شى كيدلې، لهذا په كومو الفاظو سره چه دا د اذكار او دعاګانې وارد دى د هغې رعايت ضرورى دې.

سيدنا براء بن عازب رضى الله عنه د رسول الله ﷺ مخكښې دا دعا مكرر كړې وه او ﴿وبرسولك الذى ارسلت﴾ ئې لوستلې وو نو رسول الله ﷺ ئې اصلاح اوفرمائيله او د ﴿برسولك﴾ په ځائې ئې

[۱] ارشاد السارى: ۳۱۵/۱۳
[۲] فتح البارى ۱۳۵/۱۱

﴿وبنبيك﴾ لوستلو حکم او کړو
د اودهٔ کیدو درې سنت امام نووی رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې درې سنن دی. یو: اودهٔ کیدو په وخت اودس. که د مخکښې نه ئې اودس وی نو د نوی اودس ضرورت نشته ځکه چه مقصود نوم علی الطهارت دې کوم چه د مخکښې نه حاصل دې. دویم په ښی طرف باندې سملاستل او دریم ختم بذکر الله. (١)
د اودهٔ کیدو یو بل ادب: د اودهٔ کیدو په آدابو کښې یو ادب خو په ښی طرف باندې اودس او د طهارت په حالت کښې اودهٔ کیدل دی او په وړاندې ابوابو کښې د هغه دعاګانو ذکر دې کومې چه د اودهٔ کیدو په وخت د رسول الله ﷺ نه منقول دی. خو قبلې ته د مخ کولو سره د اودهٔ کیدو ذکر نه دې کړې شوې. امام ابوداؤد رحمه الله په سنن کښې باب قائم کړې دې ﴿باب کیف یتوجه الرجل عند النوم﴾ او د هغې د لاندې ئې د سیدنا ابو قلابة رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. چه د هغې الفاظ دا دی.
﴿كَانَ فِرَاشُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- نَحْوًا مِمَّا يُوضَعُ الْإِنْسَانُ فِي قَبْرِهِ وَكَانَ الْمَسْجِدُ عِنْدَ رَأْسِهِ﴾ (٢)
یعنی د رسول الله ﷺ بستره به داسې وه ځنګه چه انسان د هغه په قبر کښې کیخودلې شی او مسجد (په کوم کښې چه به رسول الله ﷺ مونځ کولو) به د هغوی د سر سره وو
د دې حدیث نه د رسول الله ﷺ د اودهٔ کیدو هیئت معلوم شو چه د هغوی مخ به د قبلې طرف ته وو ځکه چه په قبر کښې مړی لره د قبلې طرف ته مخ کولو سره سملولې شی.

⑦ باب مَا يَقُولُ إِذَا نَامَ

[٥٩٥٣] (٣) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ قَالَ «بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا قَامَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». [٥٩٥٥، ٥٩٦٥، ٦٩٥٩]

---

(١) شرح صحیح مسلم للنووی. کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار. باب الدعاء عند النوم ٣٤٨/٢
(٢) سنن ابی داؤد. کتاب الادب. ابواب النوم. باب کیف یتوجه: ٣١٠/٤، رقم الحدیث: ٥٠٤٤ (اسناده ضعیف)
(٣) (٥٩٥٣): الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الدعوات. باب وضع الید الیمنی تحت الخد الایمن (رقم الحدیث: ٦٣١٤)، واخرجه ایضا فی باب ما یقول اذا صبح (رقم الحدیث: ٦٣٢٤)، واخرجه ایضا فی کتاب التوحید. باب السوال باسماء الله تعالی والاستعاذة بها (رقم الحدیث: ٧٣٩٤)، واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب. باب: ما یقال عند النوم ٣١١/٤ (رقم الحدیث: ٥٠٤٩) واخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات. باب منه: ٤٨١/٥، (رقم الحدیث: ٣٤١٧) واخرجه النسائی فی کتاب عمل الیوم واللیلة. باب ما یقول من یفزع فی منامه: ١٩٢/٦ (رقم الحدیث: ١٠٦٠٨)، واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء. باب ما یدعو به اذا انتبه من اللیل ١٢٧٧/٢ (رقم الحدیث: ٣٨٨٠) واخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء والاستغفار. باب: ما یقول عند النوم واخذ المضجع (رقم الحدیث: ٢٧١١)

«ننشزها» البقرة: ٢٥٩: نخرجها

د اودهٔ کيدو دعا د اودهٔ کيدو په وخت ماثور دعا په دې باندې کښې امام بخاري رحمه الله بيان فرمائيلې ده. په روايت کښې دی چه رسول الله ﷺ به کله د بسترې طرف ته د آرام فرمائيلو دپاره تلو نو ﴿ اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا ﴾ به لوستل (يعنې اې الله! زه هم ستا په نوم باندې مرم او ژوندې کيږم) او چه کله به پاسيدو نو ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور ﴾ (يعنې ټول د کمال صفات د الله پاک دپاره دی چه هغه مونږ ته د مرګ راکولو نه پس دوبارد ژوند راکړو او هم د هغه طرف ته د مرګ نه پس واپس کيدل دی).

د ﴿ النشور ﴾ معنى بعث بعد الموت او د مرګ نه پس د الله پاک طرف ته د واپس کيدو ده (١).

[٥٩٥٤] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعَ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَمَرَ رَجُلًا.

وَحَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَوْصَى رَجُلًا فَقَالَ «إِذَا أَرَدْتَ مَضْجَعَكَ فَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ يو سړی ته حکم اوکړو او په بل سند کښې دی چه رسول الله ﷺ يو سړی ته وصيت اوکړو او وې فرمائيل چه کله ته بسترې ته د تلو اراده اوکړې نو دا دعا لوله

﴿ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ، وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ ﴾ پس که ته د دې دعا د لوستلو نه پس مړ شې نو په فطرت به مړ شې

⑧ بَابُ وَضْعِ الْيَدِ الْيُمْنَى تَحْتَ الْخَدِّ الْأَيْمَنِ

[٥٩٥٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حُذَيْفَةَ - رضي الله عنه قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَضَعَ يَدَهُ تَحْتَ خَدِّهِ ثُمَّ يَقُولُ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». [ر ٥٩٥٣]

د سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه روايت دې هغوی بيان کوی چه رسول الله ﷺ به چه کله د شپې بسترې ته راتلو نو خپلې لاس به ئې د خپل اننګی د لاندې کيخودلو. بيا به ئې فرمائيل

(١) النهاية لابن الاثير، مادة: نشر: ٥٤/٥

﴿اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا﴾ او چه كله به د خوب نه بيدار شو نو فرمائيل به ئې ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور﴾.

رسول الله ﷺ به د اودهٔ كيدو په وخت ښي لاس د اننګى مبارک نه لاندې كيخودلو. په روايت الباب كښې لاس د اننګى نه د لاندې كيخودلو ذكر دې. د ښى رخسار تصريح پكښې نشته

امام ترمذى رحمه الله د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې. په هغې كښې دا تصريح دد. په هغې كښې دى ﴿كَانَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- يَتَوَسَّدُ يَمِينَهُ عِنْدَ الْمَنَامِ ثُمَّ يَقُولُ: رَبِّ قِنِى عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ﴾[1] يعنى: رسول الله ﷺ به د اودهٔ كيدو په وخت خپل ښي لاس د سر د لاندې د تكيه په شان كيخودلو بيا به ئې دا دعا لوستله. اې زما ربه: ته ما د خپل عذاب نه محفوظ اوساته چه په كومه ورځ به ته خپل بندګان اوچتوې

چونكه دا روايت د امام بخارى رحمه الله په شرط باندې نه وو. په دې وجه هغوى د خپل عادت مطابق په ترجمة الباب كښې ﴿ الخد اليمنى ﴾ ذكر كولو سره د دې روايت طرف ته اشاره اوفرمائيله

⑨ باب النَّوْمِ عَلَى الشِّقِّ الأَيْمَنِ

[٥٩٥٦] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْعَلاَءُ بْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ حَدَّثَنِى أَبِى عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الأَيْمَنِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِى إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِى إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِى إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِى إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِى أَنْزَلْتَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِى أَرْسَلْتَ. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ قَالَهُنَّ ثُمَّ مَاتَ تَحْتَ لَيْلَتِهِ مَاتَ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې هغوى بيان اوكړو چه رسول الله ﷺ به كله خپلې بسترې ته تلو نو په خپل ښى طرف به اودهٔ كيدو. بيا به ئې فرمائيل.

﴿ قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِى إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِى إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِى إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لاَ مَلْجَأَ، وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِى أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِى أَرْسَلْتَ ﴾

رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چا چه دا كلمات اووئيل. او بيا هم په دغه شپه باندې وفات شى نو هغه به په فطرت يعنى دين اسلام باندې وفات شى.

---

[1]) اخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب ما جاء فى فى الدعاء اذا اوى الى فراشه ٤٧١/٥، رقم الحديث: ٣٣٩٩، قال الترمذى: هذا حديث غريب من هذا الوجه، ورواه ابوداؤد فى ابواب النوم، باب ما يقال عند النوم: ٣١٠/٤، ٣١١، رقم الحديث: ٥٠٤٥

د ترجمة الباب مقصد د دې نه مخکښې د ﴿ ضجع على الشق الايمن ﴾ ذکر وو او په دې باب کښې د ﴿ نوم على الشق الايمن ﴾ ذکر دې. په ضجع او نوم دواړو کښې د عموم خصوص من وجه نسبت دې. ډير کرته انسان سملې خو خوب نه کيږی. او خوب ډير کرته د سملاستلو نه بغير په ناسته ناسته هم راشي [1]

د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه سملاستل او اودۀ کيدل دواړه په ښي طرف باندې کول پکار دی. پس په روايت کښې د ﴿ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الأَيْمَنِ ﴾ الفاظ دی.

(اسْتَرْهَبُوهُمْ) الاعراف: ۱۱۶: مِنَ الرَّهْبَةِ، مَلَكُوتٌ الانعام: ۷۵: مُلْكٌ مَثَلُ رَهَبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، تَقُولُ تَرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرْحَمَ.

امام بخاري رحمه الله فرمائی چه د سورة اعراف په آيت کريمه ﴿ فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴾ کښې ﴿ اسْتَرْهَبُوهُمْ ﴾ د ﴿ رهبة ﴾ نه مشتق دې. چونکه په حديث الباب کښې ﴿ رهبة ﴾ لفظ راغلې وو. په دې وجه امام بخاري رحمه الله د خپل عادت مطابق د معمولی مناسبت د وجې نه د ﴿ استرهبوهم ﴾ طرف ته لاړو. د ﴿ رهبة ﴾ نه يو لفظ ﴿ رهبوت ﴾ راځی. وئيلې شی ﴿ رهبوت خير من رحموت ﴾ يعنی چه ته اويرولې شې. دا د دې نه غوره ده چه په تا باندې رحم اوکړې شی. د ﴿ رهبوت ﴾ په وزن باندې يو لفظ ﴿ ملكوت ﴾ دې. کوم چه په سورة انعام آيت ۷۵ کښې واقع دې. ﴿ وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ ﴾ په دې کښې ﴿ ملكوت ﴾ د ملک په معنی کښې دې. په بعض نسخو کښې دا کلمات نشته. علامه عينی رحمه الله فرمائی ﴿ هذا لم يقع في بعض النسخ، وليس لذكره مناسبة هنا ﴾ [2]

⑩ بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا انْتَبَهَ بِاللَّيْلِ

۵۹۵۷ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سَلَمَةَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ مَيْمُونَةَ فَقَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَتَى حَاجَتَهُ، غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ فَأَتَى الْقِرْبَةَ فَأَطْلَقَ شِنَاقَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءًا بَيْنَ وُضُوءَيْنِ لَمْ يُكْثِرْ، وَقَدْ أَبْلَغَ، فَصَلَّى، فَقُمْتُ فَتَمَطَّيْتُ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَرَى أَنِّي كُنْتُ أَتَّقِيهِ، فَتَوَضَّأْتُ، فَقَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِأُذُنِي فَأَدَارَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَتَتَامَّتْ صَلاَتُهُ ثَلاَثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً ثُمَّ اضْطَجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ - وَكَانَ إِذَا نَامَ نَفَخَ - فَآذَنَهُ بِلاَلٌ بِالصَّلاَةِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ، وَكَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ «اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا،

[1] الابواب والتراجم ۱۲۷/۲
[2] ارشاد الساری ۳۲۰/۱۳، عمدة القاری: ۴۴۴/۲۲

وفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَفَوْقِي نُورًا، وَتَحْتِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَخَلْفِي نُورًا، وَاجْعَلْ لِي نُورًا».

قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ. فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ، فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي، وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ. [ر: ١١٧]

د شپې د پاسيدو دعا په دې باب کښې د شپې د پاسيدو سره د دعا لوستلو بيان دې. د باب په دې اول روايت کښې سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه زه يوه شپه د سيده ميمونه رضي الله عنها سره اوم نو رسول الله ﷺ پاسيدو، د خپل ضرورت نه چه فارغ شو نو خپل مخ مبارک او لاسونه ئې وينځل. بيا اوده شو او بيا ئې پاسيدو سره د مشک طرف ته تشريف راوړلو. د هغې خولهٔ ئې پرانستله بيا ئې د مينځنئ درجې اودس اوکړو. داسې چه زياتې اوبه ئې استعمال نه کړې خو اوبه ئې خپلو ټولو اندامونو ته اورسولې. بيا رسول الله ﷺ مونځ اولوستلو.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما بيان دې چه زه اوس پاسيدم. خو ما په پاسيدو کښې ناوخته کړو. په دې وجه چه ما دا خبره ناخوښه ګڼړله چه رسول الله ﷺ دا اوګڼړی چه زه هغوی ته ګورم. پس ما اودس اوکړو. رسول الله ﷺ اودريدلو او مونځ ئې شروع کړو نو زه د هغوی ګس طرف ته اودريدم. هغوی زما غوږ اونيولو او ښی طرف ته ئې راوستلم رسول الله ﷺ پوره ديارلس رکعته مونځ اوکړو. بيا سملاستلو او اوده شو. تردې چه د هغوی د اوده کيدو آوازونه راتلل. چه کله به رسول الله ﷺ اوده کيدو نو د خرارې آواز به راتلو. د دې نه پس سيدنا بلال رضي الله عنه هغوی ته د مانځه خبر ورکړو نو هغوی مونځ اوکړو خو اودس ئې اونکړو او په خپله دعا کښې به ئې دا فرمائيل:

﴿اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَعَنْ يَسَارِي نُورًا وَفَوْقِي نُورًا وَتَحْتِي نُورًا وَأَمَامِي نُورًا وَخَلْفِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي نُورًا﴾

يعنی اې الله! زما په زړه کښې نور پيدا کړه. زما په سترګو کښې نور پيدا کړه. زما په غوږونو کښې نور پيدا کړه. زما ښی طرف ته نور پيدا کړه. زما ګس طرف ته نور پيدا کړه. زما دپاسه نور پيدا کړه. زما نه لاندې نور پيدا کړه. زما مخې ته نور پيدا کړه. زما نه شاته نور پيدا کړه. او ته ماته د ټولو انواراتو جامع عظيم نور راکړه.

قوله: فاطلق شناقها: ﴿شناق﴾ نه هغه رسئ مراد ده چه په هغې سره د مشک خولهٔ تړلې شی

﴿وَلَمْ يُبْلِغْ اى اوصل الماء الى مايجب ايصاله اليه﴾ يعنی چرته چه اوبه رسول ضروری وو. هلته ئې اوبه اورسولې.

﴿فَتَمَطَّيْتُ﴾: يعنی ما ناوخته کړو، تاخير مې اوکړو

﴿انى كنت ارقبه﴾: ﴿ارقب﴾ معنی ئې د نګرانئ کولو ده. په يو رايت کښې د ﴿اتنقبه﴾ دې. د

تنقيب معنى د تفتيش دد (١)

قوله: ﴿فتتامت صلاته﴾: تتامت لازم استعماليږي په معنى د ﴿تكاملت﴾ مكمل كيدل.

د جهات ستة او اندامونو دپاره د نور دعا غوښتلو وجه: رسول الله ﷺ د خپل بدن د اندامونو دپاره اود خپل جهات ستة دپاره د نور دعا اوغوښتله. علامه قسطلانی رحمه الله. د شيخ اكمل الدين په حوالې سره د دې تشريح ليكي!

﴿اما النور الذى عن يمينه، فهو المؤيد له والمعين على ما يطلبه من النور الذى بين يديه، والذى عن يساره، نور الوقاية، والذى خلفه فهو النور الذى يسعى بين يدى من يقتدى به ويتبعه، فهولهم من بين ايديهم، وهو له صلى الله عليه وسلم من خلفه، فيتبعونه على بصيرة، كما ان المتبع على بصيرة، قال الله تعالى ﴿قل هذه سبيلى ادعوا الى الله على بصيرة انا ومن اتبعنِ﴾ واما النور الذى فوقه فهو تنزل نور الهى قدسى بعلم غريب لم يتقدمه خبر، ولا يعطيه نظر، وهو الذى يعطى من العلم بالله ما ترده الادلة العقلية، اذا لم يكن لها ايمان، فاذا كان لها ايمان نوراني قبلته بتاويل لتجمع بين الامرين، وقوله: واجعل لى نورا: يجوز انه ادا نورا عظيما جامعا للانوار كلها يعنى التى ذكرها هنا، والتى لم يذكرها كانوار السماء الالهية، وانوار الارواح وغيره ذلك﴾ (٢)

يعنى: هر چه هغه نور دې كوم چه د رسول الله ﷺ ښى طرف ته دې نو هغه د هغه نور په طلب كښې د رسول الله ﷺ موئد او مددګار دې كوم چه د رسول الله ﷺ مخې ته دې او هغه نور كوم چه د رسول الله ﷺ ګس طرف ته دې نو هغه حفاظتى نور دې او هغه نور كوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته دې هغه داسې نور دې كوم چه د رسول الله ﷺ د منونكو او تابعدارو مخې ته روان وى. نو دا داسې نور دې كوم چه د رسول الله ﷺ د تابعدارو دپاره دې كوم چه د هغوى نه وړاندې وړاندې وى او هم دا نور د رسول الله ﷺ دپاره دې كوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته شاته وى. چه د هغې د وجې نه صحابه كرام رضي الله عنهم په بصيرت او فهم سره د رسول الله ﷺ اتباع كوى پس د الله پاک فرمان دې: تاسو اوفرمايئ: دا زما لاره ده چه زه د الله پاک طرف ته رابللې كوم په بصيرت باندې زه هم او زما تابعدار هم

او پاتې شو هغه نور كوم په رسول الله ﷺ دپاسه دې نو د هغې نه مراد هغه قدسى او الهى نور دې كوم چه د داسې عجيب او نااشنا علم راوړلو سره راكوزيږى چه د هغې مخكښې نه خبر وركړې شوې دې او نه چاته عقل او نظر هغه وركوى دا هغه نور دې كوم چه د الله پاک سره متعلق داسې علم وركوى چه د هغې ادلة عقلية ترديد كوى كله چه هغه د نور ايمان نه خالى وى او كه هغه ادلة عقليه په نور ايمان باندې كامل وى نو هغه ئې قبلوى

لهذا هغه عقل او نقل دواړو لره جامع وى. د ﴿واجعل لى نورا﴾ دا معنى كيدې شى چه رسول الله ﷺ هغه عظيم نور مراد كړې دې كوم چه دې ټولو انواراتو لره جامع دې. هغه انوراتو ته

---

(١) النهاية لابن الاثير. مادة: نقب: ١٠١/٥

(٢) ارشاد السارى: ٣٢١/١٣

هم کوم چه په دعا کښې مذکور دی. او هغې ته هم د کومو ذکر چه رسول الله ﷺ نه دې کړې. مثلا اسماني. الهی انوارات. د ارواح انورات

قوله: ﴿ قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ ﴾:

د تابوت تشريح: کريب وائی چه اووه کلمات په تابوت کښې دی. دلته د تابوت په باره کښې درې اقوال مشهور دی:

① د تابوت نه سينه مراد ده. د کريب مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ چه د مختلفو څيزونو دپاره د نور کومه دعا غوښتلې ده. په هغې کښې د اووه نورو څيزونو دپاره هم دعا کړې شوې ده. هغه زما په سينه کښې خو دی خو ماته ياد نه دی پاتې. پس زه د دې نه پس د عباس رضي الله عنهما په اولاد کښې د يو سړی سره ملاؤ شوم نو هغوی هغه اووه څيزونه ماته بيان کړل. پس هغوی عصب. لحم. دم. شعر او بشر ذکر اوکړو،چه رسول الله ﷺ اللهم اجعلنى عصبى نورا، وفى لحمى نورا، وفى دمى نورا، وفى شعرى نورا وفى بشرى نورا ﴾هم فرمائيلي وو، او د دوه نورو خصلتونو ذکر ئې اوکړو (۱) د دې خصلتونو يا عظم او مخ (هډوکي او مغز) مراد دې. يا شحم او عظم (وازګه او هډوکي) مراد دې دغه شان دا ټول اووه څيزونه جوړيږی (۲).

② دويم قول د علامه ابن الجوزی رحمه الله دې. هغه دا چه د تابوت نه صندوق مراد دې او مطلب دا دې چه پاتې اووه ماته ياد نه دی. بلکه په صندوق کښې دننه ليکلي شوې محفوظ دی (۳).

③ دريم قول دا دې چه د تابوت نه بدن مراد دې او د کريب مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ د خپلو جهات ستة دپاره د نور دعا غوښتلې ده او د اووه داسې څيزونو دپاره ئې هم دعا اوغوښتله چه د هغې تعلق د جهات او معانی سره نه دې بلکه د انسانی بدن سره دې، پس د سيدنا عباس رضي الله عنه په اولاد کښې يو سړی د هغې وضاحت په عصبى، لحمى ... وغيره زما په تپوس کولو باندې اوکړو (۴).

قوله: ﴿ فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ ﴾: شارحينو ليکلي دی چه د رجل نه مراد على بن عبدالله بن عباس دې (۵).

په بعض رواياتو کښې د ﴿ اللَّهُمَّ أَعْظِمْ لِي نُورًا وَأَعْطِنِي نُورًا ﴾ اضافه هم ده (۶).

---

[1]) عمدة القارى ۲۸۷/۲۲، فتح البارى : ۱٤۱/۱۱، ارشاد السارى : ۳۲۲/۱۳

[2]) عمدة القارى ۲۸۷/۲۲، فتح البارى : ۱٤۲/۱۱، ارشاد السارى : ۳۲۲/۱۳

[3]) عمدة القارى ۲۸۷/۲۲، فتح البارى : ۱٤۱/۱۱، ارشاد السارى : ۳۲۲/۱۳

[4]) فتح البارى : ۱٤۲/۱۱، ارشاد السارى : ۳۲۲/۱۳

[5]) فتح البارى : ۱٤۲/۱۱، ارشاد السارى : ۳۲۲/۱۳

[6]) الحديث اخرجه الامام مسلم فى كتاب صلاة المسافرين وقصرها، باب الدعاء ... [بقيه برصفحه آئنده...

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکي

﴿ ویجتمع من اختلاف الروایات کما قال ابن العربی خمس وعشرون خصلة ﴾ (۱) یعني چه په مختلف روایاتو کښې دا ذکر شوې خصلتونه راجمع کړې شي نو تعداد ئې پنځویشتو (۲۵) ته رسیږي لکه چه ابن العربی رحمه الله فرمائیلې دي

علامه طیبی رحمه الله فرمایي :

﴿ معنی طلب النور للأعضاء عضواً عضواً أن یتحلی بأنوار المعرفة والطاعة ویتعری عن الظلمة الجهالة والمعصیة لأن الإنسان ذو سهو وطغیان رأی أنه قد أحاطت به خطیئة ظلمات الحیلة معتورة علیه من فرقه إلی قدمه والأدخنة الثائرة من میزان الشهوات من جوانبه ورأی الشیطان یأتیه من الجهات الست بوساوسه وشبهاته ظلمات بعضها فوق بعض لم یر للتخلیص منها مساغاً إلا بأنوار سادة لتلك الجهات.... وکل هذه الأنوار راجعة إلی هدایة وبیان وضیاء للحق وإلی مطالع هذه الأنوار قوله {الله نور السماوات والأرض - إلی قوله - نور علی نور یهدی الله لنوره من یشاء} ﴾ (۲)

یعنې : د یو اندام دپاره د نور د دعا غوښتلو مطلب دا دې چه دا اندامونه د الله پاک په معرفت او طاعت سره منور او روښانه شي او د جهالت او ګناهونو تیرې د هغوی نه ختمې شي. ځکه چه انسان د سرکشئ او خطاء کالبوت دې. رسول الله ﷺ اوکتله چه د فطرت او جبلت تیرو انسان د تندی نه تر خپو پورې مسلسل ګیر کړې دې. د شهوات نفسانیه د اور نه اوچتیدونکو لوږو هغه د هر طرف نه راګیر کړې دې. رسول الله ﷺ اوکتل چه شیطان انسان ته د شپږو طرفونو نه د خپلو وسوسو او شبهاتو سره راځي. غرض دا چه انسان ښکته پورته په سختو تیرو کښې ډوب دې. نو رسول الله ﷺ د دې نه د خلاصی دپاره صرف یوه ذریعه اوموندله. یعنې دا عظیم انوارات کوم چه د شپږو واړو طرفونو دپاره محافظ او پرده ده. دا ټول انوارات د هدایت او حق د رڼا او بیان طرف ته راجع دي او د دې انواراتو د مطالع طرف ته دالله پاک دا فرمان رهنمائی کوی ﴿ الله نور السموات والارض ﴾ الله پاک نور دې د اسمانونو او د زمکو. ﴿ نور علی نور ﴾ رڼا دپاسه رڼا. الله پاک چه په خپله رڼا سره چاته غواړي هدایت کوي

[۵۹۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ أَبِي مُسْلِمٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ « اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ

....بقیه ازحاشیه گذشته] فی صلاة اللیل وقیامه : ۵۳۰/۱. رقم الحدیث : ۱۸۹، ۱۹۰. والحاکم فی مستدرکه، کتاب معرفة الصحابة. ذکر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب رضی الله تعالی عنهما : ۵۳۶/۳. ۵۳۵.

(۱) فتح الباری : ۱۴۲/۱۱

(۲) شرح الطیبی، کتاب الصلاة ، باب اللیل : ۹۸/۳

وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ حَقٌّ، وَقَوْلُكَ حَقٌّ، وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ، وَالْجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، وَالسَّاعَةُ حَقٌّ، وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ، وَمُحَمَّدٌ حَقٌّ، اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ آمَنْتُ، وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ، وَبِكَ خَاصَمْتُ، وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ، وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ - أَوْ - لَا إِلَهَ غَيْرُكَ». [ر: ۱۰۶۹]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي، هغوى فرمائى چه رسول الله ﷺ به كله د شپې پاسيدو نو تهجد به ئي كول او فرمائيل به ئي ﴿ اللهم لك الحمد ﴾ اي الله ! ستا دپاره ټول تعريفونه دى. ته د آسمانونو او د زمكو. او كوم كائنات چه د دې دواړو ترمينځه دي. د هغې نور ئي، ټول تعريفونه ستا دپاره دى، ته د اسمانونو او د زمكې او څه چه د دې دواړو ترمينځه دى. د هغې نګران ئي، او ټول تعريفونه ستا دپاره دى، ستا ذات. ستا وعده. ستا قول او ستا ملاقات حق دي. جنت، جهنم، قيامت، انبياء عليهم السلام او محمد رسول الله ﷺ حق دى. اي الله! ما ستا اطاعت اوكړو، په تا باندې مې ځان اوسپارلو. په تا باندې مې ايمان راولو. هم ستا طرف ته زما واپس كيدل دى او هم ستا په توفيق باندې ما جهګړا اوكړه. هم په تا باندې زما فيصله كول دى. د وړاندې، روستو. پټ او ښكاره ګناهونو راته بخښنه اوكړه. هم ته وړاندې كونكې او هم ته روستو كونكې ئې، او ستا نه سوا بل څوک د عبادت حقدار نشته

دا دويمه دعا ده كومه چه به رسول الله ﷺ د شپې د تهجد په وخت پاسيدلو سره كوله. د مختلف مواقع دپاره د رسول الله ﷺ نه دعاګانې منقول دى. په يو موقع باندې د يو نه زياتې دعاګانې هم منقول دى. پس د شپې پاسيدو سره به رسول الله ﷺ دا دعاګانې هم كولې. او د دې نه په مخكښې روايت كښې مذكور دعا به ئې هم لوستله. دا حديث د كتاب الصلاة په آخر كښې د تهجد په ابوابو كښې تير شوې دې (۱)

⑪ باب التَّكْبِيرِ وَالتَّسْبِيحِ عِنْدَ الْمَنَامِ

۵۹۵۹/ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ عَلِيٍّ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهِمَا السَّلَامُ - شَكَتْ مَا تَلْقَى فِي يَدِهَا مِنَ الرَّحَى، فَأَتَتِ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - تَسْأَلُهُ خَادِمًا، فَلَمْ تَجِدْهُ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ. قَالَ فَجَاءَنَا وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْتُ أَقُومُ فَقَالَ «مَكَانَكِ». فَجَلَسَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلَا أَدُلُّكُمَا عَلَى مَا هُوَ خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ، إِذَا أَوَيْتُمَا إِلَى فِرَاشِكُمَا، أَوْ أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا، فَكَبِّرَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَسَبِّحَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَاحْمَدَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، فَهَذَا خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ».

---

(۱) اخرجه الامام البخارى فى كتاب الصلاة، باب التهجد بالليل : ۲۳۸، رقم الحديث : ۱۱۲۰

وَعَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ التَّسْبِيحُ أَرْبَعٌ وَثَلَاثُونَ. [ر: ۲۹۴۵]

د اودهٔ کیدو په وخت د تسبیح فضیلت د اودهٔ کیدو نه مخکښې د (سبحان الله، الحمد الله او الله اکبر) فضیلت بیان کړې شوې دې. روایت الباب مشهور دې چه سیده فاطمه رضي الله عنها د رسول الله ﷺ نه خادم او غوښتلو ځکه چه خپله میچن کولو کولو سره د هغوی لاسونه پولې شوې وو. رسول الله ﷺ د هغې د راتلو په وخت کور کښې نه وو. سیده عائشه رضي الله عنها خبر ورکړو نو رسول الله ﷺ د هغې کور ته لاړو. هغوی ښځه خاوند اودهٔ کیدل. د رسول الله ﷺ په لیدو باندې سیده فاطمه رضي الله عنها پاسیدله نو رسول الله ﷺ منع کړه او په بې تکلفۍ سره د دواړو ښځه او خاوند ترمینځه تشریف فرما شو او هغوی ته ئې اوفرمائیل چه تاسو دواړو ته د خادم نه زیات غوره څیز نه ښائم؟ چه کله تاسو اودهٔ کیږئ نو درې دیرش کرته الله اکبر. درې دیرش کرته سبحان الله او درې دیرش کرته الحمد الله وایئ. دا ستاسو دپاره د خادم نه غوره دی.

د شعبه په روایت کښې ۳۴ کرته سبحان الله دې، په بعض روایاتو کښې الحمد لله ۳۴ کرته دی. او په اکثر روایاتو کښې الله اکبر ۳۴ کرته راغلې دې (۱)

په روایت کښې بیان کړې شوې دې ذکر ته تسبیحات فاطمه وئیلې شي. په ډیرو احادیثو کښې د هر فرض مانځه نه پس د تسبیحات فاطمه فضیلت راغلې دې. (۲) دلته د اودهٔ کیدو په وخت د دې د لوستلو فضیلت راغلې دې.

رسول الله ﷺ دا د خادم نه غوره کړل. چونکه دې وخت کښې هغوی سره د ورکولو دپاره خادم موجود نه وو. په دې وجه رسول الله ﷺ د هغې په بدل کښې هغوی ته یو داسې ذکر بیان کړو کوم چه د هغوی دپاره اخروی اعتبار سره فائده مند وو. (۳)

د رسول الله ﷺ دې دواړو ته ورتلل او د هغوی ترمینځه داسې کیناستل بې تکلفی او د ډیر محبت د وجې نه وو. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

(وفيه جواز دخول الرجل على ابنته وزوجها وجلوسه بينهما في فراشهما ومباشرة قدميه بعض جسدهما....

ودفع بعضهم الاستدلال المذكور لعصمته صلى الله عليه وسلم فلا يلحق به غيره ممن ليس بمعصوم) (۴)

یعنی د دې حدیث نه معلومیږی چه انسان خپلې لور او د هغې خاوند ته ورتلې شی. د هغوی ترمینځه کیناستلې شی او خپلې خپې د هغوی د بدن سره لګولې شی... بعض حضراتو دا مذکوره استدلال په دې وئیلو سره مسترد کړې دې چه رسول الله ﷺ معصوم

---

(۱) اخرجه مسلم في كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب التسبيح اول النهار وعند النوم: ۲۰۹۱/۴، ۲۰۹۲، رقم الحديث ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، والترمذي في كتاب الدعوات، باب ما جاء في التسبيح والتكبير والتحميد عند المنام: ۴۷۷/۵، ۴۷۹، رقم الحديث: ۳۴۱۲، ۳۴۱۳، ۳۴۰۸

(۲) سنن الترمذي، كتاب الدعوات، باب ما جاء في التسبيح والتكبير والتحميد عند المنام: ۴۷۹/۵، رقم الحديث: ۲۴۱۲، ۲۴۱۳

(۳) فتح الباري ۱۴۹/۱۱

(۴) فتح الباري ۱۴۹/۱۱

دي. لهذا يو غير معصوم لره په رسول الله ﷺ باندې نه شي قياس كيدلي
د سيدنا علي رضي الله عنه نه منقول دی چه د رسول الله ﷺ د دې اذكار نښودلو نه پس دا وظيفه كله په ژوند كښې هم نه ده پاتې شوې. چه كله د هغوی نه تپوس اوكړې شو چه د جنګ صفين په موقع باندې هم نه دې پاتې شوې؟ نو هغوی اووې : او د صفين په شپه هم نه دی پاتې شوې (١)

⑫ باب التَّعَوُّذِ وَالْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْمَنَامِ

٥٩٢٠ | حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ نَفَثَ فِي يَدَيْهِ، وَقَرَأَ بِالْمُعَوِّذَاتِ، وَمَسَحَ بِهِمَا جَسَدَهُ. [ر: ٤١٧٥]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به كله خپلې بسترې ته تشريف يوړلو نو په خپلو دواړو لاسونو باندې به ئې پو كړل او معوذات (سورة اخلاص. سورة فلق. سورة ناس) لوستلو سره په خپل بدن باندې دواړه لاسونه راښكل.

د اوده كيدو په وخت نور ذكرونه : رسول الله ﷺ به د اوده كيدو په وخت سورة اخلاص. سورة فلق اوسورة الناس لوستلو. په حديث كښې درې واړو ته تغليبا معوذات وئيلې شوې دی (٢)،
رسول الله ﷺ نه د دې درې سورتونو نه علاوه د اوده كيدو په وخت آية الكرسی. د سورة بقرة آخری آيتونه. سورة كافرون. سورة ملک. سورة الم تنزيل لوستل هم ثابت دی (٣)،

هم دغه شان د ﴿اعوذ بكلمات الله التامة من شر ما خلق﴾ وئيلې هم راغلې دی چه د هغې ترجمه دا ده زه د الله پاک د كامل كلماتو سره د هغه د مخلوق د شر نه پناه غواړم (٤)
امام ابوداؤد رحمه الله د سيدنا علي رضي الله عنه په حوالې سره دا دعا هم نقل كړې ده:
﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَكَلِمَاتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ﴾ (٥) يعنی اې الله! زه ستا د كريم ذات او ستا د كامل كلماتو سره د هر هغه څيز د شر نه پناه نيسم، چه د هغه تندې ستا په قبضه كښې دې.

---

(١) صحيح مسلم. كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار. باب التسبيح اول النهار وعند النوم. ٢٠٩١/٤، ٢٠٩٢. رقم الحديث : ٢٧٢٧

(٢) عمدة القاری ٢٨٩/٢٢. ارشاد الساری ٣٢٥/١٣

(٣) سنن الترمذی. كتاب الدعوات. باب ما جاء فيمن يقراء القرآن عند المنام. ٤٧٤/٥، ٤٧٥. (رقم الحديث: ٣٤٠٣، ٣٤٠٤، ٣٤٠٥)

(٤) فتح الباری ١٥١/١١. سنن ابی داؤد. ابواب النوم. باب ما يقال عند النوم : ٣١٢/٤

(٥) سنن ابی داؤد. ابواب النوم. باب ما يقال عند النوم ٣١٢/٤. رقم الحديث ٥٠٥٢ (وتمامه : اللَّهُمَّ أَنْتَ تَكْشِفُ الْمَغْرَمَ وَالْمَأْثَمَ اللَّهُمَّ لاَ يُهْزَمُ جُنْدُكَ وَلاَ يُخْلَفُ وَعْدُكَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ. واسناده ضعيف)

باب:

[۵۹۶۱] ^۱ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا أَوَى أَحَدُكُمْ إِلَى فِرَاشِهِ فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ، فَإِنَّهُ لاَ يَدْرِي مَا خَلَفَهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِكَ أَرْفَعُهُ، إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا، وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ.
تَابَعَهُ أَبُو ضَمْرَةَ وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ. وَقَالَ يَحْيَى وَبِشْرٌ عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَرَوَاهُ مَالِكٌ وَابْنُ عَجْلاَنَ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- [۲۹۵۸]

د اودهٔ کیدو د یو بل ادب بیان دا باب بغیر د ترجمي نه دي. په بعض نسخو کښي دا باب نشته. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه باب دلته کیدل پکار دی. هم دا راجح ده (۲)

په دې باب کښې یو بل ادب د اودهٔ کیدو متعلق بیان کړې شوې دې او هغه دا چه د اودهٔ کیدو نه مخکښي بسترې لره څنډل پکار دی. پس په روایت کښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه کله په تاسو کښې څوک د خپلې بسترې طرف ته د اودهٔ کیدو دپاره راشی نو هغه دې د خپل لنګ په دننه حصه باندې بستره او څنډی ځکه چه هغه ته معلومه نه ده چه د هغه نه شاته په بستره کښې څه ورداخل شوې دې. او بیا دې دا دعا اولولی:

﴿ بِاسْمِكَ رَبِّ وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ الصَّالِحِينَ ﴾

یعنی اې زما ربه! ما ستا په نوم باندې خپل اړخ کیخودلو او هم ستا په نوم باندې به دا اوچتوم. که تا زما روح منع کړو (ماته دې مرګ راکړو)، نو ته په دې باندې رحم اوکړه او که تا راواپس کولو سره پریخودلو نو د دهٔ حفاظت اوکړه په هغه څیز سره چه په کوم سره ته د صالحینو حفاظت کوې.

---

(۱) (۵۹۶۱) : الحديث اخرجه البخاری ايضا فی کتاب التوحيد، باب السؤال باسماء الله تعالی والاستعاذة بها (رقم الحديث ۷۳۹٤). واخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء، باب : ما يقول عند النوم واخذ المضجع ٤/۲۰۸٤. (رقم الحديث : (۲۷۱٤). واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب : ما يقال عند النوم : ٤/۳۱۱، (رقم الحديث : ۵۰۵۰). واخرجه النسائی فی کتاب عمل اليوم والليلة، باب : ما يقول من يفزع من منامه : ۶/۹۸. (رقم الحديث : ۱۰۶۲۷). واخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب منه (دعا : باسمک ربی وضعت جنبی) رقم الحديث : ۳٤۰۱). واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب : ما يدعو به اذا اوی الی فراشه (رقم الحديث : ۳۸۷٤)

(۲) فتح الباری : ۱۱/۱۵۱

امام بخاری رحمه الله د روایت په آخر کښې متابعات ذکر کړې دي. د ابو ضمره انس بن عیاض متابعت امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې او امام مسلم رحمه الله په صحیح کښې موصولا نقل کړې دي [1]، د اسماعیل بن زکریا متابعت حارث بن ابی سلمة په خپل مسند کښې موصولا نقل کړې دي [2]، د یحیی بن سعید تعلیق امام نسائی رحمه الله او د بشیر بن المفضل تعلیق مسدد موصولا نقل کړې دي [3]

قوله: ﴿وَرَوَاهُ مَالِكٌ، وَابْنُ عَجْلَانَ، عَنْ سَعِيدٍ﴾: امام مالک او محمد بن عجلان هم دا ذکر شوې حدیث د سعید مقبری نه نقل کړې دې. د امام مالک رحمه الله روایت وړاندې په کتاب التوحید کښې موصولا راروان دې [4] او د ابن عجلان روایت امام احمد رحمه الله په مسند کښې موصولا نقل کړې دې [5]

د لنګ په دننه حصه باندې د بسترې څنډلو حکمت: ﴿فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ﴾ خپله بستره د لنګ په دننه حصه باندې څنډل پکار دی. مطلب دا دې چه بسترې ته د تلونه مخکښې دې لنګ پرانیزی او هغې په دننه غاړه باندې دې بستره او څنډی. د دننه غاړې نه هغه طرف مراد دې کوم چه د بدن سره لګیدلې وی. په دې حصې سره د څنډلو حکمت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿وحکمة ذلك لعله لسر طبی یمنع من قرب بعض الحیوانات استاثر الشارع بعلمه﴾ [6]

یعنی: د دې حکمت کیدې شی چه یو طبی راز وی. چه د دې د وجې نه بعض حیوانات بسترې ته نزدې نه شی راتلې. شارع د دې علم صرف خپل ځان پورې محدود ساتلې دې. او علامه کرمانی رحمه الله لیکی

﴿ولینفض ویده مستورة بطرف ازاره لئلا یحصل فی یده مکروه، ان کان شئ هناك﴾ [7]

یعنی د څنډلو په وخت انسان له خپل لاس د لنګ په طرف باندې پټول پکار دی چه د هغه لاس ته څه تکلیف او نه رسیږی که په بستره کښې داسې څه څیز وی

او علامه بیضاوی رحمه الله فرمائی: ﴿انما امر بالنفض بها، لان الذی یرید النوم یحل بیمینه خارج الازار وتبقی الداخلة معلقة، فینفض بها﴾ [8]

---

[1]) فتح الباری ۱۱/۱۵٤، عمدة القاری ۲۲/۲۹۰، ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶
[2]) فتح الباری ۱۱/۱۵٤، عمدة القاری ۲۲/۲۹۰، ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶
[3]) فتح الباری ۱۱/۱۵٤، عمدة القاری ۲۲/۲۹۰، ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶
[4]) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب السؤال باسماء الله تعالی والاستعاذة بها (رقم الحدیث ۷۳۹۳)
[5]) مسند احمد: ۲/۲۹۵، مرویات ابی هریرة رضی الله تعالی عنه
[6]) ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶
[7]) شرح الکرمانی ۲۲/۱۳۵
[8]) فتح الباری ۱۱/۱۵۲، عمدة القاری ۲۲/۲۸۹، ارشاد الساری ۱۳/۳۲۶

يعنى د لنګ په دننه غاړه باندې د څنډلو حکم په دې وجه ورکړې شوې دې چه اوده کېدونکې انسان په خپل ښى لاس باندې چه کله د لنګ دننه حصه پرانيزى نو دننه غاړه به معلق پاتې شى. لهذا هغه به هم په دې غاړې سره بستره اوڅنډى

فائده : د روايت الباب په سند کښې درې راويان تابعى دى او درې واړه مدنى دى. عبيدالله بن عمر. د هغوى شيخ سعيد بن ابى سعيد المقبرى او د هغوى شيخ او والد ابوسعيد کيسان درې واړه تابعين دى. [١]

د روايت الباب د دعا په شان. يوه دعا امام احمدؒ د سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه نقل فرمائيلې ده چه رسول الله ﷺ يو سړى ته اوفرمائيل چه هغه دې د اوده کېدو نه مخکښې دا دعا لولى

(اللّٰهُمَّ إِنَّكَ خَلَقْتَ نَفْسِي، وَأَنْتَ تَوَفَّاهَا، لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، إِنْ أَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا، وَإِنْ أَمَتَّهَا فَاغْفِرْ لَهَا) [٢]

يعنى اې الله ! هم تا زما نفس پيدا کړې دې او هم ته به ئې وفات کوې. د ده مرګ او ژوند ستا د پاره دې. که تا دا ژوندې اوساتلو نو حفاظت ئې اوکړه او که مرګ دې پرې راوستلو نو بخښنه ورته اوکړه

⑬ باب الدُّعَاءِ نِصْفَ اللَّيْلِ

[٥٩٢٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الأَغَرِّ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ». [ر ١٠٩٤]

د سيدنا ابوهريرة رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل زمونږ رب تبارک وتعالى هر شپه د دنيا آسمان ته راکوزيږى. چه کله د شپې آخرى دريمه حصه باقى شى نو فرمائى څوک دې؟ چه زما نه دعا اوغواړى چه زه ورله دعا قبوله کړم. څوک دې؟ چه زما نه سوال اوکړى او زه ئې هغه ته ورکړم. او څوک دې چه زما نه بخښنه اوغواړى او زه ورته بخښنه اوکړم

د ترجمة الباب مقصد د الله پاک په دربار کښې د ښکته کېدو. د خپلو ګناهونو د معافئ غوښتلو او د خپلو مرادونو دپاره د دعاګانو غوښتلو دپاره د شپې د آخرى حصې نه زياته بوه موقع هم موزون او اهم نه ده. په احاديث کښې د دې ډېر فضيلت راغلې دې، امام بخارىؒ هم په دې باب کښې د دې وخت د دعا ذکر کړې دې، په روايت کښې د شپې د

[١] فتح البارى ١٥١/١١. عمدة القارى ٢٨٩/٢٢. ارشاد السارى ٣٢٦/١٣

[٢] مسند احمد ٧٩/٢. مرويات ابن عمر رضى الله عنهما (وتمامه : اللهم أسألک العافية. ورواه مسلم والبزار وابن حبان وهو حديث صحيح)

آخری ثلث ذکر دي. امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د ﴿ نصف الليل ﴾ ذکر کړې دې کیدې شي چه هغوی د هغه روایت طرف ته اشاره فرمائی کوم چه امام احمد رحمه الله په مسند کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کړې دې.

قوله: ﴿يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا﴾:[1] یعنی زمونږ رب هره شپه چه کله د شپې آخری دریمه حصه باقی پاتې شی. د دنیا د اسمان طرف ته نزول فرمائی.

د دارقطنی په روایت کښې د ﴿ شطر الليل ﴾ الفاظ بغیر د تردد نه دی [2]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی: ﴿ فان قلت: في الترجمة نصف الليل، وفي الحديث الثلث، قلت: حين يبقى الثلاث، يكون قبل الثلث، وهو المقصود من النصف ﴾[3]

یعنی که تاسو دا اعتراض اوکړئ چه په ترجمة الباب کښې د نصف الليل ذکر دې. او په حدیث کښې ثلث راغلي دي. زه به په جواب کښې وایم چه د ثلث بقاء به د ثلث نه مخکښې وی او د نصف نه هم دا مقصود دې.

په روایت الباب کښې دی: ﴿ يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴾

د اسمان دنیا طرف ته د نزول مطلب: د آسمان دنیا طرف ته د الله پاک د نزول نه. د الله پاک رحمت. د الله پاک متوجه کیدل یا د الله پاک په حکم باندې د رحمت د فرشتو نزول مراد دي. یا دا په خپله حقیقی معنی باندې دې. الله پاک د جسم نه پاک دې. د نزول کیفیت او حقیقت د انسان د محدود عقل د دائرې نه وړاندې خیز دې [4] د دې تفصیل به وړاندې په کتاب التوحید کښې راځی ان شاء الله.

حدیث الباب په کتاب الصلاة کښې د باب التهجد لاندې تیر شوې دې [5]

⑭ بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضي الله عنه- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ». [ر: ۱۴۲]

---

[1]) مسند احمد: ۲/۲۶٤. مرويات ابی هريرة رضی الله تعالى عنه.
[2]) فتح الباری ۱۱/۱۵۵. عمدة القاری ۲۲/۲۹۱. ارشاد الساری ۱۳/۳۲۷
[3]) شرح الکرمانی: ۲۲/۱۳۶
[4]) ارشاد الساری ۳۲۷. فتح الباری ۱۱/۱۵۵
[5]) الصحیح للبخاری. کتاب التهجد. باب الدعاء والصلاة من اخر الليل: ۲۲۵. رقم الحدیث ۱۱٤۵

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به کله بيت الخلاء ته تشريف اوړولو نو فرمائيل به ئې ﴿ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ ﴾ (اې الله! زه ستا پناه غواړم د خبث او خبائث نه)

د خبث او خبائث تشريح : ﴿ خبث ﴾ د خبيث جمع ده. د باء په ضمې سره دې. خو کله د تخفيف دپاره په باء باندې سکون لوستل هم جائز دى [۱] او ﴿ خبائث ﴾ جمع د خبيثة ده. د خبث نه نر شياطين او د خبائث نه مؤنث شياطين مراد دى [۲]

يو قول دا دې چه د خبث نه شياطين او د خبائث نه بول وبراز او گنده څيزونه مراد دى [۳]، بهر حال دا ټول مراد کيدلې شي او مطلب دا دې چه هر هغه څيز چه په هغې کښې دغنه د انسان د دنيوى يا اخروى ژوند دپاره د خباثت اړخ موندلې شي. د هغې نه په دې مبارکه دعا کښې پناه غوښتلې شوې ده.

دا دعا بيت الخلاء ته د تلو نه مخکښې لوستل پکار دى [۴]

⑮ بَاب مَا يَقُولُ إِذَا أَصْبَحَ

[۵۹۲۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:
«سَيِّدُ الِاسْتِغْفَارِ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ، وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ. إِذَا قَالَ حِينَ يُمْسِي فَمَاتَ دَخَلَ الْجَنَّةَ - أَوْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ - وَإِذَا قَالَ حِينَ يُصْبِحُ فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ». مِثْلَهُ. [ر: ۵۹۴۷]

سيدنا شداد بن اوس رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت کوى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : سيد الاستغفار يعنى د استغفار د ټولو صيغو سردار او په هغه ټولو کښې افضل دا لاندې کلمات دى :

﴿ اللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ ﴾

(اې الله ! ته زما رب ئې؛ ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پيدا کړې يم او زه صرف هم ستا بنده يم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم يم، تا چه

---

[۱] ارشاد السارى: ۳۲۸/۱۳
[۲] عمدة القارى : ۲۹۱/۲۲
[۳] ارشاد السارى : ۳۲۸/۱۳
[۴] فتح البارى ۳۲۱/۱، ارشاد السارى : ۳۲۸/۱۳

كوم نعمتونه ماته راكړې دى. د هغې اقرار او د خپلو ګناهونو اعتراف كوم. ماته بخښنه اوكړه بيشكه ستا نه سوا هيڅ څوک د ګناهونو بخښلو والا نشته. زه د خپلو بدعملونو د بدئ نه ستا پناه غوارم)
رسول الله ﷺ فرمائى : چه كله يو سړې دا دعا د ماښام په وخت اولولى او مړ شى نو جنت ته به داخليږى يا (وې فرمائيل) د جنت والو نه به وى او كله چه ئې د سحر په وخت اولولى او هم په هغه ورځ باندې مړ شى نو هم دغه شان (هغه به هم جنت ته داخليږى)

[٥٩٢٥] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ قَالَ «بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا» . وَإِذَا اسْتَيْقَظَ مِنْ مَنَامِهِ قَالَ « الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا ، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».[ر ٥٩٥٣]

ـــ حذيفه ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به كله د اوده كيدو اراده اوفرمائيله نو فرمائيل به ئې ﴿ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا ﴾ او چه كله به د خوب نه بيدار شو نو فرمائيل به ئې ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور ﴾.

[٥٩٢٦] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِى حَمْزَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ خَرَشَةَ بْنِ الْحُرِّ عَنْ أَبِى ذَرٍّ -رضى الله عنه- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ قَالَ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا» . فَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».[٢٩٢٠]

د سيدنا ابوذر ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به كله بسترې ته تشريف راوړلو نو فرمائيل به ئې ﴿ اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا ﴾ او چه كله به بيدار نو بيا به ئې فرمائيل ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور ﴾.
د سحر په وخت سيد الاستغفار لوستل پكار دى چه د هغې تفصيل تير شوې دې. د خوب نه د پاسيدو نه پس دعا والا حديث هم امام بخارى رحمة الله عليه ذكر كړو ځكه چه عموما انسان د شپې اوده كيدو وسره سحر پاسى. په دې وجه هغه د سحر په دعاګانو كښې شمار كيدلې شى

⑯ بَابُ الدُّعَاءِ فِى الصَّلاَةِ

[٥٩٢٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِى يَزِيدُ عَنْ أَبِى الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِى بَكْرٍ الصِّدِّيقِ -رضى الله عنه- أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- عَلِّمْنِى دُعَاءً أَدْعُو بِهِ فِى صَلاَتِى . قَالَ «قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، فَاغْفِرْ لِى مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِى، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ».

وَقَالَ عَمْرٌو عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ إِنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو قَالَ أَبُو بَكْرٍ -رضى الله عنه- لِلنَّبِي -صلى الله عليه وسلم- ار ١٧٩٩

: سيدنا ابوبکرصديق رضی الله عنه نه روايت دې چه هغوی رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه ماته يو داسې دعا اوښايئ. چه زه ئې په خپل مونځ کښې لولم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه دا دعا لوله ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا ، وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴾ اې الله ! ما په خپل ځان باندې ډير ظلم کړې دې. او هم ته ګناهونه معاف کوې. پس د خپل طرف نه ماته بخښنه اوکړه. او په ما باندې رحم اوکړه. بيشکه ته ډير بخښنه کونکې او مهربان ئې.

په مانځه کښې دننه د دعا ذکر دې. د باب په دې اول روايت کښې چه کومه دعا نقل کړې شوې ده. په مانځه کښې د دې محل متعين نه کړې شو. بعض وئيلې دی چه دا دعا په سجده کښې کول پکار دی. ځکه چه په يو بل حديث کښې دی ﴿ وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ ﴾[1] بعض وئيلې دی چه د تشهد نه پس لوستل پکار دی [2]

د دعا دحسن ترتيب بيان: علامه قسطلانی رحمه الله د دې دعا د حسن ترتيب په باره کښې ليکی.

﴿ وهذا الدعاء من احسن الادعية لا سيا فى ترتيبه، فان فيه تقديم نداء الرب واستغاثته بقوله : اللهم، ثم الاعتراف بالذنب فى قوله : ظلمت نفسى، ثم الاعتراف بالتوحيد الى غيرذلك مما لايخفى مع ما اشتمل عليه من التاكيد بقوله:انك انت الغفور الرحيم بلكمة:ان،وضمير الفصل،وتعريف الخبر باللام، وبصيغة المبالغة ﴾[3] دا په غوره او عمده دعاګانو کښې يوه ده خصوصا د خپل ترتيب په لحاظ سره. ځکه چه په دې کښې د ټولو نه مخکښې ﴿ اللهم ﴾ وئيلو سره الله پاک ته آواز او د هغه نه مدد غوښتلې شوې دې. بيا ﴿ ظلمت نفسى ﴾ وئيلو سره د خپلو ګناهونو اعتراف او د دې نه پس د الله پاک د توحيد اقرار کړې شوې دې. غرض دا حديث په ډيرو بهترينو امورو باندې مشتمل دې. ددې نه علاوه ﴿انك انت الغفور الرحيم﴾ کښې لفظ د ﴿ ان ﴾، ضمير فصل او خبر لره په لام تعريف سره معرفه کولو او د مبالغې د صيغې په استعمال سره تاکيد کړې شوې دې.

۵۹۲۸ حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا) أُنْزِلَتْ فِي الدُّعَاءِ. ١٤٤٢٦

[1] صحيح مسلم. كتاب الصلاة. باب النهى عن قراءة القرآن فى الركوع والسجود : ٣٤٨/١. رقم الحديث : ٣٤٩

[2] فتح البارى : كتاب الآذان. باب الدعاء قبل السلام : ٤١٤/٢. عمدة القارى، كتاب الآذان باب الدعاء قبل السلام ١١٩/٦

[3] ارشاد السارى ٣٣١/١٣

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق: د باب دا دویم روایت د قرآن کریم د آیت ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ په باره کښې دې، سیده عائشه رضي الله عنها فرمائی چه دا دعا په باره کښې نازل شوې دې، د هغوی په نزد د صلاة نه مراد دعا ده او مطلب دا دې چه دعا نه په ډېر زور غوښتل پکار دی او نه ډېره رو. خو د ډېرو مفسرینو په نزد دا آیت کریمه د دعا په باره کښې نه دې، بلکه په مانځه کښې دننه د قرآن کریم د تلاوت په باره کښې دې. ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ اى بقراءة صلاتك﴾ مضاف محذوف دې. [1]

[۵۹۲۹] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنه- قَالَ كُنَّا نَقُولُ فِي الصَّلَاةِ السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ. فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- ذَاتَ يَوْمٍ «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، فَإِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ إِلَى قَوْلِهِ الصَّالِحِينَ. فَإِذَا قَالَهَا أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٍ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا شَاءَ». [ر: ۷۹۷]

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې چه مونږ به په مانځه کښې لوستل ﴿السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ﴾ نو مونږ ته یوه ورځ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه الله پاک خو خپله سلام دې. نو څوک چه په تاسو کښې په مانځه کښې کيني نو هغه دې ﴿التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ.... الصَّالِحِينَ﴾ پورې اوائی. چه کله هغه دا کلمات اوائی نو د آسمان او زمکې هر هغه بنده ته به دا اورسيږی چه صالح وی (بيا دې په دې الفاظو سره تشهد اوکړی) ﴿أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ﴾ او د دې نه پس چه کومه دعا کول غواړی هغه دې اوکړی.

د ترجمة الباب سره د احاديثو مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله د ترجمة الباب سره د احاديثو مناسبت بيانولو سره ليکی:

﴿واخذ الترجمة من هذه الأحاديث الا ان الأول نص فى المطلوب والثانى يستفاد منه صفة من صفات الداعى وهى عدم الجهر والمخافتة فيسمع نفسه ولا يسمع غيره﴾ [2]

يعنی: ترجمه د دې احاديثو نه اخستلې شوې ده، خو اول حديث په مطلوب کښې نص دې او د دويم حديث نه د داعی يو صفت مستفاد کيږی او هغه دې زيات په زوره نه وئيل او په مزه وئيل. په داسې طريقه چه هغه ئې خپله واوری، بل څوک ئې وانوری.

[1]) روح المعانی ۱۹٤/۱۵، سورة الاسراء، رقم الاية ۱۱۰، هم دغه شان اوګورئ الجامع لاحكام القرآن، سورة الاسراء ۳٤٤/۱

[2]) فتح الباری: ۱۵۸/۱۱

قوله: ﴿أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٍ﴾: په دې كښې د صالح عبد صفت دې، د باب دا آخرى حديث په كتاب الصلاة كښې تير شوې دې. (١)

⑰ باب الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ

[٥٩٧٠] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا وَرْقَاءُ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدَّرَجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ. قَالَ «كَيْفَ ذَاكَ». قَالَ صَلَّوْا كَمَا صَلَّيْنَا، وَجَاهَدُوا كَمَا جَاهَدْنَا، وَأَنْفَقُوا مِنْ فُضُولِ أَمْوَالِهِمْ، وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ. قَالَ «أَفَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، وَتَسْبِقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ، وَلاَ يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ، إِلاَّ مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ، تُسَبِّحُونَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ عَشْرًا، وَتَحْمَدُونَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا».

تَابَعَهُ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ سُمَيٍّ.

وَرَوَاهُ ابْنُ عَجْلاَنَ عَنْ سُمَيٍّ وَرَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ.

وَرَوَاهُ جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ.

وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- [ر:٨٠٧]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه خلقو عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ: دولت مند خلق خو په درجات او نعمتونو كښې مخكښې شو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل (څنگه؟) هغوى اووې كوم خلق چه مونځ كوى، څنګه چه مونږ مونځ كوو او جهاد كوو، څنګه چه مونږ جهاد كوو او خپل بچ شوې مال هم خرچ كوو خو مونږ سره مال نشته، رسول الله ﷺ اوفرمائيل آيا زه تاسو ته داسې څيز او نه ښائم چه د هغې په ذريعه تاسو د هغوى برابر شئ. كوم چه ستاسو نه مخكښې تير شوې دى، او د هغوى نه مخكښې شئ كوم چه ستاسو نه پس راځى او يو سړې به هم ستاسو برابر نه وى مګر هغه سړې كوم چه دا اولولى. د هر مانځه نه پس سبحان الله لس كرته، او الحمد لله لس كرته او لس كرته الله اكبر وايئ.

[٥٩٧١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ عَنْ وَرَّادٍ مَوْلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ كَتَبَ الْمُغِيرَةُ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ إِذَا سَلَّمَ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهْوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لاَ مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلاَ مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ». وَقَالَ شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ سَمِعْتُ الْمُسَيَّبَ. [ر:٨٠٨]

د سيدنا مغيره بن شعبه رضی الله عنه آزاد كړه غلام وراد نه روايت دې هغوى بيان كوى چه سيدنا مغيره رضی الله عنه سيدنا معاويه بن ابى سفيان رضی الله عنهما ته اوليكل چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه

(١) الصحيح للبخاري: كتاب الاذان، باب التشهد فى الاخرة: ١٨٢، رقم الحديث: ٨٣١

پس چه کله سلام واړولو نو دا به ئې لوستل: ﴿لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اللّٰهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ﴾، د الله پاک وحده لا شريک نه سوا څوک هم معبود برحق نشته. هم د هغه دپاره بادشاهت دي. او هم د هغه دپاره ټول تعريفونه دی. هغه په هر څيز باندې قادر دې. اې الله! هيڅ منع کونکې نشته د هغه څيز دپاره کوم چه تاسو ورکوئ، او هيڅ څوک ورکونکې نشته د هغه څيز کوم چه تاسو منع کړئ او د يو مالدار يو مالداري ستا نه بغير فائده منده نه شي کيدې.

د فرض مانځه نه پس د دعا حکم: په دې ترجمة الباب سره د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه د فرض مانځه نه پس دعا غوښتل د رسول الله ﷺ نه ثابت دی. امام صاحب په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه وائی د فرض مونځونو نه پس دعا مشروع نه ده. (١)

علامه ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد کښې د دې نفی کړې ده او وئيلې ئې دی چه دا د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دی (٢)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د هغوی دا مطلقا نفی کول صحيح نه دی ځکه چه په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا معاذ رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائيل

﴿يَا مُعَاذُ إِنِّي وَاللهِ لَأُحِبُّكَ، فلا تدع دبر كل صلاة ان تقول: اللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ﴾ (٣)،

هم دغه شان د زيد بن ارقم روايت په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې دې:

﴿سمعت رسول الله ﷺ يدعو فی دُبُرِ صَلَاتِهِ «اللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ﴾ (٤)

---

(١) فتح البارى ١١/١٥٩

(٢) زاد المعاد. فصل فی هديه صلی الله عليه وسلم فی الصلاة: ٢٥٧/١ (قلت: هذا بعيد من الانصاف لان ابن القيم رحمه الله قد ذکر الادعية الماثورة فی فصل فقال: فصل: فيما كان رسولُ الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقوله بعد انصرافه من الصلاة، وجلوسه بعدها، وسرعة الانتقال منها، وما شرعه لأمته من الأذكار والقراءة بعدها ٢٩٥/١، وهذه الاذکار قد اوردها البخاری ههنا وقد رد ابن القيم الادعية التی برفع الايدی بعد الفرائض او السنن الرواتب بهيئة الاجتماع کهيئة الدعاء فی هذا الزمان فتدبر! قال: وأما الدعاء بعد السلام من الصلاة مستقبل القبلة أو المأمومين، فلم يكن ذلك من هديه صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أصلاً، ولا روي عنه باسناد صحيح، ولا حسن. وقال فی اخر البحث: استحبّ له أن يُصلى على النبيّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعد ذلک. (ای بعد الاذکار والادعية الماثورة) ويدعو بما شاء، ويكون دعاؤه عقيبَ هذه العبادة الثانية، لا لكونه دبر الصلاة... ٢٥٨/١، فابن القيم رحمه الله فی واد وهولاء فی واد. والله المستعان)

(٣) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب فی الاستغفار: ٨٦/٢، رقم الحديث: ١٥٢٢، ورواه الامام احمد فی مسنده عن معاذ بن جبل ان النبی صلی الله عليه وسلم اخذ بيده يوما، ثم قال: يا معاذ انی لاحبک. فقال له معاذ: بابی وامی انت يا رسول الله! وانا احبک. قال يا معاذ: اوصيک يا معاذ لا تدعن فی دبر کل صلاة ان تقول: اللّٰهُمَّ أعنّی عَلَى ذكرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عبادَتِكَ. حديث معاذ بن جبل ٢٤٥/٥

(٤) سنن ابی داؤد، کتابَ الصلاة، بابَ ما يقول الرّجل اذا سلم: ٨٢/٢، رقم الحديث: ١٥٠٨، مسند احمد بن حنبل: حديث زيد بن ارقم: ٣٦٩/٤، رقم الحديث: ١٩٥٠٨)

يعنى ما د رسول الله ﷺ نه د هر مانځه نه پس دا دعا اوريدله ده. اې الله! اې زمونږ او د هر يو څيز ربه!

امام احمد رحمه الله د ابوبكره رضي الله عنه يو روايت هم نقل فرمائيلې دې هغوى وائى چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه پس دا دعا لوستله. «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ، وَالْفَقْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ» (١). يعنى اې الله! زه د كفر. فقر او عذاب قبر نه ستا پناه غواړم

په دې وجه د دې رواياتو په موجودګئ دا وئيل چه دعا بعد الصلاة ثابت نه ده. صحيح نه دى. پس علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى.

«لا ريبَ أن الأدعيةَ دُبُرَ الصلوات قد تواترت تواتراً لا يُنكَرُ. أمّا رفعُ الأيدى، فثبت بعد النافلة مرّةً، أو مرّتين، فألحق بها الفقهاءُ المكتوبةَ أيضاً. وذهب ابن تَيمِيَة، وابن القيِّم إلى كونه بدعةً. بقى أن المواظبةَ على أمرٍ لم يَثبُت عن النبيّ صلى الله عليه وسلم إلا مرّةً، أو مرّتين، كيف هى؟ فتلك هى الشاكلةُ فى جميع المستحبّات، فإنها تَثبُتُ طوراً فطوراً، ثم الأمةُ تواظبُ عليها. نعم نَحكُمُ بكونها بدعةً إذا أفضى الأمرُ إلى النكيرِ على من تركَها» (٢).

يعنى بيشكه د مونځونو نه پس دعا په تواتر سره ثابت ده. چه د هغې انكار نه شى كيدې. او هر چه لاسونه اوچتول دى نو د نفلو نه پس يو كرت دوه كرته ثابت دى. بيا فقهاء كرامو په دې باندې قياس كولو سره فرائض هم د دې سره ملحق كړې دى پاتې شوه دا خبره چه په داسې امر باندې مواظبت څنګه دې كوم چه د رسول الله ﷺ نه په تول عمر كښې يو كرت يا دوه كرته ثابت وى نو په ټولو مستحباتو كښې هم دا طريقه پاتې شوې ده ځكه چه د رسول الله ﷺ د هغوى ثبوت كله كله شته، بيا روستو امت په دې باندې مواظبت كوى. خو كه څوک د دې په ترک كولو باندې چاته بدې ردې اوائى نو په دې باندې به د بدعت كيدو حكم لګولې شى.

په هيئت اجتماعى باندې د دعا بعد الفرائض حكم په يو بل مقام باندې هم علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائيلې دى چه په موجوده اجتماعى هيئت سره د فرضو نه پس دعا ته سنت نه شى وئيلې كيدې يعنى دا نه شى وئيلې كيدې چه رسول الله ﷺ به په دې هيئت باندې دعا فرمائيله خو دې ته بدعت نه شى وئيلې كيدې چه په دين كښې د دې اصل او بنياد نشته (٣). حاصل دا چه په دې هيئت سره نه دا سنت ده او نه بدعت ده.

د رواياتو الباب مناسبت د ترجمة الباب سره ښكاره دې

---

(١) مسند احمد بن حنبل، حديث ابى بكرة ٣٧/٥، رقم الحديث : ٢١٦٥٢

(٢) فيض البارى : ٤١٧/٤

(٣) فيض البارى ٤١٧/٤

⑱ باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ). وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله د نورو دپاره د دعا غوښتلو ذکر کول غواړى، په قرآن کريم کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته حکم اوفرمائيلو ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾ يعنى د دوى دپاره دعا کوئ.

صرف د بل دپاره دعا غوښتل: ﴿وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ﴾: يعنى چه انسان د بل دپاره دعا کوى او د خپل ځان ذکر په دعا کښې نه کوى، د دې ګنجائش دې. امام بخارى رحمه الله غالبا په هغه خلقو باندې رد کول غواړى چه د هغوى وينا ده چه د نورو دپاره د دعا کولو نه مخکښې د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دى، د ابراهيم نخعى رحمه الله وغيره نه دا قول منقول دې (١)

دا حضرات د ابى بن کعب رضى الله عنه د يو مرفوع حديث نه استدلال کوى کوم چه امام ترمذى رحمه الله موصولا نقل کړې دې، په دې کښې دى:

﴿أَنَّ رَسُولَ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ كَانَ إِذَا ذَكَرَ أَحَدًا فَدَعَا لَهُ بَدَأَ بِنَفْسِهِ﴾ (٢)

يعنى رسول الله ﷺ به چه د چا ذکر فرمائيلو سره د هغه دپاره د دعا کولو اراده کوله نو اول به ئې د خپل ځان دپاره دعا کوله.

خو د روايات الباب نه د دې ترديد کيږى، رسول الله ﷺ د مختلفو حضراتو دپاره دعا اوفرمائيله چه په هغې کښې ئې خپل ذکر نه دې کړې.

بهر حال د دې ګنجائش دې چه انسان د نورو دپاره دعا اوکړى او خپل ذکر نه کوى، خو غوره دا ده او په حصن حصين کښې دا د دعا ګانو په آداب کښې شمار کړې شوې دى چه انسان د ځان دپاره دعا اوکړى، بيا د نورو خلقو دپاره اوکړى. (٣)

مولانا رشيد احمد ګنګوهى رحمه الله په الکوکب الدري کښې ليکلې دى چه د نورو خلقو دپاره دعا کول او خپل ځان پريخودل.... په دې کښې يو قسم اعراض او د دعا نه د استغنا وهم راځى او هغه صحيح نه دې (٤)

او په دې کښې دا تفصيل هم کيدې شى چه که د اهتمام سره د دعا موقع وى نو په هغې کښې انسان له د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دى، د هغې نه پس د نورو دپاره!

خو که د چا تذکره راغله يا چا څه احسان اوکړو نو په داسې مواقع باندې د خپل ذکر کولو

---

(١) فتح البارى: ١١/١٦٤، عمدة القارى ٢٢/٢٩٥

(٢) اخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب مَا جَاءَ أَنَّ الدَّاعِيَ يَبْدَأُ بِنَفْسِهِ: ٥/٤٦٣، (رقم الحديث: ٣٣٨٥)

(٣) حصن حصين: ٨٢

(٤) الکوکب الدرى: ٣/٣٣٥

نه بغير د متعلقه سړی دپاره دعا کيدلې شی، په روايات الباب کښې اکثر هم دغه شان مواقع دی.

د باب د لاندې امام بخارى رحمه الله اووۀ احاديث ذکر فرمائيلي دی او هغه ټول مخکښې تير شوې دی، په دې ټولو احاديثو کښې رسول الله ﷺ د يو نه يو صحابى دپاره دعا کړې ده. لاندې هغه احاديث د ترجمې سره ذکر کولې شی.

وَقَالَ أَبُو مُوسَى قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِي عَامِرٍ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ».

[٥٩٧٢] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى سَلَمَةَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الأَكْوَعِ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى خَيْبَرَ، قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَيَا عَامِرُ لَوْ أَسْمَعْتَنَا مِنْ هُنَيْهَاتِكَ. فَنَزَلَ يَحْدُو بِهِمْ يُذَكِّرُ.

تَاللَّهِ لَوْلاَ اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا . وَذَكَرَ شِعْرًا غَيْرَ هَذَا، وَلَكِنِّي لَمْ أَحْفَظْهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ هَذَا السَّائِقُ». قَالُوا عَامِرُ بْنُ الأَكْوَعِ. قَالَ «يَرْحَمُهُ اللَّهُ». وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْلاَ مَتَّعْتَنَا بِهِ، فَلَمَّا صَافَّ الْقَوْمَ قَاتَلُوهُمْ، فَأُصِيبَ عَامِرٌ بِقَائِمَةِ سَيْفِ نَفْسِهِ فَمَاتَ، فَلَمَّا أَمْسَوْا أَوْقَدُوا نَارًا كَثِيرَةً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَا هَذِهِ النَّارُ عَلَى أَىِّ شَىْءٍ تُوقِدُونَ» . قَالُوا عَلَى حُمُرٍ إِنْسِيَّةٍ . فَقَالَ « أَهْرِيقُوا مَا فِيهَا ، وَكَسِّرُوهَا . قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ نُهَرِيقُ مَا فِيهَا وَنَغْسِلُهَا قَالَ «أَوْ ذَاكَ». [ر: ٢٣٤٥]

د سيدنا سلمة بن الاکوع رضی الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د خيبر طرف ته روان شونو په جماعت کښې يو سړی اووې اې عامر! ارمان چه تاسو خپل اشعار اورولې وې؟ هغوی د سورلئ نه راکوز شو، اوپه دې الفاظو سره ئې اشعار رئيل شروع کړل: (تَاللَّهِ لَوْلاَ اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا) (قسم په الله پاک! که الله پاک (هدايت کونکې نه وې) نو مونږ به چرې هم هدايت نه وې موندلې) او د دې نه علاوه ئې هم څو اشعار اولوستل خو هغه ماته ياد پاتې نه شو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل، دا رابکونکې څوک دې؟ خلقو اووې عامر بن اکوع رضی الله عنه دې، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک دې په هغه باندې رحم اوکړی. يو سړی عرض اوکړو: يا رسول الله ﷺ ارمان چه د هغه (عامر) نه تاسو ته نوره هم فائده رسولې وې (يعنی هغه نور هم ژوندې پاتې شوې وې) ځکه چه رسول الله ﷺ به کله د چا په باره کښې د (يرحم الله) يا (رحمه الله) الفاظ اوفرمائيل نو په دې کښې به د دې خبرې طرف ته اشاره وه چه هغه وفات کيدونکې دې، پس چه کله خلقو صفونه برابر کړل او جنګ ئې شروع کړو نو عامر پخپله توره باندې زخمى شو چه د هغې د وجې نه وفات شو، چه کله مابنام شو نو خلقو ډير زيات اوربل کړو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل دا اور څنګه دې؟ کوم څيز باندې تاسو اوربل کړو؟ خلقو اووې د کورنو خرو په غوښې باندې (يعنى دهغوی غوښه پخوو) رسول الله ﷺ اوفرمائيل

اوغورځوئ هغه څيز کوم چه په دې کښې دې يعنې غوښې لره او لوښې مات کړئ. يو سړى عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ: آيا څه چه په لوښى کښې دى که هغه مونږ اوغورځوو او لوښې وينځو، نو غوره به نه وى؟، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: څئ هم دغه شان اوکړئ.

[۵۹۷۳] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما كَانَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَتَاهُ رَجُلٌ بِصَدَقَةٍ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلاَنٍ». فَأَتَاهُ أَبِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر ۱۴۲۶]

د سيدنا ابن ابى اوفى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ته به چه کله چا صدقه راوړه. نو هغوى به فرمائيل . ﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلاَنٍ﴾، يعنى اې الله د فلانى په آل باندې رحمت نازل کړه. پس زما پلار هغوى ته څه راوړل نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې الله : په آل د ابى اوفى رضي الله عنه باندې رحمت نازل کړه.

[۵۹۷۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرًا قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَلاَ تُرِيحُنِي مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ». وَهُوَ نُصُبٌ كَانُوا يَعْبُدُونَهُ يُسَمَّى الْكَعْبَةَ الْيَمَانِيَةَ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ لاَ أَثْبُتُ عَلَى الْخَيْلِ ،فَصَكَّ فِي صَدْرِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا». قَالَ فَخَرَجْتُ فِي خَمْسِينَ مِنْ أَحْمَسَ مِنْ قَوْمِي -وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ فَانْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي- فَأَتَيْتُهَا فَأَحْرَقْتُهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا أَتَيْتُكَ حَتَّى تَرَكْتُهَا مِثْلَ الْجَمَلِ الأَجْرَبِ. فَدَعَا لأَحْمَسَ وَخَيْلِهَا. [ر:۲۸۵۷]

د قيس رحمه الله نه روايت دې چه ما د سيدنا جرير رضي الله عنه نه واوريدل چه ماته رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا ته به ماته د ذى الخلصة نه نجات رانکړې؟ دا يو بت وو چه د هغې به خلقو عبادت کولو او د دې نوم کعبه يمانيه وو. ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! زه يو داسې سړې يم چه په اس باندې نيغ نه شم کيناستلې، هغوى زما په سينه باندې لاس رابنکلو او وې فرمائيل: اې الله : دې ثابت قدم کړه او هدايت کونکې او هدايت يافته ئې کړه. د سيدنا جرير رضي الله عنه بيان دې چه زه د خپل قوم احمس د پنځوس کسانو سره اوتلم، او سفيان به کله په روايت کښې دا الفاظ وئيل (فَانْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي) زه د خپل قوم د يو جماعت سره اوتلم، ما هلته رسيدو سره هغه اوسيزلو. بيا زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او اومې وئيل يا رسول الله ﷺ! قسم په الله پاک : زه تاسو ته تر هغه وخته پورې رانغلم چه ترڅو پورې مې هغه د خارختى اوښ په شان جوړ نه کړلو. نو رسول الله ﷺ د قبيله احمس و د هغې د شهسوارانو دپاره دعا اوفرمائيله.

[٥٩٧٥] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَسٌ خَادِمُكَ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ١٨٨١]

د امام قتاده رحمه الله نه روايت دې چه ما د سيدنا انس رضي الله عنه نه واوريدل چه (زما مور) سيده ام سليم رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو: انس رضي الله عنه ستاسو خادم دې، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې الله! هغه ته په کثرت سره مال او اولاد ورکړه، او څه چه دې ورته ورکړې دی په هغې کښې ورته برکت واچوه.

[٥٩٧٦] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ سَمِعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - رَجُلاً يَقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ «رَحِمَهُ اللَّهُ، لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً أَسْقَطْتُهَا فِي سُورَةِ كَذَا وَكَذَا». [ر: ٢٥١٢]

د سيده عائشه صديقه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ د يو سړی نه په مسجد کښې قرآن کريم واوريدلو نو وې فرمائيل: الله پاک دې په هغه باندې رحم اوکړی. هغه ماته فلانې فلانې آيت راياد کړو. کوم چه زما نه په فلانې فلانی سورة کښې هير شوې وو

[٥٩٧٧] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَسَمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَسْمًا فَقَالَ رَجُلٌ إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَغَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ وَقَالَ «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ» [ر: ٢٩٨١]

او د سيدنا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ مال غنيمت تقسيم کړو. نو يو سړی اووې: په دې تقسيم سره د الله پاک رضا مقصود نه ده، ما چه رسول الله ﷺ ته دا خبره بيان کړه نو هغوی غصه شو، تردې چه د غصې آثار ما د هغوی په مخ مبارک کښې اوليدل او وې فرمائيل: الله پاک دې په موسی (عليه السلام) باندې رحم اوفرمائی: چاته چه د دې نه زيات تکليفونه ورکړې شوې وو خو هغوی صبر اوکړو

(١٩) باب مَا يُكْرَهُ مِنَ السَّجْعِ فِي الدُّعَاءِ

[٥٩٧٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ السَّكَنِ حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلاَلٍ أَبُو حَبِيبٍ حَدَّثَنَا هَارُونُ الْمُقْرِئُ حَدَّثَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ الْخِرِّيتِ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ حَدِّثِ النَّاسَ كُلَّ جُمُعَةٍ مَرَّةً، فَإِنْ أَبَيْتَ فَمَرَّتَيْنِ، فَإِنْ أَكْثَرْتَ فَثَلاَثَ مِرَارٍ، وَلاَ تُمِلَّ النَّاسَ هَذَا الْقُرْآنَ، وَلاَ أُلْفِيَنَّكَ تَأْتِي الْقَوْمَ وَهُمْ فِي حَدِيثٍ مِنْ حَدِيثِهِمْ فَتَقُصُّ عَلَيْهِمْ، فَتَقْطَعُ عَلَيْهِمْ حَدِيثَهُمْ فَتُمِلُّهُمْ، وَلَكِنْ أَنْصِتْ، فَإِذَا أَمَرُوكَ فَحَدِّثْهُمْ وَهُمْ يَشْتَهُونَهُ، فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ، فَإِنِّي عَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَأَصْحَابَهُ لاَ يَفْعَلُونَ إِلاَّ ذَلِكَ. يَعْنِي لاَ يَفْعَلُونَ إِلاَّ ذَلِكَ الاِجْتِنَابَ

په دعا کښې د قافیه لګولو حکم : په دعا کښې دننه سجع او تکلف اختیارولو سره مقفی عبارتونو جوړولو سره پیش کول مکروه دی. دعا چونکه د الله پاک نه غوښتل، طلب کول او د خپلې عاجزئ د اظهار نوم دې، په دې وجه په دې موقع باندې قافیه لګول او عقلی عبارتونه لګول مناسب نه دی، خو که بغیر د قصد او تکلف نه په الفاظو کښې روانی، سلاست او قافیه بندی راشی نو په دې کښې هیڅ باک نشته، د رسول الله ﷺ نه چه کومې دعاګانې منقول دی، په هغې کښې ډیر دعاګانې مسجع دی، خو هغه سجع د څه تکلف او تصنع والا نه ده، بلکه یو صاحب ذوق خپله اندازه لګولې شی چه دا بې ساخت الهامی دعاګانې دی او په دې کښې د څه صنع لړ شان دخل هم نشته. (۱)

د باب په اول روایت کښې د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نصیحت نقل کړې شوې دې، هغوی فرمائی: په هفته کښې یو کرت یا دوه کرته او زیات نه زیات درې کرته وعظ کوئ، خلق د قرآن کریم نه مه ستړی کوئ او زه دې تاسو داسې بیا نه مومم چه تاسو یو جماعت ته راشئ او په خپلو خبرو کښې مشغول شئ او تاسو د هغه خبرې پرې کولو سره وعظ شروع کړئ او دغه شان هغوی تنګ کړئ، بلکه خاموش اوسیږئ چه کله هغوی تاسو ته پخپله د وعظ کولو اوائی او د هغې خواهش ظاهر کړی نو وعظ کوئ خو په دعا کښې د مقفی کلام نه ځان ساتئ، ځکه چه ما رسول الله ﷺ او د هغوی صحابه کرام رضی الله عنهم داسې لیدلې دی، یعنی هغوی به د دې نه ځان ساتلو.

قوله: ﴿فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ﴾: یعنی په دعا کښې قافیه لګول موخر کړه، د هغې قصد او اراده مه کوه او خپل فکر او سوچ په هغې باندې مه مشغوله کوئ، ځکه چه په دعا کښې خشوع مطلوب ده، او په قافیه لګولو کښې تکلف دې، کوم چه د خشوع نه دې.

⑳ باب لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرِهَ لَهُ

[۵۹۷۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، وَلَا يَقُولَنَّ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي. فَإِنَّهُ لَا مُسْتَكْرِهَ لَهُ». [۷۰۲۶]

د دعا د یو بل ادب بیان : امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې یو بل ادب ذکر کړې دې او هغه دا چه دعا په کامل یقین سره کول پکار دی، ځکه چه په الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته، پس د باب دا اول روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله په تاسو کښې یو سړی دعا غواړی، نو دا دې نه وائی چه یا الله! که ته غواړې نو ماته راکړه، ځکه چه په الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته.

---

۱) فتح الباری ۱۶۷/۱۱، عمدة القاری ۲۹۸/۲۲، ارشاد الساری ۳۴۲/۱۳

۵۹۸۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «لاَ يَقُولَنَّ أَحَدُكُمُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، إِنْ شِئْتَ لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لاَ مُكْرِهَ لَهُ». [۷۰۳۹]

د باب دا دويم روايت د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه دې. رسول الله ﷺ فرمائي: چه په تاسو كښې دې يو سړې داسې نه وائى چه يا الله! كه ته غواړې نو ماته بخښنه اوكړه او په ما باندې رحم اوكړه بلكه په يقين سره غوښتل پكار دى ځكه چه الله پاک باندې هيڅ څوک جبر كونكې نشته.

علامه توريشتى رحمه الله ليكى: ﴿ اراد ادعوه معتقدين وقوع الاجابة، لان الداعى اذا لم يكن متحققا فى الرجاء لم يكن رجاؤه صادقا، واذا لم يكن الرجاء خالصا، والداعى مخلصا، فان الرجاء هو الباعث على الطلب، ولا يتحقق الفرع لا بتحقيق الاصل ﴾ [۱]

يعنى: د رسول الله ﷺ مطلب دا دې چه د الله پاک نه په دې يقين او اعتقاد سره دعا كانې غواړئ چه الله پاک به دا ضرور قبلوى، ځكه چه دعا كونكى ته به د دعا د قبوليت اميد نه وى نو د هغه اميد به صادق نه وى او چه كله اميد صادق نه دې نو دعا به هم خالص نه وى او داعى به هم مخلص نه وى. ځكه اميد د دعا غوښتلو باعث دې. او فرع د اصل نه بغير نه متحقق كيږى.

قوله: ﴿لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ﴾: په دې كښې نهى د تحريم دپاره ده يا كه د كراهت تنزيهى دپاره. دواړه اقوال دى. د امام نووى رحمه الله نه كراهت تنزيهى باندې محمول دې. [۲]

خلاصه دا چه دعا كونكې دې پوره اميد ساتى چه الله پاک به د هغه دعا قبلوى او هغه به د څه استثناء او تعليق نه بغير مكمل په الحاح او زارئ سره د الله پاک په دربار كښې خپل مراد پيش كړى.

۲۱: باب يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَعْجَلْ

۵۹۸۱ [۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُسْتَجَابُ لأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي».

---

[۱] كتاب الميسر فى شرح مصابيح السنة، كتاب الدعوات، ۵۱۶/۲. (رقم الحديث: ۱۵۴۶)

[۲] قال الحافظ ابن حجر: وحمل النووى النهى فى ذلک على كراهة التنزيه، فتح البارى ۱۶۸/۱۱. تقول: لم يصرح النووى به، الا ان فحوى كلامه فى شرح هذا الحديث يدل على ذلک. (شرح مسلم للنووى، كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب العزم بالدعاء ولا يقل: ان شئت ۳۴۲/۲)

[۳] (۵۹۸۱) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعاء، باب بيان انه يستجاب للداعى مالم يعجل (رقم الحديث: ۲۷۳۵) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الصلاة، باب الدعاء: ۷۸/۲. ... [بقيه برصفحه آئنده...

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله د دعا يو بل ادب بيان کړې دې. او هغه دا دې چه دعا مسلسل کول پکار دی او په يو موقع باندې هم دا نه دی وئيل پکار چه زه دعا خو کوم خو قبليږی نه. پس په روايت الباب کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه د هر سړی دعا قبليږی په دې شرط چه هغه تندی اونکړی چه داسې او نه وائی چه ما دعا اوغوښتله خو قبوله نه شوه.

په دعا کښې سترې والې د قبوليت نه مانع دې: په صحيح مسلم او سنن ترمذی کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت دې. د هغې الفاظ دی:

﴿لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَالَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ مَالَمْ يَسْتَعْجِلْ. قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا الِاسْتِعْجَالُ قَالَ: يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي فَيَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذٰلِكَ وَيَدَعُ الدُّعَاءَ﴾ (۱)

يعنی د بنده دعا مسلسل قبليږی چه ترڅو پورې هغه د ګناه يا د قطع رحمئ دعا اونکړی او ترڅو پورې چه هغه د جلد بازئ مظاهره اونکړی، چا تپوس اوکړو د تندئ نه د کار اخستلو څه مطلب دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه داسې اوائی چه ما بار بار دعا اوغوښتله. خو ماته نه ښکاری چه زما دعا به قبوله شی، نو هغه په دې وخت کښې د سترې کيدو مظاهره کولو سره دعا پريږدی.

مطلب دا دې چه هغه دعا کولو کولو سره تنګ شو او هغه دا جمله اووئيله.

علامه قسطلانی رحمه الله د مظهری په حوالې سره ليکلې دی چه په کومه دعا کښې انسان تنګ شی هغه نه قبليږی ځکه چه دعا عبادت دې او د مومن شان دا نه دې چه هغه د خپل رب په عبادت کښې د سترې والی اظهار اوکړی. (۲) دعا که هغه وخت سره قبوله شی او که نه شی. خپله د خو رحمتونو او برکتونو ذريعه او باعث وی.

امام ترمذی رحمه الله د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما يو مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې، په هغې کښې دی

﴿مَنْ فُتِحَ لَهُ مِنْكُمْ بَابُ الدُّعَاءِ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ﴾ (۳)

يعنی: په تاسو کښې چه د چا دپاره د دعا دروازه پرانستلې شوه، د هغه دپاره د رحمت دروازې پرانستلې شوې

...بقيه ازحاشيه ګذشته] (رقم الحديث: ۱٤۸٤)، واخرجه الترمذی فی کتاب الدعاء، باب ما جاء فيمن يستعجل فی دعائه: ٤٦٤/۵، (رقم الحديث: ۳۳۸۷) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب يستجاب لاحدکم ما لم يعقل (رقم الحديث: ۳۱۵۳)

(۱) صحيح مسلم، کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب بيان انه يستجاب للداعی مالم يعجل، فيقول: دعوت فلم يستجب لی: ۲۰۹٦/٤، رقم الحديث: ۲۷۳۵، ورواه الترمذی ولفظه: عن أبی هريرة: عن النبی صلی الله عليه و سلم قال يستجاب لأحدکم مالم يعجل يقول دعوت فلم يستجب لی، کتاب الدعوات، باب ما جاء فيمن يستعجل فی دعائه: ٤٦٤/۵، رقم الحديث: ۳۳۸۷

(۲) ارشاد الساری: ٤۳۳/۱۳

(۳) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب فی دعاء النبی صلی الله عليه وسلم: ۵۵۱/۵، رقم الحديث: ۳۵٤۷

هم دغه شان په يو روايت كښې دى (مَنْ رُزِقَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَةَ)[1]
يعنى چاته چه د دعا توفيق ملاؤ شو هغه د قبوليت نه نۀ محروم كيږى.

٢٣: بَابُ رَفْعِ الْأَيْدِي فِي الدُّعَاءِ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ، وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ. [ر: ٤٠٦٨] وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَفَعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَدَيْهِ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ». [٤٠٨٤]

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ الْأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَشَرِيكٍ سَمِعَا أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ. [ر: ٩٨٤]

په دعا كښې د رفع اليدين ثبوت: د رسول الله ﷺ نه لاسونه اوچتول په ډيرو احاديثو كښې ثابت دى. پس په باب كښې چه امام بخارى رحمه الله كوم درې معلق روايتونه ذكر كړې دى. په هغې كښې د رفع اليدين ذكر دې. د سيدنا ابو موسى اشعرى رضى الله عنه تعليق په كتاب المغازى كښې. د سيدنا ابن عمر رضى الله عنهما تعليق هم په مغازى كښې موصولا ذكر شوې دې او د اويسى تعليق ابو نعيم موصولا نقل كړې دې.[2] د اويسى نوم عبد العزيز بن عبد الله دې.[3]
امام بخارى رحمه الله په دې احاديثو سره كيدې شى چه دهغه خلقو رد كول غواړى كوم چه د استسقاء نه علاوه په باقى خايونو كښې د لاس اوچتولو قائل نه دى. هغوى د سيدنا انس رضى الله عنه د حديث نه استدلال كوى چه په هغې كښې دى:

(كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا فِي الِاسْتِسْقَاءِ)[4]
يعنى رسول الله ﷺ د استسقاء نه علاوه كله هم په دعا كښې لاس نه دى اوچت كړې.
په حديث استسقاء او احاديث الباب كښې تطبيق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا حديث اګر چه صحيح دې خو په دې حديث او هغه احاديثو كښې په كوم كښې چه رفع اليدين ثابت

---

[1]) لم اجد بهذا اللفظ فى كتب الحديث المتوفرة لدى. ووجدت ما يقارب لذلك وهو ما ذكره ابن عساكر. ولفظه عن ابى هريرة، انه كان يقول : ما اخاف ان احرم الاجابة. ولكنى اخاف ان احرم الدعاء (التمهيد لابن عبدالبر : ٢٩٨/١٠) (قلت : وجدت هذا الحديث فى شعب الايمان للبيهقى باسناد ضعيف عن ابن مسعود رضى الله تعالى عنه ٢٩٤/٦ (رقم الحديث : ٤٢١٠) والاحاديث المختارة للضياء المقدسى عن انس بن مالك رضى الله تعالى عنه ٣٤٥/٢ (رقم الحديث : ١٨١٤) وفيه : مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَةَ. وقال عبد الملك بن عبد الله بن دهيش : إسناده صحيح)

[2]) فتح البارى ١٧٠/١١، ارشاد السارى ٣٤٥/١٣

[3]) عمدة القارى ٣٠٠/٢٢، ارشاد السارى : ٢٤٥/١٣، فتح البارى ١٧٠/١١

[4]) صحيح البخارى، كتاب الاستسقاء، باب رفع الامام يده فى الاستسقاء ص : ٢٢١، (رقم الحديث : ١٠٤١) وصحيح مسلم : كتاب الاستسقاء : باب رفع اليدين بالدعاء فى الاستسقاء ٦١٦/٢، (رقم الحديث : ٧٩٥)

دی تطبیق داسې کیدې شی چه د سیدنا انس رضي الله عنه په حدیث کښې په حقیقت کښې مطلقا د رفع الیدین نفی نه ده شوې. بلکه په مخصوص صفت سره د رفع الیدین نفی کړې شوې ده او مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ به چه څنګه د استسقاء په وخت لاسونه ډیر اوچتول تردې چه لاسونه مبارک به ئې د مخ مبارک برابر شو. په دې وصف سره به ئې داسې په عام دعا کښې لاسونه نه اوچتول، په عام دعاګانو کښې به ئې لاسونه د اوږو برابر اوچتول. پس هغوی لیکی:

﴿ لكن جمع بينه وبين احاديث الباب وما فى معناها بان المنفى صفة خاصة لا اصل الرفع..... وحاصله ان الرفع فى الاستسقاء يخالف غيره اما بالمبالغة إلى ان تصير اليدان فى حذو الوجه مثلا وفى الدعاء إلى حذو المنكبين... واما ان الكفين فى الاستسقاء يليان الأرض وفى الدعاء يليان السماء ﴾ [۱]

یعنی په حدیث استسقاء او احادیث الباب کښې داسې تطبیق ورکړې شوې دې چه په حدیث الاستسقاء کښې مطلقا د رفع الیدین نفی نه ده کړې شوې بلکه په یو خاص صفت سره د هغې نفی کړې شوې ده. د دې تطبیق حاصل دا دې چه په استسقاء کښې رفع الیدین په کوم صفت سره وی، په هغه صفت سره په دعا کښې نه وی یا خو په دې طریقه چه په استسقاء کښې لاس اوچتولو کښې دومره مبالغه کولې شی چه هغه مخ ته مخامخ راشی او حال دا چه په دعا کښې اوږو ته مخامخ اوچتولې شی. یا په داسې طریقه چه په استسقاء کښې د لاسونو رخ د زمکې طرف ته، او په دعا کښې د آسمان طرف ته وی.

امام منذری رحمه الله فرمائی چه د جمع او تطبیق د متعذر کیدو په صورت کښې به د ترجیح طریقه اختیارولې شی او د اثبات روایات د صحت او کثرت په اعتبار سره راجح دی. [۲]

خپله امام بخاری رحمه الله د جزء رفع الیدین په نوم سره یو مستقل رسالة لیکلې ده چه په هغې کښې هغوی هغه احادیث راجمع کړې دی چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ نه په دعا کښې رفع الیدین ثابت دی. د سیده عائشه، عبدالرحمن بن سمرة، ابوهریره، عبدالله بن عمرو بن العاص، عمر فاروق، اسامة بن زید او د قیس بن سعد رضي الله عنهم روایات حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړې دی چه په هغې کښې د دعا په وخت د لاس اوچتولو ذکر دې. [۳]

د سنن ابی داؤد او جامع ترمذی په یو مرفوع روایت کښې دی:

﴿ إِنَّ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا ﴾ [۴]

یعنی ستاسو رب حیا کونکې او رحم کونکې دې بنده چه کله د دعا دپاره هغه ته لاسونه اوچت کړی نو هغه د هغې په خالی واپس کولو باندې حیاء کوی.

---

[۱] فتح الباری ۱۱/ ۱۷۰، ۱۷۱

[۲] فتح الباری : ۱۱/ ۱۷۱

[۳] فتح الباری ۱۷۱/۱۱

[۴] سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء: ۷۸/۲، (رقم الحدیث : ۱٤۷۸)

په دعا کښې د لاس اوچتولو حد: لاس د کوم ځائې پورې اوچتول پکار دی، په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، د سینې برابر، د اوږو برابر، د مخ برابر او د سر برابر.(۱) د سینې برابر اوچتولو ته ابن عباس رضی الله عنهما د دعا وصل وئیلې دې.(۲)

۲۳: باب الدُّعَاءِ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ

[۵۹۸۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَسْقِيَنَا . فَتَغَيَّمَتِ السَّمَاءُ وَمُطِرْنَا، حَتَّى مَا كَادَ الرَّجُلُ يَصِلُ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَلَمْ تَزَلْ تُمْطَرُ إِلَى الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ، فَقَامَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوْ غَيْرُهُ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَصْرِفَهُ عَنَّا، فَقَدْ غَرِقْنَا . فَقَالَ « اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلاَ عَلَيْنَا » . فَجَعَلَ السَّحَابُ يَتَقَطَّعُ حَوْلَ الْمَدِينَةِ ، وَلاَ يُمْطِرُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ.[ر: ۸۹۰]

د سیدنا انس رضی الله عنه روایت دې چه یو کرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د جمعې په ورځ باندې خطبه ورکوله، یو سړې اودریدلو اوعرض ئې اوکړو چه یا رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا اوکړئ چه په مونږ خلقو باندې باران اوشی، آسمان باندې وریځ راغله او باران شروع شو، تردې چه خلق خپلو کورونو ته نه شی رسیدلې، د بلې جمعې پورې باران وریدلو، نو هم هغه سړې یا بل سړې اودریدلو او عرض ئې اوکړو چه الله پاک نه اوغواړئ چه زمونږ نه باران واړوی مونږ خو ډوب شو، رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: اې الله! زمونږ نه چاپیره ئې او وروه او په مونږ ئې مه وروه، پس وریځ د مدینې نه ګیر چاپیره خوره شوه (او باران کیدو) خو په مدینه کښې باران نه کیدلو.

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب مقصد دا دې چه د دعا په آدابو کښې یو ادب اګر چه دا دې چه قبلې ته مخ کولو سره دې دعا اوکړې شی خو دا ضروری نه دې، بعض موقعو باندې انسان د قبلې نه مخ اړولو سره هم دعا کولې شی لکه چه په روایت الباب کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د باران دپاره د خطبې دوران کښې دعا اوفرمائیله، په مسجد کښې د خطبې په وخت د خطیب مخ د خلقو طرف ته وی، هغه قبلې ته نه وی مخ کړې. معلومه شوه چه داسې دعا غوښتل ثابت دی.(۳)

(۱) عمدة القارى ۳۰۱/۲۲، فتح البارى : ۱۷۲/۱۱
(۲) عمدة القارى ۳۰۱/۲۲، فتح البارى : ۱۷۲/۱۱
(۳) فتح البارى : ۱۷۲/۱۱، عمدة القارى : ۳۰۱/۲۲، ارشاد السارى: ۳۴۶/۳

۲۴: باب الدُّعَاءِ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ

[۵۹۸۳] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى هَذَا الْمُصَلَّى يَسْتَسْقِي، فَدَعَا وَاسْتَسْقَى ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَقَلَبَ رِدَاءَهُ. ار: ۹۲۰]

د ترجمة الباب مقصد: په حديث كښې د دعا ذكر نشته. بلكه صرف دومره خبره ده چه رسول الله ﷺ د عيدګاه طرف ته اوتلو. د باران دپاره ئې دعا اوكړه. بيا ئې د قبلې طرف ته مخ كولو سره څادر الټه كړو.

اسماعيلي رحمه الله فرمائى چه د قبلې طرف ته مخ كولو په وخت څادر الټه كولو سره رسول الله ﷺ دعا كړې ده د دې صراحتاً اګر چه په روايت الباب كښې نشته، خو د دې حديث په نورو طرقو كښې د هغې ذكر شته. امام بخاري رحمه الله د خپل عادت مطابق په ترجمة الباب سره د هغې طرف ته اشاره كړې ده.[۱]

د دې نه علاوه په نورو ډيرو احاديثو كښې هم دى. چه په هغې كښې قبلې ته مخ كولو سره د رسول الله ﷺ د دعا كولو تذكره ده.

په صحيح مسلم كښې د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې:

﴿ لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ نَظَرَ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ ثُمَّ مَدَّ يَدَيْهِ فَجَعَلَ يَهْتِفُ بِرَبِّهِ ﴾.[۲]

يعنى د غزوه بدر په ورځ رسول الله ﷺ د مشركينو طرف ته اوكتل بيا ئې قبلې طرف ته مخ كولو سره خپل دواړه لاسونه خوارهٔ كړل او خپل رب ئې راوبللو.

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت دې: ﴿ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ ﴾.[۳]

يعنى رسول الله ﷺ د خانه كعبې طرف ته مخ كړو، بيا ئې د قريشو يو جماعت ته بددعا اوكړه.

---

[۱]) فتح الباري: ۱۷۳/۱۱، عمدة القاري: ۳۰۱/۲۲، ارشاد الساري: ۳۴۷/۳

[۲]) صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب الإمْدَادِ بِالْمَلَائِكَةِ فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ وَإِبَاحَةِ الْغَنَائِمِ: ۱۳۷۳/۳، رقم الحديث (۱۷۶۳)

[۳]) صحيح بخاري، كتاب المغازي، باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم على كفار قريش ص ۸۳۰ (رقم الحديث: ۳۹۶۰)

۲۵: باب دَعْوَةِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم لِخَادِمِهِ بِطُولِ الْعُمُرِ وَبِكَثْرَةِ مَالِهِ

[۵۹۸۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَتْ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ خَادِمُكَ أَنَسٌ ادْعُ اللَّهَ لَهُ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ۱۸۸۱]

رسول اللهﷺ د سيدنا انس رضي الله عنه دپاره د كثرت مال او اولاد او اوږد عمر دعا فرمائيلي وه، په روايت الباب كښې اګر چه د طول عمر ذكر نشته، خو د دې روايت په دويم طريق كښې د دې ذكر دې. د هغې الفاظ دا دى ﴿ اللَّهُمَّ، أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَأَطِلْ حَيَاتَهُ، وَاغْفِرْ لَهُ ﴾ اې الله : ته هغه ته د مال او اولاد كثرت وركړه، او د هغه ژوند اوږد كړه او د هغه مغفرت اوكړه. امام بخارى رحمه الله په الادب المفرد كښې د دې تخريج كړې دې. (۱)

پس الله پاک هغوى ته د رسول اللهﷺ د دعا په وجه باندې مال او دولت هم وركړو او هغوى ډير اوږد عمر هم بيا موندلو، د هغوى په ژوند باندې د هغوى د ځامنو او نمسو وغيره تعداد سلو ته رسيدلې وو. (۲)

په بصره كښې يو باغ وو چه هغې به په كال كښې دوه كرته ميوه وركوله. په هغې كښې يو ګل وو چه د هغې نه به د مشكو خوشبوئى راتله. (۳) د هغوى عمر هم يو سل او درې يا يو سل او اووۀ كلونه وو. (۴)

۲۶: باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْكَرْبِ

[۵۹۸۵، ۵۹۸۶] (۵) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - يَدْعُو عِنْدَ الْكَرْبِ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ، رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ».

---

(۱) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب من دعا بطول العمر : ۲/۱۰۶. (رقم الحديث : ۶۵۳) (قلت : اسناده صحيح)

(۲) فتح البارى : ۱۱/۱۷٤، عمدة القارى : ۲۲/۳۰۲، ارشاد السارى: ۳/۳٤۷

(۳) فتح البارى : ۱۱/۱۸٤، عمدة القارى : ۲۲/۲۹۷

(۴) فتح البارى : ۱۱/۱۸٤، عمدة القارى : ۲۲/۲۹۷

(۵) (۵۹۸۵/۵۹۸۶) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الدعوات، باب الدعاء عند الكرب (رقم الحديث : ۶۳٤۶) واخرجه ايضا فى كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى (تعرج الملائكة والروح اليه) (المعارج : ٤) (رقم الحديث : ۷٤۳۱)، واخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعاء باب الدعاء للكرب (رقم

۵۹۸۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَقُولُ عِنْدَ الْكَرْبِ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ، وَرَبُّ الأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ» وَقَالَ وَهْبٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ. [۲۹۹۴، ۲۹۹۰]

د مصيبت د وخت خاص دعاء: رسول الله ﷺ به د سخت غم او پريشانئ په وخت چه كومه دعا لوستله. امام بخارى رحمه الله هغه دلته ذكر فرمائيلې ده. د هغې الفاظ دا دى: ﴿لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ يعنى د الله پاک نه سوا بل معبود نشته. كوم چه د آسمانونو او زمكې رب دې (او) د عرش عظيم رب دې

د اول روايت الفاظ د مخكښې روايت نه مختلف دى.

قوله: ﴿حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ﴾: د ابوالعاليه نوم رفيع دې. د هغوى نه دا روايت قتادة نقل كړې دې خو په عنعنه سره دې. او قتادة مدلس دې. د مدلس عنعنه قبول نه وى.

پس امام ابوداؤد رحمه الله په سنن ابى داؤد كښې د كتاب الطهارت د لاندې د امام شعبه رحمه الله قول نقل كړې دې چه د ابوالعاليه نه قتادة صرف څلور احاديث اوريدلې دى (۱) او په هغه څلورو احاديثو كښې حديث الباب شامل نه دې

ابن ابى حاتم په مراسيل كښې د څلورو په ځائې د دريو ذكر كړې دې. (۲)

خو د امام بخارى رحمه الله په نزد د څلورو او دريو دا حصه غير معتبر ده. وجه د دې دا ده چه شعبه د مدلس راويانو عنعنه نه نقل كوى چه تر څو پورې د سماع تصريح نه وى او دا حديث خپله شعبه هم د قتادة نه نقل كړې دې كوم چه د دې خبرې دليل دې چه امام قتادة د سماع د تصريح سره هم دا روايت د ابوالعاليه نه نقل كړې دى (۳)

كيدې شى چه هم په دې وجه باندې امام بخارى رحمه الله د باب په آخر كښې د وهب تعليق ذكر فرمائيلې وى. وقال وهب: وَقَالَ وَهْبٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ.

د مصيبت د دعاء فضيلت: ابن بطال رحمه الله ليكلې دى چه ابوبكر رازى په اصبهان كښې د علم

الحديث: ۲۷۳) واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب ما جاء ما يقول عند الكرب (رقم الحديث: ۳۴۳۵) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء باب الدعاء عند الكرب: (رقم الحديث: ۳۸۸۳).

۱) سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب فى الوضوء من النوم، تحت رقم الحديث: ۲۰۲، ولفظه: وَقَالَ شُعْبَةُ إِنَّمَا سَمِعَ قَتَادَةُ مِنْ أَبِي الْعَالِيَةِ أَرْبَعَةَ أَحَادِيثَ حَدِيثَ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَحَدِيثَ ابْنِ عُمَرَ فِي الصَّلَاةِ وَحَدِيثَ الْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ وَحَدِيثَ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي رِجَالٌ مَرْضِيُّونَ مِنْهُمْ عُمَرُ وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِي عُمَرُ. فتح البارى: ۱۷۴/۱۱، عمدة القارى: ۳۰۲/۲۲، ارشاد السارى: ۳۴۹/۳

۲) فتح البارى: ۱۷۵/۱۱

۳) فتح البارى: ۱۷۵/۱۱، عمدة القارى: ۳۰۲/۲۲

حديث په سلسله كښې مقيم وو. هلته د ابوبكر بن على په نوم يو مفتى عالم دين وو. په څه وجه باندې د هغه خائې امير د هغوى نه خفه شو او هغوى ئې ګرفتار كړل او جيل ته ئې اوليږل. ابوبكر رازى په خوب كښې رسول الله ﷺ اوليدو چه هغوى فرمانى ابوبكر بن على ته لاړ شه اووايه چه په صحيح بخارى كښې ذكر شوې د مصيبت دعا اولوله. الله پاك به ستا دا مصيبت لرې كړى واپس هغوى لاړل او د دې خوب ذكر ئې هغوى ته اوكړو. هغوى چه څنګه دا دعا لوستل شروع كړل. د ښهر امير هغوى آزاد كړل [1].

د پريشانۍ او مصيبت په وخت نورې ماثور دعاګانې د پريشانۍ او مصيبت په وخت په احاديثو كښې دا دعاګانې هم منقول دى:

① ﴿ اللهُ اللهُ رَبِّي لَا أُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا ﴾، په سنن ابى داؤد كښې د اسماء بنت عميس رضي الله عنها نه منقول ده [2] چه د هغې ترجمه دا ده: الله! الله زما رب دې. زه د هغه سره هيڅ نه شريكوم

② ﴿ اللَّهُمَّ رَحْمَتَكَ أَرْجُو فَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ﴾ په سنن ابى داؤد كښې د سيدنا ابوبكر رضي الله عنه نه منقول ده. [3] د دې ترجمه دا ده: اې الله! زه ستاسو د رحمت اميدوار يم. پس ته ما سترګې د رپيدلو په قدر هم زما نفس ته مه حواله كوه او ته زما ټول امور برابر كړې. ستا نه سوا بل معبود نشته.

③ ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴾ په سنن ترمذى او مستدرك حاكم كښې دى ﴿ لَمْ يَدْعُ بِهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا اسْتُجِيبَ لَهُ ﴾ [4] يعنى يو مسلمان چه په څه سلسله كښې هم په دې كلماتو سره دعا كړې ده الله پاك د هغه دعا قبول فرمائيلې ده.

۲۷: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ

[۵۹۸۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُمَيٌّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ، وَدَرَكِ الشَّقَاءِ، وَسُوءِ الْقَضَاءِ، وَشَمَاتَةِ الأَعْدَاءِ.

قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً، لَا أَدْرِي أَيَّتُهُنَّ هِيَ. [۶۹۴۲]

﴿ جَهْدِ ﴾ (د جيم په فتحې او د هاء په سكون سره) مشقت ته وئيلې شى او ﴿ بلآء ﴾ ازميښت ته وائى.

---

[1] فتح البارى : ۱۷۵/۱۱ وشرح ابن بطال : ۱۱۳/۱۰

[2] سنن ابى داؤد. كتاب الادب. باب فى الاستغفار. رقم الحديث ۱۵۲۵. وسنن ابن ماجة فى كتاب الدعوات. باب الدعاء عند الكرب. رقم الحديث : ۳۸۸۲. وفتح البارى : ۱۷۶/۱۱

[3] سنن ابى داؤد. كتاب الادب. فى اخر باب ما يقول اذا اصبح. رقم الحديث : ۵۰۹۰. وفتح البارى: ۷۶/۱۱

[4] سنن الترمذى فى كتاب الدعوات. باب. رقم الحديث : ۳۵۰۵. واخرجه الحاكم فى المستدرك فى كتاب الدعاء والتكبير والتهليل والتسبيح والذكر : ۵۰۵/۱. فتح البارى : ۱۷۶/۱۱. (قلت : لم اجده بلفظ صاحب كشف البارى فاخرجته من المستدرك باحدى ثلاثة طرق)

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ به د ازمیښت د مشقت نه، د بدبختۍ نه، د بدو فیصلو نه او د دشمنانو د خندا نه پناه غوښتله. د سفیان بیان دې، چه په حدیث کښې درې خبرې وې په هغې باندې ما یوه زیاته کړه ماته یاد نه دی چه هغه کومه خبره ده.

د جهد البلاء تشريح : د ﴿جهد البلاء﴾ تشريح بعض شارحينو په دې الفاظو سره کړې ده.

﴿الحالة التي يمتحن بها الانسان وتشق عليه بحيث يتمنى فيها الموت ويختاره عليها﴾ [1] يعنى هغه حالت چه په هغې سره بنده ازمیښتلې شی او په بنده باندې دومره ګران شی چه بنده په هغې کښې د مرګ غوښتنه کوی او په دې باندې مرګ ته ترجیح ورکوی.

د سیدنا ابن عمر رضي الله عنهما نه د ﴿جهد البلاء﴾ تشريح د مال کم والې او د بال بچ ډیریدل نقل دی [2]،

علامه ابن بطال رحمه الله د ﴿جهد البلاء﴾ وضاحت داسې کړې دې:

﴿كل ما اصاب المرء من شدة المشقة والجهد وما لا طاقة له بحمله ولا يقدر على دفعه من نفسه﴾ [3]

يعنى: د دې نه مراد انسان ته پیښیدونکې هغه سخت تکلیف دې، چه د هغې د برداشت کولو هغه طاقت نه لرى او نه د هغې په دفع کولو باندې قادر وی.

قوله: درك الشقاء: ﴿دَرك﴾ د راء په فتحې او سکون سره، ﴿دَرك﴾ په معنى د ادراک او الحاق. د ﴿شقاء﴾ معنى هلاکت او بدبختى. ﴿سوء القضاء﴾: داسې فیصله چه د انسان په حق کښې بده وی. ﴿شماتة﴾ د دشمن خندا او خوشحالۍ ته وائى کومه چه د انسان په مصیبت کښې د اخته کیدو نه پس وی. [4]

قوله: ﴿قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً﴾: سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چه په اصل حدیث کښې د درې څیزونو ذکر وو. ما دلته څلور څیزونه. جهد بلاء. درک شقاء. سوء قضاء او شماتة اعداء ذکر کړی دی. په دې کښې د یو اضافه ما د خپل طرف نه کړې ده. خو اوس ماته معلومه نه ده چه هغه کومه یوه ده.

د اسماعیلی په روایت کښې د دې تصریح راغلې ده چه هغه ﴿شماتة الاعداء﴾ دې. [5] سفیان ته اول یاد وو لکه چه د اسماعیلی په روایت کښې دی خو بیا ترې هیر شو او هغوی ته یاد پاتې نه شو لکه چه دلته ذکر شوې دی. [6]

---

[1]) ارشاد السارى ١٣/٣٥٠

[2]) فتح البارى : ١١/١٧٨، عمدة القارى : ٢٢/٣٠٢، ارشاد السارى: ٣/٣٥٠

[3]) شرح ابن بطال : ١٠/١١٣، فتح البارى : ١١/١٧٨، عمدة القارى : ٢٢/٣٠٢

[4]) فتح البارى : ١١/١٧٨، عمدة القارى : ٢٢/٣٠٤، ارشاد السارى: ٣/٣٥٠

[5]) فتح البارى : ١١/١٧٨، ارشاد السارى ١٣/٣٥٠

[6]) فتح البارى : ١١/١٧٨، عمدة القارى : ٢٢/٣٠٤، ارشاد السارى: ٣/٣٥٠

۲۸: باب دُعَاءِ النَّبِی صلی الله علیه وسلم «اللّٰهمّ الرَّفِيقَ الأَعْلٰى»

[۵۹۸۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ - رضی الله عنها - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلی الله علیه وسلم - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «لَنْ يُقْبَضَ نَبِيٌّ قَطُّ حَتّٰى يَرٰى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرُ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ وَرَأْسُهُ عَلٰى فَخِذِي، غُشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلٰى». قُلْتُ إِذًا لاَ يَخْتَارُنَا، وَعَلِمْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا، وَهُوَ صَحِيحٌ. قَالَتْ فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا «اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلٰى». [ر: ۴۱۷۱]

سیده عائشه رضی الله عنها بیان کوی چه رسول الله ﷺ به د خپل صحت په حالت کښې فرمائیل چه هر نبی ته د وفات نه مخکښې د هغه مقام په جنت کښې ښودلې شی. بیا ورته اختیار ورکولې شی پس چه کله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو هغه وخت د هغوی سر مبارک زما په پتون باندې وو. لږ ساعت په هغوی باندې بیهوشی راغله. بیا بیدار شو نو خپلې سترګې مبارکې ئې د چهت طرف ته اوچتې کړې بیا ئې «اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلٰى» اوفرمائیل ما اووې چه رسول الله ﷺ به د صحت په حالت کښې څه فرمائیل هغه رښتیا وو. د عائشې رضی الله عنها بیان دې چه د رسول الله ﷺ د خولې مبارکې نه چه آخری کوم الفاظ اووتل هغه هم دا وو «اللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلٰى».

د ماقبل سره مناسبت: د دې حدیث پوره تفصیل په کشف الباری، کتاب المغازی کښې تیر شوې دې. (۱) د مخکښې سره ئې مناسبت بیانولو باندې حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

«وتعلقه بما قبله من جهة ان فيه إشارة إلى حديث عائشة انه كان إذا اشتكى نفث على نفسه بالمعوذات وقضية سياقها هنا انه لم يتعوذ فى مرض موته بذلك بل تقدم فى الوفاة النبوية من طريق بن أبي مليكة عن عائشة فذهبت اعوذه فرفع رأسه إلى السماء وقال فى الرفيق الأعلى» (۲)

یعنی: ماقبل سره ئې مناسبت داسې دې چه په دې کښې د عائشې د حدیث طرف ته اشاره ده. چه په هغې کښې دی چه رسول الله ﷺ ته چه به څه تکلیف وو نو هغوی به معوذات لوستلو سره په هغې باندې ځان دم کولو. دلته د دې ترجمة الباب د راوړلو وجه دا ده چه رسول الله ﷺ په مرض الموت کښې معوذات نه دی لوستلی. بلکه عائشه رضی الله عنها فرمائی چه زه رسول الله ﷺ ته لاړم او ما معوذات اولوستل نو رسول الله ﷺ د آسمان طرف ته سر اوچت کړو او د «فی الرفیق الاعلی» الفاظ ئې اوفرمائیل.

---

(۱) اوګورئ: کشف الباری، کتاب المغازی صفحة: ۲۸۸، ایضا صفحة: ۶۷۸

(۲) فتح الباری: ۱۱/۱۷۹

۲۹: باب الدُّعَاءِ بِالْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ

۵۹۸۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى سَبْعًا قَالَ لَوْلَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ.
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى سَبْعًا فِي بَطْنِهِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لَوْلَا أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ. [ر: ۵۳۴۸]

د قيس رحمه الله نه روايت دي چه زه سيدنا خباب رضي الله عنه ته راغلم. هغوى (په خيټه) اووۀ داغونه لګولي وو. هغوى اووې چه که رسول الله ﷺ مونږ د مرګ د دعا کولو نه نۀ وو منع کړې نو ما به ئې دعا کړې وې.

۵۹۹۰] حَدَّثَنَا ابْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمُ الْمَوْتَ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ مُتَمَنِّيًا لِلْمَوْتِ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي». [ر: ۵۳۴۷]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په تاسو کښې دې يو سړې په راتلونکې تکليف باندې د مرګ دعا نه کوى. او که ضرور د مرګ غوښتنه کوى نو داسې دې اوائى چه اې الله: ما ژوندې اوساته ترڅو پورې چه ژوند زما دپاره غوره وى او ما وفات کړه چه کله مرګ زما دپاره غوره وى

د ترجمة الباب مقصد په شارحينو کښې علامه عينى او قسطلانى د دې باب دا مقصد بيان کړې دې چه کله ژوند د چا دپاره د شر باعث وى نو د هغه د ژوند او مرګ دپاره دعا کول مکروه دى يعنى هغه دې د خپل ځان دپاره د ژوند دعا اوکړى چه د هغه ژوند د خير نه د شر دې او نه دې مرګ غوارى. ځکه چه د مرګ د دعا غوښتلو نه منع کړې شوې ده (۱) سړې د مرګ غوښتنه يا دعا کولې شى يا نه. د دې تفصيل هم د دې حديث د لاندې په کشف البارى کتاب المرضى کښې تير شوې دې (۲)

۳۰: باب الدُّعَاءِ لِلصِّبْيَانِ بِالْبَرَكَةِ وَمَسْحِ رُءُوسِهِمْ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى وُلِدَ لِي غُلَامٌ، وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِالْبَرَكَةِ. [ر: ۵۱۵۰]

---

۱) عمدة القارى: ۳۰۵/۲۲، ۳۰۶، ارشاد السارى: ۳۵۲/۳
۲) کشف البارى، کتاب المرضى، باب: نهى تمنى المريض الموت، ص: ۵۱۱، ۵۱۹

د یتیم په سر باندې د لاس رانښکلو فضیلت : د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه رسول الله ﷺ به د ماشومانوپه سرباندې د مهربانۍ لاس رانښکلو او دهغوی دپاره به ئې د برکت دعا فرمائيله.

امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې د سیدنا ابو اسامة رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې چه په هغې کښې د یتیم ماشوم په سر باندې په شفقت سره د لاس رانښکلو فضیلت بیان کړې شوې دې: ﴿مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ أَوْ يَتِيمَةٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا لِلَّهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَاتٌ﴾ (۱)

یعنې چاچه د یو یتیم په سر باندې خالص د الله پاک د رضا دپاره د شفقت لاس رانښکلو. نو د سر په څومره ویښتوچه ئې لاس رانښکلو. د هرویښته په عوض به هغه ته یونیکی ملاویږی. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې روایت سند ضعیف دې (۲)

امام احمد رحمه الله یو بل روایت په حسن سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دی چه یو سړی رسول الله ﷺ ته د خپل زړه د سخت والی او قسوة شکایت اوکړو. رسول الله ﷺ د علاج په طور هغه ته اوفرمائیل ﴿فَأَطْعِمِ الْمِسْكِينَ، وَامْسَحْ رَأْسَ الْيَتِيمِ﴾ (۳) (په مسکین باندې ډوډئ خوره او د یتیم په سر باندې د شفقت لاس راکاږه)

د باطنی بیماریانو د علاج یو اوصول : د دې نه علماء کرامو دا اصول مستنبط کړې دې چه بعض باطنی بیماریانې. په ظاهرکښې غیراختیاری وی. خو بعض اختیاری امور اختیارولو سره هغه بیماریانې ختمې شی مثلا څه خلقوته د حسد بیماری وی او په ظاهره کښې هغوی ته په دې کښې اختیار او دخل نه وی. صوفیاء لیکلې دی چه د دې علاج دا دې چه حاسد دې د محسود تعریف کوی او دهغه دپاره دې دعا کوی نوحسدبه ئې ختم شی. اګر چه حسد غیر اختیاری طریقې سره راځی خو تعریف او دعا اختیاری عمل دې او د دې په برکت سره دا بیماری ختمیږی هم دغه شان د زړه سخت والې او قسوة غیر اختیاری دې. خو د یتیم په سر باندې په شفقت سره د لاس رانښکلو په اختیاری عمل سره دا بیماری ختمیږی (۴)

قوله: ﴿وَقَالَ أَبُو مُوسَى وُلِدَ لِي غُلَامٌ وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِالْبَرَكَةِ﴾ :دا تعلیق په کتاب العقیقة کښې موصولا ذکر شوې دې. هلته دا الفاظ دی: ﴿وُلِدَ لِي غُلَامٌ فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ فَحَنَّكَهُ بِتَمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ﴾ (۵)

---

(۱) مسند احمد ۲۵۰/۵، ۲۶۵ (قال شعیب الارنؤوط : اسناده ضعیف جدا فیه علی بن یزید الهانی الدمشقی)

(۲) فتح الباری ۱۵۱/۱۱

(۳) مسند احمد ۲۶۳/۲ (قلت: ضعفه شعیب الارنؤوط لجهالة الراوی عن ابی هریرة ولانقطاعه بین ابی عمران وبین ابی هریرة فی سند اخر وحسنه الالبانی فی کتبه ولکن قوله مبنی علی التکلف. والله اعلم)

(۴) اتحاف السادة، کتاب ذم الغضب والحقد والحسد : ۵۲۶/۹

(۵) صحیح البخاری، کتاب العقیقة، باب تسمیة المولود غداة یولد، لمن لم یعتق عنه، وتحنیکه : ۲۰۸۱/۵، رقم الحدیث ۵۴۶۷

يعنى زما يو ماشوم پيدا شو نو ما هغه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر كړو. رسول الله ﷺ د هغه نوم ابراهيم كيخودلو او په كهجورې سره ئې د هغه تحنيک اوكړو او د بركت دعا ئې ورته اوكړه.

[۵۹۹۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنِ الْجَعْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعٌ. فَمَسَحَ رَأْسِي، وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زِرِّ الْحَجَلَةِ. [ر: ۱۸۷]

د سيدنا سائب بن يزيد رضى الله عنه نه روايت دې چه زما ترور زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر كړم او عرض ئې اوكړو يا رسول الله ﷺ! زما دا خورئې بيمار دې. رسول الله ﷺ زما په سر باندې لاس راښكلو او زما دپاره ئې د بركت دعا اوكړه. بيا ئې اودس اوفرمائيلو نو ما د هغوى د اودس نه باقى پاتې شوې اوبه اوڅكلې. بيا زه د هغوى نه شاته اودريدم نو ما د هغوى په دواړو اوږو كښې مهر نبوت اوليدو كوم چه د ناوې د ډولۍ د تنړې په شان وو.

د سيدنا سائب بن يزيد رضى الله عنه په سر باندې رسول الله ﷺ د شفقت لاس راښكلو. دوى په حجة الوداع كښې شريک شوې دى. هغه وخت د هغوى عمر صرف اووۀ كاله وو او په مدينه منوره كښې د ټولو نه آخرى وفات كيدونكې صحابى هم دا دې. د هغوى وفات په ۸۲ هجرى كښې اوشو. (۱)

[۵۹۹۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عَقِيلٍ أَنَّهُ كَانَ يَخْرُجُ بِهِ جَدُّهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هِشَامٍ مِنَ السُّوقِ أَوْ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِي الطَّعَامَ، فَيَلْقَاهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ وَابْنُ عُمَرَ فَيَقُولاَنِ أَشْرِكْنَا فَإِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ دَعَا لَكَ بِالْبَرَكَةِ. فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ كَمَا هِيَ، فَيَبْعَثُ بِهَا إِلَى الْمَنْزِلِ. [ر: ۲۳۲۸]

د ابو عقيل نه روايت دې چه زه به خپل نيكۀ عبدالله بن هشام رضى الله عنه د بازار نه يا بازار ته بوتلم. او د هغه ځائې نه به مو غله اخستله، هغوى سره به ابن زبير او ابن عمر رضى الله عنهما ملاويدل نو هغوى به اووئيل چه مونږ هم شريک كړئ، ځكه چه رسول الله ﷺ ستا دپاره د بركت دعا فرمائيلې ده. (دوى به هغوى شريک كړل) اكثر به داسې كيدل چه په ګټه كښې به هغوى پوره يو اوښ واخستلو او هغه به ئې كور ته اوليږلو.

په سند كښې د ابن وهب نوم عبدالله دې او د ابو عقيل (د عين په زبر او د قاف په زير سره) نوم زهره بن معبد بن عبدالله بن هشام دې. عبدالله بن هشام رضى الله عنه د هغوى نيكۀ دې د چا دپاره چه رسول الله ﷺ د بركت دعا فرمائيلې وه. دوى چه به كله بازار ته د اخستلو خرڅولو

---

(۱) قال ابو نعيم : مات سنة اثنين وثمانين، وقيل بعد التسعين، وقيل سنة احدى، وقيل سنة اربعة، وقال ابن ابى داؤد : هو اخر من مات بالمدينة من الصحابة، ووهم يعقوب بن سفيان فذكره فيمن قتل يوم الحرة. (الاصابة : ۲، الترجمة : ۳۰۷۷)

دپاره اوتل او هغوی سره به د عبدالله بن زبیر او سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهم ملاقات کیدلو نو هغوی ته به ئې درخواست کولو چه په سودا کښې مونږ هم ځان سره شریک کړئ. ځکه چه رسول الله ﷺ ستاسو دپاره د برکت دعا فرمائیلې ده. هغه به دوی ځان سره شریک کړل. فرمائی چه ډیر کرته به هغوی ته د پوره یو اوښ منافع حاصل شوه او هغه به ئې کور ته اولیږلو. دا به د رسول الله ﷺ د دعا ثمره وه.

قوله: ﴿مِنَ السُّوقِ، أَوْإِلَى السُّوقِ﴾: د راوی شک دې چه ﴿من﴾ ئې وئیلې دې او که ﴿ال﴾ لفظ ئې استعمال کړې دې. که من وی نو معنی به دا وی چه ﴿من جهة دخول السوق﴾ یعنی بازار ته په داخلې جهت سره ئې زه بازار ته بوتلم. خو په باب الشرکة کښې ﴿الی﴾ بغیر د شک نه په جزم سره راغلې دې. (۱)

قوله: ﴿فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ بِتَمَامِهَا﴾: یعنی ډیر کرته به ابن هشام ته په ګټه کښې پوره یو اوښ ملاؤ شو. ﴿بتمامها﴾ یعنی ﴿بکمالها﴾ دا به د رسول الله ﷺ د دعا د برکت ثمرة وه

[۵۹۹۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ وَهُوَ الَّذِي مَجَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي وَجْهِهِ وَهُوَ غُلاَمٌ مِنْ بِئْرِهِمْ. [ر: ۷۷]

د ابن شهاب رحمه الله نه روایت دې چه ماته محمود بن ربیع رضي الله عنه بیان اوکړو دا هم هغه دې چه د هغوی د وړوکوالی په زمانه کښې د هغوی د کوهی نه اوبه اخستلو سره رسول الله ﷺ د هغوی په مخ باندې د خولې مبارکې نه اوبه اچولې وې.

دا روایت په کتاب العلم کښې تیر شوې دې. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿وكان فعله لذلك - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - للتبريك على عادته الشريفة مع أولاد أصحابه والدعابة معهم لطفًا ورحمة وتشريعًا﴾ (۲)

یعنی: د رسول الله ﷺ په طور د تبرک د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د اولاد سره دا معمول وو. د ماشومانو سره به رسول الله ﷺ مزاخ کولو. دا د شفقت د وجې نه هم د هغوی عادت وو او شرعی تعلیم هم په دې کښې مقصد وو.

[۵۹۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُؤْتَى بِالصِّبْيَانِ فَيَدْعُو لَهُمْ، فَأُتِيَ بِصَبِيٍّ فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ، وَلَمْ يَغْسِلْهُ. [ر: ۲۲۰]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ته به ماشومان راوستلې شو، او رسول الله ﷺ

(۱) صحیح البخاری، کتاب الشرکة، باب الشرکة فی الطعام، وغیره، رقم الحدیث: ۲۵۰۲
(۲) ارشاد الساری ۱۳/۳۵۴

به د هغوی دپاره دعا فرمائیله. پس یو ماشوم راوستلې شو. نو هغه د رسول الله ﷺ په کپړه باندې متیازې اوکړې. رسول الله ﷺ اوبه راغوښتلو سره په هغې باندې اوبهیولې او هغه ئې او نه وینځلو
په سند کښې د عبدان نه عبدالله بن عثمان بن جبله او د عبدالله نه عبدالله بن المبارک رحمه الله مراد دې. په روایت کښې چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د کوم ماشوم د راوستلو ذکر دې. د هغه نه حسن یا حسین رضی الله عنهما مراد دی. کمافی الاوسط للطبرانی.(۱)

قوله: ﴿فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ وَلَمْ يَغْسِلْه﴾: یعنی ماشوم چه د رسول الله ﷺ په جامو باندې کومې متیازې کړې وې، په هغې باندې رسول الله ﷺ اوبه چهرکاؤ کړې. اوبه ئې پرې اوبهیولې او هغه ئې باقاعده او نه وینځلې.

[۵۹۹۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ صُعَيْرٍ - وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ مَسَحَ عَنْهُ - أَنَّهُ رَأَى سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يُوتِرُ بِرَكْعَةٍ.

امام زهری رحمه الله بیان فرمائی چه ماته عبدالله بن ثعلبة رضی الله عنه د چا په سر چه رسول الله ﷺ لاس رانبکلې وو. بیان اوکړو چه هغوی سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په یو رکعت وتر کولو باندې اولیدو
د امام بخاری رحمه الله د استاذ ابو الیمان نوم حکم بن نافع دې. دلته په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ د عبدالله بن ثعلبة بن صعیر رضی الله عنه په سترګه باندې لاس رانبکلو. امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښې په باب غزوة الفتح کښې معلقا دا روایت نقل کړې دې. په هغې کښې ﴿مسح عینه﴾ په ځائې ﴿مسح وجهه﴾ الفاظ دی.(۲)
د عبدالله بن ثعلبه رضی الله عنه پیدائش د هجرت نه څلور کاله مخکښې شوې دې او په ۸۹ هجری کښې هغوی وفات شوې دی. هغه وخت د هغوی عمر ۹۳ کاله وو.
او په یو روایت کښې دی چه د رسول الله ﷺ د وفات په وخت د هغوی عمر څلور کاله وو او د هغوی ولادت د هجرت نه پس شوې دې (۳)
د هغوی والد صاحب ثعلبة بن صعیر رضی الله عنه هم صحابی دې ویقال له ابن ابی صعیر ایضا.(۴)

---

(۱) مجمع الزوائد ۶۳۱/۱، ۶۳۲، رقم الحدیث: ۱۵۶۸، ۱۵۷۰، ۱۴۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۴، وورد اسم الحسن جزما فی الحدیث رقم: ۱۵۷، واسم الحسین فی الحدیث رقم: ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، واما فی الحدیث رقم ۱۵۶۸، ۱۵۷۴، ورد اسم الحسن والحسین بکلمة او یشعر بها التردد، والله اعلم.
(۲) صحیح البخاری، کتاب المغازی، رقم الباب: ۵۴، رقم الحدیث: ۴۳۰۰
(۳) الاستیعاب علی هامش الاصابة ۲۷۱/۲
(۴) لسان العرب ۴۶۴/۱۴، ۴۶۵

۳۱: باب الصَّلاَةِ عَلَى النَّبِي صلى الله عليه وسلم

د صلاة لغوي او اصطلاحي معنی: صلاة يعنی د درود شريف متعلق ځو خبرې په ذهن کښې اوساتئ: ① صلاة په لغت کښې دعا، رحمت، استغفار، مغفرت او د مدح او ثناء په معنی کښې استعماليږي. [1] او د نسبتونو په فرق سره د دې معنی بدليږي، چه د الله پاک طرف ته د دې نسبت وی نو د دې معنی د الله پاک طرف ته د خپل رحمت او نزول او افاضة وی. د ملائکو طرف ته چه نسبت وی نو د استغفار په معنی راځي، که د بندګانو طرف ته وی نو د دې معنی د رحمت دعا ده. [2]

بعض د دې برعکس وئيلې دی چه د ملائکو طرف ته د نسبت په صورت کښې دعاء رحمت او د عباد طرف ته د نسبت په صورت کښې د دې معنی استغفار ده.

امام بخاري رحمه الله د سورة احزاب په تفسير کښې د ابو العاليه قول نقل کړې دې
﴿صَلاَةُ اللهِ ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلاَئِكَةِ وَصَلاَةُ الْمَلاَئِكَةِ الدُّعَاءُ﴾ [3]

يعنی: د الله پاک خپل نبی باندې د درود ليږلو معنی د الله پاک خپلو ملائکو سره د د خپل نبی ذکر خير او تعريف کول دی او د ملائکو په هغوی باندې د درود ليږلو مطلب د هغوی دپاره دعا کول دی.

علامه زبيدي رحمه الله د احياء العلوم په شرح اتحاف سادة المتقين کښې ليکی:

﴿معنى الصلاة العطف، وهو بالنسبة الى الله تعالى اما ثناؤه على العبد عند الملائكة، وهذا هو الاليق في تفسير صلاة الله على انبيائه، واما كمال الرحمة، وبالنسبة الى غيره تعالى الدعاء بخير﴾ [4]

يعنی: د صلاة اصل معنی خو عطف يعنی د ميلان او مهربانئ دې، چه د الله پاک طرف ته نسبت وی نو د دې مطلب يا خو د الله پاک د خپلو ملائکو په نزد د خپل نبی تعريف او ثناء کول دی، د ﴿صلاة الله على انبيائه﴾ هم دا تفسير زيات مناسب دې او يا د دې معنی د کمال رحمت ده او که د غير الله طرف ته د دې نسبت وی نو د دې معنی د دعا راځي

حقيقت دا دې چه د غير الله طرف ته چه کله د دې نسبت وی نو د صلاة اصل معنی دعا راځي، د مغفرت دعا کول، د مخصوص رحمت دعا کول او د الله پاک طرف ته که منسوب وی نو مطلب به دا وی چه الله پاک د خپل نبی ذکر په تعظيم او اکرام سره د ملائکو مخکښې کوی او د خپلو نعمتونو او مهربانو په هغوی باندې باران کوی. [5]

---

[1]) لسان العرب: ۱۴/ ۴۶۴-۴۶۵
[2]) الصواب ان الصلاة لغة بمعنى واحد وهو العطف، ثم هو بالنسبة اليه تعالى: الرحمة والى الملائكة عليهم السلام الاستغفار والى الادمين الدعاء. روح المعاني: ۱۲/ ۷۶، ۷۷
[3]) صحيح البخاري، كتاب التفسير، سورة الاحزاب، باب قوله: ﴿ان الله وملائكته يصلون على النبي﴾
[4]) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثاني: ۵/ ۲۶۹
[5]) فتح الباري: ۱۱/ ۱۵۵، ۱۵۶

په قرآن کريم کښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ﴾ دلته صلاة په معنى د دعا ده. لکه چه وړاندې راغې [1]

د درود شريف حکم: ② دويمه خبره د درود شريف د حکم متعلق ده.

د جمهور علماء کرامو دا مسلک دې چه په ژوند کښې يو کرت په رسول الله ﷺ باندې درود ليږل فرض دى لکه چه کلمه توحيد يو کرت نوستل فرض دى. علامه سخاوى په القول البديع کښې او علامه ابن عبدالبر په الاستذکار کښې د دې تصريح فرمائيلې ده [2]. امام ابوبکر جصاص او ملا على قارى ﷫ هم د دې صراحت فرمائيلې دې. [3] حاصل دا دې چه په پوره عمر کښې يو کرت درود.لوستل فرض دى. ځکه چه قرآن کريم د ﴿ صلوا ﴾ په لفظ سره د درود وئيلو حکم کړې دې، دا حکم په شعبان ۲ هجرى کښې نازل شو او د اصول فقه قاعده ده چه امر د تکرار تقاضه نه کوى. [4] خو د رسول الله ﷺ تذکره چه کله هم راشى نو په هغوى باندې درود وئيل واجب او مستحب دى. [5]

په دې کښې لږ شان اختلاف دې، د جمهور علماء کرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذکر په مجلس کښې اول کرت راشى نو درود وئيل واجب دى او د هغې نه پس بيا مستحب دې. علامه شامى رحمة الله عليه دې ته مفتى به وئيلې دى. [6]

خو امام طحاوى رحمة الله عليه او د بعض شافعى علماء کرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذکر په مجلس کښې هر ځو کرته راشى درود وئيل واجب دى. [7] امام قرطبى رحمة الله عليه او علامه زمخشرى هم دې ته محتاط قول وئيلې دې [8]

د درود شريف فضائل او برکات: ③ دريمه خبره د درود شريف د فضيلت، اهمت او فوائدو په باره کښې ده:

امام بيهقى رحمة الله عليه د عامر بن ربيعه روايت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا ﴾ [9] يعنى: چا چه په ما باندې يو کرت درود اولوستلو نو الله پاک د هغې په بدل کښې په هغه باندې لس رحمتونه نازل اوفرمائى.

---

[1] احكام القرآن للجصاص ٢٢٧/٣

[2] الاستذكار، لابن عبدالبر : ٣٠٨/٢، كتاب قصر الصلاة فى السفر.

[3] احكام القرآن للجصاص ٥٤٤/٣، ومرقاة لملا على قارى، كتاب الصلاة ٣٢٧/٢

[4] كشف الاسرار للبزدوى ١٢٣/١، باب موجب الامر.

[5] احكام القرآن للقرطبى : ٢٣٣/١٤

[6] رد المختار ٣٨١/١، ٣٨٢، كتاب الصلاة، باب صفة الصلاة

[7] فتح البارى، ١٥٣/١١، هم دغه شان اوګورئ : جلاء الافهام فى الصلاة والسلام على خير الانام : ٢١٤، (لابن القيم رحمه الله)

[8] تفسير القرطبى ١٥٠/١٤، كشاف للزمخشرى ٥٥٨/٣

[9] شعب الايمان، رقم الحديث : ١٥٥٧، ١٥٥٨

امام ابوداؤد الطيالسي رحمه الله د عامر بن ربيعه رضي الله عنه او امام احمد رحمه الله د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه روايت نقل کړې دې:

﴿ مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي عَلَيَّ إِلَّا صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ مَا دَامَ يُصَلِّي عَلَيَّ فَلْيُقِلَّ الْعَبْدُ، أَوْ لِيُكْثِرْ ﴾ (۱)

يعنى کوم سړې چه په ما باندې درود ليږى نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې استغفار کوى چه ترڅو پورې هغه په ما باندې درود لولى. پس د بنده مرضى ده که کم درود لولى او که زيات لولى.

د درود شريف ډير برکتونه او فوائد دى. په کثرت درود سره د رسول الله ﷺ شفاعت نصيب کيږى. دا د جنت او نجات ذريعه ده، پس طبرانى په معجم کبير کښې د سيدنا رويفع بن ثابت رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې:

﴿ مَنْ قَالَ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عِنْدَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي ﴾ (۲)

يعنى: څوک چه دا درود اولولى: ﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عِنْدَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ (اې الله په محمد ﷺ باندې رحمت نازل کړه او د قيامت په ورځ هغه خپل مقرب مقام ته داخل کړه)، نو د هغه دپاره زما شفاعت واجب شو.

په يو بل روايت کښې دى:

﴿ من صلى على في يوم ألف مرة لم يمت حتى يرى مقعده من الجنة ﴾ (۳)

يعنى څوک په ورځ کښې په ما باندې زر کرته درود اولولى. نو په هغه باندې به تر هغه وخته پورې مرګ نه راځى ترڅو چه هغه په جنت کښې خپله استوګنه او نه وينى. يعنى د مرګ نه به مخکښې هغه په جنت کښې خپل مسکن وينى.

کثرت د درود. فقر او فاقه هم ختموى، ابونعيم د سيدنا جابر بن سمرة رضي الله عنه روايت نقل کړې دې: ﴿ كثرة الذكر والصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم تنفي الفقر ﴾ (۴)

يعنى: ذکر او په رسول الله ﷺ باندې د درود کثرت فقر او فاقه ختموى.

او د سيدنا جابر رضي الله عنه په يو روايت کښې دى:

---

(۱) رواه ابوداؤد الطيالسي عن عامر بن ربيعة في مسنده البدرى: ۶۳۹/۱، رقم الحديث: ۱۲۳۸، ورواه احمد في مسنده نحوه ولفظه: من صلى على رسول الله صلى الله عليه و سلم صلاة صلى الله عليه وملائكته سبعين صلاة فليقل عبد من ذلک أو ليكثر: ۶۱۷/۲، رقم الحديث: ۶۶۰۵. (قلت هذا اسناد ضعيف واما اشار اليه صاحب الكشف فهو هكذا عند احمد: ما صلى على أحد صلاة إلا صلت عليه الملائكة ما دام يصلى على فليقل عبد من ذلک أو ليكثر. اسناده حسن ۴۴۶/۳)

(۲) المعجم الكبير، للطبراني، رقم الحديث: ۴۴۸۰. (قلت: إسناده ضعيف لضعف ابن لهيعة)

(۳) الترغيب والترهيب للمنذرى ۵۰۱/۲. (قلت: هذا حديث منكر)

(۴) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثانى: ۲۷۵/۵ (اخرجه ابونعيم فى معرفة الصحابة ۱۴۱۳/۳ عن جابر بن سمرة عن ابيه السوائى)

﴿ من صلى على مائة صلاة حين يصلى الصبح قبل ان يتكلم، قضى الله له مائة حاجة، عجل منها ثلاثين حاجة، واخر له سبعين ﴾[1]
يعني: کوم سړي چه د سحر د مانځه په وخت د خبرو کولو نه مخکښې په ما باندې سل کرته درود اوائی نو الله پاک د هغه سل ضرورتونه پوره کوی. د هغې نه دیرش خو په دې دنیا کښې او اویا به په آخرت کښې پوره کوی.
علامه سخاوی رحمه الله د سیدنا انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی ﴿ اذا نسيتم شيئا، فصلوا علي، تذكروه انشاء الله ﴾[2] یعنی که ستاسو نه یو څیز هیر شینو په ما باندې درود اولولئ. تاسو ته به راياد شی انشاء الله.
او په یو روایت کښې دی:
﴿ من خاف على نفسه النسيان فليكثر الصلاة على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ﴾[3]
یعنی د چا چه په ځان باندې د هیرې ویره وی نو هغه دې په نبی علیه السلام باندې په کثرت سره درود لولی.
د درود شریف لیکلو فضیلت: د درود شریف لیکلو ډیر فضیلت دې. امام طبرانی رحمه الله د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې. چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل:
﴿ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي كِتَابٍ لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ مَا دَامَ اسْمِي فِي ذَلِكَ الْكِتَابِ ﴾
یعنی: څوک چه په څه کتاب کښې په ما باندې درود لیکی نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې دعا کوی. ترڅو پورې چه زما نوم په هغه کتاب کښې موجود وی[4]
د جمعې په ورځ د درود فضیلت: د درود شریف په کثرت سره اهتمام خو هر مسلمان هر وخت کول پکار دی، خو د جمعې په ورځ په خاص طور سره د دې اهتمام وی. د سیدنا اسامة رضی الله عنه روایت دې، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی: ﴿ أَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ فَإِنَّ صَلَاةَ أُمَّتِي تُعْرَضُ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ، فَمَنْ كَانَ أَكْثَرَهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً كَانَ أَقْرَبَهُمْ مِنِّي مَنْزِلَةً ﴾[5]

---

[1]) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثانى: ٢٧٥/٥
[2]) القول البديع فى الصلاة على الحبيب الشفيع، ص: ٤٢٧
[3]) قال السخاوى رحمه الله: اخرجه ابن بشكوال بسند منقطع. القول البديع فى الصلاة على الحبيب الشفيع، ص: ٤٢٧
[4]) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثانى: ٢٧٢/٥. قال الزبيدى بعد نقل هذا الحديث من الاحياء: قال العراقى: رواه الطبرانى فى الاوسط، وابو الشيخ فى الثواب والمستغفرى فى الدعوات من حديث ابى هريرة بسند ضعيف اهـ قلت: ورواه ايضا ابو القاسم التميمى فى الترغيب والترهيب والخطيب فى شرف اصحاب الحديث وابن بشكوال بسند ضعيف. اورده ابن الجوزى فى الموضوعات وقال ابن كثير: انه لا يصح انتهى.
[5]) السنن الكبرى للبيهقى: كتاب الجمعة: باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ فِي لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِهَا...[بقيه برصفحه آئنده...

يعنى د هرې جمعې په ورځ په ما باندې په كثرت سره درود لولئ. ځكه چه زما د امت درود هره جمعه په ما باندې پېش كولې شى. پس كوم سړې چه په ما باندې زيات درود لوستونكې وى نو د مرتبې په لحاظ به هغه ماته هم هغه هومره نزدې وى.

هم دغه شان د حديث طالبانو لره هم خاص طور سره د درود شريف كثرت كول پكار دى. ځكه چه دا احاديثو تعلق براه راست د رسول اللهﷺ د ذات بابركت سره دې نو په كثرت درود سره احاديث لوستلو باندې د رسول اللهﷺ عقيدت، محبت، او روحانيت محسوس كيږى.

د ترجمة الباب وضاحت امام بخارىرحمه الله چه كوم ترجمة الباب قائم كړې دې. **باب الصلاة على النبى صلى الله تعالى عليه وسلم**، حافظ ابن حجررحمه الله د دې متعلق ليكى:

(هذا الإطلاق يحتمل حكمها وفضلها وصفتها ومحلها والاقتصار على ما أورده فى الباب يدل على إرادة الثالث وقد يؤخذ منه الثانى) (۱)

يعنى: ترجمة الباب مطلق دې او په دې كښې د څلورو امورو د بيان احتمال دې. د درود شريف حكم. د هغې فضيلت. طريقه او كيفيت او د هغې د لوستلو محل او مقام خو په باب كښې په مذكوره احاديثو باندې اكتفاء كول په دې خبره باندې دلالت كوى چه مقصود امر ثالث يعنى د درود شريف طريقې او كيفيت لره بيانول دى. او د امر ثانى يعنى د درود شريف د حكم بيان هم مقصود كيدلې شى.

خو علامه عينىرحمه الله فرمائى چه د حديث الباب د وجې نه ترجمة الباب مطلق پاتې نه شو، په دې سره كيفيت الصلاة بيانول مقصود دى پس هغوى ليكى:

(حديثا الباب يفيدان هذا الإطلاق لأنهما ينبئان عن الكيفية والمطابقة بين الترجمة والحديث مطلوبة ولا تجىء المطابقة إلا بما قلنا هذا باب فى بيان كيفية الصلاة)

يعنى: ترجمة الباب اگر چه په ظاهره كښې مطلق دې. خو په باب كښې ذكر شوې دواړه احاديثو نه معلوميږى چه دا مقيد دى. ځكه چه دواړه احاديث د درود شريف كيفيت بيانوى. د ترجمة الباب او د حديث ترمينځه مطابقت مطلوب وى او مطابقت زمونږ د دې قول نه كيدې شى چه **(هذا باب فى بيان كيفية الصلاة)** يعنى ترجمة الباب لره مقيد منلو سره مطابقت كيدې شى.

[۵۹۹۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِى لَيْلَى قَالَ لَقِيَنِى كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ فَقَالَ أَلاَ أُهْدِى لَكَ هَدِيَّةً، إِنَّ النَّبِىَّ -صلى الله عليه وسلم- خَرَجَ عَلَيْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّى عَلَيْكَ قَالَ «فَقُولُوا

...بقيه ازحاشيه گذشته] مِنْ كَثْرَةِ الصَّلاَةِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقِرَاءَةِ سُورَةِ الْكَهْفِ وَغَيْرِهَا. ۳/۳۵۳، رقم الحديث: ۵۹۹۵

(۱) فتح البارى: ۱۱/۱۵۲

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. [ر ٣١٩٠]

د عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله نه روايت دې هغوى بيان كوى چه ما سره سيدنا كعب بن عجرة رضي الله عنه ملاؤ شو او وې فرمائيل چه آيا زه تاته يو هديه پيش نه كړم؟ رسول الله ﷺ مونږ ته تشريف راوړلو. نو مونږ عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! مونږ څنګه تاسو ته سلام اوكړو؟ او څنګه په تاسو باندې درود اووايو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه تاسو داسې اووايئ

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ»

د آدم نه آدم بن اياس او د حكم نه حكم بن عتيبه دې. عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله په جليل القدر تابعينو كښې دې. د ابوليلى نوم يسار دې. [1]

قوله: «أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً»: يعنى كعب بن عجره رضي الله عنه عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله ته اوفرمائيل چه زه تاته يو هديه درنكړم؟ د شعبه په روايت كښې دى چه هغوى اووې ولې نه؟ [2] د هديه لفظ عموما د اجسام دپاره استعماليږى. علامه قسطلانى رحمه الله ليكى

«وأكثر ما يستعمل فى الأجسام .... وقد يستعمل فى المعانى كالعلوم والأدعية مجازا لما يشتركان فيه من قصد الموادة والتواصل فى إيصال ذلك إليه»

يعنى د هديه استعمال اكثر په اجسامو كښې كيږى .... خو كله كله مجازا په معانى كښې هم د هدية لفظ استعماليږى. لكه علوم او دعاګانې وغيره. وجه دا ده چه په دواړو كښې قدر مشترك دا امر دې چه په دواړو كښې دې لره نورو ته په رسولو كښې خپل مينځ كښې مينه او ملاويدل مقصود وى.

قوله: «إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم خَرَجَ عَلَيْنَا»: «علينا» ئې د جمع د ضمير دپاره استعمال فرمائيلې دې. څكه چه دې وخت كښې نور صحابه كرامو هم موجود وو.

قوله: «قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ»: په دې كښې د سلام نه په تشهد او التحيات كښې سلام مراد دې [3] كوم چه رسول الله ﷺ صحابه كرامو رضي الله عنهم ته په دې الفاظو باندې ښودلې دې: «السلام عليك ايها النبى ورحمة الله وبركاته» يعنى د سلام طريقه خو مونږ زده كړه. خو د قرآن كريم په آيت كريمه كښې د دوه څيزونو حكم وركړې شوې وو: «صلوا عليه وسلموا تسليما» يو سلام او دويم صلاة، نو د درود ليږلو وصف او طريقه څه ده؟

---

[1]) قال المزى فى تهذيب الكمال واسمه يسار، ويقال: بلال، ويقال: داؤد بن بلال بن بليل.. ١٧: الترجمة: ٣٩٤٣
[2]) فتح البارى: ١٥٣/١١
[3]) قال البيهقى: فيه اشارة الى السلام الذى فى التشهد وهو قول: السلام عليك ايها النبى ورحمة الله وبركاته، فيكون المراد بقولهم: فكيف نصلى عليك، اى بعد التشهد. فتح البارى: ١٥٥/١١

رسول الله ﷺ په دې حديث كښې چه كوم درود شريف ښودلې دې، هغې ته درود ابراهيمى وائى. دلته په روايت كښې ﴿ وعلى آل ابراهيم ﴾ الفاظ نه دى، خو د بخارى په دويم روايت كښې دا الفاظ دى [1] حافظ ليكى:

﴿ والحق ان ذكر محمد وابراهيم وذكر ال محمد وآل إبراهيم ثابت فى أصل الخبر وانما حفظ بعض الرواة ما لم يحفظ الاخر ﴾ [2].

يعنى حق خبره دا ده چه د محمد رسول الله ﷺ ذكر او د سيدنا ابراهيم عليه السلام ذكر او هم دغه شان د آل محمد او د آل ابراهيم ذكر په اصل حديث كښې ثابت دې په اصل كښې بعض راويانو ته ټول الفاظ ياد پاتې شو او بعضو ته هغه ياد پاتې نه شو

د ﴿ اللهم صل على محمد ﴾ ترجمه علامه حليمى رحمه الله داسې كړې ده:

﴿ والمراد تعظيمه فى الدنيا بإعلاء ذكره وإظهار دينه وابقاء شريعته وفى الآخرة باجزال مثوبته وتشفيعه فى أمته وابداء فضيلته بالمقام المحمود ﴾ [3].

يعنى ته هغوى ته عظمت وركړه. په دنيا كښې د هغوى ذكر اوچتولو سره. د هغوى دين لره غلبه وركولو سره. او د هغوى شريعت لره كامل كولو سره او په آخرت كښې هغوى ته بې حسابه ثواب وركړه، د امت په حق كښې د هغوى شفاعت قبلولو سره او د مقام محمود په ذريعه د هغوى د فضيلت اظهار كولو سره

قوله: ﴿ انك حميد مجيد ﴾: حميد په معنى د محمود دې ستائيلې شوې. مجيد. د مجد بزرګئ او لويئ خاوند، دا دواړه د مبالغې صيغې دى

[۵۹۹۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا السَّلَامُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ». [ر: ۴۵۲۰]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضى الله عنه نه روايت دې چه مونږ عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! مونږ تاسو ته سلام خو كول غواړو، خو په تاسو باندې درود څنګه اوليږو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه داسې وايئ: ﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ ﴾

---

[1]) صحيح البخارى، كتاب احاديث الانبياء، رقم: ۱۰، رقم الحديث: ۳۳۷
[2]) فتح البارى ۱۱/۱۵۶
[3]) فتح البارى ۱۱/۱۵۶

د ابن ابى حازم نوم عبدالعزيز دې او د ابوحازم نوم سلمة بن دينار دې. د دراوردى نوم هم عبدالعزيز بن محمد دې (١)

٣٢: باب هَلْ يُصَلَّى عَلَى غَيْرِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ) [التوبة: ١٠٣]

۵۹۹۸ | حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ كَانَ إِذَا أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- بِصَدَقَتِهِ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ». فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر: ١٤٢٦]

د سيدنا ابن ابى اوفى رضي الله عنه نه روايت دې چه كله به يو سړى رسول الله ﷺ ته صدقه راوړه نو رسول الله ﷺ به اوفرمائيل: ﴿ اللهم صل عليه ﴾ پس زما والد صاحب چه كله هغوى ته راغلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ اللهم صل على آل ابى اوفى ﴾ يعنى اې الله! د ابى اوفى په آل باندې رحمت نازل كړه.

۵۹۹۹ | حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ». [ر: ٣١٨٩]

د سيدنا ابوحميد الساعدى رضي الله عنه نه روايت دې چه خلقو عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! مونږ څنګه په تاسو درود اوليږو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه داسې ليږئ:

﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴾

د سيدنا ابوحميد الساعدى رضي الله عنه نه روايت دې چه خلقو عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! مونږ څنګه په تاسو باندې درود اوليږو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه داسې وايئ:

﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴾

په غير نبى باندې د درود ليږلو حكم: د رسول الله ﷺ نه علاوه په انبياء، ملائكه او عام مومنانو باندې درود ليږلې كيدې شى يا نه؟ په دې كښې اختلاف دې. ﴿ هل ﴾ كلمه د

---

(١) ارشاد السارى ١٣/٢٥٨

استفهام ذکر کولو سره امام بخاري رحمه الله هم د دې اختلاف طرف ته اشاره اوفرمائيله [۱] په دې کښې درې مذاهب مشهور دی:

① اول مذهب دا دې چه د رسول الله ﷺ نه علاوه په نورو انبياء او ملائکو او مومنانو باندې درود مطلقا ليږلې کيدې شي، مستقلا هم او جامعا هم. امام بخاري رحمه الله هم دا مسلک اختيار کړې دې ځکه چه هغوی کوم آيت کريمه او روايات الباب ذکر فرمائيلې دی. په هغې کښې په غير نبی باندې د صلاة حکم او ذکر دې. پس د قرآن کريم په آيت کريمه کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته خطاب کولو سره فرمائی ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ﴾ يعنی د مومنانو دپاره د رحمت دعا کوئ ځکه چه ستاسو دعا د هغوی دپاره د طمانيت او سکون باعث ده. په دې آيت کريمه کښې په مومنانو باندې د صلاة ليږلو حکم راغلې دې معلومه شوه چه په غير نبی باندې درود ليږلې کيدې شی.

په باب کښې چه امام بخاري رحمه الله کوم دوه روايتونه ذکر فرمائيلې دی. په هغې کښې په اول روايت کښې رسول الله ﷺ د ابی اوفی په باره کښې فرمائی اللهم صل علی آل ابی اوفی! چه د هغې نه په غير نبی باندې مستقلا د صلاة ليږلو جواز معلوميږی

او په دويم روايت کښې ﴿ صلاة علی النبی وعلی غير النبی ﴾ دواړو ذکر دې. چه په هغې کښې په غير نبی باندې تبعا د درود ليږلو جواز معلوميږی.

② دويم مسلک دا دې چه په غير نبی باندې مطلقا صلاة ليږل جائز نه دی او تبعا هم مطلقا جائز نه دی. صرف په کومو نصوصو کښې چه تبعا په غير نبی باندې صلاة ليږلې شوې دې. د هغه ماثور نصوص د حده پورې جائز دې. د امام احمد رحمه الله يو قول هم د دې مطابق دې [۲]

③ دريم مسلک د حضرات احنافو او جمهور علماء کرامو دې چه په غير نبی باندې مستقلا درود ليږل خو جائز نه دی. خو تبعا جائز دی. [۳] ځکه د درود شريف په ډيرو روايتونو کښې تبعا صلاة علی غير النبی ﷺ راغلې دې

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه مرفوع حديث دې ﴿ صلوا علی انبياء الله ﴾ [۴] يعنی د الله پاک په انبياء عليهم السلام باندې درود ليږئ. خو د جمهور په نزد دا حکم مستقلا نه دې بلکه تبعا دې ځکه چه ابن ابی شيبة په سند صحيح سره د ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل فرمائيلې دې ﴿ مَا أَعْلَمُ الصَّلَاةَ تَنْبَغِي مِنْ أَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَى النَّبِيِّ صلی الله عليه وسلم ﴾ [۵] يعنی: که د چا په چا باندې درود

---

[۱]) عمدة القاری ۳۰۸/۲۲، فتح الباری ۱۶۵/۱۱

[۲]) فتح الباری ۱۷۰/۱۱

[۳]) فتح الباری ۱۷۰/۱۱

[۴]) عمدة القاری ۳۰۹/۲۲، وفتح الباری : ۱۷۰/۱۱

[۵]) اخرجه ابن ابی شيبة : ۴۶/۶، رقم الحديث : ۸۸۰۸

نيول جائز دى نو هغه صرف د رسول الله ﷺ ذات دې. په بل چا باندې د درود ليږلو د جواز ماته علم نشته

او امام بخارى رحمه الله چه كوم استدلال كړې دې، د هغې جواب دا وركړې شوې دې چه دا حكم د الله پاک د رسول ﷺ سره خاص وو چه هغوى د چا دپاره غواړى د هغه دپاره دې صلاة او دعا اوكړى، خو نورو خلقو ته دا اختيار نشته. هم دا وجه ده چه د سيدنا ابن ابى اوفى رضى الله عنه په حق كښې د رسول الله ﷺ نه علاوه بل چا د صلاة لفظ نه دې استعمال كړې. بلكه د صحابى كيدو د وجې نه د «رضى الله عنه» جمله د هغوى دپاره استعماليږى. (۱)

۳۳: باب قَوْلِ النَّبِى صلى الله عليه وسلم «مَنْ آذَيْتُهُ فَاجْعَلْهُ لَهُ زَكَاةً وَرَحْمَةً».

[۶۰۰۰] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِى يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِى سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِىَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «اللَّهُمَّ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ فَاجْعَلْ ذَلِكَ لَهُ قُرْبَةً إِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې چه هغوى بيان كړې دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه كوم ايمان دار ته ما بدې ردې وئيلې وى، نو هغه د قيامت په ورځ د هغه دپاره د قربت ذريعه جوړه كړه.

قوله: «فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ»: «فايما» كښې فاء جزائيه ده او شرط دلته محذوف دې، چه په هغې باندې د كلام سياق دلالت كوى، «ان كنت سببت مؤمنا»

د رسول الله ﷺ د ارشاد مبارک حاصل دا دې چه په مومنانو كښې چه څوک ما رټلې وى او د طبعى غصې د وجې نه ورته څه بدې ردې وئيلې وى او هغه په حقيقت كښې د هغې مستحق نه وى نو اې الله! نو ته زما دا زورنه او رټنه د هغه دپاره په آخرت كښې باعث تزكيه او باعث اجرو ثواب اوګرځوه. دلته روايت اګر چه مطلق دې چه كوم سړى ته هم ما تكليف وركړې وى، خو مراد ترې نه هر سړې نه دې. بلكه هغه سړې دې كوم چه د رټنې او تنبيه مستحق نه وى. لكه د مسلم په روايت كښې د «ليس لها باهل» قيد راغلې دې.

په صحيح مسلم كښې د سيدنا انس رضى الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

«إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَرْضَى كَمَا يَرْضَى الْبَشَرُ وَأَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَأَيُّمَا أَحَدٍ دَعَوْتُ عَلَيْهِ مِنْ أُمَّتِى بِدَعْوَةٍ لَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ أَنْ تَجْعَلَهَا لَهُ طَهُورًا وَزَكَاةً وَقُرْبَةً يُقَرِّبُهُ بِهَا مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۲)

---

(۱) تاريخ بغداد للخطيب البغدادى : ۱۰۵/۸

(۲) صحيح مسلم، كتاب البر والصلة والادب، باب من لعنة النبى صلى الله عليه وسلم او سبه امر دعا عليه، وليس له اهلا لذلک، كان له زكاة واجرا ورحمة، رقم : ۶۶۲۷

او په يو روايت كښې دى ﴿ اللهم انما محمد بشر يغضب كما يغضب البشر ﴾ اې الله ! محمد ﷺ يو بشر دې او د بشر په شان هغه هم غصه كيږى.
حديث الباب، امام مسلم رحمه الله په كتاب البر والصلة كښې نقل فرمائيلې دې.[١]
په حديث كښې د ﴿ ليس لها باهل ﴾ مطلب دا دې چه په ظاهرى حالت كښې خو هغه د تنبيه مستحق وو، خو په حقيقت كښې د هغې مستحق نه وو. د عدم استحقاق يو صورت دا كيدې شى چه هغه بالكليه مستحق نه وو، دويم صورت دا دې چه دا استحقاق نه زيات سختى اوكړې شود. په دواړو صورتونو كښې رسول الله ﷺ د هغه دپاره دعا كړې ده.[٢] دا د رسول الله ﷺ په امت باندې د كمال درجې د شفقت كولو دليل دې

۳۳: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْفِتَنِ

[۶۰۰۱] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى أَحْفَوْهُ الْمَسْأَلَةَ فَغَضِبَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ «لاَ تَسْأَلُونِى الْيَوْمَ عَنْ شَىْءٍ إِلاَّ بَيَّنْتُهُ لَكُمْ». فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ يَمِينًا وَشِمَالاً، فَإِذَا كُلُّ رَجُلٍ لاَفٌّ رَأْسَهُ فِى ثَوْبِهِ يَبْكِى، فَإِذَا رَجُلٌ كَانَ إِذَا لاَحَى الرِّجَالَ يُدْعَى لِغَيْرِ أَبِيهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبِى قَالَ «حُذَافَةُ»، ثُمَّ أَنْشَأَ عُمَرُ فَقَالَ رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالإِسْلاَمِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - رَسُولاً، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفِتَنِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا رَأَيْتُ فِى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَالْيَوْمِ قَطُّ، إِنَّهُ صُوِّرَتْ لِى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ حَتَّى رَأَيْتُهُمَا وَرَاءَ الْحَائِطِ».
وَكَانَ قَتَادَةُ يَذْكُرُ عِنْدَ الْحَدِيثِ هَذِهِ الآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ). [۶۳۶۲، وانظر: ۴۳۴۵]

سيدنا انس رضی الله عنه روايت كوى چه خلقو د رسول الله ﷺ نه تپوس كول شروع كړل چه كله خلقو ډير زيات تپوس كول شروع كړل نو رسول الله ﷺ غصه شو او په منبر باندې ختلو سره ئې اوفرمائيل : نن چه تاسو زما نه څه تپوس كوئ زه به هغه ښكاره بيان كړم. د راوى بيان دې چه ما ښى او ګس طرف ته كتل شروع كړل، نو په نظر مې راغلل چه هر سړى په خپله كپړه كښې مخ پټ كړې دې او ژاړى، په هغوى كښې يو سړې داسې هم وو كوم چه به خلقو د جنګ په وخت د پلار نه علاوه بل طرف ته منسوب كولو . پس هغه تپوس اوكړو يا رسول الله ﷺ! زما پلار څوک دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل حذافة! بيا سيدنا عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چه : رضينا بالله ربا ... يعنى مونږ د الله پاک د رب كيدو او د اسلام د دين كيدو او د

---

[١] صحيح مسلم، كتاب البر والصلة، باب من لعنه النبى صلى الله عليه وسلم او سبه امر دعا عليه، رقم الحديث ۶۶۲۷.
[٢] فتح البارى : ۱۱/۱۷۰

محمد ﷺ د رسول کیدو باندې راضي شو او مونږ د فتنو نه د الله پاک پناه غواړو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ما د نن په شان کله هم خير او شر نه دي ليدلي. زما مخکښې د جنت او جهنم صورت پيش کړې شو. ترڅو چه ما دواړه د دې ديوال نه شاته اوليدل او قتادة به د دې حديث د بيانولو په وخت دا آيت کريمه هم لوستلو
﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ﴾
فتن د فتنې جمع ده. فتنة. ازمينبت او امتحان ته وائي.

٣٥: باب التَّعَوُّذِ مِنْ غَلَبَةِ الرِّجَالِ

[٢٠٠٢] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْطَبٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لأَبِي طَلْحَةَ «الْتَمِسْ لَنَا غُلاَمًا مِنْ غِلْمَانِكُمْ يَخْدُمُنِي». فَخَرَجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ يُرْدِفُنِي وَرَاءَهُ، فَكُنْتُ أَخْدُمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كُلَّمَا نَزَلَ، فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ». فَلَمْ أَزَلْ أَخْدُمُهُ حَتَّى أَقْبَلْنَا مِنْ خَيْبَرَ، وَأَقْبَلَ بِصَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ قَدْ حَازَهَا، فَكُنْتُ أَرَاهُ يُحَوِّي وَرَاءَهُ بِعَبَاءَةٍ أَوْ كِسَاءٍ ثُمَّ يُرْدِفُهَا وَرَاءَهُ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّهْبَاءِ صَنَعَ حَيْسًا فِي نِطَعٍ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَدَعَوْتُ رِجَالاً فَأَكَلُوا، وَكَانَ ذَلِكَ بِنَاءَهُ بِهَا، ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى بَدَا لَهُ أُحُدٌ قَالَ «هَذَا جُبَيْلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ». فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ جَبَلَيْهَا مِثْلَ مَا حَرَّمَ بِهِ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي مُدِّهِمْ وَصَاعِهِمْ». [ر: ٢٧٣٢]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ سيدنا ابوطلحه رضي الله عنه ته اوفرمائيل: د خپلو هلکانو نه يو هلک زما د خدمت دپاره راکړه. پس ابوطلحه رضي الله عنه زه په خان پسې سور کړم او هلته ئې بوتلم پس ما د رسول الله ﷺ خدمت کولو. چه کله به هم هغوی کوزيدل نو ما به اکثر د هغوی نه اوريدل: ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَضَلَعِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ﴾ زه برابر د هغوی په خدمت کښې اوم ترڅو چه کله مونږ د خيبر نه واپس شو نو رسول الله ﷺ خان سره صفيه بنت حيي رضي الله عنها بوتله چه د هغوی منکوحه وه. ما هغوی ته کتل. چه د خپل څادر يا کمبل پرده کولو سره په خپل خان پسې هغه سوره کړه. ترڅو چه مونږ کله مقام صهبا ته اورسيدلو نو رسول الله ﷺ حيس تيارولو سره هغه په دسترخوان باندې کيخودل. بيا ئې زه اوليږلم نو ما خلق راغوښتل. خلقو خوراک اوکړو. دا د وليمې دعوت وو. بيا د هغه ځائې نه مخکښې لاړل ترڅو چه کله د احد غر په نظر راغلو نو وې فرمائيل: دا هغه غر دې چه مونږ سره مينه کوی او مونږ هغه سره مينه کوو. چه کله مدينې منورې ته اورسيدلو نوې وې فرمائيل: يا الله! زه د دې د

دواړو غرونو ترمينځه زمكه حرم كوم. څنګه چه ابراهيم عليه السلام مكه حرام كړې وه اې الله ! د مدينې خلقو ته د هغوى په مد او د هغوى په صاع كښې بركت وركړه

قوله: ﴿اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ﴾: رسول الله ﷺ په دې كښې د څو څيزونو نه پناه غوښتلې ده. يو د ﴿الْهَمِّ﴾ نه. ﴿الْهَمِّ﴾ غم ته وائى او بعضو وئيلې دى چه ﴿الْهَمِّ﴾ داسې غم ته وائى چه د هغې وجه معلومه نه وى او په كوم كښې چه زړه مضطرب او پريشانه وى [1]

﴿الْحَزَنِ﴾ د حاء او زا په فتحې سره او د حاء په ضمې او د زاء په سكون سره، په معنى د غم دې. په هم او حزن كښې فرق دا دې چه د حزن تعلق د ماضى سره دې يعنى څه واقعه اوشوه. د هغې د وجې نه چه كوم غم لاحق وى : هغې ته حزن وئيلې شى او د هم تعلق د مستقبل سره دې چه د يو څيز د وقوع يا عدم وقوع ويره وى [2]

﴿ضَلَعِ الدَّيْنِ﴾ د قرض بوجھ. خاص كر چه كله قرض وركونكې مطالبه كوى او مقروض سره د قرض د ادا كولو دپاره د قرض انتظام نه وى. د هغې د وجې نه چه كوم بوجھ او فكر وى. هغه مراد دې. كه د قرض د ادا كولو بندوبست وى نو د داسې قرض نه پناه نه ده غوښتلې شوې. د بعض اسلاف نه منقول دى چه د قرض د ادا كولو انتظام نشته او قرض غوښتونكې مطالبه كوى نو د هغې د وجې نه انسان ته داسې فكر لګيدلې وى كوم عقل او شعور لره لاندې كوى [3] الله پاک دې ترې زمونږ د ټولو حفاظت اوفرمائى. رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

﴿غَلَبَةِ الرِّجَالِ﴾ د خلقو په غالب راتلو كښې هم پناه غوښتلې شوې ده چه انسان دومره كمزورې او بې وسه شى چه هر سړى ته پرې د غلبې موقع ملاويږى او د هرچا د ظلم د لاندې نه راځى

په دې دعا كښې يو لطيف اشاره دې طرف ته هم ده چه د قرض بوجھ په انسان باندې د كسل او سستئ د وجې نه راځى كوم انسان چه په دنيوى معاملاتو كښې په ديانت دارئ او چستئ سره كار كوى. هغه به د قرض د بوجھ لاندې نه راځى. هم دغه شان جبن يعنى بزدلى او قرض. غلبة الرجال يعنى په سړى باندې د خلقو د غلبې سبب جوړ شى او په داسې حالت كښې انسان د هر يو نه مغلوب اوسيږى.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى : ﴿ هذا الدعاء من جوامع الكلم لان انواع الرذائل ثلاثة : نفسانية وبدنية وخارجية، فالاولى بحسب القوى التى للانسان، وهى ثلاثة : العقلية والغضبية والشهوانية، فالهم والحزن

---

[1] وفى مجمع بحار الانوار ۱۷۰/۵ : الهم : حزن يذيب الانسان فهو اخص من الحزن. وقيل : هو بالآتى. والحزن بالماضى.

[2] ارشاد السارى ۱۳/ ۳٦٤

[3] فتح البارى : ۱۱/ ۱۷٤

يتعلق بالعقلية، والجبن بالغضبية، والبخل بالشهوانية، والعجز والكسل بالبدنية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتمام الالات والعجز والكسل بالبدنية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتمام الالات والقوى، والاول عند نقصان عضو ونحوه، والضلع والغلبة بالخارجية، فالاول مالي، والثاني جاهي، والدعاء مشتمل على جميع ذلك ﴾ [1]

يعني . دا دعا د رسول الله ﷺ په هغه مبارک کلماتو کښې يوه ده کومې ته چه ﴿ جوامع الكلم ﴾ وئيلې شي، کومه چه د مختصر کيدو باوجود په خپل ځان کښې د معانې يو جهان لري، په حقيقت کښې د رذائل درې قسمونه دي، نفسانيه، بدنيه او خارجيه، بيا نفساني رذائل د انساني طاقتونو په اعتبار سره هم په درې قسمونو باندې مشتمل دي، عقليه، غضبيه او شهوانيه، پس د هم او حزن تعلق د قوت عقليه سره دې، د جبن تعلق د قوت غضبيه سره دې او د بخل تعلق قوت شهوانيه دې او د عجز او کسل تعلق بدنيه دې، د عجز په صورت کښې په اندامونو کښې څه نقصان وي او د کسل په صورت کښې اندامونه سالم وي خو چستي ورکيږي او ضلع دين او غلبة الرجال تعلق د قوى خارجيه سره دې، اول د مالي او دويم د جاه او مرتبې سره متعلق دې او ذکر شوې دعا په دې ټولو باندې مشتمل ده.

۳۶: باب التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

[۶۰۰۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أُمَّ خَالِدٍ بِنْتَ خَالِدٍ - قَالَ وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا سَمِعَ مِنَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - غَيْرَهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. [ر: ۱۳۱۰]

د سيدنا خالد رضی الله عنه نه روايت ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه هغوی د قبر د عذاب نه پناه غوښتله. موسی بن عقبه وائی چه د ام خالد نه علاوه ما د چا متعلق هم نه دی اوريدلی چه هغه دا حديث د رسول الله ﷺ نه اوريدلی وی.

رسول الله ﷺ د عذاب قبر نه پناه غوښتلې ده، دا حديث په منکرين عذاب قبر باندې حجت دې. [2]

[۶۰۰۴] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ كَانَ سَعْدٌ يَأْمُرُ بِخَمْسٍ وَيَذْكُرُهُنَّ عَنِ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ۲۶۶۷]

---

[1]) شرح الكرماني: ۱۵۹/۲۱

[2]) فتح الباري: ۲۱۱/۳

د مصعب نه روايت دې چه سعد رضي الله عنه به د پنځو خبرو نه د پناه غوښتلو حكم كولو او د دې پنځو خبرو متعلق به ئې د رسول الله ﷺ نه روايت كولو چه رسول الله ﷺ به د دې پنځه خبرو نه پناه غوښتله (رسول الله ﷺ به فرمائيل چه)

(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ).

[۲۰۰۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ دَخَلَتْ عَلَيَّ عَجُوزَانِ مِنْ عُجُزِ يَهُودِ الْمَدِينَةِ فَقَالَتَا لِي إِنَّ أَهْلَ الْقُبُورِ يُعَذَّبُونَ فِي قُبُورِهِمْ، فَكَذَّبْتُهُمَا، وَلَمْ أُنْعِمْ أَنْ أُصَدِّقَهُمَا، فَخَرَجَتَا وَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَجُوزَيْنِ وَذَكَرْتُ لَهُ، فَقَالَ «صَدَقَتَا، إِنَّهُمْ يُعَذَّبُونَ عَذَابًا تَسْمَعُهُ الْبَهَائِمُ كُلُّهَا». فَمَا رَأَيْتُهُ بَعْدُ فِي صَلَاةٍ إِلَّا تَعَوَّذَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. [ر ۱۹۹۷]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه ماته د مدينې د يهودو دوه بوډۍ زنانه راغلې هغوى دواړو ماته اووې چه قبر والو ته په قبرونو كښې عذاب وركولې شى نو ما د هغوى تكذيب اوكړو. او نه مې او نه ګڼړله چه د هغوى تصديق اوكړم پس هغوى دواړه لاړې. بيا ماته رسول الله ﷺ راغلو ما هغوى ته عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ دوه بوډۍ زنانه راغلې وې، او هغوى ته مې ټوله واقعه بيان كړه. رسول الله ﷺ اوفرمائيل هغوى دواړو صحيح وئيلې دى بيشكه (خلقوته) په قبرونو كښې عذاب وركولې شى. كوم چه ټول حيوانات اورى پس د دې نه روستو ما هغوى په هر مانځه كښې د عذاب قبر نه په پناه غوښتلو باندې ليدلې دى.

صرف د مستملى په نسخه كښې دلته باب دې. حافظ ابن حجر رحمه الله هغې ته د دوه وجو نه غلط وئيلې دې. يو په دې وجه چه اول حديث كښې اګر چه د بخل ذكر دې. خو د درې ابواب نه پس بعينه امام بخارى رحمه الله هم دا باب قائم كړې دې، دويم په دې وجه چه دويم حديث كښې د سره د بخل ذكر نشته. بلكه په هغې كښې صرف د عذاب قبر ذكر دې. په دې وجه دا دواړه احاديث د باب التعوذ من عذاب القبر حصه ده (۱)

۳۷ بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ

[۲۰۰۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضى الله عنه- يَقُولُ كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ». [ر ۲۲۶۸]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به فرمائيل: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ

(۱) فتح البارى ۱۱/۱۷٤

الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ ﴾ (زه ستا پناه غوارم د عجز، سستئ، بزدلئ او ډیر زیات بوډاتوب نه او زه ستا پناه غوارم د عذاب قبر نه او ستا پناه غوارم د ژوند او مرګ د فتنې نه).

د فتنة محيا وممات مطلب: (محيا او ممات) د مفعل په وزن باندې دواړه مصادر دی. د ژوند او مرګ په معنی دی د فتنة محيا نه مراد هغه فتنې دی کومې چه انسان ته په ژوند باندې پیښیدلې شی. کومې چه د هغه د دین او دنیا دپاره مضر او د نقصان سبب جوړیدې شی او د فتنه ممات نه د قبر فتنه یعنی د قبر دننه ازمیښت مراد کیدې شی او د دې نه مرګ ته نزدې انسان ته پیښیدونکې فتنه هم مراد کیدلې شی. مثلا بده خاتمه او په بد حالت باندې مرګ. (۱)

حدیث الباب هم په دې سند او متن سره په کتاب الجهاد کښې تیر شوې دې. (۲)

۳۸: بَاب التَّعَوُّذِ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ

د ماثم معنی ګناه او د مغرم معنی قرض راځی.

[۲۰۰۷] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ، وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» [۲۰۱۲-۲۰۱۴]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به دعا فرمائیله: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ... یعنی اې الله! زه ستا پناه غوارم د سست والی او بوډاتوب او د ګناه او د قرض او د قبر د ازمیښت او د اور د ازمیښت او د اور د عذاب نه او مالدارئ د فتنې د شر نه او ستا پناه غوارم د فقر د فتنې نه. او ستا پناه غوارم د مسیح دجال د فتنې نه. یا الله! ته زما نه زما ګناهونه د واورې او کلئ په اوبو سره اووینځه او زما زړه د ګناهونو نه پاک کړه څنګه چه تا سپینه کپړه د ګندګئ نه پاکه کړې ده او زما او زما د ګناهونو ترمینځه هم هغه شان لرې

---

(۱) قال القسطلانی: فتنة المحيا هو ما يعرض للإنسان فی مدة حياته من الافتتان بالدنيا وشهواتها وجهالاتها وأعظمها والعياذ بالله تعالى سوء الخاتمة عند الموت وفتنة الممات قيل: فتنة القبر كسؤال الملكين، والمراد من شر ذلک وإلا فأصل السؤال واقع لا محالة فلا يدعی برفعه فيكون عذاب القبر مسببا عن ذلک، والسبب غير المسبب. وقيل: المراد الفتنة قبل الموت وأضيفت إليه لقربها منه، وحينئذ تكون فتنة المحيا قبل ذلک، وقيل: غير ذلک. والمحيا والممات مصدران بالاضافة على وزن مفعل. ارشاد الساری: ۳۶۷/۱۳

(۲) صحيح البخاری، کتاب الجهاد، باب ما يتعوذ من الجبن، رقم الحديث: ۲۸۳۳

والي راوله . څنګه چه تا د مشرق او مغرب ترمینځه راوستلې دي
په حدیث کښې د ﴿ مِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى ﴾ او ﴿ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ ﴾ الفاظ دی. یعنی د غنی سره د شر لفظ راغلې دې او د فقر سره نه
بعض شارحینو وئیلې دی چه په غنی سره د شر لفظ ذکر کولو سره ئې د هغې د بدئ طرف ته اشاره کړې ده او دا ئې بیان کړې ده چه د مالدارئ د فتنې شر ډیر خطرناک او تباه کن دې [1]
خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د شر لفظ په دواړو ځایونو کښې دې. اګر چه په دې روایت کښې نشته. خو وړاندې روایت راروان دې. په هغې کښې د ﴿ من شر فتنة الفقر ﴾ الفاظ دی. په دې وجه د دې نکتې حاجت نه پاتې کیږی. [2]

قوله: ﴿ اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ ﴾: علامه تورپشتی رحمه الله لیکی .

﴿ ذكر انواع المطهرات المنزلة من السماء التي لا يمكن حصول الطهارة الكاملة الا بها، تبيانا لانواع المغفرة التي لا تخلص من الذنوب الا بها، اي : طهرني من الخطايا بانواع مغفرتك التي هي في تمحيص الذنوب بمثابة هذه الانواع الثلاثة في ازالة الارجاس والاوضار ورفع الجنابة والاحداث ﴾ [3]

یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې دعا کښې د تطهیر هغه ټول ذرائع ذکر فرمائیلې دی کوم چه د آسمان نه نازل شوې دی او د هغې نه بغیر د کاملې پاکې حصول ممکن نه دې. په دې سره د هغوی غرض د مغفرت هغه ټول انواع بیانول دی چه د هغې نه بغیر د ګناهونو نه پاکی او خلاصی ممکن نه ده. یعنی اې الله ! ته ما د خپل مغفرت د هغه ټولو انواع په ذریعه د ګناهونو نه پاک کړه کوم چه د ګناهونو په ختمولو کښې داسې دی څنګه د پاکئ دا ذرائع ګندګئ. جنابت او ناپاکئ ختموی.

او علامه طیبی رحمه الله فرمائی : ﴿ ويمكن ان يقال : ان ذكر الثلج والبرد بعد الماء شمول أنواع الرحمة والمغفرة بعد العفو لإطفاء حرارة عذاب النار التي هي في غاية الحرارة.... لان عذاب النار تقابله الرحمة ......اي : اغسل خطاياي بالماء، اي : اغفرها وزد على الغفران شمول الرحمة ﴾ [4]

یعنی : دا هم وئیلې کیدې شی چه د اوبو نه پس د واورې او ګلئ په ذکر کولو سره مقصود د مغفرت نه پس د هر انواع د رحمت احاطه ده. بله دا چه د دواړو ذکر د اوبو نه پس په دې وجه هم کړې شوې دې چه د عذاب جهنم انتهائی درجې حرارت مړ او ختم کړې شی . نو مطلب دا شو چه اې الله ! ته په اوبو سره زما ګناهونه اوینځه یعنی ته دا ګناه معاف کړه او د معافئ سره سره ما په خپل رحمت سره پټ کړه.

---

[1] شرح الکرمانی ۲۲/۱۶۲، ۱۶۳
[2] فتح الباری : ۱۱/۱۷۷
[3] کتاب المیسر. کتاب الصلاة. باب ما یقرء بعد التکبیر ۱/۲۳۳
[4] شرح الطیبی. کتاب الصلاة. باب ما یقرء بعد التکبیر ۲/۲۹۶

یو اشکال او د هغې جواب:

قوله: ﴿بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ﴾: په دې باندې دا اشکال کړې شوې دې چه عموما چه کله په تطهیر او صفایئ او وینځلو کښې مبالغه مقصود وی نو ګرمې اوبه استعمالیږی. یخې اوبه نه شی استعمالولې نو دلته ﴿مَاءُ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ﴾ د مبالغه فی التطهیر دپاره څنګه استعمال کړې شو؟

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې د ثلج او برد یعنی د واورې او ګلئ اوبه ته لاس نه وی لګیدلې او هغه بالکل شفاف او غیر مستعمل وی په دې وجه په هغې کښې تطهیر زیات دې.[1]

۳۹: باب الاِسْتِعَاذَةِ مِنَ الْجُبْنِ وَالْكَسَلِ

كُسَالَى «النساء: ۱۴۲» _ وَكَسَالَى واحدٌ

[۲۰۰۸] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ». [ر: ۲۲۲۸]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په دعا کښې داسې وئیل ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ﴾ یعنی اې الله! زه ستا پناه غواړم د غم او حزن او د عجز او ستستئ او بزدلئ او بخل او د قرض د درنیدو او د خلقو د غلبې نه.

قوله: ﴿كسالى وكسالى واحد﴾: دا د قرآن کریم په آیت کښې واقع دې ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾[2] فرمائی ﴿كُسالى﴾ د کاف په ضمې سره او ﴿كَسالى﴾ د کاف په فتحې سره دواړه یو دی.

۴۰: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْبُخْلِ

الْبُخْلُ وَالْبَخَلُ وَاحِدٌ، مِثْلُ الْحُزْنِ وَالْحَزَنِ.

[۲۰۰۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنِي غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رضى الله عنه - كَانَ يَأْمُرُ بِهَؤُلَاءِ الْخَمْسِ، وَيُحَدِّثُهُنَّ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ

---

[1] اعلام الحدیث، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم: ۴/۲۲۴

[2] سورة النساء ۱۴۲

الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ». [ر ۲۶۶۷]

د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به د پنځو څیزونو (نه د پناه غوښتلو) حکم کولو. او هغه به ئې د رسول الله ﷺ نه روایت کول. (هغه دا دی) اې الله زه ستا پناه غواړم د بخل نه، او ستا پناه غواړم د بزدلئ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه زه د ارذل العمر طرف ته راواپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنیا د فتنې نه او ستا پناه غواړم د عذاب قبر نه.

امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ﴿بُخل﴾ (د باء په ضمې او د خاء په سکون سره) او ﴿بَخَل﴾ (د باء او خا په فتحې سره) دا دواړه یوه معنی لری، څنګه چه د ﴿حَزَن﴾ ا ﴿حُزن﴾ دواړو یوه معنی ده.

۴۱: باب التَّعَوُّذِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ

(أَرَاذِلُنَا) هود: ۲۷| أَسْقَاطُنَا.

[۶۰۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی الله عنه قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم يَتَعَوَّذُ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ».
[ر ۲۶۶۸]

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به پناه غوښتله او داسې به ئې فرمائیل چه اې الله: زه ستا پناه غواړم د سستئ او بزدلئ، او ستا پناه غواړم د ډیر بوډاوالی او بخل نه.

قوله: ﴿ارذل العمر﴾: نه د عمر هغه ضعیف ترین او کمزورې حصه مراد ده چه په هغې کښې انسان خپل ذاتی او بدنی ضرورتونو لره پوره کولو دپاره د نورو محتاج شی او ټول زده کړې ترې نه هیر شی (۱) رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه د کوم سړی مشغله قرآن کریم وی هغه به د ارذل العمر نه محفوظ وی. (۲)

---

(۱) قال الزبیدی فی اتحاف سادة المتقین: والارذل من کل شئ الردی منه، والمراد بارذل العمر حال الهرم والخوف، والعجز، والضعف، وذهاب العقل. (کتاب الاذکار والدعوات، الباب الرابع: ۳۳۴/۵)

قال العلامة الآلوسی: وارذل العمر اخسه واحقره وهو وقت الهرم الذی تنقص فیه القوی، وتفسد الحواس ویکون حال الشخص فیه کحاله وقت الطفولیة من ضعف العقل والقوة. (روح المعانی: ۱۸۷/۸، سورة هود: ۷)

(۲) قیل: إنه مخصوص بالکافر والمسلم لا یرد إلی أرذل العمر لقوله تعالی: ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [التین: ۵، ۶] وأخرج ابن المنذر، وغیره عن عکرمة أنه قال: من قرأ القرآن لم یرد إلی أرذل العمر. والمشاهدة تکذب کلا القولین فکم رأینا مسلما قارئ القرآن... [بقیه برصفحه آئنده...

قوله: ﴿اراذلنا: اسقاطنا﴾: دا د سورة هود په آيت کريمه کښې واقع دي ﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا﴾[۱] امام بخاري رحمه الله فرمائي چه په آيت کريمه کښې د ﴿ اراذلنا ﴾ نه غورخيدلی او بيکاره خلق مرا دی. د کشميهنی او مستملی په نسخو کښې ﴿ سقاطنا ﴾ (د سين په ضمې او د قاف په تشديد سره) دې کومه چه د ساقط جمع ده غورخيدلې. اللئيم فی حسبه ونسبه[۲]

امام بخاری رحمه الله چه په باب کښې کوم حديث ذکر فرمائيلې دې. په دې کښې د ﴿ ارذل العمر﴾ ذکر نشته. امام دخپل عادت مطابق په ترجمة الباب کښې دهغه روايت طرفته اشاره کړې ده په کوم کښې چه دا الفاظ راغلې دی. پس دسيدنا سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه روايت. ددې نه په مخکښې باب کښې تيرشوې دې په هغې کښې ﴿وَأَعُوذُبِكَ أَنْ أُرَدَّإِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ﴾ الفاظ دی[۳]

۴۲: بَابُ الدُّعَاءِ بِرَفْعِ الْوَبَاءِ وَالْوَجَعِ

د وباء نه مرض مراد دې: بعض مرضونه او بيمارئ د وبا په شکل کښې عام شی. رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغې د اوچتيدو او ختميدو دپاره دعاګانې فرمائيلې دی. وباء يو عام لفظ دې. د هرې بيمارئ دپاره استعماليږی. مدينې منورې ته طاعون نه شی داخليدې. خونورې بيمارئ د وباء په صورت کښې راتلې شی. د دې څه تفصيل په کتاب الطب کښې تير شوې دې[۴]

﴿الوجع﴾: نه هر قسم مرض مراد دې. دا د عطف العام علی الخاص د قبيلې نه دې[۵]

[۶۰۱۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها - قَالَتْ قَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ، كَمَا حَبَّبْتَ إِلَيْنَا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ، وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي مُدِّنَا وَصَاعِنَا». [ر ۱۷۹۰]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: اې الله! مدينه زمونږ دپاره هم دغه شان محبوبه کړه لکه څنګه چه تا زمونږ دپاره مکه محبوبه کړې ده. بلکه د هغې نه هم زياته. او د هغې تبه د جحفې طرف ته منتقل کړه. اې الله زمونږ په مد او صاع کښې برکت واچوه

قوله: ﴿وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ﴾: جحفة: د جيم په ضمې او د حاء په سکون سره د

...بقيه ازحاشيه گذشته] قد رد إلى ذلک، والاستدلال بالآية على خلافه فيه نظر. روح المعانی ۱۸۸/۸.

۱) سورة هود آيت ۲۷

۲) فتح الباری: ۱۷۹/۱۱

۳) صحيح البخاری، کتاب الدعوات، باب التعوذ من البخل رقم: ۶۰۰۹

۴) کشف الباری، کتاب الطب ص ۵۵، ۵۶

۵) عمدة القاری ۷/۲۳

یو ځاني نوم دې چرته چه یهود آباد وو او دا د اهل مصر میقات هم دې (۱)

[۲۰۱۲] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ عَادَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ شَكْوَى، أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَغَ بِي مَا تَرَى مِنَ الْوَجَعِ، وَأَنَا ذُو مَالٍ، وَلاَ يَرِثُنِي إِلاَّ ابْنَةٌ لِي وَاحِدَةٌ، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مَالِي قَالَ «لاَ». قُلْتُ فَبِشَطْرِهِ قَالَ «الثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ أُجِرْتَ، حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ». قُلْتُ أَأُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي قَالَ «إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ ازْدَدْتَ دَرَجَةً وَرِفْعَةً وَلَعَلَّكَ تُخَلَّفُ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ، وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمْضِ لأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ، وَلاَ تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ، لَكِنِ الْبَائِسُ سَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ». قَالَ سَعْدٌ رَثَى لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَنْ تُوُفِّيَ بِمَكَّةَ. [ر: ۵۶]

د عامر بن سعید رحمه الله نه روایت دې چه د هغوی والد (سعد رضي الله عنه) بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ زما په هغه بیمارئ کښې چه په هغې کښې زه مرګ ته نزدې اوم. د حجة الوداع په موقع باندې زما تپوس له تشریف راوړلو. ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ: ماته چه کوم تکلیف دې. هغه تاسو وینئ او زه مالدار یم خو د یوې لور نه سوا زما څوک هم وارث نشته. نو آیا زه خپل دوه حصې مال صدقه کړم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: نه! نو ما تپوس اوکړو نیم مال (خیرات کړم)؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: دریمه حصه مال ډېر زیات دې، وارثانو لره مالدار پریخودل ستا دپاره د دې نه غوره دی چه ته هغوی محتاج پریږدې چه د خلقو نه سوالونه کوی او ته چه د الله پاک د رضا دپاره هر څه خرچ کوې الله پاک به تاته د هغې اجر درکوی، تردې چه د هغې نمرئ هم کومه چه ته د خپلې ښځې په خوله کښې ورکړې. ما اووې آیا زه به د خپلو ملګرو نه روستو پاتې شم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که ته روستو پاتې کړې شې او بیا څه داسې عمل اوکړې چه په هغې باندې مقصود د الله پاک رضا وی نو ستا په درجه او اوچت والی کښې به اضافه کیږی، امید دې چه ته به لا ژوندې اوسیږې، او څه قومونه یعنی مسلمانان به ستا نه فائدې اوچتوی او نورو یعنی کفارو ته به ستا نه نقصان رسیږی. اې الله! زما د صحابه کرامو رضي الله عنهم هجرت پوره کړې او هغوی په خپلو پوندو مه واپس کوه، خو افسوس دې په سعد بن خوله (چه هغوی خپل هجرت پوره نه کړې شو) سعد رضي الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ د هغوی په مکه مکرمه کښې د وفات کیدو په سبب افسوس اوکړو (چه هغوی هجرت اونکړې شو).

قوله: ﴿أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ﴾: ﴿اشفیت﴾ په معنی د ﴿اشرفت﴾ دې، یعنی د دې

(۱) وفي عمدة القاري: والجحفة بضم الجيم وسكون الحاء المهملة وبالفاء ميقات أهل مصر والشام في القديم والآن أهل الشام يحرمون من ميقات أهل المدينة وكان سكانها في ذلك الوقت يهود. ۸/۲۳

بیمارئ د وجې نه ما د مرګ نزدې والې محسوس کړو، د امام زهری رحمه الله ټول شاګردان په دې باندې متفق دی چه دا واقعه د حجة الوداع ده، سوا د سفیان بن عیینة نه. هغوی فرمائی چه دا د فتح مکة واقعه ده
بعض محدثین فرمائی چه د سفیان بن عیینة نه وهم واقع شوې دې. او صحیح خبره د حجة الوداع والا ده. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا په تعدد د واقعاتو باندې هم محمول کیدلې شی. دغه شان به په دواړو روایاتو کښې تطبیق پیدا شی (۱)

قوله: ﴿یَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾: یعنی ﴿یسالون الناس باکفهم او یسالون ما یکف عنهم الجوع﴾ یعنی هغوی د خلقو مخکښې خپل لاسونه خورولو سره سوال کوی یا د خلقو نه داسې څیز غواړی کوم چه د هغوی لوږه ختمه کړه.

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د باب په دې دویم حدیث کښې سیدنا سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه د خپل درد او وجع ذکر کړې ده او په ترجمة الباب کښې د وجع ذکر دې. په دې طریقه د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت پیدا کیږی (۲)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې: ﴿دعا برفع الوجع﴾ دې. او په حدیث کښې ﴿دعا برفع الوجع﴾ نشته. خو په حدیث په آخر کښې ﴿اللهم امض لاصحابی هجرتم ولا تردهم علی اعقابهم﴾ (اې الله: ته زما د صحابه کرامو رضی الله عنهم هجرت پوره کړه او هغوی واپس مه کړه) نه په حدیث او ترجمه کښې مناسبت کیدې شی: ﴿فان فیه اشارة لسعد بالعافیة لیرجع الی دار هجرة وهی المدینة﴾ (۳) یعنی په دې کښې د سیدنا سعد رضی الله عنه عافیت طرف ته اشاره ده چه هغه د دار هجرت طرف ته واپس شی او دار هجرت مدینه منوره ده.

۴۳: بَابُ الِاسْتِعَاذَةِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَفِتْنَةِ النَّارِ

د ﴿تعوذ من ارذل العمر﴾ باب مخکښې هم تیر شوې دې، خو هلته صرف یو امر یعنی د ﴿ارذل العمر﴾ ذکر وو او دلته د فتنة الدنیا او فتنة النار هم اضافه ده. په دې وجه په ترجمة الباب کښې تکرار نشته. شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی:

﴿مغایرة هذه الترجمة بالترجمة باعتبار زیادة الجزء الاخیر ومن عادته انه ربما یذکر مجموع الامور التی اراد

---

(۱) فتح الباری: ۵/۳۶۶، ۳۶۴: وقال الحافظ: ویمکن الجمع بین الروایتین بأن یکون ذلک وقع له مرتین مرة عام الفتح ومرة عام حجة الوداع ففی الأولی لم یکن له وارث من الأولاد أصلا وفی الثانیة کانت له ابنة فقط فالله أعلم. انتهی

(۲) فتح الباری: ۵/۳۶۶

(۳) عمدة القاری: ۲۳/۸

ذكرها في باب واحد، ثم يذكر واحدا منها في باب باب ، فيعقد لكل منهما بابا مستانفا، ليكون كل منهما مستقلا بالافادة ﴾ (۱)

يعنى د ترجمة الباب تکرار نشته، بلکه دا ترجمه د سابقه ترجمې نه په دې طريقې مختلف ده چه په دې کښې آخرى جزء د ﴿ من فتنة الدنيا ﴾ اضافه ده.

اصل کښې د امام بخارى رحمه الله عادت دې چه هغه کله کله په يو باب کښې ټول امور ذکر کړى. بيا ذهغې نه د هر يو امر دپاره هغه ځانله ځانله مستقل بابونه قائموى. چه دا واضحه شى چه د هر امر مستقل فائده ده.

[۲۰۱۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ تَعَوَّذُوا بِكَلِمَاتٍ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ بِهِنَّ « اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ » . [ر: ۲۶۶۷]

مصعب د خپل پلار نه روايت کوى چه هغوى بيان اوکړو چه د دې کلماتو په ذريعه پناه غواړئ د کومو په ذريعه چه به رسول الله صلى الله عليه وسلم پناه غوښتله .هغه کلمات دا دى. ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِى فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ ﴾

په سند کښې د حسين نه حسين بن على جعفى. د هغوى شيخ زائده بن قدامة دې او هغه د عبد الملک بن عمير نه نقل کوى.

[۲۰۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَقُولُ « اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَغْرَمِ وَالْمَأْثَمِ ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا ، كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ » . [ر: ۲۰۰۷]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به دا دعا کوله :

﴿ اللهم انى اعوذبك من الكسل والهرم ... ﴾

مغرم او ماثم دواړه مصدر ميمى دى، د مغرم نه د ګناهونو او مصيبتونو بوجه مراد دې او يا ترې دقرض بوج مراد دې د قرض بوج هم په حقيقت کښې د معصيت ذريعه جوړه شى. (۲) د

(۱) الابواب والتراجم لصحيح البخارى : ۱۲۹/۲

(۲) وفى فتح البارى: والمراد الاثم والغرامة، وهى ما يلزم الشخص اداءه كالدين، باب التعوذ من المائم والمغرم.

سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل دی چه مقروض چه کله د قرض په ادا کولو باندي قادر نه وی نو هغه د خبرې کولو په وخت دروغ وائی او د وعدې کولو په وخت خلاف ورزی کوی.

۴۴: باب الاستعاذة من فتنة الغنى

[۶۰۱۵] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا سَلَّامُ بْنُ أَبِي مُطِيعٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَالَتِهِ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَتَعَوَّذُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ». [ر: ۶۰۰۷]

سید د عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ به داسې پناه غوښتله: (اللهم انی اعوذبك من فتنة النار......)

د غنی او مالدارئ فتنه دا ده چه انسان خپل مال او دولت د الله پاک په نافرمانئ او سرکشئ کښې استعمال کړی. (۱)

۴۵: باب التعوذ من فتنة الفقر

[۶۰۱۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ قَلْبِي بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ». [ر: ۶۰۰۷]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دي چه رسول الله ﷺ به فرمائیل: اې الله زه ستا پناه نیسم، د اور د فتنې نه، او د اور د عذاب نه، او د قبر د فتنې او د قبر د عذاب نه، او د مالدارئ د فتنې د شر نه. او د فقر د فتنې د شر نه، اې الله! زه ستا پناه نیسم! د مسیح دجال د فتنې د شر نه، اې الله! زما زړه د واورې او ګلئ په اوبو وینځې او زما زړه د ګناهونو نه پاک کړې لکه تا چه سپین کپړه د ګندګئ نه صفا کړه، او زما او زما د ګناهونو ترمینځه هم دغه شان لرې والې راوله څنګه چه تا د مشرق او مغرب ترمینځه راوستلې دې، یا الله زه ستا پناه غواړم د سستئ نه او د ګناه او د قرض نه.

(۱) کما فی عمدة القاری کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۵/۲۳، ما نصه: قوله ومن شر فتنة الغنی هی نحو الطغیان والبطر وعدم تأدیة الزکاة، وکذا فی فتح الباری، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۱۱/۱۷۷ ما نصه: قال الغزالی فتنة الغنی الحرص علی جمع المال وحبه حتی یکسبه من غیر حله ویمنعه من واجبات انفاقه وحقوقه.

د فقر د فتنې مطلب: رسول الله ﷺ د فقر د فتنې هم پناه غوښتلې ده. د فقر فتنه دا ده چه د انسان دپاره د هغه فقر د ګناهونو او د الله پاک د نافرمانو ذريعه جوړه شي. د رسول الله ﷺ ارشاد دې ﴿ کاد الفقر ان يکون کفرا ﴾ (۱) يعنې نزدې ده چه فقر د کفر باعث جوړ شي، د فقر د وجې نه که په زړه کښې د مالدار حسد راشي، د الله پاک د طرف نه په زړه کښې د ګلې او شکايت جذبه پيدا کيږي، مال ګټلو او مالدار جوړيدو جائز او ناجائز طريقې په هوس پيدا کيږي. دغه ټولې خبرې د فقر په فتنه کښې داخل دي. (۲)

۴۶: باب الدُّعَاءِ بِكَثْرَةِ الْمَالِ مَعَ الْبَرَكَةِ

[۲۰۱۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أُمِّ سُلَيْمٍ أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَسٌ خَادِمُكَ ادْعُ اللَّهَ لَهُ قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». وَعَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ مِثْلَهُ. [ر ۱۸۸۱]

سيدنا انس رضي الله عنه د ام سليم رضي الله عنها نه روايت کوي چه ام سليم رضي الله عنها عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! انس رضي الله عنه ستاسو خادم دې! تاسو د الله پاک نه د هغه په حق کښې دعا اوکړئ. رسول الله ﷺ اوفرمائيل اې الله! د هغه په مال او اولاد کښې زيادت اوکړه او څه چه تا هغه ورکړې دي په هغې کښې ورته برکت ورکړه! او د هشام به زيد نه روايت دې: چه ما د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه هم دغه شان بيان اوريدلې دې.

کثرت مال او اولاد بغير د برکت نه فتنه ده: په دې باب کښې د مال د کثرت دعا غوښتلې شوې ده خو په برکت سره او په وړاندې باب کښې د کثر ولد مع البرکة دعا غوښتلې شوې ده. په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د مال او اولاد کثرت که د برکت سره وي نو بيا خو خير او نيکي ده خو که بغير د برکت نه وي نو بيا فتنه ده. (۳)

د سيدنا انس رضي الله عنه رسول الله ﷺ د برکت دعا غوښتلې ده، پس الله پاک د هغوي په مال او دولت او اولاد کښې ډير برکت کيخودلو، چه د هغې تفصيل تير شوې دې. (۴)

امام ابن قتيبة رحمه الله په معارف کښې ليکلې دي چه په بصره کښې دننه درې کسان داسې وو چه هغوي په خپل ژوند کښې د خپلو خامنو او نمسو وغيره نه سلو پورې کسان اوليدل، يو سيدنا انس رضي الله عنه، دويم سيدنا ابوبکره رضي الله عنه، دريم خليفه بن بدر رضي الله عنه او بعضو ورسره مهلب بن ابي صفره رضي الله عنه هم شامل کړې دې. (۵)

---

(۱) حلية الاولياء للحافظ ابی نعيم الاصفهانی:۶۲/۳، ۱۳۰، رقم الحديث: ۳۱۶۹، ۳۴۳۱، واتحاف السادة ۴۸۱/۹

(۲) فتح الباري، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۷۸/۱۱، وعمدة القاري، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم: ۵/۲۳، واتحاف السادة، کتاب ذم الغضب والحقد والحسد: ۴۸۱/۹

(۳) الابواب والتراجم: ۱۲۹/۲

(۴) فتح الباري: ۱۴۵/۱۱

(۵) وزاد علی قول ابن قتيبة الحافظ فی فتح الباري: وزاد غيره —ای غير ابن قتيبة... [بقيه برصفحه آئنده...

په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ غندر دی. د هغه نوم محمد بن جعفر دی.

۴۷: باب: الدّعاء بكثرة الولد مع البركة

[۶۰۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ أَنَسٌ خَادِمُكَ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ۱۸۸۱]

د سيدنا قتادة رضی الله عنه نه روايت دی چه ما د انس رضی الله عنه نه واوريدل چه ام سليم رضی الله عنها عرض اوکړو انس رضی الله عنه ستاسو خادم دی رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: يا الله! د هغه په مال او اولاد کښې زيادت اوکړه او څه چه تا هغه ته ورکړې دی په هغې کښې برکت واچوه.

۴۸: باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الاِسْتِخَارَةِ

د استخاره لغوی او اصطلاحی معنی: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د استخارې دعا کړې ده. د استخاره لغوی معنی ده خير طلب کول. او د شرع په اصطلاح کښې معنی ده په دوه کارونو کښې د يو کار په سلسله کښې د الله پاک نه خير طلب کول چه په دې کښې کوم د هغه دپاره غوره وی. هغه هم هغې لره اختيار کړی. (۱)

د استخارې اهميت او فضيلت: دلته د بخاری په روايت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به مونږ ته په ټولو کارونو کښې د استخارې تعليم راکولو.

امام احمد رحمه الله د سيدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه روايت په حسن سند سره نقل کړې دی. په دې کښې دی ﴿من سعادة ابن ادم استخارته الله﴾ (۲) يعنی د ابن ادم په سعادت کښې يوه خبره دا ده چه هغه د الله پاک نه استخاره اوکړی.

امام ترمذی رحمه الله د صديق اکبر رضی الله عنه نه روايت نقل کړې دی چه: ﴿أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَمْرًا قَالَ: اللَّهُمَّ خِرْلِي وَاخْتَرْلِي﴾ (۳) يعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم به چه کله د څه کار کولو اراده فرمائيله نو داسې دعا به ئې فرمائيله: ﴿اللَّهُمَّ خِرْلِي وَاخْتَرْلِي﴾ اې الله! ته زما دپاره د خير والا کار انتخاب اوکړه.

هم دغه شان طبرانی د سيدنا انس رضی الله عنه روايت نقل کړې دی: ﴿ما خاب من استخار﴾ (۴)

...بقيه ازحاشيه گذشته]- رابعا هو: المهلب بن ابی صفرة، کتاب الدعوات، باب دعوة النبی صلی الله عليه وسلم لخادمه بطول العمر وبکثرة ماله ۱۴۵/۱۱

(۱) فتح الباری: ۱۷۳/۱۱

(۲) نص الحديث تماما: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ اللّٰهَ. وَمِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللّٰهُ، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللهِ، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ. (مسند احمد ۴۵۹/۱-۴۶۰) رقم الحديث: ۱۴۴۴) (قلت: أسناده ضعيف)

(۳) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب دعا: اللهم خر لی واخترلی، رقم الحديث: ۳۵۱۶ (قلت: اسناده ضعيف)

(۴) فتح الباری: ۱۸۴/۱۱، (قلت: هذا حديث ضعيف جدا بل موضوع)

یعنی هغه سړې چه استخاره او کړی هغه نه دې نامراد شوې.

ددې دواړو احاديثو سند اګر چه ضعيف دې [١] خو ددې نه د استخارة فضيلت معلومیږی

٢٠١٩] حَدَّثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو مُصْعَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ رضی الله عنه - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يُعَلِّمُنَا الإِسْتِخَارَةَ فِي الأُمُورِ كُلِّهَا كَالسُّورَةِ مِنَ الْقُرْآنِ «إِذَا هَمَّ بِالأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ، وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلاَ أَقْدِرُ، وَتَعْلَمُ وَلاَ أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاقْدُرْهُ لِي، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ. وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ». [ر ١١٠٩]

د سيدنا جابر رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به مونږ ته په ټولو کارونو کښې د استخارة تعليم راکولو. څنګه چه به ئې د قرآن کريم سورة ښودلو. کله چه په تاسو کښې يو سړې د څه کار اراده او کړی، نو دوه رکعته مونځ دې او کړی. بيا اوائی: اې الله! زه ستا نه ستا د علم په په ذريعه خير طلب کوم، او ستا د قدرت د وجې نه قدرت طلب کوم او ستا نه ستا د فضل سوال کوم ځکه چه هم ته قادر ئې. زه قادر نه يم. ته پوهيږې. زه نه پوهيږم. ته ټولو پټو څيزونو لره ښه پيژندونکې ئې، اې الله! که تاته معلومه وی چه دا کار زما دپاره. زما د دين. زما د معاش او د انجام په اعتبار سره غوره دې نو ته دا کار زما دپاره مقرر او مقدر کړه او که ته پوهيږې چه دا کار زما دپاره، زما د دين، زما د دنيا او زما د کار د انجام په اعتبار سره بد دې نو ته دا زما نه واړوه او ما د دې نه واړوه او ماته خير مقدر کړه چرته چه هم وی او بيا ما په هغې باندې راضی او مطمئن کړه.

عبدالرحمن بن ابی الموال: عبدالرحمن بن ابی الموال: د مولی جمع ده. د ابوالموال نوم زيد دې او بعضو وئيلې دی چه زيد د عبدالرحمن نيکهٔ دې او د هغوی د پلار ابو الموال نوم معلوم نه شو. [٢] ائمه د جرح او تعديل د هغوی توثيق کړې دې. پس امام نسائی، امام ترمذی، امام ابوداؤد او امام ابن معين رحمهم الله هغوی ته ثقة وئيلې دې [٣] ابن عدی چه په الکامل کښې د هغوی تذکره کړې ده کوم چه په ضعيف راويانو باندې مشتمل کتاب دې خو هغوی وائی: چه حديث د استخاره د هغوی نه علاوه نورو راويانو هم نقل کړې دې او د دې

---

[١]) فتح الباري: ١١/١٧٤ قال الحافظ: ومن حديث أبي بكر الصديق رضى الله عنه ان النبى صلى الله عليه و سلم كان إذا أراد أمرا قال اللهم خر لي واختر لي وأخرجه الترمذى وسنده ضعيف وفي حديث أنس رفعه ما خاب من استخار والحديث أخرجه الطبراني في الصغير بسند واه جدا.

[٢]) فتح الباري: ١١/١٧٣

[٣]) تهذيب الكمال: ١٧/ الترجمة: ١٦٧/١١٣٤

ډیر شواهد دی (١) امام ترمذی رحمه الله هم دا حدیث ذکر فرمائیلي دې او فرمائی: ﴿وفی الباب عن ابن مسعود وابی ایوب﴾ (٢)

استخاره په کومو امورو کښې جائز ده؟ رسول الله ﷺ به مونږ ته په ټولو امورو کښې د استخارې تعلیم راکولو څنګه چه به ئې د قرآن سورتونه ښودل. هم دغه شان به ئې د استخارې دعا ښودله. د ټولو امور نه مباح امور مراد دی. څکه چه په واجب او مستحب امورو کښې د استخارې ضرورت نشته او کوم امور چه شرعا ممنوع دی په هغې کښې هم استخاره نه شی کیدې څکه چه هغه شرعا متروک دی. خو دوه کارونه مباح دی او په هغې کښې یو لره اختیارول دی یا دوه مستحب کښې یو لره اختیارول دی نو په هغې کښې به استخاره کولې شی. (٣)

د استخاره طریقه:

قوله: ﴿فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيَقُل﴾: یعنی د استخارې طریقه دا ده چه دوه رکعتونه اولوستلې شی. ﴿من غیر الفریضة﴾ قید لګولو سره ئې دا بیان اوکړو چه دا دوه رکعتونه دې نفل وی. مثلا د سحر دوه رکعته فرض مونځ دې نه وی او بیا دې دعا اولوستلې شی کومه چه په روایت کښې مذکور ده، دا دعا به د مانځه نه پس لوستلې شی او که په مانځه کښې دننه د سجدې نه پس اولوستلې شي او که په مانځه کښې دننه په سجده کښې یا قعده د تشهد کښې اولولې نو هم کافی ده (٤) بهر حال دعا دې یا د مانځه نه پس وی یا د مانځه په آخر کښې. پس ابن ابی جمرة لیکی:

﴿حكمة فی تقديم الصلاة على الدعاء ان المراد بالاستخارة حصول الجمع بين خيرى الدنيا والآخرة فيحتاج الى قرع باب الملك ولاشیء لذلك انجع ولا انجح من الصلاة لما فيها من تعظيم الله والثناء عليه والافتقار اليه مآلا وحالا﴾ (٥)

یعنی: مانځه لره د استخارې په دعا باندې د مقدم کولو حکمت دا دې چه په استخارې سره مقصود د دنیا او د آخرت د خیرونو حصول دې نو د هغې دپاره به د الله پاک د رحمت د دروازې وهلو ته ضرورت راځی او د هغې دپاره د مانځه نه علاوه یو څیز هم مفید نشته، څکه چه مونځ د الله پاک په تعظیم او د هغه په تحمید او ثناء باندې مشتمل دې. بله دا چه په هغې کښې د الله پاک مخکښې د عجز او انکسارئ اظهار دې، د نتیجې په لحاظ او هم او د حال په لحاظ هم

---

١) الکامل لابن عدی: ٥/ الترجمة: ١١٣٤/١٦٧

٢) جامع الترمذی، کتاب الوتر، باب ما جاء فی صلاة الاستخارة، رقم الحدیث: ٤٨٠

٣) فتح الباری: ١٧٤/١١

٤) فتح الباری: ١٧٥/١١-١٧٦

٥) فتح الباری: ١٧٦/١١

يو بل اشكال او د هغې جواب

قوله: ﴿ اللهم ان كنت تعلم... ﴾: علامه كرماني رحمه الله اشكال كړې دې چه ﴿ ان ﴾ حرف شک دې او د الله پاک په علم كښې شک كول جائز نه دى

د دې جواب كولو سره ئې فرمائيلي دى چه د الله پاک په علم كښې شک نشته بلكه په دې كښې شک دې چه د الله پاک علم په خير او شرک كښې د څه سره متعلق دې، د خير سره يا د شر سره. [١]

قوله: ﴿ فاقدره لي ﴾: دا دال په زير او د دال په پيش دواړو سره صحيح دې. په اول صورت كښې به د باب ضرب نه اوى او په دويم صورت كښې به د باب نصر نه وى. [٢]

د استخارې كولو نه پس چه د زړه ميلان كوم طرف ته پيدا شى. هم هغه دې اختيار كړې شى او كه ميلان يو طرفته هم نه وى نو دوباره دې استخاره اختيار كړې شى. بلكه ابن السني د سيدنا انس رضي الله عنه يو روايت نقل كړې دې، په هغې كښې اووه كرته د استخاره ذكر دې. [٣] اګر چه محدثينو د دې سند ته انتهائى ضعيف وئيلې دې [٤]

﴿ ويسمي حاجته ﴾: يعنى استخاره كونكې دې د خپل حاجت نوم واخلى، ﴿ اللهم ان كان هذا الامر ﴾ په دې كښې دې د ﴿ هذا الامر ﴾ په ځائې خپل حاجت ذكر كړې مثلاً څوک د وادهٔ يا نكاح دپاره استخاره كوى نو وائى به ﴿ اللهم ان كان التزوج بفلانة ﴾...

٤٩: بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْوُضُوءِ

د ترجمة الباب غرض: په اكثر نسخو كښې باب په دې الفاظو سره دې او مقصد د اودس په وخت د دعا ثبوت بيانول دى، خو په هندوستانى نسخو كښې ﴿ باب الوضوء عند الدعاء ﴾ دې.

علامه عينى رحمه الله ﴿ باب الدعاء عند الوضوء ﴾ ته زيات مناسب وئيلې دې. [٥]

خو شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله هندوستانى نسخې ته راجح وئيلې ده، هغوى ليكى

﴿ والاوجه عندى ما فى النسخ الهندية، اى : الوضوء عند الدعاء، والفرق بين اللفظين ظاهر، والدليل على مااخترته سياق الحديث، فقد تقدم الحديث فى الباب المذكور بلفظ : قال (اى : ابو عامر) قام له (صلى الله عليه وسلم) : استغفرلى، فدعا بماء فتوضاء، ثم رفع يديه .... فهذا يدل على ان الوضوء انما كان لقصد الدعاء،

---

[١]) شرح الكرمانى : ١٦٩/٢٢

[٢]) فتح البارى : ٧٦/١١، ونصه : قال ابو الحسن القابسى : اهل بلدنا يكسرون الدال واهل المشرق يضمونها.

[٣]) ونصه الحديث : كما فى فتح البارى : ١٧٧/١١: اذا هممت بامر فاستخر ربک سبعا ثم انظر الى الذى يسبق فى قلبک فان الخير فيه. (ضعيف جدا)

[٤]) فتح البارى : ٢٢٣/١١

[٥]) عمدة القارى ١٢/٢٣

فالغرض من الترجمة، بيان ادب من آداب الدعاء﴾ [١]

يعنې: زما په نزد په هندوستاني نسخو کښې مذکور باب الوضوء عند الدعاء زيات اوجه دې. د دواړو ترجمو ترمينځه فرق بالکل واضح دې. زما د رائې تائيد د حديث د سياق نه هم کيږي. پس د دې باب حديث مخکښې په دې الفاظو سره تير شوې دې: ابو عامر وائي: تاسو رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړئ چه هغوی زما دپاره استغفار اوکړی. پس رسول الله ﷺ اوبه راوغوښتلې او په هغې سره ئې اودس کولو نه پس د دعا دپاره لاس اوچت کړل.
نو دا حديث په دې باندې دلالت کوی چه د رسول الله ﷺ اودس کول د دعا په ارادې سره وو. د دې نه معلومه شوه چه د ترجمة الباب غرض د دعا د آدابو نه يو ادب بيانول دی.

[٦٠٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِي عَامِرٍ». وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ». [ر: ٢٧٢٨]

د سيدنا ابوموسی رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوبه طلب کړې او اودس ئې اوکړو. بيا ئې دواړه لاسونه اوچت کړل او دعا ئې اوکړه چه اې الله! عبيد ابی عامر ته بخښنه اوکړه او ما د هغوی د ترخونو سپين والې اوليدو. بيا ئې اوفرمائيل: اې الله! په قيامت کښې په خپل مخلوق کښې د ډيرو خلقو نه د هغه مرتبه اوچته کړه.
په سند کښې د ابو اسامة نوم حماد بن سلمه، د ابو برده نوم عامر او د سيدنا ابوموسی اشعری رضي الله عنه نوم عبدالله بن قيس دې. [٢]
دا روايت په غزوهٔ اوطاس کښې په تفصيل سره تير شوې دې. د سيدنا ابوموسی رضي الله عنه ترهٔ سيدنا عبيد رضي الله عنه په غشی باندې اولګيدو. هغوی په زخمی حالت کښې سيدنا ابو موسی رضي الله عنه ته اووې: ورارهٔ! رسول الله ﷺ ته زما سلام اوکړه او د هغوی نه زما دپاره د استغفار درخواست اوکړه. د هغې نه پس هغوی وفات شو. رسول الله ﷺ ته چه کله د هغوی پيغام ملاؤ شو نو رسول الله ﷺ اوبه راطلب کولو سره اودس اوکړو او بيا ئې د هغوی دپاره دعا اوفرمائيله

٥٠: بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا عَلَا عَقَبَةً

﴿عقبة﴾ د عين او قاف په زبر سره، درې ته وائی. په دې باب کښې په دره او لوړه باندې ختلو سره د دعا کولو بيان دې

١) الابواب والتراجم: ١٢٩/٢
٢) عمدة القاری: ١٢/٢٣

۲۰۲۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضي الله عنه- قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي سَفَرٍ فَكُنَّا إِذَا عَلَوْنَا كَبَّرْنَا فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا، وَلَكِنْ تَدْعُونَ سَمِيعًا بَصِيرًا». ثُمَّ أَتَى عَلَيَّ وَأَنَا أَقُولُ فِي نَفْسِي لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. فَقَالَ «يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ قُلْ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ فَإِنَّهَا. كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ». أَوْ قَالَ «أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ هِيَ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ». [ر: ۲۸۳۰]

د سيدنا ابوموسى رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ به لوړې باندې ختلو نو تكبير به مو وئيلو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې خلقو په خپل ځان باندې نرمى كوئ ځكه چه تاسو يو كونړ او غائب ذات نه رابلئ بلكه تاسو هغه څوک رابلئ چه اوريدونكې او ليدونكې دې، بيا ئې ماته تشريف راوړلو (ما په خپل زړه كښې لا حول ولا قوة الا بالله وئيل) نو وې فرمائيل : اې عبدالله بن قيس: ﴿لاحول ولاقوة الا بالله﴾ وايه ځكه چه هغه د جنت د خزانو نه يوه خزانه ده يا (د راوى شک دې چه) رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه تاته يو داسې كلمه او نه ښائم كومه چه د جنت د خزانو نه يوه خزانه ده، ﴿لاحول ولاقوة الا بالله﴾ ده.

په حديث كښې د دعا ذكر نشته، بلكه د تكبير ذكر دې، خو په ﴿فَإِنَّكُمْ لاَتَدْعُونَ أَصَمَّ، وَلاَغَائِبًا﴾ كښې د دعا تذكره ده. او د ترجمة الباب سره د حديث د مناسبت دپاره د امام بخارى رحمه الله په نزد دومره خبره كافى ده. (۱)

قوله: ﴿ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ اى: ارفقوا بها، ولا تبالغوا فى الجهر...﴾: يعنى په خپل ځان باندې رحم اوكړئ او په جهر كښې دومره مبالغه مه كوئ. ﴿اربعوا﴾ د باب سمع نه د امر حاضر جمع صيغه ده.

دا چرته د سفر واقعه ده، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ﴿لم اقف على تعينه﴾ (۲) يعنى ماته متعين طريقې سره د دې معلومات اونشو.

۵۱: باب الدُّعَاءِ إِذَا هَبَطَ وَادِيًا

فِيهِ حَدِيثُ جَابِرٍ. [ر: ۲۸۳۱]

---

(۱) فتح البارى: ۱۱/۱۸۸

(۲) فتح البارى: ۱۱/۱۸۸

ځنګه چه په لوړه باندې ختلو سره دعا ثابت ده، هم دغه شان يوې کندې ته کوزيدو سره هم دعا او ذکر ثابت دې، امام بخاري رحمه الله فرمائي : فيه حديث جابر رضي الله تعالى عنه، د جابر رضي الله عنه حديث په کتاب الجهاد کښې تير شوې دې، هلته دا الفاظ دی ﴿كُنَّا إِذَا صَعِدْنَا كَبَّرْنَا، وَإِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا﴾ [1] په لوړه باندې د ختلو په وخت به مونږ تکبير وئيلو او د کوزيدو په وخت به مو تسبيح وئيلو.

د مستملي او د کشميهني نه علاوه په باقي نسخو کښې دا باب نشته [2]

۵۲: باب الدُّعَاءِ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَوْ رَجَعَ

فِيهِ يحيى بن ابی اسحٰق، عن انس۔ [ر: ۲۹۱۹]

د سفر نه د واپس کيدو په وخت هم دعا او ذکر ثابت دې، امام بخاري رحمه الله فرمائي :

﴿ فيه يحيى بن ابي اسحاق عن انس ﴾ د سيدنا انس رضي الله عنه روايت په کتاب الجهاد کښې موصولا تير شوې دې. [3]

[۶۰۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يُكَبِّرُ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ مِنَ الأَرْضِ ثَلاَثَ تَكْبِيرَاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، آيِبُونَ تَائِبُونَ، عَابِدُونَ لِرَبِّنَا، حَامِدُونَ، صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ». [ر: ۱۷۰۳]

د سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به کله د جهاد يا عمرې نه واپس کيدلو نو په هره لوړه زمکه باندې به ئې درې کرته تکبير وئيلو بيا به ئې فرمائيل ﴿ لا اله الا الله وحده لا شريك له ﴾.... يعنی د الله پاک واحد نه سوا بل معبود نشته، د هغه هيڅ څوک شريک نشته هم د هغه دپاره بادشاهی ده او هم د هغه دپاره تعريف دې، او هغه په هر څيز باندې قادر دې، مونږ رجوع کونکی، توبه کونکی، عبادت کونکی، د خپل رب حمد بيانونکی يو، الله پاک خپله وعده رشتينې کړه، هغه د خپل بنده مدد اوکړو، او يواځې ئې ټولو لښکرو ته شکست ورکړو.

د حديث مناسبت د باب سره بالکل واضح دې

---

[1] صحيح البخاري، كتاب الجهاد، باب التسبيح اذا هبط واديا، رقم الحديث : ۲۹۹۳

[2] فتح الباري، ۱۸۸/۱۱

[3] صحيح البخاري، كتاب الجهاد، باب ما يقول اذا رجع من الغزو، رقم الحديث : ۳۰۸۵، ۳۰۸۶

۵۳: باب الدُّعاءِ لِلْمُتَزَوِّجِ

[۶۰۲۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ رَأَى النَّبِي صلى الله عليه وسلم عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَثَرَ صُفْرَةٍ فَقَالَ «مَهْيَمْ» أَوْ «مَهْ» قَالَ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى وَزْنِ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ. فَقَالَ «بَارَكَ اللَّهُ لَكَ أَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ». [ر: ۱۹۴۴]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ په سيدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه باندې زيړه نخښه اوليده نو وې فرمائيل: څه خبره ده. هغوی جواب ورکړو چه ما د يوې زنانه سره د کهجورې د هډوکی برابر سرو زرو په عوض نکاح کړې ده. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک دې تاته برکت درکړی، د وليمې دعوت اوکړه، اګر چه يو بيزه ولې نه وی

چه د چا نوې نوې وادهٔ شوې وی نو د هغه دپاره دعا کول د حديث نه ثابت ده. لکه چه د باب په اول روايت کښې رسول الله ﷺ د سيدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دپاره دعا اوفرمائيله، د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې دې چه کله به چا وادهٔ اوکړو نو رسول الله ﷺ به د هغه دپاره په دې الفاظو باندې دعا فرمائيله: ﴿ بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِي خَيْرٍ ﴾ (۱) يعنی الله پاک دې ستا دپاره او په تا باندې برکت نازل کړی او تاسو دواړه دې په خير او عافيت سره يوځائې اوساتی.

[۶۰۲۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ -رضى الله عنه- قَالَ هَلَكَ أَبِي وَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ تِسْعَ - بَنَاتٍ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «تَزَوَّجْتَ يَا جَابِرُ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ «بِكْرًا أَمْ ثَيِّبًا». قُلْتُ ثَيِّبًا. قَالَ «هَلاَّ جَارِيَةً تُلاَعِبُهَا وَتُلاَعِبُكَ، أَوْ تُضَاحِكُهَا وَتُضَاحِكُكَ». قُلْتُ هَلَكَ أَبِي فَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ تِسْعَ - بَنَاتٍ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَجِيئَهُنَّ بِمِثْلِهِنَّ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً تَقُومُ عَلَيْهِنَّ. قَالَ «فَبَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ». لَمْ يَقُلِ ابْنُ عُيَيْنَةَ وَمُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَمْرٍو «بَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ». [ر: ۴۳۲]

د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت دې چه زما والد صاحب وفات شو، او اووهٔ يا نهه لونړه ئې پريخودلې. ما د يوې زنانه سره نکاح اوکړه نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا تا نکاح اوکړه؟ ما عرض اوکړو: او جی! رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د پيغلې سره که د کونډې سره؟ ما اووې د کونډې سره! رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د پيغلې سره دې نکاح ولې نه کوله چه هغې به تاسره لوبې کولې او تا به هغې سره لوبې کولې؟ يا ئې اوفرمائيل چه تا به هغه خندوله او ته به هغې خندولې؟ ما عرض اوکړو چه زما والد صاحب وفات شو، او هغوی اووهٔ يا نهه لونړه پريخودلې دی، په دې وجه ماته ښه ښکاره نه شوه چه هم د هغوی په شان جينئ راولم، پس

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب النکاح، باب ما يقال للمتزوج، رقم الحديث: ۳۱۳، وانظر جامع الترمذی، ابواب النکاح، باب ما جاء فيما يقال للمتزوج، رقم الحديث: ۲۱۳۲

ما د يوې داسې زنانه سره نكاح اوكړه چه د هغوى خيال ساتى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله پاک دې تاته بركت دركړى، ابن عيينة او محمد بن مسلم د عمرو نه د ﴿بَارَكَ اللهُ عَلَيْكَ﴾ الفاظ نه دى نقل كړى.

يعنى حماد بن زيد نه علاوه عمرو بن دينار دا روايت د دوه نورو راويانو نه هم نقل كړې دې. يو سفيان بن عيينة او دويم محمد بن مسلم طايفى. د هغوى دواړو روايتونه په كتاب المغازى كښې تير شوې دى. په هغې كښې د ﴿بَارَكَ اللهُ عَلَيْكَ﴾ الفاظ نشته.[1]

٥٤: باب مَا يَقُولُ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ

[٢٠٢٥] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ أَهْلَهُ قَالَ بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَإِنَّهُ إِنْ يُقَدَّرْ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ فِي ذَلِكَ، لَمْ يَضُرَّهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا». [ر: ١٤١]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كه د هغوى نه يو سړې خپلې ښځې ته ورځى (يعنى د صحبت كولو) اراده كوى او اولولى : ﴿بِسْمِ اللهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا﴾ (بيا) كه د دې صحبت نه څه اولاد مقدر وى، نو هغه ته به شيطان كله هم ضرر او نه رسوى.

د مباشرت دعا : په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله ښځې سره د مباشرت دعا ذكر فرمائيلې ده. حاصل دا دې چه جنسى تقاضې په جائز طريقه سره پوره كولو كښې هم د الله پاک نه دعا كول پكار دى او غافل نه دى اوسيدل پكار، كينې عموما دا حالت د مستئ او بې خيالئ وى خو د يو مومن د ژوند په ټولو لمحاتو كښې يوه لمحه هم د الله پاک د ذكر او د خپل فكر نه خالى نه دى كيدل پكار. او په دې حالت كښې رسول الله ﷺ خپل امت ته د ډيرې ښكلې دعا تعليم وركړې دې، الله اكبر!

٥٥: باب قَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

[٢٠٢٦] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». [ر: ٤٢٥٠]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ اكثريه دعا دا وه : ﴿اللهم ربنا اتنا...﴾

---

[1] صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب اذا همت طائفتان منكم او تفشلا والله وليهما، رقم الحديث : ٤٠٥٢

يعنى اې الله ! مونږ ته په دنيا کښې خير راکړه (او په آخرت کښې هم خير راکړه) او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه.

يو جامع قرانى دعا : په دې باب کښې امام بخارى‌رحمه‌الله يو جامع قرآنى دعا ذکر فرمائيلې ده چه د هغې ورد به رسول الله ﷺ په کثرت سره کولو. په دې دعا کښې په دنيا او آخرت کښې د الله پاک نه حسنة طلب کړې شوې ده او د جهنم نه پناه طلب کړې شوې ده، په دنيا کښې دننه د حسنه نه مراد په ايمان او اسلام سره عافيت، نيکه ښځه او اولاد دې او د آخرت حسنة جنت او نجات ابدى دې. (١)

٥٦: باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا

[٢٠٢٧] حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمَغْرَاءِ حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ - رضى الله عنه - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُعَلِّمُنَا هَؤُلاَءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا تُعَلَّمُ الْكِتَابَةُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ نُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ».[ر: ٢٦٦٧]

حضرت مصعب بن سعد بن ابى وقاص د خپل پلار (سيدنا سعد بن ابى وقاص رضى الله عنه) نه روايت کوى چه هغوى بيان اوکړو چه مونږ ته به رسول الله ﷺ دا کلمات داسې ښودل.

څنګه چه ليکلې ښودلې شى. ﴿اللهم انى اعوذبك ...﴾ يعنى اې الله ! زه ستا پناه غواړم د بخل نه. او ستا پناه غواړم د بزدلئ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه د عمر ذليل ترين مرحلې طرف ته واپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنيا د فتنې او د عذاب قبر نه.

٥٧: باب تَكْرِيرِ الدُّعَاءِ

[٢٠٢٨] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْذِرٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - طُبَّ حَتَّى إِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ قَدْ صَنَعَ الشَّىْءَ وَمَا صَنَعَهُ، وَإِنَّهُ دَعَا رَبَّهُ ثُمَّ قَالَ «أَشَعَرْتِ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَفْتَانِي فِيمَا اسْتَفْتَيْتُهُ فِيهِ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «جَاءَنِي رَجُلاَنِ فَجَلَسَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي، وَالآخَرُ عِنْدَ رِجْلَىَّ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ قَالَ مَطْبُوبٌ. قَالَ مَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الأَعْصَمِ. قَالَ فِيمَا ذَا قَالَ فِي مُشُطٍ وَمُشَاطَةٍ وَجُفِّ طَلْعَةٍ. قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ فِي ذَرْوَانَ، وَذَرْوَانُ بِئْرٌ فِي بَنِي زُرَيْقٍ». قَالَتْ فَأَتَاهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ رَجَعَ إِلَى عَائِشَةَ فَقَالَ «وَاللَّهِ لَكَأَنَّ مَاءَهَا نُقَاعَةُ الْحِنَّاءِ، وَلَكَأَنَّ نَخْلَهَا رُءُوسُ

---

(١) فتح البارى : ١٩٢/١١

الشَّيَاطِينِ». قَالَتْ فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَهَا عَنِ الْبِئْرِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَهَلاَّ أَخْرَجْتَهُ قَالَ «أَمَّا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ، وَكَرِهْتُ أَنْ أُثِيرَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا». زَادَ عِيسَى بْنُ يُونُسَ وَاللَّيْثُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ سُحِرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَدَعَا وَدَعَا وَسَاقَ الْحَدِيثَ. [ر: ۳۰۰۴]

د سیده عائشه صدیقه رضي الله عنها نه روایت دې چه په رسول الله ﷺ باندې جادو اوکړې شو، تردې چه د هغوی به خیال راغلو چه یو کار ئې کړې دې، حال دا چه هغه به ئې نه وو کړې. پس رسول الله ﷺ د خپل رب نه دعا اوکړه، بیا ئې اوفرمائیل (اې عائشه) آیا تا ته پته شته چه الله پاک ما ته هغه خبره بیان کړه کومه چه ترې ما تپوسله. عائشې رضي الله عنها تپوس اوکړو هغه څه خبره وه یا رسول الله ﷺ! هغوی اوفرمائیل: ما ته دوه کسان راغلل. د هغوی نه یو زما د سر طرف ته او دویم زما د خپو طرف ته کیناستلو، د هغوی نه یو د خپل ملګری نه تپوس اوکړو، دې سړی ته څه تکلیف دې؟ دویم اووې: په دوی باندې جادو کړې شوې دې (اولنی) تپوس اوکړو چا جادو کړې دې؟ هغه اووې لبید بن اعصم (یهودی). تپوس ئې اوکړو په څه څیز کښې؟ جواب ئې ورکړو: په ګومنځ کښې او د ګومنځ نه په راختلې شوې ویښتو کښې او د کهجورې په غلاف کښې. (اولنی) تپوس اوکړو: هغه چرته دی (دویم اووې) په ذروان کښې، ذروان په بنو رزیق کښې یو کوهې دې، د عائشې رضي الله عنها بیان دې چه رسول الله ﷺ هغه کوهی ته تشریف یوړلو بیا عائشې رضي الله عنها ته واپس شو. نو وې فرمائیل قسم په الله د هغې اوبه د نچوړ شوې نکریزو په شان سرې دی، او د هغې په خوا کښې د کهجورو اونې ګویا د شیطانانو سرونه دی، د عائشې رضي الله عنها بیان دې چه رسول الله ﷺ واپس راغلو او د کوهی حالت ئې بیان کړو نو ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! تاسو هغه ولې او نه ویستلو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک ما ته شفاء راکړه او ما بنه او نه ګڼړله چه په خلقو باندې شر رابیدار کړم، عیسی بن یونس او لیث د هشام نه په واسطه د عروه عن عائشه نقل کړې دې چه په رسول الله ﷺ باندې چا جادو اوکړو، نو رسول الله ﷺ دعا اوفرمائیله، بیا ئې حدیث بیان کړو.

بار بار دعا کول مستحب دی: رسول الله ﷺ به بار بار دعا فرمائیله، په دعا کښې تکرار رسول الله ﷺ ته خوښ وو، په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روایت دې چه د رسول الله ﷺ درې کرته دعا کول او درې کرته استعمال کول خوښ وو. (۱)

په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم روایت ذکر کړې دې هغه د دې نه مخکښې په کتاب الطب کښې تیر شوې دې، په روایت الباب کښې د دعا تکرار نشته. بلکه «دعا ربه» الفاظ دی، خو د کتاب الطب په روایت کښې «دعا الله ودعاه» مکرر راغلې دې، (۲)

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الوتر، باب الاستغفار، رقم الحدیث: ۱۵۲۴
(۲) فتح الباری، ۱۹۳/۱۱، هم دغه شان او ګورئ کشف الباری کتاب الطب: ۱۰۴

هم دغه شان د امام مسلم رحمه الله په روايت كښې دى ﴿ فدعا ثم دعا ﴾... امام بخارى رحمه الله هم د دې روايت طرف ته اشاره فرمائيلې ده او د دې مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې.

۵۸: باب الدُّعَاءِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ

وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ». [ر: ۹۶۲]

وَقَالَ «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ». [ر: ۲۳۷] .

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الصَّلَاةِ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلَانًا وَفُلَانًا» . حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ) ال عمران: ۱۲۸۔ [ر: ۳۸۴۲]

رسول الله ﷺ د مشركانو او كفاردو دپاره بددعا فرمائيلې ده، په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله هغه روايتونه جمع كړې دى چه په هغې كښې رسول الله ﷺ د يو كافر او مشرك دپاره بددعا كړې وى.

په ترجمة الباب كښې ئې درې تعليقات ذكر فرمائيلې دى، اول تعليق د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې ﴿ اللهم اعنى عليهم ﴾ (اې الله ! ته د هغوى په مقابله كښې زما مدد اوكړه)، دا تعليق امام بخارى رحمه الله په استسقاء كښې موصولا ذكر كړې دې. (۱)

دويم تعليق هم د هغوى دې ﴿ اللهم عليك بابى جهل ﴾ (اې الله ! ته ابوجهل راونيسه)، امام بخارى رحمه الله په كتاب الطهارة كښې دا تعليق هم موصولا نقل كړې دې. (۲)

او دريم تعليق، د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې، دا هم امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسير كښې موصولا نقل كړې دې. (۳)

[۲۰۲۹] حَدَّثَنَا ابْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنِ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما - قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الْأَحْزَابِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الْأَحْزَابَ، اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ». [ر: ۲۷۷۵]

د سيدنا ابن ابى اوفى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ د كفارو د مختلف جماعتونو او احزاب دپاره بددعا كړې ده او فرمائى چه اې الله! كوم چه كتاب لره نازلونكې ئې، او زر حساب اخستونكې ئې، لښكرو ته شكست وركړه، هغوى ته شكست وركړه، هغوى متزلزل

---

(۱) صحيح البخارى، كتاب الاستسقاء، باب دعاء النبى : اجعلها عليهم سنين كسنى يوسف، رقم الحديث : ۱۰۰۷

(۲) صحيح البخارى، كتاب الطهارة، باب القى على ظهر المصلى قذر او جيفة لم تفسد عليه صلاته، رقم الحديث : ۲۴۰

(۳) صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب ﴿ ليس لك من الامر شئ ﴾، رقم الحديث : ۴۵۵۹

کړه، (خپې ئې اوخويوه).
د امام بخاری رحمه الله د شيخ نوم محمد بن سلام (د لام په تخفيف سره) دې، د ابن ابی خالد نه اسماعيل بن ابی خالد مراد دې، د ابو خالد نوم سعيد يا هرمز دې، د ابن ابی اوفی نوم عبدالله دې، او د ابو اوفی نوم علقمه دې، يعنی عبدالله بن علقمة، دا دواړه صحابه دی [1]

[۲۰۳۰] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنْ صَلاَةِ الْعِشَاءِ قَنَتَ «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». [ر: ۹۶۱]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې هغوی بيان اوکړو چه رسول الله صلی الله عليه وسلم به چه کله د ماسخوتن په آخری رکعت کښې ﴿سمع الله لمن حمده﴾ اووې نو قنوت به ئې لوستل. اې الله! عياش بن ربيعه ته نجات ورکړه، يا الله وليد بن وليد ته خلاصې ورکړه. اې الله! سلمه بن هشام ته نجات ورکړه، اې الله! کمزورو مسلمانانو ته خلاصې ورکړه، يا الله! قبيله مضر سخت راونيسه؛ اې الله! دا (کافران) د يوسف عليه السلام (قحط سالئ) په شان په قحط سالئ کښې اخته کړه.

[۲۰۳۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - سَرِيَّةً يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَّاءُ فَأُصِيبُوا، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَجَدَ عَلَى شَىْءٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ، فَقَنَتَ شَهْرًا فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ وَيَقُولُ «إِنَّ عُصَيَّةَ عَصَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ». [ر: ۹۵۷]

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم يو وړوکې شان دسته اوليږله، هغه خلقو ته به قاريان وئيلې کيدل هغوی قتل کړې شو، نو رسول الله صلی الله عليه وسلم دومره غمژن شو چه ما په يو واقعه باندې هم رسول الله صلی الله عليه وسلم دومره غمژن نه دې ليدلې، پس په مانځه کښې ئې تر يوې مياشتې پورې قنوت لوستلو اوې فرمائيل به ئې: قبيله عصيه د الله او د هغه د رسول نافرمانی اوکړه.

د ابو الاحوص نوم سلام (بتشديد اللام) بن سليم دې. او عاصم نه عاصم بن سليمان احول مراد دې. [2]

﴿عصية﴾ دا د عصا تصغير دې او د عزبو مشهوره قبيله ده. [3]

---

[1]) عمدة القاری، ۱۷/۲۳. وفتح الباری
[2]) عمدة القاری : ۱۸/۲۳
[3]) عمدة القاری : ۱۸/۲۲

[۲۰۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ كَانَ الْيَهُودُ يُسَلِّمُونَ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُونَ السَّامُ عَلَيْكَ. فَفَطِنَتْ عَائِشَةُ إِلَى قَوْلِهِمْ فَقَالَتْ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الأَمْرِ كُلِّهِ». فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا يَقُولُونَ قَالَ «أَوَلَمْ تَسْمَعِي أَنِّي أَرُدُّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَأَقُولُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دي چه یهودو به رسول الله ﷺ ته سلام کولو نو ونیل به ئې (السام علیك) سیده عائشه رضی الله عنها د هغوی په خبره باندې پوهه شوه. نو هغې اوفرمائیل هم په تاسو باندې دې لعنت او هلاکت وی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې عائشه پریږده: الله پاک په ټولو امورو کښې نرمی خوښوی. عائشې رضی الله عنها عرض اوکړو: یا رسول الله ﷺ: تاسو واونریدل: کومه خبره چه دې خلقو اوکړه؛ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: آیا تا واونریدل څه چه ما دې خلقو ته اوویې. ما اوویې: (وعلیکم) یعنی هم په تاسو دې وی

دا حدیث په کتاب الاستیذان کښې تیر شوې دې. په سند کښې د هشام نه هشام بن یوسف مراد دې

[۲۰۳۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا الأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ -رضى الله عنه- قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَوْمَ الْخَنْدَقِ، فَقَالَ «مَلأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ». وَهْىَ صَلاَةُ الْعَصْرِ. [ر: ۲۷۷۳]

د سیدنا علی بن ابی طالب رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ د غزوه خندق په ورځ د رسول الله ﷺ سره وو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه الله پاک دې د هغوی قبرونه او د هغوی کورونه د اور نه ډک کړی. څنګه چه دې خلقو مونږ د صلاة الوسطی نه د نمر پریوتلو پورې منع کړو. د مینځنی مونځ نه مراد صلاة عصر دې

په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ انصاری دې. د دې نه مراد محمد بن عبدالله دې. کوم چه د بصرې قاضی وو. دا د امام بخاری رحمه الله د استاذانو نه وو. خو دا روایت امام بخاری رحمه الله د هغوی نه بالواسطه نقل کړې دې او عبیده (د عین په زبر او د باء په زیر سره) عبیده بن عمرو یا عبیده بن قیس مراد دې (۱) دا حدیث په غزوه خندق کښې تیر شوې دې.

احادیث الباب مناسبت د ترجمة اللباب سره بالکل ظاهر دې چه رسول الله ﷺ په هر روایت کښې د یو مشرک. یا د مشرکانو د یو جماعت دپاره بددعا فرمائیلې ده.

---

(۱) عمدة القاری: ۱۹/۲۲

۵۹: باب الدُّعَاءِ لِلْمُشْرِكِينَ

[۲۰۳۴] حَدَّثَنَا عَلِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَدِمَ الطُّفَيْلُ بْنُ عَمْرٍو عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ دَوْسًا قَدْ عَصَتْ وَأَبَتْ، فَادْعُ اللَّهَ عَلَيْهَا. فَظَنَّ النَّاسُ أَنَّهُ يَدْعُو عَلَيْهِمْ، فَقَالَ «اللَّهُمَّ اهْدِ دَوْسًا وَأْتِ بِهِمْ». [ر: ۲۷۷۹]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه طفيل بن عمر الدوسی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ: دوس نافرمانی اوکړه او انکار ئې اوکړو په دې وجه تاسو د هغوی په حق کښې بد دعا اوکړئ. د خلقو خيال وو چه رسول الله ﷺ به د هغوی دپاره بددعا کوی (خو) رسول الله ﷺ اوفرمائيل يا الله! دوس ته هدايت ورکړه او هغوی (ماته) راوله.

د ترجمة الباب غرض: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د مشرکانو او کفارو دپاره که د هدايت او ايمان سوال اوکړې شی نو جائز ده او د رسول الله ﷺ نه ثابت دہ. په سند کښې د ابوالزناد نوم عبدالله بن ذکوان دې. روايت الباب په کتاب المغازی کښې تير شوې دې (۱)

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رسول الله ﷺ يو دعا نقل فرمائيلې ده.

۶۰: باب قَوْلِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ»

چه په هغې کښې رسول الله ﷺ د الله پاک نه د خان دپاره د مغفرت دعا کړې ده.

يو اشکال او د هغې جواب: په دې باندې اشکال کيدې شی چه رسول الله ﷺ خو د ګناهونو نه معصوم دې. نو د هغوی په حق کښې د دعا څه معنی ده؟

① د دې يو جواب خو دا کړې شوې دې چه دا استغفار او دعا کول په طور د شکر او تواضع وه او د عبديت د اظهار په طور وه. يعنی اګر چه الله پاک د رسول الله ﷺ د ټولو ګناهونو نه د حفاظت او مغفرت فيصله فرمائيلې ده خو د الله پاک هم د دې خصوصی کرم او فضل د تقاضې په بناء به رسول الله ﷺ د مغفرت دعا فرمائيله او الله پاک هم رسول الله ﷺ ته په سورة النصر کښې د استغفار کولو حکم ورکړو: ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ﴾، بلکه دا چه دعا کول پخپله يو عبادت دې. بلکه په حديث کښې خو دې ته (مخ العبادة) وئيلې شوې ده. (۲)

② دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه رسول الله ﷺ اګر چه د ګناهونو نه معصوم وو. خو

(۱) کشف الباری، کتاب المغازی: ۶۱۳

(۲) فتح الباری ۲۳۷/۱۱، وارشاد الساری ۳۹۴/۱۳، وقال العينی: هذا ارشاد لامته وتعليم لهم، وهو معصوم عن الذنوب جميعها قبل النبوة وبعدها. عمدة القاری: ۲۹/۲۳

زير كرته خلاف افضل او خلاف اولى امور به د رسول الله ﷺ نه اوشو. مثلا فاضل ته به ئې په افضل باندې ترجيح ورکړه. او اګر چه داسې د يو امر صادريدل د معصيت په شمير کښې نه راځي. خو د ﴿حسنات الابرار سيئات المقربين﴾ د قاعدې مطابق به ئې دا په خپل حق کښې سيئة ګڼرله او استغفار به ئې کولو.(١)

[٦٠٣٥. ٦٠٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ «رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي كُلِّهِ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ وَعَمْدِي وَجَهْلِي وَهَزْلِي، وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ، وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».
وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ وَحَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

ابو اسحاق بن موسى د خپل پلار نه روايت کوى چه هغوى د رسول الله ﷺ نه روايت کوى چه رسول الله ﷺ به دا دعا لوستله ﴿رب اغفرلى...﴾

يعنى اې زما ربه! زما غلطى. ناپوهى. او په ټولو معاملاتو کښې د حد نه تجاوز کول او څه چه تاته زما متعلق معلوم دى. په هغې کښې زما مغفرت اوکړه. اې الله! زما مغفرت اوکړه. زما د غلطيانو. زما بالقصد او په ناپوهئ سره کيدونکې کوتاهيانې. زما د خندا. مزاح د کارونو چه دا ټول ما سره دى. يعنى زه په دې خطاګانو سره متصف يم. اې الله! زما مخکښې روستو او پټې او ښکاره ګناهونو مغفرت اوفرمايه. هم ته وړاندې کونکې او روستو کونکې ئې او ته په هر څيز باندې قادر ئې.

د عبدالملک بن صباح درجه ثقاهت: د عبدالملک بن صباح په صحيح بخارى کښې صرف يو روايت دې.(٢) امام ابوحاتم رازى د هغوى دپاره د صالح لفظ استعمال کړې دې. دا اګر چه د توثيق الفاظ دى خودا لفظ د آخرى او بالکل سپکې درجې د توثيق دپاره استعماليږى.(٣) خو د امام بخارى رحمه الله نه علاوه امام مسلم رحمه الله هم د هغوى روايت ذکر کړې دې.(٤) او د شيخين د يو راوى روايت لره ذکر کول د دې خبرې دليل دې چه په ثقاهت کښې د هغه درجه معمولى او آخرى نه ده.

قوله: ﴿كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ﴾: دا دعا به رسول الله ﷺ کوم وخت کوله. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د روايت په هيڅ طريق کښې د دې محل متعين نه شو خو په بعض تورو

(١) روح المعانى: ٩١/١٦ (تفسير سورة الفتح)
(٢) فتح البارى: ١٩٧/١١
(٣) فتح البارى: ١٩٧/١١
(٤) فتح البارى: ١٩٧/١١

روایاتو کښې دی چه دا دعا به رسول الله ﷺ د مانځه په آخر کښې لوستله، د سلام نه مخکښې او د تشهد نه پس یا د سلام او د مانځه نه د فارغ کیدو نه پس. دواړو طریقو سره ثابت ده.(۱)

قوله: ﴿وَقَالَ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُعَاذٍ﴾: عبیدالله بن معاذ د امام بخاری رحمه الله شیخ دې.؟ امام بخاری رحمه الله دا دلته تعلیقا ذکر کړې دې. امام مسلم رحمه الله دا موصولا د حدیث د تصریح سره ذکر کړې دې.(۲)

[۶۰۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي مُوسَى وَأَبِي بُرْدَةَ -أَحْسِبُهُ- عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم -أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطَايَ وَعَمْدِي وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي»

سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی چه رسول الله ﷺ به دا دعا فرمائیله اې الله: زما غلطی. زما ناپوهی. په معاملاتو کښې زما د حد نه تیریدل او کومه کوتاهی چه تاته زما متعلق معلومه ده. د هغې ټولو مغفرت اوکړه. اې الله: زما مزاح او بالقصد غلطی او بالقصد گناه مغفرت اوکړه چه زه د دې ټولو سره متصف یم

د حدیث الباب درې طریق: امام بخاری رحمه الله په حدیث الباب کښې درې طریق ذکر کړې دی:

① اول طریق محمد بن بشار دې. په دې کښې ابن ابی موسی دې.

② دویم طریق عبید الله بن معاذ دې. په دې کښې ابی بردة عن ابی موسی دې

③ دریم طریق د محمد بن المثنی دې. په دې کښې ابی بکر بن ابی موسی او ابی بردة عن ابی موسی دواړه دی. دریم طریق کښې د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه دا حدیث د هغوی دواړو ځامنو ابوبکر او ابو بردة نقل کوی.

۶۱: بَابُ الدُّعَاءِ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ

د جمعې په ورځ د قبولیت ساعت: د جمعې په ورځ الله پاک یو ساعت داسې مقرر کړې دې چه په هغې کښې هره دعا اوکړې شی، هغه قبلیږی. هغې ته ﴿ساعة اجابة﴾ وئیلې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم هغه بیان کړې دې. اوس دا ساعت په کوم وخت کښې وی؟ په دې سلسله کښې د خلوېښتو نه زیات اقوال دی (۳) رسول الله ﷺ د دې په باره کښې فرمائی: ﴿إِنِّي كُنْتُ أَعْلَمُهَا ثُمَّ أُنْسِيتُهَا كَمَا أُنْسِيتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ﴾ (۴)

---

۱) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱
۲) فتح الباری: ۱۹۷/۱۱
۳) فتح الباری: ۱۹۹/۱۱
۴) فتح الباری: ۱۹۹/۱۱

يعنى ماته ددې علم وو. خو بيا مانه دا د ليلة القدر په شان هير كړې شو
سحر د مانځه نه مخكښې. د سحر مانځه نه پس. د زوال په وخت. د دوارو خطبو ترمينځه په وقفه كښې او د مازيګر د مانځه نه تر ماښام پورې اوقاتو كښې د قبوليت د دې ساعت امكانات زيات ښودلې شوې دى (١)

د دې ساعت په پټ ساتلو كښې راز هم دا دې چه خلق ټوله ورځ اهم اوګڼړى او په اطاعت او عبادت كښې اخته وى (٢)

[٢٠٣٧] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ - صلى الله عليه وسلم - «فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةٌ لاَ يُوَافِقُهَا مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي يَسْأَلُ خَيْرًا إِلاَّ أَعْطَاهُ». وَقَالَ بِيَدِهِ قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا. [ر ٨٩٣]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه ابوالقاسم ﷺ اوفرمائيل: د جمعې په ورځ يو داسې ساعت دې. كوم مسلمان چه هغه په داسې حال كښې بيا مومى چه هغه ولاړ مونځ كوى نو چه كوم خير هغه اوغواړى. الله پاک به ئې ورته وركړى. او په خپل لاس سره ئې اشاره اوكړه او مونږ په دې اشارې سره دومره پوهه شو چه رسول الله ﷺ د دې ساعت مختصر والى ته اشاره فرمائى.

قوله: ﴿قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا﴾: يعنى مونږ په زړه كښې اووې چه رسول الله ﷺ د دې ساعت كم والى ته اشاره فرمائى، ﴿يُزَهِّدُهَا﴾ د ﴿يُقَلِّلُهَا﴾ تفسير دې.

٦٢: باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «يُسْتَجَابُ لَنَا فِي الْيَهُودِ، وَلاَ يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِينَا»

د يهود متعلق د دعا قبوليت: يعنى د يهودو په باره كښې چه مونږ كومه دعا كوو. هغه قبليږى ځكه چه هغه حق دعا وى. خو د يهودى دعا زمونږ په باره كښې نه قبليږى ځكه چه هغه دعا حق نه وى. په دې كښې ئې دې طرف ته اشاره اوكړه چه الله پاک دعاګانې قبلوى كومې چه صحيح او حق وى او كومه دعا چه شرعى لحاظ سره صحيح نه وى او د ظلم وى. هغه نه قبليږى.

[٢٠٣٨] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها أَنَّ الْيَهُودَ أَتَوُا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. قَالَ «وَعَلَيْكُمْ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ السَّامُ عَلَيْكُمْ، وَلَعَنَكُمُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ، وَإِيَّاكِ وَالْعُنْفَ أَوِ الْفُحْشَ». قَالَتْ

---

(١) عمدة القارى ٢٤٣/٦

(٢) فتح البارى: ٤١٧/١١، وعمدة القارى: ٢٤٣/٦

أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ «أَوَلَمْ تَسْمَعِي مَا قُلْتُ رَدَدْتُ عَلَيْهِمْ، فَيُسْتَجَابُ لِي فِيهِمْ، وَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِيَّ» [ر: ۲۷۷۷]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه يهود د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وې وئيل ﴿ السَّامُ عَلَيْكُمْ ﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ وعليكم ﴾، عائشې رضي الله عنها اوفرمائيل ﴿ السَّامُ عَلَيْكُمْ وَلَعَنَكُمُ اللهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ ﴾ (په تاسو دې هلاكت وى. او الله پاک دې په تاسو لعنت اوكړى او په تاسو دې خپل غضب نازل كړى) رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې عائشه! پريږده، نرمى اختيار كړه او د سختئ نه ځان ساته. يا ئې اوفرمائيل : د بدو خبرو نه بچ شه. عائشې رضي الله عنها عرض اوكړو : آيا تاسو وانوريدل چه دې يهوديانو څه اووې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تا وانوريدل چه ما څه جواب وركړو پس ما د هغوى خبره هم په هغوى باندې واپس كړه. زما دعا د هغوى په حق كښې قبليږى. خو د هغوى دعا زما په حق كښې نه قبليږى.

په سند كښې د ايوب سختيانى شيخ ابن ابى مليكه دې. د هغوى نوم عبد الله بن عبد الرحمن بن ابى مليكه دې.

۶۳: باب التَّأْمِين

[۶۰۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَاهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا أَمَّنَ الْقَارِئُ فَأَمِّنُوا، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تُؤَمِّنُ، فَمَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». [ر: ۷۳۷]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه كله لوستونكې (يعنى امام) آمين اوائى نو تاسو هم آمين وايئ، ځكه چه ملائک هم امين وائى. نو د كوم سړى آمين وئيل چه د ملائكو د امين وئيلو سره موافق شى نو د هغه به مخكښې ټول گناهونه معاف كړې شى.

د لفظ امين تحقيق : د آمين په باره كښې بعضو وئيلې دى چه دا غير عربى، سريانى يا د عبرانئ ژبې كلمه ده، خو د اكثرو حضراتو رائې دا ده چه دا غير عربى لفظ دې او د دې معنى ده : ﴿ اللهم استجب ﴾ (اې الله! قبول كړه) د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه دا معنى منقول ده.[۱] دا اسم فعل دې

بعض وئيلې دى چه دا د الله پاک د اسمى حسنى نه دې خو دا قول ضعيف دې. ځكه چه د الله پاک اسماء توقيفى دى او په هغې كښې د دې ذكر نشته.[۲]

امام حاكم په مستدرک كښې د حبيب بن مسلمه نه روايت نقل كړې دې چه رسول الله ﷺ

---

[۱] ارشاد السارى : ۳۹۵/۱۳

[۲] ارشاد السارى : ۳۹۵/۱۳

او فرمائیل: ﴿ لَا يَجْتَمِعُ مَلَأٌ فَيَدْعُو بَعْضُهُمْ، وَيُؤَمِّنُ الْبَعْضُ، إِلَّا أَجَابَهُمُ اللهُ تعالى ﴾ (۱) يعني چه په کوم مجلس کښې يو سړې دعا اوکړی او نور پرې آمين وائي نو الله پاک هغه دعا قبلوی

او د يو بزرګ قول دې ﴿ آمين كنز من كنوز الجنة ﴾ (۲) يعني آمين د جنت د خزانو نه يو خزانه ده

۶۴: باب فَضْلِ التَّهْلِيلِ

د تهليل فضيلت: د تهليل معنى ﴿ لا اله الا الله ﴾ وئيل. په دې باب کښې د ﴿ لا اله الا الله ﴾ فضيلت بيان کړې شوې دې. علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي:

﴿ وهي الكلمة العليا التي يدور عليها رحى الإسلام والقاعدة التي تبنى عليها أركان الدين وانظر إلى العارفين وأرباب القلوب كيف يستأثرونها على سائر الأذكار وما ذاك إلا لما رأوا فيها من الخواص التي لم يجدوها في غيرها ﴾ (۳)

يعني: ﴿ لا اله الا الله ﴾ دا سې عاليشان کلمه ده. چه په هغې باندې د اسلام جرنده تاويږی. او دا د دين د ارکانو بنياد دې. عارفين او ارباب قلوب اوګورئ! څنګه دا حضرات دې ته په نورو اذکارو باندې ترجيح ورکوی او د دې خبرې بله هيڅ وجه نشته مګر هم دا چه په دې کښې کوم خواص دی هغه په نورو اذکارو کښې هغوی ته ملاؤ نه شو

بعض حضراتو تسبيح ته د تهليل په مقابله کښې ترجيح ورکړې ده. خو صحيح قول دا دې چه تهليل افضل دې. څکه ﴿ لا اله الا الله ﴾ ته په حديث کښې افضل وئيلې شوې دې (۴)

۶۰۴۰ | حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ، حَتَّى يُمْسِيَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلَّا رَجُلٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْهُ» [ر: ۳۱۱۹، ۶۰۴۱]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چا چه ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ په يوه ورځ کښې سل کرته اووې نو هغه ته به د لسو غلامانو (د آزادولو) ثواب ملاؤ شی او سل ګناهونه به ئې معاف کړې شی. او په هغه

---

(۱) المستدرک للحاکم: كتاب معرفة الصحابة، مناقب حبيب بن مسلمة الفهرى: ۳۴۷/۳ (اسناده صحيح فان ابن لهيعة ثقة فى رواية العبادلة عنه)

(۲) ارشاد السارى: ۳۹۶/۱۳

(۳) ارشاد السارى: ۳۹۷/۱۳

(۴) فتح البارى: ۱۴۸/۱۱

ورخ به تر ماښام پورې د شیطان نه محفوظ وی او د هغه نه به یو انسان هم افضل نه وی مګر هغه سړی چه د دې نه زیات ئې اولولی

[۶۰۴۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ.

قَالَ عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي السَّفَرِ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ مِثْلَهُ. فَقُلْتُ لِلرَّبِيعِ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ. فَأَتَيْتُ عَمْرَو بْنَ مَيْمُونٍ فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى. فَأَتَيْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

وَقَالَ مُوسَى حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ دَاوُدَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ الرَّبِيعِ قَوْلَهُ.

وَقَالَ آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلاَلَ بْنَ يَسَافٍ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ.

وَقَالَ الأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هِلاَلٍ عَنِ الرَّبِيعِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَوْلَهُ.

وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَضْرَمِيُّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.. [ر: ۶۰۴۰]

قوله: ﴿مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ﴾: یعنی چا چه دا کلمه لس کرته اولوستله نو د هغه اجر دومره دې. څومره چه د اسماعیل علیه السلام په اولاد کښې د غلام آزادولو دې

د حدیث د مختلف طرق وضاحت: امام بخاری رحمه الله د حدیث مختلف طرق موصولا او تعلیقا بیان کړل

① اول طرق دا دې: عبدالله بن محمد، عبدالملک بن عمرو، عمر بن ابی زائدة، ابو اسحاق، عمرو بن میمون، «د عمر بن ابی زائده نوم خالد یا میسره دې او دا د مشهور محدث زکریا بن ابی زائده رور دې. او د ابو اسحاق نه عمرو بن عبدالله السبیعی مرا دې. دا په صغار تابعینو کښې دې او د هغوی شیخ عمرو بن میمون، په کبار تابعینو کښې دې (۱)

② دویم طریق دا دې ﴿عبدالله بن محمد، عبدالملک بن عمرو، عمر بن ابی زائدة، عبدالله بن ابی السفر، شعبی، ربیع بن خثیم﴾

(۱) عمدة القاری ۲۳/۳۴، ۳۵

حاصل دا دې چه د عمر بن ابی زائده دوه شیوخ دی. یو ابو اسحاق. د هغوی نه اول طریق دې او هغه موقوف دې. دویم عبدالله بن ابی السفر. د هغوی دویم طریق دې او هغه مرفوع دې. چونکه په دې طریق کښې وړاندې دی: ﴿ فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾
په دې کښې د ربیع بن خثیم شاګرد شعبی عامر بن شراحیل د خپل استاذ نه حدیث اوریدلو نه پس تحقیق اوکړو چه تاسو دا حدیث د چا نه اوریدلې دې. نو هغوی د عمرو بن میمون حواله ورکړه..... چه هغوی ته لاړو نو هغوی د عبدالرحمن بن ابی لیلی حواله ورکړه نو دوی هلته اورسیدل. پس هغوی د سیدنا ابو ایوب انصاری رضي الله عنه مرفوعا دا حدیث بیان کړو. دغه شان په تحقیق کولو باندې ئې دا حدیث د عبدالرحمن بن ابی لیلی په واسطه د ابوایوب انصاری رضي الله عنه نه مرفوعا حاصل کړو.

③ ﴿ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

دا دریم طریق دې او دا هم مرفوع دې. اول طریق موقوف وو. په هغې کښې ﴿ ابی اسحاق عن عمرو بن میمون ﴾ عنعنه وه او په دې دریم طریق کښې ﴿ حدثنی عمرو بن میمون ﴾ په الفاظو سره د تحدیث تصریح ده. [1]

④ ﴿ وَقَالَ مُوسَى، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

دا څلورم طریق هم مرفوع دې. موسی بن اسماعیل. د امام بخاری رحمه الله شیخ دې. د وهیب بن خالد شیخ داؤد بن ابی هند دې. او د هغوی شیخ عامر شعبی رحمه الله دې. دا امام بخاری رحمه الله په طور د تعلیق ذکر کړې دې. دا تعلیق ابوبکر بن ابی خیثمه په خپل تاریخ کښې ذکر کړې دې[2] په دې طریق کښې د عامر شعبی او د عبدالرحمن بن ابی لیلی ترمینځه د باقی واسطو ذکر نشته. لکه چه په بل طریق کښې دی.

⑤ ﴿ وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ الرَّبِيعِ ﴾
دا پنځم طریق هم موقوف دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د ابن المبارک په زیادات الزهد کښې دا طریق موصولا او مرفوعا واقع دې، د امام بخاری رحمه الله مقصد هم دې طریق طرف ته اشاره کول دی.[3]

---

[1]) فتح الباری: ۲۴۳/۱۱

[2]) عمدة القاری: ۳۶/۲۳

[3]) فتح الباری: ۲۴۳/۱۱، ۲۴٤

⑥ ﴿ وَقَالَ آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلَالَ بْنَ يَسَافٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ ﴾

دا شپږ طريق دى. آدم بن اياس. د امام بخارى رحمه الله شيخ دى. خو دلته ئې دا تعليقا ذکر کړې دى. په سنن دارقطنى کښې دا موصولا واقع دى (١). په دې طريق کښې دا حديث د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه موقوفا روايت شوى دى. او د ربيع او عمرو دواړو شيخ سيدنا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دى.

⑦ ﴿ وَقَالَ الأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هِلَالٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ قَوْلَهُ ﴾

د اعمش نوم سليمان بن مهران دى. امام نسائى رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دى (٢)، او په دې طريق کښې دا حديث مرفوع نه دى. بلکه موقوف دى. يعنى د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د قول په طور دا پيش کړې شو او د رسول الله ﷺ طرف ته د دې نسبت اونکړې شو.

⑧ ﴿ وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ ﴾

ابو محمد خضرمى. د سيدنا ابو ايوب انصارى رضي الله عنه خادم خاص وو. د هغوى نوم نه دې معلوم شوې. علامه مزى د هغوى نوم افلح ليکلې دى (٣). په صحيح بخارى کښې د دې تعليق نه علاوه د هغوى بل روايت نشته (٤).

امام احمد رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دى (٥).

﴿ قال ابوعبد الله: والصحيح قول عمرو، قال الحافظ ابوذر الهروى: صوابه عمر، وهو ابن ابى زائدة، قلت: وعلى الصواب ذكره ابوعبد الله فى الاصل كما تراه، لاعمرو ﴾

امام بخارى رحمه الله فرمائى: ﴿ والصحيح قول عمرو ﴾ يعنى د عمرو قول او د هغوى روايت صحيح دى. حافظ ابوذر تصحيح کولو سره اوفرمائيل چه د عمرو په ځائې عمر لفظ صحيح دى او د هغه نه مراد عمر بن ابى زائده دى. پس امام بخارى رحمه الله په اصل نسخه کښې خپله روستو تصحيح کړې ده. پس: ﴿ والصحيح قول عمر ﴾ الفاظ کيدل پکار دى. د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه د ابن ابى زائده روايت صحيح دى.

عمر بن ابى زائده. د ابو اسحاق السبيعى شاګرد دى. د ابو اسحاق نه نور هم ډير حضرات دا روايت نقل کوى او د هغوى نور هم ډير شاګردان دى. امام بخارى رحمه الله په هغوى کښې د عمر

---

(١) فتح البارى: ١١/٢٤٤

(٢) ارشاد السارى: ١٣/٤٠٠

(٣) فتح البارى: ١١/٢٤٥

(٤) فتح البارى: ١١/٢٤٥

(٥) ارشاد السارى: ١٣/٤٠١

بن ابي زائدة روايت ته ترجيح وركول غواړي. كوم چه امام بخاري رحمه الله دلته په اول طريق كښې ذكر كړې دي.

۶۵: باب فَضْلِ التَّسْبِيحِ

[۶۰۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَىٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ، وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: كوم سړې چه ﴿ سبحان الله وبحمده ﴾ سل كرته اوائى نو د هغه گناهونه معاف كولې شى. اگر چه هغه د سمندر د زگ برابر وى.

د تسبيح معنى: د تسبيح معنى ده: د الله پاک پاکى بيانول. يعنى كوم څيزونه چه د الله پاک شايان شان نه دى د هغې نه د الله پاک تنزيه او پاكى بيانولو ته تسبيح وائى.

تسبيح افضل دې يا تهليل؟: دلته د باب په اول روايت كښې دى چه ﴿ سبحان الله وبحمده ﴾ كوم انسان د ورځې سل كرت اوائى نو د هغه به ټول گناهونه معاف كولې شى. اگر چه د سمندر د ځگ برابر وى، د دې نه معلوميږى چه د تهليل په مقابله كښې تسبيح افضل ده.

خو حقيقت دا دې چه تهليل يعنى ﴿ لا اله الا الله ﴾ وئيل زيات افضل دى. يو خو په دې وجه چه په حديث كښې ورته ﴿ افضل الذكر ﴾ وئيلې شوې دې، دويم دا هغه په عقيده د توحيد كښې صريح دې (۱) بله دا چه په تهليل كښې د ﴿ عتق رقاب ﴾ اجر دې او په حديث كښې راغى چه چا رقبة ازاد كړو د هغه د هر اندام په عوض كښې به د آزادونكى هر اندام د جهنم نه آزادولې شى. نو دا د جهنم نه د مكمل خلاصئ او آزادئ ذريعه ده. نور فضائل او اجرئې د دې نه علاوه دى. (۲)

[۶۰۴۳] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ، حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ، سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ» [۶۴۰۴، ۷۱۲۴]

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت كوى چه هغوى اوفرمائيل: دوه كلمې داسې دى چه په ژبه باندې سپكې دى خو په ميزان كښې وزنى دى. او الله پاک ته محبوبې دى. هغه دا دى. ﴿ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ ﴾

(۱) ارشاد السارى ۴۰۲/۱۳

(۲) فتح البارى: ۲۴۸/۱۱

امام بخاري رحمه الله دا متن په صحيح بخاري كښې درې ځايه ذكر كړې دې. يو دلته. بله ځ اندې په كتاب الايمان والنذور كښې او دريم دريم د صحيح بخاري د ټولو نه د آخرى حديث په طور. هم هلته به د دې تفصيلي بحث راځي انشاء الله!

٦٦: باب فضل ذكر الله عزّوجلّ

د ذكر فضيلت: په دې باب كښې امام بخاري رحمه الله د ذكر فضيلت بيان فرمائيلې دې. په ذكر كښې هغه ټولې دعاګانې او مناجات داخل دى كوم چه د الله پاک په مبارکو نومونو باندې مشتمل دى. استغفار، تعوذ، علمي مذاكره او د قرآن كريم تلاوت په ذكر الله كښې داخل دى. بلكه د قرآن كريم تلاوت خو د عام اذكار او وظائف په مقابله كښې ډير اعلى او افضل دې.[1]

د ذكر غوره صورت: د ذكر د ټولو نه غوره او كامل صورت دا دې چه انسان د كومو دعاګانو او اذكارو الفاظ لولى. په زړه اودماغ كښې ئې دهغې د معانى استحضار وى. د استحضار قلبى نه بغيرپه ذكرلسانى باندې هم اجر اوثواب دې. خو غوره داده چه زړه ئې هم د ذكر سره مشغول وى.

علامه قرطبى رحمه الله فرمائى:

﴿ والصل الذكر التذكر بالقلب ..... ثم يطلق على الذكر اللسانى من باب تسمية الدال باسم المدلول، ثم كثر استعماله فيه، حتى صار هو السابق للفهم، واصله مع الحضور والمشاهدة ﴾[2]

يعنى: اصل ذكر خو په زړه سره يادولو ته وائى خو بيا د ژبې په ذكر باندې هم د دې اطلاق شروع شو. دا د تسمية الدال باسم المدلول د قبيلې نه دې او هم په دې دويمه معنى كښې د دې استعمال په كثرت سره شروع شو. تردې چه اوس د ذكر نه هم دا معنى فهم ته راځي، خو اصل ذكر د زړه په حضور او مشاهدې سره وى.

حافظ ابن حجر رحمه الله د بعض عارفينو په حوالې سره د ذكر اووهٔ قسمونه ليكلي دى:

﴿ ذكر العينين بالبكاء وذكر الأذنين بالاصغاء وذكر اللسان بالثناء وذكر اليدين بالعطاء وذكر البدن بالوفاء وذكر القلب بالخوف والرجاء وذكر الروح بالتسليم والرضاء ﴾[3]

يعنى: د سترګو ذكر په ژړا سره. د غوږونو ذكر په توجه سره د حق خبرې اوريدل. د ژبې په حمد او ثناء سره. د لاسو د الله پاک په لاره كښې وركړې سره. د بدن د الله پاک د احكامو په پوره كولو سره. د زړه په خوف او رجاء سره او د روح په تسليم او رضاء سره.

---

[1]) ارشاد السارى: ۴۰۳/۱۳

[2]) شرح الابى على صحيح مسلم ۱۱۱/۷

[3]) فتح البارى: ۲۵۱/۱۱

۶۰۴۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ».

د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دی چه رسول الله ﷺ او فرمائیل کوم سړی چه خپل رب لره یادوی او کوم چه ئې نه یادوی د هغوی مثال د ژوندی او د مړی دې (یعنی یادونکی ژوندي او نه یادونکي مړ دي)

په سند کښې د ابو اسامه نوم حماد بن سلمه دې. او د ابوبرده نوم عامر بن عبدالله بن قیس دې. په حدیث کښې ئي د ذاکر تشبیه د ژوندی سره او د محروم عن الذکر تشبیه د مړی سره ورکړې ده. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿ شبه الذاکر بالحی الذی یزین ظاهره بنور الحیاة واشراقها فیه وبالتصرف التام فیما یریده وباطنه بنور العلم والفهم والإدراك کذلك الذاکر مزین ظاهره بنور العلم والطاعة وباطنه بنور العلم والمعرفة فقلبه مستقر فی حظیرة القدس وسره فی مخدع الوصل وغیر الذاکر عاطل ظاهره وباطل باطنه ﴾ (۱)

یعنی: په حدیث کښې ذکر کونکی ته د ژوندی سره تشبیه ورکړې شوې ده. په داسې طریقه چه څنګه د ژوندی سړی ظاهر د ژوند په نور سره مزین وی او هغه د هغې په بنیاد باندې په خپله مرضئ سره هر قسم تصرف کولې شی. بلکه دا چه د هغه باطن هم علم. فهم او ادراک باندې ډولی وی. هم دغه د ذکر کونکی ظاهر هم د علم او اطاعت رب العالمین په جذبې باندې ډولی وی او د هغه باطن هم د علم او معرفت په نور سره روښانه او مزین وی. پس د هغه زړه د قدس په چراګاه کښې څرېږی او د وصال دپاره بې قراره وی. او د غیر ذاکر ظاهر بې کار او معطل او باطن ئې خراب او باطل وی

امام مسلم رحمه الله دا حدیث د امام بخاری رحمه الله د شیخ ابو کریب محمد بن العلاء نه. هم په دې سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دا الفاظ دی:

﴿ مَثَلُ الْبَيْتِ الَّذِي يُذْكَرُ اللَّهُ فِيهِ وَالْبَيْتِ الَّذِي لَا يُذْكَرُ اللَّهُ فِيهِ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ ﴾ (۲)

یعنی: په کوم کور کښې چه د الله پاک ذکر کولې شی د هغې مثال د ژوندی دې او په کوم کور کښې چه د الله پاک ذکر نه شی کولې د هغې مثال د مړی دې.

امام بخاری رحمه الله دا روایت غالبا بالمعنی ذکر کړې دې. څکه چه د حی او میت اطلاق په بیت او مسکن باندې حقیقتا نه کیږی. بلکه په بیت کښې اوسیدونکی باندې کیدې شی. د بلاغت او معانی په اصطلاح کښې دې ته ذکر المحل او ارادة المحل وئیلې شی. (۳)

---

(۱) ارشاد الساری: ۴۰۴/۱۳

(۲) الصحیح لمسلم، کتاب صلاة المسافرین، باب استحباب صلاة النافلة فی بیته، وجوازها فی المسجد، رقم الحدیث: ۲۱۱: ۵۳۹/۱

(۳) ارشاد الساری ۴۰۴/۱۳

[٦٠٤٥] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ لِلَّهِ مَلاَئِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ، يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ، فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلَى حَاجَتِكُمْ. قَالَ فَيَحُفُّونَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا. قَالَ فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهْوَ أَعْلَمُ مِنْهُمْ مَا يَقُولُ عِبَادِي قَالُوا يَقُولُونَ يُسَبِّحُونَكَ، وَيُكَبِّرُونَكَ، وَيَحْمَدُونَكَ وَيُمَجِّدُونَكَ.
قَالَ فَيَقُولُ هَلْ رَأَوْنِي قَالَ فَيَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ مَا رَأَوْكَ. قَالَ فَيَقُولُ وَكَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً، وَأَشَدَّ لَكَ تَمْجِيدًا، وَأَكْثَرَ لَكَ تَسْبِيحًا. قَالَ يَقُولُ فَمَا يَسْأَلُونِي قَالَ يَسْأَلُونَكَ الْجَنَّةَ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا، وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا، وَأَعْظَمَ فِيهَا رَغْبَةً. قَالَ فَمِمَّ يَتَعَوَّذُونَ قَالَ يَقُولُونَ مِنَ النَّارِ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ مِنْهَا فِرَارًا، وَأَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً. قَالَ فَيَقُولُ فَأُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. قَالَ يَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ فِيهِمْ فُلاَنٌ لَيْسَ مِنْهُمْ إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ. قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ. وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم -.

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل د الله پاک څو فرشتې دی کومې چه په لارو کښې ګرځي او ذکر کونکي لټوي چه کله هغوی یو قوم په ذکر الهی کښې مشغول بیا مومي نو یو بل ته آوازونه کوی، د خپل ضرورت طرف ته راشئ. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه هغه ملائک هغوی په خپلو وزرو سره ګیر کړی او د دنیا آسمان طرف ته اوخیژی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل د هغوی نه دهغوی رب تپوس کوی چه زما بندګان څه کوی. حال دا چه هغه هغوی د فرشتو نه ښه پیژنی. فرشتې ورته جواب ورکوی چه هغوی ستا تسبیح. تکبیر. حمد او لوئی بیانوی رسول الله ﷺ فرمائی چه الله پاک ورته فرمائی چه هغوی زه لیدلې یم؟ فرشتې وائی: قسم په الله! هغوی ته نه ئې لیدلې: رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله فرمائی: که هغوی زه لیدلې وې نو څه به ئې کول؟ فرشتې وائی چه که ته ئې لیدلې وې نو ستا به ئې ډیر عبادت کولې او ډیره لوئې او پاکی به ئې بیانولې. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک ورته فرمائی: هغوی زما نه څه سوال کوی. فرشتې ورته وائی: هغوی ستاسو نه د جنت سوال کوی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک د هغوی نه تپوس کوی: هغوی جنت لیدلې دې؟ فرشتې وائی: نه قسم په الله هغوی جنت نه دې لیدلې. الله پاک ورته فرمائی چه که هغوی جنت لیدلې وې نو څه به ئې کول. فرشتې وائی چه که هغوی هغه لیدلې وې نو ډیر زیات به حریص وو او ډیر زیات به طالبان وو او د هغې طرف ته به د هغوی رغبت نور هم زیات وې، الله پاک فرمائی چه د کوم څیز نه هغوی پناه غواړی. فرشتې

وائی د جهنم نه. رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله پاک فرمائی چه هغوی جهنم ليدلې دې؟ فرښتې جواب ورکوی نه؛ قسم په الله هغوی جهنم نه دې ليدلې. الله پاک فرمائی: که دوی جهنم ليدلې وې نو څه به ئې کول؟ فرښتې وائی: چه که دوی هغه ليدلې وې نو د هغې نه به ډير زيات لرې تختيدل او ډير زيات به ويريدل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک فرمائی چه زه تاسو ګواه کوم چه ما هغوی اوبخښل. رسول الله ﷺ فرمائی چه په هغه فرښتو کښې يو فرښته وائی چه په هغوی کښې فلانی سړې د هغه ذکر کونکو نه، نه وو. بلکه د څه ضرورت دپاره راغلې وو. الله پاک فرمائی چه دا داسې خلق دی چه هغوی سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کيږی.

په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ جرير بن عبدالحميد دې. د هغوی شيخ سليمان اعمش دې او هغوی د ابوصالح ذکوان نه نقل کوی

قوله: ﴿قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ﴾: يعنی دا داسې خلق دی چه هغوی سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کيږی. اګر چه هغه په هر مقصد او غرض سره ناسته کونکې وی. د دې نه د الله والو د صحبت د قدر وقيمت اندازه لګولې کيدې شی

قوله: ﴿رَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ﴾: يعنی هم په دې سند سره دا روايت د شعبه بن الحجاج د سليمان بن مهران اعمش نه نقل کړې دې. خو هغه روايت مرفوع نه دې. امام احمد رحمه الله هغه موقوف روايت موصولا نقل کړې دې (۱)

قوله: ﴿وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: سهيل هم دا روايت د خپل پلار ابو صالح سمان نه مرفوعا نقل کړې دې د هغوی روايت امام مسلم رحمه الله موصولا ذکر کړې دې (۲)

۶۷: باب قَوْلِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

[۶۰۴۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ أَخَذَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي عَقَبَةٍ -أَوْ قَالَ فِي ثَنِيَّةٍ، قَالَ- فَلَمَّا عَلَا عَلَيْهَا رَجُلٌ نَادَى فَرَفَعَ صَوْتَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى بَغْلَتِهِ قَالَ «فَإِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا». ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا مُوسَى -أَوْ يَا عَبْدَ اللَّهِ- أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ». قُلْتُ بَلَى. قَالَ «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ» _ ر: ۲۸۳۰]

د سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ يو غونډئ نه ختلو هغوی دې

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/۴۰۶

(۲) فتح الباری ۱۱/۲۵۳

وخت کښې په یو خچر باندې سور وو. چه کله یو سړې په دې غونډئ باندې اوختلو نو هغه په اوچت آواز باندې اووئیل ﴿لا اله الا الله والله اکبر﴾، رسول الله ﷺ اوفرمائیل تاسو یو کوڼ او غائب لره نه رابلئ. بیا ئې اوفرمائیل: اې ابو موسی! یا ئې اوفرمائیل اې عبد الله: آیا زه تاته یو داسې کلمه بیان نه کړم چه د جنت خزانه ده. نو ما اووې ولې نه؛ وې فرمائیل ﴿لا حول ولا قوة الا بالله﴾

د ﴿لا حول ولا قوة الا بالله﴾ فضیلت: د ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ ډیر فضائل او برکتونه دی. دلته په دې روایت کښې دې ته د جنت د خزانې ورد وئیلې شوې دې

په یو بل روایت کښې دی چه ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ کښې د یو کم سل بیماریانو شفاء ده. چه په هغې کښې د ټولو نه وړه بیماری هم دې[۱] هم او غم پریشانئ ته وائی. د ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ ترجمه داسې کړې شوې ده: ﴿لاحیلة فی دفع شر، ولا قوة فی تحصیل خیر الا بالله﴾[۲] یعنی د الله پاک د مدد نه بغیر نه خو د شر په دفع کولو کښې څه حیله په کار راتلې شی او نه څوک د نیکئ په حصول باندې قادر کیدې شی.

۶۸: بَاب لِلَّهِ مِائَةُ اسْمٍ غَيْرَ وَاحِدٍ

[۶۰۴۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رِوَايَةً قَالَ «لِلَّهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا، مِائَةٌ إِلَّا وَاحِدًا، لَا يَحْفَظُهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَهُوَ وَتْرٌ يُحِبُّ الْوَتْرَ». [ر: ۲۵۸۵]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه د الله یو کم سل نومونه دی. هغه چه کوم انسان په یادو باندې یاد کړی هغه به جنت ته داخلیږی او الله پاک وتر (طاق) دې او وتر خوښوی.
سفیان بن عیینه وائی چه دا حدیث مونږ د ابو الزناد (عبد الله بن ذکوان) نه حفظ کړو. هغوی د اعرج نه نقل کوی. د اعرج نوم عبد الرحمن بن هرمز دې. د الله پاک د اسماء حسنی په باره کښې څه خبرې ذهن کښې اوساتئ

د اسماء حسنی متعلق څو خبرې

اسماء حسنی توقیفی دی: ① اوله خبره دا ده چه د الله پاک ډیر ښه او عمده مبارک نومونه دی. د بعض حضراتو په نزد دا نومونه توقیفی نه دی خو د جمهور علماء کرامو په نزد اسماء حسنی توقیفی دی. د توقیفی معنی دا ده. د قرآن او حدیث د نص صریح نه بغیر یو لفظ او وصف ته د الله پاک نوم نه شی وئیلې کیدې. پس علامه قشیری رحمه الله په خپل کتاب

---

[۱]) مشکاة المصابیح، کتاب الدعوات، باب ثواب التسبیح والتحمید، والتهلیل والتکبیر، (رقم الحدیث: ۲۳۲۰): ۴۳۴/۱ کما اخرجه فی کنزل العمال: ۴۵۴/۱، رقم الحدیث: ۱۹۵۶(اسناده ضعیف)
[۲]) عمدة القاری ۱۹/۲۳

معانیح الحج ومصابیح النرنج کښې لیکی

﴿ اسماء الله تعالی تؤخذ توقیفا، ویراعی فیها الکتاب والسنة والاجماع، فکل اسم ورد فی هذه الاصول، وجب اطلاقه فی وصفه تعالی، ومالم یرد فیها، لایجوز اطلاقه فی وصفه، وان یصح معناه ﴾ (۱).

یعنی د الله پاک نومونه منصوص او توقیفی دی. او په دې کښې به صرف د قرآن کریم. سنت نبوی او اجماع لحاظ ساتلې شی. پس که په دې درې اصولو باندې یو نوم راغلو نو په الله پاک باندې به د وصف په طور د هغې اطلاق صحیح وی. او کوم نوم او وصف چه په دې درې اوصولو باندې نه وی راغلې. نو د الله پاک په اوصاف کښې د هغې استعمال جائز نه دې اګر چه معنی ئې صحیح وی

پس په نصوص کښې چه کوم اوصاف د الله پاک د نوم په طور ثابت نه دی په هغې سره الله پاک لره رابلل مناسب نه دې پس یا رحیم وئیلې شو خو یا رقیق نه: یا قوی وئیلې شو خو یا جلید وئیل صحیح نه دی. (۲) علامه قرطبی رحمه الله په تفسیر قرطبی کښې لیکی

﴿ وهی بتوقیف لایصح وضع اسم الله بنظر، الا بتوقیف القرآن او الحدیث او الاجماع ﴾ (۳).

یعنی: د الله پاک نومونه توقیفی دی. قیاس او نظر او فکر کولو سره په الله پاک باندې د یو نوم اطلاق کول صحیح نه دی. سوا د هغه نومونو نه کوم چه په قرآن کریم او احادیث نبوی کښې راغلی دی. یا په هغې باندې د امت اجماع وی.

حاصل دا چه اسماء حسنی توقیفی دی. د خپل طرف نه د الله پاک په نومونو او اسماء کښې اضافه نه شی کیدلې (۴)

د اسماء حسنی تعداد: ② دویمه خبره دا ده چه اسماء حسنی څومره دی؟ په دې حدیث کښې دی چه د الله پاک یو کم سل نومونه دی. علامه ابن حزم رحمه الله فرمائی دا عدد د حصر د پاره دې او د الله پاک صرف نهه نوی نومونه دی. د دې نه زیات نه دی. (۵)

خو جمهور علماء فرمائی چه د الله پاک نومونه د یو کم سل په عدد کښې منحصر نه دی. بلکه د دې نه زیات دی. چونکه په دې نومونو کښې اکثر د الله پاک اوصاف دی. او د الله پاک اوصاف بیشماره دی. په دې وجه د الله پاک مبارک نومونه په یو خاص عدد کښې نه شی منحصر کیدلې. پس بعض علماء کرامو زر او بعض څلور زره پورې اسماء حسنی د قرآن او حدیث د نصوص نه جمع کړې دی (۶)

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/٤۰۹

(۲) ارشاد الساری ۱۳/٤۰۹

(۳) تفسیر القرطبی: ۱۰/۳٤۳

(٤) فتح الباری: ۱۱/۲٦٤

(۵) فتح الباری: ۱۱/۲٦٤

(٦) فتح الباری: ۱۱/۲٦٤

امام نووی رحمه الله په دې خبره باندې د علماء کرامو اتفاق نقل کړې دې [1]
د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د یو مرفوع روایت نه د دې تائید کیږي. په هغې کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم دعائیه الفاظ دي:
﴿أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَلَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ﴾[2]
یعنی زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په وسیله باندې سوال کوم کوم چه تا د ځان دپاره کیخودلې دې. یا دې په خپل کریم کتاب کښې نازل کړې دې. یا دې په خپل مخلوق کښې چاته ښودلې دې. یا صرف هم تاته د هغې علم دې. او د نورو نه تا هغه پټ ساتلې دې.
هم دغه شان امام مالک رحمه الله د کعب احبار رحمه الله دعا په دې الفاظو سره نقل کړې ده:
﴿أَسْأَلُكَ بِأَسْمَائِكَ الْحُسْنَى كُلِّهَا مَا عَلِمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ أَعْلَمْ﴾[3]
یعنی زه ستا نه ستا د ښکلې نومونو په وسیله سوال کوم. که ماته معلوم وی او که نه وی.
د دې روایتونو نه صراحة معلومیږی چه د الله پاک اسماء مبارکه په څه خاص عدد کښې منحصر نه دی.

د یو کم سلو د عدد حکمت ③ دریمه خبره. د حدیث الباب سره متعلق ده چه په هغې کښې د الله پاک د یو کم سل نومونو ذکر دې. لکه چه بیان کړې شوې دی چه دا عدد د حصر دپاره نه دې. بلکه د فضیلت بیانولو دپاره دې چه کوم سړې دا نومونه یاد کړی. هغه به جنت ته داخلیږی. د یو کم سلو دا تعداد او د دې دا فضیلت تعبدی او توقیفی دې. اجتهادی نه دې. لکه چه د مونځونو تعداد تعبدی دې [4] بعض علماء کرامو په دې کښې حکمت بیانولو سره لیکلې دی:

﴿الحكمة فيه ان العدد زوج وفرد والفرد أفضل من الزوج ومنتهى الافراد من غير تكرار تسعة وتسعون لان مائة وواحد ايتكرر فيه الواحد﴾[5]
یعنی: د یو کم سلو په عدد کښې حکمت دا دې چه عدد جفت هم وی او طاق هم. او طاق د جفت په مقابله کښې افضل دې. او آخری عدد بغیر د تکرار نه هغه نهه نوی دې (کوم چه طاق دې) ځکه چه د هغې نه په روستو عددونو کښې تکرار دې مثلا په یو سل یو کښې یو مکرر دې

---

[1]) فتح الباری : ۲۶۳/۱۱
[2]) المستدرک للحاکم. کتاب الدعاء، وعاء دفع الکرب المامور بتعلمه : ۵۰۹/۱، واکمال اکمال المعلم المعروف بشرح الابی علی صحیح مسلم ۱۱۵/۷ .
[3]) فتح الباری : ۲۶۴/۱۱
[4]) فتح الباری : ۲۶۵/۱۱
[5]) فتح الباری : ۲۶۵/۱۱

نهه نوی اسماء حسنی ④ اوس دا خبره پاتې کېږی چه د الله پاک د کومو يو کم سل نومونو چه په حديث کښې ذکر دی. هغه کوم دی؟ عموما په درې روايتونو کښې د اسماء حسنی تعين کړې شوې دې
يو په سنن ترمذی کښې. د وليد بن مسلم روايت، دويم په سنن ابن ماجة کښې د زهير بن محمد روايت او دريم په مستدرک حاکم کښې د عبدالعزيز بن الحصين روايت [1]
په دې درې رواياتو کښې چه د الله پاک کوم اسماء مبارکه ذکر کړې شوې دی. په هغې کښې څه مشترک، او بعض د يو بل نه مختلف دی [2]
اکثر علماء کرامو د سنن ترمذی روايت ته ترجيح ورکړې ده. خو په دې روايت کښې ډېر داسې اسماء مبارکه دی کوم چه په قرآن کريم کښې په طور د اسم نه دی او په قرآن کريم کښې د اسم په طور موندلې کېدونکې ډېر اسماء حسنی په دې روايت کښې نشته [3]
حافظ ابن حجر رحمه الله د سنن ترمذی د روايت نه هغه نومونه خارج کړې دی چه د هغې په قرآن کريم کښې په طور د اسم ذکر نشته او د هغه نومونو اضافه ئې کړې ده کوم چه په قرآن کريم کښې دی خو د سنن ترمذی په روايت کښې نشته او دغه شان هغوی لاندې ذکر شوې نهه نوی نومونه ذکر کړې دی:

﴿الله الرحمن الرحيم الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر الخالق البارىء المصور الغفار القهار التواب الوهاب الخلاق الرزاق الفتاح العليم الحليم العظيم الواسع الحكيم الحى القيوم السميع البصير اللطيف الخبير العلى الكبير المحيط القدير المولى النصير الكريم الرقيب القريب المجيب الوكيل الحسيب الحفيظ المقيت الودود المجيد الوارث الشهيد الولى الحميد الحق المبين القوى المتين الغنى المالك الشديد القادر المقتدر القاهر الكافى الشاكر المستعان الفاطر البديع الغافر الأول الاخر الظاهر الباطن الكفيل الغالب الحكم العالم الرفيع الحافظ المنتقم القائم المحيى الجامع المليك المتعال النور الهادى الغفور الشكور العفو الرءوف الاكرم الأعلى البر الحفى الرب الإله الواحد الأحد الصمد﴾ [4]

اسم اعظم: د الله پاک په نومونو کښې يو مبارک نوم داسې دې چه په هغې سره هره دعا اوکړې شی هغه قبلېږی. هغه ته اسم اعظم وائی. خو د هغه نوم تعين نه دې کړې شوې چه هغه کوم نوم دې. خو په احاديث او د علماء کرامو په اقوالو کښې اشارات ملاوېږی چه د هغې نه د هغه نومونو څه پته لګېدلې شی. د هغې نه څو اوراد او اسماء حافظ ابن حجر او علامه قسطلانی رحمه الله ذکر کړې دې. علامه قسطلانی رحمه الله ليکی:

[1]) الحديث اخرجه الامام الترمذى فى كتاب الدعوات: ۵/۵۳۰، رقم: ۳۵۰۷. واخرجه ابن ماجة فى سننه، كتاب الدعاء، باب اسماء الله عزوجل، رقم الحديث: ۳۸۶۱

[2]) فتح البارى ۱۱/۲۵۷

[3]) فتح البارى ۱۱/۲۶۱

[4]) فتح البارى ۱۱/۲۶۲، ۲۶۳

﴿ واختلفوا فیه فقیل: هو لفظة هو نقله الفخر الرازی عن بعض أهل الکشف، وقیل: الله، وقیل الله الرحمن الرحیم، وقیل الرحمن الرحیم الحی القیوم، وقیل الحی القیوم، وقیل الحنان المنان بدیع السماوات، والأرض ذو الجلال والإکرام رآه رجل مکتوبًا فی الکواکب فی السماء، وقیل ذو الجلال والإکرام، وقیل الله لا إله إلا هو الأحد الصمد الذی لم یلد ولم یولد ولم یکن له کفوًا أحد، وقیل رب رب، وقیل دعوة ذی النون لا إله إلا أنت سبحانك إنی کنت من الظالمین، وقیل هو الله الله الذی لا إله إلا هو رب العرش العظیم ﴾ [1]

ددې نه د یولسو کلماتو په باره کښې وئیلې شوې دی چه په هغې کښې اسم اعظم موندلې شی د دې یولسو نه علاوه لاندې ذکر شوې أسماء او دعاګانو ته هم اسم اعظم وئیلې شی

① ﴿ یا الهنا واله کل شئ الها واحدا لا اله الا انت ﴾ [2]

② ﴿ والهکم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحیم ﴾ [3]

③ ﴿ الم الله لا اله الا هو الحی القیوم ﴾ [4]

④ د سورة حشر آخری درې آیتونه. د سورة البقرة ایت الکرسی. د سورة آل عمران آیت ﴿ قل اللهم مالك الملك .... ﴾ د سورة طه آیت ﴿ وعنت الوجوه للحی القیوم ﴾ په باره کښې راغلې دی چه په هغې کښې اسم اعظم دې [5]

⑤ ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الطَّاهِرِ الطَّيِّبِ الْمُبَارَكِ الأَحَبِّ إِلَيْكَ ، الَّذِي إِذَا دُعِيتَ بِهِ أَجَبْتَ ، وَإِذَا سُئِلْتَ بِهِ أَعْطَيْتَ ، وَإِذَا اسْتُرْحِمْتَ بِهِ رَحِمْتَ ، وَإِذَا اسْتُفْرِجْتَ بِهِ فَرَّجْتَ ﴾ [6]

یعنی: اې الله! زه ستا نه ستا د هغه نوم په وسیله سوال کوم چه غوره. پاک او مبارک دې. کوم چه تاته زیات محبوب دې. چه د هغې په ذریعه چه کله ستا نه سوال اوکړې شی نو ته ئې قبلوې او د هغې په ذریعه چه کله ستا نه سوال اوکړې شی نو ته ورکړه کوې او د کوم په ذریعه چه کله ستا نه د رحم درخواست اوکړې شی نو ته رحم کوې او کله چه د فراخئ درخواست اوکړې شی نو ته فراخی ورکوې.

⑥ ﴿ اللهم انی اسالك باسمك الاعظم ورضوانك الاکبر ﴾ [7] یعنی: اې الله! زه ستا نه ستا د اسم اعظم او ستا د لوئې رضا په وسیله سوال کوم.

---

[1] ارشاد الساری: ۴۰۱/۱۳

[2] الجامع لاحکام القرآن: ۱۳۲/۱۸. سورة النمل

[3] سنن ابن ماجة. باب اسم الله الاعظم. کتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

[4] سنن ابن ماجة. باب اسم الله الاعظم. کتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

[5] اوګورئ سنن ابن ماجة . کتاب الدعاء ۱۶۶۷/۲

[6] سنن ابن ماجة. کتاب الدعاء. باب اسم الله الاعظم. رقم ۳۸۵۹

[7] رواه الطبرانی فی المعجم الکبیر. رقم الحدیث: ۲۹۵۹

⑥ ﴿ اللّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ، ابْنُ عَبْدِكَ، ابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ، أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَلَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْعَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ، أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي، وَنُورَ صَدْرِي، وَجِلَاءَ حُزْنِي، وَذَهَابَ غَمِّي وَهَمِّي ﴾ (١)

يعني : اي الله ! زه ستا بنده يم. ستا د بنده او ستا د وينځي ځوئي يم. زما تندي ستا په لاس کښې دې. ستا هر حکم زما دپاره فيصله کن دې. ستا هره فيصله په انصاف باندې بناء ده. زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په واسطه باندې سوال کوم کوم چه تا خپله د خپل ځان دپاره کيخودلې دې. يا دې په خپل مخلوق کښې چاته ښودلې دې. يا دې په خپل کتاب کښې نازل کړې دې. يا دې د خپل علم غيب په خزانه کښې محفوظ کړې وى. چه ته قرآن کريم زما د زړه سپرلې. زما د سينې نور. او زما د غمونو او پريشانو د لرې کولو ذريعه جوړه کړه.
بهر حال دا مختلف قسم دعاګانې دى او په اسماء حسنى باندې مشتمل کلمات راغلې دى چه د هغې په باره کښې وئيلې شوې دى چه په هغې کښې اسم اعظم دې که دا ټول اسماء او دعاګانې په دعاګانو کښې شامل کړې شى او د الله پاک نه اوغوښتلې شى نو انشاء الله ! الله پاک به ئې قبول اوفرمائى.

د مولانا محمد منظور نعماني رحمه الله تحقيق

اسماء حسنى : په حقيقى معنى کښې د الله پاک نوم يعنى اسم ذات صرف يو دې او هغه دې الله. خو د هغه صفاتى نومونه په سوونو دى کوم چه په قرآن کريم او احاديثو کښې راغلې دى. هم هغې ته اسماء حسنى وئيلې شى. حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى شرح صحيح البخارى کښې د امام جعفر بن محمد صادق او سفيان بن عيينة او بعض نورو اکابرينو نه نقل کړى دى چه :
د الله پاک يو کم سل نومونه خو صرف په قرآن کريم کښې راغلې دى او بيا هم دې حضراتو د هغې تفصيل او تعين هم نقل کړې دې. د دې نه پس حافظ ممدوح رحمه الله د هغوى د بعض اسماء مبارکه متعلق دا تبصره کولو سره چه دا په خپل خاص شکل کښې په قرآن کريم کښې مذکور نه دى. بلکه د استخراج او اشتقاق په طور وضع کړې شوې دى. د هغې په ځائې نور اسماء د قرآن کريم نه راوپستلو سره وئيلې دى چه دا يو کم سل اسماء الهيه په قرآن کريم کښې په خپل اصلى شکل کښې مذکور دى او د هغې پوره شمير ئې ورکړې دې کوم چه به انشاء الله نزدې نقل کړې شى.
هم زمونږ د زمانې بعض علماء کرامو چه د الله پاک د صفاتى نومونو تتبع د احاديثو نه اوکړه نو د دوه سوو نه زياتى هغوى ته ملاؤ شو. دا صفاتى اسماء حسنى د الله پاک د صفات کمال عنوانات او د هغه د معرفت دروازې دى. پس د الله پاک د ذکر يو لوئې جامع او تفصيلى شکل دا هم دې چه بنده په عظمت او محبت سره د دې نومونو په ذريعه الله پاک ياد کړى او د دې نه خپله وظيفه جوړه کړى.

---

(١) مسند الامام احمد : ٣٩١/١

﴿إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ د الله پاک يو کم سل نومونه دی چا چه هغه ياد کړل هغه به جنت ته ځي.

تشريح د صحيحين په روايت کښې صرف هم دومره دی. د دې يو کم سل نومونو تفصيل او تعين په دې روايت کښې نه دې کړې شوې. نزدې به انشاء الله د جامع ترمذی وغيره د روايت ذکر راځي چه په هغې کښې په تفصيل سره دا يو کم سل نومونه بيان کړې شوې دی.
د شارحين حديث او علماء کرامو قريب قريب اتفاق دې چه اسماء الهيه صرف په يو کم سلو کښې منحصر نه دی او دا د هغې پوره تعداد نه دې، ځکه چه د تتبع او تلاش نه پس په دې کښې نور هم ملاويږی په دې وجه د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د هغه حديث په باره کښې وئيلې شوې دی چه د دې مطلب او مدعا صرف دا ده چه کوم بنده د الله پاک يو کم سل نومونه ياد کړی او د دې خيال ساتی. هغه به جنت ته ځی. يعنی صرف د يو کم سل نومونو په احصاء کلو باندې بنده د دې بشارت مستحق کيږی.

د حديث پاک په جمله ﴿من احصاها دخل الجنة﴾ په تشريح کښې علماء او شارحين مختلفې خبرې کړې دی يو مطلب د دې دا بيان کړې شوې دې چه کوم باندې د دې اسماء الهيه په مطالب باندې ځان پوهه کولو سره د هغې معرفت حاصلولو سره د الله پاک په هغه صفاتو باندې يقين اوکړی د کومو چه دا اسماء عنوانات دی. هغه به جنت ته ځی. يو مطلب بل دا بيان کړې شوې دې چه کوم بنده د دې اسماء حسنى په تقاضو باندې عمل کوی هغه به جنت ته ځی دريم يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چه کوم بنده په دې يو کم سلو نومونو باندې الله پاک يادوی او د هغې په ذريعه ترې دعا کوی نو هغه به جنت ته ځی امام بخاری رحمه الله د ﴿من احصاها﴾ تشريح په ﴿من حفظها﴾ سره کړې ده. بلکه د دې حديث په بعض رواياتو کښې د ﴿من احصاها﴾ په ځانې د ﴿من حفظها﴾ الفاظ هم راغلې دی. په دې وجه دې تشريح ته ترجيح ورکړې شوې ده او هم په دې وجه په ترجمه کښې عاجز هم دا معنى اختيار کړې ده. په دې بناء به د حديث مطلب داوی چه کوم بنده په ايمان او عقيدت سره د الله پاک د قرب او رضا حاصلولو دپاره د هغه يو کم سل نومونه محفوظ کړی او د هغې په ذريعه الله پاک ياد کړی. هغه به جنت ته ځی. والله اعلم.

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم: إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدَةٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْغَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْغَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيظُ الْمُقِيتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِي الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاجِدُ الْمَاجِدُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ الْأَوَّلُ الْآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِي الْمُتَعَالِي الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُنْتَقِمُ الْعَفُوُّ

الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْغَنِيُّ الْمُغْنِي الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النُّورُ الْهَادِي الْبَدِيعُ الْبَاقِي الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ ﴾

د سیدنا ابوهریرهرضی الله عنه نه روایت دي چه رسول اللهﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه د الله پاک نهه نوی (یو کم سل) نومونه دی چا چه دا محفوظ کړل. او د هغوی خیال ئې اوساتلو. هغه به جنت ته ځی (د هغه نومونو تفصیل دا دې):

هغه الله دې چه د هغه نه سوا څوک هم د بندګئ حقدار نشته. هغه دې الرَّحْمَٰنُ (ډیر د رحمت والا) الرَّحِيمُ (ډیر رحم والا) الْمَلِكُ (حقیقی بادشاه او حاکم) الْقُدُّوسُ (نهایت مقدس او پاک) السَّلَامُ (چه د هغه ذاتی صفت سلامتی ده) الْمُؤْمِنُ (امن و امان ورکونکې) الْمُهَيْمِنُ (پوره نګهبانی کونکې) الْعَزِيزُ (غلبه او عزت چه د چا ذاتی صفت دې او څوک چه په ټولو باندې غالب دې) الْجَبَّارُ (صاحب جبروت دې. ټول مخلوق د هغه د تصرف لاندې دې) الْمُتَكَبِّرُ (تکبر او لوئی د هغه حق دې) الْخَالِقُ (پیدا کونکې) الْبَارِئُ (برابرونکی) الْمُصَوِّرُ (صورتونه جوړونکې) الْغَفَّارُ (د ګناهونو ډیر زیات بخښونکې) الْقَهَّارُ (په ټولو باندې غالب او قابو لرونکې چه د هغه مخې ته ټول عاجز او مغلوب دی) الْوَهَّابُ (بغیر د څه عوض او منفعت نه بنه ورکونکې) الرَّزَّاقُ (ټولو ته روزئ ورکونکې) الْفَتَّاحُ (د ټولو دپاره د رحمت او رزق دروازې پرانستونکې) الْعَلِيمُ (په هر څه باندې عالم) الْقَابِضُ الْبَاسِطُ (تنګی راوستونکې. فراخی راوستونکې. یعنی د هغه شان دا دې چه د خپل مشیت او حکمت مطابق کله د چا په حالاتو کښې تنګی پیدا کوی. او کله فراخی پیدا کوی) الْخَافِضُ الرَّافِعُ (لاندې کونکې. پورته کونکې) الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ (چاته عزت ورکولو سره د هغه سر اوچتول او څوک د ذلت قصر ته غورځول د هغه په قبضه او اختیار کښې دی. او دا ټول هر څه د هغه د طرف نه وی) السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (هر څه لره اوریدونکې او هرڅه لره لیدونکې) الْحَكَمُ الْعَدْلُ (حاکم حقیقی. عدل او انصاف والا) اللَّطِيفُ (لطافت او لطف وکرم چه د چا ذاتی صفت دې) الْخَبِيرُ (د هرې خبرې نه باخبر) الْحَلِيمُ (نهایت بردبار) الْعَظِيمُ (ډیر د عظمت والا. د ټولو نه اوچت او برتر) الْغَفُورُ (ډیر بخښونکې) الشَّكُورُ (د حسن عمل قدر کونکې او د غورې نه غوره جزا ورکونکې) الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (د ټولونه اوچت. د ټولو نه لوئې) الْحَفِيظُ (د ټولو نګهبان) الْمُقِيتُ (ټولو ته د ژوند سامان ورکونکې) الْحَسِيبُ (د ټولو دپاره کافی کیدونکې) الْجَلِيلُ (عظیم القدر) الْكَرِيمُ (صاحب کرم) الرَّقِيبُ (محافظ) الْمُجِيبُ (قبلونکې) الْوَاسِعُ (وسعت لرونکې) الْحَكِيمُ (ټول کارونه د حکمت کونې) الْوَدُودُ (مینه کونکې) الْمَجِيدُ (لوئ والا) الْبَاعِثُ (اوچتونکی. د مرګ نه پس مړو لره ژوندې کونکې) الشَّهِيدُ (حاضر کوم چه هر څه وینی او په

هر څه پوهیږی، الْحَقُّ (چه د هغه ذات او د چا وجود چه اصل او حق دې، الْوَكِيلُ (حقیقی کارساز، الْقَوِيُّ الْمَتِينُ (د قوت مالک. ډیر مضبوط، الْوَلِيُّ (سرپرست. مددګار، الْحَمِيدُ (ستائیلې شوې. د ستائینې مستحق، الْمُحْصِي (د ټولو مخلوقاتو په باره کښې پوره معلومات لرونکې، الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ (اول وجود ورکونکې. دوباره ژوند ورکونکې، الْمُحْيِي الْمُمِيتُ (ژوند ورکونکې. مرګ ورکونکې، الْحَيُّ (همیشه ژوندې. ژوند چه د هغه ذاتی صفت دې، الْقَيُّومُ (خپله قائم او ټول مخلوق ته د هغوی د حیثیت مطابق قیام ورکونکې، الْوَاجِدُ (هر څه خان سره ساتونکې، الْمَاجِدُ (د لوئې والی خاوند، الْوَاحِدُ (یو په خپل ذات کښې یواځې په خپلو صفاتو کښې، الصَّمَدُ (د ټولو نه بې نیازه او ټول د هغه محتاج، الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ (قدرت والا. په ټولو باندې کامل اقتدار لرونکې، الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ (چه څوک اوغواړی هغه لره مخکښې کونکې. او څوک چه اوغواړی هغه لره روستو کونکې، الْأَوَّلُ الْآخِرُ (د ټولو نه اول او د ټولو نه شاته یعنی چه کله څوک هم نه وو هیڅ نه وو نو هم موجود وو. او چه کله هیڅ پاتې نه شی نو هغه وخت به هم موجود وی، الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ (بالکل ښکاره. او بالکل مخفی، الْوَالِي (مالک او کارساز، الْمُتَعَالِي (ډیر زیات اوچتیدونکې، الْبَرُّ (ډیر احسان کونکې، التَّوَّابُ (د توبې توفیق ورکونکې. توبه قبلونکې، الْمُنْتَقِمُ (مجرمانو ته سزا ورکونکې، الْعَفُوُّ (ډیر معافی کونکې، الرَّءُوفُ (شفقت کونکې، مَالِكُ الْمُلْكِ (د ټول جهان مالک، ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (د جلال خاوند او ډیر زیات کرم کونکې چه د هغه د جلال نه بنده همیشه په ویره کښې وی او د چا د کرم نه چه همیشه امید ساتی، الْمُقْسِطُ (د حقدار حق ادا کونکې عادل او منصف، الْجَامِعُ (ټول مخلوق د قیامت په ورځ راجمع کونکې، الْغَنِيُّ الْمُغْنِي (خپله بې نیازه چه د هغه چاته هیڅ حاجت نشته. او په خپلې ورکړې سره بندګانو لره بې نیازه کونکې، الْمَانِعُ (منع کونکې هر هغه څیز لره چه منع کول ئې اغواړی، الضَّارُّ النَّافِعُ (د خپل حکمت او رضا د لاندې ضرر رسونکې او فائده رسونکې، النُّورُ (ټول په ټوله نور، الْهَادِي (هدایت کونکې، الْبَدِيعُ (بغیر د مثال سابق نه مخلوق لره پیدا کونکې، الْبَاقِي (همیشه باقی پاتې کیدونکې چه کله هم پرې فنا نه راځی، الْوَارِثُ (د ټول مخلوق د فنا کیدو نه پس باقی پاتې کیدونکې، الرَّشِيدُ (د رشد او حکمت خاوند چه د هغه هره فعل او فیصله صحیح ده، الصَّبُورُ (ډیر صبر کونکې چه د بندګانو لوئې لوئې نافرمانئ ګوری او فورا عذاب رالیږلو سره هغوی نه تباه کوی، (جامع ترمذي، دعوات کبیر للبیهقی)

تشریح : د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د دې حدیث ابتدائی حصه بالکل هم هغه ده کوم چه د صحیح حوالې سره اوس پورته نقل کړې شوې ده. خو په دې کښې د نهه نوی نومونو تفصیل هم دې

کوم چه د صحیحین په روایت کښې نشته په دې بناء بعض محدثین او د شارحین حدیث دا رائې ده چه حدیث مرفوع یعنی د رسول الله ﷺ اصل ارشاد بس هم دومره دې. څومره چه د صحیحین په روایت کښې دې یعنی : ﴿إِنَّ لِلّٰهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ د الله پاک یو کم سل نومونه دی چا چه د هغې احصاء اوکړه هغه به جنت ته ځی، او د ترمذی په دې روایت کښې او هم دغه شان په ابن ماجة او حاکم وغیره په روایتونو کښې چه کوم یو کم سل نومونه په تفصیل سره ذکر شوې دی هغه د ارشاد نبوی جزء نه دې. بلکه هغه د سیدنا ابوهریرة رضی الله عنه بالواسطه یا بغیر د واسطې نه یو شاګرد د حدیث د اجمال د تفصیل او د ابهام د تفسیر په طور په قرآن او حدیث کښې راغلې دا اسماء الهیه ذکر کړې دی. ګویا د محدثینو په اصطلاح کښې دا اسماء حسنی مدرج دی. د دې یوه قرینه دا هم ده چه د ترمذی او ابن ماجة او حاکم په روایاتو کښې چه د یو کم سل نومونو کوم تفصیل ذکر کړې شوې دې. په دې کښې ډیر لوئې فرق او اختلاف دې که دا یو کم سل اسماء حسنی د رسول الله ﷺ تعلیم کړې شوې وې نو په دې کښې دومره اختلاف او فرق ناممکن وو.

بهر حال دا خو د فن حدیث او روایت یو بحث دې، خو دومره خبره د ټولو په نزد منلې شوې ده چه د ترمذی په پورته روایت کښې او هم دغه شان د ابن ماجة په روایاتو کښې چه کوم یو کم سل اسماء حسنی ذکر کړې شوې دی. هغه ټول په قرآن کریم او احادیث کښې راغلې دی. او رسول الله ﷺ د یو کم سل اسماء الهیه د احصاء (په محفوظ کولو) باندې چه کوم زیرې اورولې دې. د هغې هغه بنده یقینا مستحق دی کوم چه په اخلاص او عظمت سره دا اسماء حسنی محفوظ کړی او د هغې په ذریعه الله پاک یاد کړی.

امام الهند شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله د دې په وجه او سبب باندې رڼا اچولو سره فرمائی چه کما د کمال صفات. د الله پاک دپاره ثابتول پکار دی او د کومو څیزونو چه د الله پاک د ذات نه نفی کیدل پکار دی. په دې یو کم سل اسماء حسنی کښې هغه ټول هرڅه راځی. په دې بناء باندې دا د اسماء حسنی د معرفت تکمله او صالح نصاب دې. او هم په دې وجه د دې په مجموعه کښې غیر معمولی برکت دې او په عالم قدر کښې دې ته خاص قبولیت حاصل دې او چه کله د بنده په اعمال نامه کښې دا اسماء الهیه ثبت شی نو دا د هغه په حق کښې د رحمت الهی د فیصلې سبب کیږی والله اعلم

د ترمذی په پورته ذکر شوی روایت کښې چه کوم یو کم سل اسماء حسنی ذکر شوې دی په هغې کښې دوه دریمه حصه خو په قرآن کریم کښې مذکور دی. باقی په احادیثو کښې راغلې دی.

امام جعفر صادق رحمه الله کومو حضراتو چه دا دعوی کړې ده چه د الله پاک یو کم سل نومونه په قرآن کریم کښې موجود دی. د هغې ذکر اوس پورته کړې شوې دې. او په دې سلسله کښې د حافظ ابن حجر رحمه الله د آخری کوشش هم حواله ورکړې شوې ده چه هغوی صرف د قرآن کریم نه هغه یو کم سل اسماء الهیه راویستلې دی کوم چه په خپل اصل شکل کښې په قرآن کریم کښې موجود دی.

که د هغه محدثين او شارحين حديث خبره اومنلې شی د چا رائې چه دا ده چه د ترمذی پورته ذکر شوې روايت کښې چه کوم اسماء حسنی ذکر شوې دی. دا د حديث مرفوع حصه نه ده بلکه د راوی د طرف نه مدرج دی يعنی د حديث د اجمال د تفصيل په طور هغوی په قرآن او حديث کښې راغلی د هغه نومونو اضافه کړې ده نو بيا د حافظ ابن حجر رحمه الله پيش کړې شوې فهرست قابل ترجيح کيدل پکار دی چه د هغې ټول اسماء بغير د څه خاص تصرف نه د قرآن کريم نه اخستلې شوې دی. (١)

يو کم سل اسماء حسنی کوم چه د ترمذی په روايت کښې مذکور دی. او هم دغه شان کوم چه حافظ ابن حجر رحمه الله د قرآن کريم نه راويستلې دی، بيشکه په دې کښې هر يو د معرفت الهی دروازه ده.

د علماء امت په مختلفو زمانو کښې د هغې په شرح کښې مستقل کتابونه ليکلې دی په مهماتو کښې د هغوی په ذريعه دعا کول د ډيرو اهل الله د خاص معمولات نه ده او د هغې قبوليت مجرب دې.

اسم اعظم: د احاديثو نه معلوميږی چه د الله پاک په اسماء حسنی کښې بعض هغه دی چه هغې ته په دې لحاظ سره خاص عظمت او امتياز حاصل دې چه کله د هغې په ذريعه دعا اوکړې شی نو د دعا د قبوليت زيات اميد کيدلې شی.

دې اسماء ته په حديث کښې ﴿اسم اعظم﴾ وئيلې شوې دې. خو په صفايئ او صراحت سره هغه نه شی متعين کيدلې. بلکه په څه درجه کښې هغه مبهم ساتلې شوې دې او دا هم داسې ده لکه چه ليلة القدر او د جمعې په ورځ باندې د قبوليت دعا خاص وخت مبهم ساتلې شوې دې. د احاديثو نه دا هم پته لګی چه د الله پاک صرف يو نوم اسم اعظم نه دې. لکه چه ډير خلق داسې ګڼړی. بلکه ډيرو نومونو ته اسم اعظم وئيلې شوې دې، بله دا چه هم د دې احاديث مبارکه دا خبره صفا معلومه شی چه په عوامو کښې چه د دې اسم اعظم کوم تصور دې او د هغې په باره کښې چه کومې خبرې مشهور دی هغه بالکل بې اصله دی. اصل حقيقت هم هغه دې کوم چه پورته عرض کړې شو.

په احاديثو کښې د غور کولو نه صفا معلوميږی چه د الله پاک يو مخصوص نوم ته اسم اعظم نه دې وئيلې شوې. بلکه دا خبره زيات قياس ته نزدې معلوميږی چه په حديث کښې چه د کومو دوه آيتونو يو ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ﴾ او ﴿الم اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ حواله ورکړې شوې ده. او د دې نه مخکښې په دوارو احاديثو کښې چه د کومو دوه کسانو دوه دعاګانې ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ او دويم ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ، لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْحَنَّانُ الْمَنَّانُ، بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ نقل کړې شوې دی، په دې کښې هر يو د ډيرو اسماء الهيه په خاص ترکيب

---

(١) دحافظ ابن حجر رحمه الله داسماء حسنی په باره کښې پيش کړې شوې فهرست مخکښې تيرشوې دې.

سره الله پاک چه کوم مرکب او جامع وصف مفهوم کيږی. د هغې نه په اسم اعظم سره تعبير فرمائيلې شوې دې.
امام شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله چاته چه الله پاک د دې قسم علومو او معارفو نه لويه برخه ورکړې وه هغوی د دې احاديثو نه هم دا خبره فهم کړې ده. والله اعلم (١)

٦٩: باب المَوْعِظَةِ سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ.

[٦٠٤٨] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ قَالَ كُنَّا نَنْتَظِرُ عَبْدَ اللَّهِ إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ فَقُلْنَا أَلاَ تَجْلِسُ قَالَ لاَ وَلَكِنْ أَدْخُلُ فَأُخْرِجُ إِلَيْكُمْ صَاحِبَكُمْ، وَإِلاَّ جِئْتُ أَنَا.
فَجَلَسَ فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِهِ فَقَامَ عَلَيْنَا فَقَالَ أَمَا إِنِّي أُخْبَرُ بِمَكَانِكُمْ، وَلَكِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الأَيَّامِ، كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا. [ر: ٦٨]

د شقيق رحمه الله نه روايت دې چه مونږ د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه انتظار کولو چه يزيد بن معاويه رضی الله عنه راغلو. مونږ ورته اووې تشريف به نه ږدئ؟ هغوی اووې نه بلکه زه دننه ځم او تاسو ته ستاسو ملګرې (عبدالله بن مسعود رضی الله عنه) راولم. ګينې زه به راشم او تاسو سره به کينم. پس عبدالله بن مسعود رضی الله عنه راوتلو او هغوی د يزيد بن معاويه لاس نيولې وو. زمونږ مخې ته اودريدلو سره ئې اووې چه زه ستاسو د دلته موجودګئ نه خبر اوم. خو زه چه کوم څيز د بهر راوتلو نه منع کړم هغه صرف دا خيال وو چه رسول الله صلی الله عليه وسلم به مونږ ته په وعظ کولو کښې د دې خبرې خيال ساتلو چه چرته هغه زمونږ د تنګيدو سبب نه شی. (اصل کښې هلته موجود خلقو د هغوی نه روزانه د وعظ وئيلو درخواست اوکړو. چه د هغې په جواب کښې هغوی دا خبره ارشاد اوفرمائيله)

د ترجمة الباب مقصد : د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه وعظ او نصيحت په وقفې وقفې سره کيدل پکار دی او په دې کښې وقفه ساتل پکار دی، بغير د څه وقفې نه په تسلسل سره روزانه يا بغير د چهټئ نه د وعظ او نصيحت سلسله ډير کرته، د سترې والی او زړه مړيدو ذريعه جوړه شی، په دې وجه که د مناسب وقفې خيال ساتلو سره وعظ او نصيحت اوکړې شی نو دا صورت به زيات ميوه دار او مفيد ثابت شی.

د باب د کتاب سره مناسبت : د کتاب الدعوات سره، د دې باب بيان مناسبت بيانولو سره حافظ ابن حجر او علامه عينی رحمهما الله ليکلې دی چه وعظ او نصيحت چونکه عموما په ذکر باندې مشتمل وی او ذکر هم د دعا نه شمارلې شی په دې وجه موعظة په کتاب الدعوات کښې راوړله. (٢)

---

(١) معارف الحديث : ٥٩/٥
(٢) فتح الباری ٢٦٥/١١، وعمدة القاری ٤٥/٢٢

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د دې باب د کتاب الدعوات سره د مناسبت یو نفیس توجیه بیان فرمائیلې ده. هغوی لیکلي دي چه امام بخاري رحمه الله په دې باب او حدیث سره دې طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه په دعا کښې د ستړی والی نه بچ کیدل پکار دي. وعظ او نصیحت او دعوت او تبلیغ یو اهم فریضه ده. چه هر کله په هغې کښې د ستړی والی نه د بچ کیدو اهتمام کړې شوې دې نو په دعا کښې په طریق اولی د دې نه بچ کیدل پکار دي او دعا دومره اوږدول نه دي پکار چه انسان د ستړی والی ښکار شي.

پس حضرت لیکي: ﴿وعندي ان الامام البخاري رحمه الله اشار بالترجمة وحديثها الى انه ينبغي الاحتراز عن الملال في الدعاء فانه لما يحترز عنه في التذكير وهو اهم ففي الدعاء بالاولى، فلا ينبغي التطويل في الدعاء، حتى يؤدي الى الملال، وليس المراد كراهة الطول مطلقا، بل الطول المؤدي الى الملال﴾ [1]

قوله: ﴿إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ﴾: یزید بن معاویه رحمه الله تابعي دې او په صحیح بخاري کښې صرف په یو مقام باندې د هغوی ذکر ملاویږي. د سیدنا عثمان رضي الله عنه په خلافت کښې په فارس کښې جهاد کولو کښې شهید شو. [2]

قوله: ﴿كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ﴾: ﴿يتخول﴾ د ﴿تخول﴾ نه مشتق دې. د دې معنی د اصلاح او خیال ساتلو ده. [3] مقصد دا دې چه رسول الله ﷺ به په وعظ او نصیحت کښې زمونږ د حالت رعایت ساتلو.

قوله: ﴿كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا﴾: یعنی زمونږ د ستړی کیدو د ویرې د وجې نه به رسول الله ﷺ دا ناخوښه ګڼړله. په دې وجه به رسول الله ﷺ زمونږ رعایت ساتلو. دا په ترکیب کښې مفعول له واقع شوې دې.

دا حدیث په کتاب العلم کښې د باب كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة لاندې تیر شوې دې او هم هلته په دې باندې تفصیلي خبره هم شوې ده. [4]

****

[1]) الابواب والتراجم: ۱۳۰/۲

[2]) تهذیب الکمال: ۲۴۶/۳۲، کتاب الثقات لابن حبان: ۵۴۵/۵

[3]) قال ابن الاثیر في النهایة ۸۸/۲، یتخولنا: یتعهدنا. من قولهم. فلان خائل مال، وهو الذي یصلحه ویقوم به، انظر غریب الحدیث للخطابي: ۴۳۷/۲

[4]) اوګورئ: کتاب العلم: ص ۲۵۶، رقم الحدیث: ۶۸

۸۴: کتاب الرقاق (الاحادیث: ۶۰۴۹ــ۶۲۴۰)

کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دې. چه په هغې کښې یو څلویښتم باب بغیر د ترجمې نه دې. امام بخاری رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احادیث ذکر فرمائیلې دی. د هغې نه درې دیرش احادیث د تعلیق په صورت کښې دی او باقی ۱۲۰ احادیث موصوله دی. چه د هغې نه ۱۳۴ احادیث مکرر دی او باقی ۵۹ احادیث خالص یعنی غیر مکرر دی. ۱۷ احادیث نه سوا د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې... په کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۱۷ آثار هم نقل فرمائیلې دی.

د زهد او رقاق په کتابونو یو تعارفی نظر

د مرتب د قلم نه

حضرات محدثین د زهد او رقاق په عنوان سره د رسول الله ﷺ د هغه مبارک احادیثو او د امت د جلیل القدر اسلام هغه واقعات جمع کوی چه د هغې په لوستلو سره د زړه سخت والې په نرمئ کښې بدل شی او د قسوة ځائې سوز او نرمی اونیسی. د فانی دنیا حقیقت مخې ته راشی. د انسانی ژوند بې وسی ښکاره شی. د آخرت فکر پیدا شی. او د دې ډکې پر دنیا د رنګینئ بې ثباتی واضح شی. حقیقت دا دې چه د دې عنوان د لاندې. د دې رنګین جهان د ښکلا ګانو نه د اوښیار اوسیدو آواز لګولې شی کوم چه د ژوند د مسافر مخ د قبلې د طرف نه اړوی او په نافرمانو کښې ئې ګیروی. مولانا محمد منظور نعمانی رحمه الله لیکی

د حدیث په کتابونو کښې چه څنګه کتاب الایمان. کتاب الصلاة. کتاب الزکاة. کتاب النکاح. کتاب البیوع وغیره عنوانات وی. چه د هغې د لاندې د دې ابوابو احادیث لیکلې شی. هم دغه شان یو عنوان د کتاب الرقاق وی. چه د هغې د لاندې هغه احادیث ذکر کولې شی چه په هغې سره په زړه کښې رقت او نرمی پیدا کیږی. چه د دنیا سره ئې د زړه تړون کم وی او د آخرت فکر ئې زیات شی او انسان د الله پاک رضا او اخروی فلاح د خپل ژوند نصب العین اوګرځوی. د دې نه علاوه هم د دې عنوان د لاندې د رسول الله ﷺ مؤثر خطبات او نصائح او مواعظ هم لیکلې شی، دا حقیقت دې چه د احادیثو په ذخیره کښې د ټولو نه زیات موثر اود ژوند په رخ بدلولو کښې د ټولو نه زیات طاقت لرونکې حصه هم دا وی. کومه چه د حدیث په کتابونو کښې د کتاب الرقاق د عنوان د لاندې لیکلی شوی وی په دی

وجه د دې خاص اهمیت دې او وئیلې شي چه د حقیقي اسلامي تصوف هم دا اساس او بنیاد دې [۱] هم د دې اهمیت په بناء حضرات محدثین د حدیث په کتابونو کښې د داسې احادیثو دپاره د کتاب الرقاق یا کتاب الزهد والرقاق مستقل عنوان قائموی او د امت څو ائمه کرامو او علماء په دې باندې مستقل کتابونه لیکلې دی. دلته د هغې اجمالي تعارف پیش کولې شي.

په صحیح بخاري کښې کتاب الرقاق: امام بخاري رحمه الله په صحیح بخاري کښې د کتاب الرقاق د لاندې ۵۳ بابونه ذکر کړي دی، هغوی د قیامت، حشر، جنت، جهنم، پل صراط او حوض کوثر متعلق احادیث هم د رقاق د لاندې ذکر بیان فرمائیلې دی لکه چه عرض کړې شوې دی کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې یو څلویښتم باب بغیر د ترجمې نه دې. امام بخاري رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احادیث ذکر فرمائیلې دی. د هغې نه درې دیرش احادیث د تعلیق په صورت کښې دی او باقي ۱۲۰ احادیث موصوله دی، چه د هغې نه ۱۳۴ احادیث مکرر دی او باقي ۵۹ احادیث خالص یعنی غیر مکرر دی. ۱۷ احادیث نه سوا د باقي احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې په کتاب الرقاق کښې امام بخاري رحمه الله د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۱۷ آثار هم نقل فرمائیلې دی

په صحیح مسلم کښې کتاب الرقاق: امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم کښې د رقاق احادیث ذکر کړې دی، هغوی چونکه ابواب او عنوانات خپله نه دی لګولې بلکه په مطبوعه نسخو کښې د کتب او ابواب دا عنوانات روستو امام نووي رحمه الله لګولې دی [۲] هغوی د کتاب التفسیر نه مخکښې او د کتاب الجنة وصفة نعیمها نه پس کتاب الزهد والرقاق ذکر کړې دې او په ۱۷۵ احادیث باندې ئې شل ابواب قائم کړې دی.[۳]

د جنت او جهنم او د قیامت متعلق په احادیث باندې امام نووي رحمه الله د مستقل کتاب عنوان قائم کړې دې او هغه ئې د رقاق د لاندې نه دی کیخودلی. او په صحیح بخاري کښې دا حدیث د کتاب الرقاق د لاندې دی، په صحیح مسلم کښې کتاب صفة القیامة، په ۲۱ ابوابو باندې. کتاب صفة الجنة په ۲۰ ابوابو باندې، کتاب التوبة په دولسو ابوابو باندې مشتمل دې. خو په بعض نسخو کښې د کتاب التوبة نه مخکښې د کتاب الرقاق عنوان دې او د هغې نه لاندې یو باب باب اکثر اهل الجنة الفقراء ذکر کړې شوې دې.[۴]

په دې نسخو کښې کتاب الرقاق دوه ځایه دې، یو د کتاب التوبة نه مخکښې او دویم د کتاب

---

[۱]) معارف الحدیث ۲/۲۵

[۲]) مقدمة صحیح مسلم از مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله : ۱۰۰

[۳]) اوګورئ. صحیح مسلم کتاب الزهد والرقاق، الاحادیث : ۷۳٤۳-۷٤۳۸

[٤]) اوګورئ. صحیح مسلم ۵۵/۱۷، دار المعرفة بیروت.

التفسیرنه مخکښې. خو په هندوستاني نسخو کښې دلته د کتاب الرقاق عنوان نشته.(۱)
د سنن الترمذی کتاب الزهد: په صحاح ستة کښې امام ترمذي رحمه الله هم د کتاب الزهد د لاندې ۶۴ ابواب قائم کړي دی او د هغې د لاندې ئې یو سل یولس احادیث ذکر کړي دی.(۲) هغوی هم د جنت، جهنم او قیامت متعلق احادیث د دې نه پس په **کتاب صفة القیامة والرقاق، کتاب صفة الجنة** او **کتاب صفة جهنم** د عنوان سره ذکر کړي دی. دا ټول احادیث هم د رقاق په شمیر کښې راځي. امام ترمذي رحمه الله په **کتاب صفة القیامة والرقاق** کښې ۶۰ ابواب ذکر کړي دی او د هغې د لاندې ئې یو سل اووه احادیث ذکر فرمائیلي د. په **کتاب صفة الجنة** کښې ۱۲۷ ابواب او ډیرش احادیث او په کتاب صفة جهنم کښې ۱۱۳ ابواب او تقریبا ۳۱ احادیث ذکر فرمائیلي دی.(۳)
په سنن ابن ماجة کښې کتاب الزهد: امام ابن ماجة په سنن کښې د کتاب الزهد د لاندې ۳۹ ابواب قائم کړي دی او دهغې د لاندې ئې دوه سوه یو څلویښت احادیث نقل فرمائیلي دی.(۴)
په صحاح سته کښې امام ابودا ؤد رحمه الله په سنن ابی داؤد کښې د کتاب الزهد یا کتاب الرقاق هیڅ عنوان نه دې قائم کړې، هم دغه شان په سنن نسائی صغری کښې هم کتاب الرقاق نشته.
په صحاح ستة کښې د ټولو نه زیات د زهد او رقاق احادیث امام ترمذي رحمه الله نقل فرمائیلي دي. چه د هغې ارود تشریح د "دنیا کی حقیقت" په نوم باندې مولانا محمد یوسف لدهیانوي رحمه الله لیکلي دي. چه چهاپ شوي هم ده.(۵)
په زهد او رقاق باندې لیکلي شوي مستقل کتابونه: د زهد او رقاق په عنوان سره مستقل کتابونه هم حضرات علماء کرامو لیکلي دی. چه په هغې کښې د لاندې لیکلي شوې اهل علم کتابونه مشهور دی.
① امام عبدالله بن المبارک ...... متوفی : ۱۸۱ هجری د هغوی کتاب الزهد مشهور دې. د هغې تعارف وړاندې راروان دې.
② امام معانی بن عمران موصلی ..... متوفی ۱۸۵ هجری، دهغوی کتاب الزهد مطبوع دې.
③ امام وکیع بن جراح ..... متوفی : ۱۹۷ هجری د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
④ امام اسد بن موسی ..... متوفی : ۲۱۲ هجری، د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.

---

(۱) اوګورئ: صحیح مسلم ۳۵۲/۲، قدیمی کتب خانه
(۲) اوګورئ: سنن الترمذی، کتاب الزهد، الاحادیث : ۲۳۰۴-۲۴۱۴
(۳) اوګورئ : سنن الترمذی، کتاب صفة القیامة والرقاق، الاحادیث : ۲۴۱۵-۲۵۲۱ وکتاب صفة الجنة، الاحادیث : ۲۵۲۳-۲۵۷۲، وکتاب صفة جهنم الاحادیث ک: ۲۵۷۳-۲۶۰۵.
(۴) اوګورئ: سنن ابن ماجة، کتاب الزهد، الاحادیث : ۴۱۰۰-۴۳۴۱
(۵) دا کتاب د مکتبة بینات کراچۍ نه چهاپ شوې دې.

⑤ امام احمد بن حنبل متوفى ۲۴۱ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.
⑥ امام هناد بن سری متوفی ۲۴۳ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
⑦ امام ابوداؤد سلیمان بن اشعث السجستانی ... متوفی ۲۷۵ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
⑧ عبدالله بن محمد بن عبید. ابن ابی الدنیا .... متوفی ۲۸۱ هجری. د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
⑨ امام بیهقی (احمد بن الحسین صاحب السنن) ... متوفی ۴۵۸ هجری. د هغوی کتاب. کتاب الزهد الکبیر په نوم سره مشهور دې او طبع شوې دې.

د هغوی نه علاوه محمد بن فضیل بن غزوان (متوفی ۱۹۵ هجری). قاضی محمد بن احمد عسال اصبهانی (متوفی ۲۴۹ هجری)
حافظ عمر بن احمد: ابن شاهین (متوفی ۳۸۸ هجری)، امام ابو القاسم خلف بن القاسم (متوفی ۳۹۳ هجری) او علامه عبدالحق بن عبدالرحمن اشبیلی (متوفی ۵۸۱ هجری هم په کتاب الزهد والرقاق باندې مستقل کتابونه لیکلې دی. [۱]
خو په دې مطبوعه او غیر مطبوعه کتابونو کښې د ټولو نه زیات مشهور د عبدالله بن مبارک رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله کتاب الزهد دې

د عبدالله بن مبارک رحمه الله کتاب الزهد: د عبدالله بن مبارک رحمه الله د دویمې صدئ هجری جلیل القدر محدث او ممتاز مجاهد بزرګ امام دې. د هغه یو کال حج ته تلل او یو کال د جهاد دپاره تلل مشهور دی. د امام ابوحنیفه رحمه الله شاګرد دې او د ائمه جرح او تعدیل د هغوی په ثقاهت باندې اتفاق دې. د هغوی پیدائش په ۱۱۸ هجری او وفات په ۱۸۱ هجری کښې شوې دې [۲]
هغوی د کتاب الزهد په نم سره مستقل کتاب لیکلې دې. چه هغې ته په امت کښې ډیر مقبولیت او شهرت حاصل شو. د دې کتاب د یوې نسخې راوی حسین بن الحسن مروزی دې کوم چه د امام ترمذی او امام ابن ماجه رحمه الله شیخ دې. او د چا وفات چه په ۲۴۶ هجری کښې شوې دې [۳] او د دې دویمې نسخې راوی نعیم بن حماد دې کوم چه مشهور محدث دې او د هغوی وفات په ۲۲۸ هجری کښې شوې دې. [۴]
د علامه انور شاه کشمیری رحمه الله ممتاز شاګرد مولانا حبیب الرحمن اعظمی رحمه الله د عبدالله بن مبارک رحمه الله کتاب الزهد په خپل تحقیق سره شائع کړې دې. هغوی درې نسخو لره مخې ته ږدلو سره تحقیق کړې دې. د آیات کریمه او احادیثو تخریج ئې اوکړو او په هغې باندې ئې ارقام اولګول. د مشکل الفاظو وضاحت ئې اوکړو. او په آخر کښې د نعیم بن حماد په

---

[۱]) اوګورئ مقدمة مولانا حبیب الرحمن اعظمی: ۱۲-۱۳
[۲]) اوګورئ حلیة الاولیاء: ۱۶۲/۸.وسیر اعلام النبلاء ۳۷۸/۸. وبستان المحدثین: ۱٤۷. وتهذیب الکمال: ۵/۱۶
[۳]) تهذیب الکمال: ۳۳٤/۳
[۴]) تذکرة الحفاظ: ۶/۲

نسخه کښې د مروزی په نسخه باندې اضافه ده. هغه هم په کتاب کښې شامله کړې شوه پس مروزی عن ابن المبارك په نسخه کښې ۱۷۲۲ احادیث او آثار دی او د نعیم بن حماد په نسخه کښې ۱۴۳۲ احادیثو او آثارو اضافه ده. دغه شان ټول ۲۰۲۲ احادیث شو. دا ټول آثار او روایات په فقهی ابوابو باندې مرتب کړې شوې دی.

د کتاب په شروع کښې مولانا حبیب الرحمن اعظمی رحمه الله د څلویښتو نه په زیاتو صفحاتو باندې مشتمل یو وقیع مقدمه هم لیکلې ده. چه په هغې کښې د زهد تعریف. په شریعت کښې د زهد مقام او مرتبې او د کتاب الزهد تعارف او د خپل کار د نوعیت وضاحت ئې فرمائیلې دې.

مونږ سره چه د هغې دې وخت کښې کومه نسخه ده هغه دار الکتب العلمیة بیروت په ۱۴۲۵ هجری کښې چهاپ کړې ده. کوم چه د هغې دویم ایډیشن او په ۵۳۵ صفحاتو باندې مشتمل دې:

د امام احمد بن حنبل رحمه الله کتاب الزهد: د امام احمد بن حنبل رحمه الله د تعارف محتاج نه دې. د هغوی کتاب الزهد هم ډیر معروف او متداول دې. علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمائی:

﴿ومن اجل ما صنف فیه کتاب الزهد لعبد الله بن المبارك، وفیه روایات واهیة، واجود ما صنف فیه کتاب الزهد للامام احمد، لکنه مکتوب علی الاسماء، وزهد ابن المبارك علی الابواب﴾ [1]

یعنی: په دې سلسله کښې د ټولو نه جلیل القدر تصنیف د عبدالله بن مبارک کتاب الزهد دې. خو په هغې کښې ضعیف روایات دی. په دې باب کښې د ټولو نه عمده تصنیف. د امام احمد کتاب الزهد دې. کوم چه د اسماء په اعتبار سره لیکلې شوې دې. او د ابن المبارک رحمه الله کتاب الزهد د ابواب فقهیه په ترتیب باندې لیکلې شوې دې.

امام احمد بن حنبل رحمه الله تقریبا تقریبا د دولسو انبیاء علیهم السلام او د څلویښتو صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رحمهم الله د زهد او ورع آثار او واقعات نقل کړې دی. د کتاب په شروع کښې د رسول الله ﷺ د احادیثو او سیرت نه د زهد او ورع یو نمونه پیش کړې ده. په کتاب کښې موجود د هغه احادیثو او آثار تعداد ۲۳۷۹ دې. زمونږ مخې ته چه دې وخت کښې کومه نسخه ده. دا دار الکتب العربی په ۱۴۱۴ هجری. ۱۹۹۴ء کښې چهاپ کړې دې او دویم ایډیشن دې. دا ایډیشن د محمد سعید بسیونی زغلول د تحقیق او حواشی سره په ۵۷۲ صفحاتو باندې طبع شوې دې

الترغیب والترهیب للمنذری رحمه الله د زهد او رقاق متعلق د اوومې هجری صدئ مشهور محدث حافظ منذری رحمه الله هم د الترغیب والترهیب په نوم باندې کتاب لیکلې دې. کوم چه ډیر حده پورې جامع دې. د هغوی نوم عبدالعظیم بن عبد القوی منذری دې. او د هغوی وفات په ۶۵۶ هجری کښې شوې دې [2]

---

[1] کشف الظنون: ۲/۲۷۹

[2] مقدمة الترغیب والترهیب لمصطفی عمارة: ۲۴

هغوى د زهد او رقاق متعلق د صحاح ستة او د پورته ذكر شوې اكثر كتابونو احاديث راجمع كړى دى. بلكه هغوى فرمائى چه د لاندې ليكلې شوې كتابونو نه هغوى د ترغيب او ترهيب متعلق د ټولو احاديثو د استيعاب كوشش كړې دې.

① موطاء امام مالک ② مسند احمد
③ صحيح البخارى ④ صحيح مسلم
⑤ سنن ابى داوٗد ⑥ سنن الترمذى
⑦ سنن نسائى ⑧ سنن ابن ماجة
⑨ معاجم طبرانى ⑩ مسند ابى يعلى موصلى
⑪ مسند بزار ⑫ صحيح ابن حبان
⑬ مستدرک حاكم ⑭ صحيح ابن خزيمه
⑮ كتب ابن ابى الدنيا ⑯ شعب الايمان او كتاب الزهد للبيهقى
⑰ ابو القاسم اصبهانى كتاب الترغيب والترهيب

حافظ منذرى رحمه الله الترغيب والترهيب په لاندې ليكلې شوې فقهى ابوابو باندې مرتب كړې دې: كتاب العلم. كتاب الطهارة. كتاب النوافل. كتاب الجمعة. كتاب الصدقات. كتاب الصوم. كتاب العيدين. كتاب الحج. كتاب الجهاد. كتاب قراءة القرآن. كتاب الذكر والدعاء. كتاب البيوع. كتاب النكاح. كتاب اللباس. كتاب الطعام. كتاب الحدود. كتاب البر والصلة. كتاب الادب. كتاب التوبة والزهد. كتاب الجنائز. كتاب البعث واحوال القيامة.

حافظ منذرى رحمه الله د احاديثو نه سند حذف كړى دى او عموما ئې صرف د صحابى يا تابعى نوم باقى پريخودلې دې. د كوم كتاب نه چه ئې حديث اخستلې دې د هغې حواله ئې وركړې ده او د حديث حيثيت ئې واضح كړې دې او كه يو حديث متكلم فيه دې نو د محدثانه اصولو مطابق د ضعف د وجې هغوى وضاحت فرمائيلې دې.[1]

زمونږ مخې ته چه دې وخت كښې كومه نسخه ده هغه د مصطفى محمد عمارة په تحقيق باندې دار احياء التراث العربى بيروت په ۱۹۲۸ء كښې په څلورو جلدونو كښې شائع كړې ده او دريم ايډيشن دې. د كتاب په شروع كښې محقق تقريبا د ديرشو صفحاتو مقدمه ليكلې ده. چه په هغې كښې د اصول حديث اصطلاحات او د كتاب د مراجع د مصنفينو تعارف ئې كړې دې.

---

[1] اوګورئ: الترغيب والترهيب: ۱/۳۷-۵۰

۸۳: كتاب الرقاق

رقاق د رقيق جمع دد. چه د هغې معنى ده: رقت والا . نرۍ، نرم
د صحيح بخارى په بعض نسخو كښې او د حديث شريف په بعض كتابونو كښې رقائق دې. كوم چه د رقيقة جمع دد. حضرات محدثينو د دې كتاب د لاندې هغه احاديث جمع كوى. چه په هغې سره په زړه كښې د ننه رقت او نرمذى پيدا كيږى (۱)

① باب مَا جَاءَ فِي الرِّقَاقِ وَأَنْ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله دوه خبرې بيان كړې دى يوه خبره ئې د جسمانى صحت اود وختونو د فراغت فضيلت او اهميت بيان كړې ده او دويمه خبره دا ده چه اصل ژوند د آخرت ژوند دې.

[۶۰۴۹] حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ - هُوَ ابْنُ أَبِي هِنْدٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ».

قَالَ عَبَّاسٌ الْعَنْبَرِيُّ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم: مثله

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل . دوه نعمتونه داسې دى چه اكثر خلق د دې په باره كښې په دهوكه كښې دى. صحت او فراغت. عباس عنبرى بيان اوكړو چه مونږ ته صفوان بن عيسى د عبدالله بن سعيد نه او هغوى د خپل والد نه نقل كړې دى چه ما د ابن عباس رضي الله عنهما نه واوريدل. هغوى د رسول الله ﷺ نه هم دغه شان حديث واوريدلو.

المكى نوم دې. نسبت نه دې. د امام بخارى رحمه الله په لويو استاذانو او شيوخو كښې دې.
عبدالله بن سعيد د صغار تابعينو نه دې. هوابن ابى الهند په دې كښې ﴿هو﴾ ضمير د سعيد طرف ته راجع دې. (۲)

د صحت او فراغت دې قدر اوكړې شى : رسول الله ﷺ په دې حديث كښې ارشاد فرمائى چه انسان د دوه نعمتونو په باره كښې په غلط فهمئ كښې اخته وى. يو صحت او تندرستى او دويم د فراغت او فرصت وختونه

په دنيا كښې د داسې خلقو كمې نشته كوم چه خلق صحت او تندرستئ لره غنيمت ګڼړلو سره د دين او دنيا په فائدو كښې د خرچ كولو په ځائې هغه ضائع كوى. بيا چه ئې كله صحت خراب شى او د بدن طاقتونه او صلاحيتونه ئې كار نه كوى نو بيا محسوسيږى چه د دنيا او

(۱) عمدة القارى : ۴۶/۲۳، فتح البارى: ۲۸۶/۱۱، ارشاد السارى : ۴۱۱/۱۳
(۲) عمدة القارى : ۴۷/۲۳، فتح البارى: ۲۸۶/۱۱، ارشاد السارى : /۱۳

اخرت د ځومره کارونو طرف ته. د صحت په زمانه کښې هغوی توجه ورکړې وه. هم دا حال د وختونو د فراغت دې، د فرصت وختونه ئې هم داسې ضائع لاړ شي. او روستو مختلف مشغوليات. مصروفيات او د کارونو چه کله هجوم راشي نو د فرصت د وختونو په ضائع کيدو باندې ډير افسوس کوی.

﴿ مغبون ﴾ : د اسم مفعول صيغه ده يا خو د غبن نه اخستلې شوې دې (د نون په سکون سره) چه د هغې معنى د خسارې ده او يا د غَبَن (په فتحې د باء سره) چه د هغې معنى د رائې د کمزورئ راځي. مقصد دا دې چه کوم سړې د دې دواړو نعمتونو قدر اونکړو. هغه په خساره کښې پاتې شو يا په دهوکه کښې پاتې شو او په دې باره کښې د هغه سوچ او فکر کمزورې پاتې شو. څنګه چه سړې په اخستلو او خرڅولو کښې دهوکه خوړلو سره په مفتو کښې کيبه ورکه کړی او د خسارې ښکار شي. دغه شان د دې دوه نعمتونو ناقدري کونکي هم په خساره کښې وی (١)

[۶۰۵۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ ، فَأَصْلِحِ الأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ ». [۲۶۷۹]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې الله ! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې. پس انصار او مهاجرين ته صالح او نيک ساته.

[۶۰۵۱] حَدَّثَنِى أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِىُّ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِى الْخَنْدَقِ وَهُوَ يَحْفِرُ وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ وَيَمُرُّ بِنَا فَقَالَ « اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ، فَاغْفِرْ لِلأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ ». تَابَعَهُ سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - مِثْلَهُ. [ر ۳۵۸۶]

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د غزوه خندق په موقع باندې موجود وو. رسول الله ﷺ خندق کنستلو او مونږ خاوره منتقل کوله. او رسول الله ﷺ مونږ ته نزدې تيريدلو سره اوفرمائيل اې الله ! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې، پس ته د انصارو او مهاجرينو مغفرت اوکړه. د دې روايت متابعت سهل بن سعد رضي الله عنه هم د رسول الله ﷺ په حوالې سره کړې دې.

② باب مَثَلِ الدُّنْيَا فِى الآخِرَةِ

دنيا په مقابله د اخرت کښې ﴿ فى الاخرة ﴾ د جار مجرور تعلق د محذوف سره دې. تقدير د عبارت داسې دې : مثل الدنيا بالنسبة الى الاخرة ... فى حرف جر په معنى د الى دې. د قرآن کريم

(١) عمدة القارى: ۲۳/۴۷، فتح البارى: ۱۱/۲۸۶

آیت کریمه ﴿ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ ﴾ کښې هم فی په معنی د الی ده [۱]، په ترکیب کښې دننه ﴿مثل الدنیا﴾ مبتداء ده او خبر محذوف دې ﴿کمثل لاشئ﴾ [۲].
په صحیح مسلم کښې د مستورد بن شداد رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:
﴿وَاللهِ مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ﴾ [۳]، یعنی قسم په الله، د آخرت په مقابله کښې د دنیا مثال داسې دې، لکه چه په تاسو کښې یو سړې خپله گوته په سمندر کښې ډوبه کړی او بیا اوګوری چه هغه گوته د څه څیز سره واپس شوې ده
مطلب دا دې چه یو سړې په سمندر کښې گوته ډوبه کړی نو په هغې باندې صرف لوند والي یا قطره نیمه لګیدلې وی. د دې لوند والی او قطرې د سمندر د اوبو په مقابله کښې هیڅ حیثیت هم نه دې. هم دغه شان د دنیا زمانې او نعمتونو د آخرت په مقابله کښې هیڅ مناسبت نشته. دا تمثیل هم صرف د خلقو د پوهه کولو دپاره دې ګینې په حقیقت کښې د دنیا د نعمتونو د آخرت د نعمتونو سره مقابله هم نه شی کیدې. ځکه چه دنیا فانی او متناهی ده او آخرت باقی او غیر متناهی دې.
﴿ وَقَوْلِهِ تَعَالَى : أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴾ (الحدید:۲۰)
تاسو ښه خان پوهه کړئ چه د دنیا ژوند صرف لوبه او تماشه ده. او ستاسو ترمینځه په یو بل باندې فخر کول او په مالونو او اولاد کښې په یو بل باندې ستاسو زیادت بیانول دی. لکه باران چه د هغې پیدوار زمیندارو ته ښکلې معلومیږی. بیا هغه اوچ شی نو ته ئې زیړ وینې. بیا هغه ذره ذره شی. او په آخرت کښې سخت عذاب دې. او د الله پاک د طرف نه مغفرت او رضامندی ده او د دنیا ژوند صرف د دهوکې سامان دې.
د دنیاوی ژوند عدم ثباتی په دې آیت کریمه کښې الله پاک د دنیاوی ژوند بې وقعتی بیانولو سره فرمائیلې دی چه د دنیا ژوند فانی. صرف د دهوکې او فریب سبب دې. هرګز قابل اشتغال مقصود نه دې ځکه چه هغه په ماشوم والی کښې په لوبو او تماشو. په ځوانئ کښې په ډول او زینت او قوت او جمال او په دنیوی هنر او کمال کښې خپل مینځ په یو بل باندې فخرکول او په بوډاتوب کښې دمال اودولت او د اولاد د فکر کولو نوم دې او دا ټول مقاصد ډیر زیات حقیر او زر ختمیدونکی دی. په سرعت زوال او اضمحلال کښې د هغې مثال د فصل په شان دې چه د هغې ښکلا او سپرلې څو ورځې وی. زمیندار هغې ته کتلو سره خوشحالیږی. څوڅو ورځې پس هغه اوچیدوسره زیړشی.انسان او څاروی په هغې

[۱] عمدة القاری : ۲۳/۴۸. ارشاد الساری : ۱۳/۴۱۴. روح المعانی ۱۳/۲۴۲
[۲] عمدة القاری : ۲۳/۴۸. ارشاد الساری : ۱۳/۴۱۴
[۳] صحیح مسلم، کتاب الجنة وصفة نعیمها، باب فناء الدنیاء وبیان الحشر یوم القیامة، ۱۸/۱۷۹، رقم الحدیث : ۷۱۲۶

باندې ختلو سره هغه ذره ذره کړي او د هغه سپړلي او ښکلا نوم هم پاتې نه شي. هم دا حال د دې دنيا د ژوند دې. او د هغې په مقابله کښې د آخرت ژوند لافاني او هميشه باقي پاتې کيدونکي دې. چه په هغې کښې د اهل ايمان دپاره د الله پاک دطرف نه د رضامندئ او د مغفرت انعام او اکرام دې او دکفارو دپاره سخت عذاب دې اودا دواړه نه ختميدونکي امور دی. لهذا د مسلمان په دنيا کښې د انهماک په ځائې د آخرت دپاره توښه تيارول پکار دی

﴿لهو﴾ تفريحی مشغله. سامان تفريح. فضول کارونه وغيره کوم چه انسان د آخرت نه غافل کړی ﴿زينة﴾ ډول او زينت. سنګهار او فيشن وغيره.

﴿تفاخر﴾: قوت او جمال او دنيوی هنر او کمال کښې په يو بل باندې فخر کول.

﴿تكاثر في الاولاد والاموال﴾ په مالونو او اولاد کښې په يو بل باندې زيادت بيانول.

﴿غيث﴾: باران ﴿الكفار﴾ زميندار مراد دی. کاشت کار ته کافر هم وئيلې شي. ځکه چه د کفر معنی ستر ده. پټول او زميندار هم په زمکه کښې تخم پټوی او د دې نه کافر هم مراد کيدې شی. ځکه چه د دنيا ډول او سنګار هغوی ډير زيات خوښوی.[۱]

﴿يهيج: هاج النبت يهيج هيجا﴾ معنی ده: د ګيا يا بوټی اوچيدو سره زيړيدل. د فصل پخيدو ته نزدې کيدل. زوروړ کيدل.

﴿مصفرا﴾: د اصفرار نه دې. په معنی د زيړيدلو.

﴿حطاما﴾: د يو څيز ميده کيدل او ذره ذره کيدل.[۲]

[۶۰۵۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَغَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [ر ۲۶۴۱]

د سيدنا سهل رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: په جنت کښې د يو چابک په مقدار ځائې د دنيا او څه چه په دې کښې دی د دې نه غوره دی او د الله پاک په لاره کښې سحر يا ماښام تلل د دنيا وما فيها نه غوره دی.

دنيا د اخرت په مقابله کښې هيڅ هم نه ده: رسول الله صلى الله عليه وسلم په دې حديث کښې دوه خبرې بيان فرمائيلې دی. يو دا چه په جنت کښې د يو چابک په مقدار ځائې د دنيا او د دې د ټولو خزانو نه غوره دې. د يو چابک ځائې ډير کم وی. مقصد دا دې چه د جنت لږه او مختصر حصه د دنيا او د هغې د ټولو نعمتونو او خزانو نه غوره ده. ځکه چه د دنيا نعمتونه فانی او زائل کيدونکی دی. او د آخرت هر نعمت ته دوام او بقا حاصله ده.

---

[۱] روح المعانی ۲۷/۲۶۰. هم دغه شان د لغاتو د تحقيق دپاره اوګورئ: الکشف والبيان فی تفسير القرآن ۶/۱۱۶

[۲] قال الراغب: الحطام: ما يتكسر من اليبس (المفردات: ۱۳۸)

د حديث دوه مطلبونه دويمه خبره ئې دا ارشاد اوفرمائيله چه د الله پاک په لاره کښې يو سحر او يو مابنام د دنيا او څه چه په دې کښې دی د ټولو نه غوره دی. حضرات محدثين د دې دوه مطلبونه بيان کړی دی

① يو دا چه د الله پاک په لاره کښې. د الله پاک د دين دپاره. د يو سحر او يو مابنام وخت خرچ کولو باندې په آخرت کښې چه کوم اجر او ثواب ملاويږي. هغه د دنيا او د هغې د ټولو خزانو نه غوره ده. ځکه چه د آخرت ثواب او اجر دائمی او د دنيا خوشحالئ فانی دی. (۱)، د دې مطلب تائيد د حديث شريف په اوله جمله ﴿ موضع سوط في الجنة ﴾ نه کيږي. ځنګه چه په اوله جمله کښې د دنيا مقابله د آخرت سره کړې شوې ده. هم دغه شان په دې دويمه جمله کښې هم د آخرت د اجر او ثواب تقابل د دنيا سره کړې شوې دې. او مطلب دا دې چه د آخرت اجر د دنيا نه غوره دې

② دويم مطلب دا بيان کړې شوې دې چه يو سړې د الله پاک په لاره کښې سحر او مابنام خرچه کوی. د هغه اجر او ثواب د هغه سړی د اجر او ثواب نه زيات غوره دې کوم چه د دنيا او د دې د ټولو خزانو د خرچ کولو نه حاصليږي. يعنی که يو سړې د دنيا او د هغې د ټولو خزانو مالک شي او هغه خرچ کړی، د هغې ثواب به هغه ته حاصل شی خو د دې ثواب په مقابله کښې د الله پاک په لاره کښې د الله پاک د دين د اوچت والی دپاره د سحر يا مابنام لګولو ثواب زيات غوره دې. (۲)

په دې دويم مطلب کښې د ثواب تقابل د ثواب سره کړې شوې دې. يو د سحر او مابنام ثواب دې، دويم د دنيا د انفاق ثواب دې. اول ثواب ته ترجيح ورکړې شوې ده

د دې دويم مطلب تائيد . د عبدالله بن رواحه رضي الله عنه د واقعې نه کيږي. رسول الله ﷺ په يو جهادی قافله کښې د هغوی تشکيل فرمائيلې وو. د جمعې په ورځ باندې قافله روانيدل وو. د سحر په وخت قافله روانه شوه او سيدنا عبدالله بن رواحه رضي الله عنه په دې سوچ باندې روستو پاتې شو چه د جمعې مونځ به د رسول الله ﷺ په ملګرتيا کښې ادا کړی او بيا به په تيزئ سره سفر کولو باندې د قافلې سره ملاؤ شی. رسول الله ﷺ چه کله هغوی په مسجد کښې اوليدل. تپوس ئې اوکړو. هغوی ورته خپله اراده عرض کړه نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ لو انفقت ما في الارض ما ادركت فضل غدوتهم ﴾ يعنی که ته د دنيا ټول دولت هم اوس خرچ کړې نو د سحر تلونکو ثواب نه شې موندلې. (۳)

د سيدنا عبدالله بن رواحه رضي الله عنه پهدې حديث کښې هم د ثواب مقابله د ثواب سره کړې شوې ده. د دې نه د دويم مطلب تائيد کيږي او په ظاهره کښې په دواړو مطلبونو کښې هيڅ تضاد نشته. په دې وجه دواړه جمع کيدې شی.

---

(۱) شرح ابن بطال : ۱٤/٥

(۲) فتح الباری : ۱٤/٦، كتاب الجهاد، باب الغدوة والروحة في سبيل الله.

(۳) فتح الباری : ۱٤/٦

③ باب قَوْلِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْعَابِرُسَبِيلٍ»

[٦٠٥٣] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْمُنْذِرِ الطُّفَاوِي عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ قَالَ حَدَّثَنِي مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِمَنْكِبِي فَقَالَ «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ إِذَا أَمْسَيْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ، وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ، وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ، وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ

د سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ زما اوږه نيولو سره اوفرمائيل: په دنيا کښې داسې شه لکه چه ته مسافر ئې يا په لاره باندې روان ئې. سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما به فرمائيل چه سحر شی نو د ماښام مه په طمع کيږه. او چه کله سحر شی نو د ماښام انتظار مه کوه (بلکه چه کوم نيک عمل کول غواړې هم هغه وخت ئې کوه) خپل صحت لره د مرض نه مخکښې غنيمت اوګڼړه او خپل ژوند د مرګ نه مخکښې.

(الطُّفَاوِيُّ) (د طاء په ضمې سره) دا نسبت دې د بنو طفاوه طرف ته. بعضو وئيلې دی چه دا په بصره کښې د يو ځائې نوم دې. (١) د هغوی نوم محمد بن عبدالرحمن دې او د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ دې. د امام بخاری رحمه الله شيخ علی بن عبدالله دې. محمد بن عبدالرحمن د هغوی شيخ دې او دوی نقل کوی د سليمان بن معتمر نه کوم چه په اعمش سره مشهور دې

په دنيا کښې دې د مسافر په شان ژوند تير کړی: (غَرِيبٌ أَوْعَابِرُسَبِيلٍ): د غريب معنی د پردی دہ او د عابر سبيل نه مراد په لاره باندې تيريدونکې او وړاندې تلونکې مسافر مراد دې. کوم سړې چه په يو ښار کښې دننه پردې وی. د هغه کور، متعلقين او پيژندګلو نه وی نو د هغوی سره تعلقات هم کوی، د حديث مطلب دا دې چه په دنيا کښې. د يو پردی او ناپيژندګلو سړی په شان د دنيوی تعلقاتو نه يو طرف ته کيدلو سره ژوند تيرول پکار دی يا د هغه سړی په شان چه مسافر وی او د وړاندې تلو دپاره سور وی. هغه اودريږی نه، په څه منزل او مقام باندې وخت نه ضائع کوی بلکه د هغه وړاندې تلو ته فکر وی، هم دغه شان يو مومن له هم دنيا ته د لارې د يو منزل نه زيات حيثيت نه دی ورکول پکار. هغه لره د خپل آخرت او انجام فکر کښې مستقل او مسلسل لګيدل پکار دی. علامه قسطلانی رحمه الله ليکی:

(قدم بلدًا لا مسكن له فيها يؤويه ولا سكن يسليه خال عن الأهل والعيال والعلائق التى هى سبب الاشتغال عن الخالق ولما شبه الناسك السالك بالغريب الذى ليس له مسكن ترقى وأضرب عنه بقوله (أو عابر سبيل) لأن

---

(١) عمدة القاری: ٢٣/٥٠. ارشاد الساری: ١٣/٤١٦

الغريب قد يسكن في بلاد الغربة ويقيم فيها بخلاف عابر السبيل القاصد للبلد الشاسع وبينه وبينها أودية مردية ومفاوز مهلكة وهو بمرصد من قطاع الطريق فهل له أن يقيم لحظة أو يسكن لمحة ﴾[1].

قوله: ﴿ وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ ﴾: يعنى د خپلې تندرستئ او صحت نه د مرض او بيمارئ د وخت دپاره څه حاصل کړئ؛ مطلب دا دې چه د صحت په زمانه کښې محنت کول پکار دى او د اعمالو طرف ته پوره توجه کول پکار دى. چه ډير کرته انسان بيمار شى او د بيمارئ د وجې نه ډير زيات اعمال نه شى پوره کيدلې نو د صحت په زمانه کښې د حفظ ما تقدم په طور باندې د هغې د مخکښې نه تلافى کول پکار دى.

پنځه څيزونه غنيمت اوګڼړئ: امام حاکم رحمه الله د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت نقل فرمائيلې دې. په هغې کښې دى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ اغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ : شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ ﴾[2]

رسول الله ﷺ يو سړى ته نصيحت کولو سره اوفرمائيل: پنځه څيزونه د پنځو څيزونو نه مخکښې غنيمت اوګڼړه. يعنى پنځه حالتونه داسې دى چه کله هغه موجود شى نو هغه د پنځه حالتونو نه مخکښې غنيمت اوګڼړه. کوم چه په روستو زمانه کښې پيښيدونکې دى:

① د بوډاتوب نه مخکښې ځوانى يعنى خپله دا زمانه غنيمت اوګڼړه او د دې نه پوره فائده اوچته کړه. چه په هغې کښې تاسو ته د عبادت او طاعت انجام ته رسول او د الله پاک دين لره د خورولو طاقت او همت پيدا شى، مخکښې د دې نه چه ستا د بدنى زوال زمانه راشى او ته د عبادت او طاعت وغيره په پوره کولو کښې ضعف او کمزورى محسوس کړې.

② د بيمارئ نه مخکښې صحت، يعنى د ايمان نه پس چه کوم څيز د ټولو نه لوئې نعمت دې، هغه صحت او تندرستى ده، لهذا د خپل صحت او تندرستئ په زمانه کښې اګر چه هغه د بوډاتوب د دور نه ولې نه وى، يعنى د دينى او دنياوى خير او بهترئ دپاره چه څه کولې شئ اوکړئ.

③ د فقر او غريبئ نه مخکښې مالدارى او خوشحالى، يعنى تاسو ته چه کوم مال او دولت نصيب شوې دې، د دې نه مخکښې چه هغه ستا د لاس نه اوځى چه د مرګ پنجه تا د هغه نه جدا کړى، ته هغه په عبادت ماليه يا صدقات او خيرات کښې خرچ کړه او دا دولت مندى او خوشحالى يو داسې غنيمت موقع اوګڼړه چه په هغې کښې ته خپل اخروى فلاح او سعادت دپاره ډير څه کولې شې.

④ په مشغولتيا او فکرونو کښې د مبتلا کيدو نه مخکښې د فراغت او اطمينان وخت.

⑤ د مرګ نه مخکښې ژوند.

[1]) ارشاد السارى: ١٣/٤١٦

[2]) المستدرك للامام الحاكم، کتاب الرقاق: ٣٤١/٤، رقم الحديث: ٧٨٤٧

﴿ اغتنم ﴾ د باب افتعال نه د امر حاضر صيغه ده چه د هغې معنى ده. د غنيمت مال اخستل او غنيمت په اصل کښې خو هغه مال ته وائى، کوم چه مسلمان جنګيدلو او حمله کولو سره د حربى کافرانو نه حاصل کړى. خو د دې لفظ اطلاق په هغه څيز باندې هم کيږى کوم چه د څه محنت او مشقت نه بغير انسان ته حاصل شى.
د حديث حاصل دا دې چه ځوانى، صحت، دولت، د وخت فراغت او ژوند داسې څيزونه دى، کوم چه هميشه ملګرتيا نه کوى، د ځوانئ نه پس بوډاتوب، د صحت نه پس بيمارى، د دولت نه پس محتاجى. د وخت د فراغت نه پس فکرونه او مشاغل او د ژوند نه پس د مرګ راتلل لازمى امر دې
لهذا تر څو پورې چه دا څيزونه نه وى راپيښ شوې. د غنيمت موقع ئې اوګڼئ او په دې کښې که د خپلې دنياوى او اخروى غوره والى دپاره څه کولې شې. نو د هغې نه غفلت مه اختياروئ.

④ باب فِي الأَمَلِ وَطُولِهِ

﴿ امل ﴾ اميد ته وائى. انسان په دنيا کښې اوږدۀ اوږده اميدونه کوى. په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله د اوږدو اميدونو حقيقت واضح کړې دې.[1]

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ) آل عمران: ١٨٥ (ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ). الحجر: ٣

د ترجمة الباب د ايتونو تفسير :

قوله: ﴿ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴾: پس څوک چه هغه ورځ د جهنم د اور نه لرې کړې شو او جنت ته داخل کړې شو نو هغه کامياب شو او د دنيا ژوند صرف د دهوکې سودا ده.

﴿ زحزح ﴾ : دا د باب فعلله نه د فعل ماضى مجهول صيغه ده. د دې مجرد ﴿ زح يزح ـ زحا ﴾ راځى، چه د هغې معنى ده : يو څيز لره د هغه د ځائې نه لرې کول. او د ﴿ زحزح ﴾ معنى ده :

---

[1]) قال القسطلانى رحمه الله : الامل : بفتح الهمزة والميم وهو الرجاء فيما تحبه النفس من طول عمر وزيادة غنى يقال أمل خيره يأمله أملاً، وكذلک التأميل ومعناه قريب من التمنى، وقيل الفرق بينهما أن الأمل ما تقدم سببه والتمنى بخلافه، وقيل الأمل إرادة الشخص تحصيل شىء يمكن حصوله فإذا فاته تمناه والرجاء تعليق القلب بمحبوب ليحصل فى المستقبل.
والفرق بين الرجاء والتمنى أن التمنى يورث صاحبه الكسل ولا يسلک طريق الجهد والجد وبعكسه صاحب الرجاء فالرجاء محمود والتمنى معلول كالأمل إلا للعالم فى العلم فلولا طول أمله ما صنف ولا ألف. وفى الأمل سر لطيف لأنه لولا الأمل ما تهنى أحد بعيش ولا طابت نفسه أن يشرع فى عمل من أعمال الدنيا. وإنما المذموم منه الاسترسال فيه وعدم الاستعداد لأمر الآخرة. (ارشاد السارى، كتاب الرقاق : ٤١٧/١٣)

جذب بعجلة: په تندئ سره لرې کول. راښکل. دلته د دې معنى ده لرې کول او بچ کول
د دنيوى ژوند حقيقت: ﴿ متاع الغرور ﴾ غرور يا خو مصدر دې د ﴿ غريغر-غرورا ﴾ نه. په معنى د دهوکې ورکولو. يا د غار جمع ده، د متاع په معنى کښې دې. ﴿ مايتمتع به وينتفع به مما يباع ويشترى ﴾ (١) يعنى اخستلې کيدونکې او خرخيدونکې قابل انتفاع څيز
الله پاک د دې دنيا سپک والې او د هغې خسامت باندې تنبيه او اشاره کولو سره د دې د سامان سره تشبيه ورکړې ده چه د هغې مالک د هغې عيب لره پټولو سره مشترى ته د هغې خوبيانې شمارلو سره د هغې په اخستلو باندې تيار کړى. حکيم الامت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله فرمائى:
او دا چه ئې اوفرمائيل چه د دهوکې سودا ، د دې نه دې دا فهم نه کړې شى چه د دنيا ژوند د تولو دپاره ضررى دې. مطلب په تشبيه سره صرف دا دې چه دا د مقصود اصلى جوړولو قابله نه ده، بلکه که يو کريم قصدا دا سودا په ښه قيمت باندې اخلى نو د دې سودا سره دې مينه نه کوى. بلکه غنيمت ګڼړلو سره دې خرڅه کړى. پس اهل حق د دې ژوند او د دې د فائدو په عوض کښې د الله پاک نه اعمال صالحه او جنات عاليه اخلى. (٢)
دويم ايت کريمه
قوله: ﴿ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾: تاسو هغوى د هغوى په حال باندې پريږدئ. چه هغوى خوراک اوکړى، مزې اوکړى او خيالى منصوبې هغوى په غفلت کښې واچوى، هغوى ته به نزدې حقيقت معلوم شى.
په دې آيت کريمه کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته تسلى ورکولو سره فرمائى چه هر کله دا خلق ستاسو په نصيحت باندې غور نه ګړوى. په دې باندې عمل نه کوى او ستاسو خبره نه منى نو تاسو ولې د هغوى په غمونو کښې ويلې کيږئ. د هغوى په کفر باندې غم مه کوئ، هغوى د هغوى په حال باندې پريږدئ چه څو ورځې د څناورو په شان خوراک څکاک اوکړى او مزې اوکړى او د مستقبل متعلق ښه اوږدهٔ اوږدهٔ اميدونه او خيالى منصوبې جوړې کړى. ډير زر به ورته هر څه معلوم شى، حقيقت به برانستلې شى. او وړاندې روستو خوړلې څکلې هر څه به ئې راوځى. پس څه خو په دنيا کښې د مجاهدينو په لاس باندې د قيد او قتل په ذريعه حقيقت ښکاره شواو پوره تکميل به ئې په آخرت کښې د دائمى عذاب په ذريعه اوشى.

﴿ ذرهم ﴾: ذر بمعنى اترك امر دې. د دې ماضى قليل الاستعمال ده.... ﴿ ياكلوا ﴾ د جواب امر کيدو د وجې نه مجزوم دې. ﴿ يتمتعوا ﴾ او ﴿ يُلْهِهِ ﴾ دا دواړه په ﴿ ياكلوا ﴾ باندې د معطوف کيدو د وجې نه مجزوم دى.

---

(١) ارشاد السارى ٤١٨/١٣، هم دغه شان اوګورئ: المفردات للراغب: ٥١٥
(٢) بيان القرآن: ٣٠٥/١، (سورة آل عمران)

﴿ يُلْهِ﴾ : د الهى يلهى- الهاء نه د فعل مضارع معروف واحد مذكر غائب صيغه ده. په اصل كښې يلهى وو. ياء د جزم په وجه اوغورځيده (١) د دې معنى ده غافل كول

وَقَالَ عَلِي ارْتَحَلَتِ الدُّنْيَا مُدْبِرَةً، وَارْتَحَلَتِ الآخِرَةُ مُقْبِلَةً، وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا بَنُونَ، فَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الآخِرَةِ، وَلاَ تَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَلاَ حِسَابَ، وَغَدًا حِسَابٌ وَلاَ عَمَلَ. (بِمُزَحْزِحِهِ: البقرة: ٩٦ / بِمُبَاعِدِهِ).

سيدنا على رضی الله عنه فرمائى دا دنيا د دې ځائې نه كوچ كولو سره مخ اړونكې روانه ده. او آخرت كوچ كولو سره زمونږ طرف ته مخ كولو سره راروان دې يعنى د دنيا زمونږ د طرف نه مخ اړولو سره د خپلې فنا طرف ته مخكښې كيدل او د آخرت د خپلې بقاء سره زمونږ طرف ته متوجه كيدل ظاهريږى او په دې دواړو يعنى دنيا او آخرت كښې د هر يو ځامن دى. پس تاسو نيک عمل اختيارولو سره او د آخرت طرف ته متوجه كيدو سره د آخرت ځامن شئ او د آخرت نه بې پرواه او د دنيا طرف ته رغبت او متوجه كيدلو سره د دنيا په ځامنو كښې مه كيږئ. ياد ساتئ! نن ورځ د عمل كولو ده. د حساب ورځ نه ده. يعنى دا دنيا دار العمل دې. دار الحساب نه دې (دلته بس زيات نه زيات نيک عمل كوئ) او صبا له به د قيامت په ورځ د حساب ورځ وى. د عمل كولو نه.

قوله: ﴿بِمُزَحْزِحِهِ (البقرة: ٩٦) : بِمُبَاعِدِهِ﴾ : ﴿مزحزحه﴾ دا د سورة بقرة په آيت نمبر ٩٦ كښې واقع دې ﴿وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ﴾ په دې كښې د ﴿مزحزحه﴾ معنى ﴿مباعده﴾ يعنى د لرې كونكى ده.

د آيت كريمه مطلب دا دې چه هغه د دې جهنم د عذاب نه لرې كونكې نه دې، مقصد دا دې چه د جهنم د عذاب نه به بچ نه شى.

﴿فَمَنْ زُحْزِحَ ....﴾ د مناسبت د وجې نه امام بخارى رحمه الله د سورة بقرة دا لفظ دلته ذكر كړو. لكه چه په صحيح بخارى كښې د امام بخارى رحمه الله دا اسلوب دې

[٦٠٥٤] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ مُنْذِرٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ- رضى الله عنه- قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- خَطًّا مُرَبَّعًا، وَخَطَّ خَطًّا فِي الْوَسَطِ خَارِجًا مِنْهُ، وَخَطَّ خُطَطًا صِغَارًا إِلَى هَذَا الَّذِي فِي الْوَسَطِ، مِنْ جَانِبِهِ الَّذِي فِي الْوَسَطِ وَقَالَ «هَذَا الإِنْسَانُ، وَهَذَا أَجَلُهُ مُحِيطٌ بِهِ- أَوْ قَدْ أَحَاطَ بِهِ- وَهَذَا الَّذِي هُوَ خَارِجٌ أَمَلُهُ، وَهَذِهِ الْخُطَطُ الصِّغَارُ الأَعْرَاضُ، فَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا، وَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا».

د سيدنا عبدالله رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ څلور كور خط راښكلو. بيا ئې د هغې برمينځه يو خط راښكلو كوم چه د څلور كور خط نه وتلې وو. د هغې نه پس ئې د مينځ والا

---

(١) اوګورئ: اعراب القرآن للدرويش : ٤/١٧٢

خط په هغه حصه كښې كومه چه د چوكور ترمينځه وه. واړه واړه نور خطونه راښكل او وې فرمائيل چه دا انسان دې او دا د هغه مرګ دې كوم چه هغه لره ګير كړې دې. او دا چه د مينځنى خط حصه، ده يا بهر وتلې ده. دا د هغه اميد دې او واړه واړه خطوط مشكلات دى. پس انسان چه كله د يو (مشكل) نه بچ كيدو سره اوخى نو په بل كښې اونخلى او چه د دويم نه اوخى نو په دريم كښې اونخلى.

د اوږدو اميدونو دهوكه: په دې حديث كښې رسول اللهﷺ د انسانى ژوند د اوږدو اميدونو دهوكه وركول بيان فرمائيلې دى چه انسان په خپل ژوند باندې د اوږدو اميدونو دنيا قائموى. د ارزوګانو دنيا ډولى كوى. د منصوبو يوه اوږده سلسله جوړوى خو هغه ته خبر نه وى چه هغه ډير زر د دنيا نه روان دې. د هغه ژوند په زرګونو افتونو او مصيبتونو كښې ګيره ده. چه د يو آفت نه خلاص شى او بچ هم شى نو دويم آفت پرې راشى او دغه شان د هغه ژوند ختم شى.

د نقشې په ذريعه د دنيا د حقيقت مثال: رسول اللهﷺ دا حقيقت د يوې نقشې په ذريعه بيان فرمائيلې دې. هغوى يو چوكور مربع خط راښكلو. د هغې نه ئې يو خط د بهر طرف ته راښكلو او د مينځنى خط په خوا كښې ئې وړې وړې كرښې راښكلې. او د چوكور ډبى په شان خط طرف ته ئې اشاره كولو سره اوفرمائيل چه دا د انسان مرګ او اجل دې. چا چه دا انسان ګير كړې دې او د هغې نه وړاندې انسان نه شى تلې. د مينځ خط طرف ته اشاره كولو سره ئې اوفرمائيل چه دا انسان دې او د وړو كرښو طرف ته اشاره كولو سره ئې اوفرمائيل چه دا هغه آفتونه دى كوم چه د انسانى ژوند طرف ته متوجه دى. د يو نه يو آفت انسان ښكار شى او كه په آفت كښې ګير نه شې نو طبعى مرګ خو بهر حال راتلل دى. علامه عينىرحمه الله د دې نقشه داسې جوړه كړې ده.[1]

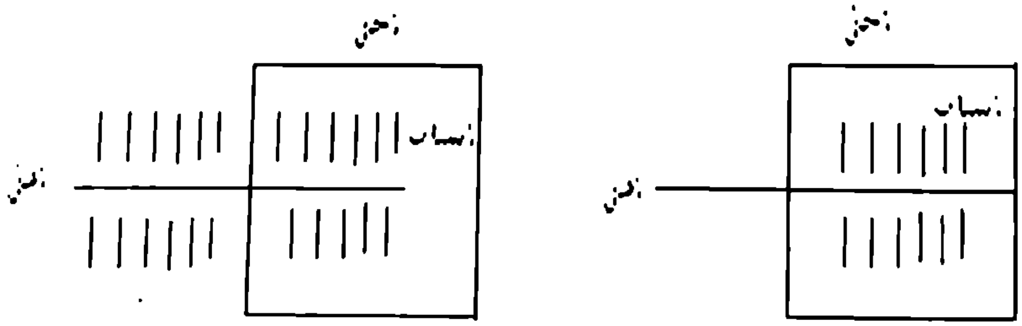

مولانا محمد ادريس كاندهلوىرحمه الله دې مخكښې نقشې ته معتمد وئيلې ده چه سياق حديث هم په دې باندې دلالت كوى. پس هغوى ليكى:

[1]) عمدة القارى: ۵۳/۲۳. (قلت: لفظ المربع فى الحديث المذكور يدل على ان الخط مربعا لا مستطيلا فخط مرتب كشف البارى لا يوافق الحديث)

﴿ والاول المعتمد، وسياق الحديث يتنزل عليه فالاشارة بقوله هذا الانسان الى النقطة الداخلة وبقوله: وهذا اجله محيط به، الى المربع وبقوله : وهذا الذى هو خارج امله، على الخط المستطيل المنفرد، وبقوله: وهذه : الى الخطوط وهم المذكورة على سبيل المثال، لان المراد انحصارها فى عدد معين يؤيده قوله فى حديث انس بعده: اذ جاءه الخط الاقرب ... فانه اشارة به الى الخط المحيط به ﴾ (١)

يعنى: اوله نقشه قابل اعتماد ده. او د حديث سياق هم په هغې نازليږى. په ﴿هذا الانسان﴾ سره اشاره ده دننه نقطې طرف ته او په ﴿هذا اجله محيط به﴾ سره اشاره ده د چوكور طرف ته او په ﴿وهذا الذى هو خارج امله﴾ سره اشاره ده د اوږد خط طرف ته كوم چه د بهر طرف ته وتلې دې او په ﴿هذه﴾ سره وړو خطونو طرف ته اشاره ده.

[٦٠٥٥] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خُطُوطًا فَقَالَ « هَذَا الأَمَلُ وَهَذَا أَجَلُهُ، فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ ».

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم څو خطونه راښكل او وې فرمائيل: دا اميد دې او دا مرګ دې. انسان هم په دې حالت كښې وى چه نزدې خط يعنى مرګ ته اورسيږى.

قوله: ﴿إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ﴾: د خط اقرب نه اجل مراد دې. علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿ وهو الاجل المحيط به، اذ لا شك ان الخط المحيط هو اقرب من الخط الخارج عنه ﴾ (٢)

پس د بيهقى په روايت كښې د مرګ او د ترمذى په روايت كښې د اجل تصريح ده. (٣)

⑤ باب مَنْ بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً فَقَدْ أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ

لِقَوْلِهِ ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾ فاطر: ٣٧ يعني الشيب

اوږد عمر اتمام حجت دې: د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه يو سړې ته كه الله پاک شپيته كاله ژوند وركړو نو اوس هغه سره د آخرت د تيارئ په سلسله كښې هيڅ عذر باقى پاتې نه شو. اعذر د باب افعال نه دې او په دې كښې د سلب ماخذ خاصه ده. يعنى الله پاک د داسې سړى عذر زائل او ختم كړو، د دومره اوږد عمر موندلو باوجود كه څوک د آخرت د فكر او تيارئ نه غافل شو نو داسې انسان سره به د دې غفلت او بې توجه كيدو هيڅ عذر نه وى چه پيش ئې كړې شى.

لِقَوْلِهِ ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾ فاطر: ٣٧ يعني الشيب

---

(١) التعليق الصبيح شرح مشكاة المصابيح، باب الامل والحرص : ٦١/٦
(٢) ارشاد السارى : ٤٢٠/١٣
(٣) ارشاد السارى : ٤٢٠/١٣

ايا مونږ تاته دومره عمر نه وو درکړې چه په هغې کښې دې په څه باندې ځان پوهه کول غوښتل په هغې دې ځان پوهه کړې وې او تاته ويرونکې هم راغلې وو.
په دوزخ کښې پراته کفار به چغې وهی چه اې زمونږ ربه! مونږ د دې ځائې نه اوباسه! مونږ به اوس ښه نيک کارونه کوو. د الله پاک د طرف نه به هغوی ته جواب ورکړې شی چه آيا مونږ تاسو ته دومره عمر نه وو ورکړې چه په هغې کښې تا ځان پوهه کول غوښتلې نو پوهه کولې دې شواو صرف په عمر درکولو باندې مو اکتفاء اونکړه. بلکه تاسو ته زمونږ د طرف نه ويرونکې هم راغلې وو.

قوله: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ﴾: حکيم الامت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله فرمائى:
د عمر نه مراد د بلوغ عمر دې چه په قدر د ضرورت په هغې کښې کمال فهم حاصل شی. په دې وجه د مکلف کيدو هم دا حد مقرر کړې شوې دې. د امام قتاده رحمه الله په در منثور کښې هم دا تفسير منقول دې: قال: اعلموا ان طول العمر حجة نزلت، وان فيهم لابن ثمان عشرة سنة. او د دې نه مراد بلوغ دې لکه چه امام صاحب د اکثر بلوغ هم دا موده مقرر کړې ده او په بعض احاديثو کښې د دې په تفسير کښې شپيته کلونه راغلې دی. د دې نه مراد تخصيص نه دې بلکه مقصود دا دې چه په دې سره به نور هم زيات احتجاج وی. (١)
استفهام دپاره د انکار دې. واؤ دپاره د عطف دې او معطوف عليه مقدر دې او ما موصوله ده او تقديرى عبارت داسې دې: ﴿الم نهلكم ونعمركم الذى، اى: العمر الذى يتذكر فيه من تذكر﴾ ما موصوفه هم کيدې شی. ﴿ما﴾ نافيه وئيل غلط او مصدريه ظرفيه وئيل ضعيف دی.

قوله: ﴿وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾: ددې عطف د جمله استفهاميه په معنى او مدلول باندې دې. ګويا داسې اووئيلې شو ﴿عمرناكم وجاكم النذير﴾ غرض دا دعطف الخبر على الانشاء دقبيل نه نهٔ دې.
په ايت کريمه کښې د نذير مصداق: ﴿نذير﴾ نه مراد يا خو رسول الله ﷺ دې، يا قرآن کريم دې. يا جنس نذير يعنى انبياء عليهم السلام دی. بعض وائى د دې نه مراد تبه ده. بعض وئيلې دی د دې نه مراد د خپلو خپلوانو مرګ دې. بعض ترې کمال عقل مراد کړې دې (٢) او د ابن عباس رضى الله عنهما نه روايت دې چه د دې نه د ويښتو سپين والې مراد دې. لکه چه امام بخارى رحمه الله دلته ذکر فرمائيلې دی.

[٦٠٥٦] حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَى امْرِئٍ أَخَّرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَّغَهُ سِتِّينَ سَنَةً».
تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ وَابْنُ عَجْلَانَ عَنِ الْمَقْبُرِيِّ.

---

(١) بيان القرآن ٢٢٥/٣
(٢) روح المعانى : ٥١٢/٢٢

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. الله پاک د هغه سړی عذر ختم کړې دې د چا مرګ چه هغه دومره موخر کړو تردې چه شپیتو کالو ته نې اورسولو. د دې روایت متابعت ابو حازم او ابن عجلان هم د مقبری په واسطې سره کړې دې.

فائده : په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ عمر بن علی دې. هغوی د معن بن محمد نه روایت کوی. عمر بن علی مدلس دې او دلته هغوی د معن نه په عن سره روایت کوی د مدلس عنعنه قبول نه وی. خو دا روایت احمد بن عبدالرزاق نقل کړې دې. په دې کښې عمر بن علی د سماع تصریح کړې ده. خو په هغه روایت کښې د معن نوم نشته بلکه د ﴿رجل من بنی غفار﴾ الفاظ دی. د رجل نه معن غفاری مراد دې. [1]

قوله: ﴿تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ﴾ :یعنی د معن بن محمد غفاری رحمه الله متابعت ابو حازم سلمه بن دینار او محمد بن عجلان دواړو کړې دې، د ابو حازم دا متابعت امام نسائی رحمه الله او د ابن عجلان متابعت امام محمد رحمه الله موصولا نقل فرمائیلې دې. [2]

[۶۰۵۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبُو صَفْوَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لاَ يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًّا فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا، وَطُولِ الأَمَلِ» . قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ وَأَبُو سَلَمَةَ.

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د بوډا سړی زړه د دوه څیزونو په باره کښې همیشه ځوان وی. د دنیا محبت او اوږد امید.

قوله: ﴿قَالَ اللَّيْثُ﴾ :د لیث بن سعد رحمه الله دا تعلیق اسماعیلی موصولا نقل کړې دې. په دې کښې د محمد بن شهاب دوه شیوخ دی. سعید بن المسیب او ابو سلمة بن عبدالرحمن بن عوف. د سعید د روایت الفاظ بعینه د روایت الباب الفاظ دی. خو په دې کښې د ﴿فی حب الدنیا﴾ په ځائې ﴿فی حب المال﴾ دې او د ابو سلمة د روایت الفاظ دی :

﴿قلب الشیخ شاب علی حب اثنتین : طول الحیاة وحب المال﴾ [3]

یعنی دبوډا سړی زړه ددوه څیزونو په محبت سره ځوان وی، یو اوږد عمراودویم د مال محبت.

[1]) ارشاد الساری ۴۲۱/۱۳. فتح الباری ۲۸۸/۱۱

[2]) فتح الباری: ۲۸۸/۱۱

[3]) عمدة القاری : ۵۶/۲۳. ارشاد الساری : ۴۲۳/۱۳

۶۰۵۸ حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَكْبَرُ ابْنُ آدَمَ وَيَكْبَرُ مَعَهُ اثْنَانِ حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل د انسان عمر چه څومره څومره زیاتیږی. هغه سره دوه څیزونه هم په هغه کښې دننه زیاتیږی. د مال محبت او د عمر ډیروالې

د امام شعبة رحمه الله خصوصیت ﴿ رَوَاهُ شُعْبَةُ ﴾ د شعبه روایت امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې (۱)

د شعبه دا تعلیق امام بخاری رحمه الله ذکر کولو سره د سند د انقطاع وهم لره د لرې کولو کوشش کړې دې. ځکه چه د روایت الباب په سند کښې امام قتادة رحمه الله په ﴿ عن ﴾ سره روایت نقل کوی او قتاده مدلس دې. او د شعبه معامله مختلف ده ځکه چه هغه د مدلس راویانو صرف هم هغه روایات نقل کوی چه د هغې په باره کښې د سماع د تصریح هغوی ته علم وی نو د شعبه د قتادة نه دا روایت نقل کول د تصریح سماع دلیل دې. په دې وجه امام بخاری رحمه الله ﴿ رواه شعبة عن قتادة ﴾ ذکر اوفرمائیل. (۲)

۶ بَابُ الْعَمَلِ الَّذِي يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ.

فِيهِ سَعْدٌ.

د الله پاک د رضا والا عمل فضیلت کوم عمل چه خالص د الله پاک د رضا دپاره کولې شی. د هغه په شریعت کښې ډیر اهمیت او فضیلت دې. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د الله پاک د رضا دپاره د کیدونکو اعمالو فضیلت بیان کړې دې.

﴿ فیه سعد ﴾ یعنی په دې باره کښې د سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه روایت دې کوم چه په کتاب الجنائز باب رثاء النبی صلی الله علیه وسلم سعد بن خولة د لاندې تیر شوې دې په هغې کښې دی چه کوم عمل د الله پاک د رضا دپاره اوکړې شی. په هغې سره به درجه او مرتبه اوچتیږی. د حدیث الفاظ دی ﴿ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي؟ قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلًا صَالِحًا، إِلَّا ازْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً ﴾ (۳)

۶۰۵۹ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ وَزَعَمَ مَحْمُودٌ أَنَّهُ عَقَلَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَالَ وَعَقَلَ مَجَّةً مَجَّهَا مِنْ دَلْوٍ كَانَتْ فِي دَارِهِمْ.

---

(۱) عمدة القاری: ۵۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۳

(۲) فتح الباری: ۲۹۰/۱۱، وعمدة القاری ۵۶/۲۳

(۳) فتح الباری ۲۹۱/۱۱، عمدة القاری: ۵۶/۲۳

قَالَ سَمِعْتُ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ قَالَ غَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ۔ صلى الله عليه وسلم۔ فَقَالَ «لَنْ يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ». [ر ۴۱۴]

سيدنا محمود بن ربيع رضي الله عنه به د دې حقيقت اظهار کولو چه رسول الله ﷺ د هغوی په ذهن کښې ښه محفوظ دې. هغوی فرمائی چه هغوی ته یاد دی چه رسول الله ﷺ د هغوی د کور د یوې بوقې نه اوبه اخستلو سره خوله مبارکه کنګال کړې وه. هغوی فرمائی: ما د عتبان بن مالک انصاری رضي الله عنه نه او بیا د بنو سالم د یو بلې صاحب نه واوریدل هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ مونږ ته تشریف راوړلو او وې فرمائیل. کوم بنده هم چه د قیامت په ورځ په داسې حال کښې راشی چه هغه د کلمې ﴿لا اله الا الله﴾ اقرار کړې وی او په هغې سره د هغوی مقصد د الله پاک رضا حاصلول وی نو الله پاک به د دوزخ اور په هغه باندې حرام کړی.

قوله: ﴿قَالَ: سَمِعْتُ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ﴾: سیدنا محمود بن الربیع رضي الله عنه فرمائی چه ما د سیدنا عتبان بن مالک انصاری او د بنو سالم د یو سړی نه واوریدل. په ﴿احد بنی سالم﴾ کښې دوه احتمالات دی.

① دا مرفوع دې او د دې عطف په محمود باندې دې. ای: اخبرنی محمود بن الربیع ثم احد بنی سالم ..... امام زهری رحمه الله فرمائی چه ماته محمود بن الربیع او د بنو سالم یو سړی حدیث واورولو. ددې سړی نه حصین بن محمد انصاری مراد دې کوم چه د قبیله بنو سالم د سردارانو نه دې. امام زهری رحمه الله په یو بل روایت کښې د دې تصریح کړې ده.

② دویم احتمال دا دې چه د دې عطف په ﴿الانصاری﴾ باندې دې او دا منصوب دې یعنی ﴿سمعت عتبان الانصاری، واحد بنی سالم﴾ اوس په دې صورت کښې دوه مطلبونه کیدې شی.

الف محمود بن الربیع رحمه الله فرمائی چه ما د عتبان او بنو سالم د یو سړی نه حدیث واوریدلو. ګویا د هغوی دوه شیوخ دی یو عتبان، دویم احد بنی سالم او د ﴿احد بنی سالم﴾ نه حصین بن محمد مراد دې کوم چه تابعی دې او حال دا چه محمود بن الربیع رضي الله عنه صحابی دې. صحابی د تابعی نه روایت کوی.

ب: او ﴿ثم احد بنی سالم﴾ دپاره ﴿الانصاری﴾ عطف تفسیری هم جوړولې شو، یعنی دا حدیث ما د عتبان نه اوریدلې دې، کوم چه انصاری دې او د قبیله بنو سالم یو سړې دې، د عتبان بن مالک رضي الله عنه تعلق هم د قبیله بنو سالم سره دې. [1]

[1]) عمدة القاری: ۵۷/۲۳

[۲۰۲۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ، إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلَّا الْجَنَّةُ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله پاک فرمائي چه زما د دي مومن بنده چه څوک خپلوان او محبوب زه د دنيا نه اوچت کړم او هغه په دې باندې د ثواب نيت کولو سره صبر اوکړي نو د هغې بدله زما په نزد د جنت نه سوا هيڅ نه دہ

(صَفِي) د صاد په فتحې او د فاء په کسرې او د ياء په تشديد سره، هغه سړې کوم چه انسان ته محبوب وی لکه څوئي. رور. مخلص دوست [۱]

(احْتَسَبَهُ) احتساب وائي. د ثواب او اجر نيت کول. (الا الجنة) د دې تعلق د (مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ) سره دې [۲] هر يو كار كه د آخرت د اجر او ثواب په نيت او ارادې سره اوکړې شي نو هغې ته د حديث په اصطلاح کښې احتساب وائي

پس د رسول الله ﷺ يو مشهور حديث دې (من صام رمضان ايمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه وما تاخر) يعنی کوم سړې هم چه د رمضان روژې د ايمان او د آخرت د اجر په نيت اونيسی. نو د هغه به وړاندې روستو ګناهونه معاف کړې شی په دې حديث کښې د احتساب معنی د اجر او ثواب په نيت سره روژې نيول دی.

۷: بَابُ مَا يُحْذَرُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَالتَّنَافُسِ فِيهَا

د امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره مقصد دا دې چه د دنيا د چمک دمک، کشش اود دنيا د حرص او هوس او په دې کښې د مقابلې نه ځان ساتل پکار دی.

[۲۰۲۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ كَانَ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الْأَنْصَارُ بِقُدُومِهِ فَوَافَتْهُ صَلَاةَ الصُّبْحِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمَّا انْصَرَفَ تَعَرَّضُوا لَهُ فَتَبَسَّمَ حِينَ رَآهُمْ وَقَالَ «أَظُنُّكُمْ سَمِعْتُمْ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ، وَأَنَّهُ جَاءَ بِشَيْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

---

[۱] عمدة القارى : ۵۷/۲۳

[۲] عمدة القارى : ۵۷/۲۳، وفتح البارى ۲۹۲/۱۱

قَالَ «فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللَّهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا، كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُلْهِيَكُمْ كَمَا أَلْهَتْهُمْ». ار ١٢٩٨٨

سیدنا مسور بن مخرمه رضی الله عنه خبر ورکړو چه سیدنا عمرو بن عوف رضی الله عنه کوم چه د بنو عامر بن لوئی حلیف وو او د بدر په جنګ کښې د رسول الله ﷺ سره شریک وو. هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ سیدنا ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه د بحرین په جزیه راوړلو پسې اولیږلو. رسول الله ﷺ د بحرین والو سره صلح کړې وه. او په هغوی باندې ئې علاء بن حضرمی امیر مقرر کړې وو. چه کله ابوعبیده رضی الله عنه د بحرین د جزیې مال راوړلو نو انصارو د هغوی د راتلو واوریدل او د سحر مونځ ئې د رسول الله ﷺ سره اوکړو. او چه کله رسول الله ﷺ روان شو نو دا ټول خلق د هغوی مخې ته راغلل. رسول الله ﷺ د هغوی په لیدو باندې مسکې شو او وې فرمائیل زما خیال دې د ابوعبیده د راتلو متعلق تاسو اوریدلې دی او دا هم چه هغه څه راوړې دی؟ انصارو عرض اوکړو جی یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : بیا دې تاسو ته زیرې وی تاسو د هغې امید ساتئ کوم چه به تاسو خوشحاله کړی. الله پاک ګواه دې: فقر او محتاجی هغه څیز نه دې چه د هغې نه زه ستاسو متعلق ویریږم. بلکه زه خو د دې نه ویریږم چه دنیا به په تاسو فراخه کړې شی څنګه چه په هغه خلقو باندې فراخه کړې شوې وه کوم چه ستاسو نه مخکښې وو او تاسو به هم د دې دپاره د یو بل نه د مخکښې کیدو داسې کوشش اوکړئ څنګه چه به هغوی کولو او تاسو به هم دغه شان غافل کړی څنګه چه ئې هغوی غافل کړې وو.

په سند کښې درې تابعین دی. موسی بن عقبة، ابن شهاب او عروة بن زبیر، دوه صحابه دی. سیدنا مسور بن مخرمه او سیدنا عمرو بن عوف رضی الله عنهما دا ټول مدنی دی. (١)

د علاء بن الحضرمی نوم عبدالله بن مالک بن ربیعه دې.

قوله: ﴿مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ﴾: ﴿الفقر﴾ منصوب دې. ما اضمر عامله علی شریطة التفسیر د قبیل نه دې. او دې لره مبتداء جوړولو سره مرفوع هم لوستلې شو. په دواړو صورتونو کښې د ﴿اخشى﴾ مفعول به به حذف وی. په دې صورت کښې به هغه د وجې د اشتغال نه په ﴿الفقر﴾ کښې عمل نه شی کولې. لهذا د الفقر فعل به ناصب مقدر وی. کوم چه ﴿اخشى﴾ دې او په دویم صورت کښې به ﴿الفقر﴾ د ما اسم کیدو د وجې نه مرفوع وی. او خبر چه کله جمله وی نو په هغې کښې چونکه د عائد کیدل ضروری وی په دې وجه د ﴿اخشى﴾ مفعول به به مقدر منلې شی. کوم چه ضمیر غائب دې او د ﴿الفقر﴾ طرف ته راجع دې. تقدیری عبارت داسې دې : ﴿ما الفقر اخشاه علیکم﴾ (٢)

---

(١) فتح البارى ٢٩٤/١١، عمدة القارى : ٥٩/٢٣

(٢) فتح البارى ٢٩٥/١١، عمدة القارى : ٦٠/٢٣

[۲۰۷۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ «إِنِّي فَرَطُكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي قَدْ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا».

د سیدنا عقبه بن عامر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ بهر تشریف راوړلو نو د جنګ احد په شهیدانو باندې ئې داسې مونځ اوکړو څنګه چه د مړی جنازه لوستلې شی. بیا رسول الله ﷺ منبر ته تشریف راوړلو او وې فرمائیل زه به ستاسو نه مخکښې خم او زه به په تاسو باندې ګواه یم. والله! زه خپل حوض دې وخت کښې داسې وینم او ماته د زمکې د خزانو کنجیانې راکړې شوې دی یا ئې اوفرمائیل، د زمکې کنجیانې راکړې شوې دی او والله! زه ستاسو متعلق د دې نه نه ویریږم چه تاسو به زما نه روستو شرک اوکړئ بلکه زما ستاسو متعلق د دې ویره ده چه تاسو به په دنیا کښې د دې د حصول دپاره د یو بل نه د مخکښې کیدو کوشش کوئ.

د ابوالخیر نوم مرثد بن عبدالله دې

[۲۰۷۳] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ أَكْثَرَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ بَرَكَاتِ الأَرْضِ». قِيلَ وَمَا بَرَكَاتُ الأَرْضِ قَالَ «زَهْرَةُ الدُّنْيَا». فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَصَمَتَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ، ثُمَّ جَعَلَ يَمْسَحُ عَنْ جَبِينِهِ فَقَالَ «أَيْنَ السَّائِلُ». قَالَ أَنَا. قَالَ أَبُو سَعِيدٍ لَقَدْ حَمِدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ. قَالَ «لاَ يَأْتِي الْخَيْرُ إِلاَّ بِالْخَيْرِ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، وَإِنَّ كُلَّ مَا أَنْبَتَ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ، إِلاَّ آكِلَةَ الْخَضِرَةِ، أَكَلَتْ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسَ، فَاجْتَرَّتْ وَثَلَطَتْ وَبَالَتْ، ثُمَّ عَادَتْ فَأَكَلَتْ، وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ حُلْوَةٌ، مَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ وَوَضَعَهُ فِي حَقِّهِ، فَنِعْمَ الْمَعُونَةُ هُوَ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ، كَانَ الَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ». [ر: ۸۷۹]

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه ستاسو متعلق د تولو نه زیاته ویره ددې لرم. چه الله پاک به د زمکې برکتونه ستاسو دپاره راوباسی. تپوس اوکړې شو. د زمکې برکتونه څه دی؟ وې فرمائیل د دنیا فراخی. په دې باندې یو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو آیا خیر به شر راوړی؟ رسول الله ﷺ خاموش شو او مونږ خیال اوکړو چه کیدې شی په هغوی باندې وحی نازلیږی. د دې نه پس رسول الله ﷺ تندې صفا کړو اوتپوس ئې اوفرمائیلو هغه تپوس کونکې سړې چرته دې؟ تپوس کونکی اووې زه یم!

سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی چه کله د دې سوال حل زمونږ مخې ته راغلو نو مونږ د هغه صاحب تعریف اوکړو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل خیر خو صرف خیر راوړی. خو دا مال د شین او ښکلي ګیا په شان دې او کوم څیزونه هم چه سپرلې راټوکوئ هغه په حرص زیات خوراک کونکو لره هلک یا هلاکت ته نزدې کړی. سوا د هغه څاروی نه چا چه په ډکه خیټه خوراک کړې وی، تردې چه کله د هغه تشی ډک شی نو هغه نمر ته مخ کولو سره شخوند اوهلو. او بیا ئې واړه او لوئې بول اوکړل او بیا د هغې نه پس ئې بیا واپس کیدو سره خوراک اوکړو

او دا مال هم ډیر خوږ دې، چا چه دا په حق سره واخستلو او په حق کښې ئې خرچ کړو نو هغه بهترینه ذریعه ده او چا چه دا په ناجائز طریقې سره حاصل کړو نو د هغه سړی په شان دې چه خوراک کوی خو مړیږی نه.

قوله: ﴿لَقَدْ حَمِدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ﴾: یعنی په شروع کښې خو د هغه سوال په مونږ ښه او نه لګیدو ځکه چه د هغه په سوال کولو باندې رسول الله ﷺ خاموش شو (مونږ اوګڼړله چه هغوی خفه شو) خو چه کله خبره واضحه شوه نو مونږ د هغه تعریف اوکړو، ﴿طلع بمعنی ظهر﴾ دې.

﴿خَضِرَةٌ﴾: د خاء په فتحې او د ضاد په کسرې سره دې په معنی د شین او سرسبز.

﴿يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ﴾: ﴿حبط﴾ د زیات خوراک د وجې نه د خیټې پړسیدو ته وائی.

﴿حبطت الدابة﴾: څاروی دومره خوراک اوکړو چه خیټې ئې اوپړسیده او مړ شو. (۱)

﴿يلم﴾ یعنی موسمی سپرلې چه کومه ګیا راټوکوی او د زیات خوراک کولو د وجې نه وژل کوی یا ئې وژلو ته نزدې کړی.

﴿آكِلَةَ الْخَضِرِ﴾: اکلة: د اسم فاعل مونث صیغه ده، خوراک کونکې څاروې.

﴿امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا﴾: یعنی د هغه دواړه تشی ډک شو او ښه نیغ شو.

﴿فَاجْتَرَّتْ﴾ شخوند وهل، خوړلې شوې ګیا راویستلو سره دوباره میده کول.

﴿ثلطت﴾: سوټه کول. (۲)

قوله: ﴿إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ﴾: ﴿خضرة﴾ او ﴿حلوة﴾ مؤنث دې او مال مذکر دې او په اسم ﴿ان﴾ او دهغې په خبر کښې د تذکیر او تانیث په اعتبار سره مطابقت ضروری دې. په دې وجه په عبارت کښې مختلف تاویلات کړې شوې دی!

---

(۱) حبطت الدابة حبطا : اذا اصابت مرعی طیبا، فافرطت فی الاکل حتی تنفخ، فتموت. (النهایة فی غریب الحدیث : ۱/۳۲٤)

(۲) د لغاتو د تشریح دپاره اوګورئ: عمدة القاری ۲۳/۶۲، وفتح الباری : ۱۱/۲۹۷

① يو دا چه د مال نه مراد ﴿الحياة بالمال﴾ دې او ﴿خضرة﴾ د دې خبر دې
② دويم دا چه د مال نه دنيا مراد ده او هغه مونث ده
③ دريم دا چه په دې سره تشبيه مقصود ده، اى: المال كالبقلة الخضرة الحلوة.(۱)

قوله: ﴿فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ؟﴾: يو سړي عرض اوکړو چه يا رسول الله ﷺ! ايا خير به د ځان سره شر هم راوړي؟ يعنى د ملکى فتوحاتو او اقتدار د وجې نه به چه مونږ مسلمانانو ته کوم مال غنيمت او سازوسامان حاصليږي، هغه خو به زمونږ دپاره د الله پاک نعمت وي، او هسې هم په جائز وسائلو او ذرائع سره حاصليدونکې دولت او د رزق وغيره وسعت او فراخى يو ښه ځيز دې، نو دا څنګه ممکن ده چه د الله پاک ورکړې شوې نعمت او يو ښه ځيز زمونږ دپاره د بدئ او فتنې او ترک طاعات سبب او ذريعه جوړه شي.

قوله: ﴿فَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ وَإِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ، أَوْ يُلِمُّ إِلَّا آكِلَةَ الْخَضْرَاءِ﴾: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه حقيقت دا دې چه خير کله هم د ځان سره شر نه راوړي، يعنى په جائز ذرائع سره د مال او دولت حاصليدل او په رزق کښې د وسعت او فراخئ او خوشحالئ نصيب کيدل. په خيرونو کښې يو خير دې او د دې په وجه هيڅ بدى نه راځي، بلکه اصل کښې د شر راتلل د هغه عوارضو د وجې نه دى کوم چه د دولت مندئ او خوشحالئ په وخت لاحق کيږي. لکه بخل او اسراف او د حد اعتدال نه تجاوز.

او د دې مثال سپرلي دې کوم چه د زمکې د خيتې نه ګيا وغيره راوباسى او د خپل ذات په اعتبار سره خو ښه او فائده مند وي، خو د هغې نه نقصان هغه وخت رسيږي چه کله يو ځاروې د خپل ضرورت نه زياتى خوراک اوکړي او د ډير خوراک د وجې نه په هلاکت کښې اخته شي.

پس خپله رسول الله ﷺ د دې مثال داسې بيان اوفرمائيلو چه د سپرلى موسم کومه ګيا راوباسى، هغه په حقيقت کښې خو د خير او فائدې ځيز وي چه هغه د خپل ځان سره هيڅ نقصان او بدى راوړلو سره د زمکې د خيتې نه نۀ راوځي. خو هغه ځاروى لره د هغه خيټه پړسولو سره وژنى، او که هغه مړ نه شي نو مرګ ته نزدې شي. يعنى کوم ځاروې چه په دې ګيا کښې د حد نه واوړي، هغه د دې ګيا د وجې نه نۀ بلکه د خپل فعل يعنى زيات خوراک د وجې نه ضرور په هلاکت کښې واقع شي. هغه داسې چه هغه خوراک کونکى ځاروى دا ګيا داسې اوخوړله چه کله د ډير خوراک د وجې نه د هغه دواړه تشى اوپړسيدل نو هغه د نمر مخې ته کيناستلو. لکه چه د ځاروى عادت وي چه کله د بدهضمئ د وجې نه د هغه خيټه اوپړسيږي نو هغه په نمر کينى او د هغه وجود ګرمى موندلو سره نرم شي او په هغه کښې چه څه وى هغه بهر راشى، بيا چه کله نرمه سوټه او متيازې کولو سره هغه خپله خيټه سپکه کړي نو د سريدو دپاره د چراګاه طرف ته روان شي.

---

(۱) ارشاد السارى: ۱۳/۴۲۸، فتح البارى: ۱۱/۲۹۷

د دولت ډير والي كله نعمت دي؟ : ﴿ وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ ﴾ د مذكوره مثال او د هغې د مطابقت بيانولو نه پس رسول الله ﷺ دا مال او زر ډير شين او نرم او مزيدار دي وئيلو سره د دې حقيقت طرف ته اشاره اوفرمائيله چه د دنيا مال او زر. د هغه د محبت او مصارف د تعلق نه د انسانانو حالات او خيالات مختلف وى. چه څه خلق خو هغه وى كوم چه صرف د حاجت او ضرورت په قدر د مال او اسباب په حصول باندې اكتفاء كوى او د هغې د حصول دپاره هم جائز او صحيح وسائل او ذرائع اختياروى هم دغه شان هغوى سره چه كوم مال او اسباب او پيسې وى. هغوى هغې لره په ښه مصارفو كښې خرچ كوى.

خو څه خلق داسې وى كوم چه مال او دولت لره هرڅه گڼړى. د هغوى حرص او طمع په هيڅ حد باندې قناعت نه كوى. هغوى نه صرف دا چه د ضرورت او حاجت نه د زائد مال او زر حاصلولو سعى او كوشش كوى. او د هغې په راجمع كولو كښې لگيدلي وى. بلكه د هغې په حصول كښې د جائز او ناجائز ترمينځه هيڅ تميز نه كوى. د سختو نه سختې بدئ ارتكاب كولو سره او حرام ذرائع لره اختيارولو سره دولت راټولوى.

د دې نه علاوه هغوى سره چه كوم مال دولت او روپۍ پيسې وى. هغه په حقدارانو باندې او په هغه مصارفو كښې نه خرچ كوى. كوم چه د الله پاک د رضا باعث وى. او د مال او دولت متعلق د هغوى دا حرص او طمع هغوى لره د هغه سړى په شان كړى چه خوراک كوى. خو د حرص د غلبې د وجې نه نه مړيږى. يا د هغوى حالت د هغه سړى په شان شى كوم چه د استسقاء مريض وى چه هيڅ وخت هم نه مړيږى او څومره چه اوبه څكى. هم دومره ئې تنده زياتيږى او خيټه ئې پړسيږى

[۲۰۷۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَمْرَةَ قَالَ حَدَّثَنِي زَهْدَمُ بْنُ مُضَرِّبٍ قَالَ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «خَيْرُكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ». قَالَ عِمْرَانُ فَمَا أَدْرِي قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْدَ قَوْلِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا «ثُمَّ يَكُونُ بَعْدَهُمْ قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ وَلاَ يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلاَ يَفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ». [ر: ۲۵۰۸]

د سيده عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل په تاسو كښې د ټولو نه غوره زمانه ده، بيا د هغه خلقو زمانه ده كوم چه به د دې نه روستو وى، سيدنا عمران رضي الله عنه فرمائى ماته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ دا ارشاد دوه كرته بيان كړو يا درې كرته. بيا به د دې نه روستو هغه خلق وى كوم چه به گواهى وركوى خو د هغوى گواهى به نه وى طلب كړې شوې. هغوى به خيانت كوى او د هغوى نه به اعتماد اوچت كړې شى. هغوى به منخته كوى خو پوره كوى به ئې نه او په هغوى كښې به څورب والې خور شى.

قوله: ﴿ وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ ﴾: (سمن) څورب والى ته وائى. د سنن ترمذى په روايت

کښي دی ﴿ ثم يجئ قوم يتسمنون ويحبون السمن ﴾ [1] یعنی د دې نه پس به داسې خلق راشی چه څورب به وی او څورب والي به خوښوی.

په یو بل حدیث کښې رآځی ﴿ ان الله يبغض الحبر السمين ﴾ [2] یعنی الله پاک د څورب ملا سره بغض کوی علماء کرامو لیکلي دی چه د دې نه مراد صرف د بدن څورب والي نه دې مراد. بلکه مقصد ئې په تعیش او عیش و عشرت کښې اخته کیدل دی یعنی داسې خلق به راشی چه هغوی به عیش و عشرت او لوفری خوښوی چونکه عموما څورب والي هم د لا پرواهئ او عیش وعشرت په نتیجه کښې وی. په دې وجه حدیث کښې د دې ذکر راغلي دې.

[۲۰۶۵] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَتُهُمْ أَيْمَانَهُمْ وَأَيْمَانُهُمْ شَهَادَتَهُمْ». [ر: ۲۵۰۹]

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د ټولو نه غوره زمانه زما ده. د هغې نه پس د هغه خلقو کوم چه به د دوی نه پس وی او د هغې نه پس به داسې خلق پیدا شی چه د هغوی ګواهئ به د هغوی د قسمونو نه مخکښې کیږی او قسمونه به ئې د ګواهو نه (یعنی په دروغه د ګواهئ ورکولو شوقیان به وی)

﴿عبدان﴾ عبدالله بن عثمان مروزی لقب دې. د ابو حمزه نوم محمد بن میمون دې

﴿عَبِيدَة﴾ (د په فتحې او د باء په کسرې سره دې) د هغوی د پلاره نوم قیس دې

قوله: ﴿ثُمَّ يَجِيءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَتُهُمْ﴾: مطلب دا دې چه د هغوی نه په روستو راتلونکو خلقو کښې به تقوی نه وی. هغوی به د الله پاک د ویرې نه خالی وی او د دروغژنې ګواهئ او په دروغه قسم خوړلو دپاره به هر سړې تیار وی

[۲۰۶۶ ، ۲۰۶۷] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى يَوْمَئِذٍ سَبْعًا فِي بَطْنِهِ وَقَالَ لَوْلاَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِالْمَوْتِ، إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - مَضَوْا وَلَمْ تَنْقُصْهُمُ الدُّنْيَا بِشَىْءٍ، وَإِنَّا أَصَبْنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا لاَ نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلاَّ التُّرَابَ.

قیس بن ابی حازم فرمائی چه ما د سیدنا خباب رضی الله عنه نه واوریدل او هغه ورځ د هغوی په خیټه کښې اووه داغونه لګیدې وو که رسول الله ﷺ مونږ د مرګ د دعا نه منع کړې نه وې

---

[1] سنن الترمذی، ابواب الفتن، باب ما جاء فی القرن الثالث، رقم الحدیث: ۲۲۲۱

[2] الکاف الشاف فی تخریج احادیث الکشاف علی حاشیته ۲/ ٤٤، والجامع لاحکام القرآن: ۳۷/۷ (سورة النجم) (قلت: ضعفه عبد العزیز بن محمد بن عبد المحسن فی محض الصواب فی فضائل عمر بن الخطاب وقال: إسناده ضعیف لانقطاعه، وفیه معلی الجعفی اتفق النقاد علی تکذیبه. (التقریب رقم: ۶۸۰۷).

نو ما به د خپل خان دپاره د مرګ دعا کوله، د رسول الله ﷺ خوصحابه تير شواو دنيا د هغوی د خير د اعمالو نه هيڅ نه ووکم کړې، او مونږ د دنيا نه دومره څه حاصل کړل چه د خاورو نه سوا د هغې هيڅ خائې نشته.

[۶۰۶۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَهُوَ يَبْنِي حَائِطًا لَهُ فَقَالَ إِنَّ أَصْحَابَنَا الَّذِينَ مَضَوْا لَمْ تَنْقُصْهُمُ الدُّنْيَا شَيْئًا، وَإِنَّا أَصَبْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ شَيْئًا، لَا نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلَّا التُّرَابَ. [ر: ۵۳۴۸]

قيس بن ابی حازم رحمه الله فرمائی چه زه د سيدنا خباب رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شوم هغوی د خپل باغ چار ديواری جوړوله، هغوی اوفرمائيل چه زمونږ ملګری کوم چه وفات شو دنيا د هغوی په اعمالو کښې هيڅ کمې اونکړو، خو مونږ د هغې نه روستو دومره حاصله کړه چه د خاورې نه سوا د هغې د ايخودلو هيڅ ځائې نه ملاويږی

[۶۰۶۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ خَبَّابٍ رضی الله عنه - قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۱۲۱۷]

د سيدنا خباب رضی الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره هجرت اوکړو.

د هجرت واقعه ئې دلته بيان نه کړه، هغه په باب الهجرة الى المدينة کښې تيره شوې ده په هغې کښې دی: ﴿ فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ فَمِنَّا مَنْ مَضَى لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ ﴾ [1]

⑧ باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ.....

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ * إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ). [فاطر: ۵، ۶] جَمْعُهُ سُعُرٌ، قَالَ مُجَاهِدٌ الْغَرُورُ الشَّيْطَانُ.

اې خلقو! بيشکه د الله پاک وعده حق ده، پس تاسو د دنيا ژوند په دهوکه کښې وانچوی او د الله پاک په باره کښې تاسو ته شيطان دهوکه درنکړی، بيشکه شيطان ستاسو دشمن دې او هغه تاسو په دشمنئ باندې اونيسئ، يقينا هغه خپل جماعت ته دعوت ورکوی چه هغوی جهنميان شی.

قوله: ﴿ قَالَ مُجَاهِدٌ الْغَرُورُ الشَّيْطَانُ ﴾: مجاهد په آيت کريمه کښې د ﴿ الغرور ﴾ تفسير په شيطان سره کړې دې، فريابی دا تعليق موصولا نقل کړې دې. [2]

غرور په حقيقت کښې هر هغه څيز ته وئيلې کيدې شی کوم چه انسان په دهوکه کښې واچوی، مال، د جاه شهوت او شيطان، په ټولو باندې د غرور اطلاق کيدې شی او شيطان

[1]) ارشاد السارى ۴۳۳/۱۳، وفتح البارى ۳۰۰/۱۱

[2]) ارشاد السارى : ۴۲۳/۱۲

چونکه په دې باب کښې د ټولو نه وړاندې دې، په دې وجه هغه ته د غرور مصداق وټيلې شوې دې. (١)

[٦٠٦٩] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْقُرَشِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُعَاذُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ ابْنَ أَبَانَ أَخْبَرَهُ قَالَ أَتَيْتُ عُثْمَانَ بِطَهُورٍ وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى الْمَقَاعِدِ، فَتَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - تَوَضَّأَ وَهُوَ فِي هَذَا الْمَجْلِسِ، فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ: «مَنْ تَوَضَّأَ مِثْلَ هَذَا الْوُضُوءِ، ثُمَّ أَتَى الْمَسْجِدَ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ جَلَسَ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». قَالَ وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَغْتَرُّوا». [ر: ١٥٨]

ابن ابان فرمائی چه ما سیدنا عثمان رضی الله عنه دپاره د اودس اوبه راوړلې. هغوی په یو دالانګی کښې ناست وو بیا هغوی په ښه طریقه اودس اوکړو، د هغې نه پس ئې اوفرمائیل چه ما رسول الله ﷺ هم په دې ځائې باندې په اودس کولو باندې لیدلې دې، رسول الله ﷺ په ښه طریقه باندې اودس اوکړو بیا ئې اوفرمائیل: چه څوک داسې اودس اوکړو او مسجد ته راتلو سره ئې دوه رکعته مونځ اوکړو، بیا د جماعت په انتظار کښې ناست وونو د هغه مخکښې ګناهونه معاف کیږی، هغوی اووې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په دهوکه کښې مه راځئ.

﴿لاَ تَغْتَرُّوا﴾: یعنی په دهوکه کښې واقع نه شئ چه الله پاک په مانځه سره ټول ګناهونه معاف کوی نو د ګناهونو نه احتیاط نه دې پکار، ځکه چه په مونځونو سره صرف واړۀ ګناهونه معاف کیږی او که لوئې ګناهونه هم الله پاک په خپل فضل او کرم سره معاف کړی نو هغه به په قبول شوی مانځه سره معاف کیږی او د قبولیت صلاة علم چاته هم نه شی کیدې.

⑨ باب ذَهَابِ الصَّالِحِينَ

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾

[٦٠٧٠] (٢) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ بَيَانٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ عَنْ مِرْدَاسٍ الأَسْلَمِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «يَذْهَبُ الصَّالِحُونَ

---

(١) ارشاد السارى: ١٢/٤٢٣

(٢) قال ابن بطال: ذهاب الصالحين من أشراط الساعة، إلا إنه إذا بقى الناس فى حفالة كحفالة الشعير أو التمر: فذلك إنذار بقيام الساعة وفناء الدنيا. وهذا الحديث معناه الترغيب فى الاقتداء بالصالحين والتحذير من مخالفة طريقهم خشية أن يكون من خالفهم ممن لا يباليه الله ولا يعبأ به. وبَالة: مصدر باليت محذوف منه الياء التى هى لام الفعل. وكان أصله (بالية) فكرهوا ياءً قبلها كسرة، لكثرة استعمال هذه اللفظة فى نفى كل ما لا يحفل به. وتقول العرب أيضًا فى مصدر باليت مبالاةً كما تقول بالة. والحفالة: سفلة الناس وأصلها فى اللغة ما تساقط من قشور التمر والشعير وغيرهما. والحثالة والحشافة مثله. (انظر شرح ابن بطال للبخارى ١٠/١٦١)

الأَوَّلُ فَالأَوَّلُ، وَيَبْقَى حُفَالَةٌ كَحُفَالَةِ الشَّعِيرِ أَوِ التَّمْرِ، لاَ يُبَالِيهِمُ اللَّهُ بَالَةً». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ حُفَالَةٌ وَحُثَالَةٌ. [ر: ٣٩٢٥]

د سيدنا مرداس اسلمي رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: نيکان بندګان به پرلپسې لاړ شي. او د اوربشو د بسو په شان ناکاره قسم خلق به پاتې شي. الله پاک به د هغوی لږه پرواه هم نه کوي.

امام بخاري رحمه الله فرمائي: حُفَالَةٌ او حُثَالَة په يو معنی کښې استعمالولې شي.

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه د ذهاب معنی د باران راځي. دا لفظ د ذهاب الصالحين په مناسبت سره امام بخاري رحمه الله ذکر کړې دې.

⑩ باب مَا يُتَّقَى مِنْ فِتْنَةِ الْمَالِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلاَدُكُمْ فِتْنَةٌ)

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې د مال د فتنې نه د بچ کيدلو تاکيد کړې شوې دې [١]، مال که په جائز طريقې سره حاصل کړې شي او په جائز مصارف کښې استعمال کړې شي نو د الله پاک نعمت دې خو که په ناجائز طريقې سره مال راشي يا مال په غلطو مصارفو کښې استعماليږي يا هغه د انسان د ګناهونو ذريعه جوړيږي، نو فتنه او لوئې ازمېښت دې.

[٦٠٧١] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ وَالْقَطِيفَةِ وَالْخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ». [ر: ٢٧٣٠]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د دينار او درهم غلام، د غوره ريښمي جامو او څادر غلام دې تباه شي، که هغه ته ورکړې شي نو خوشحاليږي او که ورنکړې شي نو خفه کيږي.

د ابو حصين نوم عثمان بن عاصم دې، حصين (د حاء په فتحې او د صاد په کسرې سره) دې.

﴿القطيفة﴾ کمبل، کپړا. ﴿الخميصة﴾ تور څادر. د حديث مطلب دا دې کوم انسان د دنيا دومره عاشق او غلام وي چه په دنيا کښې د هغه د خوشحالئ او خفګان اول او آخر سبب وي، که د دنيا يو څيز ورته ملاؤ شي نو خوشحاله، که ملاؤ نه شي نو خفه کيږي، د دنيا داسې عاشق غلام دپاره رسول الله ﷺ بد دعا اوفرمائيله.

---

[١]) قال ابن بطال: معنى الفتنة في كلام العرب: الاختبار والابتلاء. ومنه قوله تعالى: (وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا) (طه: ٤٠) أي اختبرناك. والفتنة: الإمالة عن القصد. ومنه قوله تعالى: (وَإِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ) (الإسراء: ٧٣) أي ليميلونك. والفتنة أيضًا: الإحراق من قوله تعالى: (يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ) (الذاريات: ١٣) أي يحرقون. هذا قول ابن الأنباري. والاختبار والابتلاء بجمع ذلك كله. وقد أخبر الله تعالى عن الأموال والأولاد أنها فتنة. (شرح ابن بطال ١٠/١٦٢)

حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَوْ كَانَ لاِبْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لاَبْتَغَى ثَالِثًا، وَلاَ يَمْلأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل : كه انسان سره د مال دوه واديانې وى نو هغه به د دريمې خواهش مند وى او د انسان خيټه د خاورو نه سوا يو څيز هم نه شي ډكولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوى چه توبه كوى.

قوله: ﴿وَلاَ يَمْلأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ﴾ : د ابن آدم خيټه صرف خاوره ډكولې شي، خاوره د مرګ نه كنايه ده يعنى ترڅو پورې چه هغه ژوندې وى د مال خواهش به د هغه وى. تردې چه د هغه مرګ راشى، علامه قسطلانى رحمه الله ليكى :

﴿كناية عن الموت، لاستلزامه الامتلاء، كانه قال: لا يشبع من الدنيا حتى يموت﴾ (۱)

[۶۰۷۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَوْ أَنَّ لاِبْنِ آدَمَ مِثْلَ وَادٍ مَالاً لأَحَبَّ أَنَّ لَهُ إِلَيْهِ مِثْلَهُ، وَلاَ يَمْلأُ عَيْنَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلاَ أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لاَ. قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ.

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل، هغوى اوفرمائيل چه كه انسان سره د مال (كدو بيزو وغيره) يو پوره ميدان وى نو هغه به غواړى چه هغه ته يو هم دغه شان وادى بله ملاؤ شى او د انسان سترګې د خاورو نه علاوه يو څيز هم نه شي ډكولې او څوک چه الله پاک ته توبه اوباسى هغه د هغه توبه قبلوى، سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه ماته معلومه نه ده دا د قرآن نه دي يا نه؟

قوله: ﴿قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلاَ أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لاَ﴾: سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه ماته معلومه نه ده چه دا حديث د قران كريم حصه ده (چه د هغې تلاوت منسوخ شوې دې) يا نه؟

قوله: ﴿قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ﴾ : د قال فاعل امام عطاء دې او دا د ماقبل سند سره متصل دې، امام عطاء بن ابى رباح رحمه الله فرمائى چه ما د عبدالله بن زبير رضي الله عنهما نه دا حديث په منبر باندې بيانولو سره واوريدلو، چونكه په وړاندې روايت كښې دى : ﴿سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ﴾

[۶۰۷۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْغَسِيلِ عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ يَقُولُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ

---

(۱) ارشاد السارى : ۴۳۶/۱۳

إِنَّ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ «لَوْأَنَّ ابْنَ آدَمَ أُعْطِي وَادِيًا مَلأً مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَانِيًا، وَلَوْأُعْطِي ثَانِيًا أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَالِثًا، وَلاَ يَسُدُّ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سيدنا عبد الله بن زبير رضي الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه که انسان ته يو وادى د سرو زرو ډکه ورکړې شي نو د بلې خواهش به کوى، که دويمه ورکړې شي نو د دريمې خواهش به کوى او د انسان خيټه د خاورې نه سوا يو څيز هم نه شى ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوى چه توبه کوى.

د ابو نعيم نامه فضل بن دکين ده

[٦٠٧٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «لَوْأَنَّ لاِبْنِ آدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَادِيَانِ، وَلَنْ يَمْلأَ فَاهُ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أُبَيٍّ قَالَ كُنَّا نَرَى هَذَا مِنَ الْقُرْآنِ حَتَّى نَزَلَتْ (أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ).

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. که د انسان سره د سرو زرو يو وادى وى نو هغه به غواړى چه هغه دوه شى او د هغه خوله سوا د خاورو نه بل يو څيز هم نه شى ډکولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوى څوک چه توبه کوى.

په دې حديث کښې د ﴿ فاه ﴾ يعنى فم (خولې) ذکر دې. په اول روايت کښې د بطن. او عين ذکر راغلې دې. علامه عينى او قسطلانى رحمهما الله فرمائى:

﴿ ليس المراد الحقيقة فى عضو بعينه بقرينة عدم الانحصار فى التراب إذ غيره يملؤه أيضًا بل هو كناية عن الموت لأنه مستلزم للامتلاء فكأنه قال: لا يشبع من الدنيا حتى يموت فالغرض من العبارات كلها واحد وليس فيها إلا التفنن من الكلام ﴾ (١)

يعنى: دلته متعين طور د بدن يو اندام مراد نه دې بلکه دا د مرګ نه کناية ده. د حديث حاصل دا دې چه دنيا نه انسان هغې پورې نه مړيږى. ترڅو پورې چه د هغه مرګ رانشى، د ټولو عبارتونو مقصد يو دې سوا د کلام د تنوع نه بل هيڅ مقصد نه دې

او حافظ ابن حجر رحمه الله ليکى: ﴿ وهذا يحسن فيما إذا اختلفت مخارج الحديث وأما إذا اتحدت فهو من تصرف الرواة ثم نسبة الامتلاء للجوف واضحة والبطن بمعناه وأما النفس فعبر بها عن الذات وأطلق الذات وأراد البطن من إطلاق الكل وإرادة البعض وأما النسبة إلى الفم فلكونه الطريق إلى الوصول للجوف ويحتمل أن يكون المراد بالنفس العين وأما العين فلأنها الأصل فى الطلب لأنه يرى ما يعجبه فيطلبه ليحوزه إليه وخص

(١) عمدة القارى ٦٩/٢٣، وارشاد السارى ٤٣٨/١٣

البطن فى أكثر الروايات لان أكثر مايطلب المال لتحصيل المستلذات وأكثرها يكون للاكل والشرب ﴾ (۱)
دا وضاحت هغه وخت صحيح دې چه كله د حديث الفاظ مختلف واقع شوې وى، بيا د امتلاء يعنى ډكيدلو نسبت د خيټې طرف ته كول واضح دى. د بطن معنى هم دا ده او نفس وئيلو سره شخص او ذات مراد كولې شى. ذات وئيلو سره بطن يعنى خيټه مراد كول دا ﴿اطلاق الكل وارادة البعض ﴾ د قبيل نه دې. يعنى كل وئيلو سره جزء مراد كول او فم يعنى د خولې طرف ته د دې نسبت په دې بناء دې چه د خولې په ذريعه خيټې ته څيز رسيږى او د سترګو ذكر په دې وجه دې چه په طلب او لټون كښې سترګه اصل ده او په اكثر رواياتو كښې د بطن يعنى خيټې ذكر دې، په دې وجه اكثر چه كوم مال طلب كولې شى، هغه د خوند حاصلولو دپاره كولې شي او د خوند ډير صورتونه د خوراک څکاک نه حاصليږى.

قوله: ﴿ وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ ﴾ : ابو الوليد هشام بن عبدالملک طيالسى د امام بخارى رحمه الله شيخ دې. هغوى د سيدنا ابى بن كعب رضي الله عنه نه نقل كوى چه دا حديث ﴿ لوكان لابن ادم واديان من مال ﴾ به مونږ د قرآن حصه ګڼړله، تردې چه سورة تكاثر نازل شو، نو بيا مونږ ته معلومه شوه چه دا قرآن نه دې بلكه د رسول الله ﷺ حديث دې، ځكه چه په سورة التكاثر كښې د حديث دا مفهوم په ډير بليغ طريقې سره بيان كړې شوې دې.

بعض حضرات وائى چه دا د قرآن كريم آيت وو، چه كله سورة التكاثر نازل شو نو د دې تلاوت منسوخ شو خو د دې حكم لا باقى دې. (۲)

فائده : د تعليقاتو په سلسله كښې د امام بخارى رحمه الله يو منهج : امام بخارى رحمه الله تعليقات په ﴿قال فلان ﴾ سره ذكر فرمائى خو چرته چرته چه ئې ﴿ قال لنا ﴾ وئيلې دې ظاهره ده چه هغه تعليق نه دې. بلكه موصول دې. دلته ئې ﴿ قال لنا ابوالوليد ﴾ فرمائيلې دې. دا هم موصول دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دا اسلوب هلته اختياروى چرته چه د حديث متن د هغوى د شرط مطابق نه وى، يا د سند څوک راوى د هغوى د شرط مطابق نه وى، پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى :

﴿ قوله قال لنا ظاهر فى الوصل وان كان بعضهم قال انها للاجازة أو للمناولة أو للمذاكرة فكل ذلك فى حكم الموصول وان كان التصريح بالتحديث أشد اتصالا والذى ظهر لى بالاستقراء من صنيع البخارى أنه لا يأتى بهذه الصيغة الا إذا كان المتن ليس على شرطه فى أصل موضوع كتابه كأن يكون ظاهره الوقف أو فى السند من ليس على شرطه فى الاحتجاج ﴾ (۳)

---

۱) فتح البارى ۳۰۸/۱۱، وارشاد السارى ۴۳۹/۱۳
۲) ارشاد السارى : ۴۳۹/۱۳
۳) فتح البارى : ۳۰۹/۱۱

(۱۱) باب قول النبى صلى الله عليه وسلم «هذا المال خضرة حلوة»

وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى (زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا).

قَالَ عُمَرُ اللّٰهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا، اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْ أُنْفِقَهُ فِي حَقِّهِ.

ډولی کړې شوې دی (اکثر) خلقو دپاره مینه د مرغوب څیزونو (مثلا) زنانه شوې. خامن شو. د سرو او سپینو لګیدلی ډهیری، هغه اسونه چه په هغوی باندې نخښې وی. (یا نور) څاروی شو او فصل شو (خو) دا ټول استعمالیدونکی څیزونه دی د دنیا د ژوند او الله پاک سره ده غوره بدله (چه کله مرګ راشی)

مفتی اعظم پاکستان مولانا محمد شفیع رحمه الله په معارف القرآن کښې د دې آیت کریمه په تفسیر کښې لیکی:

د دې آیت کریمه نه معلومه شوه چه د دنیا د دې مرغوب څیزونو د انسان دپاره ډولی کول هم د الله پاک یو فعل دې، کوم چه په ډیرو حکمتونو باندې بناء دې. او بعض آیتونه چه په هغې کښې داسې قسم تزئین د شیطان طرف ته منسوب کړې شوې دې لکه ﴿ زین لهم الشیطان اعمالهم ﴾ په هغې کښې د داسې څیزونو تزئین مراد دې کوم چه عقلا او شرعا بد دې. یا د تزئین هغه درجه مراد ده کومه چه د حد نه د تیریدو د وجې نه بده ده. ګینې مباحاتو لره ډولی کول مطلقا بد نه دی، بلکه په هغې کښې ډیر فوائد هم دی، هم په دې وجه په بعض آیتونو کښې دا تزئین صراحتا د الله پاک طرف ته منسوب کړې شوې دې. لکه چه اوس بیان کړې شو.

خلاصه د کلام دا ده چه د دنیا خوندور او مرغوب څیزونه الله پاک په خپل فضل او حکمت سره د انسان دپاره مزئین فرمائیلو سره د هغې محبت د هغه په زړه کښې واچولو. چه په هغې کښې د ډیرو حکمتونو نه یو دا هم دې چه د انسان امتحان واخستلې شی چه دا سرسری او ظاهری مرغوبات او د هغې په خو ورځې لذت کښې اخته کیدو سره د دې ټولو څیزونو رب او خالق او مالک یاد اوساتی او دې څیزونو لره د هغه د معرفت او محبت ذریعه جوړوی یا هم د هغه څیزونو په محبت کښې اینختلو سره اصلی مالک او خالق او په آخرت کښې د هغه مخې ته پیشی او حساب او کتاب لره هیر کړی. اول سړې هغه دې چه هغه د دنیا نه هم فائده اوچته کړه او په آخرت کښې هم کامیاب پاتې شو، د دنیا مرغوبات د هغه دپاره د لارې خنډ جوړیدو په ځائې د لارې معلومات ورکونکې د اخرت د کامیابئ ذریعه جوړ شو او دویم سړې هغه دې کوم دپاره چه هم دا څیزونه د آخرت د بربادئ او د دائمی عذاب سبب شو او که په ژور نظر سره اوکتلې شی نو دا څیزونه د هغه دپاره په دنیا کښې عذاب جوړیږی په قرآن کریم کښې د هم داسې خلقو متعلق ارشاد دې ﴿ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴾ یعنی: تاسو د دې کفارو د مال او اولاد

نه په تعجب کښې نه شئ ځکه چه دې نافرمانو ته د مال او اولاد ورکولو سره د هغوی هیڅ فائده اونشوه. بلکه دا اموال او اولاد به د هغوی دپاره په آخرت کښې خو د هغوی دپاره عذاب جوړیږی. په دنیا کښې هم شپه او ورځ د فکرونو او مشاغلو د وجې نه د هغوی دپاره د عذاب باعث جوړ شی.

الغرض د دنیا کوم څیزونه چه الله پاک د انسان دپاره مزین او مرغوب جوړ کړې دی. د شریعت مطابق په اعتدال سره د هغې د طلب او ضرورت موافق د هغې جمع کول د دنیا او آخرت فلاح ده او په ناجائز طریقو باندې د هغې استعمال یا په جائز طریقو کښې دومره غلو او رغبت چه د هغې په سبب د آخرت نه غافل شی. د حکمت باعث دې. مولانا رومی رحمه الله د دې څه ښه مثال بیان فرمائیلې دې!

آب اندر زیر کشتی پشتی است　　آب در کشتی هلاك کشتی است

یعنی د دنیا سازوسامان د اوبو په شان دې او په دې کښې د انسان زړه د یوې کشتۍ په شان دې. اوبو چه ترڅو پورې د کشتۍ نه لاندې او یو خوا بل خوا وی نو د کشتۍ دپاره مفید او معین او د هغې مقصد وجود لره پوره کونکی وی او که اوبه په کشتۍ کښې دننه داخلې شی نو هم دا د کشتۍ د غرقیدو او هلاکت سامان شی. هم دغه شان د دنیا مال او متاع چه ترڅو پورې د انسان په زړه کښې غلبه بیا نه مومی. د هغه دپاره په دین او دنیا کښې معین او مددګار دی. او کوم وخت چه غواړی د هغه په زړه باندې خواره شی نو د زړه هلاکت دې. (۱)

قوله: ﴿قَالَ عُمَرُ اللّٰهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا﴾: د سورة آل عمران په آیت کریمه کښې الله پاک د مختلف دنیوی څیزونو په باره کښې فرمائیلې دی چه الله پاک هغه د خلقو دپاره مزین کړې دی، سیدنا فاروق اعظم رضی الله عنه فرمائی: اې الله! کوم څیزونه چه تا زمونږ دپاره ډولی کړې دی هغې ته کتلو او موندلو سره د خوشحالیدو نه سوا مونږ سره بله لاره نشته. اې الله! زه ستانه ددې په خپل صحیح مصرف کښې د خرچ کولو دعا کوم.

دا تعلیق دارقطنی موصولا نقل کړې دې او په هغې کښې دا تفصیل دې چه کله فتوحات شروع شو نو سیدنا عمر رضی الله عنه ته د مشرق نه مال راغلو. سیدنا عمر رضی الله عنه پرانستلو سره اوکتلو نو په هغې کښې کالی. جواهر او نور سازوسامان وو. سیدنا عمر رضی الله عنه په ژړا شو، خلقو تپوس اوکړو، اې امیر المؤمنین! تاسو ولې ژاړئ؛ دا خو مال غنیمت دې. وې فرمائیل: د کوم قوم نه چه دا مال حاصل شو. دا مال د هغوی د قتل کولو او د هغوی د بې عزته کولو نه پس حاصل شوې دې، مقصد دا وو چه که هغوی بغیر د جنګ او قتال نه اسلام قبول کړې وې نو دې ته به ضرورت نه راتلو، بیا چه ئې کله هغه مال تقسیمولو نو د قرآن کریم دا آیت ﴿زين للناس﴾ تلاوت اوفرمائیلو! او وې فرمائیل: دا دنیاوی څیزونه مونږ ته محبوب دی. اې الله! د دوی د شر نه مونږ بچ کړه او ماته توفیق راکړه چه دا په صحیح

۱) معارف القران، سورة آل عمران: ۲/۲۹، ۳۰

مصرف کښي خرچ کړي شم. (۱)

[۲۰۷۲] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِي يَقُولُ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ «هَذَا الْمَالُ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِطِيبِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى». [ر: ۱۳۲۱]

د سيدنا حکيم بن حزام رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه (څه) اوغوښتل نو ماته ئي راکړل. ما بيا اوغوښتل نو ماته ئي راکړل. ما بيا اوغوښتل او رسول الله ﷺ راکړل. بيا ئي اوفرمائيل اې حکيم! دا مال شين او خوشګوار دې. پس کوم سړې چه دا په صحيح نيت سره اخلي نو د هغه په مال کښې برکت وی او څوک چه ئي په لالچ سره اخلي نو د هغه په مال کښې برکت نه وی. بلکه هغه سړې د هغه چا په شان وی چه خوراک کوی خو د هغه خيټه نه ډکيږی او پورته لاس د لاندې لاس نه غوره دې.

قوله: ﴿ثُمَّ قَالَ هَذَا الْمَالُ، وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ: قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ﴾: (۲) يعنى سفيان راوی ته شک دې چه رسول الله ﷺ ﴿ان هذا المال خضرة حلوة﴾ اوفرمائيلو يا ﴿يا حكيم ان هذا المال خضرة حلوة﴾ اوفرمائيلو. ﴿قال لى: يا حكيم﴾ يعنى رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل: اې حکيم....

⑫ بَاب مَا قَدَّمَ مِنْ مَالِهِ فَهُوَ لَهُ

انسان چه کوم مال د الله پاک په لاره کښې او د خير په کارونو کښې خرچ کوی د خپل ځان د پاره ئي د آخرت ذخيره کړی، هم هغه د هغه دې او د هغه په کار به راځی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم د دې حقيقت طرف ته اشاره فرمائيلې ده.

[۲۰۷۷] حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيُّكُمْ مَالُ وَارِثِهِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِنَّا أَحَدٌ إِلاَّ مَالُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ. قَالَ:

(۱) ارشاد السارى: ۴۴۱/۱۳

(۲) وظاهر السياق أن حكيما قال لسفيان وليس كذلك لأنه لم يدركه لان بين وفاة حكيم ومولد سفيان نحو الخمسين سنة ولهذا لا يقرأ حكيم بالتنوين وانما المراد أن سفيان رواه مرة بلفظ ثم قال أى النبى صلى الله عليه و سلم ان هذا المال ومرة بلفظ ثم قال لى يا حكيم (فتح البارى: ۳۱۳/۱۱ وارشاد السارى. ۴۴۲/۱۲)

«فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ، وَمَالُ وَارِثِهِ مَا أَخَّرَ».
د سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په تاسو کښې کوم يو دې چاته چه د خپل مال نه زيات د خپل وارث مال عزيز وی؟ صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو يارسول الله ﷺ! په مونږ کښې يوهم داسې نه دې چاته چه خپل مال عزيزنه وی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل بيا د هغه مال هغه دې کوم چه هغه (د مرګ نه) مخکښې (د الله پاک په لارد کښې خرچ) کړو. اودهغه دوارث مال هغه دې کوم چه دهغه نه پاتې شو او مړ شو.[1]

⑬ باب الْمُكْثِرُونَ هُمُ الْمُقِلُّونَ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (هود: ۱۵، ۱۶)

د ﴿مكثرون﴾ نه مالدار خلق مراد دی چه هغوی سره د دولت کثرت وی. وې فرمائيل چه هغوی به په اجر او ثواب کښې کم تر وی. امام بخاری رحمه الله په باب کښې د سورة هود دوه آيتونه ذکر اوفرمائيل. چه د هغې ترجمه دا ده:
کوم سړې چه (په خپل اعمال خير سره) صرف د دنياوی ژوند (منفعت) او د هغې ډول (حاصلول) غواړی (لکه شهرت. نيک نامی او جاه ومرتبه او د آخرت د ثواب نيت د هغه نه وی) نو مونږ به د هغه خلقو د اعمالو جزاء هغوی ته په دنيا کښې ورپوره کړو او د هغوی دپاره په دنيا کښې هيڅ کمې نه وی. (يعنی په دنيا کښې د هغوی د اعمالو په عوض کښې هغوی ته نيک نامی او صحت و فراغ او عيش او کثرت مال و اولاد ورکولې شی چه کله د هغه اعمالو اثر په خپلو اضداد باندې غالب شی او که په اضداد باندې غالب نه شی نو بيا

---

[1]) قال ابن بطال في شرحه: فإن قيل: هذا الحديث يدل على أن إنفاق المال في وجوه البر أفضل من تركه لوارثه. وهذا يعارض قوله (صلى الله عليه وسلم) لسعد: (إنك إن تترك ورثتك أغنياء خير من أن تتركهم عالة يتكففون الناس).
قيل: لا تعارض بينهما. وإنما خص النبي (صلى الله عليه وسلم) سعداً على أن يترك مالاً لورثته: لأن سعداً أراد أن يتصدق بماله كله في مرضه، وكان وارثه ابنته والابنة لا طاقة لها على الكسب. فأمره (صلى الله عليه وسلم) بأن يتصدق منه بثلثه ويكون باقيه لابنته ولبيت مال المسلمين. وله أجر في كل من يصل إليه من ماله شيء بعد موته. وحديث ابن مسعود إنما خاطب به (صلى الله عليه وسلم) أصحابه في صحتهم ونبّه به من شحّ على ماله. ولم تسمح نفسه بإنفاقه في وجوه البر أن ينفق منه في ذلك: لئلا يحصل وارثه عليه كاملاً موفراً. ويخيب هو من أجره. وليس فيه الأمر بصدقة المال كله فيكون معارضاً لحديث سعد. بل حديث عبد الله مجمل يفسره حديث سعد. ويدل على صحة هذا التأويل ما ذكره أهل السير. عن ابن شهاب أن أبا لبابة قال: (يا رسول. إن من توبتي أن أهجر دار قومي التي أصبت فيها الذنب. وأنخلع من مالي صدقة إلى الله ورسوله. قال: يجزئك الثلث) فلم يأمره بصدقة ماله كله. (شرح ابن بطال: ۱۰/۱۶٤، ۱۶۵

دا اثر نه مرتب کیږی. دا خو په دنیا کښې شوه او پاتې شو آخرت نو، دا داسې خلق دی چه د ښغوی دپاره په آخرت کښې سوا د دوزخ نه نور هیڅ (ثواب وغیره) نشته او هغوی چه څه کړي وو هغه په آخرت کښې ټول (په ټوله) بیکاره (ثابت) شو.
د آیت کریمه مناسبت. د باب سره ظاهر دې چه کوم خلق دنیا غواړی. دنیا به هغوی ته ملاؤ شی. خو د آخرت د اجر نه به محروم وی.

[۲۰۷۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ-رضي الله عنه- قَالَ خَرَجْتُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْشِي وَحْدَهُ، وَلَيْسَ مَعَهُ إِنْسَانٌ - قَالَ - فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَكْرَهُ أَنْ يَمْشِيَ مَعَهُ أَحَدٌ - قَالَ - فَجَعَلْتُ أَمْشِي فِي ظِلِّ الْقَمَرِ فَالْتَفَتَ فَرَآنِي فَقَالَ «مَنْ هَذَا». قُلْتُ أَبُو ذَرٍّ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ. قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ تَعَالَهْ». قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ «إِنَّ الْمُكْثِرِينَ هُمُ الْمُقِلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ مَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا، فَنَفَحَ فِيهِ يَمِينَهُ وَشِمَالَهُ وَبَيْنَ يَدَيْهِ وَوَرَاءَهُ، وَعَمِلَ فِيهِ خَيْرًا». قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَا هُنَا». قَالَ فَأَجْلَسَنِي فِي قَاعٍ حَوْلَهُ حِجَارَةٌ فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَا هُنَا حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ». قَالَ فَانْطَلَقَ فِي الْحَرَّةِ حَتَّى لاَ أَرَاهُ فَلَبِثَ عَنِّي فَأَطَالَ اللُّبْثَ، ثُمَّ إِنِّي سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُقْبِلٌ وَهُوَ يَقُولُ «وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى». قَالَ فَلَمَّا جَاءَ لَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ مَنْ تُكَلِّمُ فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ مَا سَمِعْتُ أَحَدًا يَرْجِعُ إِلَيْكَ شَيْئًا. قَالَ «ذَلِكَ جِبْرِيلُ - عَلَيْهِ السَّلاَمُ - عَرَضَ لِي فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ، قَالَ بَشِّرْ أُمَّتَكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ. قَالَ قُلْتُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ، وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ».
قَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ وَحَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ وَالأَعْمَشُ وَعَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رُفَيْعٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ بِهَذَا.
قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ، لاَ يَصِحُّ، إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ.
قِيلَ لأَبِي عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لاَ يَصِحُّ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ. وَقَالَ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا. إِذَا مَاتَ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. عِنْدَ الْمَوْتِ. [ر: ۲۲۵۸]

د سیدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه نه روایت دې چه یوه ورځ زه بهر اوتلم نو اومې کتل چه رسول الله ﷺ یواځې روان ووم او هغوی سره څوک هم نه وو. سیدنا ابوذر رضی الله عنه فرمائی چه ما دا اوګنړله چه رسول الله ﷺ به دا خبره خوښه نه کړی چه هغوی سره دې څوک وی، پس زه د سپوږمۍ په رڼړا کښې په رسول الله ﷺ پسې شاته روان شوم، په دې کښې رسول الله ﷺ راستون شو او ماته کتلو سره ئې اوفرمائیل: څوک ئې؟ ما عرض اوکړو: ابوذر! الله پاک

دي ما په رسول الله ﷺ باندې قربان کړي. رسول الله ﷺ اوفرمائيل. ابوذر: دلته راشه
ابوذر رضي الله عنه فرمائي چه زه د لږ وخته پورې هغوی سره روان اوم د دې نه پس رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کوم خلق (په دنيا کښې) زيات مال او دولت جمع کړې دې. د قيامت په ورځ به هم هغوی غريبانان وی سوا د هغوی نه چاته چه الله پاک مال ورکړې وی او هغوی هغه ښي او ګس. وراندې روستو خرچ کړې وی او هغه ئې په نيکو کارونو کښې صرف کړې وی
سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرمائي چه زه بيا د لږ ساعته پورې د رسول الله ﷺ سره روان اوم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل، دلته کينه. رسول الله ﷺ زه په يو هواره زمکه باندې کينولم چه د هغې نه چاپيره کانړی وو او وې فرمائيل: دلته تر هغه وخته پورې کينه چه ترڅو پورې زه تاته واپس رانشم.
سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرمائي رسول الله ﷺ د کانړيزې زمکې طرف ته لاړو او د سترګو نه غيب شو. هغوی هلته وو او د ډير وخته پورې وو. بيا ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوی په دې وئيلو سره تشريف راوړلو ﴿وان سرق وان زنى﴾ که غلا ئې کړې وی او که زنا ئې کړې وی.
سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرمائي چه کله رسول الله ﷺ تشريف راوړلو نو زما نه صبر اونشو او ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! الله پاک دې ما په تاسو باندې قربان کړي! د دې کانړيزې زمکې په غاړه تاسو د چا سره خبرې کولې. ما خو بل چا لره تاسو سره په خبرو کولو باندې نه وو ليدلې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: جبرائيل عليه السلام وو. د کانړيزې زمکه (حرة) په غاړه باندې ما سره ملاؤ شو او وې فرمائيل چه خپل امت ته دې زيرې واوروه چه کوم انسان هم په دې حال کښې مړ شو چه هغه د الله پاک سره څوک نه وی شريک کړې هغه به جنت ته ځي.
ما عرض اوکړو اې جبريل! اګر چه هغه غلا کړې وی او زنا ئې کړې وی؟ وې فرمائيل: او اګر چه هغه شراب هم څکلې وی.

د سند وضاحت: امام بخاري رحمه الله چه کوم روايت ذکر فرمائيلې دې د دې په سند کښې ﴿عبدالعزيز بن رفيع عن زيد بن وهب﴾ عبدالعزيز د زيد بن وهب نه په عن سره نقل کوی. د نضر به شميل په دې روايت کښې د شعبه درې شيوخ دی اول حبيب بن ابی ثابت. دويم سليمان اعمش او دريم عبدالعزيز بن رفيع او دا درې واړه د ﴿عن﴾ په ځائې ﴿حدثنا زيد بن وهب بهذا﴾ يعنې په تصريح د تحديث سره نقل کوی. بهذا سره حديث مذکور مراد دې.
د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه د قتيبه بن سعيد په طريق کښې اګر چه عنعنه ده. عبدالعزيز بن رفيع په عن سره ذکر کوی خو د شعبه په روايت کښې د تحديث تصريح ده.

يو اعتراض او د هغې جواب: اسماعيلی په امام بخاري رحمه الله باندې اعتراض کړې دې چه د شعبه په طريق کښې د مکثرين او مقلين والا حصه نشته، صرف ﴿مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا﴾ والا حصه ده. په داسې صورت کښې د قتيبة بن سعيد او شعبه دواړو رواياتو ته يو ځنګه وئيلې کيدې شي.
شارحينو د دې جواب دا ورکړې دې چه په حقيقت کښې د سيدنا ابوذر رضي الله عنه دا حديث په

درې خبرو باندې مشتمل دي
① يو مکثرين او مقلين والا خبره
② دويم ﴿ ما يسرني ان عند مثل احد ذهبا ﴾ ،لکه چه د وړاندې په باب په روايت کښې راروان دی، ③ دريم ﴿ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا ﴾.
رسول الله ﷺ دا درې واړه خبرې سيدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه ته ارشاد اوفرمائيلې
د دې نه په هره يوه خبره باندې د حديث اطلاق کيدلې شی. اګر چه پوره حديث په درې بيلو بيلو خبرو باندې مشتمل دې [1]

قوله: ﴿ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ لَا يَصِحُّ إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ ﴾: امام بخاری رحمه الله فرمائی : ﴿ ابوصالح عن ابی الدرداء ﴾ والا حديث دې او صحيح نه دې. صحيح حديث د سيدنا ابوذر رضی الله عنه دې. د دې تذکره مونږ په دې وجه باندې اوکړه چه صحيح صورت حال او حقيقت واضح او معلوم شی.
﴿ انما اردناه للمعرفة ای : انما اردنا ان نذکره للمعرفة بحاله ﴾
د سيدنا ابوذر رضی الله عنه د روايت تفصيل ستاسو مخې ته راغلو. په وړاندې باب کښې دا روايت راروان دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ ته سيدنا جبريل عليه السلام زيرې اورولې دې چه ﴿ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ.... وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى ﴾
بالکل هم دغه شان يو روايت د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه ذکوان ابو صالح نقل فرمائيلې دې.
د سيدنا ابوذر رضی الله عنه نه دا روايت زيد بن وهب نقل فرمائی. سليمان اعمش د خپل شيخ زيد بن وهب نه تپوس اوکړو چه ماته دا خبره رارسيدلې ده چه دا حديث رسول الله ﷺ سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه ته اورولې وو او هغوی د دې راوی دې، نو زيد بن وهب اووې چه ماته صرف سيدنا ابوذر رضی الله عنه دا حديث په مقام ربذه کښې اورولې وو (ابوالدرداء رضی الله عنه نه)، نو سليمان اعمش اوفرمائيل چه ابوصالح ماته د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه هم دغه شان حديث نقل فرمائيلې دې. [2]
امام بيهقی رحمه الله فرمائی چه دا دواړه بيل بيل احاديث دی. اګر چه معنوی لحاظ سره د دواړو مفهوم يو دې. خو په دوه بيلو بيلو موقعو باندې رسول الله ﷺ دا ارشاد اوفرمائيلو. [3]
امام بخاری رحمه الله د دواړو احاديثو ترمينځه محاکمه کولو سره اوفرمائيل چه صحيح حديث د ابی ذر رضی الله عنه دې او ابو صالح ذکوان چه د سيدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه هم دغه شان کوم روايت نقل کړې دې هغه مرسل دې صحيح نه دې.

---

[1]) ارشاد الساری ٤٤٥/١٣، وفتح الباری : ٣١٧/١١، وعمدة القاری : ٧٩/٢٣
[2]) وفتح الباری : ٣٢٢/١١، وعمدة القاری : ٧٨/٢٣
[3]) وفتح الباری : ٣٢٣/١١، ارشاد الساری ٤٤٥/١٣

خو صاحب تلویح د امام بخاری رحمه الله په محاکمه باندې تنقید کړې دې او فرمائی چه امام نسائی رحمه الله دا حدیث د امام مسلم په شرط باندې په صحیح سند سره نقل کړې دې. (۱)

﴿ قِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لَا يَصِحُّ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ وَقَالَ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﴾

د امام بخاری رحمه الله نه د عطاء بن یسار رحمه الله د هغه روایت په باره کښې تپوس اوکړې شو. کوم چه هغوی د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه نقل فرمائیلې دې. چه د هغې تخریج امام نسایی رحمه الله کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُصُّ عَلَى الْمِنْبَرِ الْبَقَرَةِ يَقُولُ: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَةِ فَقُلْتُ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الثَّانِيَةَ: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَةِ فَقُلْتُ الثَّانِيَةَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الثَّالِثَةِ: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَةِ فَقُلْتُ الثَّالِثَةَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَإِنْ رَغِمَ أَنْفُ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﴾(۲)

یعنی: سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه فرمائی چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه په منبر باندې واوریدل ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ یعنی څوک چه د خپل رب مخې ته د اودریدلو نه اویریدو. د هغه دپاره دوه جنتونه دی. نو ما اووې اګر چه هغه زنا او غلا کړې وی یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل اګر چه هغه غلا او زنا کړې وی. ما دوباره اووې. رسول الله صلی الله علیه وسلم دوباره ارشاد اوفرمائیلو. دریم کرت رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: اګر چه د ابوالدرداء پوزه په خاورو باندې ککړه شی.

امام بخاری رحمه الله د دې حدیث په باره کښې هم اوفرمائیل چه دا هم مرسل دې. صحیح نه دې. صحیح حدیث د ابوذر رضی الله عنه دې، وې فرمائیل: د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه په حدیث کرښه راکاږئ. یعنی هغه پریږدئ ﴿إِذَا مَاتَ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ عِنْدَ الْمَوْتِ﴾، ځکه چه هغه مرسل دې.

د نسخو فرق: **دلته دوه نسخې دی:** ① په اوله نسخه کښې ﴿إِذَا مَاتَ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ عِنْدَ الْمَوْتِ﴾ الفاظ دی، مونږ چه کومه نسخه د متن په طور اختیار کړې ده. په هغې کښې د ﴿اذا مات﴾ الفاظ دی. په دې صورت کښې ﴿ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا ﴾ سره د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث طرف ته اشاره ده، د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث دا الفاظ نقل کولو سره امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث ﴿ اذا مات قال: لا اله الا الله عند الموت﴾ باندې خط راکاږئ او هغه پریږدئ ځکه چه هغه مرسل دې.

---

(۱) ارشاد الساری ۴۴۵/۱۳، وعمدة القاری: ۷۹/۲۳

(۲) السنن الکبری للنسائی، کتاب التفسیر، سورة الرحمن: ۴۴۸/۶، (رقم الحدیث: ۱۱۵۶)

② دویم نسخه دا ده ﴿ هذا، اذتاب قال: لا اله الا الله عند الموت ﴾ په هندوستانی نسخه کښې د ﴿اذاتاب﴾ الفاظ دی. د دې نسخې مطابق په ﴿ اضربوا علی حدیث ابی الدرداء ﴾ باندې خبره ختمه شوې ده او ﴿ هذا اذاتاب، قال: لا اله الا الله عند الموت ﴾ دا د امام بخاری رحمه الله د طرف نه په حدیث الباب باندې تبصره ده. په حدیث الباب کښې دی چه چا ﴿ لا اله الا الله ﴾ اووې. هغه به جنت ته داخلیږی. اګرچه هغه زنا اوغلا کړې وی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه دا حکم په هغه صورت کښې دې چه کله هغه د ګناهونو نه توبه کړې وی او د مرګ په وخت ئې کلمه طیبه وئیلې وی. ظاهره ده چه په توبې سره دا ګناهونه معاف کیږی نو داسې انسان به جنت ته ځی.
دا د امام بخاری رحمه الله تاویل دې. نور حضرات فرمائی چه که توبه ئې نه وی کړې نو هم د خپلو ګناهونو سزا خوړلو نه پس جنت ته داخلیږی ﴿ دخل الجنة ﴾ نه مراد دا کیدې شی چه بالآخر به جنت ته داخلیږی. پس شاه انور شاه کشمیری رحمه الله لیکی:

﴿ قوله: (قال أبو عبد الله: هذا إذا مات، وقال: لا إله إلا الله عند الموت) لمّا استشكلَ المصنِّفُ النجاةَ مع ارتكاب الزنا، والسرقة، حمله على أن المرادَ من الزنا والسرقةِ الذی قد تاب منه، فإذا تاب منه قبل الموت، وقال الكلمة، فذلك يَدْخُلُ الجنةَ. والذی تبيَّن لی أن الحديثَ سِيقَ لبيان أن المؤمنَ العاصِ يَدْخُلُ الجنة آخراً، وإنما عبَّر كذلك فی اللفظ، لأنَّ الكافر لا يَدْخُلُها أبداً حتى يَلِجَ الجملُ فی سَمِّ الخياط. وإذا كان المؤمنُ العاصِ دَاخِلَها، ولو بعد التعذيب يسيراً، صحَّ الإطلاقُ فی التعبير. فالدخولُ فی الجنة، أو تحريمُ النار عليه، كلُّه بالنظر إلى حال الكافر. ولمّا تعلَّم الناسُ المسألةَ فی المؤمن المُسْرِفِ، وتقرَّرت فی أذهانهم، صارت عندهم كالبديهی، فزَعَمُوا أنَّها لا تحتاج إلى تنبيه، مع أنه لو لم يُعَلِّمنا لَمَا عَلِمْنَا: {وما كُنَّا لِنَهْتَدِیَ لولا أن هَدَانا الله} (الأعراف: ٤٣). فهذا هو المرادُ عندی، والله تعالى أعلم بالصواب ﴾ (١)
بهر حال د عطاء بن یسار رحمه الله ته هم امام بخاری رحمه الله غیر صحیح او مرسل وئیلې دې.
خو حافظ ابن حجر رحمه الله د امام بخاری رحمه الله خبرې ته قابل اشکال وئیلې ده. هغوی فرمائی چه د عطاء روایت مرسل نه دې، ځکه چه د عطاء بن یسار رحمه الله سماعت د ابو الدرداء رضی الله عنه نه ثابت دې. لکه چه ابن ابی حاتم او طبرانی او د بیهقی په روایت کښې دی. پس هغوی لیکی:

﴿ وقد وقع التصريح بسماع عطاء بن يسار له من أبی الدرداء فی رواية بن أبی حاتم فی التفسير والطبرانی فی المعجم والبيهقی فی شعبه ﴾ (٢)

---

١) فیض الباری ٤/٤٢٥
٢) فتح الباری ١١/٣٢٣

⑭ باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا».

[٦٠٧٩] حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ قَالَ أَبُو ذَرٍّ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَرَّةِ الْمَدِينَةِ فَاسْتَقْبَلَنَا أُحُدٌ فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ».
قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «مَا يَسُرُّنِي أَنَّ عِنْدِي مِثْلَ أُحُدٍ هَذَا ذَهَبًا، تَمْضِي عَلَيَّ ثَالِثَةٌ وَعِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلاَّ شَيْئًا أَرْصُدُهُ لِدَيْنٍ، إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ. ثُمَّ مَشَى فَقَالَ «إِنَّ الأَكْثَرِينَ هُمُ الأَقَلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا - عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ - وَقَلِيلٌ مَا هُمْ». ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لاَ تَبْرَحْ حَتَّى آتِيَكَ». ثُمَّ انْطَلَقَ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ حَتَّى تَوَارَى فَسَمِعْتُ صَوْتًا قَدِ ارْتَفَعَ، فَتَخَوَّفْتُ أَنْ يَكُونَ قَدْ عَرَضَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ آتِيَهُ فَذَكَرْتُ قَوْلَهُ لِي «لاَ تَبْرَحْ حَتَّى آتِيَكَ» فَلَمْ أَبْرَحْ حَتَّى أَتَانِي، قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ صَوْتًا تَخَوَّفْتُ، فَذَكَرْتُ لَهُ فَقَالَ «وَهَلْ سَمِعْتَهُ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ «ذَاكَ جِبْرِيلُ أَتَانِي فَقَالَ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ «وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ». [ر: ٢٢٥٨]

د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه روایت دې چه زه د رسول الله ﷺ سره د مدینې په کانړیزې علاقه کښې روان اوم. هم په دې دوران کښې د احد غر زمونږ مخې ته راغلو. رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائیلو: ابوذر! ما عرض اوکړو حاضر یم یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه به په دې کله هم خوشحاله نه شم چه ما سره ددې احد د غر برابر سرۀ زر وی او په هغې باندې درې ورځې تیرې شی چه د هغې نه یو دینار هم باقی پاتې شی، سوا د هغه لږ مال نه چه کوم زه د قرض د ادا کولو دپاره پریږدم، بلکه هغه به زه د الله پاک په بندګانو کښې داسې خرچ کړم. خپل ښی ګس او شاته (یعنی هر طرف ته ئې خرچ کړم) بیا رسول الله ﷺ روان وو، د دې نه پس ئې اوفرمائیل. زیات مال ساتونکی به د قیامت په ورځ باندې غریبانان وی سوا د هغه سړی نه کوم چه خپل مال ښی، ګس او شاته خرچ کړی او داسې خلق کم دی.

بیا ئې ماته اوفرمائیل: هم دلته اودریږه، د دې ځائې نه تر هغه وخته پورې مه ځه ترڅو چه زه واپس نه یم راغلې. بیا رسول الله ﷺ د شپې په تیارۀ کښې لاړو او د سترګو نه غائب شو. د دې نه پس ما آواز واوریدلو چه اوچت وو. زه اویریدم چه رسول الله ﷺ ته څه تکلیف نه وی رسیدلې، ما د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د رسیدلو اراده اوفرمائیله خو د هغوی ارشاد رایاد شو چه د خپل ځائې نه مه خوزه، ترڅو چه زه واپس نه یم راغلې، پس

ترخو پورې چه رسول الله ﷺ تشریف نه وو راوړې زه د هغه ځائې نه بیرته نه شوم
ما عرض اوکړو. یا رسول الله ﷺ ما یو آواز اوریدلې وو، ماته خطره هم محسوس شوه. خو
بیا ستاسو ارشاد رایاد شو، رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائیلو چه تا اوریدلې وو؟ ما عرض
اوکړو اوجی! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: هغه جبرائیل علیه السلام وو، او هغه اووې چه ستاسو د
امت چه کوم سړې په داسې حال کښې مړ شی چه هغه د الله پاک سره څوک شریک کړې نه
وی نو هغه به جنت ته ځی ما تپوس اوکړو اګر چه هغه زنا یا غلا کړې وی. هغه اوفرمائیل
او اګر چه زنا او غلې ئې ولې نه وی کړې. (۱)

قوله: ﴿تَمْضِي عَلَيَّ ثَالِثَةٌ﴾: په دې کښې د ﴿ثالثة﴾ نه ﴿لیلة ثالثة﴾ مراد ده. د باب په
وړاندې روایت کښې دی، ﴿أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثُ لَيَالٍ أَرْصُدُهُ لِدَيْنٍ﴾ یعنی هغه چه ما د قرض لرې
کولو دپاره کیخودلې دې. ﴿الا ان اقول به عباد الله﴾: مګر هغه چه زه ئې د الله پاک په بندګانو
باندې خرچ کړم، ﴿اقول به﴾ نه انفاق مراد دې، ﴿الا من قال: هکذا وهکذا وهکذا﴾ مګر چه دې
طرف ته. هغه طرف ته خرچ کوی، من قال یعنی صرف المال فی حقه.

[۶۰۸۰] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ. وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ
عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ -رضی الله عنه- قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- «لَوْ كَانَ لِي مِثْلُ أُحُدٍ ذَهَبًا لَسَرَّنِي أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ
ثَلَاثُ لَيَالٍ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْءٌ، إِلَّا شَيْئًا أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ». [ر: ۲۲۵۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که ما سره د احد د غر په
مقدار سرۀ زر وی نو زه به په دې باندې خوشحاله یم چه په هغې درې ورځې هم تیرې نه شی
چه ماته پکښې څه هم پاتې شی، سوا د هغه معمولی رقم نه کوم چه زه د قرض د ادا کولو
دپاره کیږدم. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی:

﴿وفیه الحث علی الإنفاق فی وجوه الخیرات، وأنه -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- کان فی أعلی درجات الزهد فی الدنیا
بحیث إنه لا یحب أن یبقی فی یده شیء من الدنیا إلا لإنفاقه فیمن یستحقه وإما لإرصاده لمن له حق﴾ (۲)

---

(۱) قال ابن بطال: فی هذا الحدیث أن المؤمن لا ینبغی له أن یتمنّی کثرة المال إلا بشریطة أن یسلطه الله علی إنفاقه فی طاعته اقتداءً بالنبی (صلی الله علیه وسلم) فی ذلک.
وفیه: أن المبادرة إلی الطاعة أفضل من التوانی فیها. ألا تری أن النبی (صلی الله علیه وسلم) لم یحب أن یبقی عنده من مقدار جبل أحد ذهبًا، لو کان له، بعد ثلاث إلا دینار یرصده لدین.
وفیه: أن النبی (صلی الله علیه وسلم) کان یکون علیه الدین لکثرة مواساته بقوته وقوت عیاله، وإیثاره علی نفسه أهل الحاجة. والرضا بالتقلل والصبر علی خشونة العیش، وهذه سیرة الأنبیاء والصالحین. وهذا کله یدل علی أن فضل المال فی إنفاقه فی سبیل الله لا فی إمساکه وادّخاره. (شرح ابن بطال ۱۰/۱۶۶)
(۲) ارشاد الساری ۱۳/۴۴۸، هم دغه شان اوګورئ: فتح الباری: ۱۱/۳۲۶

يعنى پہ دې کښې د نيکۍ پہ لارو کښې د خرچ کولو ترغيب ورکړې شوې دې. او پہ دې امر باندې ترغيب ورکړې شوې دې چہ انسان پہ دنيا کښې د زهد اعلى درجہ اختيار کړى. پہ دې طريقہ چہ هغہ دا خواهش اوساتى چہ د هغہ پہ لاس کښې چہ څومره مال او دولت دې هغہ هغې لره پہ مستحق خلقو باندې خرچ کړى يا د صاحب حق د حق د ادا کولو دپاره ئې تيار اوساتى.

⑮ باب الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى (أَيَحْسِبُونَ أَنَّ مَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالٰى (مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ). قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَابُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا.

لکہ چہ د ترجمة الباب نہ واضح ده. امام بخاري رحمه الله پہ ترجمة الباب کښې د حديث الفاظ ذکر کړې دى. چہ د هغې حاصل دا دې چہ اصل مالدارى د زړه مالدارى ده. د دې نہ پس امام بخاري رحمه الله د سورة المومنون آيت نمبر ۵۵ نہ واخلہ تر آيت نمبر ۶۳ پورې يعنى اته آيتونہ پہ ترجمة الباب کښې ذکر فرمائيلي دى، هغہ آيتونہ دا دى:

﴿ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ۝ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ۝ إِنَّ الَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ۝ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ۝ أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ۝ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۖ وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنطِقُ بِالْحَقِّ ۚ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ۝ ﴾

ترجمہ: آيا دا خلق پہ دې خيال کښې دى چہ مونږ دوى تہ کوم مال او دولت ورکوو. نو آيا هغوى تہ د خير پہ رسولو کښې تندى کوو؟ (دا خبره هرګز نہ ده، بلکہ هغوى (د دې مهلت) پہ حقيقت پوهيږى نہ. (يعنى دا مهلت خو هغوى تہ پہ طور د استدراج ورکړې شوې دې. کوم چہ بہ پہ آخره کښې د هغوى دپاره د نور عذاب سبب هم جوړيږى. ځکہ چہ زمونږ پہ مهلت ورکولو سره بہ دوى نور هم مغرور کيدو سره پہ سرکشۍ او ګناهونو کښې زيادت شروع کړى او عذاب بہ پرې زيات شى. حقيقت دا دې چہ کوم خلق د خپل رب د هيبت نہ ويريږى. او کوم خلق چہ د خپل رب پہ آيتونو باندې ايمان راوړى، او څوک چہ د خپل رب سره هيڅ څوک شريک نہ جوړوى او کوم خلق چہ (د الله پاک پہ لاره کښې) ورکړه کوى چہ څہ ورکوى او (سره د الله پاک لاره کښې د خرچې کولو) د هغوى زړونہ د دې نہ پہ ويره کښې وى چہ هغوى خپل رب سره ملاويدونکى دى. (ګوره چہ هلتہ تلو سره د دې صدقاتو څہ ثمره ظاهر شى. چرتہ داسې اونشى چہ دا دنيا د حکم موافق نہ شى مثلاً مال حلال نہ وى يا نيت د الله پاک دپاره خالص نہ وى او پہ نيت کښې اخلاص کامل نہ کيدل او د مال حراميدل مونږ تہ معلوم نہ وى نو البتہ بہ پہ دې باندې مواخذه شروع شى نو پہ کومو خلقو کښې چہ دا صفات وى، دا خلق خپلې فائدې زر زر حاصلوى او د هغوى طرف تہ منډې وهى او (دا اعمال مذکوره څہ سخت هم نہ دى چہ د هغې کول ګران وى ځکہ چہ)، مونږ چاتہ د هغہ د وس نہ بهر کار کولو نہ وايو (پہ دې وجہ دا ټول کارونہ آسان دى او هغہ سره د هغوى انجام او ثمره

يقيني ده ځکه چه، مونږ سره يو كتاب (اعمال نامه محفوظ) ده كوم چه صحيح صحيح (د ټولو حال) بيان كړي، او په خلقو باندې به ظلم نه وي. (دا خو مې پورته د مومنانو حالت واوريدلو خو كفار داسې نه دي) بلكه (برعكس) د هغې كفارو زړونه د دې دين د طرف نه (چه د هغې ذكر بايات ربهم كښې دي) جهالت (او شك) كښې (ډوب شوې) دي. (چه د هغې حل پورته هم معلوم شوې دې فذرهم في غمرتهم) او د دې (جهالت او انكار) نه علاوه د دې خلقو نور هم (بدبد) اعمال دي كوم چه دوى (مسلسل) كوى.

قوله: ﴿قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لاَ بُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا﴾: د قرآن كريم د آيت كريمه ﴿مِنْ دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ﴾ په باره امام سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي چه ډير هغه بد اعمال كوم چه هغوى اوسه پورې نه دي كړي هغه به هم ضرور كوى او دغه شان به د الله پاك د عذاب مستحق شى.

[۶۰۸۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: غنا او مالدارى دا نه ده چه سامان زيات وى. بلكه اصل غناء دا ده چه زړه غنى وى.

په ايت كريمه او حديث كښې مناسبت: امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې د سورة المومنون چه كوم آيتونه ذكر فرمائيلي دي، د حديث الباب سره د هغې مناسبت بيانولو باندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د آيت كريمه نه دا حقيقت معلوميږى چه مال فى نفسه، د څه خير او نفع څيز نه دې، بلكه د هغې نافعيت، د هغې د متعلق په اعتبار سره دې. هغه كه دې لره په صحيح مصرف كښې استعمال كړى نو د صحيح او غوره مصرف د وجې نه به د هغې نافعيت او غوره والې واضح او ظاهر وى، هم دغه شان د زيات مال د وجې نه انسان غني كيږى نه ترڅو پورې چه هغه د زړه نه غنى نه وى. كه د زړه نه غنى وو هغې لره به په صحيح او ضرورى مصرف كښې خرچ كوى، او كه د زړه فقير وى نو هغه به د مال خرچ كولو نه روستو كيږى او دغه شان به هغه مال د هغه په دين او دنيا كښې په كار نه راځى.[1]

⑯ بَاب فَضْلِ الْفَقْرِ

[۶۰۸۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ جَالِسٍ «مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللَّهِ حَرِيٌّ إِنْ

---

[1]) فتح البارى ۳۲۸/۱۱، ارشاد السارى : ۴۵۰/۱۳

خَطَبَ أَنْ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ يُشَفَّعَ. قَالَ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ مَرَّ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا». فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ مِنْ فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ، هَذَا حَرِيٌّ إِنْ خَطَبَ أَنْ لاَ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ لاَ يُشَفَّعَ، وَإِنْ قَالَ أَنْ لاَ يُسْمَعَ لِقَوْلِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الأَرْضِ مِثْلَ هَذَا». [ر: ۴۸۰۳]

د سیدنا سهل بن ساعدی رضی الله عنه نه روایت دې چه يو سړې د رسول الله ﷺ په خوا کښې تير شو، نو رسول الله ﷺ د يو بل سړی چه د هغوی په خوا کښې ناست وو. تپوس اوکړو (چه د تيريدونکی) صاحب ستا متعلق ستاسو څه خيال دې؟ هغوی اووې چه دې د معزز خلقو نه دې. او قسم په الله د دې قابل دې چه که دې د نکاح پيغام اوليږی نو د هغه سره نکاح اوکړې شی. که دې سفارش اوکړی نو د هغوی سفارش قبول کړې شی.
سيدنا سهل رضی الله عنه فرمائی: رسول الله ﷺ په دې باندې خاموش شو د دې نه پس يو بل سړې تير شو. رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائيلو چه د دې سړی په باره کښې ستاسو څه رائې ده؟ هغوی اووې چه يا رسول الله ﷺ! دا صاحب د مسلمانانو د غريبې طبقې نه دې او د دې قابل دې چه که د نکاح پيغام اوليږی نو هغه سره به نکاح اونکړې شی. که سفارش اوکړی نو د هغوی سفارش به قبول نه کړې شی او که څه اوائی نو د هغوی خبره وانوريدلې شی.
رسول الله ﷺ د دې نه پس اوفرمائيل: دا (غريب) سړې د هغه (امير) په شان د ټولې دنيا د انسانانو نه غوره دې
دا حديث، كتاب النكاح کښې تير شوې دې.

[۶۰۸۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ قَالَ عُدْنَا خَبَّابًا فَقَالَ هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نُرِيدُ وَجْهَ اللَّهِ، فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ، فَمِنَّا مَنْ مَضَى لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ، مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ، وَتَرَكَ نَمِرَةً فَإِذَا غَطَّيْنَا رَأْسَهُ بَدَتْ رِجْلاَهُ، وَإِذَا غَطَّيْنَا رِجْلَيْهِ بَدَا رَأْسُهُ، فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ نُغَطِّيَ رَأْسَهُ، وَنَجْعَلَ عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الإِذْخِرِ، وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَهْوَ يَهْدِبُهَا. [ر: ۱۲۱۷]

د سيدنا خباب رضی الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د الله پاک د رضا حاصلولو دپاره هجرت اوکړو، پس زمونږ اجر د الله پاک په ذمه وو، په مونږ کښې څوک خو وفات شو او خپل اجر ئې په دې دنيا کښې وانخستلو. سيدنا مصعب بن عمير رضی الله عنه هم د هغوی نه وو، هغوی د جنګ احد په موقع باندې شهيد شوې وو. او يو څادر ئې پريخودلې وو (په هغه څادر کښې هغوی ته کفن ورکړې شوې وو) په هغه څادر سره به که مونږ د هغوی سر پټ کړو نو د هغوی خپې به ښکاره کيدلې. پس رسول الله ﷺ مونږ ته حکم راکړو چه مونږ د هغه سر پټ کړو او په خپو باندې ورله سرګړې واچوو او په مونږ کښې ډير داسې دی چه د هغوی د محنت ميوه په دنيا کښې راډيره شوه او هغه راشوکوی.

ابو وائل د شقیق بن سلمةرحمه الله کنیت دي (یهدیها: یقطعها، هدب) معنی دمیوې شوکولو راخی

[۶۰۸۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سَلْمُ بْنُ زَرِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ -رضى الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ، وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ». تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ، وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. [ر: ۳۰۶۹]

د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. ما په جنت کښې اوکتل نو په هغې کښې اکثر اوسیدونکی غریبانان وو او ما په دوزخ کښې اوکتل نو په هغې کښې اکثر اوسیدونکی زنانه وې.

ابو الولید. هشام بن عبد الملک طیالسی او ابو رجاء عمران بن تمیم عطار ددوی کنیت دې.

قوله: (تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ): د ابو رجاء متابعت ایوب سختیانی رحمه الله او عوف کړې دې. د ایوب متابعت امام نسائی رحمه الله او د عوف متابعت امام بخاری رحمه الله موصولا کړې دې (۱)

قوله: (وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ): د صخر بن جویره او حماد بن نجیح تعلیق امام نسائی رحمه الله موصولا نقل کړې دې. (۲) دې دواړو دا روایت د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړې دې.

[۶۰۸۵] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ -رضى الله عنه- قَالَ لَمْ يَأْكُلِ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى خِوَانٍ حَتَّى مَاتَ، وَمَا أَكَلَ خُبْزًا مُرَقَّقًا حَتَّى مَاتَ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ کله هم په خوان یعنی د میز په شان تخت باندې خوراک نه دې فرمائیلې. تردې چه د هغوی وفات اوشو.

(خوان) د میز په شان تخت ته وائی، چه په هغې باندې به مالدارو خوراک کولو.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: (هو ما یؤکل علیه الطعام وهو من دأب المترفین وصنع الجبابرة المنعمین لئلا یفتقروا إلی التطأطؤ عند أکل) (۳)

یعنی: خوان هغه د میز په شان تخت ته وائی، په کوم باندې چه ډوډئ خوړلې شی، دا عموما متکبر قسم مالدار خلق استعمالوی، چه د خوراک کولو په وخت هغوی سر ښکته نه کړی.

---

(۱) عمدة القاری ۸۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

(۲) عمدة القاری ۸۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

(۳) ارشاد الساری ۴۵۳/۱۳

۶۰۸۶ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ لَقَدْ تُوُفِّيَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَمَا فِي رَفِّي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ، إِلَّا شَطْرُ شَعِيرٍ فِي رَفٍّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ، فَكِلْتُهُ، فَفَنِيَ. [ر: ۲۹۳۰]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ وفات شو نو زمونږ په كندو كښې يو هم داسې څيز نه وو چه هغه د يو جاندار د خوراک قابل وی سوا د لږ شان جوارو كوم چه زما په كندو كښې وو. ما به د هغې نه خوراک كولو. ډيرې ورځې اوشوې نو ما هغه اوتللې. آخر هغه هم ختمې شوې.

﴿رف﴾ كندو ته وائى. ﴿ذوكبد﴾ د اينې والا. مراد دې نه جاندار دې.

د معاش په اعتبار سره د مومن درې حالتونه: د معاش په لحاظ سره د يو مومن درې حالتونه كيدې شى:

① اول حالت فقر دې. امام بخارى رحمه الله دا باب د فقر په فضيلت باندې قائم فرمائيلې دې، او په دې باب كښې چه څومره روايات ذكر كړې شوې دی، په دې ټولو رواياتو كښې د فقر فضيلت بيان كړې شوې دې خپله د رسول الله ﷺ ژوند. فقر او غربت والا وو. لكه چه د روايات الباب نه واضح دې. د رسول الله ﷺ دا فقر اختيارى وو او د اكثر حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم ژوند هم فقيرانه او درويشانه وو.

② دويم حالت د مالدارئ او د دولت د ډير والى او معاش وو. اول حالت چه كوم چه د صبر دې. دا دويم حالت د يو مومن دپاره د الله پاک په نعمتونو باندې د شكر او حمد موقع وركوى، په ډير احاديثو كښې د مالدارئ فضيلت راغلې دې:

★ په كتاب الوصايا كښې د سيدنا سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه روايت تير شوې دې چه په هغې كښې دى:

﴿إِنَّكَ أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَدَعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾ [1] يعنى: چه ته خپل وارثان مالدار پريږدې چه د دې دنيا نه رخصت شو دا د دې نه غوره ده چه هغوى محتاج او فقيران پريږدې.

★ سيدنا كعب رضي الله عنه د رسول الله ﷺ سره مشوره اوكړه چه هغه خپل ټول مال د الله پاک په لاره كښې خرچ كړى؟ رسول الله ﷺ هغوى ته اوفرمائيل:

﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ﴾ [2] يعنى: څه مال بچت اوساته. په دې كښې ستاسو دپاره خير دې.

★ هم دغه شان په كتاب الدعوات كښې ﴿ذهب اهل الدثور بالاجور﴾ والا روايت تير شوې

---

[1] صحيح البخارى، كتاب الوصايا، باب ان يترک ورثته اغنياء خير من ان يتكففها الناس، رقم الحديث: ۲۷۴۶
[2] صحيح البخارى، كتاب الوصايا، باب اذا تصدق، او اوقف بعض ماله او بعض رقيقه، او داوته فهو جائز (رقم الحديث: ۲۷۵۷)

دي. چه د هغې په آخر كښې دى ﴿ ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ﴾.

✱ ...د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه امام احمد رحمه الله نقل فرمائيلې دى. ﴿ نعم المال الصالح للمرء الصالح ﴾[1] يعنى: هغه حلال مال څه ښه دې، كوم چه د نيک سړى سره وى.

د دې ټولو رواياتو نه معلوميږى چه مومن سره د مال او دولت ډيروالې. د هغه په حق كښې يو مفيد څيز دې، ځکه چه د مال او دولت ډير والې. د هغه دپاره د الله پاک په لاره كښې د خرچ كولو ډيرې زياتې موقعې وركوى او د دين ډير كارونه به د هغې په ذريعه اوكړى.

③ يو دريم حالت د د مينځ حالت دې چه انسان نه مالدار دې، نه فقير او محتاج دې. بلكه د هغه ضرورتونه پوره كيږى او په قدر د ضرورت هغه سره مال او دولت موجود دې. دې حالت ته ﴿ كفاف ﴾ وائى. علامه قرطبى رحمه الله په شرح د مسلم كښې او علامه ابن بطال په شرح د بخارى كښې دې حالت ته د ټولو نه غوره وئيلې دې، ځکه چه په دې كښې د فقر او مالدارئ دواړو حالتونو د فتنې نه سلامتى ده او رسول الله ﷺ د مالدارئ او فقر دواړو د فتنې نه پناه غوښتلې ده.[2]

امام مسلم رحمه الله په صحيح مسلم د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه مرفوع روايت نقل كړې دې، د هغې الفاظ دا دى:

﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ وَرُزِقَ كَفَافًا وَقَنَّعَهُ اللهُ بِمَا آتَاهُ ﴾[3] يعنى: هغه سړې كامياب دې چا چه اسلام قبول كړو، هغه ته په قدر د ضرورت روزى وركړې شوه او هغه قناعت اختيار كړو.

هم دغه شان په وړاندې باب كښې روايت راروان دې، رسول الله ﷺ فرمائى:

﴿ اللهم ارزق آل محمد قوتا ﴾ يعنى اې الله! ته آل محمد ﷺ ته په قدر د ضرورت روزى وركړه.

امام ابن ماجة په خپل سنن كښې يو مرفوع روايت د سيدنا انس رضي الله عنه نه نقل كړې دې، په هغې كښې دى:

﴿ مَا مِنْ غَنِيٍّ، وَلَا فَقِيرٍ، إِلَّا وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ أُتِيَ مِنَ الدُّنْيَا قُوتًا ﴾[4] يعنى د قيامت په ورځ به هر مالدار او فقيرسړې دا تمناكوى، چه ارمان: هغه ته په قدر د ضرورت دنيا وركړې شوې وې.

د دې رواياتو نه د معاش دريم حالت كوم چه د فقر او غنا ترمينځه او بين بين دې، غوره والې او افضليت معلوم شو.

فقر افضل دې او كه مالدراى؟ په دې باندې د ټولو علماء كرامو اتفاق دې چه داسې فقر او

---

[1]) مسند احمد: ۹۵/۶، رقم الحديث: ۱۷۹۱۵

[2]) فتح البارى ۳۳۱/۱۱، شرح ابن بطال: ۱۷۰/۱۰، ۱۷٤

[3]) صحيح مسلم، كتاب الزكاة، باب فى الكفاف والقناعة: ۷۳۰/۲، رقم الحديث: ۱۰٤۵، وسنن ابن ماجة، كتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۶/۲، رقم الحديث: ٤۱۳۸، ولفظه: قد افلح من هُدى الى الاسلام، ورزق الكفاف، وقنع به، وفتح البارى: ۳۳۱/۱۱.

[4]) سنن ابن ماجة، كتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۷/۲، رقم الحديث: ٤۱٤۰

احتياج چه په هغې باندې انسان صبر اونکړې شي او کوم چه د انسان د دين او ايمان دپاره د خطرې باعث وي او کوم چه د الله پاک طاعت د انسان نه هير کړي، د هغې نه هغه مالداري او غنا افضل دې، کوم چه د الله پاک د شکر او طاعت سره وي.
هم دغه شان دا خبره متفق عليه ده چه هغه مالداري او د دولت ډير والې کوم چه انسان د الله پاک په نافرمانئ او عجب کښې اخته کړي، د انسان دپاره فتنه ده، د هغې په مقابله کښې هغه فقر او غريبي په زر چنده غوره ده کوم چه د الله پاک د صبر او طاعت سره وي. (١)
خو فقر که د صبر او تقوى سره وي او مالداري د شکر او تقوى سره وي نو بيا په دې دواړو کښې کوم يو افضل او راجح دې، په دې کښې د علماء کرامو اختلاف دې:
علامه ابن تيميه رحمه الله فرمايي چه دا دواړه برابر دي، يعني يو ته هم په بل باندې فوقيت نه دې حاصل. (٢)
د ابو القاسم قشيري او امام طبري رحمهما الله خيال دې چه د فقر په مقابله کښې غناء او مالداري افضل ده، د مطرف بن عبدالله قول دې:
﴿لان اعافى فاشكر احب الى من ابتلى فاصبر﴾ (٣) يعني: په عافيت سره مالداري او شکر ماته د دې نه زيات خوښ دې چه زه د فقر په ازميښت کښې واچولې شم او صبر اوکړم.
اووجه ددې ښکاره ده چه د انسان دپاره شکرکول زيات اسان دي، په نسبت د صبر کولو کښې. علامه ابن الجوزي او جمهور صوفياء د غناء او مالدارئ په مقابلې کښې فقر ته ترجيح ورکوي چه په دې کښې د نفس مجاهده ده کومه چه د منازلو د ترقئ دپاره مفيد ده، علامه ابن الجوزي رحمه الله فرمائي، د مالدارئ فتنه د فقر د فتنې نه زياته ده. (٤)

---

(١) فتح البارى : ٣٣١/١١
(٢) ارشاد السارى: ٤٥٣/١٣، فتح البارى ٣٣٢/١١، قال ابن بطال : فأى الرجلين أفضل : المبتلى بالفقر ، أو المبتلى بالغنى إذا صلحت حال كل واحد منهما ؟ قيل : السؤال عن هذا لا يستقيم ؛ إذ قد يكون لهذا أعمال سوى تلك المحنة يفضل بها صاحبه والآخر كذلك ، وقد يكون هذا الذى صلح حاله على الفقر لا يصلح حاله على الغنى ، ويصلح حال الآخر على الفقر والغنى . فإن قيل : فإن كان كل واحد منهما يصلح حاله فى الأمرين . وهما فى غير ذلك من الأعمال متساويان قد أدّى الفقير ما يجب عليه فى فقره من الصبر والعفاف والرضا . وأدّى الغنى ما يجب عليه من الإنفاق والبذل والشكر والتواضع . فأى الرجلين أفضل ؟ قيل : علم هذا عند الله. (وانظر شرح ابن بطال : ١٧٣/١٠)
(٣) فتح البارى : ٣٣٣/١١
(٤) فتح البارى ٣٣٢/١١، ارشاد السارى ٤٥٤/١٣

⑰ باب كَيْفَ كَانَ عَيْشُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَأَصْحَابِهِ، وَتَخَلِّيهِمْ مِنَ الدُّنْيَا.

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رسول الله ﷺ او د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم د فقیرانه او درویشانه ژوند یو جهلک ښودلې دې او هغه احادیث ئې ذکر کړې دی چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ اهل بیت یا د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم د غریبئ او فقیرئ پته لګی

[۶۰۸۷] حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ بِنَحْوٍ مِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَقُولُ آللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِنْ كُنْتُ لَأَعْتَمِدُ بِكَبِدِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْجُوعِ، وَإِنْ كُنْتُ لَأَشُدُّ الْحَجَرَ عَلَى بَطْنِي مِنَ الْجُوعِ، وَلَقَدْ قَعَدْتُ يَوْمًا عَلَى طَرِيقِهِمُ الَّذِي يَخْرُجُونَ مِنْهُ، فَمَرَّ أَبُو بَكْرٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ، مَا سَأَلْتُهُ إِلَّا لِيُشْبِعَنِي، فَمَرَّ وَلَمْ يَفْعَلْ، ثُمَّ مَرَّ بِي عُمَرُ فَسَأَلْتُهُ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ، مَا سَأَلْتُهُ إِلَّا لِيُشْبِعَنِي، فَمَرَّ فَلَمْ يَفْعَلْ، ثُمَّ مَرَّ بِي أَبُو الْقَاسِمِ - صلى الله عليه وسلم - فَتَبَسَّمَ حِينَ رَآنِي وَعَرَفَ، مَا فِي نَفْسِي وَمَا فِي وَجْهِي ثُمَّ قَالَ «أَبَا هِرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الْحَقْ». وَمَضَى فَتَبِعْتُهُ، فَدَخَلَ فَاسْتَأْذَنَ، فَأَذِنَ لِي، فَدَخَلَ فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ «مِنْ أَيْنَ هَذَا اللَّبَنُ». قَالُوا أَهْدَاهُ لَكَ فُلَانٌ أَوْ فُلَانَةُ. قَالَ «أَبَا هِرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الْحَقْ إِلَى أَهْلِ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ لِي». قَالَ وَأَهْلُ الصُّفَّةِ أَضْيَافُ الْإِسْلَامِ، لَا يَأْوُونَ إِلَى أَهْلٍ وَلَا مَالٍ، وَلَا عَلَى أَحَدٍ، إِذَا أَتَتْهُ صَدَقَةٌ بَعَثَ بِهَا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ يَتَنَاوَلْ مِنْهَا شَيْئًا، وَإِذَا أَتَتْهُ هَدِيَّةٌ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ، وَأَصَابَ مِنْهَا وَأَشْرَكَهُمْ فِيهَا، فَسَاءَنِي ذَلِكَ فَقُلْتُ وَمَا هَذَا اللَّبَنُ فِي أَهْلِ الصُّفَّةِ كُنْتُ أَحَقُّ أَنَا أَنْ أُصِيبَ مِنْ هَذَا اللَّبَنِ شَرْبَةً أَتَقَوَّى بِهَا، فَإِذَا جَاءَ أَمَرَنِي فَكُنْتُ أَنَا أُعْطِيهِمْ، وَمَا عَسَى أَنْ يَبْلُغَنِي مِنْ هَذَا اللَّبَنِ، وَلَمْ يَكُنْ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَطَاعَةِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - بُدٌّ، فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا، فَاسْتَأْذَنُوا فَأَذِنَ لَهُمْ، وَأَخَذُوا مَجَالِسَهُمْ مِنَ الْبَيْتِ قَالَ «يَا أَبَا هِرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «خُذْ فَأَعْطِهِمْ». قَالَ فَأَخَذْتُ الْقَدَحَ فَجَعَلْتُ أُعْطِيهِ الرَّجُلَ فَيَشْرَبُ حَتَّى يَرْوَى، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَيَّ الْقَدَحَ، فَأُعْطِيهِ الرَّجُلَ فَيَشْرَبُ حَتَّى يَرْوَى، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَيَّ الْقَدَحَ فَيَشْرَبُ حَتَّى يَرْوَى، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَيَّ الْقَدَحَ، حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدْ رَوِيَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ، فَأَخَذَ الْقَدَحَ فَوَضَعَهُ عَلَى يَدِهِ فَنَظَرَ إِلَيَّ فَتَبَسَّمَ فَقَالَ «أَبَا هِرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «بَقِيتُ أَنَا وَأَنْتَ». قُلْتُ صَدَقْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «اقْعُدْ فَاشْرَبْ». فَقَعَدْتُ فَشَرِبْتُ. فَقَالَ «اشْرَبْ». فَشَرِبْتُ، فَمَا زَالَ يَقُولُ «اشْرَبْ». حَتَّى قُلْتُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا أَجِدُ لَهُ مَسْلَكًا. قَالَ «فَأَرِنِي». فَأَعْطَيْتُهُ الْقَدَحَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَسَمَّى، وَشَرِبَ الْفَضْلَةَ.

[ر: ۵۸۹۲]

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه قسم په الله ! چه د هغه نه سوا بل معبود نشته، زه به د لوږې د وجې نه په زمكه باندې الته سملاستم، ما به د لوږې د وجې نه په خپله خيټه باندې كاڼړى تړل، يوه ورځ زه په لاره كښې كيناستلم چه په هغې باندې به صحابه كرام ﷺ وتل. سيدنا ابوبكر ﷺ تير شو او ما د هغوى نه د كتاب الله د يو آيت په باره كښې تپوس اوكړو. زما د تپوس كولو مقصد صرف دا وو چه په ما باندې څه اوخورى. هغوى لاړل او هيڅ ئې اونكړل، بيا سيدنا عمر ﷺ زما په خوا تير شو، ما د هغوى نه هم د قرآن كريم يو آيت اوتپوسلو او د تپوس كولو مقصد مې صرف دا وو چه هغوى په ما باندې څه اوخورى، هغوى هم لاړل او هيڅ ئې اونكړل.

د دې نه پس رسول الله ﷺ راغلو، هغوى چه كله زه اوليدم نو مسكې شو او رسول الله ﷺ زما د زړه په خبره پوهه شو او زما د مخ نه هغوى هر څه معلوم كړل، بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ابا هريره! ما عرض اوكړو : لبيك يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : ما سره راشه او رسول الله ﷺ روان شو، زه په رسول الله ﷺ پسې شوم، بيا رسول الله ﷺ دننه تشريف يوړلو. اجازت مې اوغوښتلو نو ماته اجازت ملاؤ شو، بيا چه داخل شو نو په يو پياله كښې راته پئ ملاؤ شو، تپوس ئې اوكړو چه دا پئ د چرته نه راغلې دى، اوويئيلې شو چه فلانى فلانى د رسول الله ﷺ دپاره هديه راليږلې ده.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل، ابا هريره! ما عرض اوكړو، لبيك يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : اهل صفه ته لاړشه اوهغوى ټول ماته راوله،سيدنا ابوهريره ﷺ فرمائى چه اهل صفه د اسلام ميلمانۀ وو،هغوى به نه د چا په كور كښې پناه اخستله نه د چا په مال كښې او نه د چا سره چه كله به رسول الله ﷺ ته صدقه راتله نو هغوى به هغه صدقه هغوى ته ورليږله او خپله به ئې د هغې نه هيڅ نه ساتل، خو چه كله به رسول الله ﷺ ته هديه راغله نو هغوى به ئې راطلب كړل نو خپله به ئې هم خوړله او هغوى به ئې هم پكښې شريک كړل.

پس په ما باندې دا خبره ښه او نه لګيده او ما سوچ اوكړو چه دا پئ دى څومره! چه په ټول صفه والو كښې تقسيم كړې شى، د دې حق دار خو زه اوم، د دې په څكلو به مې څه طاقت حاصل كړې وې، چه اهل صفه راشى نو رسول الله ﷺ به ماته اوفرمائى او زه به هغوى ته دا پئ وركوم. ماته خو كيدې شى چه په دې كښې هيڅ ملاؤ نه شى، خو د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ د اطاعت نه علاوه هم څه چاره نه وه.

پس زه هغوى ته راغلم او د رسول الله ﷺ دعوت مې ورته راورسولو، اهل صفه راغلل او اجازت ئې طلب كړو. هغوى ته اجازت ملاؤ شو، بيا هغوى په كور كښې په خپل خپل ځائې باندې كيناستل، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اباهر! ما عرض اوكړو، لبيک يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : واخله او دې ټولو حضراتو ته وركړه.

سيدنا ابوهريره ﷺ فرمائى ما يو پياله اونيوله او يو يو ته به مې وركوله، يو سړى به چه كله د پيو څكلو سره موړ شو نو ماته به ئې واپس كړه او هم دغه شان به دويم څكلو سره پياله ماته راواپس كړه، دغه شان زه رسول الله ﷺ ته راورسيدم، ټول خلق څكلو سره سيراب شوې وو، رسول الله ﷺ پياله اونيوله او په خپل لاس مبارک باندې نيولو سره ئې

زما طرف ته اوكتل او مسكې كيدو سره ئې اوفرمائيل، اباهر! ما عرض اوكړو. لبيك يا رسول اللهﷺ! وې فرمائيل: اوس زه او ته باقي پاتې شو ما عرض اوكړو يا رسول اللهﷺ: تاسو رشتيا اوفرمائيل. رسول اللهﷺ اوفرمائيل: كينه او اوڅكه: او ئې څكل مې شروع كړل او رسول اللهﷺ راته برابر فرمائيل چه څكه. آخر چه ما اووې بس! قسم په هغه ذات چه تاسو ئې په حقه رالېږلې يئ اوس نور ګنجائش نشته رسول اللهﷺ اوفرمائيل: بيا ئې ماته راكړه. ما پياله رسول اللهﷺ ته وركړه. رسول اللهﷺ د الله پاک حمد بيان كړو او بسم الله لوستلو سره ئې بچ شوې پئ اوڅكل.

قوله: ﴿حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيْمٍ بِنَحْوٍ مِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ﴾: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه ابو نعيم (فضل بن دكين) ماته دا حديث نيم بيان كړې دې. د دې مطلب دا دې چه باقي نيمه حصه متصل نه ده، بلكه بغير د سند نه ده. امام د نيمې حصې تعين هم نه دې كړې چه د حديث كومه نيمه حصه مراد ده، اول نيمه يا آخر؟

په كتاب الاستئذان كښې ئې ﴿بَابٌ إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ﴾ د لاندې د ابونعيم نه د دې حديث صرف دومره جزء نقل كړې دې.

﴿ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ أَبَا هِرٍّ الْحَقْ أَهْلَ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ إِلَيَّ قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا ﴾

يعنې: زه د رسول اللهﷺ سره كور ته داخل شوم، نو رسول اللهﷺ ته په پياله كښې پئ پراته ملاؤ شو. رسول اللهﷺ اوفرمائيل: ابوهريره! لاړ شه اهل صفه راوغواړه. ما اهل صفه راوغوښتل. هغوى د رسول اللهﷺ نه د دننه تلو اجازت طلب كړو. په اجازت ملاويدو باندې هغوى دننه راغلل.

خو دا د دې اوږد حديث صرف يو جزء دې، نيمه حصه نه ده.

شارحينو ليكلي دي چه كيدې شي امام په طريق د وجادة يا په طريق د اجازة د باقي حصې روايت كړې وى او دا هم ممكن ده چه باقي نيمه حصه ئې خپله د براه راست اوريدلو په ځائې د يو داسې سړى نه اوريدلې وى، چا چه د ابونعيم نه براه راست اوريدلې وى. (١)

قوله: ﴿كَانَ يَقُولُ: اللهَ الذي لا اله الا هو﴾: په دې كښې لفظ ﴿ الله ﴾ منصوب بنزع الخافض دې، او د دې نه مخكښې واؤ قسميه محذوف دې. (٢)

[۶۰۸۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ إِنِّي لَأَوَّلُ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَرَأَيْتُنَا نَغْزُو، وَمَا لَنَا طَعَامٌ إِلَّا وَرَقُ الْحُبْلَةِ وَهَذَا

---

(١) ارشاد السارى ۴۵۷/۱۳، فتح البارى: ۳۴۲/۱۱

(٢) فتح البارى ۳۴۳/۱۱، ارشاد السارى ۴۵۵/۱۳، عمدة القارى ۸۹/۲۳

السَّمُرُ، وَإِنَّ أَحَدَنَا لَيَضَعُ كَمَا تَضَعُ الشَّاةُ، مَا لَهُ خِلْطٌ، ثُمَّ أَصْبَحَتْ بَنُو أَسَدٍ تُعَزِّرُنِي عَلَى الإِسْلَامِ، خِبْتُ إِذًا وَضَلَّ سَعْيِي. [ر: ٣٥٢٢]

د سيدنا سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ بيان اوکړو چه زه د ټولو نه ړومبې عرب يم چا چه د الله پاک په لاره کښې غشي ويشتل. او وخت په داسې حال کښې تير کړې دې چه په جنګ به اخته وو او مونږ سره به د خوراک څه څيز سوا د کيکر د پاڼړو نه هيڅ نه وو. او د چيلو د پچو شان به مو پچې کولې. اوس دې د بنو اسد خلقو زما په اسلام باندې شک شروع کړو (که د دوی خبره صحيح وی) بيا خو زه بالکل نامراد پاتې شوم او زما ټول کوشش ضائع شو.

[٦٠٩٠] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الأَسْوَدِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم مُنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ طَعَامِ بُرٍّ ثَلَاثَ لَيَالٍ تِبَاعًا حَتَّى قُبِضَ.

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ د کور خلقو ته مدينې ته د راتلو نه پس کله هم تر درې ورځو پورې متواتر اوربشې د خوراک دپاره نه دی ملاؤ شوې. تردې چه رسول الله ﷺ وفات شو.

(تباعا) دا د فعال په وزن باندې د باب مفاعله مصدر دې په معنى پرلپسې. مسلسل

[٦٠٩١] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ - هُوَ الأَزْرَقُ - عَنْ مِسْعَرِ بْنِ كِدَامٍ عَنْ هِلَالٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ مَا أَكَلَ آلُ مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - أَكْلَتَيْنِ فِي يَوْمٍ إِلَّا إِحْدَاهُمَا تَمْرٌ.

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه آل د محمد ﷺ که په يو ورځ کښې دوه کرته ډوډئ خوړلې ده. نو لازما به هغې کښې يو وخت کهجورې وې.

[٦٠٩٢] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ فِرَاشُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم مِنْ أَدَمٍ، وَحَشْوُهُ مِنْ لِيفٍ. [ر: ٥٠٧٠]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ بستره د څرمنې وه او هغه د کهجورو د پوستکو نه ډکه کړې شوې وه.

[٦٠٩٣، ٦٠٩٤] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ كُنَّا نَأْتِي أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ وَخَبَّازُهُ قَائِمٌ وَقَالَ كُلُوا فَمَا أَعْلَمُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - رَأَى رَغِيفًا مُرَقَّقًا، حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ، وَلَا رَأَى شَاةً سَمِيطًا بِعَيْنِهِ قَطُّ. [ر: ٥٠٧٠]

د قتاده رحمه الله نه روايت دې چه مونږ د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه په خدمت کښې حاضر شو، د هغوی خانسامه هم هلته موجود وو. هغوی به وئيل خورئ، ما رسول الله ﷺ کله هم په غوړه ډوډئ خوړلو باندې نه دې ليدلې. تردې چه هغوی د الله پاک سره ملاؤشو او نه رسول الله ﷺ

کله په خپلو سترګو باندې ورته کړې شوې ثابته بیزه لیدلې ده.

[۶۰۹۳، ۶۰۹۴، ۶۰۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها - قَالَتْ كَانَ يَأْتِي عَلَيْنَا الشَّهْرُ مَا نُوقِدُ فِيهِ نَارًا، إِنَّمَا هُوَ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلَّا أَنْ نُؤْتَى بِاللُّحَيْمِ.

د عائشې ﷺ نه روایت دې چه په مونږ باندې به داسې میاشت هم تیره شوه چه نغری کښې به اورنه بلیدو، صرف کهجورې او اوبه به وې، اوکه چرته غوښه به راغله (نو اور به بل شو).

[۶۰۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لِعُرْوَةَ ابْنَ أُخْتِي إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلاَلِ ثَلاَثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ، وَمَا أُوقِدَتْ فِي أَبْيَاتِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَارٌ. فَقُلْتُ مَا كَانَ يُعِيشُكُمْ قَالَتِ الأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلاَّ أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - جِيرَانٌ مِنَ الأَنْصَارِ كَانَ لَهُمْ مَنَائِحُ، وَكَانُوا يَمْنَحُونَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَبْيَاتِهِمْ، فَيَسْقِينَاهُ. [ر: ۲۴۲۸]

د سیده عائشه ﷺ نه روایت دې چه هغوی عروه ته اوفرمائیل : اې خوریه! مونږ به په دوه میاشتو کښې درې میاشتې اولیدې او د رسول الله ﷺ (د بیبیانو) په کورنو کښې به اور نه بلیدو، ما تپوس اوکړو چه نو بیا به تاسو خلق ژوندئ په څه باندې اوسیدئ؟ وې فرمائیل: صرف په دوه تورو څیزونو باندې. په کهجورو باندې او په اوبو باندې. د رسول الله ﷺ څه انصاریان ګاونډیان وو. هغوی سره به د پیو والا څاروی وو. هغوی به د رسول الله ﷺ دپاره د خپلو کورونو نه پئ رالیږل نو رسول الله ﷺ به مونږ باندې اوڅکل

قوله: ﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلاَلِ ثَلاَثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ﴾: په دوه میاشتو کښې به مونږ درې میاشتې (سپوږمۍ) لیدلې، دریمه سپوږمۍ به د دریمې میاشتې وه، کومه چه به ئې د دویمې میاشتې په ختمیدو باندې لیده. (۱)

﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ﴾ دا ﴿ان﴾ مخفف من المثقل دې.(۲) او ﴿لننظر﴾ کښې لام فارقه دې. دا ﴿ان﴾ په نافیه سره فرق کولو او جدا کولو په غرض باندې په خبر داخلیږي.

---

(۱) ارشاد الساری ۴۶۰/۱۳، عمدة القاری ۹۵/۲۳

(۲) قال ابن بطال فی شرحه : (اللهم ارزق آل محمد قوتًا) . فيه دليل على فضل الكفاف وأخذ البلغة من الدنيا . والزهد فيما فوق ذلك رغبة فى توفير نعيم الآخرة . وإيثارًا لما يبقى على ما يفنى لتقتدى بذلك أمته . ويرغبوا فيما رغب فيه نبيهم (صلى الله عليه وسلم) . وروى الطبرى بإسناده عن ابن مسعود قال : حبذا المكروهان الموت والفقر . والله ما هو إلا الغنى والفقر وما أبالى بأيهما ابتليت . إن حق الله فى كل واحد منها واجب . إن كان الغنى ففيه التعطف . وإن كان الفقر ففيه الصبر . قال الطبرى : فمحنة الصابر أشد من محنة الشاكر . وإن كانا شريفى المنزلة . غير أنى أقول كما قال مطرف بن عبد الله: ...[بقيه برصفحه آئنده...

(كَانَتْ لَهُمْ مَنَائِحُ) (منائح)، د (منيحة) جمع ده. او د پيو والا اوښې ته وائي.

[۶۰۹۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ ارْزُقْ آلَ مُحَمَّدٍ قُوتًا».

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ دعا اوکړه، اې الله: آل محمد ﷺ ته دومره روزي ورکړه چه هغوی پرې بس ژوندی پاتې شي. (۱)

د ابوزرعه نوم هرام بن عمرو بن جرير دې.

⑱ بَاب الْقَصْدِ وَالْمُدَاوَمَةِ عَلَى الْعَمَلِ

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې دوه خبرې بيان فرمائيلې دي. يو قصد او ميانه روی او دويم مداومت. په طاعاتو او عباداتو کښې دننه، دا دواړه اوصاف په شريعت کښې مطلوب او محمود دی او په هغې کښې هم قصد او ميانه روی چونکه د مداومت او استقامت ذريعه او سبب دې، په دې وجه ئې دواړه يوځائې ذکر کړې. که د حد نه تجاوز او مبالغه کولو سره نيک عمل اختيار کړې شی نو عموماً انسان آخر ستړې شی. خو خپل طاقت ته کتلو سره که په ميانه روئ سره اعمال اوکړې شی نو ذوق او شوق هم باقی وی او دوام او استقامت هم حاصل وی.

[۶۰۹۶، ۶۰۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَشْعَثَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ مَسْرُوقًا قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - أَيُّ الْعَمَلِ كَانَ أَحَبَّ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتِ الدَّائِمُ. قَالَ قُلْتُ فَأَيَّ حِينٍ كَانَ يَقُومُ قَالَتْ كَانَ يَقُومُ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ.

امام مسروق رحمه الله فرمائی چه ما د عائشې رضی الله عنها نه تپوس اوکړو، کوم عمل رسول الله ﷺ ته زيات خوښ وو؟ وې فرمائيل: داسې عمل کوم چه هميشه اوکړې شی، مسروق فرمائی چه ما تپوس اوکړو، رسول الله ﷺ به د شپې کومې پورې مونځ کولو؟ وې فرمائيل چه کله به ئې د چرګ آذان واوريدلو، تر هغه وخته پورې به ئې مونځ (تهجد) کول.

عبدان، د عبدالله بن عثمان بن حيله لقب دې، اشعث نه ابن ابی الشعثاء مراد دې، د ابوالشعثاء نوم سليم بن الاسود محاربی دې.

...بقيه ازحاشيه گذشته] لأن أعافى فأشكر أحب إلىّ من أن أبتلى فأصبر. ومن فضل قلة الأكل ما روى يحيى بن أبى كثير، عن أبى سلمة، عن أبى هريرة قال: قال رسول الله: (إن أهل البيت ليقل طعمهم فتستنير بيوتهم) (شرح ابن بطال: ۱۷۹/۱)

(۱) عمدة القارى: ۹۵/۲۳

[۶۰۹۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ كَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم الَّذِي يَدُومُ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ. [ر: ۱۰۸۰]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دي چه رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زیات خوښ عمل هغه وو چه په هغې باندې صاحب عمل همېش والې اختیار کړې.

[۶۰۹۸] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَنْ يُنَجِّيَ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلاَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلاَ أَنَا، إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِرَحْمَةٍ، سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاغْدُوا وَرُوحُوا، وَشَىْءٌ مِنَ الدُّلْجَةِ. وَالْقَصْدَ الْقَصْدَ تَبْلُغُوا». [ر: ۵۳۴۹]

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. په تاسو کښې چاته هم د هغه عمل خلاصې ورنکړي، صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو او تاسو ته هم یا رسول الله ﷺ! وې فرمائیل: او ماته هم نه؛ سوا د دې نه چه الله پاک ما د خپل رحمت په سوری کښې پټ کړي. په صحیح لاره باندې ځئ او میانه راوی اختیار کړئ او سحر او مانبام او د شپې په څه حصه کښې د الله پاک عبادت کوئ، میانه روی اختیار کړئ، میانه روی، نو منزل مقصود ته به اورسئ. د ابن ابی الذئب نوم محمد بن عبد الرحمن دې.

﴿سددوا﴾: صحیح لاره اختیار کړئ. علامه عینی رحمه الله فرمائی: معناه: اقصدوا السداد ای الصواب.[1]

﴿قاربوا﴾: په میانه روئ سره ځئ. وئیلې شی: ﴿قارب فلان فی اموره﴾ هغه په خپلو معاملاتو کښې میانه راوی اختیار کړه. علامه ابن اثیر رحمه الله لیکی: ﴿ای اقتصدوا فی الامور کلها، واترکوا الغلو فیها والتقصیر﴾[2]، علامه کرمانی رحمه الله فرمائی: ای: لاتبلغوا الغایة، بل تقربوا منها.

﴿اغدوا﴾: سحر روان شئ. ﴿روحوا﴾: مانبام روان شئ.

﴿وشئ من الدلجة﴾: او د شپې په څه حصه کښې روان شئ، په بعض نسخو کښې ﴿شیئا﴾ منصوب دې، ﴿دلجة﴾ (د دال په ضمې او فتحې سره) د شپې په وخت تلو ته وائی.[3]

﴿القصد القصد﴾: دا منصوب علی الاغراء دې، د هغه فعل ﴿الزم﴾ وجوبا محذوف دې، یعنی: ﴿الزم القصد القصد﴾ میانه روی لازم اونیسئ. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿وقد شبه التعبدین بالمسافرین لأن العابد کالمسافر إلی محل إقامته وهو الجنة وکأنه قال: لاتستوعبوا

---

[1]) عمدة القاری: ۹۷/۲۳

[2]) النهایة لابن الاثیر: ۴۳۱/۲

[3]) النهایة لابن الاثیر: ۵۷۸/۱

الأوقات كلها بالسير بل اغتنموا أوقات نشاطكم وهو أول النهار وآخره وبعض الليل وارحموا أنفسكم فيما بينهما لئلا ينقطع بكم﴾[١].

يعني دلته عبادت گزارو ته د مسافرو سره تشبيه ورکړې شوې ده، ځکه چه عابد د مسافر په شان دې، د دې منزل جنت دې، گويا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ټول وخت په عبادت کښې مه لگوئ، بلکه د خپلې خوشحالئ اوقات غنيمت اوگڼړئ او د خوشحالئ وختونه د ورځې اول او آخر حصه او د شپې څه حصه ده. د هغې په مينځنى وخت کښې په خپلو ځانونو باندې رحم اوکړئ، چه منع نه شئ او څه عمل ستاسو نه پاتې نه شى

[٦٠٩٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ « سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاعْلَمُوا أَنْ لَنْ يُدْخِلَ أَحَدَكُمْ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ ، وَأَنَّ أَحَبَّ الأَعْمَالِ أَدْوَمُهَا إِلَى اللَّهِ ، وَإِنْ قَلَّ »[٦١٠٢]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : برابره لار او ميانه راوى اختيار کړئ او پوهه شئ چه په تاسو کښې به د چا عمل هم هغه جنت ته داخل نه کړې شى. زما په نزد د ټولو نه غوره عمل هغه دې چه په هغې باندې هميشوالې اختيار کړې شى. اگر که هغه کم ولې نه وى.

[٦١٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها - أَنَّهَا قَالَتْ سُئِلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ « أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ ». وَقَالَ « اكْلَفُوا مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ ».

د عائشې رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړې شو. کوم عمل د الله پاک په نزد زيات خوښ دې. وې فرمائيل چه په هغې باندې هميش والې اختيارکړې شى. اگرچه هغه کم وى او وې فرمائيل، هغه کارونه په خپل سر واخلئ د کومو چه په تاسو کښې طاقت وى.

قوله: ﴿ما تطيقون﴾: په دې کښې ما مصدريه هم کيدې شى اى : قدر طاقتكم او ما موصوله هم کيدې شى : اى الذى تطيقونه.

[٦١٠١] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ سَأَلْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ قُلْتُ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ كَانَ عَمَلُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - هَلْ كَانَ يَخُصُّ شَيْئًا مِنَ الأَيَّامِ قَالَتْ لاَ، كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً، وَأَيُّكُمْ يَسْتَطِيعُ مَا كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يَسْتَطِيعُ. [ر: ١٨٨٦]

د امام علقمه رحمه الله نه روايت دې چه ما د ام المومنين سيده عائشه صديقه رضي الله عنها نه تپوس

---

[١] ارشاد السارى ١٣/٤٦٣

اوکړو. ما تپوس اوکړو : اې ام المومنین! د رسول اللهﷺ عمل څنګه وو؟ آیا هغوی د عمل دپاره څه ورځې خاص کړې وې؟ وې فرمائیل نه ! د رسول اللهﷺ په عمل کښې همیش والې وو او په تاسو کښې څوک دې کوم چه د هغه اعمالو طاقت لرې، کوم چه به رسول اللهﷺ کول.

قوله: ﴿كان عمله ديمة﴾ : یعنی د رسول اللهﷺ عمل دائمی وو. دیمة په اصل کښې مسلسل وریدونکی باران ته وائی د حدیث شریف مقصد دا دې چه د رسول اللهﷺ عمل داسې نه وو چه د څو ورځو پورې یو عمل رسول اللهﷺ کولو او د هغې نه پس ئې هغه مستقلا پریخودلې وی بلکه د هغوی په معمولاتو کښې یو استقامت او همیش والې وو. اګر چه بعض مخصوص وختونه او مخصوص ورځو کښې به هغوی مختلف اعمال پوره کول او هغه د دې منافی نه دی، دلته صرف د رسول اللهﷺ د دوام او په معمولاتو کښې د هغوی استقامت بیانول مقصود دی. (۱)

[۶۱۰۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، فَإِنَّهُ لَا يُدْخِلُ أَحَدًا الْجَنَّةَ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِمَغْفِرَةٍ وَرَحْمَةٍ». قَالَ أَظُنُّهُ عَنْ أَبِي النَّضْرِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ.
وَقَالَ عَفَّانُ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «سَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا». [ر: ۶۰۹۹]
وَقَالَ مُجَاهِدٌ (قَوْلًا سَدِيدًا) النساء: ۹ / وَسَدَادًا صِدْقًا.

د سیدہ عائشهؓ نه روایت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل : برابره لار او میانه روی اختیار کړئ او تاسو ته زیرې دې، څکه چه څوک به هم د خپل عمل د وجې نه جنت ته نه

---

(۱) قال ابن بطال : إن قول عائشة : إن النبي لم يكن يخص شيئًا من الأيام بالعمل ؛ يعارضه قولها : ما رأيت رسول الله أكثر صيامًا منه في شعبان . قيل : لا تعارض بين شيء من ذلك . وذلك أنه كان كثير الأسفار في الجهاد . فلا يجد سبيلا إلى صيام الثلاثة الأيام من كل شهر ، فيجمعها في شعبان . ألا ترى قول عائشة : كان يصوم حتى نقول لا يفطر . ويفطر حتى نقول لا يصوم فهذا يبين أنه كان لا يخصّ شيئًا من الزمان ؛ بل كان يوقع العبادة على قدر نشاطه . وفراغه لذلك من جهاده وأسفاره . فيقل مرةً ويكثر أخرى . هذا قول المهلب . وقد قيل في معنى كثرة : صيامه في شعبان وجوه آخر قد ذكرتها في باب صوم شعبان في كتاب الصيام.
فإن قيل : فما معنى ذكر حديث أنس في هذا الباب ؟ قيل : معناه أن يوجب ملازمة العمل وإدمانه ما مثل له من الجنة للرغبة . ومن النار للرهبة . فكان في ذلك فائدتان : إحداهما : تنبيه للناس أن يتمثلوا الجنة والنار بين أعينهم إذا وقفوا بين يدى الله . كما مثلها الله لنبيه . وشغله بالفكرة فيهما عن سائر الأفكار الحادثة عن تذكير الشطان بما يسهيه حتى لا يدرى كم صلّى . والثانية : أن يكون الخوف من النار الممثلة والرغبة في الجنة نصب عيني المصلي فيكونا باعثين له على الصبر . والمداومة على العمل المبلغ إلى رحمة الله والنجاة من النار برحمته. (شرح ابن بطال : ۱/۱۸۲، ۱۸۳)

خي. صحابه كرامو ﷺ عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ او تاسو به هم نه خي (يعني د خپل عمل د وجې نه) وې فرمائيل : او زه هم نه شم تلې. مګر دا چه الله پاک د خپل مغفرت او رحمت په سورى كښې پټ كړى.

محمد بن زبرقان : محمد بن زِبْرِقان (د زاء په كسرې. باء په سكون او راء په كسرې سره) په بخارى كښې صرف يو روايت دې. په ائمه جرح او تعديل كښې ابو حاتم. ابو زرعه، نسائى. دارقطنى او ابن المدينى د هغوى توثيق كړې دې. ابن حبان په كتاب الثقات كښې هغوى اخستلې دى او وئيلې ئې دى : ﴿ ربما اخطاء ﴾، امام بخارى رحمه الله په تاريخ كبير كښې هغوى ته ﴿ معروف الحديث ﴾ وئيلې دې. [1]

قوله: ﴿ قال : اظنه عن ابى النضر عن ابى سلمة عن عائشة ﴾ : د امام بخارى رحمه الله شيخ على بن عبد الله مدينى فرمائى چه زما خيال دې موسى بن عقبة د ابوسلمه نه براه راست نقل نه كوى بلكه د ابوالنضر سالم بن اميه په مينځ كښې واسطه ده، ابو النضر. د ابو سلمه نه نقل كوى. پورته د متن په سند كښې ﴿ موسى بن عقبة عن ابى سلمة ﴾ دې. على بن عبد الله ته شک دې چه موسى دا روايت د ابو سلمه نه براه راست اوريدلې دې. بلكه د ابو النضر په واسطه ئې اوريدلې دې.

خو امام بخارى رحمه الله د عفان بن مسلم تعليق، د هغې نه متصل پس ذكر كولو سره د على مدينى دا وهم دفع كړې دې، ځكه چه د عفان په روايت كښې موسى بن عقبه د سماع تصريح كړې ده، په هغې كښې دى، ﴿ سمعت اباسلمة، عن عائشة ﴾.

امام احمد بن حنبل رحمه الله د عفان تعليق په خپل مسند كښې موصولا نقل كړې دې. [2]

يو اشكال او د هغې جوابات : په دې روايت او مخكښې روايت كښې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د يو سړى نيک عمل هم هغه لره جنت ته نه شى داخلولې. بلكه جنت ته چه څوک هم داخليږى، د الله پاک په فضل او كرم سره به تول داخليږى. ګويا اعمال صالحه جنت ته د داخليدو سبب نه دى، بلكه چه د الله پاک فضل شامل حال وى نو هله به جنت ته داخليږى، او د قرآن كريم د ايتونو نه، د دخول سبب، عمل صالح معلوميږى

سورة زخرف كښې دى : ﴿ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

په سورة النحل كښې دى : ﴿ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

① د دې تعارض حل دا راويستلې شوې دې چه جنت ته نفس دخول خو به د الله پاک فضل او كرم باندې كيږى. لكه چه په احاديث نبوى ﷺ كښې دى، خو د جنت مختلف منازل او درجات كښې به د اعمالو په لحاظ سره داخله وى، د درجاتو تقسيم به د اعمال صالحه په

---

[1]) فتح البارى : ۳۶۲/۱۱، ارشاد السارى : ۴۶۵/۱۳، عمدة القارى ۹۹/۲۳

[2]) فتح البارى : ۳۶۲/۱۱

اعتبار سره وی، حاصل دا دي چه اعمال صالحه د جنت منازلو ته د داخلې سبب خو دي او آیت کریمه ﴿ادخلوا الجنة﴾ کښې مضاف منازل محذوف دې، ای: ادخلوا منازل الجنة.[1]

④ بعض حضراتو وئیلي دی چه په دنیا کښې دننه د اعمال صالحه توفیق. د الله پاک په فضل او کرم سره ملاویږی. په دې وجه د دخول جنت سبب اګر چه عمل صالح دې لکه په آیت کریمه کښې دی، خو د عمل صالح سبب د الله پاک فضل او کرم او توفیق دې، که د الله پاک توفیق شامل حال نه وی نو عمل صالح به نه وې. او که عمل صالح نه وې نو جنت کښې به داخله هم نه وې.[2]

قوله: ﴿وقال مجاهد: سدادا سديدا. صدقا﴾: امام مجاهد رحمه الله فرمائی چه د ﴿سداد او سديد﴾ معنی د صدق او برابر خبرې کولو ده. د سورة النساء په آیت کریمه کښې ﴿قولا سديدا﴾ راغلي دې، طبرانی دا تعليق موصولا نقل کړې دې.[3]

[۶۱۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضي الله عنه- قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- صَلَّى لَنَا يَوْمًا الصَّلَاةَ، ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ فَأَشَارَ بِيَدِهِ قِبَلَ قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ «قَدْ أُرِيتُ الْآنَ - مُنْذُ صَلَّيْتُ لَكُمُ الصَّلَاةَ - الْجَنَّةَ وَالنَّارَ مُمَثَّلَتَيْنِ فِي قُبُلِ هَذَا الْجِدَارِ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ». [ر: ۴۰۹]

د هلال بن علی رحمه الله نه روایت دې چه ما د سیدنا انس رضی الله عنه نه واوریدل چه رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته یوه ورځ مونځ راکړو، بیا منبر ته اوختل او په خپل لاس باندې ئې د مسجد د قبلې طرف ته اشاره اوفرمائیله او وې فرمائیل چه دې وخت چه ما تاسو ته مونځ درکړو نو ما ته جنت او دوزخ اوښودلې شو، د هغې شکلونه د دې دیوال نه وړاندې جوړ کړې شوې وو. د نن ورځې په شان خیر او شر ما کله هم نه دې لیدلې.

د باب سره د حدیث مناسبت: د باب سره د حدیث مناسبت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمه الله لیکی: ﴿وفي هذا الحديث تنبيه المصلي على أن يمثل الجنة والنار بين عينيه ليكونا شاغلين له عن الأفكار الحادثة عن تذكر الشيطان ومن مثلهما بين يديه بعثه ذلك على المواظبة على الطاعة والكف عن المعصية، وبهذا تحصل المطابقة بين الحديث والترجمة﴾.[4]

یعنی: په دې حدیث کښې مونځ کونکی ته په دې خبره باندې تنبیه کړې شوې ده چه جنت او دوزخ دې خپلې مخې ته ساتی، چه دا دواړه هغه لره د شیطان د رایادونکې فکرونو نه لرې

---

[1]) ارشاد الساری: ۱۳/. وفتح الباری: ۳۵۷/۱۱. وعمدة القاری: ۹۷/۲۴

[2]) فتح الباری: ۳۵۷/۱۱

[3]) فتح الباری: ۳۶۳/۱۱

[4]) ارشاد الساری: ۴۶۶/۱۱ هم دغه شان اوګورئ: فتح الباری: ۳۶۳/۱۱

ساتی. کوم انسان چه جنت او دزوخ د خپلو سترګو مخې ته ساتی دا به د هغه دپاره د الله پاک په طاعت باندې د دوام او د الله پاک د نافرمانئ نه د بچ کیدو باعث جوړیږی. په دې حدیث سره به حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت حاصل شی

یعنی په حدیث کښې اګر چه د مداومت فی العمل او میانه روئ ذکر نشته. په کوم باندې چه امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب قائم کړې دې. خو چونکه جهنم او جنت مخې ته سال د مداومت او میانه روئ باعث او ذریعه جوړیدې شی په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا حدیث د دې باب د لاندې ذکر فرمائیلې دې.

حدیث الباب. په کتاب الصلاة کښې باب رفع البصر الی الامام د لاندې تیر شوې دې.

⑲ باب الرَّجَاءِ مَعَ الْخَوْفِ

﴿رجاء﴾ امید ته وائی. د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د الله پاک د رحمت او فضل او کرم د امید سره سره. د الله پاک ویره هم ساتل پکار دی. چه صرف امید انسان ساتی نو انسان د بې عملئ او مکر او دهوکې ښکار کیږی. او صرف ویره بغیر د امید نه انسان مایوسئ ته رسوی. (۱)

بعض علماء کرام فرمائی چه خوف او رجاء د یو مومن دپاره د مرغئ د دوه وزرو په شان دی چه دواړه وزرې ئې برابر وی نو الوتل کیدې شی او که په یو کښې څه خرابی یا کوتاهی نو پروازه نه شی کیدې. (۲)

په دې وجه په علماء کرامو او اسلافو کښې دا جمله مشهوره ده ﴿الایمان من الخوف والرجاء﴾ (۳)

بعض علماء کرامو لیکلې دی چه د ځوانئ او د صحت په زمانه کښې د ویرې غلبه کیدل او په بوډاتوب او ضعف او کمزورئ کښې د رجاء او امید غلبه کیدل ضروری دی (۴)

د حضرت مدنی رحمه الله رائې: شیخ الاسلام مولانا حسین احمد مدنی رحمه الله د خوف او رجاء متعلق په یو مکتوب کښې لیکی:

په مسئله مذکوره کښې څه غلطی ده، اګر که ستاسو په یادداشت یا د استاذ په بیان کښې متحقق شوې نه وی. ایمان لره همیشه ﴿بین الخوف والرجاء﴾ کیدل پکار دی. ﴿وادعوه خوفا وطمعا﴾ نص قرآنی دې. او په دې معنی باندې مختلف آیات صریحه موجود دی، خو د ژوند په حالت کښې غلبه د ویرې کیدل پکار دی او مرګ ته نزدې غلبه د رجاء کیدل پکار دی ...

﴿لقوله علیه السلام فی الحدیث القدسی: انا عند ظن عبدی بی، وقال سبحانه وتعالی: ﴿أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ﴾ • ﴿أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾ • ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ

---

(۱) فتح الباری ۳۶۳/۱۱، عمدة القاری ۱۰۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۴۶۷/۱۳

(۳) بعض حضراتو دې ته حدیث وئیلې دې خو دا حدیث نه دې.

(۴) فتح الباری ۳۶۴/۱۱

اللهِ فَلَا يَأۡمَنُ مَكۡرَ اللهِ إِلَّا الۡقَوۡمُ الۡخٰسِرُوۡنَ ﴾ ● وقال ﴿ وَلَا تَيۡأَسُوا مِنۡ رَّوۡحِ اللهِ ﴾ (۱)
شیخ الاسلام رحمه الله چه د دې خپل خط په شروع کښې د کومو درې آیتونو ذکر کړې دې. په هغې کښې د الله پاک د عذاب نه د ویرې بیان دې او په آخری آیت کښې د نه مایوس کیدو حکم ورکړې شوې دې. نو معلومه شوه چه ایمان د خوف او رجاء دواړو نوم دې.

وَقَالَ سُفۡيَانُ مَا فِي الۡقُرۡآنِ آيَةٌ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنۡ (لَسۡتُمۡ عَلٰى شَيۡءٍ حَتّٰى تُقِيۡمُوا التَّوۡرَاةَ وَالۡإِنۡجِيۡلَ وَمَا أُنۡزِلَ إِلَيۡكُمۡ مِنۡ رَّبِّكُمۡ). المائده: ۶۸

امام سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چه په دې آیت ﴿ قُلۡ يَا أَهۡلَ الۡكِتَابِ لَسۡتُمۡ عَلٰى شَيۡءٍ ﴾ نه زیات درونډ په ما باندې هیڅ آیت نه دې، ځکه چه په دې آیت کریمه کښې د قرآن کریم د ټولو احکاماتو د مکلف کولو حکم دې، په آیت کریمه کښې اهل کتاب ته خطاب دې یعنی اې اهل کتاب ! چه ترڅو پورې تاسو په تورات، انجیل او ستاسو د رب د طرف نه په نازل کړې شوې قرآن باندې عمل قائم نه کړئ تاسو به په هیڅ لاره نه يئ.

د ترجمة الباب سره د ایت کریمه مناسبت : د ترجمة الباب د آیت کریمه سره مناسبت بیانولو باندې علامه قسطلانی رحمه الله لیکی :

﴿ ووجه المناسبة للترجمة أن الآية تدل على أن من لم يعمل بما تضمنه الكتاب الذی أنزل عليه لم تحصل له النجاة ولا ينفعه رجاؤه من غير عمل ما أمر به ﴾ (۲)

یعنی : د ترجمة الباب سره د دې آیت کریمه مناسبت په دې طریقه دې چه دا آیت کریمه په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم سړی په رسول الله ﷺ باندې د نازلیدونکی کتاب په مقتضی باندې عمل اونکړو نو هغه ته به خلاصې نه ملاویږی او نه به د عمل نه بغیر صرف امید او رجاء د هغه په کار راشی.

[۶۱۰۴] حَدَّثَنَا قُتَيۡبَةُ بۡنُ سَعِيۡدٍ حَدَّثَنَا يَعۡقُوۡبُ بۡنُ عَبۡدِ الرَّحۡمٰنِ عَنۡ عَمۡرِو بۡنِ أَبِي عَمۡرٍو عَنۡ سَعِيۡدِ بۡنِ أَبِي سَعِيۡدٍ الۡمَقۡبُرِيِّ عَنۡ أَبِي هُرَيۡرَةَ-رضی الله عنه-قَالَ سَمِعۡتُ رَسُوۡلَ اللهِ-صلى الله عليه وسلم-يَقُوۡلُ «إِنَّ اللهَ خَلَقَ الرَّحۡمَةَ يَوۡمَ خَلَقَهَا مِائَةَ رَحۡمَةٍ، فَأَمۡسَكَ عِنۡدَهُ تِسۡعًا وَتِسۡعِيۡنَ رَحۡمَةً، وَأَرۡسَلَ فِي خَلۡقِهِ كُلِّهِمۡ رَحۡمَةً وَاحِدَةً، فَلَوۡ يَعۡلَمُ الۡكَافِرُ بِكُلِّ الَّذِي عِنۡدَ اللهِ مِنَ الرَّحۡمَةِ لَمۡ يَيۡأَسۡ مِنَ الۡجَنَّةِ، وَلَوۡ يَعۡلَمُ الۡمُؤۡمِنُ بِكُلِّ الَّذِي عِنۡدَ اللهِ مِنَ الۡعَذَابِ لَمۡ يَأۡمَنۡ مِنَ النَّارِ». [ر: ۵۶۵۴]

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی اوفرمائیل : چه الله پاک چه رحمت د کومې ورځې نه پیدا کړې دې نو د هغې ئې سل حصې کړې او خپل ځان سره ئې د هغې نه نهه نوی کیخودلې، د هغې نه پس ئې د رحمت صرف یوه حصه راولیږله،

---

(۱) معارف مدنی، ص ۱۹۷.
(۲) ارشاد الساری : ۴۶۸/۱۳

پس که کافر ته هغه ټول رحمتونه معلوم شی، کوم چه د الله پاک سره دی نو هغوی به د جنت نه مایوس نه شی او که مومن ته هغه ټول عذابونه معلوم شی، کوم چه د الله پاک سره دی نو هغه به د دوزخ نه بې ویرې نه شی. (۱)

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: دا حدیث په وعد او وعید دواړو باندې مشتمل دې، رجاء د وعد تقاضه کوی او د خوف تعلق د وعید سره دې یعنی الله پاک چه د کومو نعمتونو وعده فرمائیلې ده، د هغې امید کول او کوم عذاب چه ئې ذکر کړې دې د هغې نه ویریدل پکار دی. دغه شان د حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره واضح کیږی.

پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: ﴿ ومطابقة الحديث للترجمة أنه اشتمل على الوعد والوعيد المقتضيين للرجاء والخوف فمن علم أن من صفات الله تعالى الرحمة لمن أراد أن يرحمه والانتقام ممن أراد أن ينتقم منه لا يأمن انتقامه من يرجو رحمته ولا ييأس من رحمته من يخاف انتقامه وذلك باعث على مجانبة السيئة ولو كانت صغيرة وملازمة الطاعة ولوكانت قليلة ﴾ (۲)

۲۰: بَابُ الصَّبْرِعَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ

وقوله عزّوجلّ: (إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ). وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ

د صبر درې معنې مشهور دی.

① یو ﴿صبرعلى الاطاعة﴾ یعنی د الله پاک په طاعت او بندګئ باندې استقامت اختیارول.

② دویم ﴿صبرعلى المصيبت﴾ یعنی د مصیبت په وخت ګله او شکایت نه کول او راضی بالقضاء اوسیدل.

③ دریم ﴿ صبرعن المعصية ﴾ یعنی د ګناهونو نه بچ کیدل. (۳) دلته په ترجمة الباب کښې صبر عن محارم الله نه دا درې معنې مراد دی چه الله پاک کوم څیزونه حرام کړې دی، د هغې نه بچ کیدل او ځان ساتل.

قوله: ﴿إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾: یعنی صبر کونکو ته به د هغوی اجر بغیر د حساب نه پوره پوره ورکولې شی.

---

(۱) قال الحافظ ابن حجر : والمقصود من الحديث أن المكلف ينبغي له أن يكون بين الخوف والرجاء حتى لا يكون مفرطا في الرجاء بحيث يصير من المرجئة القائلين لا يضر مع الإيمان شيء ولا في الخوف بحيث لا يكون من الخوارج والمعتزلة القائلين بتخليد صاحب الكبيرة إذا مات عن غير توبة في النار بل يكون وسطا بينهما كما قال الله تعالى يرجون رحمته ويخافون عذابه ومن تتبع دين الإسلام وجد قواعده أصولا وفروعا كلها في جانب الوسط. (فتح الباری : ۳۶۶/۱۱)

(۲) فتح الباری : ۳۶۵/۱۱، ۳۶۶

(۳) ارشاد الساری : ۴۷۰/۱۳

قوله: ﴿وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ﴾: يعنى مونږ د صبر په سبب بهترين ژوند بيا موندلو. د سيدنا عمر رضی الله عنه دا تعليق امام احمد رحمه الله په كتاب الزهد كښې موصولا ذكر كړې دې (۱)

[۶۱۰۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أُنَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمْ يَسْأَلْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلاَّ أَعْطَاهُ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُمْ حِينَ نَفِدَ كُلُّ شَيْءٍ أَنْفَقَ بِيَدَيْهِ «مَا يَكُنْ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ لاَ أَدَّخِرْهُ عَنْكُمْ، وَإِنَّهُ مَنْ يَسْتَعِفَّ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَلَنْ تُعْطَوْا عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ». [ر: ۱۴۰۰]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضی الله عنه نه روايت دې چه څو انصارى صحابه كرامو رضی الله عنهم د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه څه غوښتنه اوكړه، او چا چه هم غوښتنه اوكړه رسول الله صلی الله عليه وسلم هغوى ته هغه څيز وركړو. تردې چه كوم مال د رسول الله صلی الله عليه وسلم سره وو هغه ختم شو. رسول الله صلی الله عليه وسلم هر څه صحابه كرامو رضی الله عنهم ته په خپل لاس باندې وركولو سره ختم كړل او بيا ئې اوفرمائيل چه كوم ښه څيز هم ما سره وى زه تاسو د هغې نه بچ نه شم ساتلې. خو څوک چه په تاسو كښې د سوال نه بچ كيږى الله پاک به هم هغه لره محفوظ ساتي او څوک چه صبر كوى الله پاک به هم هغه ته صبر وركوى او څوک چه ځان بې نيازه كړى الله پاک به هم هغه بې نيازه كړى، تاسو ته د صبر نه زيات او د هغې نه وسيع خير نه دې دركړې شوې.

دا حديث په كتاب الزكاة كښې تير شوې دې.

[۶۱۰۶] حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عِلاَقَةَ قَالَ سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ يَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي حَتَّى تَرِمَ - أَوْ تَنْتَفِخَ - قَدَمَاهُ فَيُقَالُ لَهُ، فَيَقُولُ «أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا». [ر: ۱۰۷۸]

د سيدنا مغيره بن شعبة رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم به دومره مونځ لوستلو چه خپو كښې به ئې پړسوب راغلو او يا ئې اووې چه خپې مباركې به ئې اوپړسيدلې، رسول الله صلی الله عليه وسلم ته به عرض اوكړې شو (چه ستاسو خطاګانې خو معاف دى؟) نو رسول الله صلی الله عليه وسلم به اوفرمائيل: آيا زه د الله پاک شكر ګزار بنده جوړ نه شم؟

قوله: ﴿حتى ترم او تنتفخ قدماه﴾: ترم: وَرِمَ يَرِمُ (على وزن وَرِثَ يَرِثُ) معنى ده: پړسيدل، پړسوب راتلل، د راوى شک دې چه ﴿ترم قدماه﴾ ئې وئيلې دې او كه ﴿تنتفخ قدماه﴾ ئې وئيلې دې.

د ترجمة الباب د حديث سره مطابقت: د باب د حديث سره مطابقت بيانولو باندې علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

(۱) ارشاد السارى: ۱۳/۴۶۹

(ومطابقة الحديث للترجمة من حيث إنه -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- صبر على الطاعة حتى تورمت قدماه) [1]
يعنى: د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه رسول الله ﷺ د الله پاک په طاعت باندې د دومره صبر او استقامت مظاهر اوکړه چه د هغوی خپې مبارکې اوپړسيدلې
د صبر په باره کښې د بزرګانو څو اقوال: سيدنا علی رضي الله عنه فرمائی: د الله پاک د عظمت او معرفت تقاضه دا ده چه انسان د خپل څه تکليف يا مصيبت ذکر د الله پاک نه سوا چاته هم اونکړی [2]
د يو مشهور بزرګ احنف نظر ختم شو هغوی تر څلويښتو کالو پورې چاته دهغې ذکر اونکړو. [3]
شقيق بلخی فرمائی چه د غير الله مخکښې د خپل څه مصيبت شکايت کونکې د الله پاک په عبادت او حلوت کښې کله هم خوند نه مومی. [4] په قرآن کريم کښې د صبر لفظ په کثرت سره استعمال شوې دې.
لاندې مونږ د صبر متعلق تفصيل نقل کوو چه په هغې په قرآن کريم کښې چه هر ځائې کښې د صبر مختلف مفاهيم استعمال شوې دی. د هغې وضاحت کړې شوې دې
د قران کريم په ايتونو کښې راغلې د صبر معانی: ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾ [5]
د صبر په حقيقت باندې د عوامو غلط فهمئ خو پردې اچولې دی چه هغه د هغوی په نزد د بې وسئ او بې اسرې کيدو تصوير دې. او د هغې معنی د خپل دشمن نه د انتقام نه اخستلو دد. خو آيا په حقيقت کښې هم دغه شان ده؟
د صبر لغوی معنی د بندولو. او اسرې ده. يعنی خپل نفس لره د اضطراب او ويرې نه منع کول. او هغه لره په خپل ځائې باندې ثابت قدم ساتل او هم دا د صبر لغوی حقيقت هم دې. يعنی د دې معنی د بې اختيارئ خاموشی او د انتقام نه اخستلو مجبوری نه ده. بلکه بهادری، د زړه مضبوطوالې، اخلاقی جراءت او ثبات قدر دې.
د سيدنا موسی او سيدنا خضر عليهما السلام په قصه کښې په يو آيت کښې درې ځايه دا لفظ راغلې دې. او هر ځائې کښې هم دا معنی مراد ده. سيدنا خضر عليه السلام فرمائی.
﴿إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾ [6]
يعنی: ته به ما سره صبر اونکړې شې. او څنګه به په دې خبره باندې صبر اوکړې، چه د هغې تاته علم نه وی.

---

[1]) ارشاد السارى: ٤٧٠/١٣
[2]) ارشاد السارى: ٤٧١/١٣
[3]) ارشاد السارى: ٤٧١/١٣
[4]) ارشاد السارى: ٤٧١/١٣
[5]) سورة احقاف: ٤
[6]) سورة الكهف: ٦٧، ٦٨

سيدنا موسى عليه السلام په جواب كښې فرمائى : ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا ﴾ [1] يعنى كه الله پاک اوغوښتله نو تاسو به ما صبر كونكى بيا مومئ.
په دې صبر سره مقصود د لا علمئ په حالت كښې د غير معمولى واقعاتو د وجې نه په زړه كښې اضطراب او د بې صبرئ نه پيدا كيدل. كفارو د خپلو پيغمبرانو د پوهه كولو باوجود ښه په سختئ او پابندئ سره په خپله بت پرستئ باندې قائم اوسيږى. نو د هغوى حكايت د هغوى په ژبه باندې قرآن كريم داسې بيانوى :
﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ﴾ [2].
يعنى : دې سړى (د پيغمبرئ مدعى) خو مونږ د خپلو خدايانو (بتانو) نه لرې كول غوښتلو. كه مونږ په دې باندې صابر (ثابت) نه وو پاتې شوې.
﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴾ [3].
يعنى : كه هغوى لږ شان صبر كړې وې (يعنى ايسار شوې وې) تردې چه ته (اې رسول ﷺ) هغوى ته ور اوتلې وې نو د هغوى دپاره به غوره وه.
په قرآن كريم كښې د صبر لفظ په يوه معنى كښې استعمال شوې دې اګر چه د حالاتو په تغير سره د هغې په مفهوم كښې بعض بعض ځايونو كښې لږ لږ فرق پيدا شوې دې. هم په دې وجه د دې ټولو مرجع يو دې. يعنى ثابت قدمى او استقامت. د صبر دا مختلف مفهوم په كوم چه قرآن كريم دا لفظ استعمال كړې دې، لاندې ليكلې شى.
د مناسب وخت انتظار كول : اول دا دې چه هر قسم تكليف اوچتولو سره په خپل مقصد باندې كلكيدلو سره د كاميابئ د وخت انتظار كول. رسول الله ﷺ چه كله په شروع كښې مخامخ د توحيد دعوت او د اسلام تبليغ شروع كړو. نو د عربو يوه يوه ذره د هغوى په مخالفت كښې راپاسيده. د هر طرف نه د دشمنئ او عداوت مظاهرې شروع شوې او د هر طرف نه په قدم قدم باندې مخالفين او ركاوټونه پيش كيدل شروع شو. نو په دې وخت كښې د بشريت په اقتضاء سره د هغوى اضطراب پيدا شو او د كاميابئ منزل ورته لرې په نظر راغلو. هغه وخت د تسلئ دا پيغام راغلو چه د اضطراب او ويرې ضرورت نشته. تاسو ښه په كلكه خپل كار كوئ. الله پاک ستاسو مل دې، د الله پاک فيصله به په خپل وخت باندې راځى :
﴿ وَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ [4] يعنى اې نبى ﷺ! ته د خپل رب په فيصله باندې ثابت قدم اوسيدو سره منتظر اوسيږه. ځكه چه ته زمونږ په سترګو كښې ئې.

[1]) سورة الكهف : ۶۹
[2]) سورة فرقان : ۴۲
[3]) سورة الحجرات : ۵
[4]) سورة الطور : ۴۸

﴿ فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا ﴾ (١) يعنى : نه ثابت قدم اوسيدو سره منتظر اوسيږه. تردې چه الله پاک زمونږ ترمينځه فيصله اوکړى

﴿ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴾ (٢) يعنى : او ثابت قدم اوسيدو سره انتظار کوه. تردې چه الله پاک فيصله اوکړى. هغه دټولو فيصله کونکو نه غوره دې. ﴿ فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ (٣) يعنى ثابت قدم اوسيدو سره دوخت منتظر اوسيږه. بيشکه انجام د متقيانو غوره دې.

د انتظار د دې کشمکش په حالت کښې چه کله د يو طريق حق بې وسې. بې اسرې کيدل خپې خويږى. او بل طرف ته د باطل عارضى شور او هنگامى غلبه زړه کمزورې کوى. په حق باندې قائم اوسيدو سره د هغې د کاميابۍ پوره توقع نه شى کيدې ﴿ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ﴾ (٤) يعنى : ثابت قدمۍ سره منتظر اوسيږه بيشکه د الله پاک وعده رشتينې ده.

چرته داسې اونشى چه د الله پاک د وعدې په ظاهريدلو کښې که لږ شان ناوخته شى نو د مشکلاتو نه ويريدلو سره د حق ملګرتيا پريږدئ، او د باطل په ډله کښې ملاؤ شئ.

﴿ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴾ (٥) يعنى : د خپل رب په فيصله باندې په ثابت قدمۍ سره منتظر اوسيږه. او په دوى (مخالفينو کښې) د يو گنهگار يا کافر وينا مۀ منه.

نه بې قراره کيدل : د صبر دويم مفهوم دا دې چه په مصيبتونو کښې اضطراب او بې قرارى نه وى. بلکه هغه د الله پاک حکم او مصلحت گڼلو سره په خوشحالۍ باندې اوزغملې شى او دا يقين اوساتلې شى چه کله وخت راشى نو الله پاک به په خپل رحمت سره خپله هغه لرې کړى. الله پاک د داسې خلقو مدح فرمائيلې ده : ﴿ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ ﴾ (٦) يعنى : او کوم خلق چه په مصيبت کښې صبر کوى.

سيدنا يعقوب عليه السلام د خامنو نه دروغژن خبر اوريدلو سره چه ليوۀ سيدنا يوسف عليه السلام اوخوړلو. فرمائى : ﴿ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴾ (٧) يعنى : بلکه ستاسو زړونو يوه خبره جوړه کړې ده، نو صبر غوره دې او د الله پاک نه په هغه خيز باندې مدد غوښتلې شى کوم چه تاسو بيانوئ.

بيا د خپل دويم ځوى (بنيامين) په مصر کښې د ايساريدلو خبر اوريدلو سره فرمائى :

---

(١) سورة الاعراف : ٨٧

(٢) سورة يونس : ١٠٩

(٣) سورة هود : ٤٩

(٤) سورة الروم : ٦٠. سورة مومن : ٥٥

(٥) سورة الانسان : ٢٤

(٦) سورة الحج : ٣٥

(٧) سورة يوسف : ١٨

﴿ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللهُ أَن يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا ﴾ (۱) يعني: بلکه ستاسو زړونو يو خبره جوړه کړې ده، پس صبر غوره دې. نزدې ده چه الله پاک ماته هغوی ټول راولی.

سيدنا ايوب علیه السلام چه بدنی او مالی مصيبتونه په تسليم او رضا سره برداشت کړل، د هغې مدح خپله الله پاک فرمائيلې ده ﴿ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾ (۲) يعني: مونږ بيشکه ايوب علیه السلام لره صبر کونکې بيا موندلو. ډير ښه بنده وو، هغه د الله پاک طرف ته رجوع کونکې وو

سيدنا اسماعيل علیه السلام د خپل شفيق او مهربان پلار د چړې لاندې خپل سټ کيخودلو سره فرمائی: ﴿ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴾ (۳)

يعنی: اې پلاره څه چه تاسو ته وئيلې شی هغه اوکړئ، که الله پاک اوغوښتله نو تاسو به ما د صبر کونکو نه بيا مومئ.

مشکلات په خاطر کښې نه راوستل: د صبر دريم مفهوم دا دې چه د منزل مقصود په لاره کښې چه کوم مشکلات او خطرې پيښې شی. دشمنان چه کوم تکليفونه رسوی او مخالفين چه کوم طعن او طنز کوی. د هغې نه يو څيز هم په خاطر کښې راونوستلې شی او په هغې سره د خفه کيدو او همت بائيللو په ځائې نور هم زيات استقلال او کلک والې پيدا شی. د لوئې لوئې کار کونکو په لارو کښې اکثر د خنډان راوچت کړې شوې دی خو هغوی په استقلال او مضبوطيا سره د هغې مقابله اوکړه او کامياب شو.

د دې قسم مواقع اکثر انبياء علیهم السلام ته راپيښ شو. پس خپله رسول الله ﷺ ته د دې اعلی مثال تابعداری حکم اوکړې شو. ﴿ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ﴾ (۴) يعنی: (اې محمد ﷺ) ته هم دغه شان صبر کوه څنګه چه اولوالعزم رسولانو کړې وو. او د دې (مخالفينو) د پاره تندی مه کوئ.

د سيدنا لقمان علیه السلام په ژبه باندې خوئی ته دا نصيحت واورولې شو چه د حق دعوت او تبليغ، د امر بالمعروف او نهی المنکر فرض پوره طريقې سره ادا کوه او په دې لاره کښې چه کوم مصيبتونه راپيښ شی د هغې په نره مقابله کوه!

﴿ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴾ (۵)

يعنی: د نيکئ حکم کوه او د بدئ نه منع کوه او کوم مصيبت چه درته راپيښ شی هغه برداشت کوه، دا د کلکو ارادو والا کار دې.

---

(۱) سورة يوسف: ۸۳

(۲) سورة ص: ٤٤

(۳) سورة صافات: ۱۰۲

(۴) سورة احقاف: ۳۵

(۵) سورة لقمان: ۱۷

كفار د عذاب الهى زر نه راتلو يا د حق ظاهرى بې وسئ او بې اسرې كيدو په سبب سره رسول الله ﷺ ته په خپلو زړه سوزونكو طعنو سره تكليفونه وركړل. حكم اوشو چه د دې پيغور پرواه مه كوه. او مه په دې باندې زړه خفه كوه. بلكه په خپل كار كښې لګيدلې اوسه او اوګوره چه ستاسو نه مخكښې انبياء عليهم السلام څه اوكړل ﴿ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ﴾[1] يعنى: د هغوى په وينا باندې صبر كوه او زمونږ بنده داؤد عليه السلام ياد كړه.

د دې قوت صبر د حصول طريقه دا ده چه د الله پاک سره تعلق جوړ كړې شى او د هغه په طاقت باندې اعتماد اوكړې شى. ﴿ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ﴾[2] يعنى: ته د هغوى په وينا صبر اوكړه او سحر او مابنام د خپل رب د حمد سره پاكى بيانوه نه صرف دا چه د مخالفينو د دې طعن او طنز دې خيال او نه كړې شى بلكه د دې په جواب كښې دې هغوى سره نرمى اوكړې شى. ﴿ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴾[3] يعنى: د هغوى په وينا صبر كوه، او د هغوى نه په ښكلې طريقه بيل شه

معافى كول: د صبر څلورم مفهوم دا دې چه د بدى كونكو بدى نظر انداز او كومه بد خواهى چه راپيښه شى او تكليفونه وركوى. د هغه قصور معاف كړې شى. يعنى تحمل او برداشت كښې اخلاقى مضبوط والې اوښودلې شى. د قرآن كريم په څو آيتونو كښې صبر په دې مفهوم كښې استعمال شوې دې، د الله پاک ارشاد دې:

﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ـ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴾[4] يعنى او كه ته سزا وركوې نو هم هغه هومره وركوه څومره چه تا ته تكليف دركړې شوې دې، او كه صبر (برداشت) اوكړې نو دا د صبر كونكو دپاره غوره دې او ته صبر كوه. او ستا صبر كول نه دى مګر د الله پاک په مدد باندې. او د دوى غم مه كوه او نه دې د دوى د سازشونو نه زړه تنګ شى.

دا د صبر هغه قسم دې كوم چه اخلاقى حيثيت سره ډير لويه بهادرى ده. مسلمانو ته د دې بهادرئ تعليم بار بار وركړې شوې دې. او وئيلې شوې دى چه دا صبر او برداشت د كمزورئ يا د دشمن د ويرې يا د بل سبب د وجې نه نه وى بلكه صرف د الله پاک د ويرې وى:

﴿ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴾[5] يعنى: او چا چه د خپل رب د ذات دپاره صبر اوكړو او مونځ ئې قائم

---

[1]) سورة ص : ١٧

[2]) سورة ق : ٣٩

[3]) سورة مزمل : ١٠

[4]) سورة نحل : ١٢٦-١٢٧

[5]) سورة رعد : ٢٢

کړو. او کومه چه مونږ هغوی ته روزی ورکړه د هغې نه پټ او ښکاره (د الله پاک په لاره) خرچ کوی او بدی په نیکئ سره دفع کوی. د هغوی دپاره د آخرت انجام دې.
فرشتې به هغوی ته مبارکی ورکوی او وائی به ﴿ سَلَامٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴾ [۱]
یعنی: په تاسو باندې دې سلامتی وی ځکه چه تاسو صبر اوکړو، نو د آخرت انجام څه ښه شو یو خاص خبره په دې آیت کریمه کښې د خیال ساتلو لائق ده، چه د دې په شروع کښې د څو نیکو ذکر دې، صبر، مونځ، خیرات، د بدئ په ځائې نیکی خو فرشتو هغه مومن چه د هغه په خاص وصف باندې هغه ته د سلامتئ دعا اوکړه، هغه صرف صبر یعنی د برداشت صفت دې ځکه چه هم دا اصل دې چه هم دا صل دې چه په چا کښې دا جوهر وی هغه به د عبادت تکلیف هم اوچتوی. مصیبتونه به هم هیروی او د دشمنانو د بدئ جواب به په نیکئ سره ورکوی. پس په یو بل روایت کښې د دې تشریح هم کړې شوې ده چه د معافئ او بدئ په بدله کښې د نیکئ صفت په هغه کښې وی، چه په هغې کښې به صبر وی.
﴿ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴾ [۲]
یعنی: نیکی او بدی برابر نه دی، د بدئ جواب په نیکئ سره ورکوئ. نو ناڅاپه چه د چا او ستا ترمینځه دشمنی ده، هغه به د نزدې ملګری په شان شی او دا خصلت هم هغه چا ته ملاویږی چه صبر کوی، او دا هم هغه چاته ملاویږی چه ډیر د قسمت والا دې.
څوک چه په خلقو باندې ظلم کوی او په ملک کښې ناحقه فساد کوی په هغوی باندې به د الله پاک عذاب وی. په دې وجه د یو صاحب عزم مسلمان دا فرض دی چه نور په هغه باندې ظلم اوکړی نو په بهادرئ سره هغه برداشت کړی او معاف کړی، فرمائی:
﴿ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴾ [۳] یعنی: لاره په هم هغه چا ده چه په خلقو باندې ظلم کوی، او په ملک کښې ناحق فساد کوی. هم دا هغه خلق دی چه د هغه دپاره دردونکې عذاب دې، او یقینا چا چه برداشت اوکړو. او معافی ئې اوکړه. بیشکه دا ډیر د همت کارونه دی.
ثابت قدمی: د صبر پنځم اهم مفهوم د جنګ پیښیدو په صورت کښې په میدان جنګ کښې بهادرانه استقامت او ثابت قدمی ده. قرآن پاک دا لفظ په دې مفهوم کښې ډیر کرته استعمال کړې دې او داسې خلق کوم چه په دې وصف سره متصف شوې دی، صادق القول او رشتینی وئیلې دی، چه هغوی چه د الله پاک سره کومه وعده کړې وه، هغه ئې پوره کړه، فرمائی: ﴿ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴾ [۴]

---

[۱]) سورة رعد : ۲۳
[۲]) سورة حم سجده : ۳۴-۳۵
[۳]) سورة شوری : ٤
[٤]) سورة بقرة : ۲۲

يعنى او صبر كونكى (ثابت قدمى ښودونكى) په مصيبت كښې او نقصان كښې او د جنګ په وخت. هم دا دى چه رشتيا وائى او هم دوى پرهيزګار دى.
كه جنګ راشى نو د دې كاميابئ خلور شرطونه دى. د الله پاک ياد. د وخت د امام اطاعت. خپل مينځ كښې اتحاد او موافقت او په ميدان جنګ كښې بهادرانه صبر او استقامت
﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ـ وَأَطِيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (١)
يعنى اې ايمان والو: چه كله تاسو د يوې دستې سره مقابل شئ. نو ثابت قدم اوسيږئ. او الله پاک ډير يادوئ. چه كاميابى بيا مومئ. او د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ اطاعت كوئ او خپل مينځ كښې جهګړې مه كوئ ګينې تاسو به سست شئ او ستاسو هوا به اوځى. او صبر كوئ. بيشكه الله پاک د صبر كونكو سره دې.
د حق د مدد كونكو د ظاهرا كم تعداد كمې د هغوى د صبر او ثبات په روحانى طاقت سره كيږى. د تاريخ په نظر سره دا مشاهدې اكثر تيرې شوې دى چه څو مستقل مزاج او ثابت قدم بهادرانو لويو فوجونو ته شكست وركړې دې. اسلام دا نكته هم هغه وخت خپلو جانثارانو ته ښودلې وه. چه كله د هغوى تعداد لږ او د دشمنانو زيات وو:
﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ـ الْآنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (٢)
يعنى : اې پيغمبره ! ايمان والا د (دشمنانو) جنګ ته تيار كړه. كه دوى شل صبر كونكى (ثابت قدم) وى نو په دوه سوه كسانو باندې به غالب وى. خكه هغه خلق پوهيږى نه. اوس الله پاک ستاسو نه تخفيف اوكړو او هغه ته معلومه ده چه په تاسو كښې كمزورى ده. پس كه سل كسان صبر كونكى (ثابت قدم) وى نو په دوه سوه كسانو باندې به غالب وى او كه زر كسان (صبر) كونكى وى نو په دوه زره كسانو باندې به د الله پاک په حكم باندې غالب وى. او الله پاک د صبر كونكو (ثابت قدمو) سره دې.
په ميدان جنګ كښې مسلمانانو ته حكم كړې شوې دې چه هغوى دې د خپل عددى قلت پرواه نه كوى. او په صبر او ثبات سره دې د خان نه د دوچند كسانو مقابله كوى. او تسلى ورته وركړې شوې ده چه د الله پاک مدد هم د هغه خلقو سره وى كوم چه د صبر او ثبات نه كار اخلى. د سيدنا طالوت او د جالوت په قصه كښې هم دا نكته هم په دې الفاظو سره ادا كړې شوې ده.

---
(١) سورة انفال : ۴۵، ۴۶
(٢) سورة انفال : ۶۵، ۶۶

﴿ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾ (۱)

یعنی: د طالوت ملګرو اووې چه نن په مونږ کښې د جالوت او د هغه د فوج سره د مقابلې طاقت نشته. هغه خلقو اووې چه هغوی یقین کولو چه هغوی الله پاک سره ملاویدونکی دی. دا ئې اووې چه ډیر کرته د لږ تعداد خلق د الله پاک په حکم سره د لوئې تعداد خلقو باندې غالب شوې دی. او الله پاک د صبر او ثبات والو سره دې. او کله چه هغوی د جالوت او د هغه د فوج په مقابله کښې راغلل، نو وې وئیل: اې الله! په مونږ د صبر دروازې پرانیزه او مونږ ته ثابت قدمی راکړه، او د دې کافرانو په مقابله کښې مونږ ته نصرت راکړه

الله پاک د کمزورو او قلیل التعداد مسلمانانو د کامیابئ هم دا شرط کیخودلې دې. او بیان کړې ئې دی چه الله پاک هم د هغوی دې کوم چه د صبر نه کار اخلی. او په الله پاک باندې اعتماد کولو سره د مشکلاتو کلکه مقابله کوی. پس ارشاد دې:

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا ﴾ (۲) یعنی: بیا ستا رب د هغوی دپاره دې چا چه د تکلیف موندلو نه پس خپل کور پریخودلو. بیا ئې جنګ کولو او په صبر وثبات سره ولاړ وو.

د دنیا د حکومت او بادشاهئ ملاویدو دپاره هم د دې صبر او استقامت د جوهر پیدا کولو ضرورت دې. د بنی اسرائیلو چه کله د فرعون د هلاکت نه پس د ملک په اطرافو کښې د کفارو سره مقابله راغله. نو سیدنا موسی علیه السلام هغوی ته اولنې سبق دا اوښودلو

﴿ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ (۳)

یعنی: موسی علیه السلام خپلو خلقو ته اووې، چه د الله پاک نه اویریږئ او د هغه نه مدد اوغواړئ او د صبر او استقامت نه کار واخلئ. بیشکه زمکه د الله پاک ده. هغه چه چالره اوغواړی په خپلو بندګانو کښې ئې ددې مالک جوړوی او نیک انجام د پرهیزګارو دپاره دې.

پس بنی اسرائیل د مصر او شام او کنعان په خوا کښې د اوسیدونکو بت پرست قومونو نه په تعداد کښې کم وو، خو چه کله هغوی همت اوښودلو. او د بهادرئ په استقامت او صبر او ثابت قدمئ سره ئې مقابلې اوکړې نو د هغوی ټول مشکلات حل شو. او د کثیر التعداد دشمنانو په نرغه کښې د ګیریدلو باوجود تر یوې مودې پورې په خود مختار سلطنت باندې قابض او په نورو قومونو باندې ئې حکومت کولو. الله پاک د بنی اسرائیلو د دې کامیابئ راز په دې یو لفظ کښې ظاهر کړو. وې فرمائیل:

---

(۱) سورة بقرة: ۲۴۹-۲۵۰

(۲) سورة نحل: ۱۱۰

(۳) سورة اعراف: ۱۲۸

﴿ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴾ (۱)

یعنی: او هغه خلق کوم چه کمزوري ګڼړلې شو، هغوی ته مو د زمکې وراثت ورکړو په کومې کښې چه مونږ برکت نازل کړې دې، او ستا د رب ښکلې وینا (فیصله) د بنی اسرائیلو په حق کښې د هغوی د صبر او ثبات د وجې نه پوره شوه او مونږ د فرعون او د هغه د قوم (منصوبې) تعمیرات او چتونه برباد کړل.

د دې نه ظاهره شوه چه د بنی اسرائیل په شان کمزوري قوم د فرعون په شان طاقت مخې ته څکه کامیاب شو چه هغوی د صبر او ثابت قدمۍ نه کار واخستلو، او هم د دې د نتیجې په طور الله پاک هغوی ته د شام د برکتی زمکې حکومت ورکړو. پس هم د دې تصریح الله پاک په یو بله موقع باندې داسې اوفرمائیله:

﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴾ (۲)

یعنی: او د بنی اسرائیلو نه مونږ داسې امامان جوړ کړل چه زمونږ په حکم سره به ئې لاره ښودله. چه کله هغوی صبر اوکړو او زمونږ په حکمونو باندې به ئې یقین ساتلو.

پورته آیت د بنی اسرائیلو د مخکښې امامت دوه اسباب بیان کړل یو په احکام الهی باندې یقین او دویم په هغه احکامو باندې عمل کولو کښې صبر او ثابت قدمی. هم دا دواړه خبرې د دنیا د هر قوم د ترقۍ سنګ بنیاد دې، اول د خپلو اصولو د صحیح کیدو یقین او بیا د هغه اصولو په تعمیل کښې هر قسم تکلیفونه او مصیبتونه په خوشحالۍ باندې زغمل.

په غزوه احد کښې مسلمانانو ته فتح نه وه شوې بلکه اویا مسلمانان په خاورو او وینو کښې لیت پیت کیدو سره د الله پاک په لاره کښې سرونه ورکړل. بعض مسلمانان په هغې باندې خفه وو، الله پاک د هغوی د غم د زائل کولو دپاره د مخکښې انبیاء ﷺ د ژوند قصص اوروی:

﴿ وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ - وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَن قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾

یعنی: او څومره انبیاء ﷺ دی چه د هغوی په ملګرتیا کښې ډیر الله والا جنګیدلې دی، بیا د الله پاک په لاره کښې تکلیف اوچتولو سره هغوی نه خو همت اوبائیلو، او نه د هغوی زړونه سترې شو، او الله پاک ثابت قدم اوسیدونکی (صابرین) خوښوی. او هغوی به هم دا وئیل چه اې زمونږ ربه! زمونږ ګناهونه او په کار کښې زمونږ زیادت معاف کړه، او زمونږ قدمونه کلک اوساته او د کفارو په مقابله کښې زمونږ امداد اوکړه.

---

۱) سورة اعراف: ۱۳۷

۲) سورة سجده: ۲٤

دې آیت کریمه د غلط فهمئ هغه د یو بل دپاسه راغلې پردې خیرې کړې، کوم چه د صبر د اصل حقیقت په مخ باندې پرتې وې، او بیان ئې اوکړو چه صبر د زړه کمزورئ، د بې وسئ خاموشئ او د بې اسرې کیدو د مجبورئ نه ډکه معافی نه ده، بلکه د زړه انتهائی طاقت او د همت سربلندئ، د عزم برابریدل او مشکلات او مصائب د الله پاک په اسره باندې په خواه خاطر کنبې د نۀ راوستلو نوم دې.

د یو صبر کونکی کار دا دې چه د مخالف حادثو په پیښیدو باندې هم هغه زړه او نه بائیلی. بلکه ښه په همت په خپل مقصد باندې کلک ولاړ وی او د الله پاک نه غواړی چه د هغه د تیرې ناکامئ قصور کوم چه د هغه د کمی (ګناه) یا زیادت (اسراف) سره شوې وو، معاف کړی او هغه ته نوره هم ثابت قدمی ورنصیب کولو سره د حق په دشمنانو باندې کامیابی ورکړی. هم په دې وجه الله پاک د کامیابئ د حصول دپاره مسلمانانو ته د دوه خبرو تاکید اوفرمائیلو. یو خو د الله پاک طرف ته د زړه لګول او دویم په مشکلاتو باندې صبر او استقامت سره قابو موندل.

د دنیا د فتح موندلو سره سره د آخرت عیش هم چه د هغې نوم جنت دې، هم د هغې په حصه کنبې دې. چاته چه دا صبر، د زړه مضبوطوالې او په حق باندې د ثابت قدمئ دولت ملاؤ شوې دې. د حق په لاره کنبې د مشکلاتو د پیښیدو یو مصلحت دا هم دې چه په دې سره د کره او کوټه تمیز پیدا شی. او دواړه بیل بیل معلومیږی، پس فرمائی:

﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴾ (۱)

یعنی آیا ستاسو دا خیال دې چه تاسو به جنت ته لاړ شئ او حال دا چه لا تر اوسه پورې الله پاک (په ازمینت کولو سره) هغه خلق بیل کړې نه دی، کوم چه جنګ کونکی دی او ثابت قدم او سیدونکی (صبر کونکی) دی.

ضبط نفس: د اشخاص او قومونو په ژوند کنبې د تولو نه نازکه موقع هغه راځی چه کله هغوی ته څه لویه کامیابی یا ناکامی ملاؤ شی، په دې وخت کنبې په نفس باندې قابو موندل اوضبط نه کار اخستل ګران وی، خوهم دادضبط نفس اصلی موقع وی. او هم په دې سره په اشخاصو او قومونو کنبې سنجیدګی، متانت، وقار او د کردار مضبوطیا پیدا کیږی.

په دنیا کنبې غم او مسرت او تکلیف او آرام خو عام دی، په دې دواړو موقعو باندې انسان له د ضبط نفس او په خپل ځان باندې د قابو ضرورت دې، یعنی چه په نفس باندې ئې دومره قابو وی چه د خوشحالئ په موقع کنبې به هغې کنبې فخر او غرور پیدا نه شی، او په غم او تکلیف کنبې هغه غمژن او خفه نه شی، په زړه کنبې دننه د دواړو عیبونو علاج صبرو ثبات او ضبط نفس دې، د انسانی فطرت د خالق وینا ده:

﴿ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ - وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ - إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴾ (۲)

---

(۱) سورة آل عمران: ١٤

(۲) سورة هود: ١٠-١١

یعنی : او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه څه رحمت ورکړو او بیا ئې ترې لرې کړو نو هغه نااميده او ناشکره شي، او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه د څه تکلیف نه کوم چه هغه ته رسیدلې وو پس نعمت ورکړو نو وائی چه ټولې پریشانئ رانه ختمې شوې. بیشکه هغه خوشحالیدونکې او فخر کونکې دې، مګر هغه خلق چه هغوی صبر اوکړو (یعنی په خپل نفس باندې ئې قابو بیا موندلو) او ښه کارونه ئې اوکړل هم دا خلق دی چه د هغوی دپاره معافی او لوئې انعام دې.

هر قسم تکلیف اوچتولو سره فرض همیشه ادا کول : په هنګامی واقعاتو او وقتی مشکلاتو باندې صبر او ثبات نه په یو معنی کښې زیات هغه صبر دې. څوک چه یو فرض ټول عمر پوره په استقلال او مضبوطوالی سره په ادا کولو کښې ظاهریږی. هم په دې وجه مذهبی فرائض او احکامات بهر حال په نفس باندې سخت تیریږی. ټول عمر په مضبوطیا سره ادا کول هم صبر دې، په هر حال او هر کار کښې د الله پاک د حکم فرمانبرداری او په عبودیت باندې ثبات د نفس انسانی د ټولو نه لوئې امتحان دې، هم په دې وجه حکم اوشو.

﴿ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ﴾ (١)

یعنی : د اسمانونو او د زمکې او څه چه د دې ترمینځه دی د ټولو، پس د هغه بندګی کوه او د هغه په بندګئ باندې ولاړ اوسه او (صبر کوه).

په یو بل آیت کریمه کښې د مونځ کولو او په خپل اهل و عیال باندې هم د دې د تاکید کولو په سلسله کښې دې :

﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ﴾ (٢) یعنی : د خپل کور خلقو ته د مانځه حکم کوه او خپله هم په دې باندې قائم اوسیږه. یعنی ټول عمر دې دا فریضه په پابندئ سره ادا کړې شی

په دې لاندې آیتونو کښې غالبا صبر هم په دې مفهوم کښې دې هغه خلق چه د الله پاک مخې ته د حاضریدو نه به ویریدل الله پاک هغوی ته زیرې ورکوی :

﴿ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا - وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴾ (٣) یعنی : نو الله پاک هغوی لره د هغه ورځې د بدئ نه محفوظ کړل او هغوی ئې د تازګئ او خوشحالئ سره یوځائې کړل او د هغوی په صبر کولو (یعنی په احکام الهی باندې د کلکیدو) په سبب باغ او ریښمی جامه په بدله کښې ورکړه.

کوم خلق چه د الله پاک په دربار کښې توبه کوی، ایمان راوړی. نیک کارونه کوی، د دهوکې په کارونو کښې نه شریکیږی، بې ځایه او لغو کارونو باندې چه ورتیر شی نو هغوی پرې ورتیریږی نو د بزرګئ په خیال ساتلو سره تیریږی او د الله پاک خبرو اوریدلو سره هغه په اطاعت سره قبولې کړی. او د خپل ځان او د خپل اولاد دپاره د بهترئ او د امامت (فی الدین)

---

(١) سورة مریم : ۶۵

(٢) سورة طه : ۱۳۲

(٣) سورة دهر : ۱۱-۱۲

دعاګانې غواړي، د هغوی دپاره الله پاک د خپل فضل او کرم دا زيرې اوروی.
﴿ أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا ﴾[1] يعنی : هغوی ته به د جنت بالا خانه په بدل کښې ملاويږی د هغوی د صبر کولو د وجې نه.
په دې دوه آيتونو کښې د صبر مفهوم هم دا دې چه نيک کارونه د بار خاطر او د تکليف ورکونکی مشقت باوجود په خوشحالئ سره ټول عمر کوی او د بدو خبرو نه سره د دې چه په هغې کښې ظاهری خوشحالی او آرام دې، ځان بچ کوی. د شپې د نرمو بسترو نه پاسيدو سره د الله پاک مخکښې سجدې کول. سحر د سحر د خوب د خوند نه پاسيدلو سره دوه رکعته کولو. د مختلفو نعمتونو نه محروم کيدلو سره روژې نيول. د تکليف او مشقت باوجود په خطرناکو موقعو باندې هم رشتيا نه پريخودل. د قبول حق په لاره کښې سختې د آرام او راحت په شان زغمل. د سود د دولت نه لاس اوچتول. د حسن او جمال د بې قيده لذت نه نۀ متمتع کيدل. غرض د شريعت د احکاماتو پوره کول او بيا په هغې باندې ټول عمر برابر پاتې کيدل د صبر ډير سخت منزل دې، او هم په دې وجه د داسې صبر کونکو جزا هم د الله پاک په نزد درنه ده. د دې ايات پاک په دې تشريح کښې هغه حديث رايادېږی. چه په هغې کښې رسول الله ﷺ اوفرمائيل :
﴿ حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ ﴾[2] يعنی : دوزخ په شهواتو پټ کړې شوې دې او جنت (د نفس) په ناخوښه کارونو باندې پټ کړې شوې دې.
يعنی د نيکئ هغه کارونه کول چه د هغې معاوضه جنت دې. هغه په دنيا کښې په نفس باندې سخت تيريږی او د ګناهونو هغه کارونه چه د هغې سزا دوزخ دې وخت کښې په دنيا کښې ډير پر لطف او خوندور معلوميږی. د دې عارضی او هنګامی خوشحالئ يا خفګان د پرواه کولو نه بغير د احکام الهی تابعداری کول ډير د صبر او برداشت کار دې. د چا قارون خزانه د مال او دولت ډير والې او د اسباب عيش ډيريدلو ته کتلو سره که د چا په خوله کښې اوبه رانشی هغه وخت هم د حرام مال د کثرت د لالچ کولو په ځائې. د مال حلال قلت دې صبر کولو سره په خوشحالئ باندې برداشت کړی، نو دا ډير د طاقت کار دې. کوم چه صرف صبر کونکو ته ملاؤ شوې دې.
د سيدنا موسی عليه السلام په زمانه کښې چه کوم قارون وو. د هغه مال او دولت ته کتلو سره ډير ظاهر پرست په لالچ کښې پريوتل، چه په چا کښې د صبرو ثبات او برداشت جوهر وو، د هغوی سترګې هغه وخت غړيدلې وې، او هغوی ته په نظر راتلل چه دا فانی او د تلو راتلو والا څيز د خومره ورځو دې. د الله پاک هغه دولت کوم چه به نيکی کونکو ته په جنت کښې ملاويږی. هغه لا زوال. غير فانی او هميشه دې.

[1]) سورة الفرقان : ۷۵
[2]) صحيح البخاری. کتاب الرقاق، با ب حجبت النار بالشهوات، رقم الحديث : ۶۴۸۷. وصحيح مسلم. کتاب الجنة. وصفة نعيمها واهلها ۲۱۷۴/۴. رقم الحديث : ۲۸۲۲

﴿ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ - وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴾ (١)

يعنى: كوم خلق چه د دنياوى ژوند د ډول غوښتونكى وو. هغوى اووې: اې كاش: چه مونږ سره هم هغه څيز وې كوم چه قارون ته وركړې شوې دې، هغه ډير خوش قسمته دې او چاته چه علم ملاؤ شوې وو هغوى اووې هلاک شئ: د الله پاک جزاء د هغه چا دپاره چه ايمان راوړى او عمل صالح اوكړى د ټولو نه غوره څيز دې او د هغې حقيقت ته صرف هغه څوک رسيدلې شى چه صبر كونكى دى.

دا اجر او جزاء به د غورو نه غوره وى. څكه چه دا به د هغه خزانې نه ملاويږى. كومه لازوال او باقى ده:

﴿ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ (٢) يعنى: څه چه تاسو سره دى هغه به ختم شى. او څه چه الله پاک سره دى هغه باقى پاتې كيدونكى دى. او يقينا مونږ هغوى ته چا چه صبر اوكړو د هغوى اجر په ښكلې طريقه وركونكى يو.

په يو پل ځائې كښې فرمائى چه مونځ ادا كوئ نيكئ ګناهونو لره ختموى. په دې پيغام كښې د نصيحت قبلونكو دپاره ياد داشت دې. د دې نه پس دى:

﴿ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ (٣)

يعنى. او صبر كوه بيشكه الله پاک د نيک عمل كونكو اجر نه ضائع كوى.

د صبر فضائل او انعامات: دا اجر به څه وى. دا به د حد او شمير نه بهر وى په هغې كښې د صبر او برداشت هم شمير دې:

﴿ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾ (٤)

يعنى: بيشكه مسلمانان سړى او مسلمانانې ښځې او ايمان دار سړى او ايمان دارې ښځې. اوبندګى كونكى سړى اوبندګى كونكې زنانه. او رشتينى سړى او رشتينې ښځې. او مشقت برداشت كونكى سړى (صابرين) او مشقت برداشت كونكې زنانه (صابرات) او (د الله پاک مخكښې) عاجزى كونكى سړى او عاجزى كونكې زنانه او خيرات كونكى سړى او خيرات كونكې زنانه او روژه نيونكى سړى او روژه نيونكې ښځې او د خپلو عورتونو حفاظت كونكى سړى او حفاظت كونكې زنانه. او الله پاک لره ډير يادونكى سړى او يادونكى ښځې.

---

(١) سورة قصص: ٧٩-٨٠

(٢) سورة النحل: ٩٦

(٣) سورة هود: ١١٥

(٤) سورة الاحزاب: ٣٥

الله پاک د هغوی دپاره بخښنه او لوئې اجر تیار کړې دې
د دې آیت کریمه نه معلومه شوه چه د صبر مرتبه د لوئې لوئې نیکو برابر ده. په دې سره د انسان مخکښې ګناهونو د حرف غلط په شان ختمیږی او د دین د لوئې نه لوئې اجر د هغې په معاوضه کښې ملاویږی. هم دا زیرې په یو بل آیت کریمه کښې هم دې:
﴿ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ـ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴾ (١)
یعنی: (جنت او د الله پاک رضا به هغوی ته حاصلیږی) چه وائی اې زمونږ ربه! مونږ ایمان راوړې دې. زمونږ ګناهونه معاف کړه او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه. او صبر کونکی (یعنی د مشکلاتو تکلیف اوچتونکی دی) او رشتیا ویونکی او په بندګئ کښې لګیدونکی او (د الله پاک لاره کښې مال) خرچ کونکی او د شپې په آخری حصه کښې (د الله پاک نه) بخښنه غوښتونکی.
په دې آیت کریمه کښې یو عجیب نکته ده. د دې خوش قسمته جماعت د اوصافو شروع ئې هم په دعا سره او خاتمه هم په دعا ده، او د دې دواړو په مینځ کښې د هغوی څلور اوصاف شمیرلې شوې دی. چه په هغې کښې اوله درجه صبر، یعنی مشقت برداشت کول. تکلیف زغمل او د صبر کولو ده، دویمه د په عمل او قول کښې د صدق ښکاره کولو، دریم مرتبه د الله پاک د عبودیت. څلورمه د الله پاک لاره کښې د خرچ کولو.
د مشکلاتو د پرانستلو کنجی صبر او دعا ده: په بعض آیتونو کښې دا ټول اوصاف صرف په دوه الفاظو کښې راجمع کړې شوې دی، دعا او صبر، او فرمائیلې شوې دی چه هم دا دوه څیزونه د مشکلاتو د جادو کنجی ده، یهود چه د رسول الله ﷺ پیغام حق به ئې نه قبلولو. د هغې دوه اسباب وو. یو دا چه د هغوی په زړونو کښې نرمی او تاثر نه وو. او دویم دا چه د پیغام حق قبلولو سره چه هغوی ته کوم جانی او مالی مشکلات راپیښ شو. دا د عیش و عشرت عادت هغوی نه شو برداشت کولې، هم په دې وجه د محمد رسول الله ﷺ طب روحانی د هغوی د بیمارئ دپاره دا نسخه تجویز کړه:
﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ (٢) یعنی: او صبر او دعا سره مدد حاصل کړه.
په دعا سره به د هغوی په زړه کښې اثر او په طبیعت کښې به ئې نرمی پیدا کیږی او د صبر په عادت سره د قبول حق د لارې مشکلاتو نه به لرې وی. د هجرت نه پس چه کله قریشو د مسلمانانو خلاف تورې اوچتې کړې او د مسلمانانو د ایمان دپاره د اخلاص په تله کښې د تللو وخت راغلو نو دا آیتونه نازل شو.
﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ـ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ

(١) سورة آل عمران: ١٦-١٧
(٢) سورة البقرة: ١٥٣

بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِن لَّا تَشْعُرُونَ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴾

يعنى اې ايمان والو! صبر (ثابت قدمى) او دعا سره مدد حاصل كړئ بيشكه الله پاک د صبر كونكو (ثابت قدم اوسيدونكو) سره دې. او څوک چه د الله پاک په لاره كښې وژلې شى هغوى ته مړى مه واين. بلكه هغوى ژوندى دى. خو تاسو ته خبر نشته. او مونږ به تاسو د ويرې او لوږې او مال او نفس او پيدوار په څه نه څه نقصان سره ازميښت كوو. او صبر كونكو (يعنى ثابت قدم اوسيدونكو) ته زيرې وركړه چه په هغوى باندې كله هم څه مصيبت راشى نو اوائى چه مونږ د الله پاک يو. او مونږ به الله پاک ته واپس كيږو. دا خلق دى. په دوى باندې د هغوى د رب د طرف نه رحمتونه دى او هم دوى هدايت يافته دى.

دې آيتونو بيان اوكړو چه مسلمانانو له څنګه ژوند تيرول پكار دى. چه په نفس او مال باندې څه مصيبت راشى هغه په صبر، ضبط نفس او ثابت قدمئ سره برداشت كړى، او دا اوګنړى چه مونږ د الله پاک محكوم يو، آخرى آواز به هم د هغه د طرف نه وى، په دې وجه د حق په لاره كښې مړه كيدل او د مال او دولت په لګولو كښې هيڅ قسم دريغ نه دى كول پكار. كه په دې لاره كښې مرګ هم راشى نو هغه د هميش والى د ژوند زيرې دې. (۱)

۲۱: باب (وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)

)قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ.

د توكل او لغوى او اصطلاحى معنى: د توكل لغوى معنى د اعتماد كولو راځى، د شريعت په اصطلاح كښې د توكل معنى ده: اسباب اختيارولو سره د نتيجې په سلسله كښې په الله پاک باندې اعتماد كول. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى:

﴿ وأصل التوكل الوكول يقال وكلت أمرى إلى فلان أى ألجأته إليه واعتمدت فيه عليه ووكل فلان فلانا استكفاه امره ثقة بكفايته والمراد بالتوكل اعتقاد ما دلت عليه هذه الآية وما من دابة فى الأرض الاعلى الله رزقها ﴾ (۲)

يعنى: ﴿ توكل ﴾، وكول نه دې. پس وئيلې شى: ﴿ وكلت امرى الى فلان ﴾ يعنى ما خپله معامله فلانى سړى ته اوسپارله او په دې معامله كښې ما په هغه باندې اعتماد اوكړو. د توكل نه مراد د دې آيت كريمه مدلول اعتقاد ساتل دى ﴿ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا ﴾

ياد ساتئ چه توكل د اسبابو د ترک كولو او جدوجهد او د كوشش پريخودلو نوم نه دې.

مولانا سيد سليمان ندوى رحمه الله ليكى: د توكل لفظى معنى اعتماد كول دى او په اصطلاح كښې په الله پاک باندې اعتماد كولو ته وائى خو په يو خبره كښې اعتماد كول. د چا په كار

---

(۱) سيرت النبى: ۲٤٦/۵

(۲) فتح البارى: ۲۷۰/۱۱

كولو يا نه كولو كښې؟ دروغژن صوفيانو ترک عمل، د اسباب او تدابير نه بې پروائى او خپله نه كار نه كولو د نورو په اسره باندې ژوند تيرولو نوم توكل كيخودلې دې. حال دا چه توكل خونوم دې يو كار پوره كول اراده او عزم په تدبير او كوشش سره ادا كول او دې يقين ساتلو چهكه په دې كار كښې خير دې نو الله پاک به مو ضرورت په دې كامياب كړى كه تدبير او جدوجهد او كوشش لره ترک كول توكل وې، نو په دنيا كښې به د خلقو د پوهه كولو دپاره د الله پاک پيغمبران نه راليږل او نه به ئې هغوى ته د خپل تبليغ. رسالت دپاره د كوشش او جدوجهد تاكيد فرمائيلو او نه به په دې لاره كښې د نفس او مال د قربانۍ حكم وركولو. نه به بدر او احد او خندق او حنين كښې د سورو، غشو ويشتونكو. او زغرې اغوستونكى او نيزې ويشتونكو ته ضرورت راتلو او نه به رسول ﷺ يوې يوې قبيلې ته د حق د دعوت پيش كولو حاجت راتلو.

توكل د مسلمانانو د كاميابۍ اهم راز دې. چه حكم اوشى چه كله هم جنګ يا ګران كار راپيښ شى. نو د ټولو نه مخكښې د هغې متعلق د خلقو نه مشوره واخلئ. د مشورې نه پس چه مو رائې په يو نقطه باندې اودريږى نو د هغې د پوره كولو عزم اوكړئ او د دې عزم نه پس كار ښه په بيدارئ او طريقې سره شروع كړئ، او په الله پاک باندې توكل او اعتماد ساتئ چه هغه به ستاسو په كار كښې د خواهش مطابق نتيجة پيدا كړى، كه داسې نتيجه رانشى نو هغه د الله پاک حكمت مصلحت او خوښه اوګڼئ. او په هغې كښې مايوس او خفه كيږئ مه. او چه كله نتيجه ښكلې راوځى نو دا غرور دې نه وى چه دا ستاسو د تدبير او جدوجهد نتيجه او اثر دې، بلكه دا اوګڼئ چه د الله پاک په تاسو باندې فضل او كرم دې او هم هغه تاسو كامياب او بامراد كړئ. په آل عمران كښې دى:

﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ - إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

او كار (يا جنګ) كښې د هغوى نه مشوره اخله، بيا چه كله كلكه اراده اوكړې نو په الله پاک باندې اعتماد ساته. بيشكه الله پاک (الله باندې) اعتماد كونكى خوښوى. كه الله پاک ستاسو مددګار وى نو په تاسو به څوک هم غالب نه شى، او كه تاسو پريږدى نو بيا څوک دې چه د هغه نه روستو ستاسو امداد اوكړى، او خاص په الله پاک باندې ايمان والو له اعتماد كول پكار دى.

دې آيتونو د توكل پوره اهميت او حقيقت ظاهر كړو، چه توكل د دوه لاسه او دوه خپې كيناستلو او ترک عمل نوم نه دې. بلكه د دې نوم دې چه پوره په عزم او ارادې او مستعد كيدو سره كار لره انجام ته رسولو سره اثر او نتيجه په الله پاک باندې پريخودلې شى. او دا اوګڼلې شى چه الله پاک مدد ګار دې نو څوک هم مونږ نه شى ناكام كولې. او كه هم هغه نه غواړى نو د چا كوشش او مدد په كار نه شى راتلې. په دې وجه د هر مومن فرض دې چه هغه په خپل كار كښې په الله پاک باندې اعتماد اوكړى. (١)

(١) سيرة النبى صلى الله عليه وسلم ٢٢٧/٥، ٢٢٨

قوله: ﴿قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ﴾: ربیع بن خثیم جلیل القدر تابعی او مشهور بزرګ دې، د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په صحبت کښې پاتې شوې دې او ابن مسعود رضي الله عنه به هغوی ته فرمائیل: ﴿لوراك رسول الله ﷺ لاحبك﴾ یعنی که رسول الله ﷺ ته لیدلې وې نو تاسره به ئې محبت کولې [۱]

دوی فرمائی چه د قرآن کریم آیت ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾ او څوک چه د الله پاک نه اویریږی. الله پاک به د هغه دپاره د ټولو لاره جوړه کړی، کښې د مخرج نه مراد د ټولو لاره ده. یعنی د خلقو د تنګوالی نه به دهغه دپاره لاره پیداشی او د هرتنګ والی نه به هغه اوځی

علامه عینی رحمه الله د ربیع بن خثیم دا تعلیق ﴿ومن يتق الله﴾ سره نه دې متعلق کړې. بلکه د ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ متعلق منلې دې. هغوی لیکی:

﴿من كل ما ضاق أراد من يتوكل على الله فهو حسبه من كل ما ضاق على الناس وقال الكرماني من كل ما ضاق يعني التوكل على الله عام من كل أمر مضيق على الناس يعني لا خصوصية في التوكل في أمر بل هو جار في جميع الأمور التي تضيق على الناس﴾ [۲]

یعنی: ﴿من كل ما ضاق﴾ نه د هغوی مراد دا دې چه کوم سړې په الله پاک باندې کامل اعتماد اوکړی. نو الله پاک به د هغه د هرې تنګئ نه د هغه دپاره کافی شی. علامه کرمانی فرمائی چه د ﴿من كل ما ضاق﴾ نه مراد دا دې چه په الله پاک باندې توکل په څه خاص امر کښې مقصود نه دې. بلکه په ټولو امورو کښې په الله پاک باندې توکل کیدې شی. کوم چه په خلقو باندې د تنګسیا باعث جوړیږی.

[۶۱۰۷] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ، وَلَا يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ». [ر: ۳۲۲۹]

د سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما د امت اویا زره کسان به بې حساب جنت ته ځی، دا هغه خلق دی چه دم نه طلب کوی. بدفالی نه کوی او په خپل رب باندې توکل کوی

د حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې.

---

[۱]) فتح الباری: ۳۷۰/۱۱، وعمدة القاری ۱۰۵/۲۳

[۲]) عمدة القاری: ۱۰۵/۲۳

۲۲: باب ما يكره من قيل وقال

په قيل او قال كښې دوه احتمالات دى
① دا دواړه افعال دى، قيل ماضى مجهول او قال ماضى معروف ده. د دواړو آخرى حرف چه لام دې د مبنى بر فتحه كيدو د وجې نه به مفتوح لوستلې شى. مقصد دا دې چه په كثرت سره د خلقو خبرې رانقل كول. ﴿قال كذا وكذا، قيل كذا وكذا﴾ فلانى دا خبره اوكړه. هغه خبره ئې اوكړه. دا أووئيلې شو. هغه اووئيلې شو، دا يو مكروه او ناخوښه شغل دې ډيرې داسې خبرې غلطې نقل شى. څو خبرې بذات خود غلطې وى
② دويم احتمال دا دې چه دا دواړه اسماء دى. قيل او قال دواړه په طور د مصدر استعماليږى. ﴿قال يقول قولا وقيلا وقالا﴾... په دې صورت كښې به ﴿من قيل وقال﴾ معرب او مجرور وى او په آخرى حرف لام باندې به تنوين لوستلې شى او مقصد ئې په دې صورت كښې هم واضح دې چه زياتې خبرې كول او بې فائدې بحثونه كول غوره نه دى (۱)

[۶۱۰۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَفُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ وَرَّادٍ كَاتِبِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ أَنَّ مُعَاوِيَةَ كَتَبَ إِلَى الْمُغِيرَةِ أَنِ اكْتُبْ إِلَيَّ بِحَدِيثٍ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ الْمُغِيرَةُ أَنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» . ثَلَاثَ مَرَّاتٍ قَالَ وَكَانَ يَنْهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةِ الْمَالِ، وَمَنْعٍ وَهَاتِ، وَعُقُوقِ الْأُمَّهَاتِ، وَوَأْدِ الْبَنَاتِ.
وَعَنْ هُشَيْمٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ وَرَّادًا يُحَدِّثُ هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۸۰۸]

سيدنا معاويه رضي الله عنه سيدنا مغيره بن شعبة رضي الله عنه ته خط اوليكلو چه ماته يو داسې حديث راوليږئ كوم چه تاسو خپله د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وى. سيدنا مغيره رضي الله عنه هغوى ته اوليكل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلې دى. رسول الله ﷺ به چه د مانځه نه فارغ شو نو دا به ئې لوستل: ﴿لا اله الا الله﴾ ... د الله پاک نه سوا هيڅوك معبود نشته. يواځې دې. د هغه څوك هم شريک نشته. بادشاهى هم د هغه ده او ټول تعريفونه هم د هغه دپاره دى او هغه په هر څيز باندې قادر دې. رسول الله ﷺ دا كلمات درې كرته اولوستل.
سيدنا مغيره رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ به قيل وقال (حجت بازى. او زيات سوالونه كول) د مال ضائع كولو، د خپل څيز محفوظ ساتلو او د بل چانه څيز په سوال غوښتلو. د مياندو نافرمانى كولو او د جينكو ژوندو ښخولو نه منع كوله.

---

(۱) فتح البارى: ۳۷۱/۱۱، عمدة القارى: ۱۰۶/۲۳، ارشاد السارى ۴۷۳/۱۳

قوله: أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَفُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا: هشيم فرمائى چه ماته د يو نه زياتو شيوخو حديث اوروليے دے، په هغے كښے يو مغير بن مقسم او يو فلانے. د فلانى نه مجالد بن سعيد مراد دے. لكه چه په صحيح ابن خزيمة كښے دى.(١)

او يو دريم سړى هم ..... د رجل ثالث نه مراد داؤد بن ابى هند دے. لكه چه په صحيح ابن حبان كښے دى، يا زكريا بن ابى زائدة يا اسماعيل بن ابى خالد مراد دے لكه چه د طبرانى په روايت كښے دى.(٢)

﴿وَعَنْ هُشَيْمٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ﴾ ..... دا د ماقبل سند سره متصل دے.

۲۳: باب حِفْظِ اللِّسَانِ

وقول النبى صلى الله عليه وسلم «وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ». وَقَوْلِهِ تَعَالَى (مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ / ق: ۱۸/

امام بخارى رحمه الله په دے باب كښے د ژبے د حفاظت اهميت بيان فرمائيلے دے. امام بيهقى رحمه الله په شعب الايمان كښے د سيدنا ابوجحيفه رضى الله عنه يو مرفوع حديث نقل فرمائيلے دے. د هغے الفاظ دا دى:

﴿قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللهِ؟" قَالَ: فَسَكَتُوا، فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ، قَالَ: "هُوَ حِفْظُ اللِّسَانِ"﴾ يعنى د ژبے حفاظت كول د الله پاك په نزد محبوب عمل دے.(٣)

قوله: ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾: انسان چه هره خبره كوى. يو نګهبان تيار فرشته هغه سره موجود وى. هغه هغے لره ضبط كوى. د رقيب معنى نګهبان او حافظ دى. او د عتيد معنى تيار او حاضر دى.

امام حسن بصرى او د قتادة په نزد دا فرشته دانسان دخولے نه وتلے هره كلمه ضبط كوى.(٤)

او د سيدنا ابن عباس رضى الله عنهما نه يو روايت دے چه صرف هغه كلمات ضبط او محفوظ كولے شى كوم چه باعث ثواب يا باعث عتاب وى.

په يو بل روايت كښے د دے تفصيل دے چه ضبط او محفوظ خو ټول كلمات كولے شى، د ژبے نه وتونكے هره كلمه ليكلے شى. خو د خير او شر متعلق كلمات باقى ساتلے شى او باقى ختمولے شى. د سورة رعد آيت كريمه ﴿يَمْحُو اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ كښے هم دے طرف ته اشاره ده.(٥)

---

(١) فتح البارى: ۳۷۳/۱۱، ارشاد السارى ۴۷۲/۱۳

(٢) فتح البارى: ۳۷۲/۱۱، ارشاد السارى ۴۷۲/۱۳

(٣) شعب الايمان للبيهقى، باب الرابع والثلاثون، باب فى حفظ اللسان، ۲۴۵/۴، رقم الحديث: ۴۹۵

(٤) فتح البارى: ۳۷۴/۱۱، ارشاد السارى ۴۷۳/۱۳، عمدة القارى ۱۰۸/۲۳

(٥) فتح البارى: ۳۷۴/۱۱، ارشاد السارى ۴۷۴/۱۳، عمدة القارى ۱۰۸/۲۳

[٦١٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ سَمِعَ أَبَا حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ». [٦٤٢٢]

د سيدنا سهل به سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ماته چه څوک د دوه جامو ترمينځه څيز (ژبې او غابنونو) او د دواړو خپو ترمينځه د څيز (شرمګاه) (د حفاظت) ذمه داری راکړی. زه به د هغه دپاره د جنت ذمه داری ورکوم.

قوله: ﴿مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ﴾: د دوه جامو ترمينځه دوه څيزونه دی. يو ژبه او دويم غابنونه. مقصد دا دې چه څوک ماته د دې خبرې ضمانت راکړی چه هغه به خپله ژبه د حرامو خبرو نه بچ کوی او خپله خوله او غابنونه به د حرامو څکلو نه بچ کوی. نو زه هغه ته د جنت ضمانت ورکوم.

قوله: ﴿وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ﴾: د دې نه شرمګاه مراد ده يعنی څوک چه د خپلې شرمګاه حفاظت کوی. په شهوت باندې قابو بيا مومی. او هغه د حرامو نه بچ کوی نو د هغه دپاره د جنت ضمانت رسول الله ﷺ اخستلې دې.

[٦١١٠] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلاَ يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ». [ر ٣١٥٣]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لری. هغه له پکار دی چه ښه خبره کوی ګينې خاموش دې اوسيږی او څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لری هغه دې خپل ګاونډی د تکليف نه بچ کوی او څوک چه الله پاک او آخرت باندې ايمان لری نو د خپل ميلمه اکرام دې کوی.

[٦١١١] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا لَيْثٌ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ قَالَ سَمِعَ أُذُنَاىَ وَوَعَاهُ قَلْبِي النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ جَائِزَتُهُ». قِيلَ مَا جَائِزَتُهُ قَالَ «يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَسْكُتْ». [ر ٥٦٧٣]

سيدنا ابو شريح خزاعی رضي الله عنه فرمائی چه زما دواړو غوږونو واوريدله او زما زړه محفوظ کړه چه رسول الله ﷺ فرمائيلې وو. ميلمستيا تر درې ورځو پورې ده او هم په دې کښې د ميلمه جائزه (انعام) هم دې. تپوس اوکړې شو. چه د هغه جائزه څه ده؟ وې فرمائيل : يوه ورځ او يوه شپه (خاص ميلمستيا)، او څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لری نو هغه له د خپل ميلمه عزت کول پکار دی او څوک چه په الله او آخرت باندې ايمان لری. هغه له پکار

دي چه نبه خبره کوي ګنې خاموش اوسيږي د ابوالوليد نوم هشام بن عبدالملک دې. د ابو شريح نوم خويلد دي

قوله: ﴿الضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ جَائِزَتُه﴾: جائزته: مرفوع دې. مبتدا دې. خبر محذوف دې. ﴿اى منها جائزته﴾ او دا منصوب هم لوستلې شي. په دې صورت کښې به د هغه فعل ناصب محذوف وي. ﴿اى اعطوا جائزته﴾ [1]

[٦١١٢، ٦١١٣] [2] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ فِيهَا، يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ».

د سيدنا ابوهريرهﷺ نه روايت دې چه هغوی د رسول اللهﷺ نه واوريدل. رسول اللهﷺ اوفرمائيل: بنده يو خبره کوی او د هغې متعلق سوچ نه کوی (چه څومره ورانه خبره ده) چه د هغې د وجې نه هغه خوئيدو سره په دوزخ کښې د مشرق او مغرب د فاصلې نه هم زيات لرې لاړ شي

د ابن ابی حازم نوم عبدالعزيز بن سلمه بن دينار دې. د يزيد د پلار نوم عبدالله دې او هغه په ابن الهاد سره مشهور دې. د سند ټول راويان مدنی دی او په دې کښې يزيد. محمد بن ابراهيم او عيسی بن طلحه درې واړه تابعين دی. [3]

قوله: ﴿أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ﴾: د صحيح بخاری په نسخو کښې هم دغه شان واقع دې لفظ ﴿بين﴾ په ډيرو څيزونو باندې د دخول تقاضه کوی او دلته صرف د مشرق ذکر دې کوم چه يو دې متعدد نه دی.

د دې جواب دا دې چه مشرق معنوی لحاظ سره متعدد کيدې شی. مثلا د ګرمئ په زمانه کښې مشرق. د يخنئ په زمانه کښې د مشرق نه مختلف وی.

او دا هم وئيلې کيدې شی چه دلته په دوه متقابلين کښې د يو په ذکر کولو باندې اکتفاء اوکړې شوه.

---

[1]) فتح الباري : ٣٧٧/١١، عمدة القاری ١٠٩/٢٣، وقال: لو صحت الرواية بالرفع كان تقديره : المتوجه عليكم جائزته.

[2]) اخرجه مسلم فی الزهد والرقاق، باب : التكلم بالكلمة يهوى بها فی النار (حفظ اللسان)، رقم : ٢٩٨٨، (ما يتبين فيها) لا يتدبرها ولا يتفكر فی قبحها وما يترتب عليها. (يزل بها) ينزلق بسببها ويقرب من دخول النار. (ابعد مما ..) وفی بعض النسخ (ابعد ما) كناية عن عظمها ووسعها، كذا فی جميع نسخ البخاری (ابعد مما بين المشرق) وفی مسلم (ابعد ما بين المشرق والمغرب).

[3]) فتح الباري : ٣٨٦/١١، ارشاد الساری ٤٧٧/١٣، عمدة القاری ١٠٩/٢٣

د صحيح مسلم په روايت كښې د ﴿ ابعد ما بين المشرق والمغرب ﴾ مشرق او مغرب دواړو ذكر دې پس حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله ليكى:

﴿ كذا فى جميع النسخ التى وقعت لنا فى البخارى وكذا فى رواية إسماعيل القاضى عن ابراهيم بن حمزة شيخ البخارى فيه عند أبى نعيم وأخرجه مسلم والإسماعيلى من رواية بكر بن مضر عن يزيد بن الهاد بلفظ أبعد ما بين المشرق والمغرب وكذا وقع عند ابن بطال وشرحه الكرمانى على ما وقع عند البخارى فقال قوله ما بين المشرق لفظ بين يقتضى دخوله على المتعدد والمشرق متعدد معنى إذ مشرق الصيف غير مشرق الشتاء وبينهما بعد كبير ويحتمل أن يكون اكتفى بأحد المتقابلين عن الآخر مثل سرابيل تقيكم الحر قال وقد ثبت فى بعضها بلفظ بين المشرق والمغرب ﴾ [1]

[٦١١٣] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - يَعْنِي ابْنَ دِينَارٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً، يَرْفَعُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَاتٍ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل بنده د الله پاک د رضا دپاره يو خبره د ژبې نه راوباسى. هغې ته هيڅ اهميت نه وركوى. خو هم د هغې د وجې نه الله پاک د هغه درجې اوچتوى او بل بنده يو داسې كلمه د ژبې نه راوباسى كومه چه د الله پاک د ناراضتيا سبب وى، هغه هغې ته څه اهميت نه وركوى خو د هغې د وجې نه هغه سړې جهنم ته لاړ شى.

ذ ابو النضر نوم هاشم بن ابى القاسم دې، او ابو صالح. د ذكوان بن سمان كنيت دې.

قوله: ﴿ يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ﴾ يعنى د هغې كلمې په ذريعه هغه جهنم ته اوغورځيږى.

﴿ هوى، يهوى ﴾ معنى ده: دپورته نه لاندې راغورځيدل. په قرآن كريم كښې دى ﴿ وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى ﴾ قاضى عياض رحمه الله د دې ترجمه كړې ده ﴿ ينزل فيها ساقطا ﴾ يعنى هغه جهنم ته اوغورزيږى او په يو روايت كښې دى ﴿ ينزل بها فى النار ﴾ ځكه چه د جهنم لاندې پورې مختلف طبقات او مقامات دى. بعض خلقو په ﴿ اهوى ﴾ او ﴿ هوى ﴾ كښې فرق كړې دې او وئيلې ئې دى چه د ﴿ اهوى ﴾ معنى ده: نزدې نه راغورځيدل، او د هوى معنى ده د لرې نه راغورځيدل.

امام ترمذى رحمه الله دا حديث نقل كړې دې، د دې الفاظ دا دى: ﴿ لايرى به باسا يهوى فى النار سبعين خريفا ﴾ [2]

---

[1]) فتح البارى: ٣٧٦/١٠

[2]) الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الزهد، باب فيمن يتكلم بكلمة يضحك بها الناس: ٥٥٧/٤، رقم الحديث: ٢٣١٣، د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى: ٣٧٧/١١، وعمدة القارى ١١٠/٢٣

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی: (هی کلمة السوء عند السلطان الجائر) یعنی د ظالم بادشاه د خوشحالولو د خاطر د گناه خبره کول مراد دی.

او عزالدین ابن عبدالسلام فرمائی: (هی الکلمة التی یعرف حسنها من قبحها، فیحرم علی الانسان ان یتکلم بما لا یعرف حسنه من قبحه) [۱].

یعنی: د دې نه هغه کلمه مراد ده چه د هغې د ښه او بد کیدو تمیز نه شی کیدې. لهذا د انسان دپاره داسې خبره کول حرام دی چه د هغې د خوبئ او تمیز نه شی کیدې.

د حدیث الباب مطلب: د حدیث شریف مقصد دا دې چه ډیر کرته انسان د ژبې نه یو جمله اوباسی او هغه د الله پاک د رضا او خوشحالولو جمله وی. د دې جملې اهمیت او د هغې د عظمت ویونکی ته احساس هم نه وی، خو الله پاک د هغې په وجه باندې درجات اوچتوی.

د دې برعکس، ډیر کرته انسان د ژبې نه یو کلمه اوائی. د هغې د شناعت او قباحت انسان ته احساس نه کیږی خو هغه د الله پاک په ناراضتیا باندې مشتمل یو سخته جمله وی. انسان ته پته هم نه لگی، او د هغې د وجې نه جهنم ته لاړ شی.

په دې وجه ضرورت د دې خبرې دې چه د ژبې نه وتونکې هره کلمه. د هرې جملې د ادا کولو نه مخکښې غور اوکړې شی او د سوچ کولو نه پس ژبه پرانستلې شی چه د ژبې د دې وړې شان د غوښې د ټکړې معامله ډیره حساس وی. (جرمه صغیر وجرمه کبیر) (د دې وجود ورکوټې خو جوثه ئې لویه وی).

سیدنا سفیان بن عبدالله الثقفی رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! زما په حق کښې د ټولو نه خطرناک څیز څه دې؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم خپله ژبه مبارکه اونیوله او وې فرمائیل: دا! هم دغه شان د سیدنا عقبه بن عامر رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: یا رسول الله! د خلاصی څه صورت دې؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: خپله ژبه په قابو کښې ساتئ [۲].

---

[۱]) فتح الباری: ۱۱/۳۷۶،۳۷۷، ارشاد الساری ۱۳/٤۷۷
قال ابن بطال: قال أهل العلم: هی الکلمة عند السلطان بالبغی والسعی علی المسلم، فربما کانت سببًا لهلاکه، وإن لم یرد ذلک الباغی، لکنها آلت إلی هلاکه، فکتب علیه إثم ذلک، والکلمة التی یکتب الله له بها رضوانه الکلمة یرید بها وجه الله بین أهل الباطل، أو الکلمة یدفع بها مظلمة عن أخیه المسلم، ویفرج عنه بها کربةً من کرب الدنیا، فإن الله تعالی یفرج عنه کربةً من کرب الآخرة، ویرفعه بها درجات یوم القیامة. (شرح ابن بطال: ۱۱/۱۸۹)

[۲]) قال الحافظ ابن حجر رحمه الله:
وورد فی فضل الصمت عدة أحادیث منها حدیث سفیان بن عبد الله الثقفی قلت یا رسول الله ما أخوف ما تخاف علی قال هذا وأخذ بلسانه أخرجه الترمذی وقال حسن صحیح.
وتقدم فی الإیمان حدیث المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده.
ولأحمد وصححه بن حبان من حدیث البراء وکف لسانک الا من خیر. ...[بقیه برصفحه آئنده...

۲۴: باب البکاء من خشیة الله

[۶۱۱۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ، رَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ». [ر ۶۲۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. اووهٔ قسم خلق دی چاته چه به الله پاک په خپل سوری کښې ځائې ورکوی، (په هغوی کښې یو) هغه سړې چا چه الله پاک یاد کړو او د هغه د سترګو نه اوښکې اوبهیدلې.

د الله پاک په یاد کښې د ژړا فضیلت: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د الله پاک د ویرې او خشیت د وجې نه د ژړلو فضیلت بیان فرمائیلې دې. حدیث الباب واضح دې.

امام احمد رحمه الله د سیدنا ابوریحانة رضی الله عنه نه یو مرفوع روایت نقل فرمائیلې دې. په هغې کښې دی: ﴿حُرِّمَتِ النَّارُ عَلَى عَيْنٍ دَمَعَتْ أَوْ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ﴾ (۱)

یعنی: په هغه سترګه باندې د جهنم اور حرام دې کوم چه د الله پاک د ویرې نه لونده شی

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ﴿لَا يَلِجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ﴾ یعنی: کوم سړې چه د الله پاک د ویرې نه ژړلی وی هغه به جهنم ته نه داخلیږی (ترڅو چه پئ غولانزې ته واپس نه شي). (۲)

الله پاک لره د یادولو صورتونه: ابن ابی جمرة الازدی اندلسی رحمه الله د بخاری اختصار لیکلې دې او د هغه مختصر ئې بیا شرح لیکلې ده. چه د هغې نوم هغوی بهجة النفوس کیخودلې دې. په دې کتاب کښې هغوی د احادیثو نه د تصوف د مسائلو استنباط فرمائیلې دې.

...بقیه ازحاشیه گذشته] وعن عقبة بن عامر قلت یا رسول الله ما النجاة قال أمسک علیک لسانک الحدیث أخرجه الترمذی وحسنه.

وفی حدیث معاذ مرفوعا ألا أخبرک بملاک الأمر کله کف هذا وأشار إلی لسانه قلت یا رسول الله وانا لمؤاخذون بما نتکلم به قال وهل یکب الناس فی النار علی وجوههم الا حصائد ألسنتهم أخرجه أحمد والترمذی وصححه والنسائی وبن ماجة کلهم من طریق أبی وائل عن معاذ مطولا وأخرجه احمد أیضا من وجه أخر عن معاذ.

وزاد الطبرانی فی روایة مختصرة ثم انک لن تزال سالما ما سکت فإذا تکلمت کتب علیک أو لک وفی حدیث أبی ذر مرفوعا علیک بطول الصمت فإنه مطردة للشیطان أخرجه احمد والطبرانی وبن حبان والحاکم وصححاه.

وعن بن عمر رفعه من صمت نجا أخرجه الترمذی ورواته ثقات. وعن أبی هریرة رفعه من حسن إسلام المرء ترکه ما لا یعنیه أخرجه الترمذی وحسنه.(فتح الباری:۱۰/۳۷۴)

۱) مسند الامام احمد بن حنبل : ۸۶۱/۵، رقم الحدیث : ۱۷۳۴۵ (حسن لغیره)

۲) مستدرک الامام الحاکم، کتاب التوبة والانابة : ۲۸۹/۴، رقم الحدیث : ۷۶۶۷

مولانا ظفر احمد عثمانی صاحب رحمه الله د بهجة النفوس ترجمه د رحمة القدوس په نوم باندي کړي ده. د دي حديث د لاندي ليکي:

دلته يو سوال بل دي چه الله پاک لره د يادولو نه مراد ظاهري يواځي والي دي يا که باطني يا که د دواړو مجموعه؟ د ظاهري يواځي والي مطلب خو دا دي چه په يو ځائي کښي يواځي شي. هغه سره بل هيڅ څوک نه وي او د باطني يواځي والي معنی دا ده چه د هغه د زړا سبب صرف د الله پاک ويره وي بل ئي هيڅ سبب نه وي او د مجموعه صورت دا دي چه هغه سره بل څوک هم نه وي او د ژړا سبب ئي هم د الله پاک نه سوا هيڅ نه وي.

که دا دواړه خبري يوځائي ته راجمع شي نو په دي کښي شک نشته چه دا حالت زيات کامل دي او که يواځي والي پوره وي. ورسره څوک هم نه وي خو (الله پاک لره يادولو سره) په بل څه خيال باندي په ژړا شو. د الله پاک (د ويري) د وجي نه ئي نه وي ژړلي. نه ئي د الله پاک د ياد د وجي نه (په محبت کښي) ژړلي دي نو بالاتفاق دا حالت هغه نه دي چه د هغي طرف ته اشاره کړي شوي ده. بلکه دا حالت مذموم دي. ځکه چه دا دهوکه (باندي مشتمل) ده.ظاهروي خو دا چه د الله پاک د ويري د وجي نه ئي ژړلي دي (ځکه په ياد الهی سره پري ژړا راغلي ده) خو په حقيقت کښي داسي نه ده بلکه اوښکي ئي الله پاک لره يادولو سره په ظاهر کښي راوځي. (خو چه هر کله په يواځي والي کښي ژړيدل فرض کړي شوي دي نو د دهوکي څه معنی؟ د دهوکي صورت خو هغه دي چه کله په مجمع کښي ذکر وي او د الله پاک د ياد د وجي نه ئي ژړلي وي او کوم صورت چه شارح بيان کړي دي په هغي کښي نه دهوکه ده او نه ثواب.

پاتي شو دريم صورت چه په جمع کښي الله پاک لره يادوي. او زړه ئي د الله پاک نه علاوه د نورو څيزونو نه خالي وي. د ذکر الله په اثر سره ئي اوښکي وتلي وي نو اميد دي چه دا سړي هم په هغه بابرکت خلقو کښي داخل دي (د چا چه په حديث کښي ذکر دي) ځکه چه په هغه باندي هم باطنا دا خبره صادق ده چه هغه په خلوت کښي الله پاک ياد کړي دي (ځکه چه د هغه باطن د ما سوا الله نه خالي وو اګر چه ظاهرا په مجمع کښي وو) او کوم صورت چه په طور د احتمال د حديث د لاندي وي هلته اميد خو (ضرور) وي اګر چه يقيني صورت هم هغه دي کوم ځائي کښي چه د حديث مضمون پوره موندلي شي او هغه هم هغه صورت دي چرته چه دواړه خبري جمع وي (يعنی خلوت ظاهر هم. خلوت باطن هم).

د ذکر الله نه څه مراد دي؟: دلته يو بل سوال دي، هغه دا چه د ذکر الله نه مراد هغه ذکر دي کوم چه په ژبه او شونډو سره وي يا هغه چه په زړه سره وي. اګر چه ژبي له حرکت نه ورکوي يا چه په هر صورت کښي وي (ايا هغي ته به په هرحال کښي) ذکر وئيلي شي؟

جواب دا دي چه په دي صورتونو کښي په هر يو باندي ذکر الله صادقيږي چه د هغي دليل د رسول الله ﷺ ارشاد دي، کوم چه په صحيح حديث قدسی کښي راغلي دي:

﴿من ذکرني في نفسه ذکرته في نفسي ومن ذکرني في ملاء من الناس ذکرته في ملاء اکثر منهم واطيب﴾ [1]

---

[1]) مسند الامام احمد بن حنبل : ۲/۳۲۳، رقم الحديث : ۸۶۳۵

يعنى : چا چه زه په خپل زړه کښې ياد کړم، زه به هغه په خپل نفس کښې ياد کړم او څوک چه ما په جماعت کښې يادوی. زه به هغه د هغې نه په غوره جماعت کښې ياد کړم
نو رسول الله ﷺ دواړو ته د ذاکر لقب ورکړې دې او طفيلى خو د دې نه هم په کمه بهانه باندې اميد ترې، بيا د صوفياء کرامو په مذهب خو ذکر قلبى افضل دې

فائده : د ذکر افضل صورت : مولانا ظفر احمد تهانوى صاحب رحمه الله ليکى

د حکيم الامت رحمه الله هم دا تحقيق دې چه د ټولو نه افضل ذکر هغه ذکر دې چه په هغې کښې د ذکر لسانى سره ذکر قلبى راجمع وى، يواځې ذکر قلبى اګر چه افضل دې خو مختلف فيه دې. دويمه تجربه دا ده چه صرف ذکر قلبى د ډير وخته پورې نه وى. لږ ساعت پس زړه يوخوا بل خوا متوجه شى او دا سړې په دهوکه کښې وى چه زه ذکر قلبى کوم. خو که د هغه زړه په ذکر قلبى کښې د غير حق طرف ته نه متوجه کيږى نو هغه ته د ذکر لسانى ضرورت نشته. که په دې سره ئې ويره پيدا کيږى، بنه ځان پوهه کړه. (١)

٢٥: باب الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ

[٦١١٥] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حُذَيْفَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «كَانَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ، فَقَالَ لأَهْلِهِ إِذَا أَنَا مُتُّ فَخُذُونِي فَذَرُّونِي، فِي الْبَحْرِ فِي يَوْمٍ صَائِفٍ، فَفَعَلُوا بِهِ، فَجَمَعَهُ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ مَا حَمَلَكَ عَلَى الَّذِي صَنَعْتَ قَالَ مَا حَمَلَنِي إِلاَّ مَخَافَتُكَ. فَغَفَرَ لَهُ». [ر ٣٢٩٢]

د سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : د مخکښې امتونو د يو سړى ګمان د خپلو اعمالو متعلق خراب وو. هغه د خپل کور خلقو ته اووې چه کله زه مړ شم نو ما په ګرمه ورځ کښې اوچتولو سره په درياب کښې اوشيندئ، د هغه د کور خلقو هغه سره هم دغه شان اوکړل. بيا الله پاک هغه راجمع کړو او د هغه نه ئې تپوس اوکړو چه تا داسې ولې اوکړل د دې څه وجه ده؟ هغه سړى اووې چه زه په دې باندې صرف ستا ويرې تيار کړې اوم. پس الله پاک د هغه مغفرت اوکړو

﴿رِبْعِيٍّ﴾ د راء په کسرې او د باء په سکون سره او د عين په کسرې سره، د هغوى د پلار نوم خراش دې بكسر الخاء.

قوله ﴿يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ﴾ : د خپل عمل په باره کښې هغه سړې بدګمانه وو، په صحيح ابن حبان کښې دى چه دا سړې کفن پټونکې وو. (٢)

﴿ذَرُّونِي﴾ : دا د باب تفعيل نه د امر حاضر معروف جمع مذکر صيغه ده. ﴿ تذرية ﴾ په هوا کښې الوځول، متفرق کول، ﴿يوم صائف﴾ ګرمه ورځ.

---

(١) رحمة القدوس ترجمة بهجة النفوس. ص : ٣٠
(٢) ارشاد السارى ٤٧٩/١٣، وفتح البارى : ٣٨٠/١١

د هغه په خيال کښې دا وو چه کله د هغه د بدن ذرات په سمندر کښې خوارهٔ شی نو هغه به د عذاب نه بچ شی.
په وړاندې روايت کښې د دې نور هم تفصيل دې!

[٦١١٦] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الْغَافِرِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ذَكَرَ رَجُلاً فِيمَنْ كَانَ سَلَفَ أَوْ قَبْلَكُمْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً وَوَلَدًا - يَعْنِي أَعْطَاهُ قَالَ - فَلَمَّا حُضِرَ قَالَ لِبَنِيهِ أَيَّ أَبٍ كُنْتُ قَالُوا خَيْرَ أَبٍ. قَالَ فَإِنَّهُ لَمْ يَبْتَئِرْ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرًا - فَسَّرَهَا قَتَادَةُ لَمْ يَدَّخِرْ - وَإِنْ يَقْدَمْ عَلَى اللَّهِ يُعَذِّبْهُ فَانْظُرُوا، فَإِذَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، حَتَّى إِذَا صِرْتُ فَحْمًا فَاسْحَقُونِي - أَوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي - ثُمَّ إِذَا كَانَ رِيحٌ عَاصِفٌ فَأَذْرُونِي فِيهَا. فَأَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي فَفَعَلُوا فَقَالَ اللَّهُ كُنْ. فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ، ثُمَّ قَالَ أَيْ عَبْدِي مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا فَعَلْتَ قَالَ مَخَافَتُكَ - أَوْ فَرَقٌ مِنْكَ - فَمَا تَلاَفَاهُ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ». فَحَدَّثْتُ أَبَا عُثْمَانَ فَقَالَ سَمِعْتُ سَلْمَانَ غَيْرَ أَنَّهُ زَادَ فَأَذْرُونِي فِي الْبَحْرِ. أَوْ كَمَا حَدَّثَ. وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم-. [ر: ٣٢٩١]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ (د تيرو امتونو) د يو سړی ذکر اوفرمائيلو چه الله پاک هغه ته مال او اولاد ورکړې وو. وې فرمائيل چه کله د هغه د مرګ وخت رانزدې شو نو هغه د خپلو ځامنو نه تپوس اوکړو : د پلار په حيثيت سره زهٔ ستاسو دپاره څنګه اوم؟ ځامنو ئې اووې : ته ډير غوره پلار ئې، بيا هغه سړی اووې چه هغه الله پاک سره هيڅ نيکی نه ده جمع کړې (قتاده د ﴿ لم يبتئر﴾ تفسير ﴿ لم يدخر﴾ سره کړې دې)، چه که هغه الله پاک ته پيش کړې شو نو الله پاک به هغه ته عذاب ورکوی (هغه خپلو ځامنو ته اووې چه) ګورئ! چه کله زهٔ مړ شم نو زما بدن اوسيزئ او چه کله زهٔ سکارهٔ شم نو ما اوړهٔ کړئ او د يوې تيزئ هوا په ورځ باندې ما په هغې کښې والوځوئ. هغه د خپلو ځامنو نه په دې لوظ واخستلو، پس ځامنو هغه سره هم دغه شان معامله اوکړه. بيا الله پاک اوفرمائيل : چه اوشه! پس سړې ولاړ په نظر راغلو. الله پاک ترې تپوس اوکړو اې زما بنده! تا چه دا کوم حرکت کړې دې دې ته کوم څيز تيار کړې؟ هغه اووې : ستا ويرې! الله پاک رحم کولو سره د (هغه ګناهونه معاف کولو سره هغه) کمې پوره کړو.

قوله: ﴿ فَاسْحَقُونِي ، أَوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي ﴾: د ﴿ سحق ﴾ او ﴿ سهق ﴾ دواړو معنی د ميده کولو ده.

﴿ فَأَذْرُونِي ﴾ د باب نصر نه ذرا- ذروا، او د باب ضرب نه ذری- ذريا او د باب افعال نه اذری- اذراء او د تفعيل نه ذری-تذرية. د ټولو يوه معنی ده. ذره ذره کول. ذره ذره کولو سره د هوا

په رخ پريخودل (١)

قوله: ﴿فَمَا تَلَافَاهُ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ﴾: علامه عينى رحمه الله ليكى:

﴿كلمة ما موصولة وكلمة أن مصدرية أى الذى تلافاه أى تداركه بأن رحمه أى بالرحمة والضمير المنصوب فى تلافاه يرجع إلى عمل الرجل ويجوز أن يكون ما نافية وكلمة الاستثناء محذوفة على مذهب من يجوز حذفها أى ماتلافاه إلا أن رحمه﴾ (٢)

يعنى: دلته ما موصوله او ان مصدريه دې. معنى داسې شوه ﴿الذى تلافاه وتداركه بالرحمة﴾ او ﴿تلافاه﴾ ضمير منصوب مرجع عمل رجل دې. مطلب دا شو چه الله پاک په خپل رحمت سره د هغه سړى کمې پوره کړو، دا هم کيدې شى چه ﴿ما﴾ نافيه وى او حرف استثناء محذوف وى، دا د هغه حضراتو په مسلک باندې دې کوم چه د حرف استثناء حذف جائز گڼړى، په دې صورت کښې به ئې معنى دا وى: ﴿ماتلافاه الا ان رحمه﴾ يعنى: الله پاک د هغه د بدعملئ کمې پوره کړو، په هغې باندې رحم فرمائيلو سره.

قوله: ﴿فَأَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي﴾: ﴿مواثيق﴾ د ميثاق جمع ده. عهد ته وائى. يعنى هغه سړې د ټولو نه عهد واخستلو او هغوى ته ئې اووې چه په تاسو کښې دې هر يو ﴿وربى لافعلن كذا﴾ اوائى.

او دا هم احتمال دې چه دا خبر ورکونکى قسم خوړلې دې چه قسم په الله! هغه د ټولو نه عهد واخستلو. خبر ورکونکې قسم خوړلو سره دا بيانول غواړى چه هغه په خپله خبره کښې رشتينې دې. (٣)

قوله: ﴿وقال معاذ﴾: د معاذ بن معاذ دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې. (٤) په حديث الباب کښې عقبه بن عبدالغافر، د سيدنا ابوسعيد خدرى رضى الله عنه نه په ﴿عن﴾ سره نقل کوى. په دې دې تعليق کښې د سماع حديث تصريح ده.

قوله: ﴿قَالُوا خَيْرَ أَبٍ﴾: ﴿خيراب﴾ منصوب هم لوستلې شى، په دې صورت کښې به د دې عامل ناصب ﴿كنت﴾ مقدر وى. ﴿اى كنت خيراب﴾ او مرفوع ئې هم لوستلې شى. په دې صورت کښې به دا د مبتدا محذوف ﴿انت خير﴾ وى. ﴿اى انت: خيراب﴾ (٥)

---

(١) ارشاد السارى ١٣/٤٧٩، وفتح البارى: ١١/٣٨٠، وعمدة القارى: ٢٢/١١١. ١١٢

(٢) عمدة القارى: ٢٣/١١٤

(٣) ارشاد السارى ١٣/٤٨٠، وعمدة القارى: ٢٣/١١٤

(٤) ارشاد السارى ١٣/٤٨٠، وعمدة القارى: ٢٣/١١٤

(٥) ارشاد السارى ١٣/٤٨٠، وعمدة القارى: ٢٣/١١٤

قوله: ﴿مَخَافَتُكَ، أَوْ فَرَقٌ مِنْكَ﴾: د راوي شک دې چه ﴿مَخَافَتُكَ﴾ يا ﴿فَرَقٌ مِنْكَ﴾ ئې اووې. ﴿فرق﴾ د فاء او راء په فتحې سره، په معنى د خوف راځي.

يو اشكال او د هغې جوابات: دې سړي خپل اولاد ته وصيت اوکړو چه د مرګ نه پس دې د هغه بدن د سيزلو نه پس ذره ذره کولو سره په سمندر کښې ګزار کړې شي چه د آخرت حساب د هغه سره او نه شي. ګويا د الله پاک مخکښې د حساب نه د بچ کيدلو هغه سړي دا تدبير سوچ کړو. په بعض روايتونو کښې د هغه دا قول هم دې چه ﴿فوالله لئن قدر الله علي ليعذبني﴾ يعنې که الله پاک په ما باندې د مرګ نه پس قدرت حاصل کړو نو ماته به زما د ګناهونو د وجې نه عذاب راکړي. د دې نه معلوميږي چه دا سړې د الله پاک د قدرت نه جاهل وو. هغه ته دا معلومه نه وه چه الله پاک د انسان په دوباره ژوندي کولو باندې قادر دې، اګر که د هغه بدن ذره ذره کولو سره د هواګانو په رخ اوشيندلې شي نو د الله پاک د قدرت کامله نه د ناخبره انسان ته ځنګه بخښنه اوکړې شوه.

① د دې يو جواب خو دا ورکړې شوې دې چه دا سړې د مرګ نه مخکښې په خپلو کړو ګناهونو باندې پښيمانه شوې وو ﴿والندمة التوبة﴾ او پښيمانه کيدل توبه ده. د دې ندامت او توبې د وجې نه هغه ته بخښنه اوکړې شوه. هر چه د ﴿فوالله، لئن قدر الله علي ليعذبني﴾ والا روايت تعلق دې. په هغې کښې د قدر معنى د تنګولو ده، د قدر معنى د قادر کيدو هم راځي او د تنګولو هم راځي. په سورة طلاق آيت ۷ کښې دی ﴿ومن قدر عليه رزقه﴾ او د سورة فجر په آيت ۱۶ کښې دی ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾ په دې کښې د قدر معنى د تنګولو ده، نو د دې روايت مطلب دا دې چه که د مرګ نه پس الله پاک په ما باندې تنګسيا راوستله او د فراخئ معامله ئې او نه فرمائيله نو ماته به عذاب راکړي. د دې تفسير مطابق د الله پاک د قدرت نه د جهالت سوال نه پيدا کيږي.

② او که ﴿فوالله، لئن قدر الله علي﴾ د قدرت په معنى کښې هم واخستلې شي نو زيات نه زيات به دا وئيلې شي چه هغه دا جمله د خپل جهالت په بناء په غلطئ سره وئيلې ده او د جهالت په بناء داسې غلطي د معاف کيدو قابل کيدې شي.

③ او دا هم وئيلې شو چه د زياتې ويرې د وجې نه، د هغه د ژبې نه دا جمله اُزوتله. او پوهه پرې نه شو. د زياتې ويرې د وجې نه هغه په ناپوهئ کښې دا جمله اووې، کومه چه د معافئ قابله ده. په حديث کښې راځي د جهنم نه وتلو سره چه کوم سړې د ټولو نه آخر کښې جنت ته داخليږي او الله پاک هغه ته اوائي: ﴿إِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشَرَةَ أَمْثَالِهَا﴾ ستا دپاره د دنيا او د هغې لس چنده جنت دې نو هغه به د زياتې خوشحالئ نه دود کرته اوائي ﴿رب انت عبدي وانا ربك﴾ يعنې اې زما ربه! ته زما بنده ئې او زه دې رب يم، دا کلمه د کفر ده خو د خوشحالئ نه مغلوب کيدو سره د هغه د ژبې نه دا جمله په ناپوهئ کښې اووتله. په دې وجه به دې ته کفر

نه شی وئیلې، او هغه به د مواخذې قابل نه وی.

هم دغه شان د هغه سړی ﴿ لئن قدر الله علی لیعذبنی ﴾ وئیل هم د زیاتې ویرې په حالت کښې وو. او په ناپوهئ سره د هغه د ژبې نه اووتل نو په عام حالاتو کښې اګر چه دا د کفر کلمه ده خو د الله پاک د ویرې نه مغلوب کیدو سره چونکه د هغه د ژبې نه دا خبره وتلې ده. په دې وجه به دې خبرې ته ذ هغه سړی په حق کښې کفر نه شی وئیلې. (۱)

۲۶: باب الانتهاء عن المعاصی

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د ګناهونو اومعاصی نه د بندیدلو وجوب بیان فرمائیلې دې

[۶۱۱۷] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ رَأَيْتُ الْجَيْشَ بِعَيْنَيَّ، وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَالنَّجَا النَّجَاءَ. فَأَطَاعَتْهُ طَائِفَةٌ فَأَدْلَجُوا عَلَى مَهْلِهِمْ فَنَجَوْا، وَكَذَّبَتْهُ طَائِفَةٌ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ فَاجْتَاحَهُمْ». [۶۸۵۴]

د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل : زما او څه چه ما سره الله پاک رالیږلې دی د هغې مثال د یو داسې سړی دې چه یو قوم ته راشی او اوائی چه ما (ستاسو د دشمنانو) لښکر په خپلو سترګو باندې لیدلې دې او زه ښکاره ویرونکې یم. پس په تیزئ سره اوځئ. په دې باندې یو جماعت خبره اومنله او هغوی په اطمینان سره یو محفوظ ځائې ته اووتل او خلاصې ئې اوموندلو او دویم جماعت تکذیب اوکړو او لښکر په هغوی باندې د صبا په وخت ناڅاپه راغلو او هغوی ئې ختم کړل.

ابو اسامة د حماد بن سلمة کنیت دې.

قوله: ﴿إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ﴾: (عریان) د دې لغوی معنی ده : بربنډ. بې جامو. دلته خو هم دا معنی مراد ده، یو سړې د دشمنانو نیولو سره بربنډ کړې وو. هغه خپل قوم ته هم په دې حالت کښې راتلو سره خبر ورکولو او په ثبوت کښې ئې خپل بې جامې کیدل په طور د قرینې او علامت پیش کړل. خلق هغه په خرق عادت او خلاف معمول حالت کښې لیدلو سره د هغه په خبره باندې یقین اوکړو

(۱) اوګورئ: شرح ابن بطال : ۱۰/۱۹۲، ۱۹۳

(۲) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب شفقته علی امته، رقم : ۲۲۸۳

(الجیش) عسکر العدو مغیرا. (العریان) الذی تجرد من ثوبه ورفعه بیده اعلاما لقومه بالغبارة علیهم ضرب به النبی صلی الله علیه وسلم المثل لامته لانه تجرد لاندارهم. (فالنجاة النجاة) انجوا بانفسکم واسرعوا بالهرب. (فادلبوا) من الادلاج، وهو السیر فی اللیل او اوله. (مهلهم) تانیهم وسکینتهم. (فصبحهم) اتاهم صباحا، ای بغتة. (فاجتاحهم) استاصلهم واهلکهم.

رسول الله ﷺ خپل مثال د هغه سړی سره ورکړو. رسول الله ﷺ ته د ورکړې شوې معجزات او خرق عادات نخښو تقاضه هم دا ده چه په هغوی باندې ايمان راوړلې شی.[1]

بعضو وئيلي دي چه د ﴿عريان﴾ معنى فصيح راځی. ﴿نذيرعريان﴾ په وضاحت او فصاحت سره ويرونکې[2]

﴿النَّجَاءَ النَّجَاءَ﴾ نجاء په معنى د سرعت او تندئ سره د تلو ده. دا منصوب على الاغراء دې او فعل محذوف ﴿اطلبوا﴾ يا ﴿الزموا﴾ دې: اى الزموا النجاء النجاء[3]

﴿فَأَدْلَجُوا﴾: دا د باب افعال ﴿ادلاج﴾ نه دې. چه د هغې معنى د شپې په ابتدائى حصه يا د شپې د تلو راځی.[4]

﴿عَلَى مَهْلِهِمْ﴾ مهل: وقار او اطمينان ته وائى، يعنى هغه خلق په اطمينان او وقار سره د شپې اوتل.

﴿فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ﴾: ﴿صبح﴾ معنى په سحر کښې د راتلو ده. ﴿اى اتاهم صباحا﴾. خو دا بيا د ناڅاپه راتلو دپاره استعماليدل شروع شو.

﴿اجْتَاحَهُمْ﴾: اجتاح: د جرړې نه ويستل او ختمول.

[٦١١٨] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّمَا مَثَلِى وَمَثَلُ النَّاسِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ جَعَلَ الْفَرَاشُ وَهَذِهِ الدَّوَابُّ الَّتِى تَقَعُ فِى النَّارِ يَقَعْنَ فِيهَا، فَجَعَلَ يَنْزِعُهُنَّ وَيَغْلِبْنَهُ فَيَقْتَحِمْنَ فِيهَا، فَأَنَا آخُذُ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ، وَأَنْتُمْ تَقْتَحِمُونَ فِيهَا». [ر: ٣٢٤٤]

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما او د خلقو مثال د داسې سړی دې چا چه اور بل کړو، چه کله دهغې نه چاپيره رڼا شوه نو پتنګان او حشرات کوم چه په اور باندې راغورځيږی په هغې باندې راغورځيدل شروع شو او اور بلونکی هغوی د دې نه ويستل، خو هغه د هغه په قابو کښې نه راتلل او په اور کښې بريوتل، هم دغه شان زه تاسو د لنګ نه نيولو سره د اورنه راوباسم اوتاسو يئ چه په هغې کښې ځان غورځوئ.

د ابو اليمان نوم حکم بن نافع دې او د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذکوان دې

﴿جَعَلَ الْفَرَاشُ﴾ دا د ﴿فراشة﴾ جمع ده، پتنګ ته وائی.

---

[1] ارشاد السارى ٣٨١/١٣. وفتح البارى: ٤٨٤/١١، عمدة القارى: ١٠٥/٢٣
[2] وفتح البارى: ٤٨٤/١١، وعمدة القارى: ١١٦/٢٣
[3] ارشاد السارى ٣٨١/١٣. وفتح البارى: ٤٨٤/١١، وعمدة القارى: ١١٦/٢٣
[4] ارشاد السارى ٣٨١/١٣. وفتح البارى: ٤٨٥/١١، وعمدة القارى: ١١٦/٢٣

﴿فَيَقْتَحِمْنَ﴾: دا د باب افتعال نه دي، د اقتحام معنى د داخليدو راځي.
﴿بِحُجَزِكُم﴾ ﴿حجز﴾ د حا، په ضمې او د جيم په فتحې سره، دا د ﴿حجزة﴾ جمع ده. معقد ازار يعنى د ازار تړلو ځائې ته وائي، په ﴿حجزكم﴾ کښې دغائب نه دخطاب طرف ته التفات دې [1].
علامه طيبي رحمه الله په شرح مشکاة کښې ليکي:
﴿تحقيق التشبيه الواقع في هذا الحديث يتوقف على معرفة معنى قوله {ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون} [البقرة: ٢٢٩] وذلك أن حدود الله هي محارمه ونواهيه كما في الصحيح إلا أن حمى الله محارمه ورأس المحارم حب الدنيا وزينتها واستيفاء لذتها وشهواتها فشبه -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إظهار تلك الحدود من الكتاب والسنة باستنقاذ الرجال من النار وشبه فشوّ ذلك في مشارق الأرض ومغاربها بإضاءة تلك النار ما حول المستوقد وشبه الناس وعدم مبالاتهم بذلك البيان وتعديهم حدود الله وحرصهم على استيفاء تلك اللذات والشهوات ومنعه إياهم عن ذلك بأخذ حجزهم بالفراش التي يقتحمن في النار ويغلبن المستوقد على دفعهن عن الاقتحام كما أن المستوقد كان غرضه من فعله انتفاع الخلق به من الاستضاءة والاستدفاء وغير ذلك والفراش لجهلها جعلته سببًا لهلاكها، فكذلك القصد بتلك البيانات اهتداء الأمة واجتنابها ما هو سبب هلاكهم وهم مع ذلك لجهلهم جعلوها مقتضية لترديهم وفي قوله: آخذ بحجزكم استعارة مثل حالة منعه الأمة عن الهلاك بحالة رجل أخذ بحجزة صاحبه الذي كان يهوي في مهواة مهلكة اهـ﴾ [2].
يعنى: په حديث مبارک کښې د مذکوره تشبيه تحقيق د دې آيت کريمه په معنى باندې پوهيدو باندې موقوف دې: ﴿ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون﴾ د دې تفصيل دا دې چه د حدود الله نه مراد د الله پاک حرام کړې شوې کارونه دی او څيزونه دی. ﴿حمى الله﴾ نه هم ﴿محارم الله﴾ مراد دی. د ناجائز او حرام کارونو جرړې، دنيا او د هغې ډول سره محبت او د دنيا د لذتونو حصول دې، نو رسول الله ﷺ د کتاب او سنت نه د حدود او محارم اظهار او بيان ته خلقو لره د جهنم نه د بچ کولو سره تشبيه ورکړه.
بيا ئې په مشرق او مغرب کښې د هغې خوريدو ته د اور د وجې نه د ګيرچاپيره څيزونو روښانه کيدو سره تشبيه ورکړه او د خلقو د دې بياناتو پرواه نه کول او د دنيا د لذتونو په حصول کښې لګيدل، د الله پاک حدود د خپو لاندې کول او د حرام کارونو ارتکاب کول او د رسول الله ﷺ د هغه محارم نه منع کول. د دې تشبيه رسول الله ﷺ د پتنګانو د اور طرف ته راتلو او د انسان هغوی لره د هغه اور نه د منع کولو سره ورکړه.
پس څنګه چه د اور د روښانه کونکی غرض صرف دا وی چه خلق د دې د رڼا او حرارت

---

[1] ارشاد الساري ٣٨٢/١٣، هم دغه شان اوګورئ: النهاية: ٣٣٧/١
[2] شرح الطيبي: کتاب الايمان، باب الاعتصام بالکتاب والسنة، ٣٠٧/١، ٣٠٨، وارشاد الساري: ٤٨٣/١٣

فائده حاصل کړي، خو پتنګان هغې لره د خپلې ناپوهئ د وجې نه هم هغه اور د خپل هلاکت سبب جوړ کړي.
هم دغه شان د قرآن او سنت نه د محارم الله او حدود الله بياناتو مقصد د امت رهنمائي، د هغوی خير خواهي او د جهنم د دخول او هلاکت اسباب نه هغه بچ کول دي، خو خلق د خپلې ناپوهئ په وجه باندې هم په هغه څيزونو کښې اخته دي کوم چه د هغوی د هلاکت او دخول فی النار سبب دې.

د حديث په دې جمله ﴿ اخذ بحجزكم ﴾ کښې استعاره تمثيليه ده، رسول الله ﷺ امت لره د هلاکت او د جهنم په کنده کښې د غورځيدو نه د بچ کولو حالت ته د هغه سړی د حالت سره تشبيه ورکړې ده، کوم چه ژورې کندې ته غورځيدونکې خپل دوست د هغه د لنګ د ترلو ځائې نه نيولو سره منع کوی.
د علامه طيبي رحمه الله د کلام حاصل: د علامه طيبي رحمه الله ددې کلام حاصل دا دې چه په حديث کښې د درې امورو تشبيه د درې څيزونو سره ورکړې شوې ده.
① د قرآن او سنت د حدودو بيان ته، د اور نه د بچ کولو او راويستلو سره تشبه ورکړې شوه، يعنې څنګه چه اور بلونکې سړې هغه پتنګانو لره د اور نه د بچ کولو کوشش کوی، هم دغه شان په قرآن او سنت کښې د حدود الله بيان هم خلقو لره د هلاکت نه د بچ کولو او د نجاة په لاره باندې د راوستلو کوشش کوی.
② د قرآن او نبوی حدود عام کيدو ته ئې د اور په روښانه کيدو سره تشبيه ورکړه، يعنې څنګه هغه سړی اور بل کړو، په هغې سره رڼا خوره شوه، د حدود الله عام کيدل، د اور د هغه رڼا په شان دې کومه چه په اور بلولو سره د هغه سړی نه چاپيره خور شوې دې.
③ د خلقو د الله پاک حدود لره د خپو لاندې کولو سره په خوند اخستلو کښې اخته کيدل او د رسول الله ﷺ د هغوی منع کولو ته تشبيه ورکړې شوې ده د پتنګانو سره کوم چه اور لره روښانه ليدلو سره په هغې کښې غورځيږی، او اور بلونکې هغه سړې هغوی لره د اور نه د منع کولو کوشش کوی.

[۶۱۱۹] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ». [ر: ۱۰]

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: صحيح مسلمان هغه دې چه د هغه د لاس او ژبې (د شر) نه نور مسلمانان محفوظ وی او حقيقة هجرت کونکې سړې هغه دې، کوم چه هغه څيزونو نه هجرت اوکړی (او هغه پريږدی) د کومو نه چه الله پاک منع کړې ده (يعنې ګناهونو لره ترک کونکې اصلی مهاجر دې او د هجرت اصل ثواب او فائده به هم هغه ته ملاويږی).
قوله: ﴿الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾: مسلمان هغه دې چه د هغه د

ژبې او د لاس نه نور مسلمانان محفوظ وی
﴿ المسلم ﴾ کښې الف لام عهد خارجی دې او د دې نه کامل مسلمان مراد دې يعنی کامل مسلمان هغه دې چه بل مسلمان د هغه د ژبې او د لاس د شر نه محفوظ وی. (۱)
علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د علمی تحقیق د حده پورې خو صحیح ده چه ته وئیلې شې چه الف لام د عهد دپاره دې او ﴿ المسلم الکامل ﴾ یا ﴿ المسلم الممدوح ﴾ په معنې کښې دې. خو په دې صورت کښې په کلام کښې زور باقی نه پاتې کیږی، که الف لام د جنس دپاره واخستلې شی نو مطلب به دا وی چه د مسلم د لقب هغه سړې حقدار او مستحق دې چه د هغه د لاس او ژبې د شر نه نور محفوظ وی که څوک نورو ته تکلیف او ضرر ورکوی نو هغه ته به موذی او ضار وئیلې شی، مسلم به ورته نه شی وئیلې، په دې صورت کښې تنبیه او زجر زیات دې.
دا بالکل هم داسې ده لکه چه اهل عرب په ﴿ ابل ﴾ باندې د ﴿ مال ﴾ او په ﴿ عرب ﴾ باندې د ﴿ ناس ﴾ اطلاق کوی، ﴿ المال الابل ﴾، ﴿ الناس العرب ﴾، حال دا چه د ابل نه علاوه د مال او عرب نه علاوه انسانان نور هم دی. خو د ابل د اهمیت بیانولو دپاره د جنس مال او د عرب د اهمیت بیانولو دپاره د جنس ناس اطلاق په ابل او عرب باندې کړې شوې دې
هم دغه شان قاعده ده چه په خانه کعبه باندې د بیت اظهار د هغې د عظمت د اظهار کولو دپاره کړې شوې دې. هم دغه شان د سیبویه په کتاب باندې د ﴿ الکتاب ﴾ اطلاق دا هم د عظمت د اظهار دپاره دې، دلته دې هم الف لام د جنس دپاره واخستلې شی او مطلب دې دا وی چه د کوم سړی د لاس او ژبې نه نور خلق محفوظ نه وی هغه د مسلمان بللو مستحق نه دې. ګویا دا د تنزیل الناقص بمنزلة المعدوم د قبیل نه دې، چه مسلمان صرف هغه چاته وئیلې کیدې شی چه نور خلق د هغه د شر نه محفوظ وی، دا عنوان که اختیار کړې شی نو په دې سره به خلقو ته تنبیه وی او هغوی به د تکلیف نه د بچ کیدو اهتمام کوی چه مونږ نور ته تکلیف یا ضرر اورسولو نو مونږ به د مسلمان بللو هم حقدار نه یو، لهذا مونږ له د دې نه بچ کیدل پکار دی. (۲)
خلاف د اول صورت چه که هلته تاسو د ﴿ المسلم الکامل ﴾ ترجمه اوکړئ نو انسان دا سوچ کولې شی چه په ما کښې نور هم نقصانات دی که دا یو کوتاهی بله هم اوشوه نو څه چل به اوشی، په دې کښې دومره زجر او تنبیه نه وی، څومره تنبیه چه د الف لام جنسی په اخستلو کښې کیږی.
بعض حضراتو فرمائیلې دی چه په اصل کښې دلته دا بیانول مقصود دی چه مسلم د اسلام نه ماخوذ دې لهذا دلته د مسلم علامت دا کیدل پکار دی، چه هغه نه نورو ته ضرر او نه

---

(۱) عمدة القاری : ۱۳۲/۱
(۲) فیض الباری، ۸۰/۱، وایضاح البخاری : ۱۷۹/۲

رسيږي. دلته هغه علامت لره بيانول مقصود دی، چه د هغې نه د انسان په اسلام باندې استدلال کيدلې شي او د کوم علامت نه چه هغه مسلمان ګڼړلې کيدې شي او هغه دا دې چه نور د هغه د شر نه محفوظ وی، چاته د هغه نه تکليف او نه رسيږی. (۱)

يوه شبه او د هغې جواب: دلته د حديث الفاظ ﴿ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ ﴾ نه معلوميږی چه که يو سړې نورو ته تکليف نه رسوی نو هغه مسلمان دې که مونځ کوی او که نه کوی، که روژه نيسی او که نهٔ نيسی، هم دغه شان که نور فرائض ادا کوی او که نه ادا کوی، ځکه چه د هغې نه د يو څيز تذکره نشته.

د دې جواب دا دې چه دلته د ﴿ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ ﴾ سره د ﴿ مع مراعاة باقی الارکان ﴾ قيد هم ملحوظ دې. (۲) يعنی دا نه ده چه دومره خبره د مسلمانيدو دپاره کافی ده بلکه د نور ارکان اسلام د ادا کولو سره د دې اهتمام ضروری دې.

دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه دلته صرف دومره خبره بيان کړې شوې ده چه په مسلمان کښې دا د سلامتئ وصف کيدل پکار دی، د يو څيز د اهميت د وجې نه د دې تذکره شوې ده، د دې نه به دا څنګه معلوميږی چه د نورو ارکان اسلام او ايمان څه اهميت نشته او مسلمان د هغې د ادا کولو مکلف نه دې، د هغې خو دلته هيڅ ذکر نشته. (۳)

غير مسلمو ته د تکليف رسولو حکم: بيا دلته ﴿ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ ﴾ کښې د مسلمون په قيد سره اشکال پيدا کيږی چه د شر نه حفاظت د اهل اسلام دپاره خاص نه دې، نورو انسانانو لره هم د خپل شر نه بچ کول پکار دی، بلکه د تکليف نه خو د حيواناتو حفاظت هم ضروری دې، پس په بخاری کښې روايت دې:

﴿ عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ جُوعًا فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ - قَالَ فَقَالَ وَاللهُ أَعْلَمُ - لاَ أَنْتِ أَطْعَمْتِهَا، وَلاَ سَقَيْتِهَا حِينَ حَبَسْتِيهَا، وَلاَ أَنْتِ أَرْسَلْتِيهَا فَأَكَلَتْ مِنْ خَشَاشِ الأَرْضِ ﴾ (۴)

يعنی يوې زنانه ته صرف په دې وجه باندې عذاب ورکړې شو چه هغې يوه پيشو په قيد کښې اوساتله تردې چه هغه د لوږې نه مړه شوه، چه د هغې د وجې نه هغه زنانه جهنم ته لاړه. هغې ته اووئيلې شو: تا د قيد دوران کښې په هغې نه خوراک اوکړو او نه څکاک او نه دې هغه پريخودله چه د زمکې د حشراتو نه ئې خوراک کړې وې.

ددې نه معلومه شوه چه د څناورو ته د تکليف رسولو نه منع کړې شوې ده، بيا د ﴿المسلمون﴾

---

(۱) فضل الباری: ۳۲۵/۱

(۲) فتح الباری: ۵۳/۱

(۳) امداد الباری: ۳۲۴/۵۴

(۴) صحيح البخاری، کتاب المساقاة، باب فضل سقی الماء، رقم ۲۳۶۵، وکتاب بدء الخلق، باب اذا وقع الذباب فی شراب احدکم فليغمسه، الخ رقم ۳۳۱۸، وکتاب احاديث الانبياء، باب (بلا ترجمة، بعد باب حديث الغار) رقم: ۳۴۸۲

قيد ولې دې؟
د دې جواب دا دې چه د مسلمان واسطه زيات تر د مسلمانانو سره وى، شپه او ورځ د هغه اختلاط او ملاويدل د مسلمانانو سره وى، په دې وجه باندې د «المسلمون» قيد ذکر کړې شو.[1]
حاصل دا دې چه قيد، قيد احترازى نه دې، بلکه قيد واقعى دې، چونکه د يو مسلمان استوګنه، د هغه اوسيدل او د هغه معاشرت د مسلمانانو سره دې، په دې وجه د هغه ذکر اوکړې شو؛ کفارو ته د تکليف رسولو او نه رسولو متعلق په دې حديث کښې هيڅ حکم نشته او دا حديث د دې نه خاموش دې، د هغې ځائے تفصيل دې چه د کفارو دوه قسمونه دى ذمى او حربى، که هغه ذمى وى نو «دماؤهم كدمائنا واموالهم كاموالنا واعراضهم كاعراضنا» د اصول په وجه باندې هغوى په «المسلمون» کښې داخل دى. اګر که هغه حقيقتا مسلمان نه وى، خو هغه حکما په اهل اسلام کښې داخل کړې شو، ځکه چه د هغوى د دماء، اموال او اعراض د حرمت هم هغه حکم دې، کوم چه د مسلمانانو د دماء اموال او اعراض حکم دې.
د کفار اهل حرب دوه قسمونه دى: يو مصالحين د چا سره چه صلح شوې ده، دويم محاربين د چا سره چه صلح نه ده شوې، د چا سره چه صلح شوې ده هغوى سره د تعرض اجازت نشته، او د صلح مطابق به د هغوى د مالونو، دماء او د اعراضو حفاظت ذمه دارى وى، لهذا هغوى به هم حکما د «المسلمون» په قيد کښې داخل وى.
پاتې شو کفار محاربين کوم چه اهل حرب دى او د هغوى سره صلح نشته نو بيشکه هغوى داسې دى چه هغوى ته به ضرر رسولې شى او هغه هم په دې وجه چه هغوى د اسلام مقابله کول او د اسلام لاره بندول پريږدى، پس هم دا به مستثنى وى او باقى نور مستثنى نه دى، هغوى به حکما په «المسلمون» کښې شامل وى.[2] پس په بل روايت کښې راځى «والمؤمن من امنه الناس على دمائهم واموالهم»[3] دلته د «الناس» لفظ عام دې، او په دې کښې مسلمان، ذمى او حربى مصالح ټول داخل دى.
بهر حال د حديث شريف مقصد دا دې چه يو مسلمان په خپل ژوند کښې، د خپل يو قول، خپل يو عمل، په خپل څه بل څه حرکت سره، په معاشره کښې دننه د نورو خلقو دپاره د تکليف باعث نه دى کيدل پکار چه هم دا ده د هغه د اسلام تعليم او د هغه د امن او سلامتۍ والا پېغمبر د تربيت حکم دې.

قوله: «مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»: د لسان د شر نه کنځلې، بدې ردې، لعن طعن، بهتان او غيبت وغيره مراد دى، د هر يو نه بچ کيدل واجب او ضرورى دى. «من لسانه» ئې فرمائيلې

---

[1]) فتح البارى ۵۳/۱
[2]) راجع للاستزادة: فضل البارى ۳۲۵/۱، عمدة القارى ۱۳۳/۱
[3]) سنن النسائى ۲۶۶/۲، كتاب الايمان وشرائعه، باب صفة المؤمن، وجامع الترمذى، كتاب الايمان، باب ما جاء ان المسلمون من سلم المسلمون من لسانه ويده، رقم: ۲۶۲۷

دي، ﴿من قوله﴾ ئې نه دې فرمائیلي، ځکه چه د لسان نه تکلیف رسول بغیر د تلفظ او تکلم نه هم کیږي، لکه چه انسان خپله ژبه راویستلو سره خولهٔ ورانه کړه په دې سره هم تکلیف رسیږي، نو د لسان لفظ ئې په دې وجه استعمال اوفرمائیلو چه په دې کښې تلفظ او قول ته هم شامل شی او د ژبې د تکلیف او اذیت رسولو نور صورتونه هم پکښې داخل شی.

﴿ویده﴾ ئې ذکر اوفرمائیلو، د لاس په شر کښې ضرب او قتل هم داخل دي، دفع او هدم هم، هم دغه شان په دې کښې کتابة بالباطل هم داخل دي.

بعض حضراتو وئیلي دی چه تکلیف خو په نورو اندامونو سره هم رسولې شی، بیا د ید تخصیص ولې اوکړې شو؟

د دې وجه دا ده چه د افعالو سلطنت په لاسونو سره ظاهریږي، اخذ و بطش، وصل، قطع، منع، اعطاء دا ټول په لاس سره کیږي، یعنی اکثر او ډیر افعال چونکه په لاس سره کولې شی په دې وجه ئې د هغه ذکر اوفرمائیلو، د نورو اندامونو نه احتراز مقصود نه دې.

یا داسې اووایئ چه د قبض علی مال الغیر نه چونکه په ید سره تعبیر کولې شی نو د قتل او ضرب وغیره سره دا نقصان کوم چه د قبض علی المال په صورت کښې کیږي، د شاملولو دپاره دلته د ﴿ید﴾ عنوان اختیار کړې شوې دې. (١)

د تقدیم لسان وجه: دلته دا سوال کړې شوې دې چه لسان په ید باندې ولې مقدم کړې شو، پس د دې وجه دا ده چه په ژبه باندې کوم تکلیف رسولې شی هغه عام هم دې او تام هم دې. ځکه چه په لاس سره خو هغه چاته نقصان رسولې شی، کوم چه ستا مخې ته وی او عموما هم داسې کیږي، او په ژبې سره هغه انسان ته هم نقصان رسولې شی، کوم چه غیر حاضر وی، دلته موجود نه وی، یا غریب فوت شوې وی، یا بالکل پیدا شوې هم نه وی چونکه د ژبې شر عام او تام دې په دې وجه وئیلې شی!

جراحات السنان لها التیام — ولا یلتام ما جرح اللسان

په ژبې سره چه کوم زخم لګولې شی هغه کله هم نه جوړیږي بلکه تازه وی، او د لاسونو زخمونه د څه مودې نه پس صحیح کیږي، باقی نه پاتې کیږي. (٢)

قوله: ﴿وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ﴾: دلته هم هغه صورت دې چه یا خو به الف لام د عهد دپاره اخلو او د مهاجر نه به مهاجر کامل مراد اخلو.

یا تاسو الف لام د جنس دپاره اومنئ او مطلب به دا وی چه هجرت هم هغه معتبر دې چه په هغې کښې ګناه نه وی اود مهاجر بللو مستحق هم هغه دې چه ګناه پریږدی، ځکه چه د وطن پریخودل پخپله څه مطلوب څیز نه دې، د یو وطن نه د بل وطن طرف ته هجرت کول خو هم په دې وجه باندې وی چه په مخکښې وطن کښې دننه د الله پاک په احکاماتو باندې عمل

(١) د تفصیل دپاره اوګورئ: فتح الباری: ١/٥٤، عمدة القاری: ١/١٣٢، ١٣٣
(٢) عمدة القاری ١/١٣٢

كول ګران شوې وو، په دې وجه هغې له پريخودلو سره بل وطن طرف ته هجرت كولې شي نو د هجرت اصل مقصد ګناه له ترک كول دى، پس كه يو سړې وطن ترک كولو سره د دار الاسلام طرف ته راغلې وى خو د ګناهونو ارتكاب هم كوى نو هغه د مهاجر بللو لائق نه دې.

بيا د ﴿ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللهُ عَنْهُ ﴾ يو وجه دا هم بيان كړې شوې ده چه په اصل كښې مهاجرين د مكې مكرمې نه هجرت كولو سره مدينې منورې ته اورسيدل نو د انصارو د طرف نه د هغوى دپاره به د ايثار مظاهره كيدله، هغوى به خپل مالونه هم هغوى ته پيش كول او كه بعض وخت به د يو انصارى څو كونډې ښځې وې نو هغه به ئې هم ورته پيش كولې او ورته به ئې وئيل چه كومه ته خوښوې، زه به ورته طلاق وركړم. ته ورسره نكاح اوكړه. نو په دې وجه رسول الله ﷺ د خبردارى كولو دپاره چه په هجرت كښې دا څيزونه مطلوب او مقصود نه جوړول، ګينې د هجرت عمل به ضائع شى، وې فرمائيل د ګناهونو نه بچ كيدو اهتمام كوئ. په دې سره به د هجرت مقصد به هم پوره كيږى او هجرت حقيقيه به هم شامل وى.

يو خبره دا هم وه چه كله رسول الله ﷺ مكه مكرمه فتح كړه نو د مكې د فتح كولو نه پس مسلمانيدونكو ارمان او افسوس كولو چه كه مونږ مخكښې اسلام قبول كړې وې نو مونږ ته به هم دهجرت فضيلت حاصل وې، كوم چه ډير اهم فضيلت وو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ لولا الهجرة لكنت امراء من الانصار ﴾ (١)

كه د هجرت فضيلت نه وې نو زما خواهش او ارمان به دا وو چه زه هم يو انصارى اوم خو د هجرت د فضيلت د وجې نه زه دا ارمان نه كوم. نو هغه حضرات كوم چه د فتح مكه نه پس مسلمانان شو اود هجرت شرف هغوى ته حاصل نه شو، هغوى افسوس كولو. د هغوى د تسلئ او اطمينان دپاره ئې اوفرمائيل چه حقيقى هجرت خو دا دې چه د ګناهونو نه هجرت اختيار كړې شى او د كومو څيزونو نه چه الله پاک منع كړې ده د هغې نه ځان بچ كړې شى او دا فضيلت تاسو هم حاصلولې شئ، د دې حضراتو د تسلئ او اطمينان دپاره ګويا رسول الله ﷺ دا حديث ارشاد اوفرمائيلو. (٢)

د هجرت حكم: د هجرت يو قسم ظاهرى دى او يو باطنى (٣)

د ظاهرى هجرت حكم دا دې چه انسان په يو دارالكفر كښې اوسيږى او هلته د اسلام حكم ادا كولو د هغه دپاره ګنجائش نشته نو د هغې دپاره هجرت كول فرض دى او كه هلته د احكام اسلام په ادا كولو كښې څه خلل اندازى نه راځى نو د هغه دپاره هجرت كول فرض

١) راجع صحيح البخارى، كتاب مناقب الانصار، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : لولا الهجرة لكنت امراء من الانصار، رقم ٣٧٧٩، وكتاب التمنى، باب ما يجوز من اللو، رقم ٧٢٤٤، ٧٢٤٥، وجامع الترمذى، كتاب المناقب، باب فضل الانصار وقريش، رقم : ٣٧٩٩

٢) فتح البارى : ٥٤/١، وارشاد السارى ٩٤/١

٣) فتح البارى : ٥٤/١

خونه دی خو غوره او مستحب بیا هم دی، ځکه چه د مسلمانانو چه په یو ځائې باندې څومره لویه اجتماع وی، هم هغه هومره به د اسلام او اهل اسلام په حق کښې زیات مفید وی
د هجرت دویم قسم کوم چه هجرت باطنه دې، هغې ته هجرت حقیقیه هم وائی یعنی د ګناهونو نه هجرت کول، ځکه چه د دار الکفر نه چه دار الاسلام ته کوم هجرت کولې شی. دا بذات خود مقصود نه دې، دا خو د دې دپاره دې چه د ګناهونو او د احکام اسلام د ترک نه انسان بچ وی. په دې وجه هجرت من الذنوب والمعاصی، هجرت حقیقیه او هجرت باطنه دې. ظاهره دده چه دا هجرت په ټولو باندې لازم او ضروری دې. (۱)

۲۷: باب قَوْلِ النَّبِی صلی الله علیه وسلم «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»

[۶۱۲۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- كَانَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». [۶۴۶۱]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که تاسو ته معلوم شی هغه څیز کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به ژړل ډیر او خندل به مو کم: (یعنی د الله پاک د عذابونو کوم سخت والې چه زما په مشاهده او علم کښې دی که هغه تاسو ته معلوم شی نو تاسو له به خندا نه درتلې او په کثرت سره به مو ژړل)
عُقَيل (د عین په ضمې او د قاف په فتحې سره) د هغوی د پلار نوم خالد دې.

[۶۱۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». [ر: ۴۳۴۵]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که تاسو ته هغه څیز معلوم شی کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به خندل کم او ژړل به مو زیات. (۲)

---

(۱) د نور تفصیل دپاره اوګورئ: کشف الباری: کتاب الایمان ۶۷۷/۲

(۲) قال ابن بطال: روی سنید، عن هشیم، عن کوثر بن حکیم، عن نافع، عن ابن عمر قال: (خرج رسول الله (صلی الله علیه وسلم) إلی المسجد، فإذا قوم یتحدثون ویضحکون، قال: أکثروا ذکر الموت، أما والذی نفسی بیده لو تعلمون ما أعلم لضحکتم قلیلاً ولبکیتم کثیراً). وخشیة الله إنما تکون علی مقدار العلم به، کما قال تعالی: (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) [فاطر: ۲۸]. ولما لم یعلم أحد کعلم النبی (صلی الله علیه وسلم) لم یخش کخشیته، فمن نور الله قلبه وکشف الغطاء عن بصیرته، وعلم ما حباه الله من النعم وما یجب علیه من الطاعة والشکر، وأفکر فیما یستقبل من أهوال یوم القیامة وما یلقی العباد فی تلک المواقف من الشدائد، وما یعاینوه من مساءلة الله عباده عن مثاقیل الذر، ... [بقیه برصفحه آئنده...]

ددې حدیث شان ورود دا دې چه رسول الله ﷺ یوه ورځ د مسجد نبوی طرف ته او وتلو نو وې کتل چه څه خلق ناست دی او خبرې کوی او خاندی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل مرګ په کثرت سره یادوئ قسم دې په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې! که تاسو ته هغه تکلیفونه معلوم شی کوم چه ماته معلوم دی نو تاسو به خاندئ کم او ژاړئ به ډیر.

۲۸: باب حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ

[۶۱۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: دوزخ په نفسانی خواهشاتو سره پټ کړې شوې دې او جنت په مشکلاتو سره پټ کړې شوې دې.

جهنم او خواهشات نفسانی: جهنم په خواهشاتو او لذتونو سره پټ کړې شوې دې، شراب، زنا او نور ناجائز لذت پرستئ جهنم ته رسونکی دی، د هغې په مقابله کښې چه جنت په کومو کارونو سره حاصلیږی په هغې کښې د نفس مجاهده او مشقت وی، د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په یو روایت کښې تفصیل راغلې دې، کوم چه امام ابوداؤد او امام ترمذی مرفوعا نقل کړې دې!

(لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ أَرْسَلَ جِبْرِيلَ إِلَى الْجَنَّةِ فَقَالَ انْظُرْ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعْدَدْتُ لأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَجَاءَهَا وَنَظَرَ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعَدَّ اللَّهُ لأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَرَجَعَ إِلَيْهِ قَالَ فَوَعِزَّتِكَ لاَ يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ إِلاَّ دَخَلَهَا. فَأَمَرَ بِهَا فَحُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهَا فَانْظُرْ إِلَى مَا أَعْدَدْتُ لأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَرَجَعَ إِلَيْهَا فَإِذَا هِيَ قَدْ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خِفْتُ أَنْ لاَ يَدْخُلَهَا أَحَدٌ. قَالَ اذْهَبْ إِلَى النَّارِ فَانْظُرْ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعْدَدْتُ لأَهْلِهَا فِيهَا. فَإِذَا هِيَ يَرْكَبُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لاَ يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ فَيَدْخُلَهَا. فَأَمَرَ بِهَا فَحُفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهَا. فَرَجَعَ إِلَيْهَا فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لاَ يَنْجُوَ مِنْهَا أَحَدٌ إِلاَّ دَخَلَهَا)[۱]

یعنی: الله پاک چه کله جنت او جهنم پیدا اوفرمائیل نو سیدنا جبرائیل علیه السلام ئې د جنت طرف ته اولیږلو او وې فرمائیل چه هغه اووینه! هغه کتلو سره واپس راغلو او عرض ئې اوکړو:

...بقیه ازحاشیه گذشته] وعن الفتيل والقطمير كان حقيقًا بكثرة الحزن وطول البكاء. ولهذا قال أبو ذر: لو تعلمون العلم ما ساغ لكم طعام ولا شراب، ولا نمتم على الفرش، ولاجتنبتم النساء، ولخرجتم إلى الصعدات تجأرون وتبكون.

وقال عبد الله بن عمرو: ابكوا، فإن لم تجدوا بكاءً فتباكوا، فلو تعلمون العلم لصلى أحدكم حتى ينكسر ظهره، ولبكى حتى ينقطع صوته. وقال الفضيل: بلغني عن طلحة أنه ضحك يومًا فوثب على نفسه، وقال: فيم تضحك، إنما يضحك من قطع الصراط، ثم قال: آليت على نفسي ألا أكون ضاحكًا حتى أعلم متى تقع الواقعة، فلم ير ضاحكًا حتى صار إلى الله. (وانظر شرح ابن بطال: ۱۰/۱۹۵)

[۱]) فتح الباری: ۳۷۹/۱۱، سنن الترمذی ۶۹۳/۴ (اسناده صحیح)

ستا په عزت مې دې قسم وى چه د دې متعلق څو چه څوک هم اورى هغه به دې ته داخليږى، د دې نه پس الله پاک اوفرمائيل چه دا په مجاهدات او د مشقت په كارونو باندې پټ كړې شى، الله پاک هغه ته دوباره د هغې د كتلو حكم اوفرمائيلو، دې كرت چه كله هغه كتلو سره راواپس شو نو عرض ئې اوكړو ستا په عزت مې دې قسم وى زما ويره دې چه دې ته به څوک هم داخل نه شى، د دې نه پس ورته الله پاک د جهنم د كتلو حكم اوكړو. جهنم كتلو سره چه كله هغوى واپس راغلل نو عرض ئې اوكړو: ستا په عزت مې دې قسم وى! د دې متعلق چه څوک هم اورى دې ته به نه داخليږى، الله پاک جهنم لره په شهواتو او خوندونو سره د پټولو حكم اوكړو، بيا ئې هغوى ته دوباره د هغې د كتلو حكم اوفرمائيلو، اوس چه كله هغه كتلو سره راغلو نو عرض ئې اوكړو، ستا په عزت مې دې قسم وى چه ما سره ويره ده چه څوک به هم د دې نه بچ نه شى.

٢٩: باب «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ»

[٦١٢٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ وَالأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ».

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: جنت ستاسو د پيزار د تسمې نه هم زيات نزدې دې او هم دغه شان دوزخ هم.

جنت د يو قدم په فاصله باندې: مقصد دا دې چه د الله پاک اطاعت اوكړې شى نو جنت نزدې دې او كه د هغه نافرمانى اوكړې شى نو جهنم نزدې دې، علامه ابن الجوزى رحمه الله فرمائى چه د حديث معنى دا ده چه د نيت تصحيح كولو سره كه طاعت اختيار كړې نو د جنت ملاويدل اسان دى، او د نفسانى خواهش موافقت كولو سره كه نافرمانى اختيار كړې شى نو په جهنم كښې غورځيدل اسان دى. (١)

[٦١٢٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَصْدَقُ بَيْتٍ قَالَهُ الشَّاعِرُ أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللَّهَ بَاطِلُ». [ر: ٣٦٢٨]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د ټولو نه رشتينې شعر كوم چه شاعر وئيلې دې دا دې: ﴿الاكل شئ ما خلا الله باطل﴾ خبردار! د الله پاک نه سوا ټول څيزونه بې بنياد دى.

د غندر نوم محمد بن جعفر دې.

د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: په روايت كښې وئيلې شوې دى چه د الله پاک نه سوا

(١) فتح البارى ١١/٣٩٠

هر يو څيز باطل دې، علامه عينیؒ فرمائی چه د دنيا هر هغه کار کوم چه د الله پاک د طاعت او قرب ذريعه جوړه نه شی هغه باطل دې او په هغې کښې مشغول اوسيدل. خپل ځان لره د جنت نه لرې کول دی، حال دا چه جنت د پيزار د تسمې نه هم زيات نزدې دې او د الله پاک د طاعت په کارونو باندې مشغوليدل، د جهنم نه د لرې والی ذريعه ده. هغه جهنم چه د پيزار د تسمې نه هم انسان ته زيات نزدې دې.... علامه عينیؒ د دې مناسبت بيانولو نه پس ليکلې دی : ﴿انه من الفيض الالهی وقع فی خاطری﴾ يعنې دا مناسبت الهامی دې. کوم چه د الله پاک په فضل او عنايت سره زما په زړه کښې راغلو. (١)

حافظ ابن حجرؒ فرمائی چه د دې دويم حديث مناسبت ښکاره نه دې. بيا ئې مناسبت بيانولو سره فرمائيلې دی چه په ترجمة الباب او اول حديث کښې د دې خبرې ترغيب ورکړې شوې دې چه طاعت اختيار کړې شی او د معصيت نه ځان بچ کړې شی. په دې کښې دا خبره په فهم کښې راځی چه کوم سړې طاعت نه اختياروی هغه به د څه دنياوی کار د وجې نه وی او د دنيا هر کار فانی او باطل دې لکه چه په دې حديث کښې دی. لهذا د عقل تقاضا دا ده چه فانی ته په باقی باندې ترجيح ورکړې شی، پس حافظ ابن حجرؒ ليکی :

﴿مناسبة هذا الحديث الثانی للترجمة خفية وكأن الترجمة لما تضمنت ما فی الحديث الأول من التحريض علی الطاعة ولو قلت والزجر عن المعصية ولو قلت فيفهم أن من خالف ذلك انما يخالفه لرغبة فی أمر من أمور الدنيا وكل ما فی الدنيا باطل كما صرح به الحديث الثانی فلا ينبغی للعاقل أن يؤثر الفانی علی الباقی﴾ (٢)

٣٠: بَاب لِيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ وَلَا يَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ.

[٦١٢٥] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ».

د سيدنا ابوهريرهؓ نه روايت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائيل: چه کله په تاسو کښې څوک يو داسې سړې اووينی کوم چه په مال او شکل او صورت کښې د هغه نه زيات دې نو هغه ورله ديو داسې انسان په خيال کښې راوستل پکاردی کوم چه د هغه نه د کمې درجې وی.

د اعرج نوم عبد الرحمن بن هرمز دې، او د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذکوان دې.

يو ايمان روښانه کونکې اصول : په دې باب کښې امام بخاریؒ د ژوند يو مومنانه اصول بيان کړې دې چه د مال او دولت په سلسله کښې انسان لره د خپل ځان نه کم تر ته کتل پکار دی. د خپل ځان نه اوچت ته نظر نه دی کول پکار ځکه چه دنيوی اعتبار سره د خپل ځان نه کم تر ته ګوری نو په خپل حال باندې به ئې د شکر جذبه پيدا کيږی او که د برتر طرف ته

---

(١) عمدة القاری ۲۳/۱۲۰، وارشاد الساری ۱۲/۴۸۶، ۴۸۷

(٢) فتح الباری ۱۱/۳۹۱، هم دغه شان اوګورئ: ارشاد الساری : ۱۳/۴۸۷

ګوري نو په دنياوي حرص او هوس كښې به ئې اضافه كيږي او د شكر طرف ته به ئې توجه نه وي، دا دنيا د بې وسئ او غريبئ د واقعاتو نه ډكه ده او ډير غريبانان به هم د ځان نه زيات غريبانان لټوي، نو هغه ته به ملاؤ شي.
خو دين او د الله پاک د اطاعت په سلسله كښې معامله د دې برعكس كيدل پكار دي چه انسان د خپل ځان نه د برتر طرف ته نظر اوكړي نو د هغه په ورع او تقوى او شوق عبادت كښې به د اضافې ذريعه جوړيږي، او خپل ديني حالت ئې كه غوره دې نو په هغې باندې به ئې عجب نه پيدا كيږي.
پس د عمرو بن شعيب نه يو مرفوع حديث منقول دې، په هغې كښې دي!
﴿خَصْلَتَانِ مَنْ كَانَتَا فِيهِ كَتَبَهُ اللَّهُ شَاكِرًا صَابِرًا مَنْ نَظَرَ فِي دُنْيَاهُ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ فَحَمِدَ اللَّهَ عَلَى مَا فَضَّلَهُ بِهِ عَلَيْهِ، وَمَنْ نَظَرَ فِي دِينِهِ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ فَاقْتَدَى بِهِ﴾ (١)
يعني: دوه خصلتونه چه په كوم سړي كښې وي، هغه به الله پاک شاكر او صابر اوليكي، يو دا چه سړې په دنيا كښې د ځان نه كم تر ته ګوري او د الله پاک شكر كوي چه الله پاک هغه ته په هغه كم تر باندې فوقيت وركړو، دويم دا چه انسان په خپل دين كښې د خپل ځان نه اوچت ته اوګوري نو د هغه اتباع به كوي.
علامه ابن بطال رحمه الله د بخاري شريف د حديث الباب په شرح كښې ليكي:
﴿وهذا حديث جامع لمعاني الخير، وذلك أن العبد لا يكون بحال من عبادة ربه مجتهدًا فيها؛ إلا وجد من هو فوقه في ذلك، فمتى طلب نفسه باللحاق بمن هو فوقه استقصر حاله التي هو عليها، فهو أبدًا في زيادة تقربه من ربه، ولا يكون على حالة خسيسة من دنياه إلا وجد من أهلها من هو أخس منه حالا، فإذا تأمل ذلك وتفكره وتبين نعم الله عليه؛ علم أنها وصلت إليه ولم تصل إلى كثير من خلقه، فضله الله بها من غير أمر أوجب ذلك له على خالقه، ألزم نفسه من الشكر عليها أن وفق لها ما يعظم به اغتباطه في معاده﴾ (٢)

٣١: باب مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ أَوْ بِسَيِّئَةٍ

[٦١٢٦] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدٌ أَبُو عُثْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيُّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ، ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ

---

(١) ارشاد السارى ٤٨٧/١٣، سنن الترمذي، كتاب صفة القيامة، باب: ٦٦٥/٤، رقم الحديث ٢٥١٢، ولفظه: خصلتان من كانتا فيه كتبه الله شاكرا صابرا ومن لم تكونا فيه لم يكتبه الله شاكرا ولا صابرا من نظر في دينه إلى من هو فوقه فاقتدى به ونظر في دنياه إلى من هودونه فحمدالله على ما فضله به عليه كتبه الله شاكرا صابرا
(٢) شرح ابن بطال: ١٩٩/١٠

حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ لَهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً». [ر: ۷۰٦۲]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ په یو حدیث قدسی کښې اوفرمائیل: الله پاک نیکئ او ګناهونه مقدر کړې دی او بیا ئې هغه واضح کړې دی، پس چا چه د نیکئ اراده اوکړه خو په هغې باندې ئې عمل اونکړې شو نو الله پاک د هغه دپاره د یو مکمل نیکئ بدله اولیکله، او که هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم اوکړی نو الله پاک خان سره د هغه دپاره د لس چندو نه تر اووه سوه چندو پورې نیکئ لیکی او د دې نه هم زیاتولو سره او چا چه د بدئ اراده اوکړه بیا ئې په هغې باندې عمل اونکړو نو الله پاک د هغه دپاره د خان سره یو نیکی لیکلې ده او که هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم اوکړو نو د هغه دپاره ئې خان سره یو بدی اولیکله.

د قصد او ارادې پنځه مراحل: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د نیکئ او د ګناه قصه او د ارادې حکم بیان فرمائیلې دې، حضرات علماء کرامو د قصد او ارادې پنځه مراتب بیان کړې دی، د هغې نه صرف آخری مرتبه د جمهور علماء کرامو په نزد قابل مواخذه ده، په باقی صورتونو باندې مواخذه نشته.

① هاجس: دا د قصد او ارادې اوله درجه ده، چه د یوې ګناه او د الله پاک د معصیت خیال ئې بې اختیاره په زړه او دماغ کښې راشی، دې ته هاجس وائی، او د هوا د چپې په شان د راتلونکو داسې خیالاتو باندې مواخذه نشته.

② خاطر: چه د یوې بدئ خیال ئې په زړه کښې ځائې اونیسی او قرار حاصل کړی چه د هغې د وجې نه ئې خلجانی کیفیت پیدا شی، خو په دې خیال باندې عمل کولو، او د نه کولو متعلق څۀ اراده پیدا نه شی، په دې باندې هم څه مواخذه نشته.

③ حدیث النفس: دا د قصد او ارادې دریمه درجه ده، چه په زړه کښې خیال ځائې اونیسی او د عمل کولو او نه کولو طرف ته هم توجه پیدا شی خو د تردد د وجې نه د عمل یا ترک طرف ته میلان پیدا نه شو او هغه خیال ختم شو.

④ هم: دا د قصد او ارادې څلورمه درجه ده چه په زړه کښې خیال راتلو سره قرار اونیسی او په هغې باندې د عمل دپاره میلان هم پیدا شی، خو په دې میلان کښې لا کلک والې نه وی. دا مرحله هم قابل مواخذه نه ده.

⑤ عزم: دا پنځمه مرحله ده، په دې کښې په زړه کښې راتلونکې خیال صرف قرار نه نیسی بلکه په هغې باندې د عمل کولو کلک عزم او اراده موندلې شی. دا صورت د جمهور علماء کرامو په نزد قابل مواخذه دې. [1]

چا دا پنځه مراتب په دې شعر کښې بیان کړې دی.

[1]) فتح الباری: ۳۹۸/۱۱، وفتح الملهم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه کتبت واذا هم بسیئة لم تکتب: ۹٤/۲، والتعلیق الصبیح، کتاب الایمان: ۵۹/۱

مراتب القصد خمس: هاجس ذکره فخاطر، فحدیث النفس فاستمعا
یلیه هم، فعزم، کلها رفعت سوی الآخر ففیه الاخذ قد وقعا [۱]

د قصد او ارادې چه کوم صورت قابل مواخذه دی، هغه د عزم والا صورت دې، چه په هغې کښې په څه بد خیال او معصیت باندې د تیاریدلو دومره کلکه اراده اوکړې شی چه که څه خارجی مانع نه وی او اسباب او ذرائع برابر شی نو هغه یقینی طور عملی صورت اختیار کړی او په هغې باندې عمل اوکړی.

دا صورت قابل مواخذه دې، خو د دې مواخذې نوعیت به عملی طور د کیدونکې ګناه نه کم وی، دا ګناه د ارادې ده د عمل نه ده. دا د جمهور علماء کرامو مسلک دې، قاضی عیاض رحمه الله دې ته د فقهاء، محدثین او جمهور سلف مسلک وئیلې دې. [۲]

په دې د صحیح بخاری د یو حدیث نه اشکال کیدې شی چه د هغې الفاظ دا دی:

«إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ، أَوْ تَتَكَلَّمْ بِهِ» [۳]

یعنی: الله پاک زما د امت په زړونو کښې پیدا کیدونکې وسوسې معاف کړې دی مګر دا چه هغوی په دې باندې عمل اوکړی یا هغه په ژبه باندې راولی.

هم دغه شان په صحیح مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: «إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ» [۴]

یعنی: الله پاک په زړونو کښې پیدا کیدونکی خیالات او وساوس معاف کړی دی، مګر دا چه هغه په ژبه باندې راوستلې شی یا په هغې باندې عمل اوکړې شی.

په صحیح مسلم کښې یو بل روایت دې، په هغې کښې دی:

«إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً» [۵]

یعنی: صرف د ګناه په اراده باندې زما د بنده ګناه مه لیکئ، که هغه اراده ئې په عمل کښې راغله نو بیا یو ګناه لیکئ.

د دې احادیثو د ظاهر نه استدلال کولو سره ډیر زیات علماء کرام فرمائی چه ترڅو پورې فعل صادر نه شی نو صرف د خیال او عزم د وجې نه مواخذه نه وی، امام مارزی رحمه الله دې ته د اکثر فقهاء کرامو رحمهم الله مسلک وئیلې دې. [۶]

کوم حضرات چه په عزم سیئة باندې د مواخذې قائل دی هغوی دا احادیث په هغه صورتونو

---

[۱]) وفتح الملهم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه کتبت، واذ هم بسیئة لم تکتب، ۹۵/۲

[۲]) شرح مسلم للنووی، کتاب الایمان ۳۳۰/۱

[۳]) صحیح البخاری، کتاب العتق، باب الخطاء والنسیان فی العتاقة والطلاق ۳٤۳/۱

[۴]) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب تجاوز الله من حدیث النفس، ۳۲۷/۱، رقم ۳۲۷

[۵]) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه ... ۳۲۹/۱، رقم ۲۳۰

[۶]) اوګورئ شرح صحیح مسلم للنووی، کتاب الایمان ۳۳۰/۱

باندې محمول کوی چه کله عزم نه وی، صرف په زړه کښې خيال راشی. امام ابوبکر باقلانی هم دا مسلک اختيار کړې دې

امام نووی رحمه الله هم دې مسلک ته حسن وئيلې دې، هغوی فرمائی چه د زړه په عزم باندې د مواخذې کيدل د نصوص شرعيه نه ثابت دی مثلا په آيت کريمه کښې دی ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [1]، هم دغه شان په يو بل آيت کريمه کښې دی ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ [2]، بدګمانی، حسد، تکبر، د يو مومن د زړه نه سپکاوې هغه ټولې روحانی بيمارئ دې چه د هغې تعلق د زړه سره دې او د هغې په مواخذې باندې د علماء کرامو اجماع ده [3]

د بعض احاديثو نه هم صراحتا معلوميږی چه د ګناه که څوک عزم اوکړو نو په هغې باندې مواخذه ده.

تعارض روايات او د هغې حل: امام احمد رحمه الله د ابوکبشه انماری رضی الله عنه نه يو مرفوع روايت نقل کړې دې چه په هغې کښې دی. دنيا د څلورو کسانو دپاره ده. په هغې کښې دی:

﴿وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَخْبِطُ فِي مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، لاَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَلاَ يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَلاَ يَعْلَمُ لِلهِ فِيهِ حَقَّهُ، فَهَذَا بِأَخْبَثِ الْمَنَازِلِ قَالَ: وَعَبْدٌ لَمْ يَرْزُقْهُ اللهُ مَالاً، وَلاَ عِلْمًا فَهُوَ يَقُولُ: لَوْ كَانَ لِي مَالٌ لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلاَنٍ، قَالَ: هِيَ نِيَّتُهُ، فَوِزْرُهُمَا فِيهِ سَوَاءٌ﴾ [4]

يعنی: کوم بنده ته چه الله پاک مال ورکړو، خو علم ئې ورنکړو. او هغه په خپل مال کښې بغير د علم نه داسې تصرف کوی چه د هغې په باره کښې د الله پاک نه نۀ ويريږی. نه هغه په صله رحمی کښې خرچ کوی او نه په هغې کښې د الله پاک څه حق ګڼړی نو دې په بدترين درجه کښې دې او هغه سړې چه هغه ته الله پاک نه مال ورکړو او نه علم. خو د هغه خواهش وی چه که د هغه سره مال وې نو هغه به هم د هغه نه مخکښې سړی په شان په هغه مال کښې تصرف کولې نو د دواړو ګناهونه برابر دی.

په دې حديث او حديث الباب کښې په ظاهره تعارض دې، حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حل هم دا راويستلې دې چه دمسند احمد داحديث دې په عزم باندې محمول کړې شی. پس هغه ليکی: ﴿الجمع بين الحديثين بالتنزيل على حالتين فتحمل الحالة الأولى على من هم بالمعصية هما مجردا من غير تصميم والحالة الثانية على من صمم على ذلك وأصر عليه وهو موافق لما ذهب إليه الباقلاني﴾ [5]

يعنی: په دې دواړو احاديثو کښې د تطبيق صورت دا دې چه دا دې په دوه حالتونو باندې

[1] سورة النور: ١٩

[2] سورة الحجرات: ١٢

[3] د ذکر شوې تفصيل دپاره اوګورئ: شرح مسلم للنووی، کتاب الايمان ٣٤٠/١

[4] مسند الامام احمد: ٢٣١/٤

[5] فتح البارى: ٣٢٥/١١

محمول کړې شی، اول حالت دې په هغه چا باندې محمول کړې شی کوم چه د ګناه اراده کوی خو هغه اراده مصمم او کلکه نه وی او دویم حالت دې په هغه سړی باندې محمول کړې شی چه د ګناه عزم مصمم او کړی، لکه چه د باقلانی رحمه الله مذهب دې.

هم دغه شان یو مشهور حدیث دې: ﴿إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ﴾ [1]

یعنی: چه کله دوه مسلمانان توری اخستلو سره د یو بل مخې ته راشی (او یو قتل شی) نو قاتل او مقتول به دواړه جهنمیان وی، چا عرض اوکړو: دا خو قاتل دې، خو د مقتول څه قصور؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: هغه هم د دې قاتل د قتل کولو سخت خواهش مند وو.
د دې حدیث نه هم د ګناه په عزم کولو باندې د مواخذې صراحت معلومیږی.

د علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله تحقیق: خو علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله د ابو کبشه انماری رضی الله عنه او د نورو نصوصو په باره کښې فرمائی چه په دې کښې د عزم او مراتب قصد ذکر نشته، بلکه دا په حقیقت کښې اخلاقی بیماری دی او دا بیل څیز دې. حضرت لیکی:

﴿قلت: حديث ابى كبشة الانمارى ليس من باب العزم فى شئ حتى يستدل به من يقول بالمواخذة بالعزم، فان مدلول حديث ابى كبشة، انما هو التحسر على فوات معصية الله، وفقدان اسبابها، وهذا من الكيفيات النفسانية التى تلحق بالملكات، كالحسد، والعجب، والنفاق، والكبر، وغيرها وكذلك حب شيوع الفاحشة، واساءة الظن بالله، وبالمؤمنين ليس من مراتب القصد، بل هما من جنس الاخلاق الذميمة والملكات الرديئة التى يؤاخذ بها العبد بالاتفاق، فيظهر على هذا ركاكة الاحتجاج بقوله عزوجل: إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ وقوله: اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ ... على المواخذة بالعزم﴾ [2]

یعنی: زما خیال دې چه د ابو کبشه انماری رضی الله عنه د حدیث تعلق د عزم سره نه دې چه په هغې سره په عزم باندې په مواخذه کولو باندې استدلال اوکړې شی، بلکه د دې حدیث مدلول او مفهوم دا دې چه هغه سړې کوم چه د الله پاک په نافرمانئ نه کیدو او د معصیت په وسائلو او اسباب نه موجود کیدو باندې افسوس او حسرت کوی او دا د کیفیات نفسانیه سره تعلق ساتی، کوم چه بد اخلاق مثلاً: حسد، عجب، نفاق او تکبر وغیره په حکم کښې دې، هم دغه شان د بې حیایئ د خورولو خواهش او د الله پاک او د مومنانو متعلق بدګمانی هم د قصد د مراتبو نه نهٔ دی، بلکه دا د اخلاق ذمیمه او د بدو ملکاتو د جنس نه دی، چه په هغې باندې بالاتفاق د انسان مواخذه کولې شی، ددې تفصیل نه دا خبره واضح او ظاهر شوه چه په عزم باندې د مواخذې په سلسله کښې په آیت کریمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ﴾ او آیت کریمه ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ﴾ باندې استدلال کول څومره ضعیف او بې ځایه دې.

[1] فتح الملهم: ۲/۹٤
[2] فتح الملهم: کتاب الایمان: ۲/۹٤

د عزم دوه قسمونه : فائده : بعض حضراتو د عزم دوه قسمونه بیان کړی دی :
① یو هغه چه د هغې تعلق صرف د زړه سره دې او د اندامونو او جوارح نه د هغې ظهور نه کیږی، لکه شک، حسد او بغض وغیره.
② دویم هغه چه د هغې تعلق د جوارح سره دې، مثلا زنا، غلا وغیره..... د علماء کرامو ذکر شوې اختلاف په دې دویم قسم کښې دې، یعنی یو سړی د داسې بدئ د زړه نه اراده اوکړه چه د هغې تعلق د اندامونو سره دې مثلاً غلا، زنا وغیره نو د هغه به مواخذه کولې شی یا نه؟ د بعض علماء کرامو په نزد چه ترڅو پورې عملی شکل اختیار نه کړی، مواخذه به نه وی. اګر چه هغه د هغه بدئ د ارتکاب عزم او کلکه اراده ولې نه وی کړې، او اکثر علماء کرام فرمائی چه د کلکې ارادې کولو په صورت کښې به مواخذه وی. (۱)

۳۲: بَاب مَا يُتَّقَى مِنْ مُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ

ګناه معمولی نه دی ګنړل پکار : ګناهونه واړهٔ او معمولی نه دی ګنړل پکار، امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د دې خبرې طرف ته توجه پیدا کړې ده چه ګناهونه واړهٔ نه دی ګنړل پکار، دغه شان د انسان په زړه کښې د ګناهونو سخت والې او بدی ختمه شی او انسان د لوئې لوئې ګناهونو سره عادت شی، رسول الله ﷺ سیده عائشه رضی الله عنها ته فرمائیلې وو ﴿يَا عَائِشَةُ، إِيَّاكِ وَمُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ، فَإِنَّ لَهَا مِنَ اللهِ عَزَّوَجَلَّ طَالِبًا﴾ (۲) یعنی اې عائشه! کوم ګناهونه چه واړهٔ ګنړلې شی د هغې نه هم ځان بچ کوه، ځکه چه د الله پاک د طرف نه به د دې تپوس کیږی.

[۶۱۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مَهْدِيٌّ عَنْ غَيْلَانَ عَنْ أَنَسٍ -رضي الله عنه- قَالَ إِنَّكُمْ لَتَعْمَلُونَ أَعْمَالاً هِيَ أَدَقُّ فِي أَعْيُنِكُمْ مِنَ الشَّعَرِ، إِنْ كُنَّا نَعُدُّهَا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- الْمُوبِقَاتِ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي بِذَلِكَ الْمُهْلِكَاتِ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه تاسو ډیر اعمال کوئ او هغه ستاسو په نظر کښې د ویښتهٔ نه هم زیات معمولی وی، حال دا چه مونږ به هغه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې موبقات ګنړل.

ابو عبد الله یعنی امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د موبقات نه مراد دې : هلاکونکې ګناهونه.

د مهدی نه مهدی بن میمون مراد دې، د غیلان نه غیلان بن جریر مراد دې، علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه حافظ ابن حجر په هدی الساری مقدمة د فتح الباری کښې د دې وضاحت کړې دې (۳) اګر چه په فتح الباری کښې هغوی غیلان بن جامع لیکلې دې خو د مقدمې والا قول صحیح دې. (۴)

---

(۱) فتح الملهم کتاب الایمان : ۹۵/۲

(۲) فتح الباری : ۴۰۰/۱۱

(۳) هدی الساری، الفصل السابع : ۴۹۰

(۴) ارشاد الساری ۴۹۰/۱۳

خو حافظ ابن جریر رحمه الله په فتح الباری کښې غیلان بن جریر لیکلي دي (۱) ممکنه ده چه قسطلانی سره کومه نسخه وی په هغې کښې ابن جامع لیکلې شوې وی!

علامه عینی رحمه الله لیکی: ﴿ وکانت الصحابة یعدون الصغائر من الموبقات لشدة خشیتهم لله ولم تکن لهم کبائر والمحقرات إذا کثرت صارت کبائر للإصرار علیها ﴾ (۲)

یعنی: حضرات صحابه رضی الله عنهم به د الله پاک د ویرې د وجې نه واړه ګناهونه هم مهلک ګڼړل، لوئې ګناهونه خو د هغوی وو هم نه، د وړو ګناهونو هم چه کله کثرت شی نو هغه لوئې ګناهونه جوړیږی.

۳۳: باب الأعمال بالخواتیم وما یخاف منها

د اعمال دارومدار په خاتمه باندې دې: د اعمال دارو مدار په خاتمه باندې دې، د انسان د خاتمې په وخت د هغه عمل څنګه وو؟ د هغې مطابق به فیصله کولې شی یو سړې تول عمر په ګناهونو او د الله پاک په نافرمانئ کښې اخته وو، خو په آخر عمر کښې ورته الله پاک د توبې او د خیر توفیق ورکړو او د هغه خاتمه بالخیر اوشوه، نو هغه یو کامیاب او بامراده انسان دې، د هغې برعکس یو بل سړې تول عمر د الله پاک په اطاعت کښې مصروف پاتې شو، خو په آخر کښې هغه د څه وجې نه په ګناهونو کښې اخته شو او د هغه خاتمه په خیر سره اونشوه نو دا ناکام او نامراد شو، په دې وجه انسان له د خپلې خاتمې په باره کښې ډیر فکرمند اوسیدل پکار دی او د بدې خاتمې نه ویریدل پکار دی ځکه چه اصل اعتبار د خاتمې دې، امام بخاری رحمه الله په دې باب سره، د دې حقیقت طرف ته توجه پیدا کړې ده.

کوم سړې سره چه د خپلې خاتمې او عاقبت فکر وی، هغه به د خپلو اعمالو په باره کښې په عجب او خود پسندئ کښې نه اخته کیږی.

[۶۱۲۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ نَظَرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- إِلَى رَجُلٍ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ مِنْ أَعْظَمِ الْمُسْلِمِينَ غَنَاءً عَنْهُمْ فَقَالَ «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا». فَتَبِعَهُ رَجُلٌ فَلَمْ يَزَلْ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى جُرِحَ، فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ. فَقَالَ بِذُبَابَةِ سَيْفِهِ، فَوَضَعَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، فَتَحَامَلَ عَلَيْهِ، حَتَّى خَرَجَ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّهُ لَمِنْ أَهْلِ النَّارِ وَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّمَا الأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا» [ر: ۲۷۴۲]

د سیدنا سهل بن سعد الساعدی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم یو سړې اولیدو کوم

---

۱) اوګورئ: فتح الباری ۱۱/۴۰۰

۲) عمدة القاری: ۲۳/۱۲۳

چه د مشركانو سره په جنګ كښې مصروف وو. دا سړې د مسلمانانو په صاحب مال و دولت خلقو كښې وو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه څوک غواړي چه يو جهنمي وينى نو دا سړي دې وينى. په دې باندې يو سړې شاته شو هغه سړې مسلسل جنګيدلو او آخر زخمي شو. بيا هغه اوغوښتل چه زر مړ شى پس د خپلې تورې په سوكه باندې ئې خپله سينه كيخودله او په هغې باندې ئې ځان ور واچولو او توره د هغه اوګو لره شلولو سره بهر اوتله. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ډير كرته بنده د خلقو په نظر كښې د اهل جنت كار كوى حال دا چه هغه د اهل جهنم نه وى. يو بل بنده د خلقو په نظر كښې د اهل جهنم كار كوى حال دا چه هغه جنتي وى (ځكه چه د ژوند په آخرى حصه كښې صالح شى). او د اعمالو اعتبار خو په خاتمه باندې دې.

د ابوغستان نوم محمد بن مطرف دې.

﴿ دبابة ﴾ . د تورې سوكه. دا حديث په كتاب الجهاد ﴿ باب لا يقال فلان شهيد ﴾ د لاندې تير شوې دې په حديث شريف كښې چه د كوم سړى ذكر دې د هغه نوم قزمان (بضم القاف) وو.

۳۴: بَاب الْعُزْلَةُ رَاحَةٌ مِنْ خُلاَّطِ السُّوءِ

﴿غزلة﴾ (بضم العين وسكون الزاء) خلوت او يواځې والى ته وائى.

﴿ خلاط ﴾ : د خليط جمع دد. د خليط جمع خلطاء هم راځى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دا مصدر هم كيدې شى. د خليط نه مراد دوست او ملګرې دې. ﴿ سوء ﴾ (د سين په فتحې سره) بد. (۱)

د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه په خلوت او يواځې والى كښې د بدو ملګرو او غلط قسم خلقو د صحبت نه محفوظ وى.

امام حاكم رحمه الله د ابوذر رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې ﴿ الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوْءِ ﴾ (۲) يعنى يواځې والې د بد ملګرى نه غوره دې.

د ترجمة الباب چه كوم الفاظ دى: دا د سيدنا عمر رضي الله عنه نه منقول دى، كوم چه ابن ابى شيبة موصولا ذكر كړې دى. (۳)

د خلوت فوائد: د خلوت اختيارولو ډير فائدې دى، انسان د بد صحبت نه او د خلقو د غيبت نه محفوظ وى. خلوت اختيارونكې د خلقو د شر نه او خلق د هغه د تكليف نه محفوظ وى. د عبادت دپاره په اطمينان سره وخت ملاؤ شى او د لغو او فضول خبرو نه بچ وى، د جنيد بغدادى رحمه الله قول مشهور دې:

---

(۱) فتح البارى: ۴۰۲/۱۱، وعمدة القارى: ۱۲۵/۲۲

(۲) فتح البارى: ۴۰۲/۱۱، مستدرک الامام الحاكم. كتاب معرفة الصحابة: ۳۸۷/۳. رقم الحديث: ۵۴۶۶

(۳) فتح البارى: ۴۰۲/۱۱

(مكابدة العزلة ايسر من مدارة الخلطة) (۱) يعنى د خلوت اختيارولو مشقت. د خلقو د اختلاط د مدارات په مقابله كښې آسان دې
پس په حديث الباب كښې د مجاهد نه پس د ټولو نه افضل هغه سړی ته ونيلې شوې دې كوم چه د خلقو نه بيل اوسيدو سره د الله پاک په عبادت او بندګئ كښې مشغول وی
خلوت افضل دې كه اختلاط؟ خلوت اختيارول غوره دی كه د خلقو سره اختلاط او يوځائي اوسيدل... په دې سلسله كښې تفصيل دا دې چه كه خلقو سره اوسيدو باندې د هغوی په تكليفونو باندې صبر نه شی كولې او د خپل تكليف نه نور مسلمانان نه شی بچ كولې نو د هغه دپاره عزلت او خلوت اختيارول غوره دی.
خو كه يو سړې په خلقو كښې اوسيدو سره د خپل دين حفاظت كولې شی. نو په داسې صورت كښې اختلاط افضل دې، ځكه چه د رسول الله ﷺ او اكثر صحابه كرامو رضي الله عنهم ژوند د خلوت اختيارولو نه وو بلكه په خلقو كښې اوسيدلو سره به ئې د خپل او هغوی د دين حفاظت فرمائيلو. دعوت او تبليغ او درس تدريس او د دين د ځو شعبو خدمت ځانله اوسيدو سره نه شی كيدې.
اصل كښې د انسانانو د مزاج فرق وی بعض خلق زر خفه كيدونكی وی. د بعض خلقو په مزاج كښې انفعاليت ډير زيات وی اوهغوی دهرې واقعې او معمولې خبرې نه د حد نه زيات متاثر كيږی. د دې برعكس د څه خلقو په مزاج كښې صبر او تحمل ډير زيات وی. او د واقعاتو او حوادثو نه د حد نه زيات اثر نه قبلوی. خلوت اختيارول او د اختلاط افضليت به هم د هرسړی د مزاج په اعتبارسره وی. بنيادی څيزدخپل دين حفاظت دې. د كوم سړی دين چه په كوم حالت كښې محفوظ كيدې شی، د هغه دپاره هم هغه حالت افضل او غوره دې
په حديث باب كښې چه د خلوت اختيارولو كوم فضيلت دې دا على الاطلاق نه دې. بلكه د هغه سړی دپاره دې چه د هغه د دين حفاظت په خلوت اختيارولو سره ممكن وی (۲) په عام حالاتو كښې اختلاط افضل دې، په يو روايت كښې دی!
(الْمُسْلِمُ إِذَا كَانَ يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الْمُسْلِمِ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ) (۳)
يعنى: هغه مسلمان كوم چه د خلقو سره يوځائې اوسيږی او د هغوی په تكليف باندې صبر كوی هغه غوره دې. د هغه مسلمان په مقابله كښې چه د خلقو سره نه اوسيږی او نه د خلقو په تكليف وركولو باندې صبر كوی
[۶۱۲۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ حَدَّثَهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله

۱) فتح البارى ۱۱/۴۰۲. ارشاد السارى: ۱۳/۴۹۴
۲) راجع للتفصيل: فتح البارى: ۱۱/۴۰۴
۳) عمدة القارى: ۲۳/۱۲۵

عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ قَالَ «رَجُلٌ جَاهَدَ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، وَرَجُلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ يَعْبُدُ رَبَّهُ، وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ».

تَابَعَهُ الزُّبَيْدِيُّ وَسُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءٍ أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَقَالَ يُونُسُ وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [ر: ۲۶۳۴]

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه یو بانډچی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، او تپوس ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ! کوم سړې د ټولو نه غوره دې؟ وې فرمائیل: هغه سړې چا چه د خپل نفس او مال په ذریعه جهاد اوکړو او هغه سړې کوم چه په یوه دره کښې د خپل رب بندګی کوی او خلق د خپل شر نه محفوظ ساتی.

د سند وضاحت: په سند کښې تحویل دې، د تحویل نه په وړاندې روایت کښې د ﴿قیل یا رسول الله﴾ الفاظ دی، د سوال کونکی ذکر نشته او د تحویل نه پس د محمد بن یوسف فریابی په روایت کښې ﴿قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ يَا رَسُولَ الله﴾ الفاظ دی. په دې کښې د سوال کونکی ذکر نشته، چه یو بانډچی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د هغه نوم معلوم نه شو. (۱)

قوله: ﴿وَرَجُلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ﴾: ﴿شعب﴾ (د شین په کسرې سره او د عین په سکون سره) درې او کندې ته وائی، شعب د هغې جمع ده.

قوله: ﴿وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ﴾: خلق د خپل شر د وجې نه پرېږدی، یعنی د خپل اذیت د وجې نه د خلقو نه بیل اوسیږی، او هغوی د خپل شر نه محفوظ کړی، د ﴿ودع یدع﴾ معنی د پرېښودلو راځی. علامه ابن اثیر رحمه الله لیکلې دی چه د دې ماضی او مصدر نه استعمالیږی. (۲)

قوله: ﴿تَابَعَهُ الزُّبَيْدِيُّ وَسُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنُّعْمَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ﴾: یعنی د شعیب بن ابی جمرة متابعت دې درې واړو راویانو کړې دې، د محمد بن الولید زبیدی متابعت امام مسلم، د سلیمان بن کثیر روایت امام ابوداؤد، د نعمان بن راشد متابعت امام احمد موصولا نقل کړې دی. (۳)

---

(۱) فتح البارى: ۴۰۳/۱۱
(۲) النهاية: ۸۳۴/۲
(۳) ارشاد السارى ۴۹۳/۱۳

قوله: ﴿وَقَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، أَوْعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: د معمر بن راشد هغه تعليق آمام آحمد رحمه الله موصولا نقل كړي دي، په دې كښې د امام احمد رحمه الله شك پيدا شو چه زهري د عطاء بن يزيد نه نقل كړي دي كه د عبيد الله بن عبد الله بن عقبة نه. (١)

قوله: ﴿وَقَالَ يُونُسُ، وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: د يونس بن يزيد تعليق امام ذهلي رحمه الله په زهريات كښې د ابوعبدالرحمن بن خالد بن مسافر تعليق هم امام زهلي په زهريات كښې او د يحيى بن سعيد تعليق هم امام ذهلي رحمه الله موصولا نقل كړي دي. (٢)

خو دې درې واړو د صحابي نوم نه دې اخستلې بلكه (من بعض اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم) ئې وئيلې دى.

علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه كيدې شي د بعض اصحاب نه مراد هم دا سيدنا ابوسعيد خدري رضي الله عنه مراد دې. (٣)

[٦١٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْمَاجِشُونُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ خَيْرُ مَالِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ الْغَنَمُ، يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ». [ر: ١٩]

سيدنا ابوسعيد خدري رضي الله عنه فرمايي چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه واوريدل چه په خلقو باندې به يو داسې دور راشي چه د يو مسلمان به غوره مال ګډې بيزې وى، هغه به هغې سره د غرونو څوكو او د بارانونو وريدو ځايونو ته لاړ شي، هغه به د خپل دين د حفاظت دپاره د فتنو نه تيخته اختيار وى.

قوله: ﴿يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ﴾: په دې كښې ئې اشاره اوكړه چه خلوت اختيارول او د خلقو نه د بيلتون دا فضيلت به په آخرى زمانه كښې وى، ځكه چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې خو جهاد مطلوب وو او جهاد د خلوت اختيارولو سره نه شى كيدې. (٤)

---

(١) ارشاد السارى ٤٩٣/١٣

(٢) ارشاد السارى ٤٩٣/١٣

(٣) راجع: شرح الكرماني للبخاري: ١٦/٢٣

(٤) ارشاد السارى ٤٩٣/١٣

قوله: ﴿**شَعَفُ الجِبَالِ**﴾: د غرونو سوكې. دا د شعفة جمع ده
قوله: ﴿**مواقع القطر**﴾: د باران مواقع. مراد د دې نه میدانی علاقې دی. ﴿**يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الفِتَنِ**﴾ يعنى هغه به د خپل دين د حفاظت دپاره د خلقو نه د تيختې لاره اختيار وی
علامه عينى رحمه الله ليكى

﴿ وفيه أن اعتزال الناس عند ظهور الفتن والهرب عنهم أسلم للدين من مخالطتهم ﴾ [1]
يعنى د فتنو د ظاهريدلو په زمانه كښې د خلقو نه بيل او سيدل د دين دپاره ډير د سلامتئ باعث دی. هغوی سره د يو ځائې اوسيدو په مقابله كښې
ابن بطال د سيدنا حسن رضی الله عنه يو مرفوع روايت نقل كړې دې هغوی ليكى

﴿ وذكر على بن معبد عن عبد الله بن المبارك عن مبارك بن فضالة، عن الحسن يرفعه إلى رسول الله (صلى الله عليه وسلم) قال: (يأتى على الناس زمان لا يسلم لذى دين دينه، إلا من فر بدينه من شاهق إلى شاهق وحجر إلى حجر، فإذا كان كذلك لم تنل المعيشة إلا بمعصية الله، فإذا كان كذلك حلت العزلة، قالوا: يا رسول الله، كيف تحل العزلة وأنت تأمرنا بالتزويج؟ قال: إذا كان كذلك كان هلاك الرجل على يدى أبويه، فإن لم يكن له أبوان كان هلاكه على يدى زوجته، فإن لم تكن له زوجة كان هلاكه على يدى ولده، فإن لم يكن له ولد كان هلاكه على يدى القرابات والجيران. قالوا: وكيف ذلك يا رسول الله؟ قال: يعيرونه بضيق المعيشة ويكلفونه ما لا يطيق، فعند ذلك يورد نفسه الموارد التى يهلك فيها ﴾ [2]
يعنى: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په خلقو باندې به يو داسې زمانه راشى چه دين دار به د غرونو څوكو ته تختيدلو سره د خپل دين حفاظت كوى. په داسې صورت كښې به خلوت اختيارول جائز وى. خلقو تپوس اوكړو يا رسول الله ﷺ! خلوت اختيارول څنګه جائز دى، تاسو خو مونږ ته د ودونو حكم راكوئ؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كله داسې صورت حال وى نو انسان به د خپل مور پلار د لاسه هلاكيږى. كه د هغه مور او پلار نه وى نو د خپلې ښځې د لاسه به تباه كيږى، كه ښځه ئې نه وى نو د خپل ځوئى په لاس به هلاكيږى. او كه ځوئې ئې نه وى نو د خپلو رشته دارو او ګاونډيانو د لاسه به بربادیږى.
خلقو تپوس اوكړو. هغه څنګه؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه خلق به هغه ته پيغور وركوى. په غريبئ او بې وسئ باندې به ئې شرموى او هغه به د داسې څيزونو مكلف كوى كوم چه به د هغه د طاقت نه بهر وى نو هغه به د هغوى مطالبات او خواهشات پوره كولو دپاره خپل ځان په هلاكت كښې واچوى
مطلب دا دې چه د هغه دا رشته دار به هغه ته د غريبئ او بې وسئ پيغور وركوى او هغه به مجبوروى چه هغه مال او دولت او سامان د عيش او عشرت په هره طريقې سره برابر كړى او

---

[1] عمدة القارى: ۱۲۷/۲۳، ۲۰٤/۲۰
[2] شرح ابن بطال: ۲۰٤/۱۰

هغه به د هغوی د مطالباتو پوره کولو دپاره په ناجائز طريقو سره د مال او دولت په گټلو کښې اولگی او دغه شان به د خپل دين د بربادئ ذريعه جوړ شي.

۳۵: باب رَفْعِ الأَمَانَةِ

د ترجمة الباب مقصد څنگه څنگه قيامت رانزدې شي او د خير القرون نه لرې والې پيدا شي، ډير فتنې به پيدا شي او ديانت او امانت به د خلقو نه ختم شي. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د رفع امانت يعنی د امانت د اوچتيدلو تذکره کړې ده

[۶۱۳۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هِلاَلُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا ضُيِّعَتِ الأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «إِذَا أُسْنِدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ، فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». [ر: ۵۹]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: چه کله (د خلقو نه) امانت ضائع شی نو د قيامت انتظار کوه. تپوس اوشو: يارسول الله صلی الله عليه وسلم! امانت به څنگه ضائع کېږی؟ وې فرمائيل: چه کله معامله نااهل خلقو ته اوسپارلې شی نو بيا د قيامت انتظار کوئ.

دا حديث د کتاب العلم په شروع کښې تير شوې دې، په دې حديث کښې د ذکر کړې شوې امانت نه يا خو د امانت عام مفهوم مراد دې کوم چه د خيانت ضد دې او يا د دې نه د امانت هغه مفهوم مراد دې چه د هغې ذکر د قرآن کريم په آيت کريمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (۱) کښې دی، د دې تفصيل د وړاندې حديث نه لاندې راروان دې

قوله: ﴿إِذَا وُسِّدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ﴾: په دې کښې د امر نه مراد خلافت. امارة. قضاء وغيره دی، کوم چه د دين متعلق امور دی (۲) مقصد دا دې چه معاملات به نااهله خلقو ته حواله کړې شی او منصبونه به هغوی ته راشی نو هغوی به د خپلې نااهلئ د وجې نه په هغې کښې خيانت کوی، ايمانی تقاضې به د خپو لاندې کوی. نو دا به د قرب قيامت علامت وی، پس د بخاری شارح، ابن بطال رحمه الله يو روايت نقل فرمائی چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل:

﴿ سيأتي على الناس سنوات خداعات يصدق فيها الكاذب، ويكذب فيها الصادق، ويؤتمن فيها الخائن، ويخون فيها الأمين، وينطق الرويبضة. قيل: وما الرويبضة؟ قال: الرجل التافه في أمر العامة ﴾

يعنی په خلقو باندې به يو داسې زمانه راشی چه په هغې کښې به دهوکه ورکول ډير عام شی، په هغې کښې به د دروغژن تصديق کولې شی او د رشتينی انسان به تکذيب کولې شی، خيانت کونکی سره به امانت کيخودلې شی او چا سره چه امانت کيخودلې شی هغه به خيانت کوی او رويبضه به خبرې کوی. تپوس اوکړې شو: رويبضه څوک دې؟ رسول الله صلی الله عليه وسلم

---

(۱) الاحزاب: ۷۲

(۲) ارشاد الساری: ۱۳/۴۹۴

وفرمائیل سپک انسان یعنی د عام خلقو په معاملاتو کښې به یو معمولی سړی هم د خپلې رائې اظهار کوی

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې کښې اکثر علامات مونږ اولیدل او کوم چه ښکاره شوي نه دی هغه هم زیات لرې نه دی. (۱)

[۶۱۳۲] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ حَدَّثَنَا حُذَيْفَةُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ، حَدَّثَنَا «أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ» . وَحَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِهَا قَالَ «يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ، فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ، ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى أَثَرُهَا مِثْلَ الْمَجْلِ، كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ، فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا، وَلَيْسَ فِيهِ شَىْءٌ، فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَبَايَعُونَ فَلاَ يَكَادُ أَحَدٌ يُؤَدِّى الأَمَانَةَ، فَيُقَالُ إِنَّ فِي بَنِي فُلاَنٍ رَجُلاً أَمِينًا . وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ. وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ،

وَلَقَدْ أَتَى عَلَىَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيُّكُمْ بَايَعْتُ لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ الإِسْلاَمُ، وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَىَّ سَاعِيهِ، فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلاَّ فُلاَنًا وَفُلاَنًا» .

قَالَ الْفِرَبْرِىُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَاصِمٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا عُبَيْدٍ يَقُولُ قَالَ الأَصْمَعِىُّ وَأَبُو عَمْرٍو وَغَيْرُهُمَا جَذْرُ قُلُوبِ الرِّجَالِ الْجَذْرُ الأَصْلُ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ، وَالْوَكْتُ أَثَرُ الشَّىْءِ الْيَسِيرِ مِنْهُ، وَالْمَجْلُ أَثَرُ الْعَمَلِ فِي الْكَفِّ إِذَا غَلُظَ. [۶۶۷۵، ۶۸۴۸]

د سیدنا حذیفه بن الیمان رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ ته رسول الله صلی الله علیه وسلم دوه احادیث بیان اوفرمائیل یو خو مې لیدلې دې او د دویم منتظر یم. رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته اوفرمائیل: امانت د خلقو د زړونو ژور والی ته کوز کړې شو، بیا هغوی هغې لره د قرآن کریم نه اوپیژندلو. بیا ئې د سنت نه اوپیژندلو او رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغې د اوچتیدلو متعلق ارشاد اوفرمائیلو. چه انسان به یو کرت اوده شی او (هم په دې کښې به) امانت به د هغه د زړه نه ختم شی. او د هغې اثر به د پولئ په شان باقی پاتې شی، لکه چه د اور سکروټه ستاسو په خپه راشی او د هغې د وجې نه خپه پولئ شی. تاسو به هغه پړسیدلې وینئ حال دا چه دننه

---

(۱) شرح ابن بطال: ۲۰۵/۱۰

(۲) اخرجه البخاری فی کتاب الرقاق، باب رفع الامانة (الحدیث ۶۴۹۷)، واخرجه ایضا فی کتاب الفتن، باب: اذا بقی فی حثالة من الناس (الحدیث: ۷۰۸۶)، واخرجه ایضا فی کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب الاقتداء بسنن رسول الله صلی الله علیه وسلم (الحدیث ۷۰۸۶) مختصرا، واخرجه الترمذی فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی رفع الامانة (الحدیث: ۲۱۷۹) وقال: هذا حدیث حسن صحیح، واخرجه ابن ماجة فی کتاب الفتن، باب ذهاب الامانة، (الحدیث: ۴۰۵۳)

هیڅ څیز نه وی، حال به دا شی چه سحر به خلق پاسیدو سره اخستل خرخول کوی او یو سړې به هم امانت دار نه وی، او به وئیلې شی چه په فلانی خیلو کښې یو امانت دار سړې دې، د یو سړی متعلق به اووئیلې شی چه څومره عقل مند دې، څومره اوچتې حوصلې والا دې او څومره بهادر دې!! ... حال دا چه د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر هم ایمان (امانت) نه وی. ما یو داسې وخت هم تیر کړې دې چه د هغې پرواه نه کوم چه د چا سره اخستل خرخول کوم، که هغه به مسلمان وو نو هغه به اسلام (د بې انصافئ نه) منع کولو، او که هغه به نصرانی وو، نو د هغه مددګار به هغه منع کولو، خو اوس زه د فلانی او فلانی نه سوا چا سره هم اخستل او خرخول نه کوم.

قوله: ﴿حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الْآخَرَ﴾: سیدنا حذیفه رضی الله عنه فرمائې چه رسول الله ﷺ ماته دوه احادیث بیان کړل، یو خو ما اولیدو او د دویم انتظار کوم، اول حدیث دې ﴿أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ﴾ او دویم حدیث دې ﴿ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ﴾

قوله: ﴿أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ﴾: امانت د خلقو د زړونو تل ته کوز شو، بیا خلقو هغه د قرآن کریم نه زده کړو، بیا ئې د سنت نه زده کړو، د جذر معنی د جرړې ده.

د امانت نه څه مراد دې؟: په دې کښې د امانت نه یا خو د هغې مشهور معنی مراد ده، یعنی د چا په حق او ملکیت کښې خیانت نه کول او یا د دې نه مراد هغه امانت دې کوم چه د سورة احزاب په آیت کریمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ﴾ کښې راغلې دې، یعنی هغه ټولې شرعی ذمه دارئ کومې چه په هر مکلف باندې عائد کړې شوې دی، او کوم عهد او میثاق چه د هغه نه اخستلې شوې دې. [1]

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله د دې آیت کریمه د لاندې لیکی!

اصل دا ده چه الله پاک خپل یو خاص امانت د مخلوق په یو نوع کښې د کیخودلو اراده چه څوک دې امانت له که غواړی نو په خپل سعی او کسب او طاقت سره دې محفوظ کړی او ترقی دې ورکړی. چه په دې سلسله کښې د الله پاک د هر قسم شئون او صفاتو ظهور اوشی. مثلاً د دې نوع کوم افراد چه امانت پوره طریقې سره محفوظ کړی او د دین په ترقئ کښې په هغوی باندې انعام او اکرام اوکړې شی. کوم چه په غفلت او شرارت سره ضائع کړی، هغوی ته دې سزا ورکړې شی او کوم خلق چه دې باره کښې لږه کوتاهی کوی، هغوی سره دې د عفو او بخښنې کولو معامله اوکړې شی.

زما د خیال مطابق دا د ایمان او امانت یو تخم دې کوم چه د بنی ادم په زړونو کښې شیندلې

---

[1]) فتح الملهم، کتاب الایمان، باب رفع الامانة من بعض القلوب، ۱۰۹/۲، ومرقاة المفاتیح، کتاب الفتن، ۶/۱۰

شوې دې. كوم ته چه ﴿ مابه التكليف ﴾ وئيلې شى. ﴿ لا ايمان لمن لا امانة له ﴾ يعنى (په كوم سړى كښې چه د امانت صفت نه وى، د هغه ايمان كامل نه دې)، هم د هغې په خيال ساتلو سره د ايمان اونه راخيژى. ګويا د بنى ادم زړونه د الله پاک زمكې دى، تخم ئې هم په هغې كښې اچولې دې، د باران كولو دپاره د رحمت اوريځې هم هغه رالېږلې دى چه د هوى د سينو نه د الله پاک د وحى باران اوشو. (۱)

په انسان فرض دى چه د ايمان دا تخم كوم چه د الله پاک امانت دې ضائع نه كړى. بلكه پور په سعى او كوشش سره دې د هغې ساتنه كوى. چرته داسې اونشى چه چرته د غلطئ يا غفلت په څائې د اونې راختلو تخم هم ختم شى هم د دې طرف ته اشاره ده. د سيدنا حذيفه ﷺ په دې حديث كښې ﴿ أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ﴾ دا امانت هم د هدايت تخم دې كوم چه د الله پاک د طرف نه د خلقو په زړونو كښې اچولې شوې دې. بيا د قرآن او سنت د علومو باران اوشو چه د هغې نه كه صحيح طريقې سره انتفاع اوكړې شى نو د ايمان بوټې رالوئې شى، او انسان ته د هغې د خوږې ميوې نه د خوند اخستلو موقع ملاؤ شى. كه په انتفاع كښې كوتاهى اوكړې شى نو هم د دې اونې په رالوئيدو كښې به نقصان راشى يا بالكل غفلت اوكړې شى نو د سره به ټول تخم برباد شى. دا امانت وو كوم چه الله پاک زمكې اسمان او غرونو ته اوښودلو. خو په چا كښې استعداد وو چه د دې عظيم امانت د اوچتولو حوصله ئې كړې وې، هر يو په خپل حال يا خپل قول سره د ناقابل برداشت ذمه داريانو نه ويريدلو سره انكار اوكړو چه مونږ دا بار نه شو اوچتولې. خپله سوچ اوكړه چه سوا د انسان نه كوم مخلوق دې كوم چه په خپل كسب او محنت سره د دې ايمان د تخم حفاظت او پالنه كولو سره د ايمان ميوه داره اونه حاصله كړې شى. په حقيقت كښې د عظيم الشان امانت حق ادا كول او يو افت وهلې زمكه چه په هغې كښې مالک تخم كرلې وو. سخت محنت كولو سره باغ او بهار جوړول هم د دې ظلوم او جهول انسان حصه كيدې شى، چاسره چه قابله زمكه موجود ده او محنت كولو سره د يو څيز د لويولو قدرت الله پاک هغه ته وركړې دې.

ظلوم او جهول د ظالم او جاهل مبالغه ده. ظالم او جاهل هغه چاته وائى چه بالفعل د عدل او علم نه خالى وى خو د دې صفاتو د حصول استعداد او صلاحيت لرى. پس كوم مخلوق چه د فطرت د ابتداء نه په عدل او انصاف سره متصف دى او د يوې لمحې دپاره هم د دې اوصافو نه نهٔ دى جدا شوې، مثلا ملائكة الله يا هغه مخلوق كوم چه د دې څيزونو د حصول بالكل صلاحيت نه لرى (لكه زمكه. آسمان. غرونه وغيره) ظاهره ده چه دواړه د امانت الهيه حمل كونكى نه شى جوړيدې.

بيشكه د انسان نه سوا پيريان يو نوع ده چه په هغې كښې فى الجمله استعداد د دې تحمل موندلې شى هم په دې وجه ﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ كښې دواړه جمع كړې شوې

(۱) فتح الملهم، كتاب الايمان، باب رفع الامانة من بعض القلوب، ۱۰۹/۲

دى. خو د انصاف خبره دا ده چه د امانت د حق ادا كولو استعداد په هغوى كښې دومره ضعيف وو چه د امانت د حمل كولو په مقام باندې بالكل قابل ذكر او د التفات قابل او نه ګڼلې شو. ګويا هغوى په دې معامله كښې د انسان تابع اوګڼلې شو د جن (پيريانو) نوم مستقل طور اخستلو ته ضرورت نشته. والله تعالىٰ اعلم بالصواب.[1]

بعضو وئيلې دى چه د دې نه ايمان مراد دې.[2] ځكه چه د حديث په آخر كښې دا الفاظ دى ﴿وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ﴾

د امانت د زړه جرړو ته د كوزيدو مطلب دا دې چه الله پاك د هر سړى زړه كښې د ايمان د قبلولو صلاحيت پيدا فرمائيلې دې. او يو نور ايمان و هدايت ئې هغه ته وركړې دې. چه د هغې ذكر د قرآن كريم په آيت ﴿فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾[3] كښې دى او په حديث كښې دى ﴿كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ﴾[4]

مطلب دا دې چه الله پاك د مومنانو په زړونو كښې اولا د هدايت نور او د حق د قبلولو او پيژندلو صلاحيت پيدا فرمائيلې دې، بيا د قرآن او حديث په ذريعه هغوى هغه احكامات اوپيژندل او اوئې منل.

قوله: ﴿يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ﴾: دا دويم حديث دې. چه د هغې په باره كښې سيدنا حذيفه رضي الله عنه فرمائى چه د هغې ماته انتظار دې. په اول حديث كښې هغوى په عهد نبوى كښې د صحابه كرامو رضي الله عنهم په صورت كښې مشاهده كړې وه. يو سړې به اوده شى. نو امانت به د هغه د زړه نه اوچت كړې شى. د دې نه يا خو حقيقى اوده كيدل مراد دى يا د غفلت نه كناية ده چه د قرآن او حديث او د الله پاك د احكاماتو نه به لا پرواه شى. چه د هغې په نتيجه كښې به ترې امانت اوچت كړې شى

كه حقيقتا اوده كيدل مراد وى نو مطلب به دا وى چه انسان به اوده كيدو سره راپاسى نو خپله به هغه ته د زړه نه د امانت او د ايمان دارئ كيفيت ختم شوې وى او په زړه باندې به ئې تور والې او خړه راغلې وى، ګويا چه د دين يو اضطرارى كيفيت به د هغه په زړه باندې طارى شوې وى.

او كه د اوده كيدو نه مراد حقيقة اوده كيدل نه وى، بلكه د دين نه غفلت مراد دې نو مطلب به دا وى چه د قرآن او سنت نه به بې رخى اختيار كړى. په ګناهونو كښې به اخته شى، چه د هغې نتيجه به دا وى چه امانت او ايمان به اوچت كړې شى.[5]

---

[1]) تفسير عثمانى ص : ۵۶۹، ۵۷۰

[2]) مرقاة المفاتيح، كتاب الفتن، ۶/۱۰

[3]) سورة الروم : ۳۰

[4]) سنن ابى داود، كتاب السنة، باب فى ذرارى المشركين : ۴/۳۲۹، رقم الحديث : ۴۷۱۴

[5]) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح : ۶/۱۰

دا دویمه معني زیاته مناسب معلومیږي

قوله: ﴿فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ﴾: ﴿وکت﴾ یعنی د نقطې د نخښې په شان به د هغه نخښه باقي پاتې شي. ﴿وکت﴾ (په واؤ باندې فتحه او د کاف په سکون سره) هغه نقطې ته وائي کومه چه په یو څیز کښې د مختلف رنګ وي. مثلا په تور کښې دننه سپینه یا په سپین څیز کښې توره نقطه. علامه قسطلاني رحمه الله لیکي:

﴿الوکت: النقطة في الشيء من غير لونه أو هو السواد اليسير أو اللون المحدث المخالف للون الذي كان قبله﴾[1]

قوله: ﴿ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى فِيهَا أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ﴾: بیا به دوباره اوده شي نو امانت به اوچت کړې شي او دهغې نخښه به د پولۍ په شان باقي پاتې شي

﴿المجل﴾ (د میم په فتحې سره او د جیم په سکون سره) معنې ئې ده: پولۍ. د کار کولو دوران کښې چه د لاس کومه څرمن سخته شي چه هغې ته پولۍ وائي او په هغې باندې د مجل اطلاق کیږي

مطلب دا دې چه کله د دین نور هم غفلت زیات شي نو د امانت هغه لږ ډیره حصه کومه چه پاتې شوې وه. هغه به هم اوچته کړې شي او صرف د رابرسیره شوې پولۍ په شان نخښه به پکښې پاتې شي. کومه چه رابرسیره ښکاره کیږي خو د دننه نه خالي وي.

قوله: ﴿كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ﴾: یعنی لکه چه تاسو د اور سکروټه په خپله باندې راکاږئ او په هغې سره پولۍ راوخي نو هغه تاسو ته ډکه ښکاري او په هغې کښې هیڅ هم نه وي.

﴿نَفِطَ﴾ د باب سمع نه دې او د دې معنی ده: پولۍ راختل، د کار د وجې نه په لاس کښې پولۍ راوتل.

﴿منتبرا﴾: ای مرتفعا: دا د باب افتعال نه د اسم فاعل صیغه ده. د انتبار معنی ارتفاع او اوچت والي راځي.[2]

په ﴿نفط﴾ او ﴿فتراه﴾ ضمیر د رجل طرف ته راجع دې او رجل مونث سماعی دې. او ضمیر د مذکر دې. په ضمیر او مرجع کښې د تذکر او تانیث په لحاظ سره مطابقت نشته.

د دې جواب دا دې چه د ضمیر مرجع عضو. یا موضع رجل دې په کوم چه سکروټه اچولې شوې ده. په دې اعتبار سره دا مذکر ذکر کړې شوې دې.[3]

د حدیث د تمثیل وضاحت: په دې حدیث کښې چه کوم مثال پیش کړې شوې دې، حضرات

---

[1]) ارشاد الساري: ۴۹۶/۱۳

[2]) عمدة القاري: ۱۲۹/۲۳، وارشاد الساري: ۴۹۶/۱۳

[3]) عمدة القاري: ۱۲۹/۲۳، وارشاد الساري: ۴۹۶/۱۳، ومرعاة المفاتیح شرح مشكاة المصابیح، كتاب الفتن: ۷/۱۰

محدثینو د هغې مختلف وضاحتې مطلب بیان کړی دی
① چه کله انسان د شریعت نه غافل شی او په ګناهونو کښې اخته شی نو په زړه کښې دننه به ئې د ایمان نور کم شی او کله چه هغه خپله جائزه واخلی نو په خپل زړهٔ کښې دننه به (وکت) یعنی د یوې نقطې د مقدار نه سوا د ایمان او امانت د نور نه هیڅ او نه وینی. بیا چه کله دوباره اودهٔ شی یعنی د دین د احکاماتو نه نور هم غافل شی او په معاصی او ګناهونو کښې اخته شی نو د نور امانت باقی پاتې حصه به هم غائبه شی او صرف د یوې ماتې پولئ په شان نخښه به پاتې شی کوم چه برسیره ښکاره کیږی خو د دننه نه د صالح مواد نه خالی او سوا د ګنده اوبو نه پکښې هیڅ هم نه وی، هم دغه شان به دا سړې اګر چه په ظاهره کښې صالح او نیک ولې نه ښکاری خو د دننه به د ایمان او امانت د آخرت د مفید اعمالو نه به پکښې هیڅ هم نه وی.
خلاصه دا چه د ایمان نور به تدریجا او په مزه مزه ختم شی. د غفلت په اوله مرحله کښې به د امانت نور ختم شی او صرف د یوې نقطې په اندازه به هغه نور باقی پاتې شی او د غفلت په دویمه مرحله کښې به هغه هم ختم شی او صرف د هغې د محل په شان یوه نخښه به پاتې شی.... په دې کښې دې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه د ایمان او امانت حقیقی اګر چه ختم شی خو بهر حال د هغې یو نخښه، یو علامت او یو اثر به باقی وی، اګر چه هغه د (وکت) د یوې نقطې په اندازه یا د محل د نخښې په شان ولې نه وی!
پس علامه عینی رحمه الله لیکی: (وحاصله أن القلب یخلوعن الأمانة بأن تزول عنه شیئا فشیئا فإذا زال جزء منها زال نورها وخلفته ظلمة کالوکت وإذا زال شیء آخر منه صار کالمجل وهو أثر محکم لا یکاد یزول إلا بعد مدة ثم شبه زوال ذلك النور بعد ثبوته في القلب وخروجه منه واعتقابه إیاه بجمر تدحرجه علی رجلك حتی یؤثر فیها ثم یزول الجمر ویبقی التنفط) (١)
مطلب دا چه: د کوم اهل ایمان د فکر او عمل په قوة باندې غفلت او بې حسی خوره شی او د ګناهونو د ارتکاب په صورت کښې د دین او شریعت سره د هغوی تعلق انتهائی کمزورې شی، د هغوی د زړونو نه امانت لاړ شی، پس چه کله د هغې یو حصه زائل شی نو د هغوی د زړونو نه به نور هم زائل شی او د هغې په ځائې به د (وکت) په شان ظلمت او تیارهٔ پیدا شی او د هغې مثال داسې دې لکه په یو څیز کښې د هغه مخالف رنګ ښکاره شی (مثلا تور څیز کښې د سپین رنګ ښکاره کیدل) او چه کله د دین او شریعت متعلق غفلت او کوتاهی نوره هم زیاته شی او د ګناهونو ارتکاب د مخکښې نه هم زیات شی نو د نور امانت چه کومه حصه باقی پاتې شوې وه، د هغې نه به څه زائله شی او د هغې مثال داسې دې لکه د بدن په یوه حصه باندې پولئ کومه چه دومره ژوره او سخته وی چه زر نه ختمیږی، پس په دویم کرت چه کومه تیارهٔ پیدا شی هغه به د اول کرت پیدا کیدونکې تیرې نه زیاته خوره او

(١) عمدة القاری: ۲۳/۱۲۹، ۱۳۰

ژوره وی ذکر شوې صورت حال لره د دې مثال د بیان فرمائیلو نه پس ئې اوفرمائیل چه د انسان په زړه کښې به د ایمان او امانت نور پیدا کیدل او بیا وتل یا په زړونو کښې د دې نور ځائې نیول او بیا د هغې د زائل کیدو نه پس د تیرې راتلل داسې تشبیه لرې لکه د اور سکروټه اخستلو سره هغه په خپله خپه باندې واچوی او هغه سکروټه د خپې نه زائل شی او بیا په سوزیدلی ځائې باندې پولئ راوخیژی.

② دویم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه انسان د کوم دین نه غافل او په ګناهونو او معاصی کښې اخته وی نو د هغې په وجه باندې به ایمان د هغه د زړه نه تدربجا اوچت کړې شی. چه کله د ایمان پاک جزء زائل شی نو د هغې نور به هم ختم شی او د هغې ځائې به تیارهٔ اونیسی. کوم چه به په اوله مرحله کښې د ﴿وکت﴾ په اندازه وی. بیا چه کله د ایمان باقی حصه ختمه شی نو هغه به د ظلمت مجل (پولئ په شان) وی. پس ملا علی قاری رحمه الله لیکی:

﴿وقال شارح من علمائنا: یرد ان الامانة ترفع عن القلوب عقوبة لاصحابها على ما اجترحوا من الذنوب، حتى اذا استیقظوا من منامهم، لم یجدوا قلوبهم على ما كانت علیه، ویبقى فیه اثر تارة مثال الوكت وتارة مثل المجل﴾[1]

صاحب د مظاهر حق د دې مطلب وضاحت داسې کړې دې!

د دې ارشاد نه مراد دا دې چه الله پاک د خلقو په زړونو کښې د امانت نور پیدا کړو. چه هغوی د هغې په رڼا کښې د کامیابئ په لاره باندې روان شی او د دین او شریعت تابعدار جوړ شی، خو چه کله هغوی د دې نعمت نه بې پرواه شی، د دین او شریعت په باره کښې غفلت او کوتاهی کوی او د ګناهونو ارتکاب کوی نو الله پاک به د سزا په طور د هغوی نه دا نعمت واخلی. په داسې طریقه چه د هغوی د زړونو نه به امانت اوځی. تردې چه کله هغوی د غفلت د خوب نه رابیدار شی نو محسوس به کړی چه د هغوی د زړه هغه حالت نه دې کوم چه د امانت په موجودګئ کښې وو. خو د هغوی په زړونو کښې به د دې امانت نخښه باقی وی کومه چه به کله د ﴿وکت﴾ په شان وی او کله د مجل په شان. پس ﴿مجل﴾ اګر چه مصدر دې خو دلته د دې نه مراد پولئ ده او دا (یعنی مجل) اول کرت (یعنی وکت) نه کمتر درجه ده. ځکه چه د ﴿وکت﴾ په ذریعه دې طرف ته اشاره مقصود ده چه اګر چه امانت به د زړه نه اوځی خو د نخښې په صورت کښې به د هغې څه نه څه حصه باقی وی.[2]

قوله: ﴿وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ﴾: د یو سړی په باره کښې به وئیلې شی چه څومره عقل مند، ظریف (خوش طبع)، او چالاک او اوښیار دې. خو د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر

---

[1]) مرقاة المفاتیح شرح مشكاة المصابیح، كتاب الفتن ۸/۱۰

[2]) مظاهر حق جدید : ۸۲۸/٤

ایمان هم نه وی

یعنی داسې زمانه به راشي چه په خلقو کښې به د مدح او تعریف پیمانې بدلې شی. د چا تعریف به په عمل صالح، ایمان او نیکئ باندې نه شی کولې بلکه عقل ظرافت او چالاکی به د خلقو د مدح تعریف ذریعه جوړیږی. پس ملا علی قاری رحمه الله لیکی:

﴿ وحاصله انهم یمدحونه بکثرة العقل والظرافة، والجلادة، ویتعجبون منه، ولا یمدحون احدا بکثرة العلم النافع، وصلاح العمل الصالح ﴾ [1]

قوله: ﴿ما اعقله، ما اظرفه﴾: تعجب صیغې دی. ﴿اجلد﴾ د جلادة نه دې چه د هغې معنی چستی او چالاکی ده.

قوله: ﴿وما فی قلبه﴾: یعنی د هغه په زړه کښې به د رتئ برابر ایمان هم نه وی، په دې کښې یا خو د اصل ایمان نفی ده یا د کمال ایمان نفی کړې شوې ده. [2] په اول صورت کښې به کافر وی او په دویم صورت کښې به فاسق وی.

قوله: ﴿وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيَّكُمْ بَايَعْتُ﴾: یعنی یو داسې زمانه هم تیره شوه چه په هغې کښې به زما دا پرواه نه وه چه د کوم سړی سره معامله او اخستل خرڅول کول دی (ځکه چه په خلقو کښې امانت او دیانت داری عام وه) نو دا فکر به نه وو چه یو سړې به څه معامله کولو سره منکر شی او زما حق به نه راکوی.

﴿بایعت﴾ د بیع شراء یعنی اخستلو او خرڅولو معاملات مراد دی. [3]

قوله: لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ الإِسْلاَمُ وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ: یعنی که هغه مسلمان وی (د چا سره چه ما معامله اوکړه) نو د هغه اسلام به ماته زما حق واپس کړی یعنی د هغه اسلام به هغه مجبوره کوی چه هغه ماته زما حق واپس کړی. د سیدنا ابوذر رضی الله عنه په نسخه کښې ﴿بالاسلام﴾ دې. [4] یعنی هغه به د اسلام د وجې نه ماته زما حق واپس کړی او که نصرانی وی نو د اسلام ساعی او عامل به په ما باندې زما حق واپس کړی. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

﴿ رده علی ساعیه أی والیه الذی أقیم علیه لینصف منه وأکثر ما یستعمل الساعی فی ولاة الصدقة ویحتمل أن یراد به هنا الذی یتولی قبض الجزیة ﴾ [5]

یعنی د ساعی نه مراد هغه والی او حاکم دې کوم چه د حصول انصاف دپاره مقرر کړې شوې

---

[1]) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح. کتاب الفتن: ۸/۱۰

[2]) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، کتاب الفتن: ۸/۱۰

[3]) فتح الباری ۴۰۶/۱۱. عمدة القاری ۱۳۰/۲۳. ارشاد الساری ۴۹۶/۱۳

[4]) فتح الباری ۴۰۶/۱۱. عمدة القاری ۱۳۰/۲۳. ارشاد الساری ۴۹۶/۱۳

[5]) فتح الباری ۵۰۶/۱۱

دي، د ساعي لفظ اكثر د صدقه وصول كونكو او عاملانو دپاره استعماليږي، دلته د دې نه هغه سړي مراد كيدې شي كوم چه په جزيه وصول كولو باندې مقرر كيدې شي.

قوله: ﴿ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلاَّ فُلاَنًا وَفُلاَنًا ﴾ :خو نن زه د فلانى فلانى سړى سره معامله كوم (چه د هغه په ما باندې اعتماد دې او هغه ديانت دار دې، كيدې شي چه د دوه سړو نوم ئې اخستلې وي خو راوى هغه نوم نه دې ذكر كړې، بلكه فلانې فلانې ئې اووې).

قوله: ﴿ قَالَ الْفَرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللهِ ﴾ :د فربرى نوم محمد بن يوسف دې او د ابوجعفر نوم محمد بن حاتم دې، دا د امام بخارى رحمه الله وراق او كاتب وو، ابو عبدالله، د امام بخارى رحمه الله كنيت دې.

امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ما د ابو احمد بن عاصم بلخى نه او هغوى د ابوعبيده بن سلام نه واوريدل چه امام اصمعى او ابو عمر د لفظ ﴿ جذر ﴾ تشريح اوكړه چه د هر يو څيز اصل ته جذر وائى، د امام اصمعى نوم عبدالملک بن قريب دې او ابو عمرو مشهور قارى دې.

﴿ وغيرهما ﴾ نه سفيان ثورى مراد دې، خو د ابو عمرو په نزد ﴿ جِذر ﴾ د جيم په كسرې سره دې او د امام اصمعى په نزد ﴿ جَذر ﴾ د جيم په فتحې سره دې.

او ﴿ وكت ﴾ د يو څيز معمولى شان نخښې ته وائى او ﴿ مجل ﴾ په تلى باندې د كار كولو د وجې نه راختلې پولئ ته وائى.

﴿ قال الفربرى ﴾ دا عبارت د ابوذر عن مستملى په نسخه كښې دې، په باقى نسخو كښې نشته.[1]

[۶۱۳۳] (۲)حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ-رضى الله عنهما- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ « إِنَّمَا النَّاسُ كَالإِبِلِ الْمِائَةُ لاَ تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً ».

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه واوريدل چه هغوى اوفرمائيل: د خلقو مثال د اوښ په شان دې، په سلو كښې هم يو په مشكله د سورلئ قابل ملاويږى.

[1]) د ذكر شوې تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى ۴۰۶/۱۱، عمدة القارى ۱۳۰/۲۳، ارشاد السارى ۴۹۶/۱۳.

[2]) اخرجه الترمذى فى كتاب الامثال، باب ما جاء فى مثل ادم واجله وامله (رقم الحديث: ۲۸۷۲). واخرجه مسلم فى فضائل الصحابة، باب قوله صلى الله عليه وسلم الناس كابل مائة، رقم ۲۵۴۷.

(راحلة) الجمل النجيب الذى يصلح لسير الاسفار ولحمل الاثقال. معنى الحديث: ياتى زمان يكون الناس فيه كثيرين، ولكن المرضى منهم والذى يلتزم شرع الله عزوجل قليل، شان الابل الكثيرة التى تبلغ المائة، ولا تكاد يوجدمنها واحدة تصلح للركوب والانتفاع بها.او المراد: ان الناس دائما شانهم هكذا، الصالح فيهم قليل.

قوله: (كالإبل المائة): (ابل) د ابل لفظ په عربو د سلو اوښانو دپاره استعمالولو. وئيل به ئې (لفلان ابل) يعنى د فلانى سل اوښان دی، ولفلان ابلان: يعنى د هغه دوه سوه اوښان دی. خو چونکه لفظ د ابل د سلو په معنی کښې زيات مشهور نه دې، په دې وجه ئې په حديث کښې د (الابل) نه پس د (المائة) اضافه اوفرمائيله (المائة) د (الابل) د تفسير او توضيح په طور دې (1)

(راحلة) کښې تا د تانيث نه ده بلکه دا تا د مبالغې ده هغه اوښې ته وئيلې شی چه په هغې باندې سورلی کيدې شی، (راحلة) د اسم فاعل صيغه ده او د اسم مفعول په معنی کښې ده. (2)

د حديث شريف دوه مطلبونه: علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د دې حديث دوه مطلبونه حضرات محدثينو بيان فرمائيلې دی:

① يو دا چه ټول خلق، د دين د احکاماتو په سلسله کښې برابر دی او په هغې کښې يو ته هم په بل باندې فضيلت يا ترجيح نه ده حاصل، لکه چه سل اوښان برابر وی او ټول تقريبا د بار اوړولو قابل وی. خو د سورلئ قابل نه وی. حاصل دا چه په دين کښې د خلقو برابری او مساوات په دې حديث کښې بيان کړې شوې دې. (3)

② دويم مطلب دا دې چه په خلقو کښې قابل، با صلاحيت او صاحب فضل او تقوی ډير کم وی. د ناکاره خلقو کثرت وی څنگه چه په اوښانو کښې، د سورلئ او د کار قابل په مشکله يو د اونبه ملاويږی، هم دغه شان د کار خلق ډير کم وی. (4)

علامه قرطبی رحمه الله دا دويم مطلب په دې انداز سره بيان کړې دې چه داسې سړی کوم چه د خلقو بار اوچتوی، دهغوی تکليفونه برداشت کوی او دهغوی خدمت کوی، ډير کم ملاويږی. (5)

---

(1) فتح الباری ۴۰۷/۱۱، عمدة القاری ۱۳۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(2) فتح الباری ۴۰۷/۱۱، عمدة القاری ۱۳۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(3) وفی شرح مسلم للنووی، كتاب فضائل الصحابة: ۳۱۷/۱۶:
قال بن قتيبة الراحلة النجيبة المختارة من الابل للركوب وغيره فهى كاملة الاوصاف فاذا كانت فى ابل عرفت قال ومعنى الحديث أن الناس متساوون ليس لاحد منهم فضل فى النسب بل هم أشباه كالابل المائة وقال الازهرى الراحلة عند العرب الجمل النجيب والناقة النجيبة قال والهاء فيها للمبالغة كما يقال رجل نهامة ونسابة قال والمعنى الذى ذكره بن قتيبة غلط بل معنى الحديث أن الزاهد فى الدنيا الكامل فى الزهد فيها والرغبة فى الآخرة قليل جدا كقلة الراحلة فى الابل هذا كلام الازهرى وهو أجود من كلام بن قتيبة وأجود منهما قول آخرين أن معناه المرضى الاحوال من الناس الكامل الاوصاف الحسن المنظر القوى على الاحمال والاسفار سميت راحلة لانها ترحل اى يجعل عليها الرحل فهى فاعلة بمعنى مفعولة كعيشة راضية أى مرضية ونظائره.

(4) فتح الباری ۴۰۷/۱۱، عمدة القاری ۱۳۰/۲۳، ۱۳۱، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

(5) فتح الباری ۴۰۷/۱۱

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي چه خلق خو ډير دی خو ښه خلق کم دی. هغوی فرمائي چه د خلقو نه مراد د خير القرون خلق نه دی مراد ځکه چه د هغوی د افضليت خو رسول الله ﷺ په خپله ګواهي ورکړې ده. بلکه روستو راتلونکی خلق مراد دی. چه کله قحط الرجال راشي. هغوی ليکی

(وهذا الحديث إنما يراد به القرون المذمومة في آخر الزمان، ولذلك ذكره البخاري في رفع الأمانة، ولم يرد به (صلى الله عليه وسلم) زمن أصحابه وتابعيهم؛ لأنه قد شهد لهم بالفضل) (١)

د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت بيانولو سره علامه قسطلاني رحمه الله ليکی

(ومناسبة الحديث للترجمة من حيث إن الناس كثيرون والمرضى منهم قليل كالراحلة في المائة من الإبل وغير المرضى هو من ضيع الفرائض وقد فسر ابن عباس الأمانة بالفرائض) (٢)

يعنی: د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت داسې دې چه د خلقو کثرت دې خو د ښه خلقو کمې دې لکه چه په حديث کښې دی او چه ډير دی هغوی فرائض او واجبات ضائع کړل. سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د امانت تفسير په فرائض سره کړی دی

حاصل دا دې چه په دې حديث کښې وئيلې شوې دی چه د بدو خلقو به کثرت وی او ظاهره ده چه د بدو خلقو امانت او ديانت نه وی او په ترجمة الباب کښې د رفع امانت ذکر دې.

۳٦: بَابُ الرِّيَاءِ وَالسُّمْعَةِ

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رياء او شهرت مذمت بيان کړې دې

د ريا تعريف د ريا تعريف دا دې: (اظهار العبودية للناس ليحمدوه) يعنی د خلقو مخکښې د خپل عبادت او بندګۍ اظهار کول چه خلق د هغه تعريف اوکړی. دې ته رياء وائی.

او (سمعة) د سين په ضمې او د ميم په سکون سره، خلقو ته د اورولو او وينا په غرض سره يو کار کول. د رياء تعلق د حاسه بصر سره او د سمعة تعلق د حاسه سمع سره ده. (٣)

(١) شرح ابن بطال: ١٠/ ٢٠٦

(٢) ارشاد السارى: ١٣/ ٤٩٧

(٣) فتح البارى ١١/ ٤٠٨، عمدة القارى ٢٣/ ١٣١. قال الامام الغزالى رحمه الله: اعلم أن الرياء مشتق من الرؤية والسمعة مشتقة من السماع وإنما الرياء أصله طلب المنزلة فى قلوب الناس بإيرائهم خصال الخير إلا أن الجاه والمنزلة تطلب فى القلب بأعمال سوى لعبادات وتطلب بالعبادات. واسم الرياء مخصوص بحكم العادة بطلب المنزلة فى القلوب بالعبادة وإظهارها فحد الرياء هو إرادة العباد بطاعة الله فالمرائى هو العابد والمراءى هو الناس المطلوب رؤيتهم بطلب المنزلة فى قلوبهم والمراءى به هو الخصال التى قصد المرائى إظهارها والرياء هو قصده إظهار ذلك والمراءى به كثير وتجمعه خمسة أقسام وهى مجامع ما يتزين به العبد للناس وهو البدن والزى والقول والعمل والأتباع والأشياء الخارجة. وكذلك أهل الدنيا يراءون بهذه الأسباب الخمسة إلا أن طلب الجاه وقصد الرياء بأعمال ليست من جملة الطاعات... [بقيه د صفحه آئنده...

بهر حال ریاء د رؤیت نه مشتق ده چه د هغې معنی ده خپل خان د خلقو په نظر کښې نیک او ښه کولو سره پیش کول. د خپل عبادت او نیکئ په ذریعه د خلقو په نظر کښې خپل قدر او منزلت غوښتل د دې نه معلومه شوه چه د ریاء تعلق د عباداتو سره دې او کوم څیزونه چه د عبادت سره متعلق نه وی لکه د مال و متاع کثرت. د علم او ذهانت ډیر والې. د اشعارو وغیره یادول او د نخښې ویشتلو مهارت وغیره نو په دې کښې د ښودنې دپاره کړې شوې کارونو ته ریاء نه شی وئیلې کیدې بلکه هغې ته د فخر تکبر او غرور یو قسم وئیلې شی.

هم دغه شان د نیکئ او عبادت، ظاهرئ اعمالو کښې هم که څو کارونه په دې صورت کښې د خلقو د ښودنې دپاره اوکړې شی چه د هغې مقصد د عزت او جاه طلب نه وی. لکه چه بعض مشائخ خپلو مریدانو ته تلقین او تعلیم. د خلقو زړونو لره د نیک اعمالو طرف ته مائلو کولو او د هغوی د اتباع او د تابعدارئ طرف ته راغب کولو دپاره بعض اعمال داسې کوی چه خلق هغوی لره وینی نو دې ته هم د حقیقت په اعتبار سره ریاء نه شی وئیلې کیدې اګر چه په ظاهر کښې د هغوی دا عمل ریاکاری معلوم شی هم په دې وجه وئیلې شوې دی چه ﴿ریاء الصدیقین خیر من اخلاص المریدین﴾ یعنی د اوچتې درجې والا مشائخو بزرګانو ریاء د مریدانو د اخلاص (یعنی عدم ریاکارئ) نه غوره ده

د دې خبرې دې لحاظ اوساتلې شی چه ریاء په اصل کښې د دې نوم دې چه د یو سړی په ذات کښې واقعة یو صفت او کمال وی او هغه دا خپل واقعی وصف او کمال د خلقو مخکښې ښکاره کړی او دا خواهش ساتی چه خلق د هغه وصف او کمال اوپیژنی چه د هغوی په نظر کښې ئې قدر و منزلت او عزت او وقعت حاصل شی خو کوم سړې چه یو داسې وصف او کمال خپل طرف ته منسوب کولو سره په خلقو باندې دا ظاهره کړی چه هغه واقعة د هغه په ذات کښې نشته نو دې ته ریاء نه بلکه خالص کذب او منافقت وئیلې شی.

د ریاء د مختلفو صورتونو حکم : د ریاء مختلف اقسام او صورتونه دی:

① د ریاء اول قسم دا دې چه د الله پاک د بندګئ په قصد او د حصول ثواب اراده قطعا نه وی. بلکه مقصد خلقو ته ښودل او د هغوی په نظر کښې قدر او منزلت حاصلول وی. لکه چه د خالص ریاکارو خلقو عادت وی چه کله هغوی د خلقو ترمینځه وی نو مونځ کوی او په مختلف قسم اوراد او وظائفو کښې مشغول وی. خو چه کله یواځې شی نو نه د مانځه سره کار ساتی او نه د اوراد او وظائف سره. د ریاکارئ دا قسم د ټولو نه خطرناک دې او د الله پاک د سخت غضب او قبر عذاب د نازلیدلو باعث دې په دې صورت کښې کړې شوې عمل قطعا باطل وی

② دویم صورت دا دې چه د یو نیک عمل په کولو کښې دواړه څیزونه وی یعنی د ثواب اراده هم وی او ریاکاری او ښودنه هم. خو د ریاء طرف غالب او د ثواب د ارادې ارخ کمزورې او ضعیف وی. چه عمل کونکې یواځې وی نو هغه دې عمل د سره کوی نه او که

...بقیه از حاشیه ګذشته] أهون من الرياء بالطاعات. (احياء علوم الدين: ۳ /۲۹۰)

بالفرض په دې عمل باندې د څه قسم ثواب او اجر ذکر نه وي نو هم صرف د رياکارئ جذبه به د دې عمل د اختيارولو باعث جوړه شوې وه، په دې صورت کښې هم هغه حکم دې کوم چه د اول صورت دې.

③ دريم قسم دا دې چه د نيک عمل جذبه يعنی د ثواب ارادہ او خلقو ته ښودنه؛ دواړه وی، هغه داسې چه دې ټولو څيزونو يوځائې کيدو سره هغه عبادت او نيکئ ته تيار کړو خو که د هغې نه يو څيز هم نه وی نو د هغه عمل ته تياريدل به ختم شی، حاصل دا دې چه که د نيک عمل په اختيارولو کښې که په دواړو کښې يو هم وې نو د هغه به د اختيارولو داعيه نه پيدا کيده بلکه د دې عمل طرف ته به رغبت په دې صورت کښې وې چه کله دواړه څيزونه يوځائې موندلې شوې وې.

د دې صورت په باره کښې په ظاهره کښې خو دا معلوميږی چه په دې کښې نفع او نقصان دواړه برابر دی، خو د احاديث او آثارو نه معلوميږی چه دا قسم هم مذموم او په دې صورت کښې کړې شوې عم لهم ناقابل قبول وی؛ ځکه چه په قرآن کريم کښې د سورة کهف په آخری آيت کريمه ﴿وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ يعنی په دې کښې د شرک نه مراد د مفسرينو په نزد ريا ده ځکه چه په حديث کښې رياء ته شرک خفی وئيلې شوې دې.(۱)

④ څلورم قسم دا دې چه د نيک عمل جذبه، د ثواب اراده او رياء دواړه راجمع شی خو د ثواب نيت او د الله پاک د رضا حاصلولو اراده راجح او غالب وی.

دې صورت ته بالکليه باطل نه شی وئيلې کيدې، زيات نه زيات داسې وئيلې کيدې شی چه په دې صورت کښې اختيارونکې عمل د نيت او ارادې په اعتبار سره د ثواب او عتاب دواړو يو شان باعث کيدلې شی چه په ارادې او نيت کښې چه څومره اخلاص او يا عدم اخلاص وی، هم د هغې مطابق به ثواب او عتاب وی، په دې صورت کښې دا هم کتلې کيدې شی چه په قصد او عمل کښې چه د رياکارئ کوم ګډون دې کوم چه اګر که د ثواب ارادې او نيت په اعتبار سره کمتر او ضعيف دې هغه کله پيدا شوې دې؟ که د رياکارئ ګډون د عمل په ابتداء کښې شوې دې نو دې صورت ته به زيات بد وئيلې شی او که د عمل ترمينځه پيدا شوې وی نو دا صورت به د اول صورت نه کم د بدئ حامل وی او که دا د عمل کولو نه پس راغلې دې نو دا صورت به د دويم صورت نه هم کم بد منلې شی او د دې په وجه باندې به اختيار کړې شوی عمل ته باطل نه شی وئيلې کيدې.

هم دغه شان د دې فرق هم لحاظ اوساتلې شی چه د رياکارئ جذبه که د کلک قصد او عزم په صورت کښې ده نو په هغې کښې به زياته بدی وی او که صرف د يو خيال په صورت کښې وی او هم د هغه خيال د حده پورې محدود وو، وړاندې هيڅ نه وی نو دا صورت حال به نقصان ورکونکې نه شی ګڼړلې.

بهر حال حقيقت دا دې چه رياء يو داسې جذبه ده چه د هغې نه پوره طريقې سره خلاصيدل

---

(۱) روح المعانی، سورة الكهف: ۴۹۷/۱۶

ډير ګران دى او په هر حالت کښې د حقيقى اخلاص مونډلې کيدل ډير ګران، په دې وجه علماء کرامو تردې پورې ليکلې دى چه دچا دخولې نه خپل تعريف اوريدلو سره خوشحاليدل د ريا د مونډلې کيدو نخښه ده، هم دغه شان په يواځې والى کښې د څه عمل کولو په وخت هم په زړه کښې د رياء خيال راشى نو هغې ته به هم رياء وائى. الله پاک دې ترې مونږ په خپله پناه کښې اوساتى او په هر صورت دې راته اخلاص رانصيب کړى چه د هغه د مدد او توفيق نه بغير د دې دولت ملاويدل ممکن هم نه دى.

دا صورت د رياکارئ نه دې: علماء کرامو يو خاص صورت او حالت بل بيان کړې دې او هغه دا چه که يو سړې نيک کار کوى او په څه عبادت او طاعت کښې مصروف وى او خلق هغه لره په هغه نيک کار او عبادت او طاعت کولو باندې وينى نو هغه له پکار دى چه په دې وخت کښې په دې خبرې باندې د خوشحالئ او مسرت جذبات پيدا کړى چه الله پاک په خپل فضل او کرم او لطف او عنايت سره د نيک عمل توفيق ورکړو او د خلقو په نظر کښې د باعزته کيدو ئې دا سبب پيدا اوفرمائيلو چه د ګناهونو او عيبونو خو ئې پرده اوفرمائيله او نيک اعمال او اخلاق ئې رانبکاره کړل او د خوشحالئ د دې جذباتو سره دا نيت او قصد ساتى چه زما د نيک عمل په اظهار سره د دين او طاعاتو چرچه کيږى نو خلق به د دين طرف ته راغب کيږى او په هغوى کښې به هم د نيکو اعمالو اختيارولو داعيه پيدا کيږى، دا څيز به نه صرف دا چه د رياء په حکم کښې داخل نه وى، بلکه دې ته به محمود او مستحسن هم وئيلې شى. پس علامه قسطلانى رحمه الله ليکى:

﴿وحكم الرياء بغير العبادات حكم طالب المال والجاه، وحكم محض الرياء بالعبادة إبطالها وإن اجتمع قصد الرياء وقصد العبادة أعطى الحكم للأقوى، فيحتمل الوجهين في إسقاط الفرض به والسرور على إطلاع الغير على عبادته إن كان لغرض دنيوى كإفضائه إلى الاحترام أو شبهه فهو مذموم وإن كان لغرض أخروى كالفرح بإظهار الله جميله وستره قبيحه أو لرجاء الاقتداء به فممدوح وعليه يحمل ما يحدث به الأكابر من الطاعات، وليس من الرياء ستر المعصية بل ممدوح وإن عرض له الرياء في أثناء العبادة ثم زال قبل فراغها لم يضر، ومتى علم من نفسه القوة أظهر القربة، وقد قيل: العمل ولو خفت عجبًا مستغفرًا منه﴾(۱)

د امام غزالى رحمه الله په نزد د رياء قسمونه: امام غزالى رحمه الله د رياء حقيقت اودهغې اقسام ډير په تفصيل سره بيان فرمائيلې دى چه رياکار په پنځه قسمه څيزونو کښې اظهار او ښودنه کوى.

① اول قسم: په بدن کښې رياکارى، په بدن کښې رياکارى د دين په باره خو داسې ده چه په بدن باندې کمزورى او زيړوالې ظاهر کړى چه خلقو ته دا خيال پيدا شى چه داسړې د دين په باره کښې ډير محنت کوى، د دين ويره په هغه باندې غالب دې او هغه سره د آخرت ډيره ويره ده يا دا چه د نرى کيدو نه معلوم شى چه خوراک ډير کم کوى. (يعنى روژې نيسى) او د زيړ رنګ نه ئې وهم پيدا شى چه شپې رونړوى.

---

(۱) ارشاد السارى: ۱۱/۳۹۹

② دویم قسم په هیئت او جامه کښې ریاکاری. په هیئت او جامه کښې ریاکاری دا ده چه مثلا د سر ویښته ئې ببر پریخودلي وی، د بریتو خرنیل. په لاره کښې سټ زوړندولو سره تلل. په مزه مزه حرکت کول، د سجدې نخښه په تندی باندې باقی پریخودل. پیړې جامې اغوستل. د کمبل څادر اغوستل. د هغې لمنې د پنډو پورې پورته ساتل. د جامو شلیدلې کیدل. دا ټولې خبرې ریاکاری ده چه معلومه شی چه دا سړې تابع سنت او د الله پاک نیک بنده دې

کوم خلق چه په جامو سره نمود کوی د هغوی څو طبقات دی. بعض خلق داسې دی چه کپړې شلیدلې. خیرنې او پیړې اچوی چه دا معلومه شي چه هغوی سره د دنیا هیڅ پرواه نشته. او بعض خلق داسې دی چه هغوی په اهل اصلاح او دنیادارو دواړو ډلو کښې مقبول کیدل غواړی په دې وجه ډیر نرې کن او څادرې او رنګین پیوند کار وغیره لټوی چه نه ئې درویش اوګڼړی او نه ئې دنیادار

③ دریم قسم : په قول کښې ریاکاری : په دې کښې د اهل دین ریاکاری داسې ده چه د ریا دپاره د وعظ او نصیحت او د حکمت او پوهې خبره یا د اخبار او آثارو د هغې دپاره یادول چه په روزانه محاورو کښې په کار راشی. د ټولو خلقو مخکښې په ریاکارئ سره شونډې خوزول

④ څلورم قسم : په عمل کښې ریاکاری. مثلا په مانځه کښې د ریاء دپاره تر ډیر وخته پورې قیام. اوږده رکوع او سجده کول. سټ نښکته کول.

⑤ پنځم قسم : په ملاویدونکو کښې ریاکاری : مثلا یو سړې د دې خبرې په تکلف سره غوښتونکې وی چه فلانې عالم یا عابد زما د ملاقات دپاره راشی چه خلقو ته معلومه شی چه دا سړې ډیر دین دار او صاحب حیثیت دې چه ډیر علماء او بزرګان هغه سره تړ راتړ ساتی او برکت حاصلوی یا د ریاکارئ دپاره په کثرت سره د شیوخ او مرشدینو تذکره کوی چه معلومه شی چه د ډیرو اکابرینو نه ئې استفاده کړې ده. (١)

[٦١٣٤] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ. وَحَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا يَقُولُ قَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ قَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - غَيْرَهُ فَدَنَوْتُ مِنْهُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ قَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللَّهُ بِهِ، وَمَنْ يُرَائِي يُرَائِي اللَّهُ بِهِ». [٦٧٣٣]

سلمه بن کهیل رحمه الله فرمائی چه ما د سیدنا جندب رضي الله عنه نه واوریدل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : او ما د سیدنا جندب رضي الله عنه نه علاوه د چا نه هم دا نه دی اوریدلی چه هغه ﴿قال النبی صلی الله علیه وسلم﴾ وئیلې وی، پس زه سیدنا جندب رضي الله عنه ته نزدې شوم نو ما د هغوی نه واوریدل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : څوک چه د شهرت خواهش مند وی، الله پاک به هغه

---

(١) د ذکر شوې قسمونو د نور تفصیل دپاره اوګورئ: احیاء علوم الدین ٣/٢٩٠

مشهور کړی او څوک چه د ښودنې دپاره کار کوی الله پاک به هم د هغه ښودنه اوکړی.

د حدیث مختلف مطلبونه : د دې حدیث مختلف مطلبونه بیان کړې شوې دی:

① یو مطلب خو دا دې چه کوم سړې د شهرت د حاصلولو دپاره، د عزت او مرتبې د حصول دپاره او د خلقو د ښودنې دپاره څه نیک عمل کوی نو الله پاک به په دنیا کښې دننه د هغه بد نیت د خلقو مخکښې ښکاره کړی کوم چه هغه د خلقو نه پټوی او دغه شان به د هغه د رسوایئ او ذلت سبب شی یا د داسې سړی بد نیت او غرض به الله پاک په دنیا او آخرت کښې د خلقو مخکښې ښکاره کړی او دغه شان به خلقو ته معلومه شی چه دا سړې په دې خپل نیک عمل کښې مخلص نه دې، ګویا چه د کوم مقصد او غرض دپاره هغه دا نیک عمل اختیار کړې وو، هغه ورته حاصل نه شو بلکه د هغې برعکس به د هغه فاسد نیت د خلقو مخکښې ښکاره شی. [1]

خو په دې مطلب باندې دا شبه کیدې شی چه ډیر خلق د ریاکارئ د وجې نه ډیر نیک کارونه کوی او دنیوی لحاظ سره هغوی په هغې کښې کامیاب وی او د هغوی ریاکاری او بد نیت د خلقو مخکښې نه راځی.

② یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه کوم سړې خپل یو نیک عمل د خلقو مخکښې د اورولو یا ښودنې دپاره اوکړی، الله پاک به د قیامت په ورځ باندې د هغه نیک عمل ثواب هغه ته واوروی او اوښائی، خو ورکوی به ئې نه. [2]

③ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه کوم سړې یو نیک عمل په خلقو کښې د مشهور کیدو او ښودنې دپاره کوی، الله پاک به د هغه د مقصد مطابق د هغې بدله هغه ته ورکړی او په خلقو کښې به د هغه د عمل شهرت پیدا شی، خو د هغه عمل به په آخرت کښې د حقیقی او لافانی اجر نه محروم وی. [3] په قرآن کریم کښې په سورة هود کښې دی ﴿ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴾ یعنی کوم انسان چه صرف د دنیوی ژوند او د هغې ډول غواړی نو مونږ به هغوی ته د هغوی د نیکو اعمالو بدله په دنیا کښې پوره پوره ورکړو او په دنیا کښې به د هغوی په بدله کښې هیڅ کمې نه کوو (خو په آخرت کښې به د هغوی هیڅ حصه نه وی).

④ او یو معنی دا بیان کړې شوې ده چه کوم سړې په دنیا کښې دننه د خلقو د ښودنې دپاره او د خپل شهرت دپاره څه نیک عمل کوی الله پاک به په آخرت کښې، د هغه فاسد نیت په ټولو خلقو باندې ښکاره کړی، پس حافظ منذری رحمه الله فرمائی:

﴿ أی: من أظهر عمله للناس رياء أظهر الله نيته الفاسدة في عمله يوم القيامة وفضحه على رؤوس الأشهاد ﴾ [4]

---

[1]) فتح الباری ۱۱/۴۰۹، عمدة القاری ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد الساری ۱۳/۴۹۸

[2]) فتح الباری ۱۱/۴۰۹، عمدة القاری ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد الساری ۱۳/۴۹۸

[3]) فتح الباری ۱۱/۴۰۹، عمدة القاری ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد الساری ۱۳/۴۹۸

[4]) ارشاد الساری ۱۳/۴۹۸

حافظ ابن حجر رحمه الله دې مطلب ته معتمد وئيلې دې (١) ځکه چه د آخرت تصريح په بعض احاديثو کښې راغلې ده، پس په مسند احمد او مسند دارمی کښې د سيدنا ابو هند داری رضی الله عنه مرفوع حديث دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿ مَنْ قَامَ مَقَامَ رِيَاءٍ وَسُمْعَةٍ رَاءَى اللهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَسَمَّعَ ﴾ (٢)

يعنی: څوک چه د ښودنې او خلقو ته د اورولو دپاره څه کار کوی. الله پاک به هم د قيامت په ورځ، هغه ته اوښائی او مشهور به ئې کړی (چه هغه د ښودنې دپاره دا عمل کړې وو) او په طبرانی کښې د سيدنا معاذ رضی الله عنه مرفوع حديث دې، د هغې الفاظ دی:

﴿ مَا مِنْ عَبْدٍ يَقُومُ فِي الدُّنْيَا مَقَامَ سُمْعَةٍ وَرِيَاءٍ إِلَّا سَمَّعَ اللهُ بِهِ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ (٣)

يعنی: په دنيا کښې چه څوک هم د رياکارئ او د شهرت خوښولو په مقام باندې وی. د قيامت په ورځ باندې به الله پاک د ټولو مخلوق مخکښې د هغه د بدئ شهرت اوکړی.

قوله: ﴿عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جُنْدَبًا، وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم غَيْرَهُ ﴾: دا د سلمة بن کهيل قول دې، هغوی فرمائی چه ما دا حديث د جندب رضی الله عنه نه اوريدلې دې او د هغوی نه علاوه د بل چا نه ما ﴿ قال النبی صلى الله عليه وسلم ﴾ وئيلو سره نه دې اوريدلې، د هغوی مطلب دا دې چه هغوی د سيدنا جندب رضی الله عنه نه علاوه د بل صحابی نه دا حديث نه دې اوريدلې، د جندب نه سيدنا جندب بن عبد الله بجلی رضی الله عنه مراد دې، کوم چه په صغار صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې وو.

د شارحين بخاری مباحثه: علامه کرمانی فرمائی چه د هغوی مطلب دا دې چه هغه وخت هلته د سيدنا جندب رضی الله عنه نه علاوه بل صحابی موجود نه وو، پس هغوی ليکی:

﴿ مراده لم يبق من أصحاب النبی صلى الله عليه وسلم حينئذ غيره فی ذلك المكان ﴾ (٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله په علامه کرمانی باندې اعتراض کړې دې او وئيلې ئې دی چه سيدنا جندب رضی الله عنه په کوفه کښې وو او د هغوی په ژوند کښې سيدنا ابوجحيفه او سيدنا عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنهما موجود وو، ځکه چه سيدنا ابوجحيفه د سيدنا جندب رضی الله عنه نه شپږ کاله روستو وفات موندلې دې او د سيدنا عبد الله بن ابی اوفی وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې او امام سلمه بن کهيل د دې دواړو نه احاديث نقل کړی دی، په دې وجه د دې مطلب دا نه دې چه هغه وخت هلته څوک صحابی موجود نه وو، لکه چه علامه کرمانی رحمه الله داسې ګڼړلې ده، بلکه مطلب دا دې چه د سيدنا جندب رضی الله عنه نه د دې حديث د اوريدلو نه

---

(١) فتح الباری ٤٠٩/١١
(٢) فتح الباری ٤٠٩/١١ (قلت: اسناده صحيح)
(٣) فتح الباری ٤٠٩/١١ (قلت: اسناده حسن)
(٤) شرح البخاری للكرمانی: ٢٠/٢٣

پس، هغوی د بل یو صحابی نه هم دا حدیث نه وو اوریدلې. (۱)
علامه عینی رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله اعتراض رد کړې دې او وئیلې ئې دی چه د کرمانی په کلام کښې د ﴿ ذلك المكان ﴾ نه د کوفې مراد کولو په ځائې دا هم احتمال دې چه کوم ځائې کښې هغوی د سیدنا جندب رضی الله عنه نه حدیث اوریدلې وو، هغه ځائې مراد وی او مطلب دا وی چه د سماع حدیث په موقع باندې بل څوک صحابی موجود نه وو. علامه عینی رحمه الله فرمائی:
﴿ والعجب من هذا القائل يفسر كلام الكرماني بحسب ما يفهمه ثم يرد عليه ﴾ (۲) یعنی تعجب دې په دې قائل باندې چه د خپل فهم مطابق د کرمانی د کلام تفسیر کوی او بیا پرې رد کوی.
فائده : د جندب په نامه پنځه صحابه کرام رضی الله عنهم : د جندب د نوم پنځه صحابه کرام رضی الله عنهم دی، جندب بن جنادة یعنی ابوذر غفاری رضی الله عنه دا جلیل القدر او مشهور صحابی دې. جندب بن مکین جهنی، جندب بن ضمره جندعی، جندب بن کعب او جندب بن عبدالله البجلی، هم د دوی نه سلمة بن کهیل رحمه الله روایت کړې دې. (۳)
علامه عینی رحمه الله د حافظ دا قول هم رد کړې دې چه د سیدنا ابوجحیفه رضی الله عنه وفات د هغوی نه شپږ کاله پس او د سیدنا عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنهما وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې، ځکه چه د سیدنا جندب بن عبدالله سن وفات په مورخین او ائمه جرح و تعدیل کښې چا هم نه دې لیکلې، د هغوی د وفات سن نه دې معلوم نو دا د شپږو او لسو کالو تعین د چرته نه اوکړې شو. (۴)
علامه مزی رحمه الله په تهذیب الکمال کښې د هغوی تذکره لیکلې ده او د هغوی سن وفات ئې نه دې لیکلې. (۵) علامه ذهبی رحمه الله په سیر اعلام النبلاء کښې لیکلې دی چه د هغوی وفات د ۷۰ هجری په حدود کښې شوې دې. (۶) والله اعلم.

۳۷: بَابُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

د الله پاک په طاعت او عبادت کښې د مشقت اوچتولو او مجاهده کولو فضیلت په دې باب کښې بیان کړې شوې دې، د اخلاق ذمیمه نه خپله تزکیة او اخلاق حسنة خپلول، د ګناهونو نه بچ کیدل او خواهشات د خپلو لاندې کول دا ټول په مجاهده فی الطاعات کښې داخله ده. (۷) د ابو علی دقاق قول دې:

---

(۱) فتح الباری : ۴۰۸/۱۱
(۲) عمدة القاری : ۱۳۲/۲۳
(۳) عمدة القاری : ۱۳۲/۲۳
(۴) عمدة القاری : ۱۳۲/۲۳
(۵) تهذیب الکمال: ۱۳۷/۵، رقم الترجمة : ۹۷۳
(۶) سیر اعلام النبلاء ۱۷۵/۳
(۷) ارشاد الساری ۵۰۰/۱۳

﴿من زين ظاهره بالمجاهدة، حسن الله سرائره بالمشاهدة﴾ (١)
يعنى كوم سړي چه خپل ظاهر په مجاهده ، والا وصفونو، ډولى كړى. الله پاک به د هغه باطن د حق په مشاهده باندې ډولى كړى.
په آيت كريمه كښې دى : ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾ (النازعات : ٤٠) يعنى څوک چه د خپل رب مخكښې د اودريدو نه اويريږي او خپل نفسانى خواهشات منع كړى نو د هغه ځائې جنت دې او په يو بل آيت كريمه كښې دى :
﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ (العنكبوت : ٦٩) او كوم خلق چه زمونږ په لاره كښې مجاهده كوى مونږ هغوى ته خپلې لارې ښايو.
د اهل مجاهده لس خصلتونه : امام عبدالقادر جيلانى رحمه الله په غنية الطالبين كښې د اهل مجاهده لس خصلتونه بيان فرمائيلې دى :
① قسم نه خوړل (كه په دروغه وى او كه رشتينې وى. كه قصدا وى او كه په هيره)
② دروغ نه وئيل.
③ وعده پوره كول.
④ د الله پاک په مخلوق كښې چا سره د بدئ كولو او د تكليف رسولو نه ځان ساتل.
⑤ چاته بد دعا نه كول. اګر كه څوک ظالم ولې نه وى.
⑥ د چا په حق كښې د شرک او كفر او منافقت ګواهى نه وركول.
⑦ د ګناه د څيزونو طرف ته نه په ظاهر كښې نظر كول او نه په باطن كښې.
⑧ په چا باندې خپل بوج نه اچول او د مخلوق بار په خپل سر اوړل.
⑨ د چا طرف ته د طمع لاس نه اوږدول.
⑩ تواضع اختيارول. (٢)
[٦١٣٥] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَمَا أَنَا رَدِيفُ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - لَيْسَ بَيْنِى وَبَيْنَهُ إِلاَّ آخِرَةُ الرَّحْلِ فَقَالَ « يَا مُعَاذُ » . قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ « يَا مُعَاذُ » . قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ « يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ » . قُلْتُ « لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ . قَالَ « هَلْ تَدْرِى مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ » . قُلْتُ اللَّهُ

---

(١) ارشاد السارى ١٣/٥٠٠

(٢) قال الشيخ عبدالقادر الجيلانى رحمه الله احد ائمة الصوفية والاعلام : والاصل فى المجاهدة مخالفة الهوى فيفطم نفسه عن المالوفات والشهوات واللذات، ويحملها على خلاف ما تهوى فى عموم الاوقات. فان انهمك فى الشهوات الجمها بلجام التقوى والخوف من الله، فاذاحرنت ووقفت عند القيام بالطاعات والموافقات ساقها بسياط الخوف وخلاف الهوى ومنع الحظوظ. (وانظر غنية الطالبين (المترجم) مع فتوح الغيب، ص ١٠٢٤)

وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقُّ اللّٰهِ عَلَى عِبَادِهِ أَنْ يَعْبُدُوهُ، وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ». قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللّٰهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللّٰهِ إِذَا فَعَلُوهُ». قُلْتُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللّٰهِ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمْ». [ر ۲۷۰۱]

د سیدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه روایت دې چه زه په سورلۍ باندې په رسول الله ﷺ پسې شاته ناست اوم. سوا د کیجاوې د لرګی نه زما او د رسول الله ﷺ ترمینځه بل یو څیز هم حائل نه وو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل اې معاذ: ما عرض اوکړو لبیك وسعدیك یا رسول الله ﷺ! یا رسول الله ﷺ: زه حاضر یم او تیار یم) بیا لږ ساعت پورې رسول الله ﷺ روان وو. د هغې نه روستو ئې اوفرمائیل : اې معاذ؛ ما عرض اوکړو لبیك وسعدیك یا رسول الله! وې فرمائیل تاته معلومه ده چه د الله پاک په خپلو بندګانو باندې څه حق دې؟ ما اووې الله پاک او هغه رسول ﷺ ښه پوهیږی، وې فرمائیل : د الله پاک په بندګانو باندې دا حق دې چه ښغوی د الله پاک عبادت اوکړی او د هغه سره څوک هم شریک نه کړی. بیا رسول الله ﷺ لږ ساعت روان وو، او وې فرمائیل : اې معاذ؛ ما عرض اوکړو. لبیك وسعدیك یا رسول الله! وې فرمائیل . تاته معلومه ده چه کله بندګان دا کار اوکړی نو د هغوی په الله پاک څه حق دې؟ ما عرض اوکړو. الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهیږی، وې فرمائیل : د الله پاک په بندګانو باندې دا حق دې چه هغوی ته عذاب ورنکړی.

د حدیث الباب خصوصیت: تنبیه : حافظ ابن حجر رحمة الله عليه د دې حدیث په باره کښې لیکی :

﴿هذا من الأحاديث التي أخرجها البخاري في ثلاثة مواضع عن شيخ واحد بسند واحد وهي قليلة في كتابه جدا ولكنه أضاف إليه في الاستئذان موسى بن إسماعيل وقد تتبع بعض من لقيناه ما أخرجه في موضعين بسند فبلغ عدتها زيادة على العشرين وفي بعضها يتصرف في المتن بالاختصار منه﴾ (۱)

یعنی دا د هغه احادیثو نه دې چه د هغې تخریج. په یو سند او متن سره امام بخاری رحمة الله عليه په درې مقاماتو باندې کړې دې او داسې احادیث په صحیح بخاری کښې ډیر کم دی. په یو سند او یو متن سره په دوه مقاماتو باندې تخریج کړې شوې احادیثو بعض علماء کرامو تحقیق اوکړو نو د هغې تعداد د شلو نه پورته وو. بیا د هغې نه په متن کښې لږ شان اختصار هم دې.

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: د ترجمة الباب سره حدیث مناسبت ظاهر دې چه په دې کښې د الله پاک د بندګانو په ذمه حق بیان کړې دې چه هغوی د الله پاک سره څوک نه شریکوی او د هغه د عبادت او طاعت مجاهده اوکړی. کوم ته چه جهاد اکبر وئیلې شی. (۲)

---

(۱) فتح الباری : ۴۱۳/۱۱

(۲) عمدة القاری ۱۳۳/۲۳، ارشاد الساری : ۵۰۰/۱۳

قوله: ﴿لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّ أَخِرَةُ الرَّحْلِ﴾: ﴿ اخرة الرحل ﴾ د كيجاوې پالان ته وائى او ﴿ آخرة ﴾ د خاء په كسرې او الف سره... هغه لرګى ته وائى چه په هغې باندې سور انسان تكيه لګوى. يعنى زما او د رسول الله ﷺ ترمينځه يو لرګې حائل وو او زه په رسول الله ﷺ پسې بالكل متصل نزدې ناست اوم، مقصد ترې نه مبالغه ده چه ما د هغوى نه څه واوريدل. هغه مې ډير د نزدې نه واوريدل. حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ وفائدة ذكره المبالغة فى شدة قربه ليكون اوقع فى نفس سامعه أنه ضبط ما رواه ﴾[1]

قوله: ﴿لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ﴾: ﴿ لبيك ﴾ مفعول مطلق دې، د دې فعل وجوبا محذوف دې. تقديرى عبارت داسې دې، ﴿ الب لك الباباين ﴾ فعل لره حذف كولو سره مصدر د هغې قائم مقام كړې شو، بيا مصدر مزيد فيه لره د زائد د حذف كولو نه پس د ثلاثى مجرد طرف ته واپس كړې شو، پس د دې نه لام جاره لره حذف كولو سره مصدر ثلاثى د كاف ضمير طرف ته مضاف كړې شو نو ﴿ لبيك ﴾ شو. په دې صورت كښې به دا د ﴿ الب بالمكان الهابا ﴾ نه ماخوذ وى، چه د هغې معنى ده په يو ځائې كښې مقيم كيدل نو د ﴿ لبيك ﴾ مطلب شو: زه ستاسو په فرمانبردارئ باندې مقيم او ثابت يم.

د امام خليل نحوى رحمه الله په نزد دا د ﴿ لب يلب ﴾ نه ماخوذ دې. وئيلې شى چه ﴿ دار فلان تلب دارى ﴾ يعنى د فلانى كور زما كور ته بالكل بالمقابل دې. لهذا د ﴿ لبيكَ ﴾ مطلب دا دې:

﴿ انا مواجهك بما تحب اجابة لكَ ﴾ يعنى تاسو چه د كوم څيز زما نه مطالبه كوئ زه ستاسو د مرضئ مطابق هغې ته د مخامخ كيدو دپاره تيار يم.

﴿ سعديكَ ﴾، د سعد متعدى دې، دا د اسعاد معنى كښې دې يعنى د چا مدد كول، دا هم مفعول مطلق دې، د دې فعل هم وجوبا محذوف دې، تقديرى عبارت داسې دې: ﴿ اسعدكَ اسعادا بعد اسعاد ﴾ يعنى زه ستاسو د مدد دپاره تيار يم، ﴿ لبيكَ ﴾ او ﴿ سعديكَ ﴾ اګر چه د تثنيه صيغې دى خو په تثنيه باندې د دلالت كولو دپاره نه دى بلكه په كثرت ا وتكرار باندې د دلالت كولو دپاره دى.[2]

---

[1]) فتح البارى: ٤١١/١١

[2]) د تفصيل دپاره اوګورئ: شرح الجامى ٨٧-٨٨، مخار الصحاح ص: ٥٨٩، والمعجم المفصل فى الاعراب: ٣٨٢/٣

۳۸: باب التَّوَاضُع

د تواضع څو معني بیان کړې شوې دی: ﴿اظهار التنزل عن المرتبة لمن يراد تعظيمه﴾ یعني د چا د تعظیم چه اراده وی د هغه مخکښې د خپلې مرتبې نه ښکته والې او نزول ښکاره کول. (۱)

بعضو وئیلې دی: ﴿هو تعظيم من فوقه لفضله﴾ (۲) یعنی: د خپل ځان نه د اوچت ذات احترام کول د هغه د فضل او فوقیت د وجې نه.

جنید بغدادی رحمه الله فرمائی: ﴿التواضع: خفض الجنان ولين الجانب﴾ یعنی د نرم خوئی نوم دې.
فضیل بن عیاض رحمه الله فرمائی: د حق مخکښې ښکته کیدل، حق اوریدل او د هغې قبلول تواضع ده. (۳)

د سیدنا ابو سعید خدری رضی الله عنه مرفوع حدیث په مسند احمد کښې دې ﴿مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللهُ دَرَجَةً، حَتّٰى يَجْعَلَهُ فِي عِلِّيِّينَ﴾ (۴) یعنی څوک چه د الله پاک دپاره یو درجه تواضع اختیار کړی، الله پاک به هغه ته یو درجه رفعت ورکړی او هغه ته به په اعلی علیین کښې ځائې ورکړی.

امام ترمذی رحمه الله د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه مرفوع حدیث نقل کړې دې:
﴿وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ﴾ (۵) یعنی د الله پاک دپاره چه څوک هم تواضع اختیاروی الله پاک هغه ته رفعت او اوچت والې ورکوی.

امام ابو داؤد رحمه الله د عیاض بن حمار نه یو بل روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:
﴿إِنَّ اللهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتّٰى لَا يَبْغِيَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ وَلَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ﴾ (۶) یعنی الله پاک ماته وحی کړې ده چه تاسو تواضع او عاجزی اختیار کړئ او څوک دې هم په بل ظلم نه کوی او نه دې څوک په بل چا فخر کوی.

[۶۱۳۶] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - كَانَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نَاقَةٌ. قَالَ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ وَأَبُو خَالِدٍ الأَحْمَرُ عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَتْ نَاقَةٌ لِرَسُولِ اللهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

(۱) فتح البارى: ۱۱/۱٤، ارشاد السارى ۱۳/۵۰۰، عمدة القارى ۲۳/۱۳٤
(۲) فتح البارى: ۱۱/۱٤، ارشاد السارى ۱۳/۵۰۰، عمدة القارى ۲۳/۱۳٤
(۳) اوګورئ: عوارف المعارف للسهروردي، الباب الثلاثون في تفاصيل الاخلاق الصوفية: ۱/٤۲۱
(٤) الحديث اخرجه الامام احمد فى مسنده، مسندابى سعيد الخدرى: ٤/۱۹۱، رقم ۱۱۷٤۷، (اسناده ضعيف)
(۵) اخرجه الامام الترمذى فى سننه، كتاب الزهد، باب التواضع: ٤/۲۸، رقم الحديث: ۲۰۲۹ (واخرجه مسلم ايضا)
(۶) الحديث اخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب التواضع ٤/۲۷٤، رقم الحديث: ٤۸۹۵ (اسناده صحيح)

تَسمّى العَضبَاءَ، وَكَانَتْ لاَ تُسبَقُ، فَجَاءَ أعرَابِي عَلَى قَعُودٍ لَهُ فَسَبَقَهَا، فَاشتَدَّ ذَلِكَ عَلَى المُسلِمِينَ وَقَالُوا سُبِقَتِ العَضبَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَن لاَ يَرفَعَ شَيئًا مِنَ الدُّنيَا إِلاَّ وَضَعَهُ». [ر: ۲۷۱۶]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ یوه اوښه وه. چه د هغې نوم عضباء وه (یو څاروي به هم په منډه کښې، د هغې نه مخکښې کیدې نه شو. بیا یو بانډچی په خپله سورلئ باندې سور راغلو او د رسول الله ﷺ نه مخکښې لاړو. په مسلمانانو باندې دا خبره بده اولګیده او وې وئیل چه عضباء شاته پاتې شوه. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د الله پاک دا عادت دې چه هغه په دنیا کښې یو څیز نه اوچتوی مګر هغه پست کوی هم

د حدیث الباب دوه طرق: دا حدیث امام بخاری رحمه الله په دوه طرق سره نقل کړې دې.

① یو طریق د هغوی د شیخ مالک بن اسماعیل. د هغوی د شیخ زهیر بن معاویه ده او هغوی د حمید طویل نه نقل کوی.

② دویم طریق کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ محمد بن سلام دې او د هغوی دوه شیوخ دی. مروان بن معاویه فزاری او ابو خالد احمد. دا دواړه د حمید طویل نه نقل کوی. په حمید باندې دواړه طرق جمع کیږی د ابو خالد نوم سلیمان بن حیان دې.

حدیث الباب. په کتاب الجهاد کښې د باب ناقة النبی ﷺ د لاندې تیر شوې دې.

د ترجمة الباب سره مناسبت: د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت. د دې روایت په دویم طرق کښې د واقع دې جملې سره دې: «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ لاَ يَرْفَعَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ وَضَعَهُ» یعنی: هر یو داسې څیز چه په دنیا کښې ځان اوچت کړی. الله پاک به هغه راښکته کړی.

د دې حدیث نه د رفع او تکبر مذمت او د تواضع ترغیب معلومیږی (۱)

[۶۱۳۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بنُ عُثمَانَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بنُ مَخلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيمَانُ بنُ بِلاَلٍ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بنُ عَبدِ اللَّهِ بنِ أَبِي نَمِرٍ عَن عَطَاءٍ عَن أَبِي هُرَيرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَن عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَد آذَنتُهُ بِالحَربِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبدِي بِشَيءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افتَرَضتُ عَلَيهِ، وَمَا يَزَالُ عَبدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحبَبتُهُ كُنتُ سَمعَهُ الَّذِي يَسمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبطُشُ بِهَا وَرِجلَهُ الَّتِي يَمشِي بِهَا، وَإِن سَأَلَنِي لأُعطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ استَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدتُ عَن شَيءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَن نَفسِ المُؤمِنِ، يَكرَهُ المَوتَ وَأَنَا أَكرَهُ مَسَاءَتَهُ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله پاک فرمائی چه چا زما ولی سره دشمنی اوکړه زما د طرف نه هغه ته اعلان جنګ دې او زما بنده چه زما د طرف نه په هغه باندې فرض کړې شوې څیزونو باندې عمل کولو سره ماته نزدې کیدې شی. په بل

---

(۱) عمدة القاری ۲۳/۱۳۵. ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۱

څيز باندې نه شي كيدې او زما بنده د نوافل په ذريعه ماته قرب حاصلوی. تردې چه زه هغه سره محبت كوم. چه كله زه د هغه سره محبت كوم نو زه د هغه غوږ جوړ شم چه په هغې باندې هغه اوری. او د هغه سترګه جوړه شم چه په هغې باندې هغه ګوری. او د هغه لاس جوړ شم چه په هغې باندې هغه نيول كوی. او د هغه خپه جوړه شم چه په هغې باندې هغه تلل كوی او كه هغه زما نه غواړی نو زه هغه ته وركوم او كه هغه زما د پناه طالب وی نو زه هغه ته پناه وركوم. (كوم كار چه زه كول غواړم) په هغې كښې زه په تردد كښې نه واقع كيږم. لكه چه د هغه مومن د نفس په باره كښې ماته تردد وی كوم چه مرګ نه خوښوی او زه د هغه دا (مرګ لره) ناخوښه ګڼل نه خوښوم.

قوله: ﴿مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ﴾ يعنی څوک چه زما د دوست او ولی سره دشمنی كوی. زه هغه سره د جنګ اعلان كوم

﴿ولی﴾: د فعيل په وزن باندې دې او دا يا خو د اسم مفعول په معنی كښې دې د فعيل وزن د مفعول په معنی كښې استعماليږی. د ولی نه مراد هغه سړې دې د چا امور او معاملاتو ته چه د الله پاک ولايت او نصرت حاصل وی.

په سورة اعراف آيت ۱۹۲ كښې الله پاک فرمائی ﴿ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴾ يعنی الله پاک د صالحين ولايت او نصرت كوی او د هغوی حفاظت كوی.

او يا دا د اسم فاعل په معنی كښې دې يعنی چاته چه د الله پاک په عبادت او طاعت باندې قدرت او ولايت حاصل وی او د هغه عبادات مسلسل جاری وی. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی ﴿ أو هو فعيل مبالغة من الفاعل وهو الذی يتولى عبادة الله وطاعته فعباداته تجری على التوالی من غير أن يتخللها عصيان ﴾ (۱)

څنګه چه د انبياء عليهم السلام دپاره معصوم كيدل ضروری دی هم دغه شان د ولی دپاره هم د الله پاک د نافرمانئ نه محفوظ كيدل ضروری دی (۲)

علامه عينی رحمه الله د ولی په تعريف كښې ليكی

﴿ هو العالم بالله المواظب على طاعته المخلص فی عبادته ﴾ (۳)

﴿ من عاد وليا لی ﴾ ئې او نه فرمائيل بلكه ﴿ لی ﴾ ئې مقدم كړو. اصل كښې ﴿ لی ﴾ د ﴿ وليا ﴾ صفت دې. هغه ئې مقدم كولو سره حال جوړ كړې دې (۴) په دې كښې يو لطيف نكتې طرف ته اشاره كولو سره علامه انور شاه كشميری رحمه الله ليكی

﴿ وإنما قال: «من عادى لی»، ولم يقل: «وليا لی»، تفخيما لشأن العداوة، لأن فی الأول إيذانا بأن عداوة ولی

---

(۱) ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

(۲) ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

(۳) عمدة القاری: ۲۳/ ۳۷

(۴) فتح الباری: ۴۱۶/۱۱، عمدة القاری ۱۳۶/۲۳، ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

كأنها عداوة الله تعالى، بخلاف الثانى ﴾ (١) يعنى ﴿ من عادلى وليا ﴾ ئې اوفرمائيل، او ﴿ من عادوليا لى ﴾ ئې او نه فرمائيل، د عداوت او دشمنئ د معاملې د سخت والى د وجې نه. ځکه چه په اول صورت کښې د دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د يو الله والا سره دشمنى کول الله پاک سره د دشمنئ کولو مترادف ده په بل صورت کښې دا نکته نه حاصليده.

د حديث شريف مطلب دا دې چه کوم انسان چه زما ولى ته تکليف رسوى، هغه ته اذيت ورکوى نو زه هغه سره اعلان جنګ کوم، علامه قسطلانى رحمه الله ليکى:

﴿ وذا ثبت هذا فى جانب المعاداة، ثبت ضده فى جانب الموالاة، فمن والى اولياء الله، اكرمه ﴾ (٢)

قوله: ﴿ وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ ﴾: يعنى بنده چه زما قربت د کومو څيزونو په ذريعه حاصلوى، په هغې کښې د فرائضو نه زيات محبوب څيز زما په نزد نشته. مطلب دا دې چه په فرائضو باندې عمل کولو سره د الله پاک قرب حاصليدلې شى، د بل څه څيز په ذريعه، د دې نه زيات قرب نه شى حاصليدې، د نوافل په ذريعه هم د الله پاک قرب هم هغه وخت حاصليدې شى، چه کله د فرائضو اهتمام وى، فرائض پرېخودلو سره د نوافلو اهتمام کونکې دالله پاک محبوب کله هم نه شى جوړيدې، علامه انور شاه کشميرى رحمه الله په فيض البارى کښې د دې وضاحت فرمائيلې دې. (٣)

قوله: ﴿ وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ ﴾: لکه چه وئيلې شوې دى چه د نوافل نه مراد نوافل مع الفرائض دى، يعنى يو سړې د فرائضو خو اهتمام کوى خو دهغې سره سره هغه د نوافلو کثرت هم اختياروى، نو د الله پاک د محبوبيت درجه بيا مومى.

---

(١) فيض البارى: ٤/٤٢٧

(٢) ارشاد السارى: ١٣/٥٠٢

(٣) قوله: (وما يَزَالُ عَبْدى يَتَقَرَّبُ إلىَّ بالنَّوافل)... إلخ. وههنا بحثٌ للصوفية فى فضل القُرْب بالنوافل، والقُرْب بالفرائض. فقالوا: إن العبدَ فى القُرْبَ الأوّل يصيرُ جارحةً جلَّ مجده، والله سبحانه نفسه يكون جارحةً لعبده فى القُرْب الثانى. وذلك لأنَّ الفَرائضَ مفروضةٌ من الله تعالى على عباده، وليس لهم بُدٌّ من الإتيان بها، فكانوا فيها كالجارحة للرجل. وأمَّا النوافلُ، فالعبدُ يأتى بها بطوعها، من دون عزم عليه. فإذا تقرَّب بها إلى الله تعالى كان اللهُ له كالجارحة. قلتُ: أمَّا كونُ الله تعالى جارحةً للعبد فى القربْ بالنوافل، فذلك نصُّ الحديث. وأمَّا ما ذكروه فى القرب بالفرائض، فلا لفظَ له فى الحديث. إلاَّ أنَّهم أخذوه بالمقابلة. والذى تبيَّن لى أن القربَ فى الفرائض أزْيَدُ وأكملُ، فإنه يَجْلِبُ المحبوبيةَ له تعالى من أوّل الأمر. بخلاف القُرْب فى النوافل، فإنها تَجْلِبُ المحبوبيةَ تدريجاً، وإن كانت ثمرتُها فى الانتهاء أيضاً هى المحبوبيةُ. ولكن ما يَحْصُلُ من النوافل آخراً يَحْصُلُ من الفرائض أوّلاً، فأنَّى يستويان وإليه تُرْشِدُ ألفاظُ الحديث، فإنَّه قال فى الفرائض: «ما تقرَّب إلىَّ عبدى بشىء أحَبَّ إلىَّ ممَّا افترضتُ عليه»، فجعل مفروضَه أحبَّ إليه من أوّل الأمر، وجعل ثمرتَه القربَ. بخلاف النوافل، فإنَّ القُرْبَ منها تدريجيٌّ، يتدرَّجُ العبدُ إليه شيئاً فشيئاً. وبالجملة أنَّهما فى النتيجة سواء، وهى المحبوبيةُ، غير أنَّها تَحْصُلُ بالفرائض أوّلاً، وبالنوافل ثانياً. (فيض البارى: ٤/٤٣٠)

قوله: ﴿فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ﴾: الله پاک فرمائی چه کله زه د هغه بندد سره محبت کوم نو د هغه غوږ جوړ شم، چه په هغې سره هغه اوری. سترګې ئې جوړې شم چه په هغې سره هغه ګوری

د حديث الباب مختلف مطلبونه: ظاهره ده چه دا الفاظ په خپله حقيقى معنى كښې نه دى. الله پاک د جسم او د جسم د لوازماتو نه پاک او منزه دې. په دې وجه د دې مجازى معنى اخستلې شوې ده او لاندې ذکر شوې مطالب بيان کړې شوې دى:

① په دې سره د الله پاک د نصرت او تائيد طرف ته اشاره ده او مقصد دا دې چه کوم بنده د الله پاک محبوب جوړ شى. د هغه دا اندامونه د الله پاک په نصرت او تائيد سره چليږى. حرکت کوى او کار کوى. مشهور صوفى بزرګ ابو عثمان حيرى د دې معنى وضاحت کولو سره فرمائى: ﴿معنى الحديث: كنت اسرع الى قضاء حوائجه من سمعه فى الاستماع، وعينه فى النظر، ويده فى اللبس، ورجله فى المشى﴾ يعنى زه د هغه حاجتونه زر پوره کوم، د هغه د حاسه سمع نه په اوريدو کښې، د هغه د سترګو نه په ليدو کښې، د هغه د لاس نه په مس کولو کښې او د هغه د قدم نه په تلو کښې، د دې حاصل هم دا دې چه د الله پاک نصرت او تائيد داسې بنده ته حاصل وى. (١)

② دويمه معنى دا بيان کړې شوې ده چه سمع او بصر د اسم مفعول مسموع په معنى کښې دې او مطلب ئې دا دې چه داسې بنده صرف زما ذکر اورى، زما د قدرتونو کرشمې ګورى او صرف زما په مرضئ باندې د هغه لاسونه او خپې وړاندې ځى. (٢)

③ بعض حضراتو وئيلې دى چه دلته د حافظ لفظ په طور د مضاف محذوف دې. تقدير د عبارت داسې دې: ﴿كنت حافظ سمعه الذى يسمع به، فلا يسمع الا ما يحل سماعه، وحافظ بصره﴾، يعنى زه د هغه د غوږونو او د هغه د نظر حفاظت کوم او دغه شان هغه د ګناه او نافرمانئ نه محفوظ وى. (٣)

④ بعض علماء کرامو وئيلې دى چه دا په طور د مثال دې او مطلب ئې دا دې چه څنګه سترګې، لاسونه او نور جوارح انسان ته محبوب وى زه هم ورته دغه شان محبوب شم او هغه زما نافرمانى نه کوى. (٤)

قوله: ﴿وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ﴾: زه چه يو کارکوم نو په هغې کښې تردد نه کوم. څنګه چه د يومومن په روح اخستلو کښې ماته تردد وى. (١)

---

(١) فتح البارى: ٤١٨/١١، ارشاد السارى: ٥٠٣/١٣، عمدة القارى: ١٣٨/٢٣

(٢) فتح البارى: ٤١٨/١١، ارشاد السارى: ٥٠٣/١٣، عمدة القارى: ١٣٨/٢٣

(٣) عمدة القارى: ١٣٨/٢٣

(٤) فتح البارى: ٤١٨/١١

مقصد دا دې چه زه کوم کار هم کوم نو په هغې کښې ماته تذبذب او تردد نه وی چه دا کار کول پکار دی یا نه، سوا د مومن د روح اخستلو نه، چه په هغې کښې راته تردد وی چه روح ئې قبض کړې شی یا نه؟ ځکه چه مومن مرګ نه خوښوی او زه هغه تکلیف نه خوښوم.
ظاهره ده چه د تذبذب نسبت د الله پاک طرف ته حقیقی معنی کښې صحیح نه دې ځکه چه تردد یو انفعالی کیفیت دې کوم چه د کمزورئ علامت وی او الله پاک د هر قسم انفعالیت نه پاک او منزه دې.
په دې وجه باندې دلته د تردد نسبت د الله پاک طرف ته مجازا دې او مراد د دې نه د ملائکو تردد دې کوم چه د یو مومن بنده د روح قبض کولو دپاره څی، د سیدنا موسی علیه السلام د روح قبض کولو دپاره چه کله فرشته لاړه او اجازت ئې اوغوښتلو نو هغوی د فرشتې نه سپیړه ویستلې او چونکه دا فرشتې د الله پاک حکم سره څی، په دې وجه الله پاک د تردد نسبت خپل ځان ته اوکړو. [۲]

قوله: ﴿يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ﴾: ﴿مساءة﴾ (د میم په فتحې سره) مومن سړې مرګ ناخوښه ګڼړی. (چه دروح د وتلو په وخت ئې ډیر تکلیف وی) او زه د هغه تکلیف ناخوښه ګڼړم، د دې دوه مطلبونه بیان کړې شوې دی.

---

[۱]) علامه انور شاه کشمیری رحمه الله د دې جملې متعلق په فیض البارى کښې ډیره نفیس نکته لیکلې ده. لاندې د هغوی کلام نقل کولې شی!
قوله: (وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ)... إلخ. لا ريبَ أن الترددَ فى جَنابه تعالى مُحَالٌ، ولكنَّه جيء به على شأن خاطر عباده. ليَعْلَمُوا مَا قدرِهم عند ربِّهم. وليس له لفظٌ لمثل هذا الموضع في عالمهم إلاَّ هو. فحادثهم بحسب مجاری عُرفهم. هذا بحسَب الجليِّ من النظر، وعند تدقيق النظر يَظْهَر أن التفاته تعالى إلى أمرين متعارضين هو الذى عَنَى بالتردُّد، وعَبَّر عنه. فإنَّ اللهَ تعالى يتوجَّه أوَّلاً إلى توفِّى العبد. ثم إلى مَلاَلة العبد من موته. ولا بدَّ له منه فى الدنيا. فكأنَّه مادةُ التردُّد للعبد. فإنَّ العبدَ إذا تردَّدَ فيما تتعارضُ فيه الجهات. فلا يَسْنَحُ له الترجيح. فيحدث له فيه التردُّد لا مَحَالَةَ. واللّهُ سبحانه بريءٌ عن التردُّد. ولكنَّه عبَّر عنه فى اللفظ. لكونه مادتَّه عندهم. بعبارة أخرى: إنص العبدَ يكره موتَه، ومَلَكُ الموت يجيء لتوفَّاه. فحدث صورة التصادم والتقابل. وتلك الصورة سُمِّيت بالتردُّد. وإلاَّ فلا تردُّد فى جَنَابه تعالى. فإنَّه فعَّالٌ لمَا يَشَاءُ. وحاكمٌ لمَا يريدُ. ثم إنَّ تلك الصورة أيضاً في المواطن التحتانية، وأمَّا فى الفوَق. فلا شيءَ منه. وهَذا كما في الحديَث: «إن البلاَ يَنْزِلُ من السماء، وتَصْعَدُ الصدقةُ إليه. فلا يزالان يَتَصَارَعَان إلى يوم القيامة. حتى لا يَنْزِلَ هذا، ولا يَصْعَدَ هذا»، أوَ كما قال. فأمعن النظرَ فيه، هل يُوهمُ في الظاهر أن الصدقةَ تَرُدُّ من القَدَر شيئاً. والوَجهُ فيه: أنَّ هذا التصارعَ إنَّما هو فى عالم الأسباب، وأمَّا عندَ ربك فقد جَفَّ القلمُ بما هو كائنٌ. وقَد عُلمَ من قبل أنَّ هذا البلاَ يُرَدُّ عنه لأجل صدقته. ولمَّا كان ردّه من صدقته. لا بدَّ أن يَظْهَرَ هذا التعليقُ أيضاً فَى موطن، وهو كما فى الحديث. فهكذا لا تردُّد عند ربِّك أصلاً. ولكن لمَّا كانت مادةُ التردُّدَ ممَّا تتجاذبُ فيها الجهاتُ، وهى متحقِّقة فيما نحن فيه، عبَّر عنه بالتردُّد بحسب هذا الموطن، مع أنَّه لا تردُّد عند ربك. فإنَّه لا صباحَ عنده ولا مساءَ، فافهم. (فيض البارى : ٤/٤٣٠-٤٣١)
[۲]) فتح البارى : ٤٢٠/١١، ارشاد السارى : ٥٠٣/١٣، عمدة القارى : ١٣٨/٢٣

① الله پاک فرمائي چه مومن، مرګ لره د دې سختئ او د روح د بدن نه د جدايئ د تکليف په وجه باندې ناخوښه ګڼړی او ماته د هغه دا تکليف خوښ نه دې. دا مطلب نه دې چه الله پاک ته د مومن مرګ نه دې خوښ. ځکه چه مرګ خو هغه لره الله پاک سره يوځائې کونکی دې، بلکه مطلب دا دې چه روح قبض کيدو سره چه هغه ته کوم طبعي تکليف وی، د هغه د وجې نه الله پاک اووې ﴿ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ ﴾ [1]

② دويم مطلب ئې دا دې چه مومن خو مرګ ناخوښه ګڼړی خو زه د هغه دپاره په دنيا کښې د اوږد ژوند مشکلات او تکاليف ناخوښوم. په دې وجه هغه خپل ځان ته راوبلم. يعنې د ﴿مساءة﴾ نه د دنيا د اوږد ژوند تکليفونه دی او مصيبتونه دی، چه کله انسان بوډا او ضعيف عمر ته اورسيږی، په بيماريانو کښې اخته شي نو د دنياوی ژوند دا اذيت چونکه الله پاک ته د مومن دپاره ناخوښه ده، په دې وجه الله پاک هغه لره خپل ځان ته د رابللو فيصله اوفرمائی او حال دا چه مومن مرګ لره ناخوښه ګڼړی. [2]

په دې حديث کښې الله پاک د اولياء الله مقام او مرتبه بيان فرمائيلې ده چه که د مرګ د روستو کيدو ګنجائش وې نو الله پاک به د هغوی په حق کښې هغه هم روستو کړې وې ځکه چه الله پاک ته خپل داسې بندګان ډير ګران او نزدې دی.

په حديث الباب باندې اعتراض او د هغې جواب : په حديث الباب کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ خالد بن مخلد قطوانی دې، علامه ذهبی رحمه الله په ميزان الاعتدال کښې د مختلف محدثين او ائمه جرح و تعديل رائې د هغوی په باره کښې نقل کړی دی. په هغوی کښې ډيرو حضراتو هغوی ته ضعيف وئيلې دې، پس امام احمد رحمه الله فرمائی ﴿ له مناکير ﴾، امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی ﴿ يکتب حديثه ولايحتج به ﴾ [3]

ابن سعد رحمه الله فرمائی ﴿ منکر الحديث مفرطا في التشيع ﴾ [4] امام ابن عدی رحمه الله په الکامل فی ضعفاء الرجال کښې د هغوی ذکر کړې دې او د هغوی لس احاديث نقل کولو سره ئې ټولو ته نسبتا منکر وئيلې دی. [5] علامه ذهبی رحمه الله د حديث الباب ذکر کولو سره فرمائی ﴿ هذا حديث غريب جدا ﴾ که د صحيح بخارئ هيبت نه وې نو محدثينو به دا د خالد بن مخلد په منکر احاديثو کښې شمار کړې وې. [6]

علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله نه علاوه بل چا هم د هغه نه نقل نه دې کړې،

---

[1]) فتح البارى : ٤٢٠/١١، ارشاد السارى : ٥٠٣/١٣، عمدة القارى : ١٣٨/٢٣

[2]) فتح البارى : ٤٢١/١١، ارشاد السارى : ٥٠٣/١٣، عمدة القارى : ١٣٨/٢٣

[3]) اوګورئ : ميزان الاعتدال ٦٤٠/١، رقم الترجمة : ٢٤٦٣

[4]) ميزان الاعتدال ٦٤٠/١، رقم الترجمة : ٢٤٦٣

[5]) الکامل فی ضعفاء الرجال : ٣٦/٣، رقم : ٥٩٥

[6]) ميزان الاعتدال ٦٤٢/١، رقم الترجمة : ٢٤٦٣

شريک بن عبدالله په دې کښې متفرد دې او هغه حافظ نه دې، او د دې سند نه علاوه په بل يو سند سره هم دا حديث نه دې روايت شوې او زما خيال دې چه په مسند احمد کښې دا نشته. (١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په مسند احمد کښې خو يقينا دا روايت نشته خو دا وئيل چه په بل څه سند سره نه دې روايت کړې شوې، صحيح خبره نه ده. ځکه چه دا روايت د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه علاوه د لاندې ذکر شوې صحابه کرامو رضي الله عنهم نه روايت کړې شوې دې:

① د سيده عائشه رضي الله عنها نه ..... د هغوی روايت امام احمد او امام بيهقی په کتاب الزهد کښې او ابو نعيم په حلية الاولياء کښې نقل فرمائيلې دې.

② د سيدنا ابو امامة الباهلی رضي الله عنه نه ..... د هغوی روايت طبرانی او بيهقی په زهد کښې نقل فرمائيلې دې او د هغې سند ضعيف دې.

③ د سيدنا علی رضي الله عنه د هغوی روايت سماعی په مسند علی کښې نقل کړې دې.

④ د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه، د هغوی روايت امام طبرانی په ضعيف سند سره نقل فرمائيلې دې.

⑤ د سيدنا انس رضي الله عنه نه ..... د هغوی روايت ابويعلی، بزار او طبرانی نقل کړې دې، خو د هغې سند هم ضعيف دې.

⑥ سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه .... د هغوی روايت امام طبرانی رحمه الله نقل فرمائيلې دې او د هغې سند حسن غريب دې.

⑦ د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه .... د هغوی روايت امام ابن ماجة په سنن کښې او ابو نعيم په حلية الاولياء کښې نقل فرمائيلې دې او د دې سند هم ضعيف دې.

بهر حال اګر چه انفرادی طور دا سندونه ضعيف دی، خو د اووه مختلف صحابه کرامو رضي الله عنهم نه په مختلف طرق سره د دې مفهوم حديث منقول کيدل، په دې باندې دلالت کوی چه د دې حديث اصل ضرور دې. (٢)

علامه انور شاه کشميری رحمه الله په علامه ذهبی رحمه الله باندې رد کولو سره فرمائي:

(ومرّ عليه الذهبيُّ في «الميزان»، وقال: لولا هيبةُ الجامعِ لقلتُ فيه: سبحان الله. وكان الذهبيُّ لم يتعلّم علمَ المنطق، قلتُ: إذا صحّ الحديثُ، فَلْيَضَعْهُ على الرأس والعين، وإذا تعالى شيءٌ منه عن الفهم، فَلْيَكِلْهُ إلى أصحابه، وليس سبيلُه أن يُجَرِّحَ فيه، أمّا علماءُ الشريعة فقالوا: معناه أنّ جوارحَ العبد تصيرُ تابعةً للمرضاة الإلهية، حتّى لا تتحرّكُ إلا على ما يرضى به ربُّه. فإذا كانت غايةُ سمعِه وبصرِه وجوارحِه كلِّها هو اللهُ سبحانه، فحينئذٍ صحّ أن يقالَ: إنه لا يَسمعُ إلا له، ولا يتكلّمُ إلا له، فكأنّ اللهَ سبحانه صار سمعَه وبصرَه، قلتُ: وهذا عدولٌ عن حقّ الألفاظ، لأنّ قولَه: «كنتُ سمعَه»، بصيغة المتكلّم، يَدُلُّ على أنّه لم يبق من المتقرّب بالنوافل

---

(١) ميزان الاعتدال ٦٤٢/١

(٢) فتح البارى ٤١٥/١١، وارشاد السارى ٥٠٤/١٣

إلا جسده وشحمه، وصار المتصرف فيه الحضرة الإلهية فحسب، وهو الذى عناه الصوفية بالفناء فى الله، أى الانسلاخ عن داوى نفسه، حتى لا يكون المتصرف فيه إلا هو. وفى الحديث لمعة إلى وَحْدَةِ الوجود. وكان مشايخنا مولعين بتلك المسألة إلى زمن الشاه عبد العزيز. أما أنا، فلستُ بمتشدد فيها:

و من عَجَبٍ انّى أحِنُّ اليهم   واسألُ عنهم دائماً، و هم معى
وتبكيهم عينى، وهم فى سوادها   وتَشْتَاقُهم روحى، وهم بين أضلُعى [1]

يعنى : حافظ ذهبى رحمه الله په ميزان الاعتدال كښې په دې حديث باندې نقد كولو سره فرمائيلې دى چه كه د صحيح بخارى رعب مانع نه وې نو د دې حديث متعلق به ما به (د طنز په طور) سبحان الله ! وئيلې وې...

اصل كښې حافظ ذهبى رحمه الله د علم منطق نه ناخبر وو، زما په خيال كښې د يو حديث صحت ثابت شى نو هغه په سر سترګو باندې كيخودل پكاردى او كه د هغې مفهوم او معنى ډير اوچت وى نو په داسې صورت كښې د هغې متعلق په تندئ سره فيصله كولو باندې هغه فورا رد كول يا په هغې كښې جرح كول مناسب طريقه نه ده، بلكه په داسې صورت كښې دمعانى حديث ماهرين (فقهاء كرام) طرف ته رجوع كول پكار دى.

پس علماء شريعت د دې حديث دا معنى بيان كړې ده، د بنده اندامونه د الله پاک د رضا داسې تابع شى چه د الله پاک د رضا نه بغير هغه حركت هم نه كوى او چه كله دا كيفيت دې درجې ته اورسيږى چه د هغه غوږونه، سترګې او نور جوارح ، اول او اخر مقصد او غاية د الله پاک ذات مقدسه جوړ شى نو دې وخت كښې دا وئيلې شى چه دا بنده چه اورى نو صرف د الله پاک دپاره او څه چه وائى نو صرف د الله پاک دپاره، ګويا الله پاک د هغه غوږ او سترګه شى. زما په خيال كښې د دې مطلب معنى سره الفاظ حديث مطابقت نه ساتى بلكه په دې سره د الفاظو حق ضائع كيږى، ځكه چه په حديث مبارک كښې «كنت سمعه» الفاظ په صيغه د متكلم سره راغلې دى، چه د هغې نه دا خبره معلوميږى چه د نوافلو په ذريعه باندې قرب حاصلونكې بنده ګويا فناء (او بې اختياره) شى او د هغه خو صرف ظاهرى جسم او بدن په نظر راځى، ګينې په حقيقت كښې هغه پوره په پوره د الله پاک د تصرف لاندې شى او د هغه د ټول بدن نه صرف د الله پاک د مرضئ او منشاء مطابق افعال صادريږى، دې كيفيت ته حضرات صوفياء فناء فى الذات يا فناء فى الله نه تعبير كوى، په دې حديث كښې د مسئله وحدة الوجود طرف ته هم اشاره ملاويږى. د شاه عبدالعزيز پورې زمونږ ټول مشائخ په دې مسئله كښې ډيره دلچسپى اخستله، خو زه په دې باره كښې د تشدد نه ځان ساتم.

① تعجب دې چه زه هميشه د هغوى دپاره پريشانه يم او د هغوى په باره كښې تپوس كوم حال دا چه هغه ماسره وى.

② زما سترګې د هغوى دپاره ژړيږى، حال دا چه هغه زما د سترګو په ګاتى كښې اوسيږى

[1]) فيض البارى : ٤٢٨/٤

او زما روح د هغوی دپاره بې صبره وی حال دا چه هغه زما د پښتو ترمینځه او سیږی. (١)

١) مولانا بدر عالم میرتهی رحمه الله د فیض الباري په حاشیه او په ترجمان السنة کښې د انور شاه کشمیری رحمه الله د دې کلام نور هم وضاحت کړې دی. هغوی لیکی:

د دوه انسانانو ترمینځه د محبت مراحل سر کولو سره ډیر کرته داسې اثرات په نظر راځی چه د هغې لیدلو سره یو پردې سرې هم لیدلو سره دا اندازه کوی چه ضرور په دې دوه کسانو کښې داسې تاثر اود مغلوبیت تعلق دې کوم چه د هغه ظاهر هم مسخر کړې دې او هغه ګوری چه د ناستې ولاړې د مرحلو نه تیریدلو سره د هغه په خط او خال کښې هم د یو شان والی صفت پیدا شوې دې. چه کله د خواهش اتحاد، د ارادې اتحاد، د جذباتو د اتحاد سره د ظاهر اتحاد هم په نظر راځی نو د دې اتحاد د صحیح ترجمانئ دپاره د لفظ اتحاد نه سوا هیڅ دویم لفظ نه ملاویږی!

من توشدم تومن شدی من تن شدم تو جان شدی

تا کس نه گوید بعد ازین من دیگرم تو دیگری

متنبی وائی: ما الخل الا من اود بقلبه :: واری بطرف لا یری بسوائه

د فارسئ او عربئ شاعرانو چه د آثار محبت د ادا کولو دپاره چه د کوم مناسب تعبیر انتخاب کړې دې هغه لفظ د اتحاد دې خو په دې الفاظو سره چاته دا شبه نه دی کیدل پکار چه د دې اتحاد د وجې نه د هغوی حقیقی اثنینیت باقی نه پاتې کیږی بیا چه د مخلوق په دائره کښې په دې الفاظو سره دا ښکاره غلط فهمی نه پیدا کیږی نو د خالق او مخلوق ترمینځه په څه تعبیری توسع سره د عقیدې غلط فهمی نه پیدا کیږی نو د خالق او مخلوق ترمینځه په یو تعبیری توسع سره د عقیدې غلط فهمی ولې پیدا کیږی. بیشکه چه کله یو بنده د عبدیت په لاره باندې روان شی او د فرائضو او نوافلو په سبب د عجز ونیاز قدمونه اوچتوی نو دا اندازه کول ګران نه دی چه اوس د هغه ظاهر او باطن لره د الوهیت سلطان پوره پوره مسخر کړې دې، که هغه اوری نو هم هغه اوری د کومې چه ورته الله پاک د اوریدلو امر کړې دې، که هغه ګوری او خبرې کوی نو هم هغه ګوری او وائی د کوم چه هغه ته اجازت ورکړې شوې دې، که هغه خپل لاس یا قدم اوچتوی نو هم هلته ئې اوچتوی چرته چه د هغه مولې د هغه دپاره اوچتول خوښ کړې دی. د هغې نه علاوه نه هغه اوری نه ګوری او نه بل څه ادنی حرکت کوی نو د دې محبت د تړون د اظهار دپاره ضرور هم هغه الفاظ اختیارول پکار وی کوم چه د دې موقع او محل دپاره مانوس دی بیا چه څنګه هلته د دې الفاظو ښکاره مطلب صرف د دې محبت د رشتې ترجمانی ده هم دغه شان دلته هم د دې الفاظو دلته ښکاره مطلب هم دا دې چه اوس دا بنده د محبت دره باندې تیریدلو سره د خپل مولې په رضا او تسلیم کښې فنا شوې دې او د امر شریعت داسې مطیع او منقاد شوې دې لکه یو ښه اس چه د خپل سور د اشاراتو، نه د هغه اس حس او حرکت خپل دې او نه د دې بنده نقل او حرکت خپل، په کتلو کښې خو دې خپله اودریږی او حرکت کوی او په حقیقت کښې د هغه حس او حرکت د هغه د مالک دې د هغه جوارح د هغه د ارادې مظاهر جوړ شوې دی چه هر کله د مخلوق قوت ارادی دې درجه فنا کیږی چه د هغه حرکت او سکون د بل د ارادې تابع شی نو بیا د هغه حکم د هم هغه صاحب اراده تابع شی. د سپی په شان خبیث ځناور د معلم کیدو سره چه کله خپل قوت ارادی فناء کړی او په ټول بدن سره د خپل مالک د رضا تابع شی نو شریعت د هغه د جوارح خپل هیڅ حکم باقی نه دې پریخودلې بلکه کوم چه د هغه د مالک حکم دې د هغه هم هغه حکم دیپه دې وجه که هغه سپې د مسلمان وی نو د هغه ښکار حلال دې او که د کافر وی نو د هغه ښکار حرام دې. د دې مطلب دا دې چه د دومره درجې فنائیت نه پس اوس دا ښکار د سپې بالکل نه دې بلکه د هغه د مالک دې که هغه مسلمان وو نو دا هم حلال دې هم دغه شان چه کله بنده خپله اراده فنا کړی نو بیا دا اطلاق صحیح کیږی چه د هغه سمع او بصر د الله پاک د ارادې مظهر جوړ شوې دی، تاسو اوکتل چه... [بقیه برصفحه آئنده...

د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ① شارحين حديث د ترجمة الباب سره، د دې حديث مختلف مناسبتونه بيان فرمائيلې دى:

① علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه په دې حديث كښې د نوافل په ذريعه د الله پاک د قربت د حصول ذكر دې او دا تقرب چونكه په انتهائى تواضع او د الله پاک په دربار كښې د حد درجه عاجزئ اختيارولو نه بغير نه حاصليږى، په دې وجه دې مناسبت سره حديث الباب د باب التواضع د لاندې ذكر كړې شو. (1)

علامه گنگوهى رحمه الله هم دې ته نزدې نزدې خبره ارشاد فرمائيلې ده چه په روايت كښې د عبادت او مانځه ذكر دې او مونځ د انتهائى درجې خضوع او تواضع وى، په روايت كښې په دې تواضع باندې مرتب كيدونكې ثمره يعنى د رب په نزد د قبوليت او اوچتې درجې د حصول درجه ده. (2)

② حافظ ابن حجر او علامه قسطلانى رحمهما الله فرمائى چه په ترجمة الباب كښې د ﴿ من عادى لى وليا ﴾ نه په فهم كښې راځى ځكه چه د هغې تقاضا دا ده چه د الله پاک د دشمنئ نه انسان ځان بچ كړى او هغوى سره د محبت دوستئ او اكرام والا معامله اختيار كړې شى او د بزرگانو دوستى او اكرام، تواضع نه بغير نه شى حاصليدې. (3)

③ شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله فرمائى چه په ترجمة الباب كښې د ﴿ من عادى لى وليا ﴾ نه ثابتيږى چونكه متواضع انسان د چا سره دشمنى نه كوى، پاتې لا دا چه د الله پاک د دوستانو سره دشمنى اوكړى، پس حضرت ليكى:

﴿ والاوجه عند هذا العبد الضعيف ان الترجمة فى قوله : من عادى لى وليا .... فان المتواضع لا يعادى احدا فضلا عن الاولياء ﴾ (4)

٣٩: باب قَولِ النَّبِى صلى الله عليه وسلم «بُعِثتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ».

(وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ)

امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د قيامت قرب بيان كړې دې، د سورة نحل كوم آيت كريمه

...بقيه ازحاشيه گذشته] د فناء او ارادې دې مرحلې ته رسيدلو سره ځنګه يو سپې د خپل مالک حكم اختيار كړى خو چه كله يو انسان د شريعت د متابعت په ځائې د هغې مقابله كوى نو بيا د هغه حكم د ځناور نه بدتر شى. (ترجمان السنة : ١/٣١٤)

(1) شرح الكرمانى للبخارى : ٢٠/٢٣

(2) لامع الدرارى : ٧٨/١٠

(3) فتح البارى : ٤٢١/١١، ارشاد السارى ٥٠٤/١٣

(4) تعليقات لامع الدرارى : ٧٨/١٠

چه ئې ذکر کړې دې، د هغې ترجمه دا ده : د قيامت معامله به د سترګې د رپ برابر وی يا د دې نه کم وخت. بيشکه الله پاک په هر يو څيز باندې قادر دې.

[۶۱۳۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ هَكَذَا» وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا. [ر: ۴۶۵۲]

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه او قيامت دومره نزدې نزدې رالیږلې شو او رسول الله ﷺ د خپلو دواړو ګوتو په اشاره باندې د هغه قرب بيان کړو، بيا ئې دا دواړه خوارهٔ کړل.

د امام بخاری رحمه الله شيخ سعيد بن محمد بن الحکم بن ابی مريم دې، د هغوی شيخ ابوغسان دې، چه د هغه نوم محمد بن مطرف دې او ابوحازم د سلمة بن دينار کنيت دې.

قوله: ﴿بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ﴾: ﴿بُعِثْتُ﴾ : د ماضی مجهول واحد متکلم صيغه ده او ﴿الساعة﴾ مرفوع دې، ځکه چه د هغې عطف د ﴿بُعِثْتُ﴾ په ضمير متکلم باندې دې او په ضمير متصل باندې د ضمير منفصل سره د تاکيد راوړلو نه بغير چونکه د اسم ظاهر عطف صحيح نه دې، په دې وجه ئې د هغې نه پس د ضمير متصل د تاکيد په طور ﴿انا﴾ ضمير منفصل راوړلو. چه د اسم ظاهر عطف پرې صحيح شي. (۱)

بعض حضراتو په دې ترکيب باندې اعتراض کړې دې چه په ضمير متکلم باندې عطف صحيح نه دې، ځکه چه ﴿بعثت الساعة﴾ (قيامت مبعوث کړې شو) نه شی وئيلې کيدې، ځکه چه دا هغه وخت وئيلې شی چه کله د مخکښې نه څه څيز موجود وی او بيا هغه راوليږلې شی او اوچت کړې شی او حال دا چه قيامت خو راتلونکې دې، د مخکښې نه موجود نه دې.

د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه چونکه د قيامت راتلل يقينی دی، په دې وجه دا په منزله د موجود منلو سره دا لفظ استعمال کړې شو. (۲)

د ابو البقاء عکبری په نزد په ﴿بعثت انا والساعة﴾ کښې واؤ د مع په معنی کښې دې او ﴿الساعة﴾ د مفعول معه کيدو په صورت کښې منصوب دې. (۳)

خو قاضی عياض د رفع والا صورت ته احسن وئيلې دې. (۴)

قوله: ﴿وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا﴾: رسول الله ﷺ خپلې دواړه ګوتې خورولو سره اشاره اوفرمائيله. زه او قيامت دواړه يو بل ته دومره نزدې يو، د دوه ګوتو نه مينځنۍ او د

---

۱) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

۲) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

۳) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

۴) فتح الباری : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاری : ۱۳۹/۲۳

شهادت گوته مراد ده پس د کتاب التفسیر په روایت کښې د دې تصریح ده. (۱)
د حدیث دوه مطلبونه : د دې حدیث شریف دوه مطلبونه بیان کړې شوې دی:
① دا دواړه گوتې چونکه یو بل سره متصل او نزدې دی، په دې وجه د رسول الله ﷺ مطلب دا وو چه زما او د قیامت ترمینځه فاصله ډیره زیاته نه ده، او زما نه پس د دې وقوع ډیر زیات لرې نه دې، یو بل ته نزدې او متصل دی، په مینځ کښې نه بل څوک نبی راځی او نه به یو امت راشی، څنګه چه د دې دوه گوتو ترمینځه بله گوته نشته. علامه توربشتی رحمه الله دا معنی بیان کړې ده. (۲)
② دویم مطلب دا دې چه په دې دوه گوتو کښې د مینځ والا گوته لړه شان لویه وی او په دې کښې لړه شان اضافه وی، د دې قلیل اضافې طرف ته اشاره ده چه زما او د قیامت ترمینځه دومره لړه شان فاصله ده، پس قاضی بیضاوی رحمه الله فرمائی :
﴿ معنی الحدیث ان نسبة تقدم بعثه صلی الله علیه وسلم علی قیام الساعة کنسبة فضل احدی الاصبعین علی الاخری ﴾ (۳)
او په دواړو معنو کښې خپل مینځ کښې هیڅ تضاد نشته، د اتصال طرف ته هم اشاره کیدې شی او د قلیل فاصلې طرف ته هم اشاره کیدې شی.
[۶۱۳۹] حَدَّثَنِي عَبْدُاللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ-هُوَالْجُعْفِي-حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍحَدَّثَنَا شُعْبَةُعَنْ قَتَادَةَ وَأَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «بُعِثْتُ أَنَاوَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ»
د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زه او د قیامت ورځ د دې «دواړو گوتو» په شان «نزدې نزدې» رالیږلې شوې یو.
[۶۱۴۰] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍعَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ «بُعِثْتُ أَنَاوَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ». يَعْنِي إِصْبَعَيْنِ. تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ.
د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زه او قیامت د دې دواړو په شان رالیږلې شوې یو. د هغوی مراد دوه گوتې وې، د دې روایت متابعت اسرائیل د ابوحصین نه کړې دې.
قوله: ﴿تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ﴾: ابو حصین «د حاء په فتحې او د صاد په

---

(۱) اوگورئ : کشف الباری، کتاب التفسیر : ۷۲۱
(۲) فتح الباری ۴۲۴/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۶/۱۳
(۳) فتح الباری ۴۲۵/۱۱، ارشاد الساری : ۵۰۶/۱۳. قال الکرمانی : قیل هو إشارة إلی قرب المجاورة، وقیل إلی تقارب ما بینهما طولاً وفضل الوسطی علی السبابة لأنها أطول منها بشیء یسیر. فالوجه الأول بالنظر إلی العرض، والثانی بالنظر إلی الطول. وقیل أی لیس بینه وبین الساعة نبی غیره مع التقریب لحینها اهـ (انظر شرح الکرمانی : ۲۴/۲۲)

كسري سره، د هغوی نوم عثمان بن عاصم دي.
د ابوبکر بن عياش متابعت اسرائيل بن يونس کړې دې، دا متابعت اسماعيلی موصولا نقل کړې دې. (١)

٤٠: باب طُلُوعِ الشَّمسِ مِن مَغرِبِهَا

دا باب بغير د ترجمې نه دې او د كالفصل من الباب السابق د قبيل نه دې، مونږ چه کومه نسخه د متن په طور اختيار کړې ده په هغې کښې د پورته الفاظو سره ترجمة الباب دې. خو په ډيرو نسخو کښې دا باب بغير د ترجمې نه دې.
پس شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله د دې متعلق ليکي:

﴿ والاوجه عند هذا العبد الضعيف : ان المصنف ذكره بغير ترجمة لمناسبة قوله تعالى فى الباب السابق : ﴿وما امر الساعة الا كلمح البصر﴾ لما ذكر فى حديث الباب من امور تدل على فجاءة القيامة، كقوله صلى الله عليه وسلم : لتقومن الساعة، وقد نشر الرجلان ﴾ (٢)

يعنې د دې ضعيف بنده په نزد زياته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا باب بغير د ترجمې نه قائم فرمائيلې دې، ځکه چه د دې نه مخکښې باب کښې چه کوم آيت کريمه ذکر دې، ﴿وما امر الساعة الا كلمح البصر﴾ د هغې سره د وړاندې حديث مناسبت دې، په دې حديث کښې د داسې امورو تذکره ده چه د هغې نه معلوميږي چه قيامت به ناڅاپه راځي، او د مخکښې باب د آيت کريمه نه هم دا معلوميږي.

[۶۱۴۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا ، فَإِذَا طَلَعَتْ فَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ ، فَذَلِكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا ، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ ، أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلاَنِ ثَوْبَهُمَا بَيْنَهُمَا فَلاَ يَتَبَايَعَانِهِ وَلاَ يَطْوِيَانِهِ ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدِ انْصَرَفَ الرَّجُلُ بِلَبَنِ لِقْحَتِهِ فَلاَ يَطْعَمُهُ ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَهْوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ فَلاَ يَسْقِي فِيهِ ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ رَفَعَ أُكْلَتَهُ إِلَى فِيهِ فَلاَ يَطْعَمُهَا ». [ر: ۴۳۵۹]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : قيامت به تر هغه وخته پورې نه قائميږي ترڅو پورې چه نمر د مغرب نه وی راختلې، چه کله نمر د مغرب نه راوخيژي او خلق اوګوري نو ټول به ايمان راوړي، هم دا به هغه وخت وی چه د چا د پاره به د هغه ايمان فائده مند نه وی، چا چه د دې نه مخکښې ايمان نه وی راوړې يا چا چه د ايمان نه

(١) فتح البارى : ١١/٤٢٤، ارشاد السارى : ١٣/٥٠۶، عمدة القارى : ٢٣/١٤٠
(٢) الابواب والتراجم : ٢/١٣٢

پس د خير عمل نه وى كړې.
پس قيامت به راشى او دوه سړى به كپړه په مينځ كښې ‹د اخستلو او خرڅولو دپاره› خوره كړې وى، لا به اخستل او خرڅول پوره شوې هم نه وى او نه به هغوى راټوله كړې وى ‹چه قيامت به راشى› او قيامت به په داسې حال كښې قائميږى چه يو سړې به خپله اوښه اولشى او د هغې پئ به راوړى او لا به ئې څكلې نه وى چه قيامت به راشى، قيامت به په داسې حال كښې قائميږى چه يو سړې به خپل حوض تياروى او د هغې اوبه به ئې لا څكلې هم نه وى، قيامت به په داسې حال كښې قائميږى چه يو سړى به نمړئ د خپلې خولې طرف ته اوچته كړې وى او هغه به او نه خوړلې شى.
د حديث شريف مقصد دا دې چه قيامت به ناڅاپه قائميږى او ډير خلق به په خپلو مذكوره كارونو كښې مصروف وى، لا به ئې كار نه وى پوره كړې چه قيامت به قائم شى.
﴿لِقْحَة﴾ ‹د لام په كسرې سره› د پيو والا اوښه.
قوله: ﴿وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ﴾: لاط-يليط-ليطا: ليو كول، جوړول، خولهٔ جوړول. لاط حوضه اذا مدره اى جمع حجارة فصيرها كالحوض ثم سد ما بينها من الفرج بالمدر ونحوه.[1]
قوله: ﴿آمَنُوا أَجْمَعُونَ﴾: د تاكيد كيدو په وجه باندې مرفوع دې، دا د امنوا د ضمير فاعل دپاره تاكيد دې.
په حديث شريف كښې دى چه كله خلق د مغرب د طرف نه د نمر راختل وينى نو دې خرق عادت او خلاف معمول واقعې لره ليدلو سره به ټول ايمان راوړى. علامه گنگوهى رحمه الله فرمائى چه د خرق عادت كارونو صدور خو د سيدنا ادم عليه السلام نه تر نن وخته پورې راروان دې، د حضرات انبياء عليهم السلام په لاسونو باندې د معجزاتو ظهور كيږى او د حضرات اولياء په لاسونو باندې د كراماتو ظهور كيږى خو يو خرق عادت كار ليدلو سره چه ټول خلق مسلمانان شوې وى، داسې كله هم نه دى شوى نو د طلوع الشمس من المغرب په ليدو باندې به ټول څنگه ايمان راوړى؟
فرمائى چه كيدې شى د دې وجه دا وى چه شيطانان په دې موقع باندې د خلقو د گمراه كولو دپاره او بې لارې كولو نه بند شى، څكه چه هغوى ته به معلوم وى چه د دې نه پس به ايمان راوړل د چا دپاره به مفيد نه وى، لهذا خلقو لره د ايمان د راوړلو نه د منع كولو ضرورت نشته.[2]
فائده : د قرب قيامت د لوئې نخښې ظهور: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په قرب قيامت كښې په زمكه كښې د عام حالاتو بدليدل، چه د كومو لوئې نخښو په ذريعه سره واقع كيږى، د هغې شروع به په خروج الدجال سره كيږى او د عيسى عليه السلام په وفات سره به د هغې اختتام وى او په پورته عالم كښې چه به په كومو لويو لويو نخښو سره تغير پيدا شى د

[1] ارشاد السارى : ۱۳/۵۱۰
[2] لامع الدرارى ۷۸/۱۰، والابواب والتراجم : ۲/۱۳۲

هغې شروع به د مغرب نه په نمر راختلو سره وی او د قیامت په واقع کیدو سره به د هغې اختتام اوشي. [1]

پس په صحیح مسلم کښې د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما روایت دې ﴿إِنَّ أَوَّلَ الْآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَخُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحًى وَأَيُّهُمَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبَتِهَا فَالْأُخْرَى عَلَى إِثْرِهَا قَرِيبًا﴾ [2]

امام حاکم رحمه الله فرمائی چه په ظاهره کښې به د طلوع الشمس نخښه مخکښې ظاهریږی. او د هغې نه روستو به خروج دابة وی. [3]

د دې نخښو د ظهور نه پس به ایمان راوړل معتبر نه وی، د سیده عائشه رضي الله عنها حدیث طبرانی نقل کړې دې:

﴿ اذا خرجت الايات، طرحت الاقلام، وطويت الصحف، وخلصت الحفظة، وشهدت الاجسام على الاعمال﴾ [4]

یعنی: چه کله د قیامت د هغه نخښو ظهور اوشی نو قلمونه به اوغورځولې شی، صحیفې به راټولې کړې شی، د نګرانی کونکی ملائک به رخصت شی، او بدنونه به په اعمالو باندې ګواهی ورکوی.

٤١: باب «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ»

د ترجمة الباب وضاحت: څوک چه الله پاک سره ملاقات کول غواړی نو الله پاک به هم هغه سرا ملاقات خوښوی، علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د الله پاک د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه انسان اخرت ته په دنیا باندې ترجیح ورکړی او د آخرت دپاره تیار اوسیدو سره اوږد ژوند خوښ نه کړی او د الله پاک د داسې بنده سره د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه الله پاک هغه سره د خیر اراده فرمائی. [5]

[٦١٤٢] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ».

قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ إِنَّا لَنَكْرَهُ الْمَوْتَ. قَالَ «لَيْسَ ذَاكِ، وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حُضِرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، كَرِهَ

---

[1]) فتح الباری: ٤٢٩/١١

[2]) الحديث اخرجه الامام مسلم فی كتاب الفتن واشراط الساعة، رقم الحديث: ٢٩٤١

[3]) ارشاد الساری: ٥٠٩/١٣

[4]) ارشاد الساری: ٥١٠/١٣

[5]) عمدة القاری: ١٤٢/٢٣

لِقَاءَ اللّٰهِ وَكَرِهَ اللّٰهُ لِقَاءَهُ». اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو عَنْ شُعْبَةَ.

وَقَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ سَعْدٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د سیدنا عبادة بن صامت رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: کوم سړي چه د الله پاک ملاقات لره محبوب ساتی، الله پاک هم د هغه ملاقات محبوب ګڼړی. او څوک چه د الله پاک ملاقات نه خوښوی، الله پاک هم د هغه ملاقات نه خوښوی. او سیده عائشه رضی الله عنها یا په ازواج مطهرات کښې بل چا عرض اوکړو چه مرګ خو مونږ هم ناخوښه ګڼړو، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: دا خبره نه ده بلکه چه کله د مومن د مرګ وخت نزدې راشی نو هغه ته د الله پاک د رضا او د الله پاک په نزد د هغه د عزت زیرې ورکړې شی، هغه وخت مومن ته یو څیز هم د دې نه زیات عزیز نه وی کوم چه د هغه وړاندې (د الله پاک سره ملاقات او د هغه رضا حصول) وی. په دې وجه هغه د الله پاک د ملاقات خواهش مند شی او الله پاک هم د هغه ملاقات خوښوی او کله چه د کافر د مرګ وخت نزدې راشی نو هغه ته د الله پاک د عذاب او د هغه د سزا خبر ورکړې شی، هغه وخت راتلونکی عذاب نه هغه ته زیات یو څیز هم ناخوښه نه وی.

دوه بیل بیل څیزونه، مرګ او د الله پاک ملاقات: چونکه په ظاهر کښې معلومیږی چه د ﴿لقاء الله﴾ نه مرګ مراد دې په دې وجه سیده عائشه رضی الله عنها یا په ازواج مطهرات رضی الله تعالی عنهن کښې بل چا د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو، د راوی شک دې چه سوال چا اوکړو؟ بهر حال تپوس اوکړې شو چه مرګ خو زمونږ خوښ نه دې، ګویا د الله پاک ملاقات د مرګ نه بغیر ممکن نه دې او مرګ مونږ ناخوښه ګڼړو نو آیا مونږ د الله پاک ملاقات ناخوښه ګڼړنکو کښې خو داخل نه یو؟ رسول الله ﷺ وضاحت اوفرمائیلو چه مرګ او د الله پاک ملاقات دوه بیل بیل څیزونه دی، چونکه مرګ د الله پاک د ملاقات یوه ذریعه او پل دې، په دې وجه د هغې نه هم په ﴿لقاء الله﴾ سره تعبیر کولې شی.

د حسان بن اسود رحمه الله قول دې: ﴿الموت جسر يوصل الحبيب الى الحبيب﴾ [1] یعنی مرګ یو پل دې کوم چه دوست لره د دوست سره یوځائې کوی.

په سورة عنکبوت کښې دی: ﴿مَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللّٰهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللّٰهِ لَآتٍ﴾ یعنی څوک چه د الله پاک د ملاقات امید ساتی نو بیشکه د الله پاک د طرف نه مقرر وخت راتلونکې دې.

قوله: ﴿اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو، عَنْ شُعْبَةَ﴾: ابوداؤد سلیمان طیالسی د دې حدیث اختصار کړې دې، امام ترمذی رحمه الله هغه موصولا نقل کړې دې او د عمرو بن مرزوق روایت طبرانی موصولا نقل کړې دې. [2]

---

[1]) ارشاد الساری: ۵۱۱/۱۳

[2]) فتح الباری: ۴۳۷/۱۱، ارشاد الساری: ۵۱۲/۱۳، عمدة القاری: ۱۴۴/۲۳

قوله: ﴿ وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ ...... ﴾ : د سعيد بن ابى عروبه دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل كړې دې. (١)

[٦١٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ». [ر: ٧٠٦٥]

د سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: كوم سړې چه الله پاك سره ملاقات خوښوى الله پاك هم د هغه ملاقات خوښوى، او څوک چه د الله پاک ملاقات ناخوښه ګڼړى الله پاک هم د هغه ملاقات ناخوښه ګڼړى.

د ابو اسامة نوم حماد بن سلمة دې، د ابوبردة نوم حارث يا عامر دې او د بريد د پلار نوم عبدالله بن ابى بردة دې، سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه مشهور صحابى دې او د هغوى نوم عبدالله بن قيس دې.

يو اشكال او د هغې جواب: په يو حديث كښې د مرګ د غوښتلو نه منع كړې شوې ده، او د حديث الباب نه معلوميږى چه د الله پاک د ملاقات دپاره د مرګ غوښتنه پكار ده، په ظاهره دواړو احاديثو كښې تعارض دې، علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿ فيه أن محبة لقاء الله لا تدخل فى النهى عن تمنى الموت لأنها ممكنة مع عدم تمنيه لأن النهى محمول على حال الحياة المستمرة أما عند الاختصار والمعاينة فلا تدخل تحت النهى بل هى مستحبة ﴾ (٢)

يعنى د دې حديث نه معلوميږى چه د الله پاک د ملاقات محبت كيدل پكار دى او هغه د مرګ نه بغير ممكن نه دې او په بل حديث كښې د مرګ د غوښتلو نه منع كړې شوې ده.

د دې جواب دا دې چه دواړه د بيلو بيلو موقعو دى، چه كله ژوند جارى شى نو په دې حالت كښې د مرګ غوښتنه نه دى كول پكار، نهى او ممانعت هم په دې حالت باندې محمول دى خو كه د مرګ وخت نزدې راشى او د عالم برزخ مشاهده شروع شى نو د الله پاک سره د ملاقات خواهش كيدل پكار دى او دا خواهش كول ممنوع نه دى بلكه مستحب دى.

[٦١٤٤] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «إِنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرُ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ، وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِي، غُشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ، فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». قُلْتُ إِذًا لاَ يَخْتَارُنَا، وَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا بِهِ -قَالَتْ- فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ

---

[١] فتح البارى: ٤٣٨/١١، عمدة القارى: ١٤٤/٢٣

[٢] ارشاد السارى: ٥١٢/١٣

بِهَا النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- قَوْلُهُ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». [ر ٤١٧١]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ چه کله هغوی صحت مند وو. به فرمائيل کله هم د يو نبی ترهغه وخته پورې روح نه شی قبض کولې ترڅو پورې چه په جنت کښې د اوسيدو ځائې هغه ته او نه ښودلې شی. نو بيا هغه ته اختيار ورکولې شی پس کله چه رسول الله ﷺ بيمار شو او د هغوی سر مبارک زما په پتون باندې وو. نو په هغوی باندې د لږ وخت دپاره بيهوشی راغله، چه کله بيدار شو نو هغوی د چهت طرف ته يو شان کتل او بيا ئې اوفرمائيل ﴿ اللهم الرفيق الاعلى ﴾ ما اووئيل چه اوس رسول الله ﷺ مونږ ته ترجيح نه شی ورکولې. دا هم هغه حديث دې کوم چه به رسول الله ﷺ مونږ ته بيانولو

هغه حديث دا وو چه رسول الله ﷺ به فرمائيل : چه ترڅو پورې په دنيا او آخرت کښې يو نبی ته اختيار ورنکړې شی، تر هغه وخته پورې د هغه نبی روح نه شی قبض کولې

سيده عائشه رضي الله عنها فرمائی چه دا رسول الله ﷺ آخری کلمه وه. کومه چه هغوی په خپله ژبه مبارکه باندې ادا اوفرمائيله، يعنی دا ارشاد : ﴿ اللهم الرفيق الاعلى ﴾

قوله: ﴿فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ﴾: يعنی نور اهل علم هم په مجلس کښې ناست وو. د هغوی ټولو په موجودګئ کښې دا روايت مونږ د سعيد بن المسيب او عروة بن الزبير رضي الله عنهم نه واوريدلو.

رسول الله ﷺ ته په ژوند او مرګ کښې اختيار ورکړې شوې وو، رسول الله ﷺ مرګ اختيار اوفرمائيلو کوم چه د الله پاک د ملاقات ذريعه ده، دغه شان د دې حديث مناسبت د باب سره ظاهريږی. (١)

٤٢: باب سَكَرَاتِ الْمَوْتِ

سکرات، د سکرة جمع ده او د سکر معنی ده داسې سختی کوم چه عقل او شعور ختم کړی، امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د مرګ شدت او سختی بيان کړې ده.

[٦١٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ أَبَا عَمْرٍو ذَكْوَانَ مَوْلَى عَائِشَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- كَانَتْ تَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ -أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، يَشُكُّ عُمَرُ- فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ، فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ». ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ «فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى». حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ. قَالَ أبو عبد الله: العلبة من الخشب، والركوة من الأدم. [ر: ٨٥٠]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ (د وفات په وخت د هغوی) مخې ته يو

---

(١) فتح البارى : ٤٣٨/١١، ارشاد السارى : ٥١٣/١٣، عمدة القارى : ١٤٥/٢٣

لوښي کيخودلې شوې وو، چه په هغې کښې اوبه وې، عمر ته شبه وه رچه د لوښي دپاره ئې لفظ د رکوة وئیلې وو یا علبة، رسول الله ﷺ به په هغې کښې خپل لاس مبارک دننه کولو او بیا به ئې هغه په خپل مخ مبارک باندې راښکلو او فرمائیل به ئې : د الله پاک نه سوا بل معبود نشته. بیشکه د مرګ دپاره سختې دی، بیا ئې خپل لاس مبارک اوچتولو سره اوفرمائیل : ﴿فی الرفیق الاعلی﴾ تردې چه د هغوی روح مبارک قبض کړې شو او لاس مبارک ئې ښکته شو.

﴿رکوة﴾ او ﴿علبة﴾ د دوارو یوه معنی ده : پیاله، بعضو د دوارو ترمینځه فرق کړې دې چه رکوة د څرمنې او علبة د لرګی پیالې ته وائی. (١)

د مرګ سختې. چه کله د انسان روح اوځی نو د روح د بدن نه د وتلو په وخت ډیر تکلیف وی، د قرآن کریم په څلورو آیتونو کښې د مرګ سختې بیان کړې شوې دی!

① په سورة ق کښې دی : ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾ (٢)

② په سورة انعام کښې دی : ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾ (٣)

③ په سورة واقعه کښې دی : ﴿إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ﴾ (٤)

④ سورة القیامة کښې دی : ﴿إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ﴾ (٥)

د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما یو حدیث ابن ابی شیبة موصولا نقل فرمائیلې دې چه د بنی اسرائیلو یو جماعت قبرستان ته راغلو نو د دوه رکعتو نفل کولو نه پس ئې دعا اوکړه چه یو مړې دې مونږ ته د مرګ په باره کښې اوائی، د هغوی دعا قبوله شوه، یو سړی د قبر نه سر راویستلو او وې وئیل چه زما د مرګ سل کاله اوشو خو د مرګ تریخ والې تر نن پورې زما په حلق کښې محسوسیږی. (٦)

او په حلیة الاولیاء کښې د سیدنا واثلة رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل کړې شوې دې!

﴿والذی نفسی بیده لمعاینة ملك الموت أشد من ألف ضربة بالسیف﴾ (٧)

یعنی قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې د مرګ د فرشتې معاینه د تورې د زرو ګزارونو نه زیاته سخته ده.

---

(١) عمدة القاری : ٢٣/١٤٦

(٢) سورة ق : ١٩

(٣) سورة الانعام : ٩٣

(٤) سورة الواقعة : ٨٣

(٥) سورة القیامة : ٢٦

(٦) ارشاد الساری : ١٣/٥١٤

(٧) ارشاد الساری ١٣/٥١٤، (حلیة الاولیاء : ٥/١٨٦) (فیه اسماعیل وروایته عن غیر الشامیین ضعیف وهذه منها)

[٦١٤٦] (١) حَدَّثَنِي صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةً يَأْتُونَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ، فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِهِمْ فَيَقُولُ « إِنْ يَعِشْ هَذَا لاَ يُدْرِكْهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ». قَالَ هِشَامٌ يَعْنِي مَوْتَهُمْ.

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه څه بانډچيان به رسول الله ﷺ ته راتلل او تپوس به ئې كولو چه قيامت به كله قائميږي؟ رسول الله ﷺ به په هغوى كښې د ټولو نه كم عمر والا ته كتلو سره فرمائيل چه كه دې ژوندې پاتې شو نو د هغه د بوډاوالي نه مخكښې به په تاسو باندې قيامت قائم شي. هشام فرمائي چه د رسول الله ﷺ مراد (ستاسو د قيامت نه) د هغوى مرګ وو.

قوله: ﴿رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةٌ﴾: ﴿جفاة﴾ د جافي جمع ده. جافي داسې سړى ته وائي، كوم چه د سخت طبيعت وي. ځكه چه عموما بانډچيان خلق د سخت طبيعت والا وي، په دې وجه د هغوى دپاره دلته د جفاة لفظ استعمال كړې شو. او په بعض نسخو كښې ﴿حفاة﴾ دې كوم چه د جمع ده، چه د هغې معنى د داسې سړى ده چه خپې ابله وي. (٢)

د رسول الله ﷺ دا جواب د حكيم په اسلوب وو او مطلب دا وو چه په هغوى كښې چه كله د يو كم عمر انسان بوډاتوب راشي نو يو زمانه به تيره شوې وي او د هر انسان د مرګ سره سره كم از كم د هغه قيامت خو راځي، حديث مشهور دې: من مات فقد قامت (عليه) قيامته (٣)

په حديث كښې چونكه د مرګ ذكر دې او هر مرګ، د خپلو سختو او سكرات سره راځي، په دې وجه ئې حديث د دې باب د لاندې ذكر كړو.

[٦١٤٧، ٦١٤٨] (٤) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ بْنِ رِبْعِيٍّ الأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مُرَّ عَلَيْهِ بِجِنَازَةٍ فَقَالَ « مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاحٌ مِنْهُ ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُسْتَرِيحُ وَالْمُسْتَرَاحُ مِنْهُ قَالَ « الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا وَأَذَاهَا إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ، وَالْعَبْدُ الْفَاجِرُ يَسْتَرِيحُ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلاَدُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ ».

د سيدنا ربيع انصارى رضي الله عنه نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ په خوا كښې خلق د يوې جنازې

---

(١) اخرجه مسلم فى الفتن واشراط الساعة، باب: قرب الساعة، رقم ٢٩٥٢

(جفاة): غافلون فى طبعهم لقلة مخالطة الناس (لا يدركه الهرم) لا يبلغ فى جياته الهرم، وهو الشيخوخة ونهاية العمر. (موتهم) اى فسر ساعتهم بموتهم وانقراض عصرهم. لان من مات فقد قامت (عليه) قيامته.

(٢) ارشاد السارى: ٥١٤/١٣

(٣) اتحاف سادة المتقين: ١١/٩

(٤) اخرجه مسلم فى الجنائز، باب: ما جاء فى مستريح او مستراح منه. رقم: ٩٥٠

سره تیر شو نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه: ﴿المستریح او المستراح منه﴾ آرام موندونکې دې یا د هغه نه آرام اوموندلې شو، صحابه کرامو ﷺ عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! ﴿المستریح والمستراح منه﴾ څه څیز دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه مومن بنده د دنیا د مشقتونو او تکلیفونو نه د الله پاک په رحمت سره خلاصې بیا مومی او د فاجر بنده نه د الله پاک بندګان، ښارونه، اونې او څاروی خلاصې بیا مومی.

حاصل دا دې چه که مړ شوې د الله پاک نیک بنده دې نو هغه د دنیا د ژوند د تکلیفونو نه په آرام شی او که هغه ګناهګار او نافرمان وی نو د الله پاک مخلوق د هغه د تکلیفونو او اذیتونو نه خلاصې بیا مومی.

د امام بخاری رحمه الله شیخ اسماعیل بن ابی اویس دې او هغه د امام مالک رحمه الله نه نقل کوی، د ابو قتادة نوم حارث دې، او ربعی د راء په کسرې سره دې، دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کرت ذکر فرمائیلې دې، وړاندې حدیث هم د دې اختصار دې.

[۶۱۴۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ كَعْبٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاحٌ مِنْهُ، الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ».

د سیدنا ابو قتادة رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: مړې کیدونکې یا آرام موندونکې دې او یا د هغه نه آرام موندلې شی. مومن آرام موندونکې دې.

[۶۱۴۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلاَثَةٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى مَعَهُ وَاحِدٌ، يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ، وَيَبْقَى عَمَلُهُ».

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د مړی سره درې څیزونه ځی. دوه خو واپس راشی. صرف یو د هغه سره پاتې شی، هغه سره د هغه د کور خلق ځی، د هغه مال او د هغه عمل ځی. د هغه د کور خلق او مال خو راواپس شی او د هغه عمل هغه سره باقی پاتې شی.

د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه روایت امام احمد رحمه الله نقل کړې دې چه بیا د مړی ته په قبر کښې د یو ښکلی شکل والا ښکلې لباس اغوستې سړې راشی او وائی تاته دې زیرې وی، مړې ترې تپوس کوی چه ته څوک یې؟ هغه وائی زه ستا عمل یم او کافر ته یو بد شکله راشی او وائی چه زه ستا بد عمل یم. (۲)

په دې روایت کښې د مړی ذکر دې او هر مړې، د مرګ په سکراتو باندې تیریږی، په دې

(۱) اخرجه مسلم فی اوائل الزهد والرقاق، رقم الحدیث: ۲۹۶۰، واخرجه الامام الترمذی فی کتاب الزهد، باب ما جاء مثل ابن ادم واهله وماله وعمله: ۵۸۹/۴، رقم الحدیث: ۲۳۸۹

(۲) ارشاد الساری ۵۱۷/۱۳

وجه ئې د دې باب د لاندې دا روايت ذکر کړو.
حميدی د امام بخاري رحمه الله شاګرد دې او د هغوی نوم عبدالله بن زبير دې.

[۶۱۵۰] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ غُدْوَةً وَعَشِيًّا، إِمَّا النَّارُ وَإِمَّا الْجَنَّةُ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى تُبْعَثَ». [ر: ۱۳۱۳]

د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه کله په تاسو کښې څوک مړۀ شي نو سحر او ماښام د هغه د اوسيدو ځائې هغه ته ښودلې شي، که هغه دوزخ وی او که جنت وی او ورته وئيلې شي چه دغه ستاد اوسيدو ځائې دې تردې چه قيامت راشي.
د ابو النعمان نوم محمد بن الفضل دې، په صحاح ستة کښې د امام بخاري رحمه الله نه علاوه بل چا دا حديث نه دې ذکر کړې. والحديث من افراد البخاري(۱)

[۶۱۵۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «لاَ تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا». [ر: ۱۳۲۹]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: مړو ته بدې ردې مه وايئ ځکه چه کوم عملونه هغوی مخکښې ليږلې دی هغوی خپله هغې ته رسيدلې دی.
په دې باب کښې ذکر شوې ټولو احاديثو کښې د مرګ يا ميت ذکر دې، په دې سره په سکرات الموت باندې په خپله دلالت کيږی.

۴۳: بَابُ نَفْخِ الصُّورِ

قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُوقِ (زَجْرَةٌ) صَيْحَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ الصُّورُ. (الرَّاجِفَةُ) النَّفْخَةُ الأُولَى. وَ(الرَّادِفَةُ) النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ.

امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې د شپيلئ د پوکولو ذکر کړې دې، شپيلئ په حقيقت کښې يو ښکر دې چه په هغې کښې به سيدنا اسرافيل عليه السلام پوکې وهی، په هغې کښې پوکی وهلو ته نفخ صور وئيلې شی، دا د شپيلئ پوکې وهل به څو کرته وی په دې کښې اختلاف دې.

د قيامت په ورځ باندې د نفخات تعداد: د قيامت په ورځ باندې د نفخات تعداد کښې اختلاف دې، علامه ابن حزم رحمه الله فرمائی چه څلور نفخات به کيږی، اوله نفخه به هغه وی چه په هغې سره به ټول ژوندی مړۀ شی، دويمه نفخه به هغه وی چه په هغې سره به ټول مړی ژوندی شی، او د حساب دپاره به جمع کيږی، دريمه نفخه به هغه وی چه په هغې سره به عام بيهوشی راشی او څلورمه نفخه په هغه وی چه په هغې سره به دا راغلې بيهوشی ختمه شی.(۲)

---

(۱) ارشاد الساري ۵۱۸/۱۳
(۲) فتح الباري ۴۴۴/۶، کتاب احاديث الانبياء، باب وفاة موسی وذکره بعد.

شاه عبدالقادر رحمه الله هم دا قول اختیار کړی دی.[1]
مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله په لامع الدراری کښې د ری[2]، او په کوکب الدری کښې د څلورو نفخاتو قول اختیار کړې دې، یو د مرګ نفخه. دوېمه د احیاء، دریمه د بیهوشئ، او څلورمه د بیداریدو، د بیهوشئ نفخه به هغه وی چه کله د حساب دپاره ظهور اوفرمائیلې شی.[3]
بعض حضراتو د پنځو نفخو قول اختیار کړې دې، پس شاه عبدالقادر رحمه الله د سورة النمل په تفسیر کښې پنځه نفخات ذکر کړې دی، هغوی لیکی:
یو کرت به شپیلئ پوکی چه په هغې سره به مخلوق مړ شی، چه دویم کرت اوپوکی نو دوباره به ژوندی شی، د دې نه پس چه اوپوکی نو او به یریږی، بیا اوپوکی نو بیهوشه به شی، او چه بیا اوپوکی نو بیدار به شی.[4]
صاحب جمل په دې باندې د تعجب اظهار کولو سره فرمائی: وقد سمعنا بمن زاد فی الطنبور نغمة، ولم نسمع بمن زاد فی الصور نفخة[5] یعنی دا خو مونږ اوریدلې وو چه په ساز کښې د څه نغمې اضافه یو سړی اضافه اوکړه (چه یوه نغمه ئې نوې ایجاد کړه) خو په شپیلئ کښې د نفخې د اضافې قول مونږ نه وو اوریدلې.
علامه الوسی رحمه الله د درې نفخات قول ته ترجیح ورکړې ده.[6] ابن عربی رحمه الله هم دا قول اختیار کړې دې هغوی فرمائی، یو نفخه د فزع ده چه د هغې ذکر د قرآن کریم په سورة النمل کښې دې: ﴿وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾[7] او دویمه نفخه صعق ده او دریمه نفخه بعث ده د دې دواړو ذکر د سورة زمر په آیت کښې دې: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ﴾[8].
د دې تائید د طبری د روایت نه کیږی په هغې کښې دی: ﴿ثم ینفخ فی الصور ثلاث نفخات نفخة الفزع فیفزع أهل السماء والأرض بحیث تذهل کل مرضعة عما أرضعت، ثم نفخة الصعق، ثم نفخة القیام لرب العالمین﴾[9] په دې روایت کښې د درې نفخاتو ذکر دې، خو د دې روایت سند ضعیف دې.

---

[1]) اوګورئ: تفسیر عثمانی: ٦٢٠.
[2]) اوګورئ: لامع الدراری: ٥٨/٨، کتاب الانبیاء
[3]) تعلیقات لامع الدراری: ٥٩/٨، کتاب الانبیاء
[4]) تفسیر عثمانی: ٦١٢، سورة النمل
[5]) تعلیقات لامع الدراری: ٥٩/٨، کتاب الانبیاء (پښتو کښې هم دا متل دې: دسحر په بانګ کښې نوې تپه)
[6]) اوګورئ: روح المعانی: ٣٨٨/٢٤
[7]) سورة النمل: ٨٧
[8]) سورة الزمر: ٦٨
[9]) ارشاد الساری: ٥١٩/١٣

د جمهور علماء او محققينو په نزد باندې به ټول دوه کرته نفخ صور وی.(١) چه د هغې تذکره د سورة الزمر په آيت کښې کړې شوې ده چه اول کرت به نفخ د صور کيږی او د زمکې او آسمان ټول جاندار به بيهوشه شی. مګر څوک چه الله پاک غواړی ﴿ الا من شاء الله ﴾ نه بعض حضراتو، جبرائيل، ميکائيل، اسرافيل او ملک الموت عليهم السلام مراد کړې دی، د بعض په نزد انبياء او شهداء مراد دی او د بعض په نزد ددې نه هغه جاندار مراد دی کوم چه د نفخه اولی نه مخکښې مړۀ شوې دی.(٢)

روايت الباب امام بخاری رحمه الله په کتاب احاديث الانبياء کښې هم نقل کړې دې.(٣)

قوله: ﴿ قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُوقِ ﴾: په سورة الزمر کښې دی ﴿ ونفخ فى الصور ﴾ مشهور مفسر مجاهد رحمه الله فرمائی چه صور د بوق په شکل کښې وی، بوق ښکر ته وائی، فريابی دا تعليق موصولا نقل کړې دې.(٤)

قوله: ﴿ زَجْرَةٌ: صَيْحَةٌ ﴾: د سورة النازعات په آيت کښې ﴿ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴾ مجاهد په دې کښې د لفظ ﴿ زجرة ﴾ تفسير په ﴿ صيحة ﴾ سره کړې دې. د ﴿ صيحة ﴾ معنی اګر چه د يوې چغې راځی خو علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه د دې نه مراد نفخه ثانيه ده، لکه چه په سورة يس آيت نمبر ۴۹ کښې د نفخه اولی دپاره دا لفظ استعمال شوې دې، ﴿ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ ﴾(٥) د مجاهد رحمه الله دا تعليق فريابی موصولا نقل کړې دې.(٦)

قوله: ﴿ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ: الصُّورُ ﴾: د سورة المدثر په آيت کريمه ۸ کښې دی: ﴿ فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ﴾ سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په آيت کريمه کښې د ناقور نه صور مراد دې، طبری او ابن ابی حاتم دا تعليق موصولا نقل کړې دې.(٧)

قوله: ﴿ الرَّاجِفَةُ: النَّفْخَةُ الْأُولَى، وَالرَّادِفَةُ: النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ ﴾: په سورة نازعات کښې دی: ﴿ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ، تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴾ سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه د ﴿ راجفة ﴾ نه اوله نفخه او د رادفة نه دويمه نفخه مراد ده، دا تعليق هم ابن ابی حاتم او طبری موصولا نقل کړې دې.(٨)

---

(١) اوګورئ: تفسير عثمانی: ۶۲۰
(٢) اوګورئ: الجامع لاحكام القرآن: ۲۸۰/۱۵
(٣) اوګورئ: صحيح البخاری مع فتح الباری، کتاب احاديث الانبياء، باب وفاة موسى وبعده: ۴۴۱/۶
(٤) ارشاد السارى: ۵۱۸/۱۳
(٥) ارشاد السارى: ۵۱۸/۱۳
(٦) ارشاد السارى: ۵۱۸/۱۳
(٧) ارشاد السارى: ۵۱۸/۱۳
(٨) ارشاد السارى: ۵۱۸/۱۳

[٦١٥٢] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ وَالْأَعْرَجِ أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ اسْتَبَّ رَجُلَانِ، رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ الْمُسْلِمُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا عَلَى الْعَالَمِينَ. فَقَالَ الْيَهُودِيُّ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ، قَالَ فَغَضِبَ الْمُسْلِمُ عِنْدَ ذٰلِكَ، فَلَطَمَ وَجْهَ الْيَهُودِيِّ، فَذَهَبَ الْيَهُودِيُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ الْمُسْلِمِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لَا تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ فِي أَوَّلِ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَكَانَ مُوسَى فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي، أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ». [ر: ۲۲۸۰]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه دوه كسانو خپل مينځ كښې يو بل ته كنځلې اوكړې، يو مسلمان وو او يو يهودى، مسلمان اووې قسم په هغه ذات چه محمد ﷺ هغه په ټول جهان كښې منتخب كړې او غوره كړې دې، يهودى اووې: قسم په هغه ذات چا چه موسى عليه السلام په ټول جهان كښې غوره كړې او منتخب كړې دې.

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه مسلمان د يهودى په دې خبره باندې غصه شو او هغه ئې په مخ باندې او وهلو، نو يهودى رسول الله ﷺ ته راغلو او هغوى ته ئې خپله او د هغه مسلمان معامله بيان كړه، رسول الله ﷺ په دې باندې اوفرمائيل: په موسى عليه السلام باندې زما د برترئ دعوى مه كوئ. ځكه چه د قيامت په ورځ باندې ټول خلق بيهوشه شى او زه به د ټولو نه اولنې سړې يم چه په هوش كښې به راشم، هغه وخت به زه موسى عليه السلام وينم چه هغه به د الله پاک د عرش كناره نيولې وى، ماته نه ده معلومه چه هغوى به هم په هغه خلقو كښې وى چه بيهوشه شوې وو. او كه زما نه مخكښې په هوش كښې راغلى دى، او كه د هغه چا نه وو څوک چه الله پاک د دې بيهوشئ نه مستثنى كړل.

قوله: ﴿أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ﴾: د قرآن كريم په سورة الزمر آيت نمبر ٦٨ كښې دى: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ﴾ دوه كرته به شپيلئ پوكلې شى، اول كرت چه نفخ صور اوشى نو ټول به بيهوشه شى، څومره چه ژوندى دى هغوى ټول به مړۀ شى او كوم چه مړۀ وو، د هغوى په روحونو باندې به بې هوشى راوستلې شى، د دې نه پس به په دويمې شپيلئ سره د بې هوشه كيدونكو نه څه خلق مستثنى هم وى، په آيت كريمه كښې ﴿الا من شاء الله﴾ سره استثناء كړې شوې ده.

مستثنى به څوک وى؟ لكه چه تير شوې دى چه په دې كښې مختلف اقوال دى:

اول: مړى چه هغوى د مخكښې نه بيهوشه دى، دويم: شهداء، دريم: حضرات انبياء عليهم السلام، څلورم: جبرائيل، ميكائيل، اسرافيل او ملک الموت عليهم السلام، پنځم: د عرش والا ملائک، شپږم: سيدنا موسى عليه السلام، اووم: علامه ابن حزم رحمه الله فرمائى چه ټول ملائک د دې نه مراد

دی.(١) علامه طبری رحمه الله د شهداء والا قول ته ترجیح ورکړې ده.

[٦١٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «يَصْعَقُ النَّاسُ حِينَ يَصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ قَامَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالْعَرْشِ، فَمَا أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ». رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [ر: ٢٢٨٠، ٢٢٨١]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل، د بیهوشئ په وخت به ټول خلق بیهوشه شی او د ټولو نه اول بیداریدونکې به زه یم، هغه وخت به سیدنا موسی علیه السلام عرش الهی لره نیولې وی، اوس ماته معلومه نه ده چه موسی علیه السلام د هغوی نه وو چه بې هوشه شوې وو (یا نه).

قوله: ﴿رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ﴾: د سیدنا ابو سعید خدری رضی الله عنه روایت امام بخاری رحمه الله په کتاب احادیث الانبیاء کښې موصولا نقل کړې دې.(٢)

٤٤: باب يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ.

رَوَاهُ نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د ترجمة الباب مقصد: د قبض معنی یو ځیز لره جمع کول او د هغې د راټولولو هم ده او د فناء او ختمولو هم ده.

د امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دا مقصد دې چه د قیامت په ورځ باندې به الله پاک دا د دنیا زمکه ختمه کړی. او د حشر زمکه به یوه نوې زمکه وی. پس د قرآن کریم آیت دې:

د محشر زمکه به کومه او څنګه وی؟: ﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ یعنی: د قیامت ورځ به داسې وی چه په هغې کښې به موجوده زمکه هم بدله شی او آسمان هم او ټول په ټول به د الله پاک واحد او قهار مخکښې حاضر شی.

په زمکه او اسمان کښې دننه دا تبدیلی ذاتی هم کیدې شی او صفاتی هم، د دې د بدلولو دا معنی هم کیدې شی چه د هغې صفات او شکل او صورت بدل کړې شی، لکه چه په بعض روایاتو کښې دی چه پوره زمکه به یو سطح مستوی شی، چه په هغې کښې به نه یو کور وی، نه اونه وغیره، نه غر او غونډئ او نه غار او ژوره، د قرآن کریم په یو بل آیت کریمه کښې دی: ﴿لَا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا﴾ یعنی د تعمیراتو او غرونو د وجې نه چه نن صبا کومې لارې او سړکونه تاویدو سره تیر شوې وی او چرته لوړ والې دې او چرته ژوروالې، دا صورت به پاتې نه شی بلکه ټول به په صفا میدان کښې راجمع شی.

او دا بدلون ذاتی هم کیدې شی چه بالکل د هغه زمکې په بدل کښې بله زمکه او د دې

---

(١) عمدة القاری: ١٥٤/٢٣، وفتح الباری: ٤٥١/١١

(٢) عمدة القاری: ١٥٤/٢٣

آسمان په ځائې بل آسمان جوړ کړې شی، په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، د بعض احادیثو نه صرف د صفاتو بدلون معلومیږی او د بعض نه د ذات بدلون

اختلاف د روایاتو او په هغې کښې د تطبیق صورت: اما بیهقی رحمه الله په شعب الایمان کښې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دې آیت کریمه په باره کښې روایت نقل کړې دې

﴿ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ: أَرْضٌ بَيْضَاءُ النَّقِيَّةِ كَأَنَّهَا فِضَّةٌ النَّقِيَّةِ لَمْ يُسْفَكْ فِيهَا دَمٌ حَرَامٌ النَّقِيَّةِ وَلَمْ يُعْمَلْ عَلَيْهَا خَطِيئَةٌ ﴾ (١) یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه د محشر په ورځ به زمکه بالکل نوې د چاندئ د زمکه په شان سپینه شی او دا زمکه به داسې وی چه په هغې باندې به چا گناه نه وی کړې چه په هغې کښې د چا ناحقه وینه نه وی غورځولې شوې.

دا روایت مرفوعا او موقوفا دواړو طریقو سره روایت کړې شوې دې خو د دې موقوف طریق اصح دې!

دلته اوس وړاندې د سیدنا سهل رضی الله عنه روایت راروان دې، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی چه د قیامت په ورځ باندې به خلق په یو داسې زمکه باندې اوچت کړې شی کومه چه به داسې صفا او سپینه وی لکه د میدې ډوډئ، په هغې کښې به د چا یو علامت (کور، باغ، درخت، غرونه، غونډئ وغیره) هیڅ به نه وی، هم دا مضمون بیهقی د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د دې آیت کریمه په تفسیر کښې نقل کړې دې. (٢)

د دې قسم روایاتو نه معلومیږی چه د محشر زمکه به د دې موجوده زمکې نه علاوه وی او د کومې تبدیلئ ذکر چه په دې آیت کریمه کښې دې، د دې نه د ذات بدلون مراد دې.

خو د بعض روایاتو نه معلومیږی چه دا بدلون به صرف په صفاتو کښې وی پس امام حاکم رحمه الله په قوی سند سره د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې

﴿ تُمَدُّ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَدًّا لِعَظَمَةِ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ لَا يَكُونُ لِبَشَرٍ مِنْ بَنِي آدَمَ إِلَّا مَوْضِعُ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أُدْعَى أَوَّلَ النَّاسِ فَأَخِرُّ سَاجِدًا ثُمَّ يُؤْذَنُ لِي فَأَقُومُ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أَخْبَرَنِي هَذَا ـ لِجِبْرِيلَ وَهُوَ عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ وَاللَّهِ مَا رَآهُ جِبْرِيلُ قَبْلَهَا قَطُّ ـ أَنَّكَ أَرْسَلْتَهُ إِلَيَّ، قَالَ وَجِبْرِيلُ سَاكِتٌ لَا يَتَكَلَّمُ حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ: صَدَقَ، ثُمَّ يُؤْذَنُ لِي فِي الشَّفَاعَةِ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ عِبَادُكَ عَبَدُوكَ فِي أَطْرَافِ الْأَرْضِ، فَذَلِكَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ ﴾ (٣)

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی چه د قیامت په ورځ باندې به دا زمکه داسې رابنکلې شی، لکه څنګه چه خرمن رابنکلې شی چه په هغې سره به د دې کونجې هموار شی (د هغې په وجه باندې به د زمکه غارونه او غرونه ټول برابریدلو سره په یوه سطح باندې مستوی شی او هغه وخت به د آدم علیه السلام ټول اولاد په هغه زمکه باندې راجمع شی، او د هجوم په وجه باندې به د یو انسان په حصه کښې صرف دومره زمکه وی، چه په هغې باندې هغه اودریدلې شی، بیا به په

---

(١) فتح الباری: ١١/٤٥٤، والمستدرک للامام حاکم، کتاب الاهوال: ٣/٦١٤، رقم الحدیث: ٨٦٩٩

(٢) فتح الباری: ١١/٤٥٤

(٣) المستدرک، کتاب الاهوال: ٤/٦١٤

محشر كښې د ټولو نه مخکښې زه راوبللې شم، زه به د رب العزت مخکښې به سجده کښې پريوځم، بيا به ماته د شفاعت جزت راکړې شي نو زه به د ټول مخلوق دپاره شفاعت کوم (د هغوی حساب کتاب زر اوشی) هم دا مقام محمود دی
د سيدنا جابر رضي الله عنه د دې روايت نه حو په ظاهره معلوميږی چه په زمکه کښې به دا بدلون صرف د صفت وی چه غار او غرونه او اونې به پاتې نه شی، خو د زمکې ذات به هم دا باقی وی، پس امام قرطبی رحمه الله هم د ابوالحسن بن حيدره نه هم دغه شان دواړه قسم رواياتو کښې تطبيق نقل فرمائيلې دې، هغوی ليکی:

(أنه جمع بين هذه الاخبار بأن تبديل السماوات والأرض يقع مرتين إحداهما تبدل صفاتهما فقط وذلك عند النفخة الأولى ... ثم بين النفختين تطوى السماء والأرض وتبدل السماء والأرض) [1]
يعنی مختلف احاديثو کښې داسې تطبيق کيدې شی چه د زمکې او آسمان دا بدلون دوه کرته واقع شوې دې، اول کرت به د صفاتو بدلون وی او دا به د نفخه اولی په وخت وی بيا د دواړو نفخو ترمينځه چه کومه موده ده، په هغې کښې به اسمان او زمکه راجمع کړې شی او نوې اسمان او زمکه به پيدا شی نو دويم کرت به دا بدلون ذاتی وی.
يعنی په دې دواړو خبرو کښې هيڅ تضاد نشته، کيدې شی چه د اول نفخه صور په وخت هم د دې موجود زمکې صفات تبديل کړې شی او بيا د حساب کتاب دپاره هغه چرته د بلې زمکې طرف ته منتقل کړې شی. د امام عکرمه رحمه الله د يو قول نه د دې تائيد کيږی، په هغې کښې دی:
(بلغنا أن هذه الأرض يعنى ارض الدنيا تطوى والى جنبها أخرى يحشر الناس منها إليها) [2] يعنی دا زمکه به راټوله شی او د دې په اړخ کښې به يوه بله زمکه وی چه په هغې باندې به خلق د حساب کتاب دپاره اودرولې شی.
په صحيح مسلم کښې د سيدنا ثوبان رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ ته يو يهودی عالم راغلو او دا سوال ئې اوکړو چه په کومه ورځ دا زمکه بدله شی نو انسانان به چرته وی، رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه د پل صراط سره به په يو تيارهٔ کښې موجود وی. [3]
د دې نه دا هم معلوميږی چه د موجوده زمکې نه به د پل صراط په ذريعه خلق بل طرف ته منتقل کړې شی او ابن جرير په خپل تفسير کښې د ډيرو صحابه کرامو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله اقوال نقل کړی دی چه هغه وخت به موجوده زمکه او د هغې ټول دريابونه اور شی، ګويا دا ټوله علاقه چه په هغې باندې اوس دنيا آباده ده، هغه وخت به د جهنم علاقه شی. [4]

---

[1] فتح البارى : ۴۵۸/۱۱
[2] فتح البارى : ۴۵۶/۱۱
[3] صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب بيان صفة منى الرجل والمراءة، رقم الحديث : ۳۱۵
[4] مولانا شمس الحق افغانی صاحب رحمه الله په علوم القرآن کښې ليکی: ...[بقيه برصفحه آئنده...

بهر حال په دې سلسله کښې مختلف روايات راغلي دي او بعض روايات په ظاهر کښې د يو بل سره متضاد دي. د آخرت حقيقت او د صحيح صورت حال علم الله پاک ته دې. رسول الله ﷺ چه څومره اندازه امت ته بيان فرمائيلې دې په هغې باندې ايمان راوړل فرض دي.

[٦١٥٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَقْبِضُ اللَّهُ الأَرْضَ، وَيَطْوِي السَّمَاءَ بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الأَرْضِ». [ر: ٤٥٣٤]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک به زمکه په خپل موټي کښې اونيسي او اسمان به په خپل لاس باندې راټول کړي او بيا به اوفرمائي چه زه بادشاه يم د دنيا بادشاهان چرته دي.

د يمين نه مراد د الله پاک قدرت دې، دا حديث د حديث صفات نه دې، چه د هغې تفصيل وړاندې د باب الصراط د لاندې راروان دې.

[٦١٥٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلاَلٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «تَكُونُ الأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً، يَتَكَفَّؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ، كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ، نُزُلاً لأَهْلِ الْجَنَّةِ». فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَارَكَ الرَّحْمَنُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، أَلاَ أُخْبِرُكَ بِنُزُلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ «بَلَى». قَالَ تَكُونُ الأَرْضُ خُبْزَةً وَاحِدَةً كَمَا قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَنَظَرَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْنَا، ثُمَّ ضَحِكَ

...بقيه ازحاشيه گذشته] زمکه به په محشر کښې هم د دنيا نه مختلف وي. په قرآن مجيد کښې: ﴿ يوم تبدل الارض غير الارض ﴾ يعنې په کومه ورځ باندې چه زمکه بدله کړې شي، د اولې زمکې نه مختلف... دا تبديلي به ذاتي وي يا صفاتي؟ يو قول دا دې چه ذاتي به وي، دويم دا چه صرف صفاتي به وي، دريم دا چه يو کرت به صرف صفاتي وي او دويم کرت به ذاتي وي. قول مختار دا دې چه صرف صفاتي به وي. په بخاري او مسلم کښې د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه مرفوع حديث دې: ﴿ يحشرالناس يوم القيامة على ارض بيضاء عفراء كقرصة النقى ليس فيها علم لاحد ﴾ او په صحيحين کښې د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه مرفوع حديث راغلې دې: ﴿ تكون الارض خبزة واحدة ﴾ چه د هغې معنى دا ده چه خلق به په يو داسې زمکه باندې اوچت کړې شي کومه چه به د سپينو غنمو رنګ ته مائل وي، لکه د ميدې ډوډۍ، په هغه باندې به هيڅ قسم نخښه نه وي، او د ابوسعيد رضي الله عنه په روايت کښې دي چه: شي به دا زمکه د زمکې يو ډوډۍ، او په بعض رواياتو کښې د سپينو زرو ذکر راغلې دې، د هغې مطلب په سپين والي کښې د چاندۍ سره مشابهت دې، نه دا چه زمکه به په حقيقت کښې د سپينو زرو شي. په بيهقي کښې د ابن مسعود رضي الله عنه نه په صحيح سند سره دا الفاظ راغلې دي، ﴿ تبدل الارض ارضا كانها فضة ﴾ يعنې د دنيا زمکه به په داسې صورت کښې بدله شي چه هغه به د سپينو زرو په شان وي، ابن جرير د زيد بن ثابت رضي الله عنه نه مرفوعا دا حديث نقل کړې دې، ﴿ انها تكون يومئذ بيضاء مثل الفضة ﴾ يعنې دا زمکه به په هغه ورځ باندې د چاندۍ په شان سپينه شي... راجح د صفاتو بدلون دې. (اوګورئ: علوم القرآن، از مولانا شمس الحق افغانی ٢٤٦)

حَتّٰی بَدَتْ نَوَاجِذُهُ ثُمَّ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكَ بِإِدَامِهِمْ قَالَ إِدَامُهُمْ بَالَامٌ وَنُونٌ، قَالُوا وَمَا هٰذَا قَالَ ثَوْرٌ وَنُونٌ يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا.

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د قیامت په ورځ باندې به زمکه د یوې ډوډۍ په شان شی، کومه چه به الله پاک د اهل جنت د میلمستیا دپاره داسې راټوله کړی څنګه چه تاسو د سفر په موقع باندې خپله ډوډۍ راټوله ږدئ. بیا یو یهودی راغلو او وې وئیل : ابوالقاسم! په تاسو دې رحمن برکت نازل کړی، آیا زه تاسو ته د قیامت په ورځ باندې د اهل جنت د تپولو نه د اول خوراک خبر درنکړم چه په هغې سره به د هغوی میلمستیا کولې شی، خبر درنکړم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : ولې نه! نو هغه هم هغه شان اووئیل کوم چه رسول الله ﷺ فرمائیلې وو چه زمکه به یو ډوډۍ شی، بیا رسول الله ﷺ زما طرف ته اوکتل او مسکې شو چه په هغې سره د هغوی مخامخ غاښونه مبارک ښکاره شو، بیا ئې تپوس اوکړو زه تاسوته دهغوی دترکارۍ متعلق خبر درنکړم؟ وې وئیل چه دهغوی ترکاری به بالام ونون وی، صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو داڅه څیزدې؟ هغه اووئیل: غوئې او مهې! چه د هغې د اینې وړوکې ټکړه به اویا زره کسان په مړه خیټه باندې اوخوری.

قوله: ﴿تَكُونُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً﴾: زمکه به یو ډوډۍ شی، د زمکې نه د دنیا زمکه مراد ده.

قوله: ﴿يَتَكَفَّؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ﴾: یعنی الله پاک به هغه داسې راټوله کړی لکه څنګه چه په تاسو کښې یو سړې په سفر کښې دننه خپله روټۍ راټولوی، ﴿كفا﴾ د باب فتح نه دې، د دې معنی د راټولولو، را اولټه کولو او راجمع کولو دد. د اوړو د پیړې نه چه کله ډوډۍ جوړولې شی نو هغه د یو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولې او منتقل کولې شی چه هغه بالکل صحیح شی، هم دغه شان د ډوډۍ پخیدو نه پس هغه په لاسونو کښې اولټه راولټه کولو سره برابرولې شی. پس علامه نووی رحمه الله د دې جملې ترجمه کړې د ه : ﴿ای یمیلها من ید الی ید حتی تجتمع وتسوی﴾ (١) او علامه خطابی رحمه الله د دې ترجمه داسې کړې ده یعنی ﴿خبز الملة الذی یصنعه المسافر، فانها لا تدحی کما تدحی الرقاقة، وانما تقلب علی الایدی حتی تستوی﴾ (٢) یعنی د ډوډۍ پیړه، کومه چه مسافر جوړوی، چونکه هغه د چپاتی په شان خوره او نیغه نه وی (بلکه ګول وی) هغه د یو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولو سره برابرولې شی او دغه شان د هغې نه ډوډۍ جوړه شی.

﴿فی السفر﴾ د دې قید اتفاقی دې، په بعض نسخو کښې سُفَر (د سین د ضمې او د فاء د فتحې

---

١) شرح مسلم للنووی، کتاب صفات المنافقین، باب نزل اهل الجنة : ١٣٣/١٧

٢) فتح الباری : ٤٥٣/١١

سره، دي. هغه د سُفْرَة جمع ده، سفرة د مسافر دپاره چه كوم خوراک تيارولې شي هغې ته هم وائي او دسترخوان ته هم وائي. [١]

قوله: ﴿نُزُلًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ﴾: ﴿نزل﴾ (د نوم او زا. په ضمې سره) د ميلمه مخکښې چه کوم څه حاضر څيز پيش کړې شي، هغې ته وائي.

د حديث شريف دوه مطلبونه: ① دا حديث بعض علماء کرامو د حقيقي معنى په ځائې مجازي معنى ته محمول کړې دې، د هغوى وينا ده چه د زمکې ډوډئ جوړيدل او د اهل جنت د هغې نه خوراک کول د الله پاک د قدرت په اعتبار سره خو هيڅ بعيد نه دى خو په بل روايت کښې راځي چه د دنيا دا زمکه به اور جوړيدو سره د جهنم حصه جوړه شي نو د جنتيانو دپاره به د ډوډئ کار څنګه ورکوى، په دې وجه ﴿تكون الارض خبزة واحدة﴾ د حقيقي معنى په ځائې په مجازي معنى باندې محمول کول زيات مناسب دى چه په طور د تشبيه او تمثيل اووئيلې شو چه زمکه به د ډوډئ په شان نيغه او مستوى کړې شي پس هم په دې باب کښې د سيدنا سهل رضي الله عنه په حديث کښې ﴿كقرصة النقى﴾ الفاظ راغلي دى په دې وجه به وئيلې شي چه د روټئ سره مثال پيش کولو سره د زمکه په دوه معنى کښې تشبيه ورکړې شوې ده. يو خو د هغه زمکې حالت او هيبت بيانول مقصود دى چه هغه به د ډوډئ په شان بالکل نيغ وى. دويم د اهل جنت دپاره چه الله پاک کومه ډوډئ تياره کړې ده، د هغې بيان دې چه هغه به د زمکې په شان لويه او عظيمه وى، پس قاضي بيضاوى رحمه الله ليکي:

﴿أن هذا الحديث مشكل جدا لا من جهة إنكار صنع الله وقدرته على ما يشاء بل لعدم التوقيف على قلب جرم الأرض من الطبع الذى عليه إلى طبع المطعوم والمأكول مع ما ثبت فى الآثار أن هذه الأرض تصير يوم القيامة نارا وتنضم إلى جهنم فلعل الوجه فيه أن معنى قوله خبزة واحدة أى كخبزة واحدة من نعتها كذا وكذا وهو نظير ما فى حديث سهل يعنى المذكور بعده كقرصة النقى فضرب المثل بها لاستدارتها وبياضها فضرب المثل فى هذا الحديث بخبزة تشبه الأرض فى معنيين أحدهما بيان الهيئة التى تكون الأرض عليها يومئذ والاخر بيان الخبزة التى يهيئها الله تعالى نزلا لأهل الجنة وبيان عظم مقدارها ابتداعا واختراعا﴾ [٢]

② خو علامه طيبى رحمه الله، حافظ ابن حجر او د اکثرو علماء کرامو په نزد دا حديث په خپل حقيقي معنى باندې محمول دې هغوى فرمائي چه د دې زمکې نه به ډوډئ جوړه شي او ميدان حشر کښې به د حساب نه مخکښې جنت ته تلونکى د هغې نه خوراک کوى، ﴿نزلا لاهل الجنة﴾ هم دا مطلب دې چه اهل جنت به په دې موقع باندې د هغې نه خوراک کوى. [٣]

---

[١] فتح البارى: ٤٥٣/١١، عمدة القارى: ١٥٧/٢٣

[٢] فتح البارى: ٤٥٣/١١، ٤٥٤، وشرح الطيبى للمشكاة: ١٢٩/١

[٣] شرح مشكاة للطيبى، كتاب الفتن: ١٢٩/١، وفتح البارى: ٤٥٢/١١، وراشاد السارى: ٥٢٢/١٣

او روستو به هغوى په جنت كښې .نه د هغوى دپاره نزل او ميلمستيا جوړه شى. د هغې تائيد د سعيد بن جبير رحمه الله د يو قول نه هم كيږى كوم چه امام طبرى رحمه الله نقل كړې دې، چه زمكه باندې سپينه ډوډئ شى او مومن به ئې د خپلې خپو د لاندې خورى. (١) هم دغه شان امام بيهقى رحمه الله د امام عكرمه رحمه الله قول نقل كړې دې ﴿ تبدل الارض مثلا الخبزة يأكل منها اهل الاسلام حتى يفرغوا من الحساب ﴾(٢)

باقى هر چه تعلق د آثارو دې چه په هغې كښې ئې وئيلې دى چه دا زمكه به اور شى، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې نه ارض بحر مراد دې، يعنى د دنيا په كومه حصه باندې چه سمندر قائم دې صرف هغه حصه به اور جوړيدو سره د جهنم سره يو ځائې كولې شى، پس امام طبرى رحمه الله د كعب احبار رحمه الله نه نقل كړې دى چه په هغې كښې تصريح ده. هغوى فرمائى ﴿ يصير مكان البحر نارا ﴾ د سيدنا ابى بن كعب رضى الله عنه نه هم د دې صراحت منقول دې، لهذا په دواړه قسم رواياتو كښې هيڅ تعارض نشته. (٣)

قوله: ﴿ فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ ﴾: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې سړى نوم ماته معلوم نه دې. (٤)

قوله: ﴿ ثَوْرٌ وَنُونٌ ﴾: د بالام تشريح هغه په ثور سره اوكړه، ثور غوئى ته وائى او نون مهى ته وائى.

قوله: ﴿ يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا ﴾: اويا زره خلق به د غوئى او مهى د زياتى حصې نه خوراک كوى.

قوله: ﴿ زائدة الكبد ﴾: اينې سره چه يو وړه شان حصه او ټكړه وى هغې ته وائى. دا ډيره مفيد او غوره وى. (٥)

په مسلم شريف كښې د سيدنا ثوبان رضى الله عنه حديث دې: ﴿ تحفة اهل الجنة زيادة كبد النون ﴾(١) يعنى د اهل جنت ډالئ د مهى د اينې زياتى حصه ده

---

(١) فتح البارى : ٤٥٢/١١، وراشاد السارى : ٥٢٢/١٣

(٢) فتح البارى : ٤٥٢/١١، وراشاد السارى : ٥٢٢/١٣

(٣) اوګورئ: فتح البارى : ٤٥٧/١١، مولانا محمد تقى عثمانى مدظلهم په تكملة د فتح الملهم كښې ليكلې دى چه حافظ ابن حجر رحمه الله د حديث حقيقى معنى ته ترجيح وركړې ده. خو د هغه آثارو جوابونه ئې نه دى وركړى، چه په هغې كښې د زمكې نه د اور جوړيدو ذكر دې. (اوګورئ تكملة فتح الملهم : ٦٠/٦ باب نزل اهل الجنة) حال دا چه حافظ ابن حجر رحمه الله ذكر كړې شوې جواب وركړې دې خو د دې بحث نه لاندې نه بلكه هم د دې باب په وړاندې حديث كښې ئې پورته جواب وركړې دې، كيدې شى چه د حضرت نظر هلته نه وى تلې.

(٤) فتح البارى : ٤٥٤/١١

(٥) فتح البارى : ٤٥٥/١١

[۶۱۵۶] (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ». قَالَ سَهْلٌ أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لأَحَدٍ.

د سيدنا سهل ﷺ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ باندې خلق د صفا او سپيني ډوډئ په شان اينختلې زمكه باندې جمع كړې شي، سهل يا د هغه نه علاوه بل چا بيان اوكړو چه په دې زمكه باندې به د بل چا هيڅ نخښنه نه وی.

قوله: ﴿بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ﴾: سپينه سرخئ ته مائله، عفراء: داسې رنګ چه خالص سپين نه وی، بلكه غنم رنګې وی، بعضو وئيلې دی چه عفراء خالص سپين رنګ ته وائی خو حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول ته معتمد وئيلې دې.(۳)

قوله: ﴿كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ﴾: لكه چه د ميدې ډوډئ وی، ﴿قرصة﴾ ډوډئ او ككړوی ته وائی، ﴿نقی﴾ په وزن د ولی ميده ته وائی.

قوله: ﴿قَالَ سَهْلٌ، أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ﴾: دا د ماقبل سند سره متصل دې، د حديث راوی سهل فرمائی، يا د سهل نه علاوه بل چا وئيلې دی يعنی روايت كونكی ته د ويونكی په باره كښې شک دې چه قائل سهل دې او كه بل څوک دې؟

قوله: ﴿ليس فيها معلم﴾: يعنی په دې زمكه كښې به هيڅ نخښه او علامت نه وی، د دې نه معلومه شوه چه ﴿ليس فيها معلم﴾ الفاظ د حديث مرفوع حصه نه ده بلكه دا د راوی د طرف نه په طور د تشريح ليكلې شوې دی، د ﴿غيره﴾ نه څوک مراد دې، حافظ د لا علمئ اظهار فرمائيلې دې.(۴)

﴿معلم﴾ په معنی د علامت راځی يعنی زمكه به بالكل برابر وی او په هغې كښې به هيڅ قسم تعمير او څه كور، يا بنګله وغيره هيڅ نخښنه نه وی.

۱۶: بَاب كَيْفَ الْحَشْرُ

د حشر معنی او قسمونه: د حشر معنی د جمع كولو راځی، د مرګ نه پس چه كله د آخرت ژوند شروع شی نو د قيامت د قائميدلو نه پس به ټول اولين او آخرين، د دنيوی ژوند په

---

(۱) فتح البارى: ۱۱/۴۵۵

(۲) اخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم، باب: فى البعث والنشور وصفة الارض، رقم: ۲۷۹۰.
(عفراء) بيضاء مشوبة بحمرة، (كقرصة النقى) كرغيف مصنوع من دقيق خالص من الغش والنخالة، (معلم) علامة يستدل بها، اى مستوية لا حدب فيها ولا بناء عليها ولا شئ سواه.

(۳) فتح البارى: ۱۱/۴۵۵

(۴) فتح البارى: ۱۱/۴۵۵

حساب سره په يو ميدان كښې راجمع كړې شي، دې ته حشر وائي او هم دا د ټولو نه مشهوره معنى ده، بعض شارحينو د حشر درې قسمونه ليكلي دي.

① يو حشر هغه دې او هغه د قيامت د علاماتو نه دې چه قيامت ته نزدې به خلق د شام په علاقو كښې د يو اور نه تختيدلو سره جمع شي، دا د قيامت نه مخكښې د هغه لس نخښو نه يوه ده چه د هغې ذكر په حديث كښې راغلي دې.

② دويم د حشر ميدان دې يعنى حشر الاموات من القبور چه د هغې ذكر د قرآن كريم په آيت كښې دې، ﴿ وحشرناهم فلم نغادر منهم احدا ﴾، او مونږ به ټول جمع كوو او په هغوى كښې به څوک هم نه پريږدو.

③ دريم حشر جنت او جهنم دې، دا به د حساب نه پس وى چه اهل جنت، به په جنت كښې او جهنميان به په جهنم كښې جمع كولې شي. (١)

[٦١٥٧] (٢) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثِ طَرَائِقَ، رَاغِبِينَ رَاهِبِينَ وَاثْنَانِ عَلَى بَعِيرٍ، وَثَلاَثَةٌ عَلَى بَعِيرٍ، وَأَرْبَعَةٌ عَلَى بَعِيرٍ، وَعَشَرَةٌ عَلَى بَعِيرٍ وَيَحْشُرُ بَقِيَّتَهُمُ النَّارُ، تَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا، وَتَبِيتُ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتُصْبِحُ مَعَهُمْ حَيْثُ أَصْبَحُوا، وَتُمْسِي مَعَهُمْ حَيْثُ أَمْسَوْا».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د خلقو حشر به په درېو طريقو باندې وى (يو داسې چه) خلق به رغبت كونكى وى خو ويريږى به، (دويمه ډله به د هغه خلقو وى چه) په يو اوښ باندې به دوه سړى وى، په يو اوښ باندې به درې وى او په څه باندې به څلور وى او په څه باندې به لس وى. او (دريمه ډله به د هغه خلقو وى كوم چه به اور راجمع كوى) چه كله هغوى قيلوله كوى نو اور به هم هغه وخت هغوى سره د آرام په وخت موجود وى، چه كله هغوى شپه تيره كړى نو اور به هم هغوى سره موجود وى، چه كله هغوى سحر كړى نو اور به هم هغوى سره د سحر په وخت موجود وى او چه كله هغوى مابنام كړى نو اوربه هم هغوى سره موجود وى، يعنى چه هغوى چرته ځى اور به هلته رسيږى.

وهيب بن خالد، عبدالله بن طاؤس نه نقل كوى او عبدالله، د خپل پلار طاؤس بن كيسان نه نقل كوى.

قوله: ﴿ يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثِ طَرَائِقَ ﴾ : خلق به په درې طريقو سره جمع كولې شي، يعنى د حشر په وخت به د خلقو درې قسمونه وى، يو د راغبينو او راهبينو، دويم په اوښانو باندې د سورو او دريم د اور نه تختيدونكى!

په حديث الباب كښې د راغلى حشر مصداق : ① د بعض علماء كرامو په نزد د دې حشر نه د

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى: ١١/٤٦٠
(٢) اخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها، باب: فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة، رقم: ٢٨٦١٠

آخرت حشر مراد دي او د حدیث شریف مطلب دا دي چه خلق کله د قبرونو نه اوچتیدلو سره د محشر طرف ته لاړ شي نو د هغوی به درې قسمونه وی
★ ... یو خو د راغبین و راهبین یعنی د عام مومنانو به وی چاته چه به د خپل ایمان او اعمالو په وجه د الله پاک د رحمت امید هم وی او د ا سه ساک: عذاب ویره به ورسره هم وی، دوی به د خوف او رجاء والا کیفیت کښې وی، دا به اصحاب میمنة وی.
★ ... دویم به هغه حضرات وی کوم چه په اوښانو باندې سوریدلو سره د محشر په طرف ځی. په یو اوښ باندې دوه دوه، درې درې او څلور څلور د مراتبو مطابق سوارهٔ وی، دا به هغه نیکان وی چه د هغوی درجه به د عام مومنانو نه زیاته وی.
په یو اوښ باندې به دوه دوه درې درې په یو وخت سوارهٔ وی ځکه چه هغه اوښ به د هغوی تحمل کولې شی، یا به د دنیا په شان په نمبر نمبر په هغې باندې د مختلف تعداد دا حضرات سورلی کوی. (١)
★ دریم به هغه کافر وی کوم چه به اور شړي، دا اصحاب مشامه دی.
فضل الله توریشتی، علامه طیبی او مولانا انور شاه کشمیری رحمهم الله هم دې قول ته ترجیح ورکړې ده. (٢)
د مصابیح په شرح کښې علامه توریشتی رحمه الله ډیر زور ورکولو سره په دلائلو سره ثابت کړې دی چه د دې نه د دنیا حشر نه دې مراد، بلکه د آخرت حشر مراد دې.
د مشکاة شارح علامه طیبی رحمه الله اول ډیر په تفصیل سره د علامه توریشتی رحمه الله قول رد کړې دې او وئیلې ئې دی چه د دې نه د آخرت حشر نه دې مراد، بلکه د دنیا حشر مراد دې کوم چه به قیامت ته نزدې واقع کیږی او کوم چه به د قیامت په لسو لویو نخښو کښې وی، خو د دې نه پس ئې لیکلې دی چه دا تفصیل ما د خپل اجتهاد نه لیکلې وو، بیا ما په صحیح بخاری کښې په باب الحشر کښې حدیث اولیدو په هغې کښې د «یوم القیامة» تصریح ده:
«یحشر الناس یوم القیامة علی ثلاث طرائق» د یوم القیامة د تصریح نه پس اوس گنجائش نشته چه د دې نه د دنیا حشر مراد کړې شی. پس هغوی لیکی:
«هذا ما سنح لی علی سبیل الاجتهاد ثم رأیت فی صحیح البخاری فی باب المحشر یحشر الناس یوم القیامة علی ثلاث طرائق فعلمت من ذلك ان الذی ذهب إلیه الإمام التوربشتی هو الحق الذی لا محید عنه» (٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د بخاری په هیڅ روایت کښې د «یوم القیامة» تصریح ماته معلومه نه شوه. (٤)
مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه زمونږ په نسخو کښې دا موجود ده. (٥)

---

(١) فتح الباری: ١١/٤٦١
(٢) شرح الطیبی للمشکاة، کتاب الفتن، باب الحشر، ١٠/١٥٩، وفیض الباری: ٤/٤٣٣
(٣) شرح الطیبی للمشکاة، کتاب الفتن، باب الحشر، ١٠/١٦٣
(٤) فتح الباری: ١١/٤٦٤
(٥) فیض الباری: ٤/٤٣٣

حقيقت دا دي چه په بعض نسخو کښې د ﴿يوم القيامة﴾ اضافه ده، غالبا حافظ رحمه الله سره چه کومې نسخې وې په هغې کښې دا اضافه نشته.

④ خو د علماء کرامو د يو لوئې جماعت په نزد د دې نه مراد د آخرت حشر نه دې. بلکه د دنيا حشر دې کوم چه به قيامت ته نزدې واقع کيږي او د کوم ذکر چه د سيدنا حذيفه بن اسيد رضي الله عنه په روايت کښې دې کوم چه امام مسلم رحمه الله په کتاب الفتن کښې ذکر فرمائيلې دې، په هغې کښې دی:

﴿إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ. فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ -صلى الله عليه وسلم- وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلَاثَةَ خُسُوفٍ خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَخَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَخَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ﴾ (١) يعنې ترڅو پورې چه تاسو دا لس نخښې نه وی ليدلې تر هغه وخته پورې به قيامت نه قائميږي، هغه لس نخښې دا دی: لوږې، دجال، دابة الارض، نمر د مغرب نه راختل، د سيدنا عيسى عليه السلام نزول، د ياجوج ماجوج راوتل، او درې خسوف (د خسف نه مراد په زمکه کښې ننوتل دی) او اور کوم چه به د يمن نه راوځی او خلق به د محشر طرف ته ديکه کوی.

د دې نه علاوه په مسند احمد کښې د سيدنا عبدالله بن عمر او مستدرک حاکم کښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما په روايت کښې هم د دې حشر ذکر دې. د مستدرک حاکم د حديث الفاظ دا دی: ﴿تُبْعَثُ نَارٌ عَلَى أَهْلِ الْمَشْرِقِ فَتَحْشُرُهُمْ إِلَى الْمَغْرِبِ تَبِيتُ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا﴾ (٢)

د دې رواياتو د تفصيلاتو حاصل دا دې چه د قيامت په ورځ باندې د قعر عدن نه يو اور راوځی، خلق به د هغې د نورو علاقو طرف ته تختی او د هغې درې قسمونه دی:

① يو قسم خو به د هغه خلقو وی چه هغوی سره سورلی او د سفر د توښې انتظام وی، په راتلونکو حالاتو کښې به د هغوی رغبت وی او د مخکښې حالاتو نه په ويره کښې کيدو سره به هغوی راوتلې وی، په حديث کښې د راغبين راهبين نه هم دا خلق مراد دی.

② دويم قسم به د هغه خلقو وی چه هغوی به د اول قسم خلقو په مقابله کښې کم وی، د سورلئ او د سفر د توښې انتظام به ئې معمولی وی، او په يو اوښ باندې به دوه دوه، درې درې او په نمبر نمبر سوريږی.

③ دريم قسم د هغه خلقو دې چه هغوی سره به بالکل انتظام نه وی او هغوی چه چرته ځی، اور به په هغوی پسې روان وی. ﴿تبيت معهم حيث باتوا﴾ نه هم دا مراد دې.

علامه خطابی او حافظ ابن حجر رحمهما الله دې دويم قول ته ترجيح ورکړې ده چه د دې نه د دنيا .

---

(١) صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب فی الايات التی تكون قبل الساعة، ١٨/٢٣٥، رقم الحديث : ٧٢١٤

(٢) مستدرک للامام الحاكم، كتاب الفتن والملاحم، ٤/٥٩١، رقم الحديث : ٨٦٤٧

حشر مراد دې. (١)
بيا چه په دې كښې د كوم اور ذكر دې هغه ئې په حقيقت باندې محمول كړې دې او بعضو د دې نه د فتنې اور مراد اخستلې دې او دا مطلب ئې بيان كړې دې چه سخته فتنه به راوچتيږي كومه چه به په شام كښې نسبتا كمه او په نورو علاقو كښې به زياته وى. په دې وجه به خلق د شام طرف ته زيات شى. (٢)

[٦١٥٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضي الله عنه أَنَّ رَجُلاً قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَيْفَ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ «أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةِ رَبِّنَا. [ر: ٤٤٨٢]

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه يو صاحب عرض اوكړو. يا رسول الله ﷺ! الله پاك به كافران په مخونو باندې څنګه راجمع كوى، (د قيامت په ورځ) رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا هغه ذات چا چه په دنيا كښې په دوه خپو باندې ګرځولو په دې قادر نه دې. چه د قيامت په ورځ ئې په مخونو باندې اوګرځوى، قتاده رحمه الله فرمائى: (بلى وربنا)، ولې نه قسم دې په رب زمونږ.

[٦١٥٩، ٦١٦١] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلاَقُو اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً مُشَاةً غُرْلاً». قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِمَّا نَعُدُّ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو به د الله پاك سره (د قيامت په ورځ) خپې ابله، بربنډ او پياده ملاقات كوئ. سفيان بيان اوكړو چه دا حديث د هغې نه دې چه د هغې متعلق به مونږ ګنړل چه سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ نه اوريدلې دې.

د عمرو نه عمرو بن دينار مراد دې.

(حفاة): د حفى جمع ده، داسې سړې چه خپې ابله وى.

(عراة): د عارى جمع ده، بربنډ

(مشاة): د ماشى جمع ده، پياده.

(غرل): د اغرل جمع ده، ناسنته.

(١) فتح البارى: ١١/٤٦٤
(٢) فتح البارى: ١١/٤٦٤

[٦١٦٠] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلاَقُو اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً».

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه هغوى په منبر باندې خطبه وركوله او وې فرمائيل چه تاسو به د الله پاک سره په داسې حال كښې ملاويږئ چه خپې ابله، بربنډ او ناسنته به يئ.

د رواياتو تعارض او د هغې حل: دلته په روايات الباب كښې دى چه د قبرونو نه به مړى بربنډ بدن راوځى، او حال دا چه امام ابوداؤد او امام حاكم ﷭ د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت نقل كړې دې چه هغوى د مرګ په وخت نوې جامې راطلب كړې او وې وئيل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلي دى چه ﴿إِنَّ الْمَيِّتَ يُبْعَثُ فِي ثِيَابِهِ الَّتِي يَمُوتُ فِيهَا﴾ يعنې مړې به هم په هغه جامو كښې اوچتولې شى په كومو كښې چه د هغوى مرګ راغلې وى.[1] هم دغه شان د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه روايت دې ﴿احسنوا اكفان موتاكم فانهم يحشرون فيها﴾[2] رخپلو مړو ته ښه كفن وركوئ ځكه چه هم په هغې كښې به د هغوى حشر كولې شى)

د دې دوه احاديثو نه معلوميږى، چه د قبرونو نه وتونكى مړى به ، بربنډ نه وى بلكه پټ به وى، د دې تعارض مختلف جوابات كړې شوې دى:

① د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه روايت خو ضعيف دې، هغه قابل استدلال نه دې او د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه په حديث كښې د ﴿ميت﴾ عام مړې نه دې مراد. بلكه شهيد مراد دې. خو سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه هغه په عام مړى باندې محمول اوفرمائيلو. حاصل دا چه په احاديث الباب كښې د عام مړو د پاسيدو حال بيان كړې شوې دې، او د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه په حديث كښې د شهيد حالت بيان كړې شوې دې

② دويم جواب دا وركړې شوې دې چه د قيامت په ورځ باندې به ټه خلق بربنډ راوځى او څه به په پټ وى.

③ دريم جواب دا دې چه په شروع كښې به ټول د خپلو كفنونو سره وى، د سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه په روايت كښې د هغې ذكر دې، روستو به ترې كفن لرې كړې شى، او ټول به بربنډ شى، په روايات الباب كښې د دې روستنى حالت ذكر دې.

④ او څلورم جواب دا دې چه د سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه په روايت كښې د ثياب نه مراد اعمال دى، په قرآن كريم كښې دى ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾[3]

---

[1]) اخرجه ابوداؤد فى كتاب الجنائز، باب ما يستحب من تطهير الميت : ١٩٠/٣، رقم الحديث : ٣١١٤، واخرجه الامام الحاكم فى المستدرک، كتاب الجنائز ٣٤٠/١

[2]) اورده ابن عراق فى تنزيه الشريعة : ٣٧٢/٣

[3]) سورة اعراف : ٢٦

دا مختلف جوابات ورکړې شوي دي، خو اول جواب راجح او وزنی معلومیږي.

[۶۱۶۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَامَ فِينَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَخْطُبُ فَقَالَ «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةً عُرَاةً (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ) الآيَةَ ، وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، وَإِنَّهُ سَيُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي، فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ. فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي . فَيَقُولُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِى مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ . فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْحَكِيمُ) قَالَ فَيُقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ». [ر: ۳۱۷۱]

د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ مونږ ته د خطبې راکولو دپاره اودريدلو او وې فرمائيل چه تاسو به د قيامت په ورځ باندې داسې حال کښې اوچت کړې شئ بربنډ او خپې ابله به يئ، څنګه چه مونږ د تخليق شروع کړې وه، هم هغه شان به مو مونږ واپس کړو «الاية» او په ټول مخلوق کښې چه اول کوم انسان ته کپړه اچولې شی هغه به ابراهيم عليه السلام وی، او زما د امت نه به ډير خلق راوستلې شی چه د هغوی اعمال نامې به په ګس لاس کښې وی، زه به وايم اې زما ربه ! دا خو زما ملګرى دى! الله پاک به فرمائى تا ته نه ده معلومه چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څيزونه پيدا کړې وو، هغه وخت به زه هم هغه وايم کوم د نيک بنده سيدنا عيسى عليه السلام وئيلې وو ﴿ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ - إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ يعنى ترڅو پورې زه په دوی کښې موجود اوم تر هغه وخته پورې زه په دوی ګواه اوم او کله چه تا زه اوچت کړم نو بيشکه هم ته د هر يو څيز نګهبان ئې... نو او به وئيلې شی «رسول الله ﷺ ته» چه روستو هغوی په خپلو پوندو واپس شوې وو «يعنی ستاسو د وفات نه پس دا خلق مرتد شوې وو او ستاسو په حق دين باندې برقرار نه وو پاتې شوې».

قوله: ﴿ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ ﴾ : د دې نه د رسول الله ﷺ نه پس د ابوبکر صديق رضی الله عنه په دور کښې مرتد کيدونکى خلق مراد دى، راجح قول هم دا دی. (١)

[۶۱۶۲] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِى صَغِيرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى مُلَيْكَةَ قَالَ حَدَّثَنِى الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِى بَكْرٍ أَنَّ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «تُحْشَرُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً» قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ . فَقَالَ «الأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يُهِمَّهُمْ ذَاكِ».

---

١) فتح البارى : ١١/٤٦٩، وعمدة القارى : ٢٣/١٦٥، وارشاد السارى ١٣/٥٢٨

د ام المومنين سيده عائشه صديقه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو به خپې ابله، بربند او ناسنته اوچتولې شئ، سيده عائشه رضي الله عنها فرمائي چه په دې باندې ما تپوس اوکړو : يارسول الله ﷺ! آيا سړى اوښځې به يوبل ته ګوري؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه هغه وخت به معامله د دې نه زياته سخته وى چه هغوى يو بل ته اوکتلې شى.

د ابو صغيره نوم مسلم قشيرى دې، صغيره د صاد په فتحې او د غين په کسرې سره دې او د ابو مليکة نوم زهير دې.

[۶۱۶۳] (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي قُبَّةٍ فَقَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «تَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ إِنِّي لأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْجَنَّةَ لاَ يَدْخُلُهَا إِلاَّ نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَمَا أَنْتُمْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ إِلاَّ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَسْوَدِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَحْمَرِ». [۶۲۶۶]

د سيدنا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره په يو خيمه کښې وو، هغوى اوفرمائيل : آيا تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو به د اهل جنت يو څلورمه حصه يئ، مونږ عرض اوکړو: او جى! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو د جنتيانو دريمه حصه شئ؟ مونږ عرض اوکړو : او جى ..... رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا تاسو په دې باندې خوشحاليږئ چه تاسو د جنتيانو نيمه حصه شئ؟ مونږ اووې : او جى! بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : قسم دې په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې د محمد ﷺ نفس دې، زما اميد دې چه تاسو (امت مسلمه) به د اهل جنت نيمه حصه يئ او داسې به ځکه وى چه جنت ته به سوا د مسلمان روح نه څوک هم داخل نه شى او تاسو د اهل شرک ترمينځه داسې يئ لکه د تور غوئى په بدن باندې سپين ويښته، يا لکه چه د سور غوئى په بدن باندې سرۀ ويښته وى، -يعنى څنګه چه د تور غوئى په بدن باندې څه ويښته سپين وى نو هغه د هغه د پوره بدن په مقابله کښې ډير کم او په اوړو کښې د مالګې برابر وى هم دغه شان د مشرکانو په نسبت سره به ستاسو تعداد ډير کم په جهنم کښې وى).

[۶۱۶۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ آدَمُ، فَتَرَاءَى ذُرِّيَّتُهُ فَيُقَالُ هَذَا أَبُوكُمْ آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثَ جَهَنَّمَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ. فَيَقُولُ يَا رَبِّ كَمْ أُخْرِجُ فَيَقُولُ أَخْرِجْ مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا

---

۱) اخرجه مسلم فى الايمان، باب : کون هذه الامة نصف اهل الجنة، رقم : ۲۲۱

أُخِذَ مِنَّا مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ، فَمَاذَا يَبْقَى مِنَّا قَالَ «إِنَّ أُمَّتِي فِي الأُمَمِ كَالشَّعَرَةِ البَيْضَاءِ فِي الثَّوْرِ الأَسْوَدِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل د قيامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول سيدنا آدم عليه السلام رابللې شي، بيا به د هغه نسل هغوى ته ګورى چه دا ستاسو نيکه محترم سيدنا آدم عليه السلام دې، هغوى به وائي ﴿لبيك وسعديك﴾، الله پاک به ورته اوفرمائى چه د خپل نسل جهنميان راوباسه! سيدنا آدم عليه السلام به عرض اوکړى: يا الله څومره راوباسم، الله پاک به فرمائى چه په هر سلو کسانو کښې يو کم سل راوباسه (يعنى په هر سلو کښې به يو کم سل جهنميان وى)، صحابه کرامو عرض اوکړو: يا رسول الله ﷺ چه کله په سلو کښې يو کم سل راويستلې شى نو بيا به باقى څه پاتې شى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د نورو امتونو په مقابله کښې به زما امت په دومره تعداد کښې وى لکه د تور غوئى په بدن باندې چه سپين وېښته وى. (يعنى زما د امت تعداد به په هغه جهنميانو کښې ډير کم وى).

د باب په دې آخرى دوه احاديثو کښې اګر چه صراحة د حشر ذکر نشته خو د جنت او جهنم ذکر پکښې دې. چه په هغې کښې د داخليدو سلسله به د حشر نه فورا پس وى، په دې مناسبت سره ئې دا احاديث دلته ذکر فرمائيلې دې. د دې حديث ټول راويان مدنى دى او دا حديث صرف امام بخارى رحمه الله نقل فرمائيلې دې. (١)

٣٦: باب قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ (إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ).

(أَزِفَتِ الآزِفَةُ)(اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)

دا د سورة حج اول آيت کريمه دې، پوره آيت ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ اې خلقو! د الله پاک نه اويريږئ، بيشکه د قيامت زلزله ډير لوئې څيز دې.

په ايت کريمه کښې د راغلې زلزلې مصداق: د دې زلزلې په باره کښې دوه اقوال دى:

① يو دا چه د دې نه مراد د قيامت نه مخکښې راتلونکې زلزله ده کومه چه به د طلوع الشمس من المغرب نه لږه مخکښې وى او د قيامت د علاماتو نه به د يو علامت په طور وى. يعنى د قيامت طرف ته د هغې نسبت د قرب د وجې نه کړې شوې دې.

② دويم قول د دې چه د دې نه د قيامت د واقع کيدو زلزله مراد ده. (٢) ظاهره ده چه کله قيامت ختم شى او دا نظام او کائنات ختمولې شى او د غرونه، زمکه او سمندر ټول ختميږى، مولانا شبير احمد عثمانى رحمه الله د دې آيت کريمه په باره کښې ليکى:

د قيامت په عظيم الشان زلزله کښې يو عين مقام د قيامت په وخت يا د نفخه ثانيه نه پس، دويم د قيامت نه لږ مخکښې چه کوم د علامات قيامت نه دې، که دلته دويم مراد وى نو آيت به په خپله ظاهره معنى باندې وى او که اول مراد وى نو دواړه احتمالات شته، که

---

(١) ورواته كلهم مدنيون وهو من افراده ...... (ارشاد السارى: ١٣/٥٣١)

(٢) فتح البارى: ١١/٥٧٥، ارشاد السارى: ١٣/٥٣١

حقیقتا زلزله راشی او بې ورکونکې یا حاملې زنانه په دې خپل هیبت باندې محشورې شی، یا د زلزلې نه مراد: د هغه ځائې اهوال او مصیبتونه وی او ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ﴾ لره په تمثیل باندې حمل کړې شی یعنی دومره ویره او سختی به وی چه که د پئ ورکونکې زنانه موجود وی نو د ویرې او شدت د وجې نه به ترې خپل بچی هیر شی او د حاملو زنانو حمل به ساقط شی. دې وخت کښې به خلق دومره مدهوش شی چه کتونکې به پرې د شرابو د نشې گمان کوی حال دا هلته د نشې څه کار! ...... د الله پاک د عذاب تصور او د اهوال او شدائدو سختی به ئې هوش ختم کړی.... که دا ویره ټولو ته عام شی نو ﴿لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ﴾ کښې نفی په اعتبار د اکثر احوالو او دلته اثبات په اعتبار د ساعت قلیلة اخستلې شی او که آیت د حاضر او اکثر الناس په حق کښې وی د ټولو په حق کښې نه وی نو بیا خو بالکل اشکال نشته. (۱)

قوله: ﴿أزفت الآزفة: اقتربت الساعة﴾: د ﴿ازفت الازفة﴾ ترجمه امام کړې ده، ﴿اقتربت الساعة﴾ یعنی قیامت نزدې دې، ﴿ازِف﴾ د باب سمع نه دې، د ﴿ازف﴾ معنی د قرب ده، ﴿ازِف كذا﴾ نزدې کیدل، قیامت ته آزفة وئیلې شی ځکه چه د دې وقوع نزدې ده. (۲) ﴿أزفت الآزفة﴾ د سورة نجم آیت ۵۷ دې، ﴿اقتربت الساعة﴾ اگر چه دلته امام بخاری رحمه الله د تفسیر او ترجمې په طور ذکر کړې دې، خو دا د سورة قمر اولنې آیت دې.

[۶۱۶۵] حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَقُولُ اللَّهُ يَا آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ فِي يَدَيْكَ. قَالَ يَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ. قَالَ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ. فَذَاكَ حِينَ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سَكْرَى وَمَا هُمْ بِسَكْرَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ» . فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّنَا الرَّجُلُ قَالَ «أَبْشِرُوا، فَإِنَّ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفٌ وَمِنْكُمْ رَجُلٌ- ثُمَّ قَالَ -وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدِهِ إِنِّي لأَطْمَعُ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ» . قَالَ فَحَمِدْنَا اللَّهَ وَكَبَّرْنَا، ثُمَّ قَالَ «وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدِهِ إِنِّي لأَطْمَعُ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، إِنَّ مَثَلَكُمْ فِي الأُمَمِ كَمَثَلِ الشَّعَرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَسْوَدِ، أَوِ الرَّقْمَةِ فِي ذِرَاعِ الْحِمَارِ». [ر: ۳۱۷۰]

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: الله به فرمائی: اې آدم! ...... آدم علیه السلام به عرض اوکړی: حاضر یم ستا د حکم د پوره کولو دپاره، ټول خیرونه

---

(۱) تفسیر عثمانی: سورة الحج: ۴۴۲

(۲) هو من الازف (بفتح الزاء) وهو القرب، يقال: ازف كذا: ای قرب، وسميت الساعة آزفة، لقربها او لضيق وقتها (فتح الباری: ۱۱/۴۷۳)

ستا په لاس كښې دى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک به فرمائى : كوم خلق چه به جهنم كښې اچولې شى هغوى راوباسه، آدم عليه السلام به تپوس اوكړى : په جهنم كښې اچولې كيدونكى خلق څومره دى؟ الله پاک به ورته فرمائى : په هر زرو كسانو كښې نهه سوه او نهه نوى. هم دا به هغه وخت وى چه ماشومان به بوډاګان شى او حامله زنانه به خپل حمل راوغورځوى او ته به خلق د نشې په حالت كښې محسوس كړې، حال دا چه هغوى به د نشې په حالت كښې نه وى. بلكه د الله پاک عذاب سخت دې.

صحابه كرامو رضي الله عنهم ته دا خبره ډيره سخته معلومه شوه نو عرض ئې اوكړو يا رسول الله ﷺ! بيا به په مونږ كښې هغه سړې څوک وى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو ته دې زيرې وى، زر كسان به د ياجوج ماجوج قوم نه وى او په تاسو كښې به هغه يو وى (يعنى جهنم ته تلونكى كه د ياجوج ماجوج نه زر كسان وى نو په تاسو كښې به صرف يو وى). بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل، قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس كښې زما نفس دې! زما اميد دې چه تاسو به د جنت دريمه حصه يئ.

سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه فرمائى چه په دې خبره باندې د الله پاک حمد او ثناء اووې، بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس كښې زما نفس دې، زما اميد دې چه تاسو به د اهل جنت نيمه يئ، ستاسو مثال د نورو امتونو په مقابله كښې داسې دې لكه د تور غوئى په بدن چه سپين ويښته وى يا هغه سپين داغ كوم چه د خر په مخكښې خپو باندې وى.

﴿ رقمة ﴾ : سپينې ټكړې ته وائى.(١)

په دې روايت كښې چونكه د سورة حج د اول آيات ذكر دې، په دې وجه د حديث او آيت مناسبت ظاهر دې، حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى :

﴿ أشار بهذه الترجمة إلى ما وقع فى بعض طرق الحديث الأول انه صلى الله عليه و سلم تلا هذه الآية عند ذكر الحديث ﴾ (٢) يعنى : امام بخارى رحمه الله د معمول مطابق په ترجمة الباب سره د حديث الباب بعض طرق طرف ته اشاره فرمائيلې ده چه رسول الله ﷺ دا آيت كريمه، د دې حديث د بيانولو په وخت اولوستلو.

٤٧: باب قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى (أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ * يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ) قَالَ الْوُصُلَاتُ فِي الدُّنْيَا.

امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د سورة المطففين آيات كريمه ذكر فرمائيلې دى، د هغې ترجمه ده : آيا خيال نه ساتى هغه خلق چه هغوى به پاسى د هغه لوئې ورځ دپاره، كومه ورځ چه به خلق د الله پاک رب العالمين مخكښې اودريږى.

---

١) رقمة (بفتح الرا وسكون القاف) وهى قطعة بيضاء، اوشئ مستدير لا شعر فيه (ارشاد السارى : ٥٣٤/١٣)
٢) فتح البارى ٤٧٢/١١

قوله: ﴿ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ قَالَ الْوُصُلاَتُ فِي الدُّنْيَا﴾: په سورة البقرة کښې دی ﴿ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ ﴾ سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د دې تفسير فرمائيلې دې چه د دې نه په دنيا کښې خپل مينځ کښې تعلقات او روابط مراد دی چه د قيامت په ورځ باندې به دا ټول منقطع شی، عبد بن حميد دا تعليق موصولا نقل کړې دې. (١) ﴿ الواصلات ﴾ (د واؤ په ضمې سره او په صاد باندې ضمه او سکون دواړه صحيح دی). (٢) د وُصْلَة جمع ده، وصلة خپل مينځ کښې تعلق او رابطې ته وائی.

[٦١٦٦] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما-عَنِ النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-. (يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) قَالَ «يَقُومُ أَحَدُهُمْ فِي رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ». [ر: ٤٦٥٤]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ﴿ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ په تفسير کښې اوفرمائيل چه په هغوی کښې به يو کس په خپلو خولو کښې ډوب ولاړ وی د غوږونو د نيمې حصې پورې؛ (يعنی د هغوی خولې به د غوږونو د نيمې حصې پورې وی او هغه به په هغې کښې ډوب وی).

د ابن عون نوم عبد الله دې.

﴿ رشح ﴾: خولې ته وائی.

[٦١٦٧] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «يَعْرَقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَذْهَبَ عَرَقُهُمْ فِي الأَرْضِ سَبْعِينَ ذِرَاعًا، وَيُلْجِمُهُمْ حَتَّى يَبْلُغَ آذَانَهُمْ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ باندې به خلق په خوله کښې ډوب وی او حالت به دا شی چه د خلقو خوله به په زمکه باندې اويا لاسه خوره شی او خولې ته رسيدلو سره به غوږونه مس کوی.

﴿يُلْجِمُهُم﴾: الجمه الماء: چه کله اوبه خولې ته اورسيږی، هغه وخت وئيلې شی. (٣)

په دې حديث کښې د بعض خلقو حالت بيان کړې شوې دې چه خوله به د هغوی غوږونو ته اورسيږی، د بعضو معامله به د دوی نه سپکه وی نو خوله به ئې تر د کونډو پورې وی، د څه خلقو به د ګيټو پورې وی لکه چه په نورو رواياتو کښې تفصيل او تصريح ده. (٤)

---

(١) فتح البارى ٤٧٧/١١، ارشاد السارى: ٥٣٤/١٣

(٢) فتح البارى ٤٧٧/١١، ارشاد السارى: ٥٣٤/١٣، عمدة القارى ١٦٩/٢٣

(٣) ارشاد السارى: ٥٣٥/١٣، عمدة القارى ١٧١/٢٣

(٤) ارشاد السارى: ٥٣٦/١٣ _ أخرجه البيهقى فى البعث بسند حسن عنه قال ...[بقيه برصفحه آئنده...

۴۸: باب القصاص يوم القيامة

وَهِيَ الحَاقَّةُ لأَنَّ فِيهَا الثَّوَابَ وَحَوَاقَّ الأُمُورِ، الحَقَّةُ وَالحَاقَّةُ وَاحِدٌ. وَالقَارِعَةُ، وَالغَاشِيَةُ، وَالصَّاخَّةُ، وَالتَّغَابُنُ غَبْنُ أَهْلِ الجَنَّةِ أَهْلَ النَّارِ.

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاري رحمه الله په دې باب كښې د قيامت د ورځې ذكر كړې دې او د هغې د كيفيت متعلق ئې احاديث بيان كړې دى چه د هغې حاصل دا دې چه په دنيا كښې به يو سړې هم مظلوم جوړيدو سره خپله بدله وانخستلې شي نو د قيامت په ورځ باندې به د ظالم نه د هغه حق وصول كړې شي او د هغې صورت به دا وى چه د ظالم نيكئ به مظلوم ته وركولې شي څكه په هغه ورځ باندې به سوا د نيكئ نه يو څيز هم دكار پاتې نه شي، كه د ظالم سره نيكئ نه وى نو د مظلوم ګناهونه به كمولو سره د ظالم په اعمال نامه كښې واچولې شي، بلكه كوم مومنان چه د جهنم نه نجات موندلو سره لاړ شي هغوى به هم جنت ته د داخليدو نه مخكښې په يو پل باندې جمع كړې شي، دا پل به د جنت او جهنم ترمينځه وى. په هغې باندې به خپل مينځ كښې د كړې شوې زياتو كمې پوره كولې شي او د ظالم نه به د مظلوم بدله اخستلې شي، چه كله د يو بل ټول حقوق ادا شي نو پاك صفا كيدو سره به جنت ته د داخليدو اجازت وركړې شي.

قوله: ﴿وهي الحاقة لأن فيها الثواب وحواق الأمور الحقة والحاقة واحد﴾: ﴿هي﴾

ضمير د قيامت طرف ته راجع دې، د قيامت ورځې ته ﴿حاقة﴾ وائى، څكه چه په دې ورځ باندې به د اعمالو ثواب متحقق او ثابت وى او ډير زيات امور به په دې كښې ثابت شي. د حقه او حاقة دواړو يوه معنى ده، دا په حقيقت كښې د مشهور امام فراء رحمه الله عبارت دې كوم چه هغوى په معانى القرآن كښې ليكلې دې، امام بخارى رحمه الله هم د هغه ځائې نه اخستلې دې (۱)

﴿القارعة، والغاشية، والصاخة﴾ دا درې واړه هم د قيامت نومونه دى.

...بقيه ازحاشيه گذشته] يشتد كرب ذلك اليوم حتى يلجم الكافر العرق قيل له فأين المؤمنون قال على الكراسى من ذهب ويظلل عليهم الغمام وبسند قوى عن أبى موسى قال الشمس فوق رؤوس الناس يوم القيامة وأعمالهم تظلهم وأخرج بن المبارك فى الزهد وبن أبى شيبة فى المصنف واللفظ له بسند جيد عن سلمان قال تعطى الشمس يوم القيامة حر عشر سنين ثم تدنى من جماجم الناس حتى تكون قاب قوسين فيعرقون حتى يرشح العرق فى الأرض قامة ثم ترتفع حتى يغرغر الرجل زاد بن المبارك فى روايته ولا يضر حرها يومئذ مؤمنا ولا مؤمنة.

وفى حديث بن مسعود عند الطبرانى والبيهقى ان الرجل ليفيض عرقا حتى يسيح فى الأرض قامة ثم يرتفع حتى يبلغ انفه وفى رواية عنه عند أبى يعلى وصححها بن حبان ان الرجل ليلجمه العرق يوم القيامة حتى يقول يا رب ارحنى ولو إلى النار. (فتح البارى: ۱۱/۴۷۹)

(۱) فتح البارى: ۱۱/۴۸۱

﴿القارعة﴾: ټنګیدونکي. د نبِ مت ورځ به زړونه د خپلو سختو د وجې ټنګوی، په دې وجه هغې ته قارعة وائی

﴿غاشیة﴾: غوړیدونکی. پټوونکې. دا ورځ به هم په ټولو خلقو باندې خوره شی، په دې وجه هم دې ته غاشیة وائی.

﴿الصاخة﴾: کړنګونکې. د دنیا د معاملاتو نه به خلق کانړهٔ کړی او د ﴿صاخة﴾ معنی ﴿داهیة﴾ د لوئې مصیبت هم راځی او د چغې هم راځی. (١)

قوله: ﴿التغابن: غَبَن اهل الجنةِ اهلَ النار﴾: د قیامت ورځې ته ﴿یوم التغابن﴾

هم وئیلې شی دا د ﴿غبن﴾ نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده: د خپلې حصې او مراد نه محروم کیدل، د اهل جهنم دپاره چه به په جنت کښې کوم کورونه جوړ کړې شوې وی، د هغې نه به هغوی محروم وی او په هغې کښې به جنتیان راشی،

د ﴿غَبَن اهل الجنة اهلَ النار﴾ مطلب هم دا دې چه اهل جنت به د جهنمیانو هغه کورونو ته راشی او هغوی به محروم کړی. (٢)

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب د قیامت پنځه نومونه ذکر فرمائیلې دی، امام غزالی رحمه الله او علامه قرطبی رحمه الله چه د قیامت د ورځې نومونه جمع کړل نو تقریبا اتیا (٨٠) نومونه جمع شو چه په هغې کښې یوم الجمع، یوم التناد، یوم الحسرة او یوم التلاق وغیره شامل دی. (٣)

[٦١٦٨] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ بِالدِّمَاءِ». [٦٤٧١]

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: د ټولو نه اول چه به د کوم څیز په خلقو کښې کولې شی هغه به د وینې بدله وی.

دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کرت ذکر فرمائیلې دې، د امام بخاری رحمه الله شیخ عمر بن حفص دې، هغه د خپل پلار حفص بن ثابت نه روایت نقل کوی، د شقیق نه شقیق بن سلمة مراد دې، د هغوی کنیت ابو وائل دې او په کنیت سره زیات مشهور دی، د سند ټول راویان کوفیان دی. (٤)

---

(١) فتح الباری ٤٨١/١١، ارشاد الساری: ٥٣٦/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣
(٢) فتح الباری ٤٨١/١١، ارشاد الساری: ٥٣٦/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣
(٣) فتح الباری ٤٨١/١١، ارشاد الساری: ٥٣٦/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣
(٤) فتح الباری ٤٨٢/١١، ارشاد الساری: ٥٣٧/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣

د امام بخاري رحمه الله نه علاوه امام مسلم، امام ترمذي، امام ابن ماجة او امام نسائي رحمهم الله هم د دې حديث تخريج کړې دې. (1)

د قيامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول د څه څيز فيصله کولې شي؟: په دې حديث کښې دی چه د ټولو نه اول به د وينې فيصله کولې شي، يعنی د دنيا د قتلونو محاسبه او فيصله به کولې شي، د دې نه پس به د باقی اعمالو او نورو معاملاتو فيصلې وی.

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په يو روايت کښې دی چه د ټولو نه اول محاسبه به د مانځه وی.

خو په دواړو کښې تطبيق داسې کيدې شی چه په حقوق الله کښې به د ټولو نه اول د مانځه او په حقوق العباد کښې به د ټولو نه اول د وينې فيصله او محاسبه وی. (2)

[۶۱۶۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا، فَإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُؤْخَذَ لأَخِيهِ مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَخِيهِ، فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ». [ر: ۲۳۱۷]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: چا چه په خپل يو رور باندې ظلم اوکړو نو هغه له پکار دی چه هغه (په دې دنيا کښې په صاحب حق باندې) معاف کړی، ځکه چه په آخرت کښې به دينار او درهم نه وی، د دې نه مخکښې چه د هغه د رور دپاره د هغه د نيکو نه واخستلې شی او که هغه سره نيکئ نه وی نو د هغه د مظلوم رور بدئ به په هغه باندې واچولې شی. (په دې وجه د بې وسئ د وخت نه مخکښې مخکښې په دنيا کښې خپل معاملات صفا کول پکار دی).

[۶۱۷۰] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ) قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيِّ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَخْلُصُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ، فَيُحْبَسُونَ عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَيُقَصُّ لِبَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ، مَظَالِمُ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا، حَتَّى إِذَا هُذِّبُوا وَنُقُّوا أُذِنَ لَهُمْ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ، فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا». [ر: ۲۳۰۸]

---

(1) الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب الديات، باب قول الله تعالى : ...[بقيه برصفحه آئنده...

...بقيه ازحاشيه گذشته] ﴿ ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاءه جهنم ﴾ رقم الحديث : ۶۸۶۴، واخرجه الامام مسلم فی كتاب الحدود، باب المجازاة بالدماء فی الاخرة، وانها اول ما يقضی فيه بين الناس يوم القيامة، رقم الحديث : ۴۳۵۷، واخرجه الترمذی فی كتاب الديات، باب الحكم فی الدماء، رقم الحديث : ۱۳۹۶، واخرجه النسائی فی كتاب تحريم الدم، باب تعظيم الدم، رقم الحديث : ۴۰۰۲۰، واخرجه ابن ماجة فی كتاب الديات، بالتغليظ فی قتل مسلم ظلما، رقم الحديث : ۲۶۱۵.

(2) فتح الباری ۴۸۲/۱۱، ارشاد الساری : ۵۳۷/۱۳، عمدة القاری ۱۷۲/۲۳

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: مومنان به د جهنم نه خلاصې بیا مومې، خو د جهنم او دوزخ ترمینځه به هغوی په یو پل باندې اودرولې شي او بیا به په یو بله غاړه باندې د دې ظلمونو بدله واخستلې شي او کله چه برابری اوشي او صفائي راشي نو هغوی ته به جنت ته د تلو اجازت ملاؤ شي. پس قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې چه په جنتیانو کښې به هر یو په جنت کښې خپل کور د دنیا د کور په مقابله کښې زیاتې غوره طریقې سره اوپیژني.

په سند کښې آیت کریمه ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ﴾ لره ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره اوکړه چه د حدیث متن د دې آیت دپاره د تفسیر په درجه کښې دې.

قوله: ﴿عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ﴾: د جنت او جهنم ترمینځه دا پل، یا به یو بیل پل وي یا به د مشهور پل صراط یو ګټ وي، علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه دا به هغه مومنان وي چه د هغوی په باره کښې به الله پاک ته علم وي چه د قصاص په صورت کښې به د هغوی حسنات او نیکۍ نه ختمیږي. (١) دا حدیث، د دې نه مخکښې په مظالم کښې تیر شوې دې.

٤٩: بَابُ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ

د قیامت په ورځ د حساب مناقشه: امام بخاري رحمه الله ترجمة الباب د حدیث یوه جمله اخستلو سره قائم کړې ده، حدیث، امام په باب کښې ذکر فرمائیلې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه د قیامت په ورځ چه د چا سره په حساب کښې مناقشة اوکړې شوه او تپوس ترې شروع شو چه داسې دې ولې اوکړل؟ ولې دې اونکړل؟ نو هغه به په عذاب کښې اخته کړې شي.

د قرآن کریم د سورة انشقاق په آیت کریمه کښې دی چه کومو خلقو ته عمل نامه په ښي لاس کښې ورکړې شي نو د هغوی حساب به آسان وي، سیده عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه د دې حدیث متعلق تپوس اوکړو چه د قرآن کریم په پورته آیت کریمه کښې د حساب ذکر دې او دا به اصحاب میمنة وي او د حدیث نه معلومیږي چه د چا سره حساب کولې شي، هغوی ته به عذاب ورکولې شي.

رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په آیت کریمه کښې د حساب نه صرف پیشي مراد ده، مناقشه نه ده، په حساب کښې چه به د چا مناقشه کولې شي، هغوی به رانیولې شي او هغوی به په عذاب کښې اخته کیږي.

[٦١٧١، ٦١٧٢] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ». قَالَتْ قُلْتُ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا). قَالَ «ذَلِكِ الْعَرْضُ».

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د چا په حساب کښې چه سختي اوکړې شي، په هغه باندې عذاب یقیني دې، سیده عائشه رضی الله عنها فرمائي چه په دې

(١) ارشاد الساري: ٥٣٩/١٣

باندې ترې ما تپوس اوکړو چه ايا د الله پاک دا ارشاد نه دې چه : بيا به نزدې د هغوی نه سپک حساب واخستلې شی. چه د هغې نه معلوميږی چه حساب به د خلاصی موندونکو سره هم وی، رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د دې نه مراد بس صرف پيښی ده دا روايت په کتاب العلم کښې تير شوې دې.

حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الأَسْوَدِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- مِثْلَهُ.

وَتَابَعَهُ ابْنُ جُرَيْجٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ وَأَيُّوبُ وَصَالِحُ بْنُ رُسْتُمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د عثمان بن الاسود متابعت ابن جريج (عبدالملک بن عبدالعزيز) محمد بن سليم، ايوب سختيانی او صالح بن رستم کړې دې، د ابن جريج، محمد بن سليم او ايوب سختيانی متابعت ابو عوانة په خپل صحيح کښې او د صالح بن رستم متابعت اسحاق بن راهويه موصولا نقل کړې دې. (١)

[٦١٧٢] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ هَلَكَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّمَا ذَلِكِ الْعَرْضُ، وَلَيْسَ أَحَدٌ يُنَاقَشُ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ عُذِّبَ». [ر: ١٠٣]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه رايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د کوم سړی نه هم چه د قيامت په ورځ باندې حساب طلب کړې شو، هغه هلاک شو، ما عرض اوکړو، يا رسول الله ﷺ! ايا الله پاک پخپله نه دی فرمائيلی چه : پس د چا اعمال نامه چه د هغه په ښی لاس کښې ورکړې شی نو نزدې به د هغه نه سپک حساب واخستلې شی.

په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه دا خو به صرف پيښی وی، د وئيلو مطلب دا دې چه د قيامت په ورځ چه د چا سره هم په حساب کښې سختی اوکړې شی. په هغه باندې عذاب يقينی دې.

[٦١٧٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضى الله عنه- أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ «يُجَاءُ بِالْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ لَهُ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ مِلْءُ

---

(١) فتح الباری ٤٨٢/١١، ارشاد الساری : ٥٣٧/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣

الأَرْضِ ذَهَبًا أَكُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لَهُ قَدْ كُنْتَ سُئِلْتَ مَا هُوَ أَيْسَرُ مِنْ ذَلِكَ». [٣١٥٦]

د سيدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به فرمائيل چه د قيامت په ورځ باندې به کافر راوستلې شي او د هغه نه به تپوس اوکړې شي چه ستا څه خيال دې؟ که د زمکې برابر تاسره سره زر وې نو آيا هغه به (د خپل خلاصی دپاره) فديه ورکوې؟ هغه به وائي او! خو هغه وخت به هغه ته اووئيلې شي چه ستا نه (په دنيا) کښې د دې نه د ډير معمولی څيز مطالبه کړې شوې وه (او تا هغه هم پوره نه کړو يعنی ايمان او عمل صالح).

[٦١٧٤] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي خَيْثَمَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ وَسَيُكَلِّمُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَهُ تُرْجُمَانٌ، ثُمَّ يَنْظُرُ فَلاَ يَرَى شَيْئًا قُدَّامَهُ، ثُمَّ يَنْظُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَتَسْتَقْبِلُهُ النَّارُ، فَمَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَّقِيَ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ».

د سيدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو د هر هر فرد نه الله پاک د قيامت په ورځ داسې کلام کوی چه د الله پاک او د هغه ترمينځه به ترجمان نه وی. بيا چه هغه بنده اوګوری نو هغه ته به يو څيز هم په نظر رانشی، بيا به هغه خپلې مخې ته اوګوری او د هغه مخې ته به اور وی، پس کوم سړې هم چه د اور نه د بچ کيدو استطاعت لری چه (په دې دنيا کښې دې عمل کولو سره) هغه ځان بچ کړی اګر که هغه د کهجورې د يوې ټکړې په ذريعه ولې نه وی. (هغه دې د الله پاک په لاره کښې خرچ کړی او د خپل بچ کيدو بندوبست دې اوکړی).

قَالَ الأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرٌو عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ ثَلاَثًا، حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ». [ر: ١٣٤٧]

دا د ماقبل سند سره متصل دې، سيدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د جهنم نه بچ شئ، بيا هغوی خپل مخ مبارک واړولو. بيا ئې اوفرمائيل: د جهنم نه ځان بچ کړئ. او د دې نه پس ئې بيا خپل مخ مبارک واړولو، درې کرته رسول الله ﷺ داسې اوکړل. مونږ دا اوګڼړله چه رسول الله ﷺ جهنم لره وينی. بيا ئې اوفرمائيل د جهنم ځان بچ کړئ اګر چه د کهجورې د يوې ټکړې په ذريعه ولې نه وی او چاته چه دا هم ملاؤ نه شی نو هغه د ښه خبرې په ذريعه (دې ځان بچ کړی).

قوله: (وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ): د اور نه ځان بچ کړئ اګرچه د کهجورې د يوې ټکړې په ذريعه وی.

① د دې مطلب دا هم کيدې شی چه د جهنم نه د بچ کيدو هر ممکن کوشش کول پکار دی او د کهجورې په وړه شان ټکړه کښې هم احتياط کول پکار دی چه هغه چرته حرام او ناجائز نه

وی، د ورېږ نه وړه ګناه هم معمولي نه دی ګڼل پکار.
② او دا مطلب هم کیدي شي چه د نیکۍ هر څومره توفیق ملاؤ شي، نیکي کول پکار دي که څاته د یو کهجورې د صدقه کولو موقع ملاویږي نو هغه هم غنیمت ګڼل پکار دي. (١)
او په ظاهر دواړو معنو کښې هیڅ تضاد نشته، دواړه مطلبونه کیدې شي.
قوله: ﴿ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ﴾: د اشاح معنی د اعراض کولو، لرې کولو او اړولو راځی، مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ خپل مخ مبارک واړولو، داسې محسوسیده چه اور د هغوی مخې ته دہ او رسول الله ﷺ هغې ته ګوری او کتلو سره مخ مبارک بل طرف ته اړوی.

٥٠: باب يَدْخُلُ الْجَنَّةَ سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ

په جنت کښې د اویا زره کسانو بغیر د حساب نه داخلیدل: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د رسول الله ﷺ د امت مسلمه دپاره زیرې بیان کړې دې، چه د دې امت نه به اویا زره کسان جنت ته ځی!
اویا زره د دې نه عدد معین مراد دې یا د دې نه کثرت مراد دې چه ډیر خلق به جنت ته بې حسابه داخلیږی ځکه چه د اویا عدد په عربۍ کښې د کثرت دپاره راځی.
راجح دا معلومیږی چه د دې نه عدد معین مراد نه دې، بلکه کثرت مراد دې ځکه چه په مسند احمد او بیهقی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی چه اویا زره کسان به جنت ته ځی، رسول الله ﷺ په هغې کښې د اضافې دعا اوکړه نو د هر زرو کسانو سره د زرو اضافه اوکړې شوه. (٢)
په یو بل روایت کښې دی چه د هر زرو کسانو سره د اویا زره کسانو اضافه اوکړې شوه. (٣)
او په یو دریم روایت کښې په اویا زره کسانو کښې د هر یو سره د اویا زره کسانو اضافه ده. (٤) دغه شان دا تعداد ډیر زیاتیږی او د الله پاک د رحمت دریاب بې کنارې دې، امید هم دا دې چه انشاء الله د دې نه به هم دا کثیر تعداد مراد وی. اللهم اجعلنا منهم ....یا ارحم الراحمین!
[٦١٧٥] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ. وَحَدَّثَنِي أَسِيدُ بْنُ زَيْدٍ. حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُصَيْنٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ، فَأَخَذَ النَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الأُمَّةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ النَّفَرُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْعَشَرَةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْخَمْسَةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ وَحْدَهُ، فَنَظَرْتُ فَإِذَا

---

(١) قال المظهری: يعنى إذا عرفتم ذلک فاحذروا من النار فلا تظلموا أحداً ولو بمقدار شق تمرة ويحتمل أن يراد وأن أمامكم النار فاجعلوا الصدقة جنة بينكم وبينها ولو بشق تمرة. (ارشاد السارى : ١٣/٥٤٣)
(٢) فتح البارى ١١/٥٠٠، ارشاد السارى : ١٣/٥٤٥
(٣) فتح البارى ١١/٥٠٠، ارشاد السارى : ١٣/٥٤٥
(٤) فتح البارى ١١/٥٠٠، ارشاد السارى : ١٣/٥٤٥

سَوَادٌ كَثِيرٌ قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ هَؤُلاَءِ أُمَّتِي قَالَ لاَ وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الأُفُقِ . فَنَظَرْتُ فَإِذَا سَوَادٌ كَثِيرٌ. قَالَ هَؤُلاَءِ أُمَّتُكَ، وَهَؤُلاَءِ سَبْعُونَ أَلْفًا قُدَّامَهُمْ، لاَ حِسَابَ عَلَيْهِمْ وَلاَ عَذَابَ . قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانُوا لاَ يَكْتَوُونَ ، وَلاَ يَسْتَرْقُونَ ، وَلاَ يَتَطَيَّرُونَ ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ » . فَقَامَ إِلَيْهِ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ». ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ قَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ». [ر: ۳۲۲۹]

د سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زما مخکښې امتونه پيش کړې شو. د يو نبی سره پوره امت تير شو، د يو نبی سره څو کسان تير شو. د يو نبی سره لس کسان تير شو. د بعض سره پنځه کسان تير شو چا چه په هغوی باندې ايمان راوړې وو. او څه انبياء يواځې تير شو (چه په هغوی باندې يو هم ايمان راوړونکې نه وو) بيا ما اوکتل چه د انسانانو يو لوئې جماعت د لرې نه په نظر راغلو، ما د جبرئيل عليه السلام نه تپوس اوکړو آيا دا زما امت دې؟ هغوی اوفرمائيل : نه بلکه د آسمان طرف ته اوګورئ چه او مې کتل نو د ډير لوئې جماعت غير واضح مخونه ښکاره کيدل، وې فرمائيل چه دا ستاسو امت دې او دا د هغوی مخې ته چه کوم خلق دی، د هغوی تعداد اويا زره دې. د هغوی نه به نه حساب اخستلې شی او نه به په هغوی باندې عذاب وی. ما تپوس اوکړو. داسې به ولې وی؟ هغوی اوفرمائيل : چه د دې وجه دا ده چه دې خلقو به داغونه نه لګول، غلا به ئې نه کوله. بد فالی به ئې نه کوله او په خپل رب باندې به ئې اعتماد کولو.

بيا د رسول الله ﷺ طرف ته عکاشه بن محصن رضی الله عنه ورمخکښې شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ : دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په دغه خلقو کښې داخل کړی، رسول الله ﷺ دعا اوکړه چه يا الله : دې هم په دغه خلقو کښې داخل کړه.

د دې نه پس يو بل سړې اودريدلو او عرض ئې اوکړو چه زما دپاره هم دا دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په هغوی کښې داخل کړی، رسول الله ﷺ په دې باندې اوفرمائيل چه عکاشه ستا نه مخکښې شوې دې.

د حديث شريف دوه سندونه دی او دواړه تلو سره په حصين بن عبدالرحمن واسطی باندې جمع کيږی.

په اول سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ عمران بن مسيرة او شيخ الشيخ محمد بن فضيل دې او په دويم سند کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ اسيد بن زيد او شيخ الشيخ هشيم بن بشير واسطی دې.

قوله: ﴿سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ﴾: د دې دويم سړی دپاره رسول الله ﷺ دعا او نه فرمائيله. د دې يو وجه خو دا کيدې شی چه دا سلسله به بيا اوږده شوې وه او په حاضرينو کښې به نور هم ډير حضرات اودريدلې وې او د خپل ځان دپاره به ئې په رسول الله ﷺ باندې دعا کوله.

او دا وجه هم کيدې شی چه سيدنا عکاشه رضی الله عنه چه کله اووئيل نو هغه د قبول والی وخت وو. کوم چه روستو پاتې نه شوه، په دې وجه روستنی سړی ته رسول الله ﷺ دا جمله ارشاد

اوفرمائيله. او دا هم كيدي شي چه د هغوى په باره كښې رسول الله ﷺ د وحى په ذريعه دا خبره اوفرمائيله. د باقى په باره كښې وحى نه وه راغلې.[1]

[٦١٧٦] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي زُمْرَةٌ هُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا، تُضِيءُ وُجُوهُهُمْ إِضَاءَةَ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَامَ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ الأَسَدِيُّ يَرْفَعُ نَمِرَةً عَلَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ» ثُمَّ قَامَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَقَالَ «سَبَقَكَ عُكَّاشَةُ». [ر: ٥٤٧٤]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه زما د امت يو جماعت به جنت ته داخليږي. چه د هغوى تعداد به اويا زره وى. د هغوى مخونه به داسې روښانه وى لکه د څوارلسمې د شپې سپوږمئ چه روښانه وى.

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه په دې باندې عكاشه بن محصن رضي الله عنه پاسيدو او خپل څادر كوم چه د هغوى په بدن باندې وو هغه ئې اوچت كړو او عرض ئې اوكړو يا رسول الله ﷺ! د الله پاک نه دعا اوكړئ چه ما هم په هغوى كښې داخل كړى. رسول الله ﷺ دعا اوكړه چه اې الله! دې هم په هغوى كښې داخل كړې، د هغوى نه پس يو بل صاحب پاسيدو او عرض ئې اوكړو. يا رسول الله ﷺ! دعا اوكړئ چه ما هم الله پاک په هغوى كښې داخل كړى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : عكاشه ستا نه مخكښې شو.

[٦١٧٧] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - شَكَّ فِي أَحَدِهِمَا - مُتَمَاسِكِينَ، آخِذٌ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ، حَتَّى يَدْخُلَ أَوَّلُهُمْ وَآخِرُهُمُ الْجَنَّةَ، وَوُجُوهُهُمْ عَلَى ضَوْءِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». [ر: ٣٠٧٥]

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : جنت ته به زما د امت اويا زره يا اويا لاكهه (راوى ته په دې كښې په يو تعداد كښې شک وو)، كسان داخليږى چه بعض به. بعض نورو لره ونيسى دغه شان به جنت ته اول او آخر ټول داخل شى او د هغوى مخونه د څوارلسمې د سپوږمئ په شان وى.

[٦١٧٨] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ حَدَّثَنَا نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُومُ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ يَا أَهْلَ النَّارِ لاَ مَوْتَ، وَيَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لاَ مَوْتَ، خُلُودٌ». [٦١٨٢]

[1]) فتح البارى ١١/٥٠١، ارشاد السارى : ١٣/٥٤٥

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی چه رسول الله ﷺ فرمائی: چه کله اهل جنت. جنت ته او اهل جهنم جهنم ته داخل شی نو آواز کونکي به د هغوی ترمینځه اودریدلو سره آواز اوکړی چه اې اهل جهنم: په تاسو به مرګ نه راځی. او اې اهل جنت! په تاسو به مرګ نه راځی. بلکه همیشه به هم دلته اوسیږئ

[٦١٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «يُقَالُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ خُلُودٌ لاَ مَوْتَ. وَلأَهْلِ النَّارِ يَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ لاَ مَوْتَ»

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل اهل جنت ته به وئیلي شی چه اې اهل جنت! تاسو به همیشه هم دلته اوسیږئ په تاسو به مرګ نه راځی او هل دوزخ ته به وئیلي شی چه اې اهل دوزخ همیشه به تاسو دلته اوسیږئ. په تاسو به مرګ نه راځی

٥١: باب صِفَةِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ

وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ زِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ». عَدْنٌ خُلْدٌ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ، فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ، فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ.

د دې باب د لاندې امام بخاری رحمه الله هغه احادیث بیان فرمائیلي دی چه په هغې کښې رسول الله ﷺ د جنت او جهنم اوصاف اود هغې کیفیت بیان کړې دی. د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه دا تعلیق امام بخاری رحمه الله څو بابونه مخکښې په باب یقبض الله الارض.....موصولا نقل کړې دې

قوله: ﴿عَدْنٌ خُلْدٌ عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَقَمْتُ وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ﴾: په قرآن کریم کښې په ډیرو ځایونو کښې د ﴿عدن﴾ لفظ د جنت سره استعمال شوې دې. په سورة توبه کښې دی ﴿فِي جنت عدن﴾ یعنی د همیشوالی باغونو کښې. د ﴿عدنت بارض﴾ معنی ده ما په زمکه باندې قیام اوکړو. هلته اوسیدم. هم په دې سره مشهور لفظ معدن دې. یعنی کان د چرته نه چه معدنیات سرۀ زر. سپین زر او پیتل وغیره راویستلې شی.(١)

قوله: ﴿فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ﴾: معدن صدق خلق وائی. د دې ترجمه دد ﴿منبت صدق﴾ او په یوه نسخه کښې ﴿مقعد صدق﴾ دې. د معدن په ځائې د ﴿مقعد﴾ لفظ دې. دا لفظ په سورة قمر کښې د جنت په تذکره کښې واقع دې ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ﴾ د مقعد صدق نه داسې مجلس مراد دې چه په هغې کښې څه لغو یا د ګناه

١ فتح الباری ١١/٥١٠. ارشاد الساری: ١٣/٥٤٨، عمدة القاری ٢٣/١٨٢

خبره نه وي. دلته چونکه د جنت ذکر دې، په دې وجه : سفعه صدق مناسبت په باب سره واضح دې. خو د ابوعبيده په کلام کښې د معدن صدق معنی منبت صدق ليکلې شوې ده. (۱) او د دې نه مخکښې چونکه د عدن لفظ راغلې دې نو د دې لفظ مناسبت هم راځي. هسې هم امام بخاري رحمه الله په معمولی مناسبتونو سره الفاظ ذکر کوی. لکه چه د هغې مشاهده تاسو په کتاب التفسير کښې کړې ده.

[۶۱۸۰] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ». [ر: ۳۰۶۹]

د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ما په جنت کښې اوکتل نو د هغه ځائې اوسيدونکی اکثر غريب خلق وو او ما په جهنم کښې اوکتل نو د هغه ځائې اوسيدونکې اکثر زنانه وې.

د ابو رجاء نوم عمران عطاردی دې. د دې حديث راويان ټول بصريان دی.

[۶۱۸۱] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «قُمْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَكَانَ عَامَّةَ مَنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينَ، وَأَصْحَابُ الْجَدِّ مَحْبُوسُونَ، غَيْرَ أَنَّ أَصْحَابَ النَّارِ قَدْ أُمِرَ بِهِمْ إِلَى النَّارِ، وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَإِذَا عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا النِّسَاءُ». [ر: ۴۹۰۰]

د سيدنا اسامة رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه د جنت په دروازه باندې اودريدم نو هلته اکثر داخليدونکی مساکين وو او مالدار خلق (جنت ته د داخليدو نه) منع کړې شو (د حساب او قصاص وغيره دپاره) خو جهنميانو ته اور ته د تلو حکم اوکړې شو او ما د جهنم په دروازه باندې اودريدلو سره اوکتل نو په هغې کښې اکثر داخليدونکې زنانه وې. د اصحاب الجد نه مالدار خلق مراد دی.

[۶۱۸۲] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -
«إِذَا صَارَ أَهْلُ الْجَنَّةِ إِلَى الْجَنَّةِ، وَأَهْلُ النَّارِ إِلَى النَّارِ، جِيءَ بِالْمَوْتِ حَتَّى يُجْعَلَ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، ثُمَّ يُذْبَحُ، ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لاَ مَوْتَ، يَا أَهْلَ النَّارِ لاَ مَوْتَ، فَيَزْدَادُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَرَحًا إِلَى فَرَحِهِمْ، وَيَزْدَادُ أَهْلُ النَّارِ حُزْنًا إِلَى حُزْنِهِمْ» [۶۱۷۸]

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه کله اهل جنت جنت ته لاړ شی او اهل دوزخ دوزخ ته لاړ شی نو مرګ به راوستلې شی او هغه به د جنت او دوزخ ترمينځه ذبح کړې شی، بيا به يو آواز کونکې آواز اوکړی چه اې اهل جنت! په تاسو به

---

(۱) فتح البارى ۵۱۰/۱۱، ارشاد السارى : ۵۴۸/۱۳، عمدة القارى ۱۸۲/۲۳

مرګ نه راځي. اې اهل دوزخ! پـ تاسو به مرګ نه راځي، په دې وخت کښې به جنتیان نور هم خوشحاله شي او دوزخیان به نور هم غمژن شي
[٦١٨٣] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ. يَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ هَلْ رَضِيتُمْ فَيَقُولُونَ وَمَا لَنَا لاَ نَرْضَى وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ. فَيَقُولُ أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالُوا يَا رَبِّ وَأَىُّ شَىْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلاَ أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا». [٧٠٨٠]
د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : الله پاک به اهل جنت ته فرمائی : اې اهل جنت! جنتیان به وائی : مونږ حاضر یو اې زمونږ ربه! ستا د فرمانبردارئ دپاره! الله پاک به ترې نه تپوس اوکړی : اوس تاسو خوشحاله يئ؟ هغوی به وائی : مونږ به څنګه خوشحاله نه یو اوس خو تا مونږ ته تا هر هغه څيز راکړو کوم چه دې په خپل مخلوق کښې چاته هم نه دې ورکړې، الله پاک به ورته فرمائی : آیا زه تاسو ته د دې نه هم غوره څيز درنکړم، جنتیان به وائی، اې ربه ! د دې نه غوره څيز نور څه کيدې شی؟ الله پاک به فرمائی چه زه اوس ستاسو دپاره خپله رضوان او خوشحالی نازلوم، د دې نه پس به زه ستاسو نه کله هم ناراضه نه شم. (۱)
د الله پاک رضا د جنت د ټولو نه لوئې نعمت دې، د قرآن کریم په سورة توبة کښې دی ﴿ورضوان من الله اکبر﴾ او د الله پاک په مناسبت سره ډير لوئې دې. (۲)
[٦١٨٤] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ أُصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلاَمٌ، فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتَ مَنْزِلَةَ حَارِثَةَ مِنِّي، فَإِنْ يَكُ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ، وَإِنْ تَكُنِ الأُخْرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ «وَيْحَكِ - أَوَهَبِلْتِ - أَوَجَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ لَفِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ» [ر: ٢٦٥٤]
د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه حارثه رضی الله عنه د بدر په جنګ کښې شهید شو، هغوی دې وخت کښې کم عمر وو، نو د هغوی مور د رسول الله ﷺ په خدمت

(۱) الحديث ايضا اخرجه البخاري في صحيحه، كتاب التوحيد، باب كلام الرب مع اهل الجنة، رقم الحديث : ٧٥١٨، ومسلم في صحيحه، كتاب الجنة وصفة نعيمها واهلها، باب احلال الرضوان على اهل الجنة فلا يسخط عليهم ابدا، رقم الحديث : ٧٠٧٠، واخرجه الترمذي في جامعه، كتاب صفة الجنة، باب محاورة الرب اهل الجنة، احل عليكم رضواني، رقم الحديث : ٢٥٥٥.
(۲) ارشاد الساري : ٥٥١/١٣

کښي حاضره شوه او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما څومره محبت وو. که هغه په جنت کښې وي نو زه به صبر اوکړم. او په صبر باندې به د اجر اميد لرم. او که بل څه خبره وي نو تاسو به ګورئ چه زه څه کوم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل افسوس، ليونئ شوې ئې؟ آيا جنت يو دې څه، هغه خو ډير جنتونه دی. او هغه حارثه رضي الله عنه خو په جنت الفردوس کښي دې.

﴿أَوَهَبِلْتِ﴾ په دې کښې همزه داستفهام دپاره دې او واؤ عاطفه دې، معطوف عليه محذوف دې.

﴿هَبِلَتِ المراةُ﴾: خوئې ورکول، دا صيغه معروف او مجهول دواړه طريقو سره استعمال شوې ده. ترکيبي عبارت دې، افقدت عقلك وهبلت: يعني د بچي په ورکيدو باندې ستاسو عقل ورک شوې دې چه په جنت نه پوهيږې؟

[۶۱۸۵] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا الْفُضَيْلُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا بَيْنَ مَنْكِبَيِ الْكَافِرِ مَسِيرَةُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ لِلرَّاكِبِ الْمُسْرِعِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د کافر د دواړو اوږو ترمينځه د تيز تلونکي دپاره د درې ورځو د مسافت فاصله ده.

په دې حديث کښې. د جهنم ذکر نشته، خو د جهنمي ذکر دې، په دې مناسبت سره په ﴿باب صفة النار﴾ سره د دې مطابقت راشي. (١)

[۶۱۸۶] وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ، لاَ يَقْطَعُهَا».

دا د ماقبل سند سره موصول دې.... او ابن اسحاق بن ابراهيم بيان کړې دې. هغوی ته مغيره بن سلمة خبر ورکړو. هغوی ته وهيب حديث بيان کړو، هغوی ابوحازم ته. هغوی ته سهل بن سعد رضي الله عنه او هغوی ته رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په جنت کښې يوه اونه ده چه د هغې په سوری کښې سوارۀ تر سلو کالو پورې د ګرځيدو نه پس به هم هغه قطع نه کړې شي.

قَالَ أَبُو حَازِمٍ فَحَدَّثْتُ بِهِ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ الْجَوَادَ الْمُضَمَّرَ السَّرِيعَ مِائَةَ عَامٍ مَا يَقْطَعُهَا».

دا هم دماقبل سند سره متصل دې...ابوحازم فرمائی چه بيا ما دا حديث دنعمان بن ابی عياش نه بيان اوکړو چه هغوی اووې چه ماته ابوسعيد حديث بيان کړو، هغوی ته رسول الله ﷺ

---

(١) ارشاد الساري: ۵۵۱/۱۳

او فرمائیل: په جنت کښې به یو داسې ونه وی چه د هغې په سورې کښې غوره او په تیز رفتار اس باندې سور یدلو سړه تر سلو کالو پورې روان وی او بیا به هم هغه قطع نه کړې شی

[٦١٨٧] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - لاَ يَدْرِي أَبُو حَازِمٍ أَيُّهُمَا قَالَ - مُتَمَاسِكُونَ، آخِذٌ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، لاَ يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وُجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». [ر ٣٠٧٥]

د سیدنا سهل بن سعد ﷺ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل زما د امت نه به اویا زره یا اویا لاکهه کسان جنت ته ځی. د ابو حازم یقین نه وو چه په روایت کښې کوم یو عدد بیان شوې وو . اویا زره یا اویا لاکهه... فرمائی چه (هغوی به جنت ته داسې داخلیږی چه) یو بل به ئې نیولې وی. یو بل به ئې نیولې وی په هغوی کښې به اولنې لا د ننه داخل شوې نه وی چه آخری سړې به داخل شی. د هغوی مخونه به د څوارلسمې د سپوږمۍ په شان روښانه وی

[٦١٨٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ لَيَتَرَاءَوْنَ الْغُرَفَ فِي الْجَنَّةِ كَمَا تَتَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ فِي السَّمَاءِ».

قَالَ أَبِي فَحَدَّثْتُ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ يُحَدِّثُ وَيَزِيدُ فِيهِ «كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ الْغَارِبَ فِي الأُفُقِ الشَّرْقِيِّ وَالْغَرْبِيِّ».

د سیدنا سهل ﷺ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: بیشکه اهل جنت به (د خان نه پورته درجو والا) بالاخانې داسې وینی څنګه چه تاسو په آسمان کښې ستورې وینئ

زما والد بیان اوکړو چه بیا ما دا حدیث نعمان بن ابی عیاش ته بیان کړو نو هغوی اووې چه زه ګواهی ورکوم چه ما د ابو سعید خدری ﷺ نه واوریدل هغوی به حدیث بیانولو او په هغې کښې به ئې دا اضافه کوله چه څنګه چه تاسو په مشرقی یا مغربی اسمانی کنارو کښې پټیدونکې ستورې وینئ.

﴿قال ابی﴾: دا روایت عبدالعزیز بن حازم د خپل پلار ابو حازم نه نقل کوی، هغوی وائی چه زما پلار ابو حازم وائی چه دا حدیث ما نعمان بن ابی عیاش ته واورولو نو هغوی اووې چه زه ګواهی ورکوم چه ما هم دا حدیث د ابو سعید خدری ﷺ نه اوریدلې دې او په هغې کښې ﴿كما تراءون الكوكب﴾ اضافه کوی؟

[٦١٨٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي عِمْرَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ أَكُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيَقُولُ أَرَدْتُ مِنْكَ أَهْوَنَ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ أَنْ لاَ تُشْرِكَ بِي

شَيْئًا فَأَبَيْتَ إِلَّا أَنْ تُشْرِكَ بِي». [ر: ٣١٥٦]

(د سیدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه الله پاک به په قیامت کښې د اهل دوزخ د ټولو نه کم عذاب موندونکی نه تپوس اوکړی، که تاسو ته د زمکې په سر باندې یو څیز میسر وی نو آیا ته به د هغې فدیه (د دې عذاب نه د خلاصیدو دپاره) ورکوې؟ هغه به وائی: او .... الله پاک به فرمائی چه ما ستا نه د دې نه هم د معمولی څیز هغه وخت مطالبه کړې وه، چه کله ته د آدم عليه السلام په شا کښې وې چه ما سره به څوک نه شریکوې، خو تا هم په هغې باندې اصرار کولو چه تا به زما سره شریک جوړوې. (په دې وجه به ته اوس په عذاب کښې ګرفتاریږې).

[٦١٩٠] (١) حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ بِالشَّفَاعَةِ كَأَنَّهُمُ الثَّعَارِيرُ». قُلْتُ مَا الثَّعَارِيرُ قَالَ الضَّغَابِيسُ. وَكَانَ قَدْ سَقَطَ فَمُهُ فَقُلْتُ لِعَمْرِو بْنِ دِينَارٍ أَبَا مُحَمَّدٍ سَمِعْتَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «يَخْرُجُ بِالشَّفَاعَةِ مِنَ النَّارِ». قَالَ نَعَمْ.

د سیدنا جابر رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: څه خلق به د جهنم نه د شفاعت په ذریعه داسې راوځی ګویا هغوی به (ثعاریر) وی، ما تپوس اوکړو (ثعاریر) څه څیز دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د دې نه مراد (ضغابیس) (یعنی واړهٔ واړهٔ بادرنګ مراد دی، د بادرنګ سره تشبیه په دې وجه ورکړې شوه چه بادرنګ ډیر زر غټیږی او په هغې باندې سپین داغونه هم وی نو دا مطلب هم کیدې شی چه د جهنم نه راوتونکو باندې به نری نری سپین ویښته هم وی) دی، د هغوی خولې به پریوتلې (یا رژیدلې) وی.

بیا ما د عمرو بن دینار نه تپوس اوکړو! اې ابو محمد! ما د سیدنا جابر رضي الله عنه نه واوریدل، هغوی بیان اوکړو چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی اوفرمائیل: چه د جهنم نه به د شفاعت د وجې نه خلق راوځی، هغوی اوفرمائیل: او.

(الثَّعَارِيرُ): ثعرور: (په وزن د عصفور) جمع ده، وړو وړو بادرنګو ته وائی چه په هغې باندې داغونه او واړهٔ واړهٔ ویښته وی. (٢)

(ضغابیس): د ضُغبوس جمع ده واړهٔ بادرنګ، بعض وئیلې دی دا یو قسم ساګ دې. (٣)

---

(١) اخرجه مسلم فی الایمان، باب: ادنی اهل الجنة منزلا فیها، رقم: ١٩١

(٢) د دې حدیث معنی کښې ماته غلطی ښکاره کیږی صحیح دا ده چه: د ثعاریر په باره کښې راوی د خپل استاذ عمرو نه تپوس کړې دې او هغوی په ضغابیس سره جواب ورکړې دې او راوی د خپل استاذ په باره کښې وائی چه د هغه غاښونه نه وو. (فتح الباری)

(٣) ارشاد الساری: ٥٥٧/١٣، والنهایة لابن الاثیر: ٨٣/٢، والفائق فی غریب الحدیث: ١٦٦/١

[٦١٩١] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بَعْدَ مَا مَسَّهُمْ مِنْهَا سَفْعٌ، فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، فَيُسَمِّيهِمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَهَنَّمِيِّينَ». [٧٠١٢]

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: يو جماعت به د جهنم نه د دې نه پس راوځي چه اور به هغوى ته رسيدلې وى او بيا به هغوى جنت ته داخل شي، هغوى ته به جهنميين وئيلې شي.

سفع: د اور نخښه، سوزيدلې ځائې. د اور گرمى. (١)

[٦١٩٢] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ يَقُولُ اللَّهُ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ. فَيُخْرَجُونَ قَدِ امْتُحِشُوا وَعَادُوا حُمَمًا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ - أَوْ قَالَ - حَمِيَّةِ السَّيْلِ». وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّهَا تَنْبُتُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً». [ر ٢٢]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه كله اهل جنت، په جنت كنبې او اهل جهنم به اهل جهنم ته داخل شي نو الله پاک به فرمائى چه دچا په زړه كنبې د اورى د دانې برابر ايمان وى نو هغه د دوزخ نه راوباسئ، هغه وخت به خلق راويستلې شي نو هغوى به سوزيدلو سره د سكروټو په شان وى د دې نه پس به هغوى په نهر حياة كنبې واچولې شى، نو هغوى به تروتازه شى، څنگه چه د سيلاب په ختو كنبې تيغ راوځى، يا ئې (حمية السيل) اووې چه د (حميل السيل) په ځائې او رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه آيا تا نه دې ليدلې چه د هغه دانې نه د زيړ رنگ والا بوټې راوخيژى.

(امْتُحِشُوا) هغوى به سوزيدلو وى، د امتحاش معنى د سوزيدو ده.

(حُمَم): د حممة جمع ده، تور سكاره.

(الحِبة) (د حاء په كسرې سره) صحرائى تيغ ته وائى، د دې جمع حبب راځى او يو (حبة) (بفتح الحاء) په معنى د عام دانې راځى، د هغې جمع حبوب راځى، دلته حبة په كسرې سره دې، د دې خصوصيت دا وى چه فورا راخيژى. (٢)

---

(١) سعفته النار: اور په هغه باندې حمله اوكړه، ارشاد السارى: ٥٧/١٣، والنهاية: ٧٨٣/١، وعمدة القارى: ١٩١/٢٣.

(٢) علامه قسطلانى رحمه الله ليكى: بزر العشب او البقلة الحمقاء. لانها تنبت سريعا. (ارشاد السارى: ٥٥٨/١٣، والنهاية: ٤٣٣/١.

﴿فی حمیل السیل﴾: سیلاب چه دخان سره کومه خاورد او زک وغیره راوړی هغې ته حمیل وائی.
﴿ او قال حمیة السیل ﴾ د راوی شک دې چه د ﴿ حمیة ﴾لفظ ئې ونیلې دې او که د ﴿ حمیل ﴾ د حمیة ترجمه : معظم جری الماء واشتداده سره شارحینو کړې ده. یعنی چرته چه د اوبو بهیدل په تیزئ سره او زیات وی، په بعض نسخو کښې ﴿ حمئة ﴾راغلې دې. کوم چه تورې خاورې ته وائی. [1]

﴿ صفراء ملتویة ﴾: زیړ او کمزورې، د ﴿ ملتویة ﴾معنی ده: کمزورې
امام نووی رحمه الله فرمائی:
﴿ لسرعة نباته یکون ضعیفا، ولضعفه یکون اصفر ملتویا، ثم بعد ذلک تشتد قوته ﴾ [2].

دا حدیث په کتاب الایمان کښې په باب تفاضل اهل الایمان د لاندې نیر شوې دې. [3]

[۶۱۹۳، ۶۱۹۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَرَجُلٌ تُوضَعُ فِي أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ جَمْرَةٌ يَغْلِي مِنْهَا دِمَاغُهُ».

د سیدنا نعمان رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د قیامت په ورځ باندې د عذاب په اعتبار سره د ټولو نه کم انسان هغه وی چه د هغه د قدمونو د لاندې به د اور سکروټه کیخودلې شی او د هغې په وجه باندې به د هغه مازغهٔ خوټکیږی.

﴿ احمص ﴾: باطن قدمیه الذی لا یصل الی الارض عند المشی [4] یعنی د قدم نه لاندې هغه حصه کومه چه په ګرځیدو کښې د زمکې نه اوچته وی، دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته اول کرت ذکر فرمائیلې دې.

[۶۱۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ عَلَى أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ جَمْرَتَانِ يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ، كَمَا يَغْلِي الْمِرْجَلُ وَالْقُمْقُمُ».

د سیدنا نعمان بن بشیر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : د قیامت په ورځ باندې به په جهنمیانو کښې د عذاب په اعتبار د ټولو نه کم عذاب موندونکې هغه سړې وی چه د هغې د دواړو خپو د لاندې سکروټې کیخودلې شی، چه د هغې د وجې نه به د هغه دماغ خوټکیږی لکه څنګه چه کټوئ خوټکیږی.

---

[1]) عمدة القاری : ۱۹۱/۲۳، ارشاد الساری : ۵۵۸/۱۳
[2]) ارشاد الساری : ۵۵۸/۱۳
[3]) کشف الباری : کتاب الایمان : ۱۰۹/۲
[4]) ارشاد الساری : ۵۵۸/۱۳

﴿ تقم ﴾: لوښي چه په هغې کښې عموما اوبه ګرمولې شي مرجل او قمقم دواړه په يو معنی کښې دی. قمقم د اوبو ګرمولو د لوښي دپاره استعماليږی بعض روايتونو کښې واؤ په حرف عطف سره دې. المرجل والقمقم، زيات واضح دې. (١)

[٦١٩٥] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، ثُمَّ ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ». [ر: ١٣٤٧]

د سيدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ د جهنم ذکر کړې دې او مخ مبارک ئې ترې واړولو. بيا ئې د هغه نه پناه اوغوښتله. د دې نه پس فرمائی چه د دوزخ نه ځان بچ کړئ. اګر که د کهجورې په يو ټکړه باندې ولې نه وی، چه چاته دا هم ملاؤ نه شی هغه له پکار دی چه د ښه خبرې په ذريعه (د دوزخ نه ځان بچ کړی).

[٦١٩٦] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ -رضي الله عنه- أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَذُكِرَ عِنْدَهُ عَمُّهُ أَبُو طَالِبٍ فَقَالَ «لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُجْعَلُ فِي ضَحْضَاحٍ مِنَ النَّارِ، يَبْلُغُ كَعْبَيْهِ، يَغْلِي مِنْهُ أُمُّ دِمَاغِهِ». [ر: ٣٦٧٢]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د رسول الله ﷺ مخکښې د هغوی د ترۀ ابو طالب ذکر کړې شوې وو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ممکن ده چه د قيامت په ورځ باندې زما شفاعت د هغوی په کار راشی او هغوی د جهنم په کم اور والا حصه کښې واچولې شی، د اور دا حصه به صرف د هغوی د ګيټو پورې وی خو په دې سره به هم د هغوی مازغهٔ خوټکيږی.

﴿ ضحضاح ﴾: لږې شان اوبه، دلته ترې لږ اور مراد دې، د يبلغ ضمير د ضحضاح طرف ته راجع دې.

[٦١٩٧] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا عَلَى رَبِّنَا حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا. فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ الَّذِي خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّنَا. فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ وَيَقُولُ - ائْتُوا نُوحًا أَوَّلَ رَسُولٍ بَعَثَهُ اللَّهُ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا إِبْرَاهِيمَ الَّذِي اتَّخَذَهُ اللَّهُ خَلِيلاً. فَيَأْتُونَهُ، فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا مُوسَى الَّذِي كَلَّمَهُ اللَّهُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، فَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا عِيسَى فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، ائْتُوا مُحَمَّدًا صلى الله عليه وسلم فَقَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَأْتُونِى فَأَسْتَأْذِنُ

(١) النهاية: ٤٩١/٢

عَلَى رَبِّي، فَإِذَا رَأَيْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا، فَيَدَعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ يُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهُ، وَقُلْ يُسْمَعْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ. فَأَرْفَعُ رَأْسِي، فَأَحْمَدُ رَبِّي بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِي، ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِي حَدًّا، ثُمَّ أُخْرِجُهُمْ مِنَ النَّارِ، وَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُودُ فَأَقَعُ سَاجِدًا مِثْلَهُ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ حَتَّى مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ» وَكَانَ قَتَادَةُ يَقُولُ عِنْدَ هَذَا أَيْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ. [ر: ٤٢٠٦]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک به د قيامت په ورځ باندې خلق راجمع کړي، هغه وخت به خلق وائي چه که مونږ د خپل رب په حضور کښې د چا شفاعت پوسو نو فائده مند کيدې شي، ممکنه ده چه الله پاک مونږ ته ددې حالت نه آرام راکړي.

پس خلق به سيدنا آدم عليه السلام ته راشي او عرض به کوي. هم تاسو هغه انسان يئ کوم چه الله پاک په خپل لاس باندې جوړ کړو، او په تاسو کښې ئې خپل روح او پوکلو او بيا ئې ملائکو ته حکم اوکړو نو هغوی تاسو ته سجده اوکړه، تاسو زمونږ شفاعت زمونږ د رب په نزد اوکړئ، هغوی به وائی زه د دې قابل نه يم. بيا به هغوی د خپل لغزش ذکر کوی او وائی به چه نوح عليه السلام ته لاړ شئ، هغه د ټولو نه اول رسول دې، کوم چه الله پاک راليږلې دې.

خلق به نوح عليه السلام ته راشی خو هغوی به هم دا جواب اوکړی چه زه د دې قابل نه يم. هغوی به خپل لغزش ذکر کړی او وائی به چه ابراهيم عليه السلام ته لاړ شئ، د چا نه چه الله پاک خپل خليل جوړ کړې وو خلق به هغه ته راشی خو هغوی به هم داسې وائی چه زه د دې قابل نه يم، هغوی به د خپل لغزش ذکر کوی او وائی به چه موسی عليه السلام ته لاړ شئ، د چا سره چه الله پاک کلام کړې دې.

خلق به موسی عليه السلام ته لاړ شی خو هغوی به هم وائی چه زه د دې قابل نه يم، د خپل لغزش ذکر به کوی او وائی به چه عيسی عليه السلام ته لاړ شئ.

خلق به عيسی عليه السلام ته لاړ شی خو هغوی به هم فرمائی چه زه د دې قابل نه يم، محمد ﷺ ته لاړ شئ، ځکه چه د هغوی مخکښې روستو ټول ګناهونه معاف کړې شوې دی.

پس خلق به ماته راشی، هغه وخت به زه د خپل رب نه (د شفاعت) اجازت اوغواړم او په سجده کښې به پريوځم، الله پاک چه څومره وخت غواړی ما به په سجده کښې پريږدی، بيا به اوويلې شی چه خپل سر اوچت کړه، چه څه غواړې درکولې به شی، وايه! اوريدلې به شی، شفاعت کوه، شفاعت به دې قبلولې شی. زه به د خپل رب هغه وخت حمد او ثناء بيانوم، داسې کومه چه به ماته زما رب ښائی، بيا به زه شفاعت کوم او زما دپاره به حد مقرر کړې شی، زه به خلقو لره د جهنم نه ويستلو سره جنت ته داخل کړم، بيا به زه راشم او داسې به په سجده کښې پريوځم، دريم يا څلورم کرت...... او اوس (د شفاعت د قبليدو او د جهنم نه ويستلو سره جنت ته د بوتلو نه پس) به په جهنم کښې صرف هم هغه خلق باقی پاتې شی کوم چه قرآن منع کړې دی، يعنی مشرکين او کفار ومنافقين چه د هغوی په باره کښې دی چه هغوی ته به بخښنه نه شی کولې، چه د هغوی په جهنم کښې د اوسيدو ذکر په قرآن کريم کښې په صراحت سره موجود دې) امام قتادة به په دې موقع باندې فرمائيل چه د دې نه مراد دا دې چه په کومو خلقو باندې په جهنم کښې خلود او هميشګی ده.

[۶۱۹۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ذَكْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ -رضى الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: «يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بِشَفَاعَةِ مُحَمَّدٍ -صلى الله عليه وسلم- فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، يُسَمَّوْنَ الْجَهَنَّمِيِّينَ».

د سيدنا عمران بن حصين رضی الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: يو جماعت به د جهنم نه دمحمد ﷺ د شفاعت په وجه باندې راوخي، او جنت ته به داخل شي، چه د هغوى نوم په جهنميين كيخودلي شي.

[۶۱۹۹] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ حَارِثَةَ أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقَدْ هَلَكَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ، أَصَابَهُ غَرْبُ سَهْمٍ. فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْتَ مَوْقِعَ حَارِثَةَ مِنْ قَلْبِي، فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ لَمْ أَبْكِ عَلَيْهِ، وَإِلاَّ سَوْفَ تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ لَهَا «هَبِلْتِ، أَجَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ إِنَّهَا جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ فِي الْفِرْدَوْسِ الأَعْلَى».

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دي چه د سيدنا حارثه رضی الله عنه مور د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضره شوه، حارثه رضی الله عنه د بدر په جنګ كښې د يو نامعلوم غشي لګيدو د وجې نه شهيد شوې وو هغوى راتلو سره اووې. يا رسول الله ﷺ! تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما خومره د زړه تعلق دې، كه هغه په جنت كښې وى نو زه به په هغه باندې نه ژاړم، ګينې تاسو به اوګورئ چه زه څه كوم، رسول الله ﷺ هغوى ته اوفرمائيل: ليونئ شوې ئې؟ ولې جنت يو دې څه؟ جنتونه خو ډير دى او حارثه په الفردوس الاعلى (د جنت په اوچته درجه) كښې دې.

وَقَالَ «غَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَقَابُ قَوْسِ أَحَدِكُمْ أَوْ مَوْضِعُ قَدَمٍ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى الأَرْضِ، لأَضَاءَتْ مَا بَيْنَهُمَا، وَلَمَلأَتْ مَا بَيْنَهُمَا رِيحًا، وَلَنَصِيفُهَا -يَعْنِي الْخِمَارَ- خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [ر: ۲۶۳۹، ۲۶۴۳، ۲۶۵۴]

دا د ماقبل سند سره متصل دې...... او رسول الله ﷺ فرمائى چه د الله پاك په لاره كښې يو سحر او يو مابنام د دنيا وما فيها نه غوره دې او په جنت كښې ستاسو د يوې ليندۀ برابر ځائې يا د يو قدم فاصلې ځائې د دنيا وما فيها نه غوره دې او كه د جنت د زنانو نه يوه زنانه د زمكې طرف ته رابنكاره شي نو ټوله فضاء به منور كړى او ټوله فضاء به د خوشبوئ نه ډكه كړى او د هغې صرف لوپټه د دنيا وما فيها نه غوره ده.

[۶۲۰۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لاَ يَدْخُلُ أَحَدٌ الْجَنَّةَ إِلاَّ أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، لَوْ أَسَاءَ، لِيَزْدَادَ شُكْرًا، وَلاَ يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ إِلاَّ أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، لَوْ أَحْسَنَ، لِيَكُونَ عَلَيْهِ حَسْرَةً».

د سيدنا ابوهريرة رضی الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: جنت ته چه څوك هم داخل شي، هغه ته به د هغه د جهنم استوګنه هم اوښودلې شي، چه كه نافرمانى دې كړې وې (نو هلته به درته ځائې ملاويدو)، چه هغه نور هم زيات شكر اوكړى او څوك هم چه جهنم ته داخل

شي. هغه ته به د هغه د جنت استوګنه هم ښودلې شي چه که نه عمل دې کړې وې نو هلته به درجه څانې ملاو شوې وې، چه د هغه دپاره دا نظاره د ارمان و افسوس باعث شي.

[٦٢٠١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ». [ر: ٩٩]

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو. يا رسول الله ﷺ: د قيامت په ورځ به ستا د شفاعت سعادت د ټولو نه زيات چاته نصيب کيږي؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه اې ابوهريره! زما هم دا خيال وو چه دا حديث به ستا نه مخکښې زما نه بل څوک نه تپوس کوی. ځکه چه د حديث متعلق زه ستا ډير شوق وينم. د قيامت په ورځ بانديې به زما د شفاعت سعادت د ټولو نه زيات هغه چاته حاصل وی چا چه ﴿ لا اله الا الله ﴾ کلمه د زړه په خلوص سره وئيلې وی.

دا حديث په كتاب العلم كښې په باب الحرص على الحديث د لاندې تير شوې دې.

د شفاعت قسمونه: په دې حديث كښې د رسول الله ﷺ د شفاعت ذكر دې چه كوم سړى بغير د څه جبر او اكراه د خپل طرف نه، د زړه په خلوص سره كلمه طيبه لوستلې وی. هغه ته به د رسول الله ﷺ د شفاعت سعادت حاصل وی. رسول الله ﷺ په مختلف مواقع بانديې. د مختلفو خلقو دپاره سفارش كوى، قاضى عياض رحمه الله د هغې پنځه قسمونه ليكلې دى:

① اول شفاعت. شفاعت عظمى دې، دا هغه سفارش دې چه د هغې ذكر په حديث الباب كښې تير شوې دې چه په ميدان حشر كښې به د حساب دپاره خلق راجمع شي او حساب به نه شروع كيږى، رسول الله ﷺ به سفارش فرمائى او د هغوى سفارش به قبلولې شي. امام نووى رحمه الله فرمائى چه هم دا مقام محمود دې، چه د هغې ذكر د سورة اسراء په آيت كريمه كښې دې: ﴿عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾

د سيدنا ابوهريره ﷺ په روايت كښې دى چه د رسول الله ﷺ نه د مقام محمود په باره كښې تپوس اوكړې شو نو هغوى اوفرمائيل د دې نه مراد شفاعت دې.

② ډير خلق به بغير د حساب نه جنت ته د رسول الله ﷺ په سفارش بانديې داخليږى، دا د شفاعت دويم صورت دې.

③ د ډيرو خلقو به حساب شوې وى او د عذاب مستحق به وى خو د رسول الله ﷺ په سفارش سره به هغوى د عذاب نه بچ كيدلو سره جنت ته لاړ شى.

④ څلورم شفاعت به د هغه خلقو دپاره وى كوم چه به د خپلې ګناه د وجې نه جهنم ته تلې وى، خو د رسول الله ﷺ په شفاعت سره به هغوى د جهنم نه راويستلې شى.

⑤ پنځم شفاعت د جنتیانو د درجاتو سره متعلق دي چه د بعض مومنانو دپاره، په جنت کښې د اوچتو درجاتو والا جنت سفارش به رسول الله ﷺ کوي او د هغوی په سفارش سره به د هغوی درجات زیات شي.(١)

[۶۲۰۲] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنِّي لأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، وَآخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ كَبْوًا، فَيَقُولُ اللَّهُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهَا فَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلأَى، فَيَرْجِعُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلأَى، فَيَقُولُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهَا فَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلأَى. فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلأَى، فَيَقُولُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ، فَإِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشَرَةَ أَمْثَالِهَا. أَوْ إِنَّ لَكَ مِثْلَ عَشَرَةِ أَمْثَالِ الدُّنْيَا. فَيَقُولُ تَسْخَرُ مِنِّي، أَوْ تَضْحَكُ مِنِّي وَأَنْتَ الْمَلِكُ». فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ، وَكَانَ يُقَالُ ذَلِكَ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً. [۷۰۷۳]

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. زه به پوهیږم چه د اهل جهنم نه به څوک د ټولو نه په آخر کښې راوځي. او په اهل جنت کښې به څوک د ټولو نه آخرې هغې ته داخلیږي.

یو سړي به د جهنم نه پړمخې غورځیدلې راوځي. الله پاک به هغه ته وائي چه لاړ شه او جنت ته داخل شه. هغه به د جنت دروازې ته راشي. خو هغه ته به معلومه شي چه جنت ډک شوې دې. پس هغه به واپس راشي. او عرض به کوي، اې زما ربه! ما خو جنت ډک بیا موندلو، الله پاک به بیا هغه ته اوفرمائي: لاړ شه او جنت ته داخل شه. هغه به بیا راشي خو هغه ته به داسې معلومیږي چه جنت ډک شوې دې، هغه به واپس شي او عرض به کوي: اې ربه! ما جنت ډک بیا موندلو. الله پاک به ورته فرمائي: لاړ شه او جنت ته داخل شه، تاته د دنیا او د هغې نه لس چنده زیات جنت درکولې شي. هغه سړې به وائي: ته ما سره ټوقې کوې حال دا چه شهنشاه ئې: ما آوکتل چه په دې موقع باندې رسول الله ﷺ په خندا شو او د هغوی غاښونه مبارک ښکاره شو. او د هغه سړي په باره کښې به وئیلې شي چه: دا په جنت کښې ادنی جنتي دې.

[۶۲۰۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلٍ عَنِ الْعَبَّاسِ - رضى الله عنه - أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - هَلْ نَفَعْتَ أَبَا طَالِبٍ بِشَيْءٍ. [ر: ۳۶۷۰]

سیدنا عباس رضی الله عنه نه روایت دي چه هغوی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو، آیا تاسو ابو

(١) اوګورئ: نسیم الرياض في شرح شفاء القاضي عياض. فصل في تفصيله بالشفاعة والمقام المحمود: ۳/۱۹۳-۲۲۰. وارشاد الساري ۱۳/۵۶۷

طالب ته څه فائده اورسوله؟
په دې حديث كښې صرف سوال دې او رسول الله ﷺ چه كوم جواب وركړې دې هغه پكښې نشته. په كتاب الأدب كښې دا روايت تير شوې دې، په هغې كښې جواب دې.
پوره حديث دا دې: ﴿هَلْ نَفَعْتَ أَبَا طَالِبٍ بِشَيْءٍ فَإِنَّهُ كَانَ يَحُوطُكَ وَيَغْضَبُ لَكَ قَالَ نَعَمْ هُوَ فِي ضَحْضَاحٍ مِنْ نَارٍ لَوْلَا أَنَا لَكَانَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾[1]
يعنى سيدنا عباس رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوكړو چه ابوطالب به ستاسو حفاظت كولو او ستاسو دپاره به په خلقو ته غصه كيدو او خفه كيدو نو آيا تاسو هغوى ته څه فائده اورسوله؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: او! هغه به په معمولى اور كښې وى، كه زه نه وې نو هغه به د جهنم په بالكل لاندې حصه كښې وې.

٥٢: بَابُ الصِّرَاطُ جَسْرُ جَهَنَّمَ

پل صراط: ﴿جَسر﴾ (د جيم په فتحې او كسرې سره) پل ته وائى امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د پل صراط ذكر كړې دې كوم چه په جهنم باندې واقع دې او په هغې باندې تيريدلو سره به جنت ته داخله كولې شي، دا پل د ويښته نه زيات نرې دې او د تورې نه زيات تيره دې.[2] امام فضيل بن عياض رحمه الله نقل كړى دى چه دا پل د پنځلس زرو كالو په مسافت باندې مشتمل دې، پنځه زره كاله د كوزيدو، پنځه زره كاله د ختلو او پنځه زره كاله ئې د تلو مسافت دې.[3]

[٦٢٠٤] [4] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُمَا عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. وَحَدَّثَنِي مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ أُنَاسٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «هَلْ تُضَارُّونَ فِي الشَّمْسِ، لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «هَلْ تُضَارُّونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ، يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ فَيَقُولُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْهُ، فَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الشَّمْسَ، وَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الْقَمَرَ،

[1]) فتح البارى ٥٤١/١١، ارشاد السارى: ٥٦٩/١٣، عمدة القارى ٢٠١/٢٣
[2]) ارشاد السارى: ٥٧٠/١٣
[3]) ارشاد السارى: ٥٧٠/١٣، نسيم الرياض فى شرح شفاء القاضى عياض. القسم الاول: ٢١٦/٣
[4]) (تضارون) تضرون احدا او يضركم احد. بمنازعة ومضايقة. (يجيز) يمشى عليه ويقطعه. (به) اى بالجسر الذى على جهنم. قال النووى: مذهب اهل السنة ان رؤية المومنين ربهم ممكنة. ثم قال: فقد تضافرت الادلة من الكتاب والسنة واجماع الصحابة وسلف الامة على اثباتها فى الآخرة للمومنين. قال العينى: روى فى اثبات الرؤية حديث الباب وعن نحو عشرين صحابيا. [١٣٣/٢٣]

وَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الطَّوَاغِيتَ، وَتَبْقَى هَذِهِ الأُمَّةُ فِيهَا مُنَافِقُوهَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ، هَذَا مَكَانُنَا حَتَّى يَأْتِيَنَا رَبُّنَا، فَإِذَا أَتَانَا رَبُّنَا عَرَفْنَاهُ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ أَنْتَ رَبُّنَا، فَيَتْبَعُونَهُ وَيُضْرَبُ جِسْرُ جَهَنَّمَ». قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُجِيزُ، وَدُعَاءُ الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ، وَبِهِ كَلاَلِيبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، أَمَا رَأَيْتُمْ شَوْكَ السَّعْدَانِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَإِنَّهَا مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، غَيْرَ أَنَّهَا لاَ يَعْلَمُ قَدْرَ عِظَمِهَا إِلاَّ اللَّهُ، فَتَخْطَفُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، مِنْهُمُ الْمُوبَقُ بِعَمَلِهِ، وَمِنْهُمُ الْمُخَرْدَلُ، ثُمَّ يَنْجُو، حَتَّى إِذَا فَرَغَ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ عِبَادِهِ، وَأَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ مِنَ النَّارِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ، مِمَّنْ كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، أَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوهُمْ، فَيَعْرِفُونَهُمْ بِعَلاَمَةِ آثَارِ السُّجُودِ، وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ مِنِ ابْنِ آدَمَ أَثَرَ السُّجُودِ، فَيُخْرِجُونَهُمْ قَدِ امْتُحِشُوا، فَيُصَبُّ عَلَيْهِمْ مَاءٌ يُقَالُ لَهُ مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحِبَّةِ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ، وَيَبْقَى رَجُلٌ مُقْبِلٌ بِوَجْهِهِ عَلَى النَّارِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ قَدْ قَشَبَنِي رِيحُهَا وَأَحْرَقَنِي ذَكَاؤُهَا، فَاصْرِفْ وَجْهِي عَنِ النَّارِ فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو اللَّهَ. فَيَقُولُ لَعَلَّكَ إِنْ أَعْطَيْتُكَ أَنْ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لاَ وَعِزَّتِكَ لاَ أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيَصْرِفُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ، ثُمَّ يَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ يَا رَبِّ قَرِّبْنِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ. فَيَقُولُ أَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنْ لاَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَيْلَكَ ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ. فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو. فَيَقُولُ لَعَلِّي إِنْ أَعْطَيْتُكَ ذَلِكَ تَسْأَلُنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لاَ وَعِزَّتِكَ لاَ أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيُعْطِي اللَّهَ مِنْ عُهُودٍ وَمَوَاثِيقَ أَنْ لاَ يَسْأَلَهُ غَيْرَهُ، فَيُقَرِّبُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَإِذَا رَأَى مَا فِيهَا سَكَتَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ يَقُولُ رَبِّ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ. ثُمَّ يَقُولُ أَوَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنْ لاَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَيْلَكَ يَا ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لاَ تَجْعَلْنِي أَشْقَى خَلْقِكَ. فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ، فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ أَذِنَ لَهُ بِالدُّخُولِ فِيهَا، فَإِذَا دَخَلَ فِيهَا قِيلَ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى حَتَّى تَنْقَطِعَ بِهِ الأَمَانِيُّ فَيَقُولُ لَهُ هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَذَلِكَ الرَّجُلُ آخِرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً.

قَالَ وَأَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ جَالِسٌ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ، لاَ يُغَيِّرُ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ «هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو سَعِيدٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «هَذَا لَكَ وَعَشَرَةُ أَمْثَالِهِ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ حَفِظْتُ «مِثْلُهُ مَعَهُ». [ر: ٧٧٣]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه څه خلقو عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! آيا د قيامت په ورځ باندې به مونږ خپل رب ليدلې شو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا د نمر په کتلو کښې څه تکليف وی چه کله په هغه باندې وريځ نه وی؟

صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو : نه يا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ تپوس اوکړو : آيا که چه وريځ نه وی نو تاسو ته د څوارلسمې د سپوږمۍ په ليدو کښې څه تکليف وی.؟ صحابه

كرامو ﷺ عرض اوکړو : نه یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : بس به تاسو هم دغه شان په قیامت کښې خپل رب وینئ.

الله پاک به خلق راجمع کړی چه په تاسو کښې چه چا د کوم څيز عبادت کولو هغه دې هغې پسې روان شی. پس کومو خلقو چه د نمر عبادت کولو هغوی به په هغه پسې روان شی. چا چه د سپوږمئ بندګی کوله هغوی به په هغې پسې روان شی. چا چه د بتانو بندګی کوله هغوی به په هغوی پسې روان شی. او په آخر کښې به دا امت باقی پاتې شی. په دوی کښې به د منافقانو جماعت هم وی. هغه وخت به الله پاک هغوی ته په داسې صورت کښې راشی کوم چه به هغوی پيژنی نه. او الله پاک به ورته وائی زه ستاسو رب یم. خلق به وائی مونږ ستا نه په الله پاک پورې پناه غواړو مونږ دلته یو او زمونږ رب به مونږ ته راځی. چه کله زمونږ رب راشی نو مونږ به ئې اوپيژنو.

پس الله پاک به هغوی ته په داسې صورت کښې راشی کوم چه به هغوی اوپيژنی. او فرمائی به چه زه ستاسو رب یم. خلق به وائی ته زمونږ رب ئې. او بیا به په هغه پسې روان شی او د جهنم پل به جوړ کړې شی. رسول الله ﷺ فرمائی چه زه به د ټولو نه اولنی سړې یم کوم چه به په دې پل باندې تیریږی. او هغه ورځ به د رسولانو دا دعا وی : اې الله ! سلامتی راکړه. سلامتی راکړه. او د دې پل سره به د مارکونډو د ازغنو په شان ازغی لګیدلې وی. تاسو د مارکونډو ازغی لیدلی دی؟ صحابه کرامو ﷺ عرض اوکړو : ولې نه یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : نو هغه ازغی به د مارکونډئ د ازغو په شان وی. خو د هغې پلن والې او اوږد والې د الله پاک نه سوا چاته هم نه دې معلوم. هغه به خلق د هغوی د اعمالو مطابق اونیسی او دغه شان به په هغوی کښې بعض خو د خپل عمل د وجې نه هلاک شی او د بعض بدنونه به د اوری د دانې برابر کټ شوې وی. بیا به هغه خلاصې بیامومی

آخر چه کله الله پاک د خپلو بندګانو ترمینځه د فیصلې کولو نه فارغ شی او د جهنم نه د هغوی راویستل غواړی د کومو د راویستلو چه د الله پاک اراده وی. یعنی هغه خلق چا چه د ﴿ لا اله الا الله ﴾ ګواهی ورکړې وی، نو الله پاک به فرښتو ته حکم ورکړی چه هغوی دې داسې افراد د جهنم نه راوباسی، فرښتې به هغوی د سجدو د نخښو نه اوپيژنی. ځکه چه الله پاک په اور باندې حرام کړې ده چه د ابن ادم د بدن د سجدې نخښې ختم کړی

پس فرښتې به هغه خلق راوباسی، دوی به سوزیدو سره سکاره شوې وی. بیا به په هغوی باندې اوبه اچوی کومو ته چه ﴿ ماء الحیاة ﴾ (د ژوند اوبه، وئیلې شی هغه وخت به هغوی تروتازه شی لکه د سیلاب په ختو کښې د راوړې دانې تیغ چه راوټوکیږی.

یو سړې به داسې باقی پاتې شی چه د هغه مخ به د جهنم طرف ته وی او هغه به وائی! اې زما ربه ! د دې لمبو زه سیزلې یم او د دې تیزئ زه سیزلې یم، زما مخ د اور نه بل طرف ته واړوه. هغه به هم دغه شان د الله پاک نه غوښتنه کوی، آخر به ورته الله پاک اوفرمائی : که زه ستا دا مطالبه پوره کړم نو د بل څيز غوښتنه شروع کړې. هغه سړې به عرض اوکړی نه! ستا په عزت مې دې قسم وی د دې نه سوا به بل څيز نه غواړم!

پس د هغه مخ به د جهنم نه بل طرف ته واړولی شي. اوس به د دې نه پس هغه وائي. اې زما ربه! ما د جنت دروازې ته ورنږدې کړه. الله پاک به ورته فرمائي: تا اوس دا خبره نه وه کړې چه د دې نه سوا به بل څيز نه غواړې؟. افسوس! د ادم خويه! د څومره وعده خلافي کوې.
بيا هغه برابر هم دغه شان غوښتنه کوي. او آخر به ورته الله پاک وائي چه که زه ستا دا دعا پوره کړم نو ته به د دې نه علاوه د بل څيز غوښتنه کوې، هغه به وائي چه نه! ستا په عزت مې دې قسم وي زه به د دې نه سوا بل څيز هم نه غواړم، هغه به د الله پاک سره عهد او لوظ کوي. چه د دې نه سوا به بل څيز هم نه غواړم. پس الله پاک به هغه د جنت دروازې ته ورنږدې کړي. چه کله هغه د جنت نعمتونو ته اوګوري نو د څومره مودې پورې چه الله پاک غواړي هغه سړې به هم خاموش وي. بيا به وائي، اې زما ربه! ما جنت ته داخل کړه. الله پاک به ورته فرمائي: تا نه وو وئيلي چه ته به د دې نه علاوه بل څيز نه غواړې. افسوس اې ابن ادم! ته څومره لوظ ماتونکې ئې، هغه سړې به عرض اوکړي: اې الله! ما په خپل مخلوق کښې د ټولو نه بدبخته مه جوړوه، هغه به برابر دا دعا کوي. تردې چه الله پاک به اوخاندي: چه کله الله پاک اوخاندي نو هغه ته به جنت ته د تلو اجازت هم ملاؤ شي
چه کله هغه جنت ته دننه لاړ شي نو هغه ته به اووئيلې شي چه د فلانی څيز خواهش اوکړه. پس هغه به د هغې خواهش کوي. د دې نه پس به ورته بيا اووئيلې شي چه د فلانی څيز خواهش اوکړه. پس هغه به بيا دهغې خواهش اوکړي. تردې چه د هغه خواهشات به ختم شي د دې نه پس به هغه ته اووئيلې شي چه ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شي او هم دومره درته نور نعمتونه هم درکولې شي.
سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چه هغه سړې به جنت ته د ټولو نه آخرې داخليدونکې وي.
عطاء بن يزيد رحمه الله فرمايي چه سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه هم دې وخت کښې د ابوهريره رضي الله عنه سره ناست وو او هغوی د ابوهريره رضي الله عنه په حديث کښې هيڅ قسم تصحيح او تبديلي اونکړه. خو چه کله سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د حديث دې ټکې ته راورسيدلو چه ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شي او هم دومره نور نعمتونه درکولې شي: نو ابوسعيد رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وو چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شي او د دې نه لس چنده نور هم درکولې شي، سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمايي چه ماته تر د ﴿ومثله معه﴾ (بس هم دومره) الفاظ ياد دي.

د سند وضاحت: امام بخاري رحمه الله دا حديث په دوه طريقو سره نقل کړې دې او دواړه طريق په امام زهري رحمه الله باندې تلو سره جمع کيږي.

① په اول طريق کښې د امام بخاري رحمه الله شيخ ابواليمان (حکم بن نافع) دې. د هغوی شيخ شعيب بن ابی حمزة دې او هغوی د امام زهري رحمه الله نه نقل کوي. د امام زهري رحمه الله دوه شيوخ دي. سعيد بن المسيب. او عطاء بن يزيد په دې طريق کښې د امام بخاري او امام زهري رحمهما الله ترمينځه صرف دوه واسطې دي.

② دويم طريق د امام بخاري رحمه الله شيخ محمود بن غيلان دې، د هغوی شيخ عبدالرزاق بن

همام او د هغوی شیخ معمر بن راشد دي او معمر. د امام زهری رحمه الله نه نقل کوی او امام زهری رحمه الله د عطاء بن یزید نه روایت کوی، په دې طریق کښې : امام زهری رحمه الله یو شیخ دې، په اول طریق کښې دوه وو، دغه شان په دې طریق کښې : امام بخاری او امام زهری ترمینځه درې واسطې دی، په اول طریق کښې دوه واسطې وې، د حدیث الفاظ هم د دې دویم طریق دی. (١)

قوله: ﴿وبه كَلَالِيبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ﴾: ﴿كلاليب﴾ : د ﴿كلوب﴾ (بروزن تنور) جمع ده. زنبور. ازغنو والا، اوسپنه، ازغې. د ﴿به﴾ ضمیر د جسر طرف ته راجع دې. سعدان : (د سین په فتحې سره) دا یو ازغنو والا بوټۍ دې (مونږ ورته مارکونډۍ وایو) ﴿شَوْك﴾: ازغنه. ابن عربی رحمه الله فرمائی چه د دنیا نفسانی خواهشات به د هغه ازغنو په صورت کښې ظاهر شی چه ذ هغې طرف ته په حدیث کښې اشاره اوکړې شوه. ﴿خفت النار بالشهوات﴾ (٢)

قوله: ﴿مِنْهُمُ الْمُوبَقُ بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمُ الْمُخَرْدَلُ﴾: ﴿موبق﴾ د باب افعال نه د اسم مفعول صیغه ده، هلاک کړې شوې سړې، ﴿المخردل﴾ : زخمی شوې سړې چه د هغې اندامونه د اوری د دانې برابر واړه واړه غوڅ شوې وی، پس علامه کرمانی رحمه الله فرمائی :

﴿المخردل : المصروع، وما تقطع اعضاؤه ای جعل كل قطعة منه بمقدار خردلة﴾ (٣) د دې نه هغه مومن مراد دې کوم چه ګناهګار وی

﴿امْتُحِشُوا﴾: دا د ماضی مجهول صیغه ده او معروفه هم استعمالیږی، سوزیدلې به وی. علامه ابن اثیر رحمه الله لیکی : ﴿ای احترقوا، والمحش : احتراق الجلد، وظهور العظم﴾ (٤)

قوله: ﴿قَدْ قَشَبَنِي رِيحُهَا﴾: ﴿قشب﴾ معنی تکلیف ورکول او د بد لګیدو ده، یعنی د دې هوا ماته تکلیف راکوی، ذکاء : ګرمې، تاؤ. (٥)

قوله: ﴿فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ﴾: په دې حدیث کښې دی چه د قیامت په ورځ به الله پاک په خپل صورت کښې راځی. صورت د جسم د لوازماتو نه دې او الله پاک د جسم او د لوازم نه پاک او منزه دې، دې صفاتو ته متشابهات وائی او د اهل علم په دې کښې اختلاف دې، دلته په دې باندې نسبتا تفصیلی بحث کولې شی!

مسئله د الله پاک د صفاتو: په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره ډیر داسې اوصاف دی چه

---

(١) فتح الباری ٥٤٣/١١، ارشاد الساری : ٥٧٠/١٣، عمدة القاری ٢٠٣/٢٣

(٢) ارشاد الساری : ٥٧٣/١٣

(٣) شرح الکرمانی : ٦١/٢٣، وعمدة القاری : ٢٠٦/٢٣

(٤) النهایة : ٦٣٨/٢

(٥) د لغاتو د تحقیق دپاره اوګورئ : شرح الکرمانی : ٦١/٢٣-٦٢

د هغې په خپله حقیقی معنی کښې د الله پاک دپاره ثابتول صحیح نه دی ځکه چه هغه د جسم او د جسم د لوازم نه دی او الله پاک د جسم او د هغې د هر قسم لوازم نه پاک او منزه دې. مثلاً : ید. وجه. ساق. ذات. استواء علی العرش، فوق، تحت، وغیره، ډیر داسې الفاظ په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره استعمال شوې دی.

دا ټول کلمات په خپله ظاهری او حقیقی معنی باندې محمول کول بعض خلقو د الله پاک دپاره ثابت منلې دې او دا عقیده ئې اختیار کړې ده چه د الله پاک دپاره هم دغه شان ید. وجه او ساق دی څنګه د مخلوق دپاره دی، دا یو باطل عقیده ده کوم ته چه فرقه مجسمه او مشبه اختیار کړې ده. (۱)

د دې بالمقابل، یوې بلې ډلې، د الله پاک دا اوصاف او صفات رد کړی دی. د هغې د اصل نه انکار کولو سره، د دې اوصافو مجازی معنی بیان کړې دی او وائی چه د دې اوصاف هم دا مجازی معنی یقینی طور باندې مراد دی! دې فرقې ته معتزله او معطله وئیلې شی. (۲)

د اهل سنت مسلک: د اهل السنت والجماعت مسلک دا دې چه د الله پاک دپاره دا اوصاف په قرآن او حدیث کښې ثابت دی او الله پاک د جسم، د جسم د لوازمو او د مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه پاک او منزه دې، لکه چه د الله پاک ارشاد دې: ﴿لیس کمثله شئ﴾ خو د دې اجماعی عقیدې نه پس د نصوص او صفات په باره کښې تعبیر او تشریح یو اختلاف په اهل السنت والجماعت کښې موندلې شی چه هغې لره تاسو په درې مسلکونو کښې تقسیم کولې شئ:

① **اول مسلک** : د جمهور علماء اهل سنت مسلک دا دې چه دا نصوص د هغه متشابهاتو نه دی. چه د هغې معنی صرف الله پاک ته معلومه ده او مونږ هغې لره د ثابت منلو نه پس. د هغې حقیقی یا مجازی معنی بیانول نه متعین کوو. دا متشابه المعنی هم دی او متشابه الکیفیة هم دی. ﴿ومایعلم تاویله الا الله﴾ یعنی د دې تفسیر صرف الله پاک ته معلوم دې، دا مسلک د تفویض دې او هم دا د جمهور متقدمین اهل السنت او ائمه اربعه مسلک دې. (۳)

② **دویم مسلک** : دا دې چه دا نصوص په خپل حقیقت باندې دی، د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره. د الله پاک شایان شان چه کومه حقیقی معنی د دې کیدې شی هم هغه مراد دی، د دې کیفیت، کنه او صورت به څه وی؟ دا معلومه نه ده. یعنی دا نصوص او صفات معلوم المعنی او متشابه الکیفیة دی، هم د دې مسلک وضاحت کښې مشهور مقوله وئیلې شوې ده. ﴿الاستواء معلوم، والکیف مجهول، والسؤال عنه بدعة ....او ..... الاستواء غیر مجهول، والکیف غیر

---

۱) اوګورئ : شرح المقاصد : ۳۴/۳، المقصد الخامس فی الالهیات، فصل فی التنزیهات، واصول فخر الاسلام البزدوی : ۹۴/۱، والمسامرة : ٤٤-٥٥

۲) کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام : ۹٤/۱-۹٥، ومجموع فتاوی ابن تیمیة، کتاب الاسماء والصفات، ۲۸/٥، ٤۷۰، والتمهید لابن عبدالبر : ۱٤٥/۷

۳) اوګورئ : تحفة الاحوذی، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء فی خلود اهل الجنة : ۳۳۷/۳

معقول، والايمان به واجب ﴾ د امام مالک او د هغوی د استاذ ربیعه بن ابی عبدالرحمن رحمهما الله طرف ته دا مقوله منسوب ده. (١)

په حقیقت کښې دا مسلک هم مسلک د تفویض دې خو په دویمه مرحله کښې. د اول مسلک قائلین د دې صفاتو په باره کښې د شروع نه د تفویض خبره کوی چه د دې حقیقی یا مجازی معنی مونږ ته نه ده معلوم، صرف د الله پاک به علم کښې ده. د دوم مسلک قائلین وائی چه دا په حقیقی معنی کښې دی،اوس دالله پاک طرف ته ددې نسبت کولو سره،چه ددې کنه او حیثیت به څه وی، هغوی وائی چه مونږ ته نه دې معلوم. د دې علم صرف الله پاک ته دې.

دریم مسلک : د اهل سنت والجماعت دریم مسلک دا دې چه د صفات او نصوص داسې مجازی معنی بیان کړې شی کومې چه د الله پاک شایان شان وی او لفظ کښې د هغه معنی د مراد کولو ګنجائش وی، مثلا د ید نه قدرت، د وجه نه ذات او استواء نه استیلاء مراد اخستلې کیدې شی. دې مسلک ته مسلک تاویل وائی او اکثر متاخرین اهل سنت هم دا مسلک اختیار کړې دې. خو چه کومه مجازی معنی مراد کولې شی هغه یقینی او قطعی نه وی او نه هغوی په هغې باندې د جزم عقیده ساتی، بلکه هغه د ظن او احتمال په درجه کښې وی. یعنی د ید تاویل په قدرت سره کولو باندې وائی چه دا د تاویل او احتمالی تفسیر په درجه کښې دی. د ید نه یقینی او حتمی طور په نصوص کښې قدرت مراد دې. د دې عقیده هغوی نه ساتی. (٢)

پس علامه ابن الهمام په خپل مشهور کتاب المسايرة فى العقائد المنجية فى الاخرة کښې لیکی :

﴿ انه تعالى استوى على العرش : مع الحكم بانه ليس كاستواء الاجسام على الاجسام من التمكن والمماسة، والمحاذاة، بل بمعنى يليق به هو سبحانه اعلم به، وحاصله وجوب الايمان بانه استوى على العرش مع نفى التشبيه، فاما كون المراد انه استيلاءه على العرش فامر جائز الارادة، اذ لا دليل على ارادته عينا، فالواجب علينا ما ذكرنا، واذا خيف على العامة عدم فهم الاستواء اذا لم يكن بمعنى الاستيلاء الا باتصال ونحوه من لوازم الجسمية وان لا ينفوه، فلا بأس بصرف فهمهم الا الاستيلاء، فانه قد ثبت اطلاقه وارادته لغة ...... وعلى نحو ما ذكرنا كل ما ورد مما ظاهره الجسمية فى الشاهد كالاصبع، والقدم، واليد، فان اليد وكذا الاصبع وغيره صفة له تعالى لا بمعنى الجارحة، بل على وجه يليق به وهو سبحانه اعلم به، قد نؤول اليد

---

(١) اوګورئ: مجموع فتاوى ابن تيمية. كتاب الاسماء والصفات : ٢٣/٥

قال ابن عبدالبر في التمهيد : ١٤٥/٧ : أهل السنة مجمعون على الإقرار بالصفات الواردة كلها في القرآن والسنة والإيمان بها وحملها على الحقيقة لا على المجاز إلا أنهم لا يكيفون شيئا من ذلك.

هم دغه شان اوګورئ: دار العلوم ديوبند ...... مدرسة فكرية. باب التوحيد : ٥٤٥. (مقالة سماحة العلامة مولانا محمد تقى العثمانى حفظه الله ورعاه)

(٢) فتح البارى، كتاب التوحيد. باب ما يذكر فى الذات : ١٦٩/١٣

والاصبع بالقدرة، والقهر لما ذکرنا من صرف فهم العامة من الجسمية وهو ممکن ان یراد، ولا یجزم بارادته خصوصاعلی قوز اصحابه انها من المتشابهات وحکم المتشابه انقطاع رجاء معرفة المراد منه فی هذا الدار والا لکان قد علم﴾(١).

یعنی مونږ په استواء علی العرش باندې ایمان راوړو. د دې خبرې د حکم سره چه د الله پاک استواء د بدنونو سره استواء کولو په شان نه ده چه په یو مکان کښې کینی. د مس کولو یا مقابل کیدلو معنی لري. بلکه د داسې معنی په اعتبار سره دې کومه چه د الله پاک د شان لائق وی. بدکرم چه د هغه نه سوا څوک هم نه پوهیږی. حاصل دا چه په استواء علی العرش باندې ایمان راوړل د تشبیه د نفی سره واجب دی. او د دې نه مراد استیلاء هم اخستلې کیدې شی خو په دې هیڅ دلیل نشته او چونکه دعام خلقو په باره کښې ویره ده چه هغوی چرته د استواء نه هغه معنی مراد نه کړی کومه چه د جسم په لوازم کښې ده. په دې وجه د هغوی فکر او سوچ د جسمیت د طرف نه د اړولو دپاره د استواء علی العرش معنی استیلاء راخی. هم دا مسلک به د هغه ټولو نصوصو او الفاظو په باره کښې اختیارولې شی کوم چه ظاهرا د جسم دپاره استعمالیږی. لکه اصبع، قدم او ید دی. پس ید د الله پاک صفت دې خو د جارحة په معنی کښې نه دې بلکه د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره چه کومه شایان شان معنی ده هم هغه مراد ده. د ید او اصبع تاویل په قدرت او قهر سره هم کړې شوې دې دا امکانی معنی خو کیدې شی خو یقینی اوحتمی معنی نه ده. خاص کر زمونږ د اصحابو (یعنی اشاعره او ماتریدیة) په نزد دا د متشابهاتو نه دی او د متشابهاتو حکم دا دې چه په دې دنیا کښې د دې د مراد یقینی طور د معرفت امید نه شی کیدلې، ګینې د دې معنی به ټولو ته معلومه وې.

بهر حال دا درې واړه مسلکونه د اهل سنت والجماعت دی.

دا ټول په دې خبره باندې متفق دی چه دا نصوص او اوصاف د الله پاک دپاره ثابت دی.

دا ټول په دې متفق دی چه د انسانانو او مخلوق طرف ته نسبت کولوسره چه د دې الفاظو کومه معنی ده. د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره هغه معانی نه دی مراد.

دا ټول په دې خبره باندې متفق دی چه الله پاک د جسم، لوازم جسم او مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه بالکل پاک او منزه دې. ﴿لیس کمثله شئ وهو السمیع العلیم﴾(٢)

مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله دویم مسلک ته د اکثر علماء او دریم مسلک ته د اکثر متاخرین متکلمین مذهب وئیلې دې، پس مولانا په خپله یو فتوی کښې لیکی:

په دې باب کښې د علماء کرامو څو مسلکونه دی، یو مسلک د تاویل چه استواء په معنی د استیلاء او ید په معنی د قدرت او وجه په معنی د ذات ده. وعلی هذا القیاس او هم دا مختار

(١) المسایرة فی العقائد المنجیة فی الاخرة : ٤٤-٤٨

(٢) سورة الشوری : ١١

مسلک دي د متاخرين متكلمينو. دويم مذهب : تشابه في المعنى وفي الكيفية. دريم مسلک معلوم المعنى متشابه الكيفية او حق په دې کښې مسلک ثالث دې او هم دا مذهب دې د صحابه کرامو او تابعين او ائمه مجتهدينو او د محدثينو او محققينو فقهاء کرامو او اصولينو (١)

راجح او محتاط مسلک : خو حقيقت دا دې چه اکثر علماء کرامو اول مسلک اختيار کړې دې کوم چه په مسلک تفويض سره مشهور دې او هم هغه مسلک د ټولو نه زيات اسلم او محتاط مذهب دې :

★..... پس امام ترمذی رحمه الله په سنن ترمذی کښې فرمائی:

﴿قَدْ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- رِوَايَاتٌ كَثِيرَةٌ مِثْلُ هَذَا مَا يُذْكَرُ فِيهِ أَمْرُ الرُّؤْيَةِ أَنَّ النَّاسَ يَرَوْنَ رَبَّهُمْ وَذِكْرُ الْقَدَمِ وَمَا أَشْبَهَ هَذِهِ الأَشْيَاءَ وَالْمَذْهَبُ فِي هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنَ الأَئِمَّةِ مِثْلِ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَمَالِكِ بْنِ أَنَسٍ وَابْنِ الْمُبَارَكِ وَابْنِ عُيَيْنَةَ وَوَكِيعٍ وَغَيْرِهِمْ أَنَّهُمْ رَوَوْا هَذِهِ الأَشْيَاءَ ثُمَّ قَالُوا تُرْوَى هَذِهِ الأَحَادِيثُ وَنُؤْمِنُ بِهَا وَلاَ يُقَالُ كَيْفَ وَهَذَا الَّذِي اخْتَارَهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ أَنْ تُرْوَى هَذِهِ الأَشْيَاءُ كَمَا جَاءَتْ وَيُؤْمَنُ بِهَا وَلاَ تُفَسَّرُ وَلاَ تُتَوَهَّمُ وَلاَ يُقَالُ كَيْفَ وَهَذَا أَمْرُ أَهْلِ الْعِلْمِ الَّذِي اخْتَارُوهُ وَذَهَبُوا إِلَيْهِ﴾ (٢)

يعنى : د الله پاک د ليدو په باره کښې داسې ډير روايات راغلى دى چه خلق به په آخرت کښې د الله پاک ديدار کوى، هم دغه شان د قدم وغيره الفاظ هم راغلې دى. په دې سلسله کښې سفيان ثورى، امام مالک بن انس، سفيان بن عيينة او وکيع وغيره حضرات ائمه اهل علم مسلک دا دې چه د دې احاديثو دې روايت اوکړې شى. په دې باندې دې ايمان راوړې شى او د کيفيت په باره کښې دې تپوس اونکړې شى چه د دې صورت او کيفيت به څه وى. حضرات محدثينو هم دا مسلک اختيار کړې دې چه دا احاديث څنګه راغلې دى، هم هغه شان دې په دې باندې ايمان راوړلې شى، د هغې دې نه تفسير اوکړې شى نه دې تجسيم لره موهم معنى مراد کړې شى او نه دا اووئيلې شى چه د دې کيفيت به څه وى، د اهل علم هم دا مسلک دې.

★..... د سفيان به عيينة او امام محمد رحمهما الله نه منقول دى:

﴿ ما وصف الله تبارك وتعالى بنفسه في كتابه، فقراءته تفسيره، ليس لاحد ان يفسره بالعربية ولا بالفارسية﴾ (٣).

★..... امام وکيع بن الجراح رحمه الله فرمائى :

---

(١) مجموعة الفتاوى عبدالحئ : ٣٩/١٠

(٢) سنن الترمذى، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء فى خلود اهل الجنة. رقم الحديث : ٢٥٥٧

(٣) كتاب الاسماء والصفات للبيهقى : ٣١٤، (قلت : وروى الدارقطنى بسنده عن سفيان بن عيينة لما سئل عن أحاديث الصفات فقال: هى كما جاءت نقر بها ونحدث بلا كيف (ق ٥ /٢). فالمراد من قول سفيان الأول إنما هو نفى الكيفية فقط)

﴿ ادركت اسماعيل بن ابي خالد، وسفيان، ومسعرا يحدثون بهذه الاحاديث ولا يفسرون شيئا ﴾ (١)
يعنی ما اسماعيل بن ابی خالد، سفيان ثوری او مسعر اوليدل چه هغوی به دا احاديث بيانول خو د يو څيز به ئې هم تفسير نه کولو.

★..... هم د دې مسلک په باره کښې علامه طيبی رحمه الله فرمائی : هذا هو المذهب المعتمد، وبه يقول السلف الصالح (٢) يعنی هم دا مذهب قابل اعتماد دې، او سلف صالحين هم د دې قائل دی.

★ او علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی :

﴿ أكثر السلف يمتنعون من تأويل مثل هذا ويمرونه كما جاء وينبغي أن يراعى في مثل هذا الامرار اعتقاد أنه لا تشبه صفات الله صفات الخلق ومعنى الامرار عدم العلم بالمراد منه مع اعتقاد التنزيه ﴾ (٣)
يعنی حضرات سلف کښې اکثرو په داسې صفاتو کښې د تاويل نه منع کوله او څنګه چه راغلی وو او څنګه دا وارد دی، هم دغه شان به ئې هغه تيرول، د دې عقيدې د رعايت سره چه د الله پاک اوصاف د مخلوق د اوصافو سره مشابهت نه ساتی، د امرار يعنی تيرولو معنی دا ده چه د تنزيه عقيده ساتلو سره چه د هغې د مراد په باره کښې لا علم کيدل.
څو اهم خبرې: د اهل حق په دې درې واړو مسلکونو باندې د ځان پوهه کولو نه پس څو خبرې د صفات متشابهات په باره کښې په ذهن کښې اوساتئ!

★... په دې درې مذاهبو کښې د چا مسلک ته هم بالکليه غلط او باطل نه شی وئيلی کيدې، په قرآن او حديث کښې د هر يو مسلک دپاره د تعبير بهر حال ګنجائش دې، خو اول مسلک اسلم او محتاط دې او هم هغه مسلک د جمهور علماء او ائمه اربعه دې لکه چه واضح کړې شوې ده.

★ ... په عالم اسلام کښې، د يوې اوږدې مودې نه په دې مسئله کښې مناظرې او بحثونه کيږی او ډير کرته د دواړو طرفونو نه غلو او تجاوز هم کيدلو او دا سلسله تر اوسه پورې جاری ده حال دا چه ذکر کړې شوې متفق عليه امور نه پس دا اختلاف څه دومره وزنی حيثيت نه لری او تقريبا د تعبير اختلاف پاتې کيږی خو د مناظرې ماحولونو د دې نه يو هوا جوړه کړې ده اود طرفين د بعض حضراتو د طرف نه غلو کيدله.
پس اکثر متاخرين متکلمين اهل سنت د تاويل مسلک اختيار کړې دې چه چرته عوام دې صفاتو لره په عام حقيقی معنو کښې اخستلو سره د مجسمه مسلک اختيار نه کړی، دې ځائې پورې خو صحيح ده خو د دې مسلک بعض غالی حضرات، حق صرف هم دا مسلک ګنړی، بلکه د متقدمين مسلک تفويض لره هم په مسلک تاويل کښې د اچولو سعی کوی او وائی چه د هغوی مسلک په تاويل اجمالی باندې مشتمل دې حال دا چه متقدمين

---

١) التمهيد لابن عبدالبر : ١٤٩/٧
٢) فتح الباری، کتاب التوحيد، باب قول الله تعالى : ولتصنع على عينى : ٤٧٨/١٣
٣) فتح الباری، ٤٠/٦، کتاب الجهاد، باب الكافر يقتل المسلم، رقم الحديث : ٢٨٦٦

مطلقا تاويل نه کوي. نه اجمالي، نه تفصيلي. بلکه تفويض ځنيا روي
د سلفي حضراتو تشدد ★ ... دويم طرف ته سلفي حضرات و غير مقلدين تاويل کونکي په حق باندې نه ګڼړي او هغوی ته معطله وئيلو سره هغوی ګمراه ګڼړي. په دې سلسله کښې هغوی د مقالو او مضامينو يو انبار لګولې دې او داسې محسوسيږي چه د تعبيري اختلاف دا اجتهادي مسئله د عالم اسلام د ټولو نه لويه مسئله ده. د فتح الباري چه کومه نوې نسخه راغلې ده. په هغې کښې چه حافظ ابن حجر رحمه الله په صفات متشابهات کښې کوم کوم ځائې د علماء او ائمه کرامو تاويلي اقوال نقل کړي دي. په سلفي اهل قلم زهير شاويش صاحب. په هغه مقاماتو باندې ډير په اهتمام سره حاشيه لګوي چه دا تاويل صحيح نه دې او خپل مسلک ذکر کوي، مثلاً حافظ ابن حجر رحمه الله دلته په کتاب الرقاق کښې د يو حديث تشريح کولو سره فرمائيلي دي چه د الله پاک د رضا مطلب. د الله پاک د خير اراده کول دي او د سخط الله مطلب د شر اراده کول دي. بعض علماء کرامو د الله پاک د رضا او د سخط دا مطلب بيان کړې دې، په دې باندې دا سلفي ليکي:

﴿الواجب اثبات هاتين الصفتين : الرضاء والسخط كباقي الصفات على الحقيقة اللائقة بالله عزوجل من غير تكييف ولا تمثيل، ولا تحريف ولا تعطيل، هذا الواجب في باب الاسماء والصفات جميعا كما قال سبحانه وتعالى : ﴿ليس كمثله شيء وهو السميع البصير﴾ وسد باب التاويل الذي هو في الحقيقة نفي وتعطيل﴾ [1]

د تاويل په باره کښې دا وئيل چه هغه په حقيقت کښې د الله پاک د صفاتو نفي ده او صفاتو لره معطل کول دي. دا تشدد، غلو او د حقيقت خلاف خبره ده. د اهل سنت والجماعت متاخرين متکلمين چه کوم د تاويل مسلک اختيار کړې دې هغه حضرات د صفاتو نفي هر ګز نه کوي بلکه د هغې چه کومې محتمل معاني کيدې شي په هغې کښې يو معنى ظني د تفسير او مراد په طور بيانوي چه د دې صفت دا معنى مراد اخستلې کيدې شي. لکه چه مخکښې تير شوې دي او معتزله او جهميه په تاويلي معنى باندې جزم کوي. شيخ الاسلام مولانا حسين احمد مدني رحمه الله ليکي :

اعتراض واردیږي چه څنګه د اشاعره ډله، ماتريديه تاويلات کوي، معتزله او جهميه هم تاويلات کوي. په دوی او هغوی کښې څه فرق دې؟ د دې جواب دا دې چه د دواړو په تاويلاتو کښې فرق دې چه اشاعره او ماتريديه په تاويلاتو باندې جزم نه کوي. په خلاف د معتزله وغيره چه هغوی تاويلات کوي او وائي چه بس دلته هم دا معنى مراد ده. [2]

د صحابه کرامو او جليل القدر تابعين نه په مختلف آيتونو او نصوص کښې تاويل منقول دې چه د هغې تفصيل وړاندې په کتاب التوحيد کښې راځي. په دې وجه دا وئيل چه مسلک تاويل مسلک تعطيل دې صحيح خبره نه ده. علامه ابن الجوزي رحمه الله د دفع شبه

---

[1]) فتح الباري : كتاب الرقاق، باب من نوقش الحساب عذب : ١١/٤٩١

[2]) معارف مدنية : ٨٤٧

التشبیه په نوم باندی مستقل یو کتاب لیکلی دې، چه په هغې کښې په هغه خلقو باندې تنقید کړې شوې دې کوم چه د تاویل مطلق انکار کوی. هم دې صاحب وړاندې په کتاب التوحید کښې د تفویض او تاویل دواړو مسلکونو ته باطل وئیلې دی. (١) ظاهره ده، دا غلو، افراط او د حد نه تجاوز دی.

★ او په آخری خبره باندې داسې ځان پوهه کړئ چه پورته چه کوم درې مسلکونه بیان شوې دی، هغه درې واړه صحیح دی. علامه ابن تیمیه، علامه ابن قیم او د هغوی په اتباع کښې د عربو سلفیانو او د هندوستان غیر مقلدینو دویم مسلک اختیار کړې دې. خو ډیر کرته هغوی په تفصیل کښې تلو سره داسې عبارتونه او الفاظ راوړی، چه د هغې نه د تجسیم او تشبیه بوئی راځی. (٢)

د صفات باری تعالی مسئله چونکه نازک او حساس ده. په دې وجه یو داسې لفظ، داسې کلمه او عبارت نه دی استعمالول پکار کومه چه تجسیم لره موهم وی. حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله لیکی:

نن صبا بعض خلق چه په هغوی باندې ظاهریت غالب دې چه کله د متشابهاتو تفسیر کوی نو په درجه د اجمال کښې خو په مسلک سلف باندې اوسیږی. خو څلور غلطئ کوی:

① یو دا چه د تفسیر ظنی د قطعیت مدعی شی

② دویمه غلطی داده چه کله تفصیل کوی نو عنوانات موهمه تکییف او تجسیم اختیاروی

③ دریمه غلطی دا چه مسلک د تاویل ته علی الاطلاق باطل وئیلو سره چه زرګونو اهل حق تضلیل کوی. حال دا چه د اهل حق سره د هغوی د مسلک د صحت دپاره احادیث هم بناء دی او قواعد شرعیه هم

④ څلورمه غلطی دا کوی چه تفسیر بالاستقرار خو د سلف په مسلک ګڼړی او نورو تفاسیر لغویه ته د خلف تاویل وائی، حال دا چه د ټولو مساوی کیدل پورته ظاهر شو (٣)

علامه ابن تیمیة او علامه ابن القیم رحمهما الله په دې مسئله کښې متشدد وو. خو سلفی حضرات او غیر مقلدین صرف خپل مسلک حق ګڼړی هم دې ته د اهل السنت مسلک وائی. باقی حضرات هغوی ګمراهان او په باطله ګڼړی

جمهور اهل سنت چه په هغوی کښې صحابه کرام، تابعین او جلیل القدر ائمه کرام داخل دی لره ګمراه ګنړل خپله لویه ګمراهی ده.

﴿اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه﴾ (آمین)

---

(١) پس شاویش صاحب لیکی: ﴿وطریقی التفویض والتاویل فی باب الصفات مسلکان باطلان. اما اهل السنة والجماعة فیقابلون نصوص الاسماء والصفات بالایمان بها، والتسلیم والاثبات والتنزیه علی الکمال الائق به. (فتح الباری، کتاب التوحید، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لاشخص اغیر من الله): ١٣/٤٩٢)

(٢) اوګورئ: فیض الباری، کتاب استتابة المرتدین: ٤٧٣-٤٧٤

(٣) امداد الفتاوی: ٦/١١١

۵۳: باب في الحوض

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ). وَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ زَيْدٍ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ». ار ۵ ۰ ۱ ۲ ۳

د حوض مفهوم: د حوض په باره کښې څو خبرې په ذهن کښې اوساتئ:

① حوض په عربئ ژبه کښې تقريبا هم په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې په کومه معنی کښې چه په اردو کښې مستعمل دې، د حوض نه مراد حوض کوثر دې، چه په هغې سره به رسول الله ﷺ خپل امتيانو ته په ميدان حشر کښې اوبه ورکوی، دا په حقيقت کښې په ميلونو خور شوې وسيع او عريض تالاب دې، چه د هغې نه به په جنت کښې د کوثر نهر نه صفا او شيرين او خوږې اوبه وی کومې چه به د پيو نه زياتې سپينې، د شهدو نه زياتې خوږې او د مشکو نه زياتې خوشبودارې وی، لکه چه وړاندې په حديث الباب کښې راځی.

د حوض کوثر ثبوت: معتزله وغيره د حوض کوثر انکار کوی، خو په احاديثو کښې د دې ثبوت تقريبا تواتر معنوی ته رسيدلې دې، قاضی عياض رحمه الله د پنځويشتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روايات نقل کړی دی. (۱) امام نووی رحمه الله په دې باندې د دريو اضافه کړې ده. (۲) او حافظ ابن حجر رحمه الله د پنځوسو نه زياتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روايات نقل فرمائيلې دی او ليکلې ئې دی چه د بعض علماء کرامو په باره کښې معلومه شوې ده چه هغوی دا تعداد زياتولو سره اتيا ته رسولې دې. (۳)

د رسول الله ﷺ نه علاوه د نورو انبياء عليهم السلام دپاره هم په حديث کښې د حوض ذکر ملاويږی، پس په سنن ترمذی کښې د سيدنا سمرة بن جندب رضی الله عنه مرفوع روايت دې، ﴿ ان لكل نبى حوضا﴾ يعنی د هر نبی حوض دې. امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه د دې په موصول او مرسل کيدو کښې اختلاف دې او د دې مرسل طريق زيات صحيح دې. (۴)

ابن ابی الدنيا د امام حسن بصری رحمه الله نه په صحيح سند سره روايت نقل کړې دې، په هغې کښې دی: ﴿إن لكل نبي حوضًا وهو قائم على حوضه بيده عصا يدعو من عرف من أمته ألا وإنهم يتباهون أيهم أكثر تبعًا وإني لأرجو أن أكون أكثرهم تبعًا﴾

يعنی بيشک د هر نبی به يو حوض وی، هغه به د دې حوض په خوا کښې ولاړ وی، په لاس کښې به ئې همسا وی، په خپلو امتيانو کښې به چه څوک پيژنی، هغوی به راغواړی او حضرات انبياء عليهم السلام به د خپل امتونو په کثرت باندې فخر کوی او زما اميد دې چه زما امت

(۱) فتح الباری: ۵۷۰/۱۱، وشرح مسلم للنووی، باب اثبات الحوض، ۵۳/۱۶

(۲) شرح مسلم للنووی، کتاب الفضائل، باب " ت حوض نبينا صلى الله عليه وسلم ۵۳/۱۵

(۳) فتح الباری: ۵۷۰/۱۱

(۴) سنن الترمذی، کتاب صفة القيامة، باب ما جاء عفة الحوض: ۶۲۸/۴، رقم الحديث: ۲۴۴۳

به په تعداد کښې د ټولو نه زیات وی
خو دا روایت هم مرسل دې (۱) خو د رسول الله ﷺ حوض کوثر به د ټولو نه ممتاز او بیل وی په هغې کښې به د جنت د نه اوبه راځی

حوض به د صراط نه مخکښې وی که روستو ③ دریم بحث دا دې چه د حوض کوثر نه به د اوبو څکولو دا سلسله کله وی. د پل صراط نه پس یا که د هغې نه مخکښې؟

★ ... د ډیرو علماء کرامو خیال دې چه دا به صراط نه اول وی، خلقو به د قبرونو نه راوځی نو هغوی به په میدان حشر تنده لګیدلې وی او لا به د صراط مرحله نه وی راغلې، هغه وخت به دا حوض وی او رسول الله ﷺ به په میدان محشر کښې د صراط نه مخکښې مخکښې خلقو باندې د هغې خوړې اوبه څکوی.
د علامه قرطبی او حافظ ابن حجر ﷺ وغیره رجحان هم دې طرف ته دې او مشهوره هم دا ده. (۲)

★ ... خو نور ډیر علماء کرام فرمائی چه دا به د صراط نه پس وی. د امام بخاری رحمه الله د صنیع نه هم دا معلومیږی، ځکه چه امام بخاری رحمه الله د باب الصراط نه پس باب فی الحوض قائم کړې دې. (۳)

د سیدنا انس رضی الله عنه د یو روایت نه د دې تائید کیږی کوم چه امام ترمذی رحمه الله نقل کړې دې چه ما رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړو چه زما دپاره به په قیامت کښې سفارش کوئ، رسول الله ﷺ ورته اقرار اوکړو، سیدنا انس رضی الله عنه تپوس اوکړو زه به تاسو کوم ځائې ګورم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ته د ټولو نه اول ما په صراط باندې اوګوره، ما اووې: که هلته ملاقات اونشو نو بیا؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: میزان سره، ما عرض اوکړو: که هلته ملاؤ نه شو نو بیا؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: حوض کوثر سره. (۴)
په دې حدیث کښې صراحت دې چه د حوض په زمانه کښې به پل صراط موجود وی!
بعض حضراتو وئیلې دی چه د رسول الله ﷺ به دوه حوضونه وی یو په میدان حشر کښې او د صراط نه مخکښې او دویم په جنت کښې دننه او د دواړو نوم حوض کوثر دې.
د علامه عینی رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې. (۵)

یو اشکال او د هغې جواب: په حوض قبل الصراط باندې اشکال کړې شوې دې چه د میدان حشر او جنت ترمینځه وی چه په هغې باندې به پل صراط خورولې شی او د حوض اوبه به د جنت د نهر کوثر نه راځی، که حوض د صراط نه مخکښې تقسیم کړې شی نو د جنت او

---

(۱) ارشاد الساری: ۵۷۸/۱۴
(۲) فتح الباری: ۵۶۸/۱۱
(۳) فتح الباری: ۵۶۷/۱۱، ارشاد الساری: ۵۷۷/۱۳
(۴) سنن الترمذی، کتاب صفة القیامة، باب ما جاء فی شان الصراط، ۶۲۱/۴، رقم الحدیث: ۲۴۳۳
(۵) عمدة القاری: ۲۰۹/۲۳

حوض ترمینځه به جهنم وی. د جنت د نهر نه به اوبه حوض ته څنګه راځي؟ [۱]
خو د دې جواب دا ورکړې کیدې شي چه د آخرت امور نه په دنیاوي امورو باندې قیاس کیدې شي او نه د هغې مناظرو صحیح او حقیقي تصویر مونږ په دنیا کښې ذهن کولې شو. په دې وجه دا څه بعیده نه ده چه د جهنم د حائل کیدو باوجود به د جنت د نهر نه به حوض کوثر کښې اوبه راځي چه د الله پاک د قدرت عجائبات بیشمیره دي.

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې تقریبا نورلس احادیث ذکر فرمائیلې دي. چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ د حوض ذکر دې. په ترجمة الباب کښې د سورة کوثر اول ایت ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ ذکر فرمائیلې دې. د دې تفسیر په کتاب التفسیر کښې تیر شوې دې، د کوثر نه خیر کثیر مراد کړې شوې دې. او په حوض کوثر سره هم د دې تفسیر کړې شوې دې [۲] امام بخاري رحمه الله په باب الحوض کښې آیت ذکر کولو سره، دې دویم تفسیر طرف ته اشاره اوفرمائیله.
په ترجمة الباب کښې چه ئې د عبدالله بن زید کوم تعلیق ذکر فرمائیلې دې. هغه امام بخاري رحمه الله په کتاب المغازي کښې په باب غزوة حنین کښې موصولا نقل کړې دې.
د باب په ډیرو روایتونو کښې راځي چه د رسول الله ﷺ خواله به حوض کوثر ته یو جماعت راځي. رسول الله ﷺ به هغوی اوپیژني او په هغوی باندې به د حوض نه اوبه څکل غواړي چه په مینځ کښې به ئې بندیز راشي. رسول الله ﷺ به اوفرمائي چه دا خو زما صحابه او زما امتیان دي. هغوی ته به اووئیلې شي چه هغوی ستاسو نه روستو خپل دین بدل کړې وو.
د دوی نه کوم خلق مراد دي، بعض وئیلې دي چه د رسول الله ﷺ د زمانې منافقان مراد دي، خو صحیح قول دا دې چه د هغوی نه د رسول الله ﷺ نه پس مرتد کیدونکي خلق مراد دي چه هغوی سره سیدنا صدیق اکبر رضي الله عنه جهاد کړې وو. [۳]

[۶۲۰۵] [۱] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

---

[۱] قال القسطلاني : وأما قول صاحب التذكرة والصحيح أن له -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- حوضين أحدهما فى الموقف قبل الصراط. والآخر داخل الجنة وكلاهما يسمى كوثراً متعقب بأن الكوثر نهر داخل الجنة وماؤه يصب في الحوض، ويطلق على الحوض كوثر لكونه يمدّ منه. وفي حديث أبي ذر عند مسلم أن الحوض يشخب فيه ميزابان من الجنة. وقد سبق أن الصراط جسر جهنم. وأنه بين الجنة والموقف فلو كان الحوض دونه لحالت النار بينه وبين الماء الذي يصب من الكوثر فى الحوض والله أعلم. (ارشاد الساري : ۵۷۸/۱۳)
[۲] کشف الباري، کتاب التفسير : ۷۶۰
[۳] فتح الباري : ۴۶۹/۱۱. وعمدة القاري : ۱۶۵/۲۳
[۴] اخرجه مسلم فى الفضائل، باب : اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم : ۲۲۹۷
(فرطكم : هو الذي يتقدم الواردين ليصلح لهم الحياض والدلاء ونحوها من امور الاستقاء. (ليرفعن) يظهرهم الله تعالى لي حتى اراهم. (ليختلجن) يعدل بهم عن الحوض ويجذبون من عندي. (دوني) قبل ان يصلوا الي. (ما احدثوا) من بدعة وفتنة ومعصية.

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. زه به ستاسو نه مخکښې په حوض باندې موجود يم

﴿فرط﴾ هغه سړي ته وائي چه: او بہ او سب پړاؤخانې لټولو دپاره دقافلې نه مخکښې ځي

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، وَلَيُرْفَعَنَّ رِجَالٌ مِنْكُمْ ثُمَّ لَيُخْتَلَجُنَّ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ». تَابَعَهُ عَاصِمٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ. وَقَالَ حُصَيْنٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [٦٢٤٢]

د سيدنا عبدالله رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. زه به په حوض باندې ستاسو نه مخکښې موجود يم. او ستاسو نه به څه خلق زما مخې ته راوستلې شي، بيا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی نو زه به وايم چه اې زما ربه! دا زما ملګری دی. خو ماته به اوونيلې شی چه هغوی ستاسو نه روستو څه څه نوې څيزونه ايجاد کړې وو

﴿يختلجن﴾: د جمع مذکر مجهول صيغه ده او په آخره کښې ئې نون ثقيلة دې يعنی بيا به زمانه رابنکلې شی. بيل به کړې شی!

يقال: اختلجه منه: اذا نزعه منه او جذبه: رابنکل. لرې کول

﴿تباعه عاصم﴾: د اعمش متابعت عاصم اوکړو. حارث بن ابی اسامة هغه موصولا نقل کړې دې [١]. او حصين بن عبدالرحمن واسطی دا روايت د ابو وائل په واسطې سره د سيدنا حذيفه رضي الله عنه نه نقل کړې دې او مسلم د حصين روايت موصولا نقل کړې دې [٢]

[٦٢٠٦] [٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَمَامَكُمْ حَوْضٌ كَمَا بَيْنَ جَرْبَاءَ وَأَذْرُحَ».

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ستاسو مخې ته حوض دې، (په دومره فاصله باندې څومره چه، د جرباء او ازرح ترمينځه ده.

﴿جرباء﴾: د شام يو کلې دې.

﴿اذرح﴾: اذرح هم د شام د يو کلی نوم دې د دواړو ترمينځه تقريبا د ديرشو ورځو مسافت دې [١]

---

[١] عمدة القاري: ٢٢/٢١١، وارشاد الساري: ١٣/٥٧٩

[٢] عمدة القاري: ٢٢/٢١١، وارشاد الساري: ١٣/٥٧٩

[٣] اخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٢٩٩

(جرباء واذرح) موضعان، وقيل: هما قريتان بالشام والمراد: ضرب المثل لبعد اقطار الحوض وسعته، فكان يشبه ذلک بالبلاد التي يناى بعضها عن بعض، ولا يراد بذلک حقيقة المسافة بين هذه البلاد.

[٦٢٠٧] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ وَعَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنه - قَالَ الْكَوْثَرُ الْخَيْرُ الْكَثِيرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. قَالَ أَبُو بِشْرٍ قُلْتُ لِسَعِيدٍ إِنَّ أُنَاسًا يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ. فَقَالَ سَعِيدٌ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. [ر: ٤٦٨٢]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دی چه د ﴿ الکوثر﴾ نه مراد ډیر زیات خیر (خیر کثیر) دی، کوم چه الله پاک رسول الله ﷺ ته ورکړی دی. ابو بشر وائی چه ما سعید بن جبیر رحمه الله ته اووی چه د بعض خلقو خیال دی چه ﴿ کوثر﴾ په جنت کښی یو حوض دی نو هغوی اووی چه کوم نهر په جنت کښی دی، هغه هم د دی خیر (نیکئ) یوه حصه ده، کوم چه الله پاک رسول الله ﷺ ته ورکړی دی.[١]

[٦٢٠٨] (٢) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، مَاؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكِيزَانُهُ كَنُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلاَ يَظْمَأُ أَبَدًا».

د سیدنا عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما نه روایت دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما حوض به د یوی میاشتی په مسافت باندی خور وی، د هغی اوبه به د پیو نه زیاتی سپینی وی او د هغی خوشبوئی به د مشکو نه زیاته ښه وی، او د هغی ګلاسونه به د آسمان د ستورو په شان وی، کوم انسان چه د هغی نه یو کرت اوڅکی، بیا به کله هم تږی نه شی.

﴿کیزان﴾: د کوز جمع ده: ګلاس، کوزه.

[٦٢٠٩] (٣) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضي الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ قَدْرَ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ وَصَنْعَاءَ مِنَ الْيَمَنِ، وَإِنَّ فِيهِ مِنَ الأَبَارِيقِ كَعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ».

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما د حوض

---

[١] عمدة القاري: ٢١٢/١٣، وارشاد الساري: ٥٨٠/١٣

[٢] اخرجه مسلم فى الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٢٩١
(مسيرة): اى طول حافته تحتاج الى السير هذه المدة. (كيزانه) جمع كوز. والتشبيه بالنجوم من حيث الكثرة والضياء. (يظماء) يعطش.

[٣] اخرجه مسلم فى الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٣٠٣
(قدر حوضى) طول شاطئه: (ايلة) مدينة كانت عامرة، وهى بطرف البحر الاحمر من ناحية الشام. (صنعاء) البلد المعروف فى اليمن. (الاباريق) جمع ابريق.

اوږدوالي به دومره وي څومره چه د ايله او يمن ښار ترمينځه مسافت دي او هلته به په دومره لوښي تعداد کښې ښالي وي څومره چه د آسماز د ستورو تعداد دي.

﴿اباريق﴾ د ابريق جمع ده، د چاندئ پياله، لوښي.

[٦٢١٠] (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «بَيْنَمَا أَنَا أَسِيرُ فِي الْجَنَّةِ إِذَا أَنَا بِنَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ الدُّرِّ الْمُجَوَّفِ قُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَ رَبُّكَ. فَإِذَا طِينُهُ - أَوْ طِيبُهُ - مِسْكٌ أَذْفَرُ». شَكَّ هُدْبَةُ. [ر: ٤٦٨٠]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه زه په جنت کښې روان اوم چه زه يو نهر ته اورسيدم، د هغې په دواړو غاړو باندې د دړو ملغلرو ګنبدونه جوړ شوي وو، ما تپوس اوکړو، اې جبرئيل دا څه دي؟ هغوی اووئيل: کوثر دې، کوم چه ستاسو رب تاسو ته درکړې دې، ما اوکتل چه د هغې خاوره يا د هغې خوشبوئی د مشکو په شان وه، د هدبه شک وو (چه خاوره ئې وئيلې وه که خوشبوئی)

﴿حافتاه﴾: د حافة نه غاړه مراد ده. ﴿قباب﴾: د قبة جمع ده، ګنبد ته وائی.

﴿الدر المجوف﴾ داسې ملغلره کومه چه د دننه خالی وی، ﴿اذفر﴾: تيز خوشبودار.

ابن فارس رحمه الله فرمائی ﴿ذفر﴾ د بوئی تيز والی ته وائی.

[٦٢١١] (٢) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَيَرِدَنَّ عَلَىَّ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِي الْحَوْضَ، حَتَّى عَرَفْتُهُمُ اخْتُلِجُوا دُونِي، فَأَقُولُ أُصَيْحَابِي. فَيَقُولُ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ».

دحضرت انس رضي الله عنه نه روايت دي چه نبی کريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: زما ملګری به حوض له زما مخې ته راوستلې شی تردې چه کله زه هغوی اوپيژنم، بيا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی، زه به په دې باندې اووائم چه دا خو زما ملګری وو. ليکن ماته به اووئيلې شی چه تاته پته نشته چه دوی ستاسو نه پس کوم نوی څيزونه ايجاد کړی وو

[٦٢١٢] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنِّي فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، مَنْ مَرَّ

---

(١) اخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٣٠٤
(اصحابي) اى ممن كان يصاحبني، (اختلجوا) جذبوا وابعدوا، (ما احدثوا) من معصية توجب حرمانهم وابعادهم من الحوض.
(٢) اخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٢٩٠، ٢٢٩١

عَلَيَّ شَرِبَ، وَمَنْ شَرِبَ لَمْ يَظْمَأْ أَبَدًا، لَيَرِدَنَّ عَلَيَّ أَقْوَامٌ أَعْرِفُهُمْ وَيَعْرِفُونِي، ثُمَّ يُحَالُ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ».

د سيدنا سهل بن سعد رضی الله عنه نه روايت دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل زه به په حوض باندې ستاسو نه مخکښې موجود يم. کوم سړې هم چه زما طرف ته راتيرشی هغه به د هغې اوبه څکی. اوڅوک چه د هغې اوبه څکی هغه به بيا کله هم نه تږې کيږی. اوهلته به داسې خلق راشی کوم چه په زه پيژنم اوهغوی به ما پيژنی. خو بيا به زما او د هغوی مينځ کښې حجاب راشی

قَالَ أَبُو حَازِمٍ فَسَمِعَنِي النُّعْمَانُ بْنُ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ هَكَذَا سَمِعْتَ مِنْ سَهْلٍ فَقُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ أَشْهَدُ عَلَى أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ لَسَمِعْتُهُ وَهُوَ يَزِيدُ فِيهَا «فَأَقُولُ إِنَّهُمْ مِنِّي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ سُحْقًا سُحْقًا لِمَنْ غَيَّرَ بَعْدِي». [٧٠٥١]

دا تعليق نه دی، بلکه د ماقبل سره متصل دی. ابن حازم (سلمه بن دينار) فرمائی چه دا حديث ما د نعمان بن ابی عياش نه واوريدلو او وی وئيل چه آيا تاسو د سيدنا سهل رضی الله عنه نه هم دغه شان اوريدلی وو، ما اووې او. هغوی وفرمائيل چه زه گواهی ورکوم چه ما د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه دا حديث اوريدلی وو. او هغوی به په دې حديث کښې اضافه کوله (يعنی دا چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به فرمائی) چه زه به وايم چه دا خو زما نه دی. رسول الله صلی الله علیه وسلم ته به اووئيلې شی چه تاسوته معلومه نه ده چه هغوی ستاسو نه روستو څه نوې څيزونه ايجاد کړې وو. زه به په دې باندې وايم چه لرې شئ، لرې شئ چا چه زما نه پس بدلون کړې وو

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُحْقًا بُعْدًا، يُقَالُ سَحِيقٌ بَعِيدٌ، وَأَسْحَقَهُ أَبْعَدَهُ.

سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه د ﴿ سحقا ﴾ معنی د لرې والی ده. دا لفظ په سورة الملک آيت نمبر ١١ کښې دی ﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ او د سحيق معنی د بعيد راځی. دا په سورة حج آيت نمبر ٣١ کښې دی: ﴿ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴾ سحقه واسحقه مجرد او د باب افعال دواړو نه د دې معنی د لرې کولو راځی؛ ابن ابی حاتم دا تعليق موصولا نقل کړې دې.[1] دلته چونکه په حديث کښې د ﴿ سحقا ﴾ لفظ راغلې وو. د دې مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمه الله د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دا تشريح دلته نقل اوفرمائيله.

[٧٢١٣، ٧٢١٤] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ الْحَبَطِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «يَرِدُ عَلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَهْطٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلَّئُونَ عَنِ الْحَوْضِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».

د سعيد بن المسيب نه روايت دی چه سيدنا ابوهريره رضی الله عنه به حديث بيانولو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: د قيامت په ورځ به زما د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه يو جماعت په ما باندې

---

[1] فتح البارى: ٥٧٦/١١، وعمدة القارى: ٢١٧/٢٣، وارشاد السارى: ٥٨٠/١٣

پیش کړې شی، بیا به هغوی د حوض نه لرې کړې شی، زه به عرض اوکړم، اې زما ربه! دا خو زما صحابه وو. الله پاک به فرمائی چه ته نه معلومه نه ده چه هغوی ستا نه روستو څه نوې ځیزونه ایجاد کړې وو. دا خلق په شا باندې واپس شوې وو.
د احمد بن شبیب دا تعلیق ابو عوانة موصولا نقل کړې دې. (۱)

[۶۲۱۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَرِدُ عَلَى الْحَوْضِ رِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلَّئُونَ عَنْهُ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لاَ عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».

سعید بن المسیب رحمه الله د رسول الله ﷺ د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه نقل کولو سره فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل په حوض باندې به زما د ملګرو یو جماعت راوستلې شی. بیا به هغوی د هغې نه لرې کړې شی. زه به عرض اوکړم، اې الله! دا خو زما صحابه دی، الله پاک به اوفرمائی چه تا ته معلومه نه ده چه هغوی ستا نه روستو څه نوې ځیزونه ایجاد کړې وو دوی په خپلو پوندو (د اسلام نه) واپس شوې وو.

﴿تهقهری﴾: په پوندو باندې شاته تلل.

وَقَالَ شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَيُجْلَوْنَ. وَقَالَ عُقَيْلٌ فَيُحَلَّئُونَ.

شعیب چه د زهری نه کوم روایت نقل کړې دې، په هغې کښې ﴿ فَيُجْلَوْن ﴾ الفاظ دی او هم دغه شان د عقیل بن خالد په روایت کښې د ﴿ فَيُحَلَّؤُون ﴾ الفاظ دی.

﴿يحلؤون﴾: د ﴿تحلئة﴾ نه دې، د دې معنی د منع کولو او د لرې کولو ده. وئیلې شی ﴿حلاءه عن الماء﴾: هغه ئې د اوبو نه منع کړو. او ﴿يجلون﴾ مجهول صیغه ده، د ﴿جلاء﴾ معنی ده، لرې کول، ﴿يجلون﴾، هغوی به لرې کړې شی. (۲)
د شعیب دا تعلیق امام ذهلی موصلا نقل کړې دې. (۳)

وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

زبیدی، د زبید طرف ته منسوب دې، چه یوه قبیله ده او د دې نه مراد محمد بن الولید بن عامر دې، سیدنا ابورافع رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ازاد کړې غلام وو، د هغوی نوم اسلم وو، عبیدالله د هغوی ځوئې وو، په دې سند کښې درې تابعین دی: امام زهری رحمه الله، د هغوی

(۱) فتح الباری: ۵۷۶/۱۱، وعمدة القاری: ۲۱۷/۲۳، وارشاد الساری: ۵۸۰/۱۳
(۲) عمدة القاری: ۲۱۸/۲۳
(۳) فتح الباری: ۵۷۷/۱۱، وارشاد الساری: ۵۸۶/۱۳

شيخ محمد بن علی او د هغوی شيخ عبيدالله ﷺ، درې واړه تابعين دی. [١] امام دارقطنی رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دې. [٢]

[٦٢١٥] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي هِلاَلٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «بَيْنَ أَنَا قَائِمٌ إِذَا زُمْرَةٌ ،حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ. فَقُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ وَمَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. ثُمَّ إِذَا زُمْرَةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ. قُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ مَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. فَلاَ أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلاَّ مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه به (په حوض باندې) ولاړ يم چه يو جماعت به مخې ته راشی او چه کله ئې زه اوپيژنم نو يو سړې به زما او د هغوی ترمينځه راوځی او وائی به چه دلته راشئ او زه به وايم چه چرته؟ هغه به وائی، د اور طرف ته، زه به تپوس اوکړم، دا ځنګه خلق دی. هغه به وائی چه دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندې واپس شوې وو، بيا به يوه بله ډله زمونږ مخې ته راشی او کله چه زه هغوی اوپيژنم نو بيا به يو سړې زما او د هغوی ترمينځه راوځی او هغوی ته به وائی چه دلته راشئ. زه به تپوس اوکړم چرته؟ هغه به وائی چه د جهنم طرف ته، قسم په الله زه به ترې تپوس اوکړم چه د هغوی احوال څه دی؟ هغه به وائی دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندې واپس شوې وو، رسول الله ﷺ فرمائی پس زه نه وينم هغوی لره چه د هغوی نه به خلاصې بيا مومی مګر ډير لږ تعداد.

قوله: ﴿فَلاَ أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلاَّ مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ﴾: يعنی زما خيال نه دې چه هغوی به خلاص شی، مګر د بيکاره پريخودلې شوې اوښ په شان ډير کم!

﴿همل﴾: هغه څاروی او اوښ وغيره ته وائی چه هغه بيکار پريخودلې شی او د هغې څوک نګرانی او خيال نه ساتلې کيږی، چه چرته تلل غواړی، چرته څريدل غواړی هلته څريږی، داسې څاروې هلاک او ضائع کيږی، عموما داسې څاروی ډير کم وی. په دې وجه دلته د دې نه قلت مراد دې چه د هغوی نه به د جهنم نه بچ کيدونکی خلق ډير کم وی. علامه عينی رحمه الله ليکی : ﴿ای لايخلص منهم من النار الا قليل﴾. [٣]

د ترجمة الباب سره مناسبت : په دې حديث کښې د حوض کوثر ذکر نشته، خو د مرتدينو ذکر دې او مخکښې چه کوم احاديث تير شوې دی په هغې کښې د حوض او مرتدينو دواړو ذکر دې، په دې وجه براه راست خو د دې د ترجمة الباب سره څه مناسبت نشته، خو د حوض

---

[١] فتح البارى : ٥٧٧/١١، وعمدة القارى : ٢١٩/٢٣، وارشاد السارى : ٥٨٦/١٣

[٢] فتح البارى : ٥٧٧/١١، وعمدة القارى : ٢١٩/٢٣، وارشاد السارى : ٥٨٦/١٣

[٣] د ذکر شوې تفصيل دپاره اوګورئ : عمدة القارى : ٢١٩/٢٣

والا احاديثو سره د دې مطابقت دې. نود هغې د مناسبت د وجې نه نې هم ددې سره مطابقت راځي [1]

﴿خرج رجل﴾: د دې نه مراد فرشته ده چه د انسان په صورت كښې به ظاهريږي. [2]

[۲۲۱۶] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ خُبَيْبِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي». [ر: ۱۱۳۸]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما د كور او منبر ترمينځه د جنت د باغونو نه يو باغ او زما منبر زما په حوض باندې دې.

﴿منبري﴾: د منبر نه مراد يا خو دنيا والا منبر دې كوم چه په مسجد نبوي ﷺ كښې نصب دې او يا د آخرت منبر مراد دې كوم چه به د حوض كوثر سره نصب كولې شي. [3]

د رسول الله ﷺ د كور او په مسجد نبوي كښې چه د منبر ترمينځه كوم ځائې دې. هغه ته ﴿روضة الجنة﴾ وائي. يعنى د جنت باغ دې ته يا خو په دې وجه د جنت باغ وئيلې شي چه بعينه هم دا حصه به د جنت طرف ته منتقل شي او يا مطلب دا دې چه په دې كښې عبادت به انسان لره د جنت طرف ته منتقل كړي. [4]

[۲۲۱۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

د سيدنا جندب رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. هغوى اوفرمائيل: زه به ستاسو نه مخكښې په حوض كوثر باندې موجود يم.

د امام بخاري رحمه الله شيخ عبدان دې، عبدان لقب دې، او د هغوى نوم عبدالله بن عثمان دې، دوى د خپل پلار نه نقل كوي، د هغوى د پلار نوم عثمان بن حبلة دې. [5]

[۲۲۱۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عُقْبَةَ -رضي الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ « إِنِّي فَرَطٌ لَكُمْ، وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا». [ر: ۱۲۷۹]

---

[1] عمدة القارى: ۲۱۹/۲۳
[2] عمدة القارى: ۲۱۹/۲۳، وفتح البارى: ۵۷۸/۱۱
[3] عمدة القارى: ۲۲۰/۲۳
[4] عمدة القارى: ۲۲۰/۲۳
[5] عمدة القارى: ۲۲۰/۲۳

د سيدنا عقبة بن عامر رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ بهر تشريف راوړلو او په شهداء احد باندې ئې داسې مونځ اوكړو ځنګه چه په مړي باندې مونځ كولې شي. بيا ئې منبر ته تشريف راوړلو او وې فرمائيل: زه به ستاسو نه مخكښې ځم او په تاسو باندې به ګواه يم او زه به والله! د خپل حوض طرف ته دې وخت كښې هم ګورم. او ماته د زمكې د خزانو كنجيانې راكړې شوې دى، يا ئې اوفرمائيل چه، د زمكې كنجيانې راكړې شوې دى. والله! زه ستاسو باره كښې د دې نه نۀ ويريږم چه تاسو به شرک اوكړئ، خو زه د دې نه ويريږم چه تاسو به د دنيا دپاره د يو بل نه د مخكښې كيدو كوشش كوئ.

په سند كښې د يزيد نه مراد يزيد بن ابى حبيب دې، چه د هغوى كنيت ابو رجاء دې. ابو حبيب د سويد كنيت دې او د ابوالخير نوم مرثد بن عبدالله دې.

﴿مرثد﴾: د ميم په فتحې او د راء په سكون او د ثاء په فتحې سره دې.

[٦٢١٩] [1] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ أَنَّهُ سَمِعَ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَذَكَرَ الْحَوْضَ فَقَالَ «كَمَا بَيْنَ الْمَدِينَةِ وَصَنْعَاءَ

وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ حَارِثَةَ سَمِعَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَوْلَهُ حَوْضُهُ مَا بَيْنَ صَنْعَاءَ وَالْمَدِينَةِ.

فَقَالَ لَهُ الْمُسْتَوْرِدُ أَلَمْ تَسْمَعْهُ قَالَ الأَوَانِي. قَالَ لاَ. قَالَ الْمُسْتَوْرِدُ تُرَى فِيهِ الآنِيَةُ مِثْلَ الْكَوَاكِبِ.

د سيدنا حارثه بن وهب رضی الله عنه نه روايت دې چه هغوى د رسول الله ﷺ نه واوريدل، رسول الله ﷺ د حوض ذكر اوكړو او وې فرمائيل چه (هغه به دومره لوئې وى) څومره چه د مدينې او د صنعاء ترمينځه مزل دې.

او ابن ابى عدى د شعبه په واسطې سره د سيدنا حارثه رضی الله عنه نه دا اضافه نقل كړه. چه هغوى د رسول الله ﷺ نه دا ارشاد واوريدلو چه د رسول الله ﷺ حوض به دومره اورد وى څومره چه د صنعاء او د مدينې ترمينځه مسافت دې. په دې باندې هغوى ته مستورد رحمه الله اووې چه آيا تاسو د رسول الله ﷺ نه د هغه حوض د لوښو متعلق اوريدلې دي؟ هغوى اوفرمائيل: نه! مستورد اووې په هغې كښې به لوښى داسې په نظر راځى لكه د آسمان ستورى (په كثرت سره پړقيدونكى)

قوله: ﴿وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ﴾: د ابن ابى عدى نوم محمد بن ابراهيم دې، ابو عدى د

---

[1]) اخرجه مسلم فى الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته: رقم ٢٢٩٨
(كما بين ... ما بين) المراد بيان سعته وطول ابعاده، كما مر فى الحديث (٦٢٠٦). (الاوانى) جمع انية، والانية جمع اناء، وهو الوعاء، والمراد: الكئوس التى يشرب بها من الحوض. (مثل الكوكب): النجوم فى السماء كثرة وضياء.

هغوی نیکهٔ دې علامه عینی رحمه الله فرمائی:

﴿ ولایعرف اسمه، وهوبصری ثقة، کثیرالحدیث ﴾ یعنی د ابو عدی نوم معلوم نه دې، خو هغه کثیر الحدیث ثقه محدث دې.[1]

د ابن ابی عدی دا اضافه امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې ده.[2]

مستورد ابن شداد رضی الله عنهما: دلته په حدیث کښې د مستورد ذکر دې (مستورد په وزن د مستفعل) دا صحابی دې او د هغوی پلار هم صحابی وو. په کوفه کښې اوسیدل او د مصر د فتح په وخت حاضر وو، د هغوی وفات په ۴۵ هجری کښې شوې دې. په بخاری کښې د هغوی صرف هم دا یو روایت دې او د هغوی د حدیث مرفوع دې اګر چه هغوی د دې تصریح نه ده کړې.[3]

[۲۲۲۰] [4] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ - رضی الله عنهما - قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنِّي عَلَى الْحَوْضِ حَتَّى أَنْظُرَ مَنْ يَرِدُ عَلَيَّ مِنْكُمْ، وَسَيُؤْخَذُ نَاسٌ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ مِنِّي وَمِنْ أُمَّتِي . فَيُقَالُ هَلْ شَعَرْتَ مَا عَمِلُوا بَعْدَكَ وَاللَّهِ مَا بَرِحُوا يَرْجِعُونَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ ». فَكَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ أَنْ نَرْجِعَ عَلَى أَعْقَابِنَا أَوْ نُفْتَنَ عَنْ دِينِنَا. (أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ) تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ. [۲۲۴۱]

د سیده اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه به په حوض کوثر باندې موجود یم او ګورم به چه په تاسو کښې کوم کوم ماته راځی، بیا به څه خلق زما نه بیل کړې شی، زه به عرض اوکړم چه اې زما ربه! دا خو زما ملګری دی او زما د امت خلق دی. ماته به اووئیلې شی چه آیا تاته معلومه هم ده! هغوی ستا نه روستو څه کارونه کړې وو. قسم په الله همیشه وو دوی چه روستو به واپس کیدل.

ابن ابی ملیکه رحمه الله به فرمائیل چه اې الله! مونږ د دې خبرې نه ستا پناه غواړو چه په پوندو واپس شو. یا د خپل دین په باره کښې په فتنه کښې واچولې شو.

قوله: ﴿ أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ: تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ ﴾: دا په سورة المومنون کښې واقع دې ﴿ قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴾ یعنی زما آیتونه به په تاسو باندې

---

[1]) عمدة القاري: ۲۲۱/۲۳

[2]) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته: ۶۰/۱۵، فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

[3]) فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

[4]) اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی قول الله تعالی: ﴿ واتقوا فتنة لاتصیبن الذین ظلموا منکم خاصة ﴾ رقم الحدیث: ۷۰٤۸، واخرجه مسلم فی الفضائل: باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم ۵۹۲۸، ۵۵/۱۵

لوستلي کيدل نو تاسو به په خپلو پوندو باندې واپس کيدلئ.

يعنى د قيامت په ورځ به الله پاک کفارو ته فرمائى چه اوس ولې شور کوئ. هغه وخت ياد کړئ چه د الله پاک پيغمبر به درته آيتونه لوستل نو تاسو به په پوندو باندې واپس کيدلئ، اوريدل به مو هم بد گنړل، ستاسو تکبر به اجازت نه درکولو چه حق قبول کړئ او د پيغمبرانو خبره اومنئ.

په حديث کښې چونکه ﴿ يرجعون على اعقابهم ﴾ الفاظ راغلي دى. د دې مناسبت د وجې نه امام بخارى رحمه الله د قرآن کريم د ايت کريمه دا الفاظ اود هغې تشريح نقل فرمائيلې ده؟. دا د ابوعبيده د تفسير نه اخستلې شوې دې. (١)

﴿ وهذا اخر ما اردنا ايراده من شرح احاديث كتاب الاستئذان، وكتاب الدعوات، وكتاب الرقاق من صحيح البخارى رحمه الله تعالى للشيخ المحدث سليم الله خان حفظه الله ورعاه متعنا الله بطول حياته وقد وقع الفراغ من تسويده واعادة النظرفيه، ثم تصحيح ملازم الطبع بيوم الخميس ٦ صفر المظفر ١٤٢٩هـ الموافق ١٤ فرورى ٢٠٠٨، والحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات وصلى الله على النبى الامى واله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه وعليهم ما دامت الارض والسّمٰوات، رتبه وراجع نصوصه وعلق عليه ابن الحسن العباسى عضو قسم التحقيق والتصنيف والاستاذ بالجامعة الفاروقية، وفقه الله تعالى لاتمام باقى الكتب، كما يحبه ويرضاه وهو على كل شئ قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم، يليه ان شاء الله شرح كتاب القدر ﴾

---

(١) فتح البارى: ٥٧٩/١١، وعمدة القارى: ٢٢٢/٢٣

المصادر والمراجع

☆ (كشف البارى المجلد السادس لصحيح البخارى المجلد الثانى)
☆ الابواب والتراجم لصحيح البخارى / محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله تعالىٰ . متوفىٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲ء . ايچ ايم سعيد كراچى۔
☆ امانى الاحبار شرح معانى الآثار / مولانا يوسف كاندهلوى رحمه الله . ادارهٔ تاليفات اشرفيه لاهور۔
☆ اسماء الدراقطنى / حافظ ابو الحسن على بن عمر دار قطنى رحمه الله . متوفىٰ ۱۳۸۵ھ۔
☆ الانصاف فى معرفة الراجح من الخلاف / علاؤالدين على بن سليمان مرداوى . دار احياء التراث العربى بيروت
☆ احسن الفتاوى / مولانا رشيد احمد لدھيانوى رحمه الله . ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى
☆ الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان بستى رحمه الله تعالىٰ . متوفىٰ ۳۵۴ . مؤسسة الرسالة بيروت۔
☆ احكام القرآن / ابو بكر احمد بن على الرازى الجصاص رحمه الله . متوفىٰ ۳۷۰ . دار الكتب العلمية بيروت
☆ احكام القرآن / ابو بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربى المتوفىٰ ۵۴۳ھ / دار المعرفة بيروت۔
☆ امداد الفتاوىٰ / حضرت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله . متوفىٰ ۱۳۶۲ھ . مكتبه دار العلوم كراچى۔
☆ الاكمال / الامير الحافظ ابن ماكولا رحمه الله . المتوفىٰ ۴۷۵ . محمد امين دبج . بيروت۔
☆ امداد البارى / حضرت مولانا عبدالجبار اعظمى . مكتبه حرم مراد آباد۔
☆ احياء علوم الدين مع اتحاف السادة المتقين / امام محمد بن محمد الغزالى رحمه الله . المتوفىٰ ۵۰۵ھ . دار احياء التراث العربى بيروت۔
☆ الادب المفرد مع شرح فضل الله الصمد / امير المؤمنين فى الحديث محمد بن اسمٰعيل البخارى . المتوفىٰ ۲۵۶ھ . مكتبة الايمان المدينة المنورة۔
☆ ارشاد السارى شرح صحيح البخارى / ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلانى ـ رحمه الله ـ . متوفىٰ ۹۲۳ھ . المطبعة الكبرىٰ الاميرية مصر / دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ الاستذكار / ابن عبد البر رحمه الله . المتوفىٰ ۴۶۳ھ . دار احياء التراث العربى بيروت . الطبعة الاولىٰ ۱۴۲۱ھ۔
☆ الاستيعاب فى اسماء الاصحاب بهامش الاصابة / ابو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر ـ رحمه الله ـ . متوفىٰ ۴۶۳ھ . دار الفكر بيروت۔
☆ اسد الغابة فى معرفة الصحابة / عز الدين ابو الحسين على بن محمد الجزرى المعروف بابن الاثير ـ رحمه الله ـ . المتوفىٰ ۶۳۰ھ . دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ الاصابة فى تمييز الصحابة / شهاب الدين ابو الفضل احمد بن على العسقلانى المعروف بابن حجر ـ رحمه الله ـ . متوفىٰ ۸۵۲ھ . دار الفكر بيروت۔
☆ انوار البارى / مولانا سيد احمد رضا بجنورى رحمه الله . مدينه پريس بجنور۔
☆ اعلام الحديث / ابو سليمان احمد بن محمد الخطابى ـ رحمه الله ـ . متوفىٰ ۳۸۸ھ . مركز احياء التراث الاسلامى جامعة ام القرىٰ مكة المكرمة۔

☆ اعلاء السنن / ظفر احمد العثمانی۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۱۳۹۴ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ الانساب / ابوسعید عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ متوفی ۵۶۲ھ، دار الجنان بیروت
☆ اوجز المسالک الی مؤطا مالک / محمد زکریا کاندھلوی۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۱۴۰۲ھ، ادارۃ تالیفات اشرفیہ ملتان / دار القلم، دمشق۔
☆ ایضاح البخاری / مولانا سید فخر الدین احمد مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند۔
☆ البحر الرائق / علامہ زین العابدین بن ابراهیم بن نجیم رحمہ اللہ، المتوفی ۹۶۹ھ یا ۹۷۰ھ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع / علاء الدین ابو بکر بن مسعود الكاسانی۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۵۸۷ھ، ایچ ایم سعید کراچی۔
☆ بدایۃ المجتهد / ابو الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی، متوفی ۵۹۵ھ، مصر طبع خاص۔
☆ البدایۃ والنہایۃ / عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۷۷۴ھ، مکتبۃ المعارف بیروت۔
☆ بذل المجهود فی حل ابو داؤد / خلیل احمد السہارنفوری۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۱۳۴۶ھ، مطبعۃ ندوۃ العلماء لکھنؤ ۱۳۹۳ھ / مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی، مظفر فور، الهند، الطبعۃ الاولی ۱۴۲۷ھ۔
☆ البنایۃ شرح الہدایۃ / بدر الدین عینی محمود ابن احمد المتوفی ۸۵۵ھ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ البدر الساری الی فیض الباری / مولانا بدر عالم میرٹھی متوفی ۱۳۸۵ھ، خضر راہ بکڈپو دہلی مطبوعہ: ۱۹۸۰ء
☆ بستان المحدثین / حضرت شاہ عبد العزیز صاحب، متوفی ۱۲۳۹ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
☆ بیان القرآن / حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی، شیخ غلام علی سنز، لاہور۔
☆ تعلیقات الرفع والتکمیل / شیخ عبد الفتاح ابو غدہ، متوفی ۱۴۱۷ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ حلب۔
☆ تعلیقات فتح الباری زهیر شاویش / دار السلام ریاض، ۲۰۰۰م۔
☆ ترجمان السنۃ / مولانا بدر عالم میرٹھی، ادارہ اسلامیات لاہور۔
☆ تاج العروس بن جواہر القاموس / ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۱۲۰۵ھ، دار مکتبۃ الحیاۃ، بیروت۔
☆ تاریخ بغداد / احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۴۶۳ھ، دار الکتاب العربی بیروت۔
☆ التاریخ الکبیر / محمد بن اسماعیل البخاری۔ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۲۵۶ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق / فخر الدین عثمان بن علی الزیلعی متوفی ۷۴۳ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت
☆ تحفۃ الاحوذی / شیخ عبد الرحمن المبارکفوری رحمہ اللہ، المتوفی ۱۳۵۳ھ، نشر السنۃ ملتان۔
☆ تنزیہ الشریعۃ المرفوعۃ عن الاحادیث الشنیعۃ الموضوعۃ / ابو الحسن علی بن محمد ابن عراق کنانی، دار الکتب بیروت۔
☆ تذهیب التهذیب / حافظ شمس الدین الذهبی المتوفی ۷۴۸ھ، بیروت لبنان۔

☆ تحفة البارى بشرح صحيح البخارى / ابو يحيى زكريا بن محمد الانصارى . المتوفى ۹۲۶ھ . دار الكتب العلمية بيروت . الطبعة الاولى ۱۴۲۵ھ۔
☆ تعليقات على لامع الدرارى / محمد زكريا الكاندهلوى ـ رحمه الله ـ . متوفى ۱۴۰۲ھ۔
☆ جامع البيان / محمد بن جرير الطبرى ـ رحمه الله ـ . متوفى ۳۱۰ھ . دار المعرفة بيروت۔
☆ تفسير عثمانى / شبير احمد العثمانى ـ رحمه الله ـ . تاج كمپنى۔
☆ تفسير القرآن العظيم / ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقى ـ رحمه الله ـ . متوفى ۷۷۴ھ . دار احياء الكتب العربية۔
☆ التفسير الكبير / فخر الدين الرازى ـ رحمه الله ـ مركز النشر . مركز العلمية الاسلامى۔
☆ التفسير المظهرى / ثناء الله پانى پتى ـ رحمه الله . دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ تذكرة الخليل / مولانا عاشق الٰهى ميرٹهى رحمه الله . متوفى ۱۳۶۰ھ . ادارة اسلاميات لاهور۔
☆ تاريخ طبرى / ابو جعفر محمد بن جرير الطبرى . متوفى ۳۱۰ھ . مؤسسة الرسالة بيروت۔
☆ تنوير الابصار / للشيخ شمس الدين محمد بن عبد الله بن احمد الغزى الحنفى . المتوفى ۱۰۰۴ھ . مكتبه رشيديه كوئٹه۔
☆ تقريب التهذيب / ابن حجر عسقلانى ـ رحمه الله ـ . متوفى ۸۵۲ھ . دار الرشيد حلب۔
☆ تكملة فتح الملهم / محمد تقى العثمانى حفظه الله . مكتبه دار العلوم كراتشى / دار القلم دمشق۔
☆ التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الرافعى الكبير / حافظ ابن حجر العسقلانى رحمه الله . المتوفى ۸۵۲ھ . دار نشر الكتب الاسلامية لاهور۔
☆ تلخيص المستدرك (المطبوع بذيل المستدرك) / حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان ذهبى رحمه الله . المتوفى ۷۴۸ھ . دار الفكر بيروت۔
☆ التمهيد لما فى الموطا من المعانى و الاسانيد / ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالكى ـ رحمه الله ـ . متوفى ۴۶۳ھ . المكتبة التجارية مكة المكرمة۔
☆ تهذيب الاسماء و اللغات / محى الدين ابو زكريا يحى بن شرف النووى ـ رحمه الله ـ . متوفى ۶۷۶ھ . ادارة الطباعة المنيرية۔
☆ تهذيب التهذيب / ابن حجر عسقلانى رحمه الله متوفى ۸۵۲ھ . دائرة المعارف النظامية حيدر آباد دكن
☆ تهذيب الكمال / جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزى ـ رحمه الله . متوفى ۷۴۲ھ . مؤسسة الرسالة۔
☆ تدريب الراوى بشرح تقريب النواوى / حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطى رحمه الله . المتوفى ۹۱۱ھ . المكتبة العلمية مدينه منوره۔
☆ تذكرة الحفاظ / حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبى رحمه الله . المتوفى ۷۴۸ . دائرة المعارف العثمانية . الهند۔
☆ الترغيب و الترهيب / امام عبد العظيم بن عبد القوى المنذرى رحمه الله . المتوفى ۶۵۶ھ . دار احياء التراث العربى بيروت . الطبعة الثانية ۱۳۸۸ھ ۱۹۶۸م۔

☆ تعليقات على تهذيب الكمال / دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالىٰ، مؤسسة الرسالة طبع اول ١٤١٣ھ
☆ تغليق التعليق / حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفیٰ ٨٥٢ ھ. المكتب الاسلامی ودار عمار
☆ الثقات لابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان البستی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ٣٥٤ھ، دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد ١٣٩٣ھـ
☆ جلاء الافهام فی الصلاة علیٰ خير الانام / علامه ابن قيم، دار الكتب العلمية بيروت.
☆ الجامع لاحكام القرآن / ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ٦٧١ھ، دار الفكر بيروت ـ
☆ جامع الترمذی / ابو عيسیٰ محمد بن عيسیٰ بن سورة الترمذی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ٢٧٩ھ، سعيد كراچی / دار احياء التراث العربی بيروت ـ
☆ الجرح والتعديل / عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی رحمه الله، المتوفیٰ ٣٢٧ھ، دار الكتب العلمية بيروت
☆ الجمع بين الرجال الصحيحين / ابو الفضل محمد بن طاهر المقدسی المعروف بابن القيسرانی، المتوفیٰ ٥٠٧ھ، دار الكتب العلمية بيروت ـ
☆ الجوهرة النيرة / الشيخ العلامة ابو بكر بن علی بن محمد الحداد، المتوفیٰ ٨٠٠ھ، مكتبه حقانيه ملتان ـ
☆ جامع الاصول / مبارک بن احمد بن اثير الجزری، متوفیٰ ٦٠٦ھ، دار الفكر بيروت ـ
☆ حاشية السندی علی البخاری / ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادی السندی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ١١٣٨ھ، دار المعرفة بيروت ـ
☆ حاشية البخاری / احمد علی سهارنفوری، متوفیٰ ١٢٩٧ھ، قديمی كتب خانه كراچی ـ
☆ حلية الاولياء / حافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله بن احمد اصبهانی رحمه الله، المتوفیٰ ٤٣٠ھ، دار الفكر بيروت
☆ خلاصة الجزری / صفی الدين الخزرجی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ٩٢٣ھ، مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب ـ
☆ الدر المختار / علاء الدين محمد بن علی بن محمد الحصكفی رحمه الله، متوفیٰ ١٠٨٨ھ، مكتبه عارفين، كراتشی
☆ الدر المنثور فی التفسير بالمأثور / حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطی رحمه الله، المتوفیٰ ٩١١ھ، مؤسسة الرسالة ـ
☆ دار العلوم ديوبند ـــ مدرسة فكرية / مولانا عبيد الله الاسعدی، مجلس نشريات اسلام، كراچی ـ
☆ دلائل النبوة / ابو بكر احمد بن الحسين البيهقی ـ رحمه الله ـ ، المتوفیٰ ٤٥٨ھ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الاولیٰ ـ
☆ الرفع والتكميل فی الجرح والتعديل / مولانا عبد الحی لكهنوی، متوفیٰ: ١٣٠٤ھ، مكتب المطبوعات الاسلامية حلب، ١٤٠٧ھـ
☆ رحمة القدوس ترجمة بهجة النفوس / مولانا ظفر احمد عثمانی، ادارة اسلاميات لاهور ـ
☆ رد المحتار علی الدر المختار / محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الشامی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ١٢٥٢ھ. مكتبه رشيديه كوئٹه / دار الثقافة والتراث، دمشق، سورية / دار المعرفة بيروت ـ
☆ روح المعانی فی تفسير القرآن العظيم والسبع المثانی / ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسی بغدادی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ١٢٧٠ مكتبه امداديه ملتان ـ

☆ روائع البیان فی تفسیر آیات الاحکام / للشیخ محمد علی الصابونی، مکتبة الغزالی، دمشق۔
☆ زاد المعاد فی ھدی خیر العباد / ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر، ابن قیم الجوزیة، تحقیق: شعیب الارنؤوط، عبدالقادر الارنؤوط، مؤسسة الرسالة، بیروت۔
☆ سنن ابن ماجہ / ابو عبداللہ محمد بن یزید بن ماجہ۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۲۷۳ھ، قدیمی کراچی / دار الکتاب المصری قاھرہ، دار الکتب العلمیة بیروت، بتحقیق لمحمود محمد محمود حسن نصار۔
☆ سنن ابی داؤد / ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۲۷۵ھ، سعید کراچی / دار احیاء السنة النبویة۔
☆ سنن الدار قطنی / ابو الحسن علی بن عمر الدار قطنی رحمہ اللہ، متوفی ۳۸۵ھ، دار نشر الکتب العلمیة، بیروت
☆ سنن الدارمی / ابو محمد عبداللہ بن عبدالرحمن الدارمی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۲۵۵ھ، قدیمی)
☆ السنن الصغریٰ للنسائی / ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۳۰۳ھ، نشر السنة ملتان / قدیمی کراتشی
☆ السنن الکبری للبیھقی / ابو بکر احمد بن الحسین بن علی البیھقی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۴۵۸ھ، نشر السنة ملتان۔
☆ سیر اعلام النبلاء / ابو عبداللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذھبی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
☆ سیرة النبی / مولانا شبلی نعمانی، مولانا سید سلیمان ندوی، دار الاشاعت کراچی۔
☆ الاشباہ والنظائر / ابن نجیم الحنفی۔ رحمہ اللہ۔ ادارة القرآن کراتشی۔
☆ شرح سنن الترمذی / لابن العربی المالکی، المتوفی ۵۴۳، طبعة الصاوی ۱۹۳۴۔
☆ شرح المقاصد / الامام مسعود بن عمر: سعد الدین التفتازانی، المتوفی: ۷۹۳ھ، دار الکتب العلمیة بیروت ۲۰۰۱۔
☆ شرح نخبة الفکر / ابن حجر عسقلانی، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
☆ شرح ابن بطال / ابو الحسن علی بن خلف بن عبدالملک، المعروف بابن بطال۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۴۴۹ھ، مکتبہ الرشد، الریاض۔
☆ شرح الابی علی مسلم (اکمال اکمال المعلم) / ابو عبداللہ محمد بن خلفة الابی المالکی رحمہ اللہ، المتوفی ۸۲۷ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ شرح الکرمانی / شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی۔ رحمہ اللہ۔ متوفی ۷۸۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ شرح مشکل الآثار / ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوی، المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسة الرسالة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۲۷ھ۔
☆ شرح معانی الآثار / امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمہ اللہ، المتوفی ۳۲۱ھ، میر محمد کتب خانہ آرام باغ کراچی۔

☆ شرح النووى على صحيح مسلم / ابو زكريا يحيىٰ بن شرف النووى ـ رحمه الله ـ ، المتوفىٰ ٦٧٦ ھ ، قديمى كراتشى / دار المعرفة بيروت۔
☆ شذرات الذهب فى اخبار من ذهب / علامه عبد الحى بن احمد بن محمد بن العماد العكرى الحنبلى رحمه الله ، متوفى ١٠٨٩ ھ ، دار الآفاق الجديدة ، بيروت ـ
☆ شعب الايمان / امام حافظ احمد بن الحسين بن على البيهقى رحمه الله ، المتوفى ٤٥٧ ھ ، دار الكتب العلمية بيروت ، ١٤١٠ ھ ـ
☆ الشمائل المحمدية للترمذى / امام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذى رحمه الله ، المتوفى ٢٧٩ ھ ، فاروقى كتب خانه ملتان۔
☆ الصحيح للبخارى / ابو عبدالله محمد بن اسمعيل البخارى ـ رحمه الله ـ ، متوفىٰ ٢٥٦ ھ ، قديمى / دار السلام رياض / دار ابن كثير
☆ الصحيح لمسلم / مسلم بن الحجاج القشيرى النيسابورى ـ رحمه الله ـ ، متوفىٰ ٢٦١ ھ ، قديمى / دار السلام / دار المعرفة۔
☆ الطبقات الكبرىٰ / ابو محمد بن سعد ـ رحمه الله ـ ، متوفىٰ ٢٣٠ ھ ، دار صادر بيروت۔
☆ طبقات الشافعية الكبرىٰ / علامه تاج الدين ابو نصر عبد الوهاب بن تقى الدين سبكى رحمه الله ، المتوفىٰ ٧٧١ ھ ، دار المعرفة بيروت ـ
☆ ظفر الامانى / علامه عبد الحى لكهنوى رحمه الله ، المتوفى ١٣٠٤ ھ ، مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب الطبعة الثالثة ١٤١٦ ھ ـ
☆ عوارف المعارف / عمر بن محمد سهروردى ، المتوفى ٦٣٢ ، مكتبه مكيه ، مكه مكرمه ١٤٢٢ ھ ـ
☆ اعراب القرآن و بيانه / محى الدين الدرويش ، دار اليمامة بيروت ٢٠٠٢ ء ـ
☆ علوم القرآن / مولانا شمس الحق افغانى ، اردو بازار لاهور۔
☆ غنية الطالبين / امام عبد القادر جيلانى رحمه الله ، ايچ ايم سعيد كراچى ـ
☆ العناية / علامه اكمل الدين محمد بن محمود البابرتى ، متوفى ٧٨٦ ھ ، مكتبه رشيديه كوئٹه ـ
☆ عمدة القارى / بدر الدين ابو محمد بن محمود احمد العينى ـ رحمه الله ـ ، متوفىٰ ٨٥٥ ھ ، ادارة الطباعة المنيرية / دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الاولىٰ ١٤٢١ ھ ـ
☆ عون المعبود شرح سنن ابى داؤد / شمس الحق عظيم آبادى ، دار الفكر بيروت ـ
☆ فتاوىٰ حقانيه / مفتيان جامعه دار العلوم حقانيه اكوڑه خٹک ، مؤتمر المصنفين ، اكوڑه خٹک
☆ الفتاوىٰ التتارخانية / عالم بن علاء الانصارى الاندريتى الدهلوى ـ رحمه الله ـ ، المتوفىٰ ٧٨٦ ھ ، قديمى كتب خانه ـ
☆ فتح البارى / احمد بن على المعروف بابن الحجر العسقلانى ـ رحمه الله ـ ، متوفىٰ ٨٥٢ ھ ، دار الفكر بيروت / قديمى كراتشى / دار السلام۔
☆ فتح القدير / كمال الدين محمد بن عبدالواحد السيواسى المعروف بابن الهمام ـ رحمه الله ـ ، متوفىٰ ٨٦١ ھ ، مكتبه رشيديه / شركة و مطبعة مصطفىٰ البابى الحلبى مصر۔

☆ فیض البَاری / انور شاہ کشمیری ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۳۵۲ ھ ، ربانی بک ڈپو دہلی۔
☆ العدۃ شرح العمدۃ فی مذہب الامام احمد بن حنبل ۔ رحمہ اللہ ۔ / بہاء الدین عبد الرحمن بن ابراہیم المقدسی رحؒ / مکتبۃ الریاض الحدیثہ بالریاض۔
☆ فتاوی رحیمیہ / حضرت مولانا مفتی عبد الرحیم صاحب مدظلہ ، دار الاشاعت کراچی۔
☆ فضل اللہ الصمد فی توضیح الادب المفرد / فضل اللہ جیلانی ، صدف پبلشرز کراچی۔
☆ الفقہ الاسلامی وادلتہ / علامہ وہبہ زحیلی مکتبہ حقانیہ پشاور۔
☆ فتاوی عالمگیریہ / جماعۃ من العلماء نورانی کتب خانہ پشاور۔
☆ الفائق / علامہ جار اللہ ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری ، المتوفی ۵۳۸ ھ ، دار المعرفۃ بیروت۔
☆ القاموس الوحید / وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۴۱۵ ھ /۱۹۹۵ ء . ادارہ اسلامیات لاہور۔
☆ القاموس الجدید / مولانا وحید الزمان قاسمی رحمہ اللہ ، ادارہ اسلامی لاہور۔
☆ الکاشف / شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان ذہبی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۷۴۸ ھ ، شرکۃ دار القبلۃ / مؤسسۃ علوم القرآن۔
☆ الکاشف عن حقائق السنن (شرح الطیبی) / شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۷۴۳ ھ ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ اللآلی المصنوعۃ فی الأحادیث الموضوعۃ / علامہ جلال الدین سیوطی ، المتوفی ۹۱۱ ھ۔
☆ کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام / علاء الدین عبد العزیز بن احمد البخاری ، المتوفی : ۷۳۰ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ کتاب الزھد / الامام احمد بن حنبل ، دار الکتاب العربی ، ۱۹۹۳ ء ۔
☆ الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف / الحافظ ابن حجر العسقلانی ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ کتاب الضعفاء الکبیر / ابو جعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۳۲۲ ھ ، دار الکتب۔
☆ کنز العمال / علامہ علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین الھندی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۹۷۵ ھ ، مکتبۃ التراث الاسلامی ، حلب۔
☆ الکوکب الدری / رشید احمد گنگوہی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۳۲۳ ھ ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ الکامل فی التاریخ / علامہ ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجزری ، المتوفی ۶۳۰ ھ ، دار الکتاب العربی بیروت۔
☆ الکامل فی ضعفاء الرجال / ابو احمد عبد اللہ بن عدی الجرجانی رحمہ اللہ المتوفی ۳۶۵ ھ ، دار الفکر بیروت
☆ کفایت المفتی / حضرت مولانا مفتی کفایت اللہ صاحب ، دار الاشاعت ، کراچی۔
☆ القول البدیع / فی الصلاۃ علی خیر الانام / علامہ ابن قیم ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ لامع الدراری / رشید احمد گنگوہی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۳۲۳ ھ ، مکتبہ امدادیہ مکۃ المکرمۃ۔

☆ لسان العرب / ابو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقى المصرى ۔ رحمه الله ۔ ، متوفى ۷۱۱ھ، نشر ادب الحوزة ، قم ، ایران۔
☆ المؤطا / مالک بن انس ۔ رحمه الله ۔ ، متوفى ۱۷۹ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت ۔
☆ المؤطا / امام محمد بن الحسن الشیبانی رحمه الله المتوفى ۱۸۳ھ ، نور محمد اصح المطابع ، آرام باغ کراچی
☆ المتواری علی تراجم ابواب البخاری / ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی ۔ رحمه الله ، متوفى ۶۸۳ ، مظهری کتب خانه کراچی۔
☆ مجمع بحار الانوار / علامه محمد طاهر پٹنی رحمه الله متوفى ۹۸۲ ، دائرة المعارف العثمانیه حیدر آباد۔
☆ مجمع الزوائد / نور الدین علی بن ابی بکری الهیثمی ۔ رحمه الله ۔ ، متوفى ۸۰۷ھ . دار الفکر۔
☆ المجموع شرح المهذب / محی الدین ابو زکریا یحییٰ بنی شرف النووی رحمه الله . متوفى ۶۷۶ھ ، شرکة من علماء الازهر / دار الفکر بیروت۔
☆ مجموعة الفتاویٰ / ابو الحسنات عبد الحی الکهنوی ، متوفى ۱۳۰۴ھ ، ایچ ایم سعید کراچی ۔
☆ المعرفة والتاریخ / الشیخ ابو یوسف یعقوب بن سفیان الفسوی المتوفى ۲۷۷ھ . مؤسسة الرسالة بیروت
☆ المحلیٰ / ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمه الله ، متوفى ۴۵۶ھ . المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ مختار الصحاح / محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی رحمه الله . متوفى ۶۶۶ھ ، دار المعارف
☆ مختصر القدوری / ابو الحسن بن احمد بن محمد بن جعفر البغدادی رحمه الله ، المتوفى ۴۲۸ھ ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
☆ المدونة الکبری / مالک بن انس رحمه الله ، متوفى ۱۷۹ھ ، دار صادر ، بیروت / مکتبة نزار مصطفى الباز ، مکة المکرمة الریاض۔
☆ مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح / نور الدین علی بن سلطان القاری رحمه الله ، متوفى ۱۰۱۴ھ ، امدادیه ملتان / مکتبة رشیدیة کوئٹه۔
☆ المستدرک علی الصحیحین / ابوعبدالله محمد بن عبدالله الحاکم النیسابوری رحمه الله، متوفى ۴۰۵ھ ، دار الفکر۔
☆ مسند احمد / احمد بن حنبل رحمه الله ، متوفى ۲۴۱ھ ، المکتب الاسلامی ، دار صادر بیروت ۔
☆ مسند ابی داؤد الطیالسی / حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بابی داود الطیالسی رحمه الله ، متوفى ۲۰۴ھ . دار المعرفة بیروت۔
☆ مصباح اللغات / ابو الفضل عبد الحفیظ البلیاوی رحمه الله ، متوفى ۱۳۹۱ھ ، مکتبه برهان دهلی۔
☆ المصنف لابن ابی شیبة / عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بابی بکر بن ابی شیبة رحمه الله ، متوفى ۲۳۵ھ ، دار الکتب العلمیة بیروت / دار قرطبة ، بیروت۔
☆ المصنف لعبد الرزاق / عبد الرزاق بن همام صنعانی رحمه الله ، متوفى ۲۱۱ھ ، مجلس علمی کراتشی۔
☆ مظاهر الحق (جدید) / نواب محمد قطب الدین خان دهلوی ، دار الاشاعت کراچی ۔

☆ معالم السنن / الامام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی رحمہ اللہ ۔ متوفی ۳۸۸ھ ۔ مطبعة انصار السنة المحمدیة۔
☆ معارف القرآن / حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب رحمہ اللہ ۔ متوفی ۱۹۷۶ھ ۔ ادارۃ المعارف کراچی
☆ المعجم الکبیر / سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی رحمہ اللہ ۔ متوفی ۳۶۰ھ ۔ دار الفکر۔
☆ مقدمہ صحیح مسلم / مولانا شبیر احمد العثمانی ۔ ادارۃ شرکت علمیہ ۔ دیوبند۔
☆ مقدمہ کتاب الزھد لابن المبارک / مولانا حبیب الرحمن اعظمی ۔ دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ معرفة علوم الحدیث / امام ابو عبداللہ محمد بن عبداللہ حاکم نیسابوری رحمہ اللہ ۔ المتوفی ۴۰۵ھ ۔ دار الفکر بیروت۔
☆ المغنی / موفق الدین ابو محمد عبداللہ بن احمد قدامہ رحمہ اللہ ۔ متوفی ۶۳۰ھ ۔ دار الفکر۔
☆ مکمل اکمال الاکمال / ابو عبداللہ محمد بن محمد بن یوسف السنوسی رحمہ اللہ ۔ متوفی ۸۹۵ھ ۔ دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ الموضوعات / للامام ابی الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی ۔ المتوفی ۵۹۷ھ ۔ قرآن محل اردو بازار کراچی۔
☆ میزان الاعتدال فی نقد الرجال / شمس الدین محمد احمد بن عثمان الذھبی رحمہ اللہ ۔ متوفی ۷۴۸ھ ۔ دار احیاء التراث العربیة ۔ مصر۔
☆ المفھم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم / الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراھیم القرطبی ۔ المتوفی ۶۵۶ھ ۔ دار ابن کثیر ۔ دمشق ۔ بیروت۔
☆ معارف الحدیث / مولانا محمد منظور نعمانی ۔ دار الاشاعت کراچی۔
☆ معارف مدنی / مولانا عبد الشکور ترمذی رحمہ اللہ ۔ ادارۃ تالیفات اشرفیہ لاھور۔
☆ مجموع فتاویٰ / تقی الدین احمد بن عبد الحلیم ابن تیمیہ المتوفی: ۷۲۸ دار الکتب العلمیة بیروت ۱۴۲۶۔
☆ المسامرۃ شرح المسایرۃ / محمد بن محمد ۔ المتوفی ۹۰۵ ۔ دار الکتب العلمیة بیروت ۲۰۰۲۔
☆ المسایرۃ فی العقاید المنجیة فی الآخرۃ / محمد بن عبد الواحد : ابن الھمام ۔ المتوفی ۸۶۱ ۔ دار الکتب العلمیة بیروت ۲۰۰۱۔
☆ نصب الرایہ فی تخریج احادیث الھدایة / جمال الدین ابو محمد عبد اللہ بن یوسف الزیلعی ۔ المتوفی ۷۶۲ھ ۔ مؤسسة الریان ۔ بیروت ۔ الطبعة الاولی ۱۴۱۸ھ۔
☆ النھایة فی غریب الحدیث والاثر / مجد الدین ابو السعادات المبارک م بن محمد ابن الاثیر رحمہ اللہ ۔ متوفی ۶۰۶ھ ۔ دار احیاء التراث العربی بیروت / دار المعرفة بیروت الطبعة الاولی ۱۴۲۲ھ۔
☆ وفیات الاعیان / شمس الدین احمد بن محمد المعروف بابن خلکان رحمہ اللہ ۔ متوفی ۶۸۱ھ ۔ دار صادر بیروت
☆ الھدایة / برھان الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر المرغینانی رحمہ اللہ ۔ متوفی ۵۹۳ھ ۔ مکتبہ شرکت علمیہ ملتان / ادارۃ القرآن کراتشی۔
☆ ھدی الساری مقدمة فتح الباری) / ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ ۔ متوفی ۸۵۲ھ ۔ دار الفکر ۔ بیروت۔